

РДТ/429

СРЪ СРЂ

Год. VII. ДУБРОВНИК, 31. јануара 1908. Бр. 1-5.
God. DUBROVNIK, januara

UJEDINJUJMO SE KULTUROM!

Sursum corda!

Горѣ нашимъ срѣдѣца.

Duh je silniji od tijela; misao je jača od svačega. Trošne su sve čovječanske ustanove, ali je vječit i nerazoriv duh narodni u svojoj svijesti, u svojoj obrazovanosti, u duhovnom jedinstvu svojemu.

Na dan 31. januara 1908. opomenimo se da je prije sto godina pred udarcima sile pala i Republika Dubrovačka, najstarija ustanova koju je Srpstvo naslijedilo iz srednjih vijekova i koja je u XIX. vijek uplivala. U svo-

Dubrovačka zastava.

je vrijeme prije nje pale su takođe pod udarcima sile i srpske države u Mačedoniji, i država u Srbiji, i država u Bosni, i država u Zeti, i država u Hercegovini.

Duh Srpstva nije pao i nije mogao pasti. On je lebdio iznad tih ruševina. Njega je nosila knjiga, pjesma i priča; on je živio u vjeri, u knjizi i u jeziku; on je njegovao neugasni plamen, svagda gotov da novu varnicu pusti, da novoj tvorevini dušu udahne.

Na današnji dan, kad se opominjemo propasti jedne tvorevine i jedne ustanove, poznajmo, braćo i narode, ovu istinu; poklonimo joj se; uznesimo je; nadahnimo se njome za nova sjajna djela.

Prenimo se svi! Proučimo u današnje prosvijećeno vrijeme malo prije kazane istine. Koristimo se njima, jer je jedino u njima spas naroda našega!

Dizimo jedno Srpstvo kulturom, ovim lijepim jezikom i u jedinjenom prosvjetom narodnom. Pri-
onimo svi da našem neznanju, u našem nemaru, u našoj duhovnoj lijenosti, u našoj nepouzdanosti i u našoj nevjeri! Kad je njemu naše srce gospodar i izvor, izvedimo ga na bijeli dan, načinimo od njega djelo. Ne-
ka nam u tome poslu ne bude žao ni žrtava ni truda, jer je ukraj Gruža; onoga iz Skadra na Bojani i onoga na Moravi i onoga na Uni i onoga na hladnom Vardaru!

Orlandov stup slobode.
(Sch.)

Dubrovačka zastava.

demo sredstva kojima se to može izvršiti. Duhovnome radu jedini je gospodar naša dobra volja. A duhovni je rad orao silnijeh krila; njemu nema granica ni brda. Njemu su „svuda brodi gdje god dođe vodi“! U današnjem vijeku slobode njemu smetnje nema do u njemu spase-
nje naroda našega!

Ujedinjujmo, ujedinitimo srca naša!

Ujedinjujmo, ujedinitimo srce onoga na Timoku i onoga

onoga na Bojani i onoga na Moravi i onoga na Uni i onoga na hladnom Vardaru!

Šta može i što da smeta granica među sedam državnih vlasti, koje danas upravljaju narodom našim, duhovnomu ujedinjenju naroda našega u obrazovanosti, u ukusu, u knjizi, u rodoljublju i u narodnim idealima?

Kulturno srpstvo može postati kad god mi hoćemo. Ono treba da izađe iz duha i iz volje naše. Do nas stoji

Pōma (Palma) u Dubrovniku. (Sch.)

da ga iz visinâ budućnosti spustimo na zemlju naše opšte domovine! Za nj nema zabrane, nikakve zabrane!

Eto to „Srđu“ za spomen poručuje, na današnji dan ukinuća stare Dubrovačke Republike, s ušća Save i Dunava

БИЈЕЛИ ФРАТАР ИЗ ДУБРОВНИКА.

БИОГРАД.

† СИМО МАТАВУЉ.

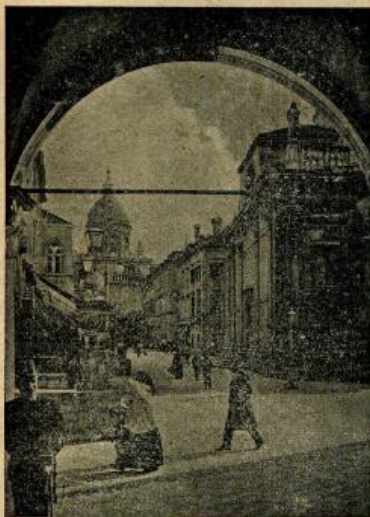
У раном дјетињству знао сам, да је град Дубровник велик и богат; да у њему има много „конта“; да је његов пук чист и питом и да не псује Бога и свеће! То сам дознао од њеких мојих сусједа, од којих је један неко вријеме живио у Дубровнику. Дакле по причању, стекао сам појам, да је тај далеки град љепши и господскији од мога завичаја Шибеника.

Њешто доцније од прилике кад сам био у дру-

наша „матора дјеца“, (које иначе звасмо: људима и женама), бјесмо начисто о њеким великим „истинама“, од којих ћу, ево, напоменути главне. Знали смо, да се сав крштени свијет дијели

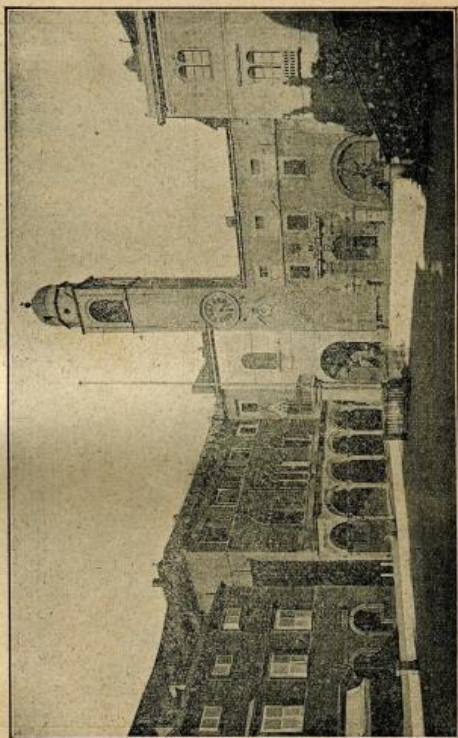
гом разре-
ду основне
школе, је-
дан дога-
ђај у Ши-
бенику оп-
скрби ми
другу ње-
ку одлику
града Ду-
бровника,
— по моме
ондашњем
схватању,
одлику,
претежни-
ју од обје
поменуте.

Ја и сва
шибенска
дјеца пра-
вославне
вјере и сва

Placa Mafa.

на двије вјере, православну и католичку („ришћанску“ и „кршћанску“); да су Христос и његови ученици говорили оним језиком, којим наш поп чати, а не латински; да су носили браде и дугу косу, као што носе наши свећеници, а нијесу ишли

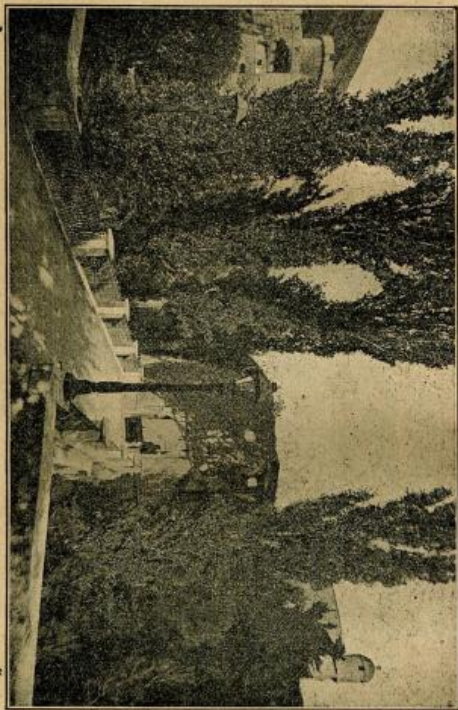
Stara kornica (Sponza) sad Divona i Zvonik (v. str. 9.)

обријани и на тјемени пробријани, као „донови“ и „фраови“; да прави ришћани изговарају: „вјера, дијева, свјетлост“, а не „вира“, „дива“, „свитлост“, итд. Додуше, и ми ришћани у Шибенику и по околини говоримо икавски али сам увјерен

био, да је то у старини било наметнуто од насиља кршћанскога!

То су биле велике, непомјерљиве истине, дубоко усађене у нашим главама, кад њекакав бијели фратар Дубровчанин,

Менџетијева (Млађета) кула и улаз од Рила (в. стр. 8).

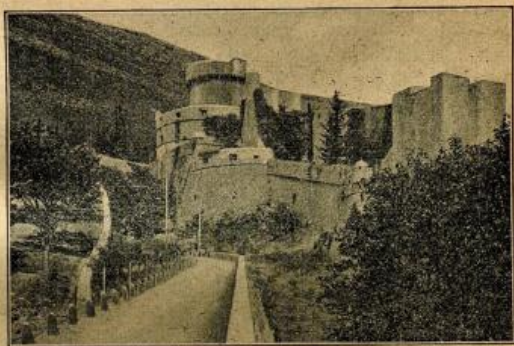
самом својом појавом искоријени најглавнију од тих „истина“!

У вријеме ускршњег поста дође у Шибеник, као обично сваке године у то доба, њеки католички проповједник са стране, који ће у стоној цркви „предикати“ талијански и на-

шки, наизмјенце. И ми, ришћани, радо смо ишли да слушамо. И мене моји поведоше. Проповједник бјеше млад, снажан, наочит, у бијелим мантијама (доминиканац), те се већ на први поглед свидје женскоме народу у цркви, а његова талијанска бесједа, бујна, течна, уз живе покрете, занесе свакога, — умало што не започеше плескати и викати: „браво!“, као на забавама!

Ја сам помало разумијевао талијански, али сам нестрпљиво чекао сутрашњи дан, кад ће лијепи фратар говорити нашки.

И сутрадан, пред вече, био сам међу првима што дођоше у цркву. Наравно, госпoде ту није било, него само тежаци.

Minčeta (v. str. 8).

Бијели фратар започе, али након неколико ријечи, на-стаде међу слушаоцима чуђење, жамор, узвици, смијех, — готово буна: Како и не ће! Фратар је говорио *по ришћанску*: свијет, вјера, дијева, љепота, итд. Заглушише га узвици:

— Какав нам је то фратар, који говори сасвим као какав брадати ркаћки поп!? Какво је то чудо!? Шта то значи!?

Моме радосном изненађењу не бјеше гравица. Једва сам могао вјеровати својим ушима! Дубровачки фратар говори сасвим онако, како се чита у моме *Буквару* и *чишћанци*, онако како наш учитељ хоће да се говори у школи; чисто „српски“, дакле православски! А ма, зар фратар па говори православски!

Пред црквом, у мало свијетина не премлати несрећног проповједника. Узалуд су попови покушавали да оразуме тежак; да у Дубровнику, одакле је фратар, сви хришћани онако говоре; да онај говор није нека одлика православних! Узалуд се другога вечера грешни доминиканац мучио да окрене на икавску; не пође му за руком, те постаде још и смијешан слушаоцима. Тако је трајало неколико дана, па мораде побјећи из Шибеника. Али мени остаде у памети бијели фратар, који толико потресе моју нејаку душу и памет, који ме наведе да још онда почнем што више разабирати о тајинственом мјесту, гдје и кршћани говоре ришћански!

Вријеме је пролазило, ја сам се борио за хљеб насушни и у тој борби поступно губио обмане и обајања младости, али чежња да видим Дубровник одржа се.

Најпослије, судбина учини да се преселим у наше јужно Приморје, — добих учитељско мјесто у бокељском Новом. Била ми је онда двадесеттрећа година. Путујући у нови крај свога будућег пребивања, стигох у Ду-

Urošev krst u Rozariju.

(v. str. 12) 8.

ка градска платна, бршљаном обрасла, кад ми се умах приказаше очима *Срђ*, *Менчешина Кула* и *Ловријенац*; онда истом увидјех, колика је разлика између Дубровника и наших далматинских градова! Јер они наши, и по обличију, наликују један на другога, као рођена браћа, а да је Дубровник од друге лозе, то се види на први поглед.

Чисто снебивајући се пријеђох опкоп, покретни мост, па унутрашња градска врата, па уђох на „Плацу“, међу два дугачка реда једноликих, од старине мрких дворова, са сведеним вратима и прозорима при дну, те ми се учини, да пролазим кроз какву фантастичну улицу, која ће ме одвести у неки неслућен крај, каки се у сну привиђају човјеку!

бровник. Парни брод сврати у грушко пристаниште рано иза подне, а остаће цијеле ноћи. Пут од Гужа до Града пријеђох на колима, и био сам, у правом смислу ријечи, опчињен љепотом краја. А кад на *Пилама* и-скочих из кола, кад угледах висока и мр-

Дуго сам тумарао по Граду. Видјех *Малу Браћу*, *Дивону*, градски звоник и чесму, *Двор*, *Свештога Влаха*, *Госћу* и остале знатније зграде и дворове по унутрашњим улицама. Рекох „видјех“, и то је тачно, јер немадох времена ниједну прегле-

Gospa Velika.

дати. Најпослије упутих се ка источним градским вратима, гдје се налази огромни доминикански манастир, који Дубровчани зову „Розаријо“ и који изгледа као да је сливен са градским платнима, с те стране. Кад уђох у величанствену старинску

цркву (зидана је године 1306), која онда још бјеше поплочана властеоским гробовима, обузе ме поново узрујаност, јер ми ускрсну у памети мој бијели фратар из дјетињства који је био истога манастира; па се сјетио да се ту чува крст српскога краља Стефана Уроша III., па се опоменух, да ћу ту, први пут у свом вијеку, видјети слику бесмртнога Тицијана! Ступајући опрезно по гробним плочама дубровачке властеле, на којима бјеху испупчени грбови, ликови, украси, одједном морадох застати, и

јежа ме
прође, јер
наиђоше
бијели
фратри, да
чате вечер-
ње моли-
тве. Било
их је, ваљ-
да, преко
двадесет,
старих и
младих.
Питах се
да ли је ме-
ђу њима и
онај што
ми у Ши-
бенику у-
чини от-

менуто. Али црквењак није знао за тај догађај, нити је запамтио да је мо од Бијеле Браће кад год проповиједао у Шибенику! Он ме одведе у ризницу гдје ми даде да целивам и прегледам крст краља српског; па ме одведе пред први олтар, с лијеве стране, да посматрам Тицијанову слику која приказује: Марију Магдалену са светим Влахом и арханђелом Рафаилом и Ђобијиним сином који држи у руци рибу. Пред том гомилицом небесника клечи неки властелин у пошњи XVI. стољећа, — један од Пуцића којима је Тицијан био гост, и којима је израдио тај

Sveta Maria Magdalena. [Slika Ticianova] S.

кровење о
Дубровни-
ку? То ни-
је тако да-
вно било,
-- прије са-
мих петна-
ест година.
Пошто се
домини-
канци у ти-
шини а не
стим ре-
дом укло-
нише, на-
ђох цркве-
њака и пр-
во питање
које му по-
ставих би-
ло је оно-

умотвор! Још ме црквењак одведе у капеле са страна главнога олтара, гдје се налазе двије слике, дубровачког сликара Николе Дубровчанина. Вратих се на „Плацу“, која, у сумрачју

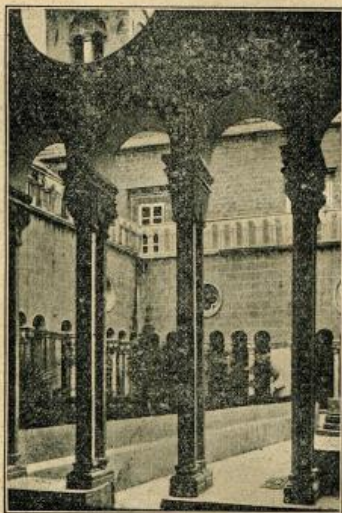
Velika vrata Male Braće. (v. str. 9.)

бјеше готово пуста, а сијенке се спустиле. Сустао, сједох пред великом кафаном, а разиграној машти дадох маха, те ми се поче приизирати . . . — „Чинило ми се, да гледам у шетњи ста-

ринске дубровачке властеле, да чујем како шуште њихови плаштови по плочнику, јер заиста томе оквиру не доликују сувремени људи“, као што згодно рече њеки француски писац, пишући о Дубровнику. Причињавало ми се да слушам како та дубровачка господа разговарају о дневним приликама, о хумским, зетским, босанским и рашким династама и великашима, с којима свеђ „почтена општина“ има каквих размирица. Ти

дубровачки државници, научници, пјесници, умјетници, мученици за Дубровник, велики трговци и морепловци, који се у вијековима сустижу у Граду и у сумрачје по „Плаци“ шетају, носе и мена неумрла. У дубокој ста-

Klaustar Male Braće. (v. str. 9).

жићи, Рањине, Гундулићи, Палмотићи, Ђорђићи и остали, који ће се до вијека „славити“ гдје српска ријеч живи!

Али глè! за рана јутра излазе из *Розарија* славне дубровачке госпође, које се, такође у вијековима, сустижу: једна Николета Гучетића, која је пред папу излазила; Ђула и Нада Бунића, обје пјесникиње; једна Николета Реста, славна латинскиња; једна Цвијета Зузорићева, чијој се љепоти дивљаху

рини, ту је поменути сликар Николета Дубровчанин; доцније Руђер Бошковић „анђео по чистоти живота, а демон у математици“; па долазе, Бунић, мученик за Дубровник, па Пуцићи, Менчећићи, Ветранићи, Чубрановићи, Др-

савременици и којој је, кажу, Торквато Тасо пјевао; једна Јелена Охмучевић, која се је прославила умјетним златним вџом, музиком и пјесмом!..

Излазе из *Розарија* са јутрене свете службе племените, а кротке дубровачке владике, којима се један народ за ције-

Sveti Vlaho. (v. str. 9).

лог свога трајања може поносити, а које су најмилије свједо-
чанство дубровачке високе културе! О миле сијенке, да ли
ће вас кад год ваше живе друге, ваше сестре по крви и је-
зику, у питомости и умном развиту постићи?...

Вратих се пјешке на брод, у мислима и милини, а са осјећањем, да сам сувише далеко од свога завичаја!

Годину дана након тога нађох се поново у Граду, али се не довезох по мору, као миран путник, него се, ломних ногу, спустих са брда, као устаник бјегунац из Херцеговине. Историјска улога главнога Града, да прима невољнике и бјегунце из свих крајева Српства, огледала се у тој прилици. По граду је врвјела људска мјешавина, одавно незапамћена. Ноћу су се затварала обоја градска врата, а по кулама бдили су стражари.

Тада остадох у Граду око три недјеље, и имадох времена, да потанко разгледам старине и дивну дубровачку околину. Сјем тога, тада познадох многу властелу, међу којом кнезове Пуциће Меда, Ника Великога и Ника Малога, пошљедње потомке славнога дома, а достојне својих предака. Уз њих књижевнике: Градића, Казначића, Зору, попа Стојановића и остале.

За седам година, колико сам пребивао у Новом, кад год сам могао, одлазио сам у Град, међу „латинску мудрост и старину“, гдје сам кријепио душу и памет нијемим али рјечитим поукама ствари које се виде и догађаја који из прошлости говоре, а којих је толико обиље, да их једва може загрлити опсежни обим дубровачких „мира“.

И сваког пута сјећах се свога скромног дјетињства и онога дубровачког бијелог фратра, који је нехотице тако знатан утицај имао на мене!

И од свих пјесама, које су у Дубровнику извирале, највише ми од срца иде, чим угледам мире, она, пошљедњега властелина пјесника, — Меда Пуцића:

Дубровниче, мало мјесто,
Ала! си ми драго!
У теби ми бива нешто
Како ниђе, благо!
Све обично, све домаће,
Све на једну влас,
Све покојно, све стајаће,
Створено за нас!...

„GRADU“.

(31 JANUARA 1808 — 31 JANUARA 1908.)*

DUBROVNIK.

DUBRAVKO.

Sred dvorane kneževskoga dvora
Drhće žižak u tamnini noćnoj
Tužno ckileć poredanom vijeću,

Kneževski „Dvor“.

Koje pred noć u vijećnicu ** zađe,
Sve po izbor domaće gospode,

* U Dubrovniku nastojaše Marmont, general francuski, kakogod ispod vode navesti senatore dubrovačke republike da se odreknu vladanja. Ne mogavši na taj način ništa postići, naredi da se sakupi senat na 31. januara 1808, dade okružiti dvor vojnicima te pošalje pročitati senatu, da u ime Cara Francuza dospijeva vlada dubrovačke republike.

** Op. Pjesnik kratko *je* piše *i*je a broji za jednu slovku.

Vlastelinâ krvi plemenite,
 U slobodi zadojenih zlatnoj.
 Ne vide se sjedine im bijele,
 Nit se dižu ponosita čela,
 Čuče mûkom pokućene glave,
 Ko nijemijeh utvare duhova,
 Što se noću na sastanak roče
 Da udesom ljudskim gospodare.

Dvorište u „Dvoru“ s bistom Miha Pracata.

Dugo sjede — sjede skamenjeni.
 Ni ko zbori, ni podiže glave,
 Samo okom iz potaja straže,
 Sad do vrata, sad do druga bližnjeg
 Pa nagingu probljedela lica,
 Kô da vjetar gluhi prislušuju.
 Još slušaju korake u dvoru,
 Još im zvuči zveketanje sablje,

Smijeh i buka Marmontovih slugâ;
 Još slušaju — nigda ne dočuli,
 Zadnji pozdrav franceskog dĕspota,
 Ah taj čemer smrtnoga skončanja,
 Što im kobno život udavljuje.

Žmiri žižak ko samrtna svijeća,
 Što za uzdah umirućeg moli;
 Krvca stine u plemićkim grudim,
 Smrtna ježnja već kroz kosti bije,
 I prelama ojađelo srce
 Grčevito u plahu drhtanju.

Do sto misli budi im se s tugom,
 Vape zoru, gdje se tama krije,
 Mole nadu gdje je bezufanje,
 Još su jaki — ne da im se mrijeti.
 Jedan misli: da se selit k jugu,
 Savit gnijezdo na novome žalu
 I prenijet što je jošter vjerno
 Uspomeni drevnog živovanja.
 Drugi snuje: da je dignut život,
 Kad propade sve što zoveš svojim,
 Eto spasa, da izbjegneš jadu,
 Što te čeka tugovanjem dugim.
 — „Bježat, bježat, ostaviti krša,
 Ovo more, što slobodu mami,
 Puste hridi, što su s mûkom oci
 Nesmiljenoj oteli pučini,
 Iz dubrave Dubrovnik uskrisiv —
 Ne, ne može, nigda Dubrovčanin!

Ako pada, neka pade vjerno
 Na zemljicu, gdjeno mlado sunce
 Ogrija ga na majčinu krilu,
 Gdjeno kleknu i molitvu svetu
 Šapnu Nebu, što par stijenâ golih
 Bar mu dade, da utvrdit može
 I on jednu narodu domaju
 Te zaveza svoj opstanak stijegu
 Slavnome te spasonosnom stijegu.“

— „Dignut život? Ko će nejačadi,
Sirotama gospodskih otaca

Kolonada „Dvora“.

Branit dane, da ih dušman strasti
Ne žrtvuje i prokune oce

I ljubavi nesretne poljupce?“
 U toj misli crnoga očaja,
 Dok se topi pamet izmorena,
 Starac sijedi, poput vjetra hladna
 Što u noći kroz dušu zazviždi,
 Podigne se i pošapta zboru :
 „Izumrijet! Eto spasa vama.
 Proklet bio ko ne primi uvjet
 Da se časno završi sloboda.“
 Podižu se oslabljene ruke,
 Ne kô negda za oružje svijetlo,

Dubrovnik s Ploča. Za njim Petka.

Ne kô negda da vitlaju stijegom,
 No za zadnji pozdrav na samrti,
 Što zakletvom Gradu se poklanja.
 I zakletvom pri sutonu sunce
 Ah od boli zaplami se ognjem.
 Sunce, sunce, negledna pučino,
 Čarna Petko u zelenom borju,
 Gdje se dižes nad prolomom morskim
 Napram Gradu, kako oltar divni,
 Okićena rumenijem zlatom,

Što ti sunce na uranku baca,
Zašto zoveš i nadišeš pjesmu,
Za poletom zašto život mamiš?
Vaša lijepost na goru mu tugu,
Samo mrca može da usreći.
Vaša pjesma, uzdišanje sveto,
Da mu bude tihijem opijelom.
Srce tužno ojađelo tuži,
Kopa, traži otetu odoru
I preklinje sa Sniježnice vilu,
Da mu kaže, što čuvarka budna
Popustila negda Pavlimiru,
Da grad zgradi, gdje stolova slava,
Kada Francez morao je doći,
Te uništiti što je sveto bilo
I vilinjem samom bezakonju. —
Gdje je slava, pusta slava,
Mog naroda drevna tečevina
Krvlju, znanjem i mukom oblita?
Gdje ognjište, otkud u svijet prvo
Glas jezika sa gudala suknu
I pokadi domovini drume
Kuda Hrvat sa Srbinom šće
I živ ponos svom' narodu čuva?
Gdje je barjak, da zavrće suzu
Iz daleka niz pomorca lice,
Zoveć hitno uželjelog muža,
Mlada sina, osamljenoj ženi
Za čas onaj, što ga ljubav dava?
Gdje su topi, brodi, bogomolje
I vlastela, bogato pučanstvo...?
Samo bršljan, gle, bedemom plazi,
Gdje je, gdje je Dubrovčanin stari?

I sve prode! Uspomena samo
Još nad gradom lebdi pustim,
Tužna spomen, usisana
Od djeteta na majčinu krilu,

Te ga prati — dokle u grob
Ne položi — hladne kosti.
Pa nad pločom opet zamamljiva
I za mladim poskakuje rodom
Živa, draga, ko je čuti,
Al čemerna, kad te smuti,
Da ne zade, ah i ona,
Od prošlosti — još jedina spona.

Ah grehota spominjat je, Bože,
Pustu slavu nekadašnjih dana,
Otkud, otkud, Ti udahnu samo
Ovu ljubav u srcu momemu
Za kraj jedan, što ga divljom strašću
Iz pučine valovlje pozdravlja;
Što ga narav razigrana trese
Nigda stalan, da li će omrknut,
Nigda miran, da li će osvanut,
Te u strahu prema Tebi gleda
Protiveć se, moleć za opstanak?
Il ne vidiš, da je domovina
Jednog čeda ranjenoga,
Što još nema nego ovo,
Pa kad i to treba da ostavi,
Ah tad, Bože, smiluješ se i Ti,
Nad svu patnju tvogega stvorenja,
Koje tako Ti poletom dahnu,
U zanosu moći nedospjetne,
Kô da nije suđeno mu ginut
Neg' svoj biti i u sreći sinut!

Dosta, dosta proteklo je suza
Dosta, dosta propalo je nada
Stani, dijete, i podigni čelo!
Ako žića jošter iskra čista,
Gori bolno u poštenom srcu
Te ne misliš da si samo ovdje

Blago sgrtat i gomilu dizat,
U tuđinu puštajući narod
Za zalogaj siromašnog hljeba;
Tad se sjeti, — na dan ovaj, sinko,
Jadnog tvoga mukotrpnog roda
Gdje na zimi ozebao kupi
Malo sušnja za ognjište svoje
Da mu glasa uzdrži se slovo
I prošapci — ne zakletvu kobnu
Kako negda bez ufanja oci —
Nego časnu tvog ponosa dāću:
Prāvo štovat, što je svakom drago,
Ali branit, što je tvoje blago,
Biser jezik i domaju zlatnu,
Eda jednom na majčinu licu
Zasja opet izgubljena radost,
Te u kolu i u pjesmi slave
Okupljenu svoju djecu spazi
Na rodnome gdje se grle žalu.

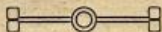
SURSUM CORDA!

BRODARICA (ZADAR).

RIKARD KATALINIĆ JERETOV.

.... I kraljevala je sloboda pod južnim nebom, pod sjajem sunca u posmijehu cvijeća. Nad modrim Jadranom širila se njezina himna — melem cijelom Balkanu, utjeha sve ostale zarobljene braće. Umjeće, pjesma, znanost podigoše svoj hram na nesvladanim hridima, na timoru pravom. Na zimzelenom žalu, ovjenčanom pômom i lovorom nikad ne razvi barjaka sveti Marko. Ponosno se vijao proz stoljeća sa Lovrijenca barjak svetog Vlaha. Prohujiše proljeća i zime, ljeta i godine i uvijek se iz ubave Dubrave razlijevala jedna pjesma — pjesma slave i slobode.....

..... I pročulo se po svim krajevima, da je krenuo u svijet iz Francije zemlje na osvojenje vaselene Napoleon. Na rtu svog mača nosio je on mnogima slobodu i spas. Bojeve bio veliki osvajač, odnašô lovore pobjede za lovorima pobjede i vedrog nekog dana udje i njegova proslavljena zastava u skladni Dubrovnik. Veliki Napoleon unese u grad Gundulića i Gjorgjića pjesmu ropstva i zveket lanca.... Pade posred praha slobodni stijeg svetog Vlaha — — slava uminu, sunce sreće uginu. Zaplaka Dubrava cijela, kad joj skidoše lovor vijenac s čela..... Ali vila i danas nad pomorjem se glasa: „Doć će ti hora nove sreće i slave! Raduj se sretnom danu i opet ćeš biti alemom na Balkanu!.....“
Sursum corda!

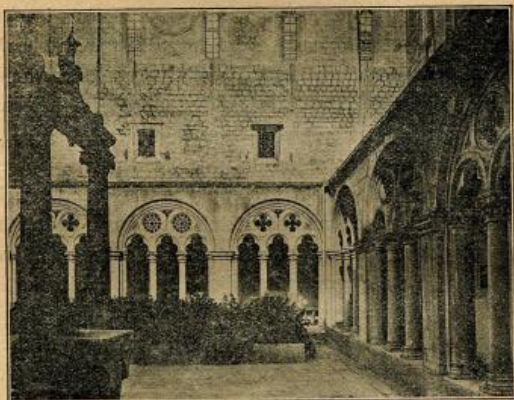

U NOĆNOJ MANASTIRSKOJ TIŠINI u „ROZARIJU“.

DUBROVNIK.

O. AMBROZ BAČIĆ (Dominikanac).

Gluho je doba noći! Sve oko mene spava! U ovoj mrtvoj tišini regbi da je svaki zivot išeznuo! Misli moje kao da ne mogu naći počinka; one se ni na jedan predmet ne zaustavljaju; ni

Dominikanski klaustar.

sami sadašnji događaji, koji svijetom drmaju, ne zanimaju me. Pri ovako tihoj noćnoj samoći, kad blijedi mjesec na plavetnom svodu već naginje k zapadu, ne zanimaju me ni filozofske misli, jer moja pamet večeras samo prošlost traži!

Kroz prozor iz moje ćelije bacam pogled na drevno dvorište. Eno ga u čarobnoj slici! Eno na srijedi kruništa bunaru! Eno tradicionalne naranče tamnozelenene! Eno ruže, koja ovdje u

januaru cvjeta i svojim cvijećem ukrajuje ovaj divni prizor. Mjesčina s gornje strane rasvjetluje one divne arkade — umjetničko djelo šesnaestoga vijeka —; siplje puno svoje svijetlo na svodove i crta eno dolje po hodniku stupove i arkade!

Pamet moju smjela i uzbuđena mašta već prenosi iz sadašnjosti u prošlost i zaustavlja je u doba nazad sto godina, kad pade republika, kad vlastela 31 januara po podne izadoše iz dvora kao obeskrunjeni vladari!..... Moja pamet plovi dalje i mašta je vodi da vidi ono kad je ponositi Francez dvije godine prije

Dominikanski klaustar sa bunarom.

zapremio grad!.... Što je onda u ovom manastiru bilo? Mjesto tihog redovničkog opštežića i zajedničke bogomolje, orila se po njemu užasna vika i buka franceskih vojnika! Starodrevni i mirni manastirci — sinovi Dominikovi, — na silu moradoše da se uklone vojnicima i — kô rastjerani i poplašeni golubovi — da traže drugovdje zaklonište. Samo gdje koji od njih ostadoše da uz pogibao života očuvaju svetište i grobove svojih otaca. Al obijesni i ponositi vojnik ne poštedi ništa; nestadoše najsvetije uspomene, nestadoše najljepša remek-djela!

I moja pamet plovi dalje u prošlost; uzbuđena joj mašta kaže velikim potresom porušene crkve i dvorove, stotine mrtvaca između kamenja, visoke plamenove mnogih garišta i čete razboj-

Marojica Kaboga.

nika. Kaže joj Marojicu Kabogu, koji postavlja mir i poredak po gradu. Njega slušaju vlastela i svećenici, te se svete moći pre-

nose u Revelin. Odonle ih vlastela i redovnici pobožno prenose dolje u manastirsku dvoranu kapitula, da ih ondje sačuvaju od sveopće propasti našeg Dubrovnika.

Prodirem pameću još dalje u prošlost i vidim kneza sa senatom, gdje svake godine 5. maja pobožno dolaze da dolje u crkvi odađu poštu Svecu — Piju V., koji je mnogo štitio Dubrovnik i uzvisio ga na čast republike, jer mu prvi dade ovaj naslov!

Pamet mi plovi još dalje u prošlost i vidim najstarije moje manastirce, sinove Dominikove, gdje naoružani bdiju junački nad gradskim vratima Ploča i Ribarnice i na straži stoje da se ne bi neprijatelj i dušmanin u grad ušuljao i Dubrovnik upropastio!

No najednom se moja pamet zaustavlja; osjećam još jače nego prije grobnu ponoćnu tišinu ovog manastira. Ništa se ne čuje, sve pozaspalo, sve mrtvo!... A ipak ne mogu da se uvjerim, da sam sâm. Ta bar su budne sjene onih, koji su toliko vijekova prije meze ovdje stanovali, radili i molili; ta bar njihov duh lebdi sad — kad su svi pozaspali — ovim dvorištem, ovim manastirom!... Moja je mašta ugrišana!... Što ono vidim, ili mi se čini, da vidim dolje ispod onih arkada?... Vidim sjene u bijelo obučene, gdje jedna za drugom stupa mirno, tiho, dostojanstveno! Vidim mladih, vidim starih, sve su dobi ljudskoga života zastupljene. Eno ih, kroz ona vrata ulaze u crkvu.

Sve mirno kao i prije. Ali što je iznenada ovo? Čujem ih, ili mi se čini, da su ovo neki glasovi, kao iz daleka?... O da, već jaki glasovi dopiru do mojih ušiju. U crkvi su zamnijeli milozvučni glasovi; mili glasovi ujedno se slili; divni veličanstveni poj naokolo se razlijege. Oni duhovi poje slavu Gospodu! Divne li pjesme, krasnog li poja!...

I opet noćna tišina vlada!... Ali ko su one sjene, što se sada dolje u polusvijetlu redaju ispod arkada?... Sve stari i osijeđeli ljudi! Gle čuda!... Čini mi se da mnoge od njih poznam! Jest!... Nego ti Historijo, prošlosti navjestiteljice, pomози me, rasvijetli mi bolje one tmine; dozovi mi u pamet imena svih onih ljudi, te se eno dolje tajinstveno preda mnom redaju... Ja ih sada sve poznam one ljude, bistro vidim njihove sjene.

Onaj prvi, naslonjen uz stup, ono ti je *Ivan Stojković*, koga u historiji zovu *Joannes de Ragusio*. U njemu raspoznavaš

žestoku slovensku ćud; mjesec mu razjašnjuje svaki potez lica: dosta je putovao, dosta je uradio! — Vidiš drugoga, kako se zamislio: za stalno nešto učeno razmišlja! To je *Klement Ravnjina*; mnogo ima oko sebe knjiga, mnogo svojih djela. — Glè *Gučiča*, bilježi druge u svoj *Cathalogus illustrium virorum*; regbi, da mu se žuri, da što prije unese u svoj *Cathalogus* one, koji su iza njega došli. Eno ti do njega i drugog *Gučiča*. Iz lica mu pobožnost prodiere, kojom je nazad trista godina i više napisao svoje *Rosario Imena Jezusova*. — Onaj, te drži knjigu u ruci i kaže drugima, kako imaju „*pisati dobro latinskim slovima riječi jezika slovinskoga*“ jest *Rajmund Zamanja*; ona knjiga sadržava pravila ortografije naše. — Eno onoga, koji je ruku podigao, kao da propovijeda; znam mu ime, nu kao da mi veli: muči, ne treba, da mi ga kažeš; nijesam ga ni ja kazao u *Riječi božjoj*, koju sam za svoj narod napisao. Dosta mi je, da narod ide za mojim naukama, a da ne pita za ime moje.* A ko je onaj među ogromnim rukopisima, te piše i neprestano piše? Oh, poznam te i to najbolje, o divna sjeno! Ti si *Cerva*, ti dika naša! Sjajna je ta tvoja *Metropolis Ragusina*; divna ta tvoja *Bibliotheca Ragusina*! — Onaj s biblijom u ruci, te neprestano čita i do sebe ima knjigu: *Quaestiones de Scripturis sacris*, jest glasoviti *Resaver*. — Tik do Cerve onaj, što prepisuje i u red stavlja svoje rukopise, razabirem ga, ono je *Arhangjeo Kalić*, a rukopisi su mu: *Korizmene propovijedi*. — Onamo u polutama vidim još mnogo takovih sjena; vidim govornika, poslanika, biskupa, nu ne mogu da ih razaberem. A eto i mjesec se je dobro nagnuo. Sve veća tama pada po dvorištu; sjene su još pred mojim očima, ali ne onako jasne kao malo prije. Nekoje su se već počele gubiti; a kamo se gube?

Ali dosadanje tišine nestaje; štropot se podiže — mukla tutnjava razlijege se naokolo mene!... Eno po dvorištu, eno u kapitolu, a eno i kroz vrata u crkvi vidim, grobovi se otvaraju; ploča se za pločom podiže i jedna po jedna od onih sjena silaze u one otvorene grobove!... Opet mukla tutnjava, opet štropot; ploča za pločom pada, arkade od dvorišta odjekuju a užasna tutnjava crkvom se razlijege!...

* To je Vincenzo Maria Gozze, te je 1741. dobio dopust da štampa ovo svoje djelo.

Ali zatim sve tiho i mirno... Ponoći je već prošlo, a nestalo objavljenje moje mašte prigodom stote obljetnice pada republike. Moja se pamet vratila iz prošlosti u sadašnjost.

Sad stojim i razmatram, kako se na razvalinama franceske zapreme opet novi život probudio i razvio te iz prošlosti crpi jakost za sretniju budućnost!

PREPOROD.

MARIJAN.

Τὸ τρίτον τῷ Σωτήρι.

Trećom — dobrom srećom!

— Bješe: — sori se drevni Epidaur —
Al' nad njim — s njega novi Grad procavti
Još bujniji — i trajniji — i ljepši....

— Bješe: — i pade Dubrovnik nam slavni,
Kô ruža što je vihor strese silni: —
Al' ponovljen se junak dignu — mladi...

— Bješe — i sad bi vapió ja bolno —
Kad rdu vidim gdje mu slavu mori: —
Al' novo doba i sveti nam Vlaho —

— Preporod poje!

ЗАНО КАТАНА — РАГУЗО МОЈА!

БАЊАЛУКА.

В. КОНДИЋ.

Све до Босанско-Херцеговачког устанка и окупације, а и годину, двије доцније, спуштаху се у већем броју сиромашни Далматински приморци, у трговину и прошњу у наше крајеве. Наша им је земља тада била у нечем као данашња Америка, док се прилике послје не измјенуше те постадосмо једнаки.

Међу свима тим Далматинцима — причао ми је отац — најпознатнији је био неки старац Зано, кога смо звали: *Зано Катана*, јер му није нико знао правог имена, нити је когод распитивао за то.

Ми смо се дјеца радо скупљали око Зана, кад би дошао нашој кући да коначи.

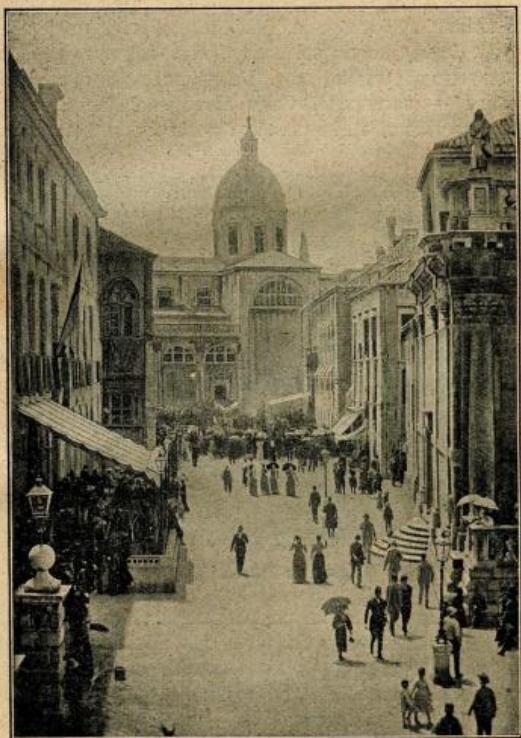
Како је наша кућа била тада већ чувена у свој Крајини, јер је у породици било од памтивјека по два попа и преко педесетеро чељади, те се многи странац путник, који би туда налегао, увраћао.

Зано је био висок, окошт, као и остали Далматинци или наши Вровци и Личани; снажан, јаких плећа, а нико не би рекао, да му је било преко шездесет година.

Првих година носио је у свом торбаку помало: свиле, ризе, ђунђува, игала, урочица и којекакве друге ситнице, те би то продавао по селима, а уједно и просио. Ми смо га, дјеца, испитивали: зашто засмољава очи и прави се слијепац, кад то није. Он нам се увјек изговарао да то чини само због тога, што се бојао да га не би напали и оборили Турци или Хајдуци, а овако, каже, на слијепца због грехоте *né hé*... Од старије чељади, мало је ко с њим и разговарао, већ једино ми дјеца. Чим угледамо Зана а он прилази нашој кући за вођом, ми повичемо: *Ето Зана Катане! Рагузо моја!*..

Ако је студено вријеме или зимско доба, он се шћућури за фуруном заједно са вођом и шути. Послије вечере дјеца се

начетају око њих па траже да им што приповиједају. Зану то мило. Једва чека да отвори с дјецом разговор. Приповиједа, како је био француски катана, и како је побјегао, кад су французи сасвим присвојили Дубровник.

Placa pred Gospom.

„Служио сам — причаше он — у једног Госпара управ десет годишта, и било ми је добро ко у материну трбуху; свега доста. А кад дођоше оне бестије, Франчези, у црљени-

јем гаћама — све се преокрену! Тада ми је било осамнест годишта. Један пут ме упрежаше па одвукоше у солдацију и ваљало је тамо међу њима остати и служити им, све до новог годишта. Када је било наше ново годиште, офичали ми дадоше пуно некаквијех књига да однесем у град на Плацу некојијем главнијем Госпарима. Било је јако студено, јер је пухала бура. Ја кад дођох на Плацу, кога гођ сусретем од господе, он тарe убручићем сузе. Ће гођ дођем до врата да предам књигу — затворено. Свуд затворено. Онда се врнем на Табор на Плочама, ђе затекох доста Бошњака; дошли у

Česma na Taboru. (S.)

робу, али, видим, нико ништа не пазари. Куд гођ погледам око себе, многи плачу, па плачу, и они Бошњаци ш њима; и мени се ражали срце па и ја стадох плакати, а и не знам што је. Упитам онако до себе једног трговца, а он зинуо и гледа у ме и у моју монтуру. „Јеси ли ти — вели — франчез?“ Нијесам, брате, рекох, ја сам наш, већ ме ухватили франчези. „О, па зар ти, каже, ништа не знаш?“ Богме не знам, рекох, што ћу знати. „Да, јекну он, од сада ће французи владати у овом граду! Нема више ништа!“ и поче трти сузе. У ти час прође покрај мене нека госпа у црном руху, па све на глас

кука: Дубровниче ! Дубровниче мој !.. Мени се стеже око срца. Их, рекох, да ми је сад преда мном они који официјер, све би га овако зубима клђ. Спатуљах оне све књиге, што сам имђ у рукама, и бацих у један конођ, па бјеж, па бјеж, куд ни сам нијесам знђ. Дођох на Пескарију, би ли, мислим, скочио у море, да ме нема, или не би. Погледах на град, па ми се ра-жали и удри плачи... А онда опет, бјеж... бјеж... у сви-јет... „Еј Рагузо моја ! Рагузо моја !..“

Ту би Зано сваки пут зајецао. Ма не знадосмо ко му је то била Рагуза; мислили смо сестра или мајка што је умрла, па га нијесмо ни питали, већ нам га је било жао, као да гле-дамо спровод те његове Рагузе.

То му је било редовно приповиједање, кад би год дола-зио код нас.

*

Прошло је послије много времена. Наша се породица издијелила и саселила из села у град.

Једне године, а то је било баш онда када је био фран-цуско-Пруски рат, стадоше једног дана просјаци пред нашу кућу. Кад се мало боље загледах у слијепца, изненадих се, кад упознах Зана. Побиијелио кђ овца, а сав погурен, из торбе су му с леђа вириле гусле, а Зано прије није никада гуслио.

— Ма јеси ли ти то Зано ? рекох зачуђено.

Он ме није познао.

— Јесам, синко, каже он дршћућим гласом, боље да нијесам.

Кад му се казах, он као да се обрадова, па се мало по-исправи.

— А јеси ли, каже он, чуо за Франчеза ?.. Оно се сада Бог свети за моју Рагузу, мој мили Дубровник !.. Бог, Бог, он ником дужан не остаје, и, свакоме плаћа по заслуги. — То је био и пошљедњи пут што сам га видио, али ми је остао његов лик тако јако урезан у мозак, да га увијек гледим у оној дјечињској машти, а он се погурио и иде за спроводом своје Рагузе а оне му ријечи једнако зује: Рагузо моја, Ра-гузо моја !..

JANUAR.

DUBROVNIK.

ANTE ANIĆ.

Uminuli su davne slave zvuci
A hršum vjetra vrh grada se vije,
Te snažnom silom b'jesna elementa
Valovljem gordim o Lovrjenac bije.

Na Petki bor se zeleni i pregiba
I klanja gradu, što o slavi snije;
Lovorje davno uzglavlje mu meko,
Al nove želje u grudima krije.

Sve opet tiho... i sunce je sjajno
Vrh cvijeća i nad pomama zasjalo.
Sve mirno... samo s uspomene gorke
Na Petki borje malo zadrhtalo.

Sto l'jeta minu, da Dubrave ove
Slobodu Silnik u okove veza;
Zan'jemili su davne slave zvuci,
Obumro glas je i zadnjega kneza.

Sve tiho, tiho... ali nešto gruva...
Sa Srda zadnji top se odaziva: *
O „salve“ grade! a Fatum se smije
I k sebi malog dječaka doziva:

* Dubrovnik je razoružan januara 1908., te vojnici sa Srda i sa Minčete-kule na ime pozdrava po vojničkom običaju ispucaše topove, prije no ih odvezoše. Ur.

„Oj dodi dijete da idemo skupa
Sred ubavoga ovog vilin-stana,

Groblje na Mihajlu.

Počemo tamo, do Mihaljskog groblja,
U spomen onog — žalosnoga dana.

DUBROVNIK KULTURNI CENTAR JUŽNOSLOVENSKI?

DUBROVNIK.

VOJIN MALIŠIĆ TAVRIDSKI.

Dubrovnik ne samo da može, nego mora biti jedan od kulturnih centara južnoslovenskih.

Ponoseći se svojom velikom prošlošću, Dubrovnik valja da se njom koristi za sadašnjost i budućnost, i onu energiju, koju je tako mudro trošio u održavanju tisuć-ljetne slobode, da upotrebi sada za podizanje i držanje na visini one kulture, koja svijetlom imenu njegovom odgovara. Duh „slovinski“ (srpski, hrvatski), duh slobode, nezavisnosti i ponosa narodnog nigdje u narodu srpskom ili hrvatskom ne može naći zgodnije zemljište za razvijanje; jer niko u narodu našega jezika nije razumio i ljubio slobodu više od Dubrovnika, niko je svjesnije ne oplakuje i niko se njom više ne ponosi.

Dušmani srpskog ili hrvatskog naroda, koji se nekom kulturom razmeću, nikome manje ne imponuju, nego Dubrovniku. I s pravom; jer tijekom obijesnijem neprijateljima slobode Dubrovnik pokazuje svoju historiju, svoje mire, svoje spomenike, pito-most i skladnost naroda svoga, i sa visine im dovikuje: „Kad su vaši hodili, naši su se vraćali!“

Dubrovčanin (a tako se zove svaki koji je rođen na teritoriju pokojne republike) je bistra pogleda i širokijih grudi. Nije-dan dio našega naroda ne razlikuje tako jasno kao on vjeru od narodnosti. I da se je po sreći čuo glas dubrovački, ne bi jedan dio našega naroda odbijao od sebe braću svoju koja istu vjeru kršćansku sa Dubrovnikom ispovijedaju, da od njih napravi dušmaninu most

Dubrovnik je pun kulturnijeh spomenika iz doba njegove slobode više nego i jedan južnoslovenski grad ili država. A narod dubrovački dobio je od vijekova takav pečat kulture i pito-mosti, da možemo bez pretjerivanja kazati da nema u svijetu se-

ljaka kao što je seljak dubrovački. Ponosit, bistar, umjeren, radišan, čist i uglađen, on je plemić među seljacima.

Ljepota Dubrovnika već svijetom slovi, a zdrava njegova klima od vijekova se slavi.

Dubrovnik i danas, kad mnogi Srbi i Hrvati misle da je on *samo* grad prošlosti, ima svojih sinova koji sjaju kao zvijezda prvog reda baš među Srbima i Hrvatima u znanosti i umjetnosti.

Kad bi tē zvijezde zasvijetlile slavnim gradom i probudile mladi naraštaj, za koji se dušmani brinu da sve zaboravi, Dubrovnik bi počeo ulaziti u svoj *Rinascimento*, koji bi se u brzo prenio i na ostale dijelove našega naroda, osobito na najbliže dubrovačko susjedstvo, Boku, Dalmaciju i Hercegovinu.

Ima dakle Dubrovnik sve uslove za jedan od kulturnih centara Srbo-Hrvata, Južnih Slovena. Ko u to sumnja, naš je neprijatelj. A da Dubrovnik to doista i postane, treba početi ozbiljnim radom, a ne samo riječima kojijem je bogato naše brbljavo „rodoljublje“ sa svojom žurnalistikom.

Taj rad biće na korist i slavu Srbo-Hrvata. Svaki će ga pravi patriot odobravati i podupirati. Samo zatucani neznalice ili neprijatelji narodni pronaći će u njemu separatizam. — Kad bi ideal jednog naroda bio da sve i svakoga izjednači prema jednom kalupu, te od cijelog naroda napravi jednu prusku uniformanu kazermu, onda bi ti glupaci imali pravo. Ali, kao što se ni Tvorac vaspjelene nije držao pruskih načela, pa je Dubrovniku dao i drugu prirodu (nebo, more, vegetaciju) i drugi način života nego većini naroda našega; kao što ta priroda čuva svoj karakter, tako i mi, sinovi njezini i tisućgodišnje kulture i slobode, moramo svoj karakter, svoj obraz čuvati, da se tako svuda među jednokrvnom braćom poznamo: sinovi slavne srpsko-hrvatske oblasti Sv. Vlaha. Jer baš u toj raznolikosti je velik dio ljepote srpsko-hrvatske otadžbine: monotonija isključuje ljepotu. — I osim što bi bio grijeh htjeti uništiti jedan uslov ljepote naše otadžbine, bilo bi to još i smiješno; kao što je smiješno tražiti da se Dubrovčanin prevrgne u Šumadinca ili u hrvatskog Zagorca i obratno.

Stoga ponavljamo: Čuvajući i razvijajući naše dubrovačke osobine, mi čuvamo ljepotu svoje srpsko-hrvatske otadžbine.

Da se vratimo na rad koji smo spomenuli, treba znati da su materijalna sredstva za nj barem toliko potrebna, koliko i dobra volja. A materijalnih sredstava, Bogu hvala, Dubrovnik ima. Nekoliko velikih bogataša broji negdašnja dubrovačka oblast, koji mogu da budu novi Pracati i Skočibuhe. Neka se oni trgnu, neka u njima zaigra dubrovačko srce, neka im se pridruže svi koje s Dubrovnikom ljubav veže, pa ne će faliti našem Gradu samostalne universitatske fakultati, osnovaće se pozorišno društvo, zavod za vaspitanje djevojaka, trgovačka i praktična poljodjelska škola itd. itd.

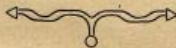
Znanost srpska i hrvatska obogatiće se jakim središtem, sloboda i dobrostanje će porasti. Ljudi od nauke pohodiće naš grad, diviće se ne samo prošloj veličini, nego i sadašnjemu sjaju; radovalaće se svjetlosti nauke i slobode koja će s ovog bijenog časnog kamena sipati na cio slovinski narod od Jadrana do Bosfora. Srpski i hrvatski umjetnici hrliće k nama, da u dubrovačkom raju potraže ustanovu kao što su od prilike razne inostrane akademije u Rimu...

Divna li sna!...

Sina dubrovačkog puka, koji će ovaj san pretvoriti u javu, te žrtvovati obilata novčana sredstva da se naš Grad podigne na kulturnu visinu, koja mu dolikuje, čeka spomenik mnogo sjajniji od Pracatova, i vječita zahvalnost cijelog srpsko-hrvatskog naroda.

Njegovo veliko patriotsko djelo oživotvoreno radom odabranih čeda Dubrovnika i cijelog srpstva i hrvatstva stajaće tu da svakome glasno kaže i jasno dokaže, kako Dubrovnik može i mora biti jedan od kulturnih centara južnoslovenskih.

Hoće li tvorac te sjajne zadužbine biti samo jedan sin Dubrovnika, hoće li ih biti više zajedno, ili kako drukčije, to od njih samih zavisi.

ДУБРОВНИКУ.

НАПОЉ.

Ф. КАРАБЕГОВИЋ.

Сто је љета, српски Дубровниче,
Откада си са пр'јестоља пао;
Сто је љета, откад чемпрес ниче,
Гдје је некад цв'јетак славе цвао.

Сто је љета, како морем твојим
Не чује се пјесма слободарка —
Ти пјевушиш, с тужним срцем својим:
„Бог је хтио! Срећа би нам — варка!“

Porušeni Manastir Sv. Jakoba.

Дубровниче, моја памет сања,
Да ћеш ув'јек душа српска бити,
Ув'јек ти се барјак наде вити.

Твојој слави, све ће да се клања,
Док је мора и његова жала,
Док је Српства и српских гусала.

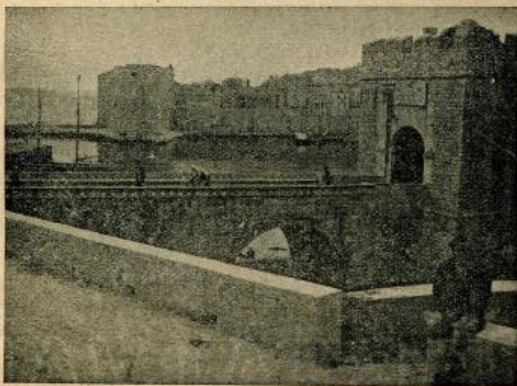
RUŽE DUŠANOVE

PRIČA IZ STARODAVNOG DOBA.

RODENSTEIN.

Mazga će do mazge iz Dubrovnika kroz gradska vrata na Ploče. Ove životinje dobro upiru kopitom i pouzdanim će i opreznim korakom uz oružane ljude krenuti uza stranu pod Srđem.

Kasaju, jer im je prevaliti podulji put, krenule prema nepristupačnoj urvini, te brani vojnički okô Hrišćana, koji se bez konca i kraja otimlju sveto za krst časni i slobodu zlatnu. Mazge

Gradska vrata od Ploča.

gone znamenit, svet teret; Dušan, mlađani raški knez, nabavio u dubrovačkih trgovaca baruta i olova i đuleta za ono malo topova, što mu je još preostalo. Za ovu je džebanu potrošio Dušan i zadnje zlatne dukate što je još imao; neprekidni sveti rat protiv sili divljih i hrabrih Osmanlija, te je izgledalo da ta sila ne će

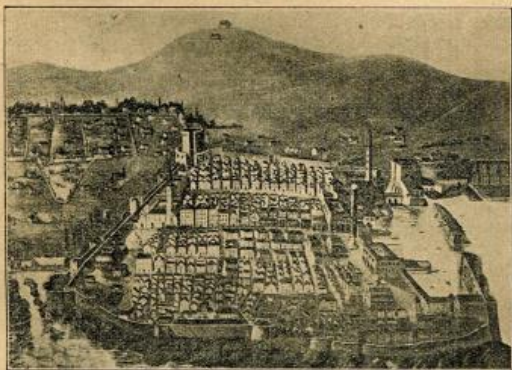
nigda imati svrhe ni konca, bješe već strošio blago svega kršćanskog roda i plemena na Balkanu. Sve jače odjekivahu turski buzdovani na evropskim kapijama, sve žešći bješe njihov udar; hrišćansko pleme do plemena, pobijedeno, gubilo se u bijesnim stihijama turskog zuluma. Eto propao Carigrad, palo srpsko carstvo, podjarmljena Helada i junački Bugari poništeni za vijekove. Viteška vojska ispod krstaša barjaka pod kalpakom i u pancijerkošulji bješe iščezla na Nikopoljskoj ravni. Pa ne mogaše dosad ni nesvladano otimanje opornih Ungara više zapregnuti tursku silu i bude skršeno pod Bajazitovim buzdovanom na istom poprištu, gdje je car Murat nazad nekoliko godina porazio Srbe, na Kosovu. Napokon i Skenderbeg, zaštitnik kršćana, bi dozvan k dušama svojih predaka te se gotovo i sva Arbanija pognula pred polumjesecom. Sve je ponestajalo krstovih boraca; vođe crkve bojne počеше od strave drhtati, samo su se u raju radovali s dolaska tolikih novih svjedoka za vjeru. Duše preobražene palih vojnika sviju naroda stupahu u četama nepreglednim kroz dveri vječnosti, i onaj svijet bješe otajno rasvijetljen njihovom slavom. Ali ne stupahu i zapovjednici ovog svetog rata; oni, kako nam priča kaže, žrtvovahu još za nekoliko doba na uhar roda i plemena svoju uprav dobivenu nagradu, rajsku slavu; oni ostadoše nevidljivi na ovom svijetu i podržavahu otajnu svezu s ono malo preostalih junaka svoga roda i plemena. Samo još u nepristupačnim gorama održale su se slobodne hrišćanske sitne oblasti kao Balšićeva Zeta, poznije Crnagora pod svećeničkom vladom, mala Raša i podređena joj kneževina Zahumlje. Ove su nejake države mogle zaista odgoditi još za malo doba prodiranje Osmanlija do mora, ali im je valjalo brzo propasti; tada bi prokrčen put zapadu, što su ga Hrišćani na istoku bili satrpali gomilama mrtvaca na obranu kršćanske kulture a sebi na vječitu slavu. Ali je to otimanje bivalo sve to slabije, sve manji broj pobornika za vjeru, sve siromašnije postajahu male hrišćanske oblasti. I ovaj put ne bijaše dosta zlatnika; Dušan bješe naknadio stokom i krznom novac koji je nedostajao.

Ovom je zgodom Dušan donio u Dubrovnik svete moći iz crkava i manastira svoje oblasti, jer on držaše jake gradske zidine kao bolju obranu nego gore opustjele od beskonačna boja u njegovoj krajini, u njegovoj tužnoj poharanoj krajini, koja se

sad oružala na posljednji očajni boj i iz koje je trebalo da on sam odnese staroslavne svetinje da zaštiti od ockvrnjenja dajbudi moći, ako bi prispio konačni poraz.

U crkvi sv. Vlaha priložio narodne moći zlatom i srebrom okovane, ondje imale su biti u pohrani, te sloboda i bogoljubnost republike imala ih je štititi od bijesna uništavanja azijskih osvajača, dok bi se mogle opet jednom u sretnija vremena, slaveći triumf, povratiti u oslobođenu otadžbinu, kojoj ništa više ne bi prijetilo.

Moći božijih ugodnika, koje su bile zaklonjene, svečano su predate i primljene, mitropolit i Sorgo, dubrovački knez, uz preuzvišeno vijeće primili ih i zakleli se da će ih štititi.

Dubrovnik prije trusa 1667 g.

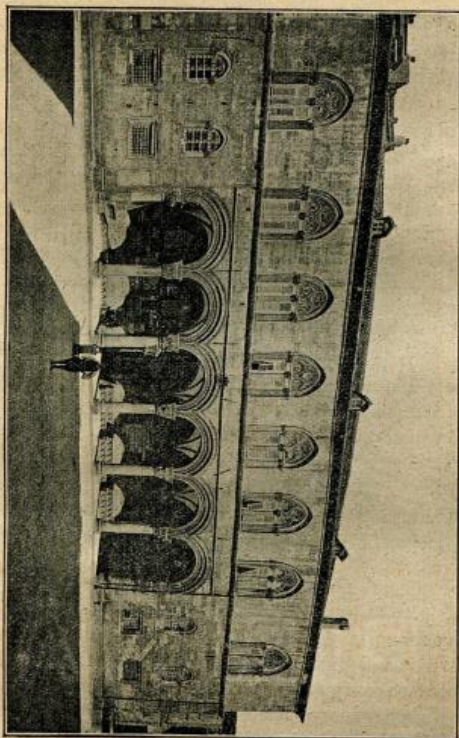
Ovo je bila istinita zgod, čija beskonačna žalost ne mogla izbjegnuti nikomu od onih, koji su bili tu nazočni, i spoljašnji sjaj, kojim se razvio obred, nije mogao nikoga prevariti o turobnu značaju ovog čina očajne samozataje. Otpjevao se istina i *Tedeum* da se proslavi što su se sretno spasile staroslovenske svetinje, ali to bilo kao karmine narodu koji iščezaje. Samo zbor nazočnih plemenitih krasotica bacio nekoliko svijetlih zraka na tužnu sliku a najviše zaista sjale oči Mirhe Sorgove, kćeri dubrovačkoga kneza.

A kako ne bi Dušana udario bljesak Mirhine predivne krasote, ta on je stajao uz kneza a njegova je kći klečala pokraj oca.

Dušan tako gledao djevojku preko svega tog dugog obreda izbliže, a ko bi spazio Mirhu, nije kutkamo bilo a da je i ne ljubi. Ovoj djevi ne bilo slične, tako ti je lijepa i plemenita. Dah naj uzvišenije poezije bijaše joj u duši i ogledao se u njezinu licu. Kao kad se sunce u jutro titra preko Balkanskih sniježnica, cjeliva tisućljetne bedeme grada Dubrovnika i budi cvijeće u gradinama; tako su bili uvojci kose joj. Oči joj kao tama tamna zlata, dvije jagode zrela grožđa, te ih zarudjelo žarko sunce tog južnog kraja, te kad su smečene, veselje su nam i zor-oduševljenje, ali mogu podati i snage i moći, ako treba za žrtvu i samozataju, prema tomu kako je sudbina. Take bile Mirhine oči. Prilika joj napominjala andeoske slike, a usto basnovite ratoborne Amazonke starostavnog zemana. Ko bi je vidio mislio bi na Dianu ili Minervu, ali i na mučenice hrišćanske vjere, jer iz njenih se očiju moglo čitati i jedno i drugo: drevno junaštvo i hrišćansko patničko pregalaštvo; oči su nježno sijale, obećavale da će opojiti žarkom ljubavi u sreći, ali i uspiriti viteško žrtvovanje, ako bi jednom došla hora nesreće. Ponosna joj plemenita glava uz mudro čelo, a fino savijen nos napominjao nam rimsku patricijsku krv, koja joj uz staroslovensku kućala u žilama. Orlov nos, naslijedila od rimskog plemena, negda gospodara svijeta, bio na Mirhi vidljiv, nevarav znak, da ova orlova djevica, te visoko lebdi poviše svega što je prostačko i prezire što je nisko, samo će orlu dopustiti da se njoj približi. Srce joj dosad ne bilo svezano ljubavi; mladići, koje svaki dan vidala, koji joj dnevno dosadnom jednoličnosti nezgrapno iskazivahu svoje štovanje, nijesu imali u sebi što bi bilo viteško, što bi joj jedino osvojilo srce. Sad eto iznenada objavio se njenoj sanjalačkoj duši za onog ganutljivog obreda Dušan, knez onih gora napojenih krvi. Dušan, mlad a već tako glasovit vođ ratnika brđana! Njihovu gospodaru bilo se dosada zanijeti samo za djedinskom vjerom i za umjetnosti; a sad je ona gledala pred sobom prvog borca Hrišćanstva te joj se činilo kao da lebdi nad njegovom glavom mučenički vijenac, kao da vidi njegovu rusu glavu ovjenčanu vječnim lovorom junaštva i poezije.

Kad Dušan spasene moći položi u mitropolitove ruke, kad ga ovaj poslije plaćući blagoslovi kao posljednjeg borca za vjeru, tada djevojka šćaše pasti ničice preda nj, ona, ponosita, nepriputačna, šćaše zavikati: „Samo tvoja, posvećeni borče za krst

časni i slobodu zlatnu, hoću da budem, ili Gospojina raba; prije ću biti tvoja poslušna žena, pa i tvoja službenica, nego kraljica svagdašnjih ljudi; tebi ću da posvetim svoje žiće, tebi, čije je život mučeništvo a uz to i junačka pjesma". Ali ona bila čedo du-

Čelo kn. Dvora.

brovačkog kneza i trebalo je da muči. Potom iza crkvenog obreda iznešena je sjajna dakonija u kneževskom Dvoru a uz to bila igra i zabava, te se u tom ugodnom lastovanju snašlo njihovo srce.

Tada će Dušan kazati nezaboravljive besjede; govorio je kao no vrač i junak, ali ona slušala njegove riječi potresena milinom. Govor mu jednostavan, kako se pristoji borcu za sveti krst, jednostavan i priprost bio njegov zbor, ali se duboko doimio Mirhine prihvatljive duše, koja to primala u srce; kratak bio kao slova ukresana na drevne spomen-ploče. „Slušaj, Mirho, slušaj, divna djevo“, kaže joj, „plemenitu sam ti dušu spoznao, te drugu djevojku ne hoću da ljubim no tebe; slušaj riječi što ti veli junak, te sutra hrli prama pobjedi ili zatoru uz vaše gore, što ovjenčaju more, u doline, gdje je smrt u zasjedi. Od mene se ne nadaš pismu, jer ta hitrina mira, kako što je u vašem utvrđenome gradu na primorju, nije žalibože — nama poznata; ja, pa nijedan od mojih delija, ne znamo što je to šarovito pismo; bogme smo mi naučili vladati mačem i topuzom, ali ne perom. — Obilježje ću ti slati, prezlamenito obilježje po vjernome starome Labudu, pouzdanu mi junaku, vjernom štitonoši oca mi Dobroslava, koji je poginuo u turskomu mezivu. Ako dakle budeš brzo plandovala svojim ocem u divnoj mirnoći u perivojima na Rijeci ribarici, daleko od huke i buke gradske, gdje te ne će ugledati oči vuhvenika, tada će u istinu nastupiti vrijeme, da ti uz obilježje kažem moje zgode i nezgode. Tada neka Labud za tebe obnoć brda nizi a da ti donese jedno od tri obilježja. Dobro poslušaj moje riječi, Mirho; ako ti donese lovor grančicu, to će biti simvol slavno dobivena boja, i on će ti o pojedinim ratnim zgodama sve potanko kazati. Ako ti donese maslinovu grančicu, a uz to mrčinu kitu, neka ti to bude kao zlamenje, da mi je ispalo da pobjedonosnim okršajima suzbijem Turke i da ih prisilim na mir za dulje vremena i da ja i moje pleme imamo temeljite nade da ćemo imati mira i da je moje gospodstvo istanova ojačano te utvrđeno. Ovo će ti zlamenje tad još očitovati da te mene skoro a da te vodim u svoje dvore u oslobođenu mi domovinu. Ondje ti je biti kraljicom junaka za vjeru, da tvoj pjesnički glas pjeva slavu i bojeve mojih junaka i sokoli im duše za došaste zakone. I uz ova će ti zlamenja Labud donijeti usmenu poruku i kazati rok naših svatova. Ali ako ti predade crvenih ruža ili drugog cvijeća šitkova kao krv, ne će ti tada ništa kazati i bilo bi utamah da mu otimlješ riječi; jer ne će junak da zbori o končini svojeg gospodara; u tebe će ostati do smrti kao tvoj vjerni ali mukli stra-

žanin, no ćeš znati da se ispunilo što mi je suđeno i da su se hridi moje domovine napojile krvcom.“

„Zbogom i čekaj zlamenja te moje sudbine.“

U jutro rano iza one slave Dušan je preko gora žarkim suncem obasjanih hrlio svojim vjernim četnicima, te su mu čuvali svijetlo oružje i džebanu.

Osvanulo ljeto i dubrovačka će vlastela u svoja sjenašta plandovišta u gradskoj okolici, pa će knez Sorgo sa svojom kćeri u svoj mirni dvor, prema izvoru Rijeke, te se probija kroz hridi.

Od roka do roka eto ti preko gora nestalnih glasova o zгодama i nezгодama Hriščana. Plaho šaptali jedan drugome ove glasove, pa da su u istinu iskreno u duši pristajali uz junačku braću u gorama, nijesu smjeli otvoreno stupiti proti silenoga samčestitoga cara, koji imao po bijelome svijetu kapidžije i uhode; republika bješe nejaka i nije smjela ispred njegove srdžbe. Samo Mirha čekaše ponositim pouzdanjem poruke od svog viteza, jer je pouzdano mislila da je on nepobjediv. Ali što može cigli junak u borbi s hordijama? On ne može okrenuti sreću u vrevi boja, samo slavno umrijeti može junak, kojega je sreća ostavila i samo je slava nakon smrti, te hoće da je dobije, kad je vidio, da mu vojska ne može pobijediti.

Ali eto ti pribjeglica preko granice u Dubrovnik, samo nešto staraca, žena i djece s malo ovaca i koza, ciglo blago što im preostalo. Upropašćeni od strave i poplahe izgubili riječ i pamet. Pripovijedahu, kukajući i bugareći, ulomili ruke prema nebu, kako je knez Dušan bio pobijedio u više megdana, kako su Osmanlije pred njim bježali, pa zahumskog kneza Vojnova, Dušanova vojvodu, podmitili blagom na toware i obećali mu da će postati gospodarem u Raškoj. Svirepi Vojnov Turcima izdao okô, gdje se tajno okupili Hriščani, pa izdajica zajedno s Turcima za burne noći nasnuo na okô. U onom uskom lomnom klancu Dušan i svi njegovi borci tek izdajnički satrveni svaljenim hridima, a preostali ne pobijedeni, nego svi do jednoga poklani od sile. „Sada nema ni šaka ljudi da se bori za vjeru i amanet,“ tako su padali strašni glasovi posljednjih Hriščana iz Raše. Tužna je žalost stegla srca Dubrovčana, kad doznali kako su krvavo obršili junačka braća roda i plemena. Kao teško olovo palo je na dušu umoljenika,

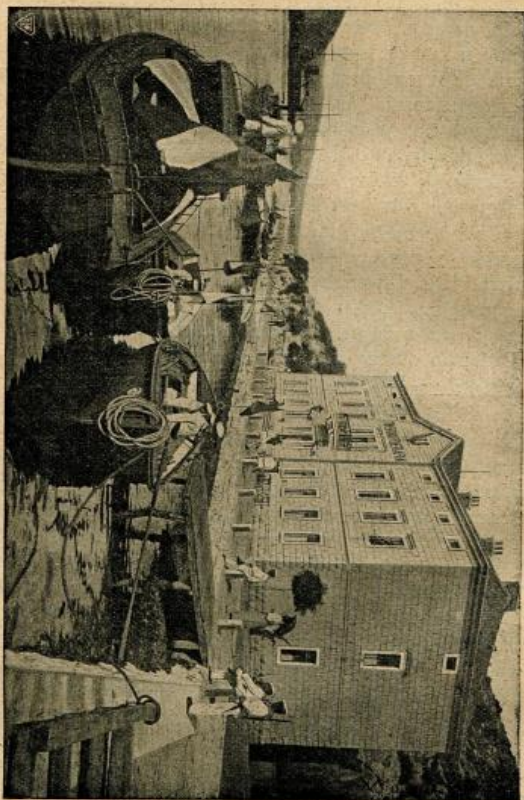
biva to je bila briga za sudbinu grada Dubrovnika: posljednji branik pao, Osmanlije postale sada susjedi republike. I zaista se svi bojahu, da će sada biti teško očuvati slobodu male republike. Oni su u duhu već gledali da je strašna pogibija i jedva su sada i mislili na spas; svega je nestalo, tako su se tužili, a s njima vas puk republike; sve, sloboda, vjera, predaja i čvrsto čuvana i tolikom državnom mudrosti njegovana slava prošlosti uz nadu daljeg opstojanja u budućnosti. Samo za Mirhu nije bilo još sve dokončalo; ona je još očekivala zlamenje od Labuda što joj ga imao vjerno donijeti. Te i ako su to već imale biti ružice, kao krv šitkove, djeva ih šćaše primiti kršćanskom smirenosti, ona šćaše gledati to cvijeće, koje je imalo nju rastaviti s ovim svijetom, i ako se nije mogla nadati nikakvu glasu iz Labudovih usta, cvijeće bi joj prozborilo tim jezikom što ga ne posvećeni ne razumiju; šćaše cjelivati te ruže, obilježje smrti, te ih uzeti sobom u manastir kao jedini amanet ljubavi i ciglo sjećanje na Dušana. Nije kutkamo a da ne bude bez toga krvavog cvijeća; to je znala, jer Dušan to obećao a Dušan bio vjera.

Neprestano je pogledala, njeno umorno oko gubilo se uz gorska točila, nijedan putnik ne mogao proći a da ga ne bi strahom priupitala za Labuda. Ona spremala smjele uhodnike, vješte gorama, da traže Labuda; junaci se tislj daleko posred kršnjih gora, ali se vraćali sved uz sami te isti glas, da nijesu susreli živa Hrišćanina, pa ni mrtve glave da nijesu vidjeli, a traga ne bilo ni počinku ni grobu na onom razbojištu te krvave doline. Pričali su pusto, da sunašće vazda jednako peče te gole litice, ali da je nestalo i živih i mrtvih, kao da je sam bijes sve zanio. Ni srebrom, ni zlatom, pa nikako ni mûkom nije mogla Mirha primiti glasa, a ni obećano zlamenje nije joj još dopalo na ruke.

Bila je, kao kip, bijela stijena, satrvena od žalosti i bola, stala od uranka do popasnog doba ondje na zatavnjaku u očevu dvorcu, te mu se basamacu spuštaju do Rijeke, gdje se žalosna vodica grli s morem. Ni glasonošne ni brda ne bijahu joj donijeli poruke; ona je osjećala da je zaboravljena od svega svijeta. Kad je sve ostavilo, a onda hoće li barem primiti od povodnih i od morskih stražana što joj sakrile podgorkinje vile, hoće li joj voda pokloniti što joj suho zatajalo?

Kao da teško sanja, vrlutala je tamo i amo večerom i jutrom nemirno gore i dolje po bašci i uz obalu Rijeke, te se ničemu više nije nadala nego kakvu čudu i udesu.

Rijeka pred sadašnjom sumptuoznom banjom Thermotetapia.

U tijesnu klancu jadikovcu, kako je kazano, ispred visokih klisurastih gora, kroz koje se lomi strašnom bukom bujica, odlučilo se o sreći hrišćanske vojske na okupu.

Ondje Dušan bješe sabrao sve rastrkane svoje čete, te su boj bile u gorama i dolinama, da se s njima složno odupru proti Turcima u napokonjem času. Onamo u onim gudurama i urvinama mislio da će moći bez svjedoka i vidika sve urediti i napraviti, ali ga onamo pusto izdade prokleti Vojnov, i bi poklat sa svim četnicima. Noć je bila, i strašna je oluja lomila mrke kukove stravičnih hridina, a brda su se tresla ispod munje i groma, a samo crna duša podmićena izdajice nije se tresla, kad se dovrebao na noćni pokolj svoje braće.

Dušan bješe u istinu u času naj žešće pogibije, pa kad vidi da nije izbave ni spasa, jer se orila stijena za stijenom, zapovijedjeće vjernome Labudu a da bježi i ponese njegovoj Mirhi tih crvenih ruža; ali ne bilo nikakva izlaza iz klanca, te je bio na sve strane stisnut od neprijatelja, pa eto i Labud, jedan od posljednjih, izdišući pade na studene grudi svoga gospodara a da ga štiti i u smrti, da bude koprena posljednjem raškom knezu, biva da bi imao hrišćanski pogreb a da junakovo tijelo nenagđeno bude sahranjeno. Zaludu će izdajica Vojnov svjetovati pašu (da mu se još bolje podvije i pokuni), da ne pokopa mrtve kature, nego da ih baci u rijeku, da ne bi bilo traga ni obilježja boju, da nikakva gomila ni stećak ne svjedoči daljim pokoljenjima i vapi na osvetu proti krvopiji zulumčaru. To se i dogodi; i mrtvi mučenici hićeni su u rijeku, te joj se talasi krvavili prolitom krvi. Valjalo je ipak da hrabre moći nađu dostojnog mira i počinka, te sve lukavstvo i pakosti ovoga puta bilo utaman, jer se duhovi gorskoga potoka smilovaše pokojnim junacima. Malo na dalje od bojišta nestaje one bujice u brdske ponore, kao što dosta tih voda onog povodnog krša probija put ispod zemlje, te nakon toga hrle do mora kao rijeke nepoznata postanka. Na ovo izdajica nije ni pomislio i duhovi domaće rijeke odnesoš tjelesa domorodaca, koji su poginuli za vjeru, u bezbrojne zatone podzemnih pećina i puste da u ovoj naj tajnijoj od svih grobnica tiho padnu u ponore na dno, a da počivaju do uskrsnuća svih mrtvih. Duše ipak lebdile dalje po određenju, svaka različno i drugačije, to kako su na zemlji zaslužile i djelovale. Dušanovu dušu prihvati jaz daleko, daleko u brdo, u naj zabitnije unutrašnje riječne pećine, gdje je u sutonu stanak duhova, kao potamnjenih uspomena, junaka koji su u drevnoj starini megdane izvojevali za svoj rod i narod.

U sredini su brda naj veće i naj tajnije pećine mirnih duhova vijećnika; ondje se uzdižu svodovi pećine više nego to džinovsko trulo sv. Petra i Aje Sofije i prostrana su ona mjesta kao glavni gradovi stare starine; po tlima im voda bujica, gdje je ondje podzemno jezero, iz tamnih voda podižu se crna prijestolja u stijeni, a na njima počivaju duhovi junaka, te su velika djela stvorili, kad su živjeli na zemlji i pozvani su da još jednom ta velika djela tvore. Ondje snijevaju duhovi preminulih junaka za vjeru o prošlim i budućim zgodama svoga naroda; i u vijeću te se prilike od oblaka prigiblju jedna prama drugoj kao što se to sastaju vrele maglene pare nad morem. Neizvjesne su im i sumračne slike i prilike; od časa do časa sklanjaju svoje magleno lice na talase jezera, koje je tamno i sivo kao sveopća historija, te ispituju, približa li im se istanova duša skoro preminula mučenika. Ondje ti počivaju i čekaju Lazar i sin mu Stefan Visoki i Marko Kraljević, junačina naše priče, srpski gospodari, crnogorske vladike, knezovi Buzinski, Balšići Zetski, Skenderberg veliki i neumrli Hunjadi, drobni biser kršćanskih vitezova, kojeg su guslari spominjali kao Sibirjanina Janka. Ko bi ih pribrojio te junake, baš uzor-junake, koji su slika i prilika blagorodne žrtve, te su svojim narodom prolijevali krvcu za hrišćanski red svijeta, ali im ljudi ne dadoše časti i slave što im odredio Bog i narod!

Nijedna svjetlost nije sjala u onoj oblasti preminulih, nikakve luči u rasjelinu čekanja, samo je titrao vijenac oko čela junaka, kao što sjaj zvijezda trepti kroz maglenu paru sniježnika; prodirao je sjaj slave od prijestolja do prijestolja kroz one beskonačne pećine; kao što misli, koje postaju, ražižu ljudsko društvo, tako te zrake, s glava onijeh koji stoluju, osvjetljuju slike i prilike ostalih, kojim je slobodno da ih prate a nadalje vjerne pjevače tih junaka, te lebde oko svojih gospodara. Ne čuje se šuma do žuborenja voda tekućica, što je opomena i zlamenje vremena, koje bijesno bježi; samo se čuje padanje kapalja s kamenih svodova a to je pomen nepresušnih suza naroda, koji ostadoše bez obrane sami, jer im preminuli branitelji. Samo od stanka do stanka odjekuju stijene slavom i pjevanjem barda, koji razglasuju podvige drevnih vremena; a po tomu nastaje posvuda muk i samo u duhu vijećaju o zgodama živih junaci, koji se samo za neko vrijeme rado odrekoše svoje zaslužene nagrade a da bdiju nad

budućnosti svojih naroda. Ali kad im pjevanje i cvilenje javorovih gusala spomene prošlosti, ti duhovi junačkih voda u vis kreću svoje maglene glave, te se čini da rastu kao beskrajnost, jer se tada spominju njihovih podviga. Tada iznova pognu glavom na vodu, koja šumi, i paze još na dolazak tih junačkih duša. Ako potomu klizne onamo iz vode sjenka, koja im je ravna, pjevači, te s njima vjekuju, naviještaju to ime i svete sjeni boraca, te je opkoljuju, mučke titraju svojim maglenim oružjem u znak veselja; tada joj pokazuju da im je dobro došla, zrakama svog vijenca, a same zrake sjaju nad prijestoljem u kamenu bez te junačke duše; prispjela duša sjede na prijestolje i pjevači zapjevaju u hvalu njezinih podviga; ori se pjesma i slavi joj se preminuće. Kad je primio nagradu za svoja djela i mučeništvo, iznenada mu i glavabablistava slavom, junaci ga pozdravljaju muklim pokretanjem prema njegovu prijestolju, te sada i za njega počinje doba čekanja u vojničkom okolu junaka davnine i godine teku bez huke ispred njegove duše. Tako hoće neodoljivi zakon muklih pećina čekanja. Bješe prošlo to dugo vrijeme i žali se bujice bjehu satrli u pijesak, otkada posljednji slavni junak bio primljen, tad eto ti i Dušanove duše nošene od krvave plime, koja bješe popila krv posljednjih hrišćanskih junaka. I oči su ga duhova, koji su bili na prijestolju, pogledale očekujući da se pričaju njegove podvige, kad on izlazeći iz krvavog vala počne ledbiti i sjaj preobraženja odredi njemu tu stolicu odricanja i prepravnosti na žrtve; ali prije nego sjede na tu stolicu, izvršit mu je još svetu dužnost. „Preminuli oci našega roda“; veli on, „bojni štitovi našega naroda, te čemerite, vi krasni uzori ratnika svih vremena, koji ste spazili strašni trepet u tisuću bitaka, čujte me! Moja su brda pusta i zanijemila, narod mi je uništen, a spominjanja će mi nestati na zemlji, jer nije više živa guslara, da bi dodao potomcima junačko mi djelo; ali čast mi i poštenje ne smije umrijeti uza me, i vjeru, koju sam zadao za života, hoću da održim i u smrti. — Testijer mi budi da pošaljem obilježje svojoj vjernoj ljubi; kao zlamenje valja da mojoj Mirhi spremim šitkove ruže, da me spominje i da za mnom roni suze; tada ću mûkom mučati do uskrsnuća mrtvih.“

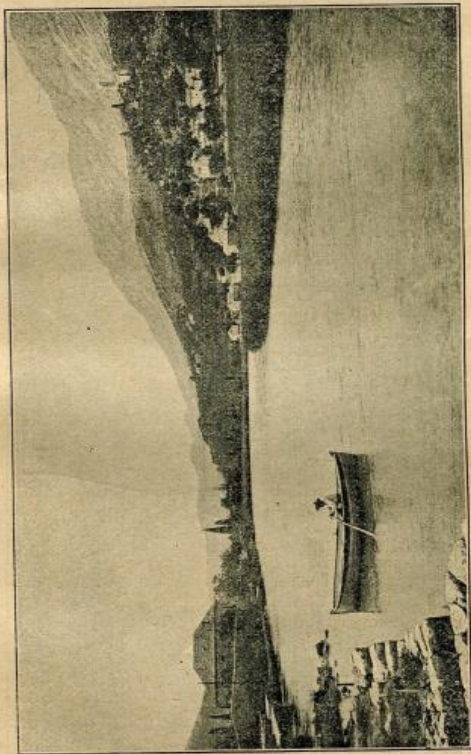
Muklo kimnuše glavom te poglavice rata, i oni vijećahu o tomu u jeziku preobraženih još nepoznatu Dušanu. „Neka

po našoj moći i određenju“, šapnuše napokon usnice, te su znale samo zapovijedati, usnice umirenih vojvoda, kad se obratiše toj krvavoj plimi i zapovidješe rijeci da ne vâlja svoje vode, nego da ih kupi u duboke dubine, da ih poslije po odredbi odjednom izbací. Sve to više udariše bijesni valovi prama prijestolju slavnih božjaka, te su ih gotovo mogli dohvatiti blijedim rukama kao sjena. Kad oni vidjeli da je nabrekla voda koliko se hoće, spremiće duha te hitre žive vode i kazaće mu: „Teci de onamo i ponesi to obilježje, kako smo u zboru navijestili.“ Bučnom tutnjavom prohuji na slobodu iz grobnica duša i čekanja taj vodení duh. Prostorija mramorke začuta a bardi će zabugariti Dušanove podvige, i onim junacima treptile misli po golemu poprištu, gdje smrt prije kosila mučenike otadžbine.

Po svojoj se navadi Mirha jutrom šetala po gradini i doprla do obale Rijeke, te spazila, a neka je bolno nehajala za sve zgrade ovog svijeta, da je voda, koja se na ovom mjestu počinje miješati s morem, opala, i pomislila da je jedna od podzemnih rijeka, koje čine onaj golemi vrutak, iznebuha presušila, te će morski valovi nahrupiti uzgore prema izvoru bez ikakve zapreke, zalutala kao da snijeva, te posmatrala ovo neobično titranje prirode. U prekrasnoj ubavoj gradini kneževoj bilo svakojakog mirisnog cvijeća, i dosta šitkovih ruža na visokim žbunima i ružica, koje se obavijale oko divnih mermer-stupova, ali se ona na njih ne obazirala; slutila je da te puste ruže nijesu cvijeće, što će joj donijeti to obilježje. No ukraj rijeke eto ti prekrasnih bijelih lijera, te su se nekoji svojom prembijelom kitom ničice ogledali u vodu. Mirha onako oplakana pogleda ono žalobno cvijeće i baš tada eto rijeka odjednom nabujala, i eto brzice crvene niz Rijeku kao da ključa i poplavi u čas svu gradinu, pa će uz lijeru, te im brže ono nevino bjelilo prihvatilo junačku krvcu. Tad se Mirha prigne do krvavih lijera i trgne jedan iza drugoga. Brala i približala se vodi, koja je tekla onako zapjenušena krvcom, i onako žalosno trgala lijer za lijerom. „Jaoh meni, to su Dušanove ruže“, naricala u skončanju, „rusa, ubrojena glavo, drugih nijesi meni mogao više poslati, znam što će tvoja duša; stoga mi sad krvi cjelivaš svojom i svojih junaka te lijeru nevinosti; sveta ti je vjera kao uspomena ti u mojoj duši. Dušane! Tvoje je za navijeke moje srce, za spas tvoje dobre duše molim

se Bogu do skončanja u manastirskoj klijeti, ne kao da su tebi mučeniku naše svete vjere od potrebe moje molitve, no da sved uz tvoju uspomenu u srcu isprosim da budem sjedinjena s tobom. Ali s krvavim cvijećem ne ću da se nigda rastavim, tã meni se

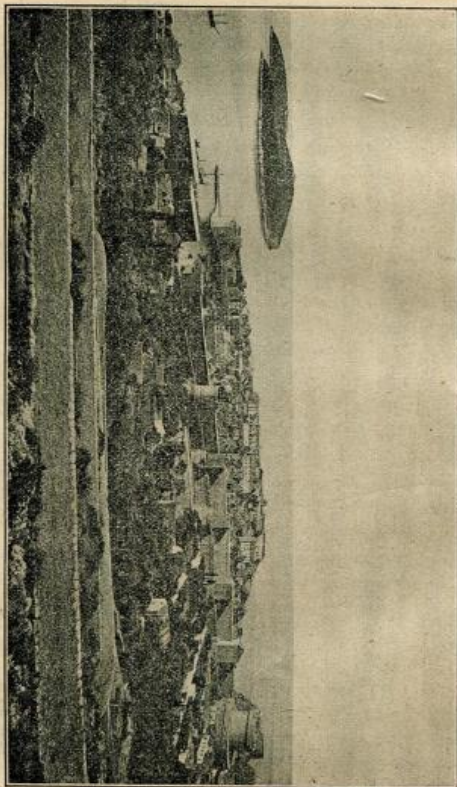

Rijeka.

objavilo obećano obilježje, jer sam vazda vjerovala tvojoj besjedi i božjoj milosti. Kad mi užežu samrtnicu svijecu, grliču to milo cvijeće a da snubi moju dušu s tobom." Tad ubere i napokonji lijer na obali, te valjalo da se daleko prikuči nad vodom do li-

jera, a zemlja onako smoždена ugnula se ispod nje, te propala s kiticom lijera u ruci i zagrlili je krvavi valovi Rijeke. Vapila Dušanovo uz Bogorodičino ime, te se sastala u dubini s vilama

Dubrovnik sa sjeverne strane.

svojim posestrimama, koje vode kolo u vrtku vode. Na kriocu podvotkinje vile ono ubavo tijelo ponesoše u sinje more do hridina Dubrovnika grada, gdje je ono hrabri Dušan s Ploča pri-

zajmio svoju nadu uzdanicu, zadnju džebanu za obranu svetog krsta i amaneta. Ondje je vile položile u podmorskoj skrovitoj i živu čovjeku ne poznatoj pećini. A istom zadnji vijek i vrijeme dovedoše u tu otajnost domoroca joj sveznadara, da joj celne pravedne, svete mošti, pa je vidio da od uranka do sutona čudesu se zbivaju, biva tu se prepliće modro i zeleno. Ovo su vile sastavile, te su Mirhino krasno tijelo sahranili kao svoje čedo milo u podmorskoj grobnici, da je kiti morsko cvijeće do sudnjega danka. Sunce na suton, a plavi se pećina kao nebo i sinje more a da kaže njezinu vjernost sve do smrti. Sunce na uranku iz svoga krila baca zelena ureha, biva zemlja se oživljuje, te se nova nada kroz pećinu kaže živim zelenilom, a to je da će se sastati dvoje ljubljeno u vječnosti na drugome svijetu. Dušu uz to Mirhinu zagrlji vodena Stražica tih izvora i rijeka svojom svemožnom desnicom i zapovjedi krvavoj vodi da se razdijeli. Kao kroz trijemove od rubinâ, pod svodom i između plahta bučnih voda, što su krvavilom tekle, stupaše put svog određenja Mirhina duša ispod ruke duha stražanina uz vodu Rijeke i kroz dveri bučnog vrela u pećinu junačkih duhova. Obasjano osijevom što se na nju vrcao s krvavih talasa, što ih je sunce ožarilo svojim zlatnim trakama, ona puna slave i nade stupala do prijestolja prijašnjih duhova, koji su je srdačno očekivali. I kad nju uveo duh stražanin, ustadoše s kami-stolova duše junaka, svjetlost vječne slave s glave im sjala i prelijevala se na njenu divsku priliku u praskozorju i titrala preko tih raka duhova, te su bez kraja i konca. I na Dušanovoj glavi blistao se vijenac zraka nebeskog svijetla i taj sjaj obuzeo Mirhinu dušu, te je pokrije koprenom preobražaja. Sad junaci iz davne davnine pozdraviše junačku mučenicu kao da su draga i ljubežljiva braća i kao da su još kao negda na poprištu svojih podviga. „Dobro nam došla, djevojačka glavo, te si dolećela u sjaju svoje kreposti“, tako vapili sijedi uzor-ljudi, „dobro nam ogranulo svijetlo sunce ljepote! Dobro nam došla, lučo čiste ljubavi, umilna zrako miline, koja nam spominješ davno minule danke mladosti, kad smo se ono borili za vjeru i ljubav, pozdravljamo te i blagosivljamo, te preminu radi nježne ljubavi s našim mladanim vojvodom. Tebi svojim zaručnikom nije prebivati u dvoranama duhova, u kojim se razliježu pjesme barda;

pretamni su ti ovi dvori, prebijeli cvijete vjerne ljubavi i žrtve. Slobodan je Dušan; duh stražanin bistrih vodica i čiste ljubavi, koji te ovamo doveo, neka vas prati onim putem, koji vodi do stanka, gdje se nesmirena čežnja na tom bijelom svijetu stvara u blaženstvo, što će potrajati do konca svijeta i vijeka. Poletite onamo u carstvo pravednog uzdarja za vaše mučeništvo; neka posljednji mučenik našeg naroda bude onamo u carstvu gospodnjemu učesnik sreće, koje nije imao na zemlji; pohrlite onamo u vječno svijetlo preobražene duše; a mi još u vijekove ostajemo u carstvu sjena u praskozorju a da bi vijećali o zgodama umrlih ljudi!“

I nagnuše se istanova prosjajne maglene glave knezova junaka kao nuti na prijateljskom rastanku i oproštaju; ali će duh stražanin: „Za mnom koji ste teško iskušani, onamo gdje ćete naći mnogo toga što je Gospod u beskrajnjem milosrđu združio, mnogo toga, što je licumjernost i vuhvenost tog svijeta razdijelila u životu.“ Tad će zaljubljene duše za vodom, koji pokazivao put u nebo; no u gudurama duhova bile na prijestolju prilike zaboravljenih duhova nepomične kao u pamik zore i slušale pjesme bardâ, koji su veličali davne podvige iz sjajnog doba slave i junačkog kreševa.

НА СРПСКОМ БЕДЕМУ.

СТА С. А. Н.

На стијењу, о које се разбијају хучни таласи плавот Јадрана, вијековима је славна и племенита дубовачка Љбепотница чувала развијену заставу народа свог.

На томе неприступном кршу, у сјени поносите заставе, тајна је она соколове своје; купала их је у широком мору, које се немоћно разбијало крај ње, и ширала им крила на вреом сунцу, спремајући их за велики лет.

И летјели су соколови њени и соколили цно српски свијет.

Вијековима је сјела на том бедму славна Љбепотница, опремајући соколове у српски свијет; вијековима је она, гр-лехи заставу, пркосила бури и остала чисти нетакнути свијет. Ал' једног дана — у саму српску зору — бедма се ипак дохватише силни... А за тим су поноситу заставу прогутае дубине — руке, које су је очајнички браниле, народу су остале у вјечној памети.

На стијењу, о које се разбијају хучни таласи плавот Јадрана, изахла је Љбепотница. Али соколови што су вијековима соколили цно српски свијет лебде и данас над народом својим.

U PRIRODI...

[HUMORESKA]

ZAGREB.

R. DEVIDÈ-MARIJAN.

Ideja, da mi je bar kakova ideja! Čitavo već poslije podne razmišljam, ali badava; ne mogu da se sjetim sadržaja, koji bi mi dobro došao za pripovijest koju moram sutra predati uredništvu. Jadan ti sam ja! Danas, kad je Četvrtak pretili i vas se svijet zabavlja, treba da morim svoj mozak književnim radom.

Gospodin se je Talasinski (to mu je bio pseudonim) uzrujano šetao po sobi, zatim je sjeo na stolac i zarinuo svoje duge, tanke prste u bujnu crnu kosu:

— Ideja, ideja! da mi je bar kakva ideja!

U to ude njegova žena obučena na odlazak i, videći svoga muža zamišljena, nasmiješi se i htjede da na prstima potihom ode; ali na to se on okrene.

— Kuda se spremaš, Vjericice? — upita je.

— Idem do tetke Jule, ajde i ti sa mnom.

— Toj dosadnoj babetini da idem! Šta ti pada na um? Imam pametnijega posla; a kad ga svršim poći ću u Tuškanac.*

— Ali, dragi Mirko, zašto si danas tako otresit?

— Oprosti, draga Vjericice, nekako sam zlovoljan, nu i to će proći u Tuškancu.

— Ostaj mi zbogom, dragi Mirko! Ali čekaj, moram da skinem sa tvog čela oblak zlovolje, — i ona pride k njemu i topli cjelov tisnu na njegovo čelo.

Čuvstvenoga poetu toliko je ganula nježnost lijepe mu žene, da se nije mogao svladati, a da je žarko ne zagrlji.

— Dosta dosta! — branila se ona, hoteći se otet i njegovom zagrljaju; ali dakako sve od šale, a pri tom se smiješila lukavim smiješkom, koji je Mirku govorio: Oh da znadeš kako

* Tuškanac je perivoj u Zagrebu.

mi je milo u tvom zagrljaju! I u takovom raspoloženju otrgne se ona svome mužu iz naručaja i uz glasni hihot odbrza na ulicu.

Gospodin Talasinski topio se je u ugodnom čuvstvu, dok je još na usnama osjećao toplinu vrelih cjelova. Vas svijet — mislio je — može da mi bude zavidan; jer takove dobrote, takove ljepote i vjernosti kao u moje žene, nema na cijelom svijetu.

— Ali dà! — prene se iz tih slatkih misli, — posve sam zaboravio da mi je još danas napisati pripovijest. Ali o čemu da pišem, kad mi nikakova ideja ne dolazi na um!

— Kako bi bilo, da proslavim svoju ženu? Ona neka bude središte moje pripovijesti. Ali i tu treba sadržaja. Odakle da uzmem temu?

I opet se velikim koracima šetao gore dolje po sobi. Zauzvatio se kod prozora i zamišljen pogled bacio na dvorište, ali nije mogao ništa opaziti, što bi mu pomoglo da nađe ideju. Zatim mu pade na um, da odmah pode u Tuškanac, da u prirodi nađe ono, čime ovdje već tako dugo razbija glavu. Priroda je uvijek čarobno djelovala na njegov književni rad, te je već mnogi bolji stih stavio na papir, nadahnut njenim čarom. I svaki list, svaki cvijet i svaka travka, sve ga to znalo zanijeti. Bio je pjesnik...

Da, da; u prirodu, u tu božju prirodu — šaptao je u sebi; — tamo gdje vlada čista poezija netaknuta od ljudske prostote, tamo okružen bajnim zelenilom, dok mi oko bude uživalo njenu raskoš, uho slušalo biglisanje slavuja i romon potočića i dok u sebe budem udisao onaj čisti mirisni vazduh, mora da mi dođe sa svim tim i ona ideja.

Obukao je lagani ogrtač, pokrio glavu ženijalnim crnim šeširom, sa širokim krilima, u džep je stavio „Koh-inor“ olovku i tri arka finoga papira i otišao u prirodu.

Zamišljen hodao je šumskim puteljkom, okretao se desno i lijevo i tražio ideju.

Ptičice su veselo cvrkutale poskakujući od grančice do grančice a blagi se lahoric igrao sa lišćem i cvijetom i raznosio ugodni miris a pjesnik zamotan u ogrtač skrstio je ruke i mislio...

Sunce je već naginjalo k zapadu, kad je stajao na obronku nekog brežuljka, gdje mu se je pred očima prikazivala divna

slika. Cio se Zagreb kupao u bajnom rumenilu, a podalje se vijugala rijeka Sava, poput šarene zmijurine.

Pjesnik razmota papir da opiše te čare. Mislio je, da, kad bude nekoliko riječi na artiji, razvijati će se fantazija, pa će ideja doći sama od sebe. Badava, fantazija ne će da radi i on je zamišljeno koracao dalje. Licem mu pređe mrki oblak zlovolje i on htjede da se povrati kući, kadno mu blagi povjetarac donio odnekle tajinstveni šapat. Isprva je držao da mu se to tek pričinja; ali, kada se je malo za tim ponovio prigušeni šapat, nije se mogao svladati a da ne pođe pravcem otkuda je šapat dolazio.

— Sigurno dvoje zaljubljenih — pomisli u sebi. — Pro-matrati ću ih zaklonjen; pa će mi se moguće pružiti grada za kakovu romantičnu idilu.

Spustio se je niz obronak i zaustavio se kraj grmečka, pred kojim je na klupi sjedilo dvoje zaljubljenih.

Pjesnik je načulio uši i slušao njihov razgovor:

— Znam ja nije pravo, što ja udata žena ljubakam s tobom, sokole moj; ali zar sam ja kriva, što mi se ti bolje sviđaš od onoga pjesnika, koji često s pjesme zaboravi ženu?

— Ha ha! ja ti se uopće čudim, golubice moja, kako si se mogla zaljubiti u pjesnika, koji ljubi samo mjesec i zvijezde? Ali reci mi, molim te, nije li mu sumnjivo, što se toli često sastajemo? Ne pita li te, kuda ideš?

— Pita, štoviše gdjekad u želji da sa mnom pođe, ali kad mu kažem, da idem k tetki Juli, onda me ne pita dalje, već se namrgodi i ostaje kod kuće. Dakle njegovoj antipatiji prama tetki imadeš zahvaliti, da se možemo toli često sastajati.

Blijed kao krpa i uzrujan stajao je pjesnik iza grma. Svaka je žilica na njemu drhtala, zubi mu škripali a oči se krijesile kao u risa. Međutim je njegova žena govorila dalje svome ljubavniku:

— A čudno ti je stvorenje moj muž. Po cijele noći probdije on zaduben u nebeski svod, u nedogledni orizonat, i uz pisači sto, samo da može puniti stupce listova svojim pjesmama i darivati knjižarima svoje dragocjene rukopise, svoja dragocjena djela. Ali šta ćeš? Prekasno sam spoznala što su književnici! Bolje bi mu bilo da se više brine za svoju Vjericu, a manje za svoje pjesme!

— Prestanimo o njemu — prekine je on — nas dvoje imademo mnogo važnijeg razgovora.

I mladi kavalir privine na svoje grudi vitko tijelo pjesnikove žene i tisnu kao za inad gorući cjelov na njene vrele usne.

— Nebesa! gdje su vam gromovi! smrsi pjesnik kroz zube, i bijesan bane pred „ljubavnike“.

Oni se ne makoše s mjesta s njegove bijesne provale, nego pukoše u smijeh i zagledaše se nekako lukavo u nj.

Gospodin Talasinski ne zna hoće li prije da zadavi svoju „dragu“ Vjericu ili da na samog „ljubavnika“ skoči kao bijesan ris. U toliko poče odmah probijati „ljubavnika“ svojim divljim pogledima. Vidi da ima debele brkove, gustu bradu i orlov nos ljubičast kao da vuče za sobom prečesto punu čašu.

Ali „ljubavnik“ iznenada strašno kriknu — jer od smijeha odlijepi mu se brk, te mu otkri poznat madež poviše usanâ — tetke Jule.....

Talasinski i njegova draga Vjerica dopratiše tada do kuće tetku Julu da tu ostavi orlov nos, brke, bradu i muško odijelo, te sva trojica podoše u *** da uz čašu piva u šali rešetaju pojedine momente današnjeg prizora i tako Talasinski ovo veće zaslugom Vjerice i tetke Jule izvuče do vrha svojeg Koh-inora ideju, koju je po podne uzalud tražio kući.

O NARODNIM OBIČAJIMA U VEZI SA BILJEM.

BEČ.

LUJO V. ADAMOVIĆ.

Nijedan narod nije u tako tijesnoj vezi sa biljkama, kao što je srpski narod. On zamišlja da je stan vilâ u šumama, među cvijećem i drvećem; u šumama mu borave junaci, tu se ogledaju i megdan dijele; kroz goru prolaze kićeni svatovi i vode nevjestu, svu cvijećem okićenu; u votnjacima, baštama, bostanima i perivojima ašikuju momci i djevojke; biljem se liječe sve bolesti, opčinjuju i raščinjuju momci i djevojke; kite se kuće, crkve, ljudi i žene; cvijećem dariva mladi mladu i t. d. Kod tako tijesnih veza, nije čuda što naš narod onome što mu je najmilije, porodu svome, često nadjene ime kakve biljke. O tome nam svjedoče imena: Jablan, Bosiok, (Bosiljka) Cvjetko, (Cvijeta) Dragoljub, (Ljubidrag) Borivoje, (Borika) Trandavilo, (Trandavilka) Grozdan, (Grozdana) Ruža, Ljubica, Kalina, Nevena, Perunika, Jabuka, Nerandža, Višnja, Dunja, Jagoda, Karaviljka, Bogiša, Biljana, Selen, Dudija, Zumbulka i tolika druga.

Da bi se bolje uvidjela veza našeg naroda sa biljkama, iznosim ovdje iz svoje zbirke nekoliko narodnih običaja o raznim praznicima, onako kako sam ih po selima ponajviše u Šumadiji pribilježio. U zagradi navodim selo, u kome sam za dotični običaj doznao.

B a d n j i d a n.

Uoči božića donose ljudi *cerić* (cer), od koga se pravi *badnjak*, koji svi ukućani ljube, da im se ovce ljube, t. j. da vole svoju jagnjad (Ratari).

Badnjak posiplju *pšenicom*, *kukuruzom*, *raznim varivom* a i *bosiljkom* (Stara Srbija).

Uoči božića donosi se *pšenična slama*, koju domaćin nosi oko kuće i viče: Kvoc, kvoc (kao kvočka), a za njim idu ostali

ukućani i pijuću kao pilići („piju, piju“), a to rade, da bi imali dosta živine (kokošiju) te godine. Tako obidu tri puta kuću, za tim unesu slamu unutra i na njoj svi spavaju. (Cijela Šumadija, Bosna, Stara Srbija, mjestimično Hercegovina, Banat i Bačka).

Božić.

Na božić mijese česnicu, u koju meću novac, *pšenice, kukuruza, graha* i sjemenja od cvijeća (naročito *bosiljka*), da bi one godine, koja nastupa, imali svega, i novaca, i pšenice, kukuruza itd. Sjeme od cvijeća meću obično djevojke i mlade žene (Jasenica, cijela Gruža, Rudnik i t. d.).

Polaznik čara badnjakom (*cerićem*) po vatri i govori: „Koliko varnica, toliko ovaca“ (dukata, volova, zdravlja itd.) (Cijela Šumadija).

Blagovijesti.

„Ko vidi zmiju pre Blagovesti, valja da je ubije, da joj otine i razmrskava glavu, pa da posije *belog luka*, da pronikne kroz zmijinu glavu. Toga luka češanj da metne pod jezik, pa da na Uskrs ode crkvi, biće vidovit i videće svaku ženu, koja je vještica“ (M. Milićević: Život Srba seljaka Str. 82).

Vrbica.

To je subota uoči cvijeti. Ubere se *vrbovo* mlado pruće sa resama ili u pupoljku još, pa se nosi za litijom (procesijom) i pošto sveštenik to osveti (blagoslovi), čuva se u kući. (Cijela Srbija).

Veliki petak.

„Na Veliki petak šaraju se jaja, za žuta beru *mlečiku*“ (Milićević l. c. str. 83). Kad se oboje jaja, uzme se varzilo i trava *devasija*,* pa se izmiješa i da svinjama da budu zdrave i da se goje (Ratari).

Biljani petak.

(Blagi petak i Svijetli petak, zove se prvi petak po Uskrsu).

Na Biljani Petak idu babe (a i djevojke) u polje i u šumu i beru trave, što će im preko godine trebati za vradžbine, lije-

* Naučna (latinska) imena biljaka izostavljam ovdje kratkoće radi, a saopćicu ih drugom prilikom, kad iznesem i druge veze našeg naroda s biljkama.

kove itd. Obično беру tada *strašnik*, *mlečiku*, *zdravac*, *kopitnjak*, *uročnicu*, *navalu*, *ruticu*, *zovu*, *grabovinu*. (Topola, Jasenica).

Djevojke uberu *gorešnjak*, *povratič*, *prilep* i *obrnjiku*, za-
vežu sve to u maramu i dodirnu time momka, da bi ih zavolio.
Uz to mu potajno prilijepe *prilep* za odijelo (Brusnica, Lunjevica).

Durđev dan.

Na Durđev dan izlaze u zoru momci i djevojke u polje, lome grabovo i vrbovo granje i time se opašu; *grab*, da bi se za njih grabili, a *vrba*, da porastu onako bujno kao ona. (Stragari, Vračevšnica).

Bere se *grabovina*, *pavit* i *navala* i od toga se napravi jedan kotur, koji se namaže medom, pa kroz-a nj pogleda djevojka momka, da bi je zavolio (Kragujevac).

Odu dvije drugarice u polje i popnu se na *grab*, pa jedna drugu viče: „Oj sejo, gdje si?“ a ova druga odgovara: „Evo me na grabu!“; na to će prva: „Da bog da se grabili i oko mene i oko tebe“. Za tim uberu po jednu grančicu i zakite se pojas (Valjevski okrug).

Uoči Durđeva dana izade se u polje i uberu svakojake trave, pa se metnu u vodu, a u jutro se isjeckaju sitno, pa se zamijese sa mekinjama i onom vodom i daju stoci da jede, da bi bila zdrava. (Valjevo).

Uoči Durđeva dne беру babe *omiljenik*, pa korjen daju djevojkama, da ih momci zavole. (Oko Biograda).

Uoči Durđeva dne, prije sunca, da se popne djevojka na *topolu* i nek spusti kosu niza nju, pa će joj porasti koliko topola (Cijela Šumadija).

Dva lista od *durdevka* zalijepe medom, pa im naprave otvor u sredini, i koga djevojka kroz taj otvor pogleda, ići će za njom. (Oko Biograda).

Žene oko ponoći uzmu vratilo i okićene *durdevkom* i *mlečikom* idu po tuđim oborima jašući gole ono vratilo, i po čijim oborima idu, kažu da ta stoka ne će imati mlijeka i da će biti slaba, a da će njihova, naprotiv, zbiti drava i imati više mlijeka (Ratari).

Uoči Durđeva dne pletu žene vijence od *durdevka* i *mlečike*, pa ih meću na kuću, da ne udara nesreća na kuću i da

je zdravlje u kući kod sviju, a na staje meću, da ima dosta hrane te godine. (Ratari).

Na Đurđev dan, rano prije zore, idu djevojke na rijeku te se kupaju i skaču sa *vrbe* ili sa *graba* i uz to govore: „Nad vodom sam, vodiće me“ ili „na grabu sam, grabiće me“ (Topola, Jasenica, Šumad.).

U oči Đurđeva dana spremi se jedan čist lonac vode i metne se u nju čuvar t. j. jaje, koje se prvo oboji na Veliki petak (ili Veliki četvrtak — kako gdje) a i ove trave, koje su brane na Biljani petak: *kopriva*, *bijeli luk* (luk češanj), *selen*, *pelen*, *vrba*, *topola*, *kopitnjak*, *strašnik*, *omiljen*, *drijen*, *odoljen* i *zdravac*. Taj se lonac metne pod ružu u bašti da preuoči, i sutra dan svaki od ukućana, kako ustane umije se tom vodom a negdje se i kupaju tom vodom. Sve to čine radi zdravlja. (Okolina Biograda). Taj sud sa vodom i travama zove se *mantafa*. Ovaj je običaj po Srpstvu jako rasprostranjen, jer ga spominje i Bor. Stanković (u Starom Jevandlju) iz Vranje, a i u narodnim pjesmama ima često traga o tome. Po negdje se zove *manštrafa* ili *maštrafa*. Tako n. pr. ženska narodna pjesma iz Hercegovine (Vukova Zbirka. 259.) veli:

„Poručila Ana Đuru: dođi doveće,
Svila sam ti zelen vijenac ruže rumene,
Stavila sam u *maštrafi*, da ne uvene,
Ako bi ti uvenuo, ne bud do mene.“

Izjutra, prije sunca, na Đurđev dan, nade se zaseban struk *kukurijeka* (takav struk, što usamljen stoji, zove se: jedinjak), pa se izvadi njegov korjen i od njega se parče umetne (velikom iglom) konju pod kožu i zaveže svilom, da bi ostao uvijek zdrav, ili ozdravio, ako boluje. (Rudnik). Istog dana beru *kukurek jedinjak*, mnogocvjetni *đurdevak* i *povratu*, pa pomiješaju i *pelina*, te daju stoci, da ima dosta mlijeka (Jasenica, Šumad.).

U oči Đurđeva dne uzmu se grančice od *drena* i prave se od toga krstići, koji se meću na kuće i zadjenu u kapije od domova i vrtova, da ukućani budu zdravi kao dren, a u vrtu i u vinogradu da bude sve rodno (Topola, Stragari).

Na Đurđev dan ljuljaju se o dren, da bi bili zdravi kao on (Bosra).

U krajini, naročito među Vlasima, u oči Đurđeva dne, naberu djevojke cvijeća (*durdevka, jagorčevine, zdravca, dobričice*) i svežu ga u kite, koje namjenjuju momcima, od kojih se nadaju voljenju. Kite te u gluho doba noći iznose na otvoreno mjesto, na priliku na kućni krov, i tu ostavljaju do zore, a u zoru hitaju da vide, na kojoj je kiti najviše rose, onaj će je momak one godine najviše voljeti (Milićević l. c. Str. 93.).

Trojica, Duhovi, Rusalje.

Na Duhove okiti se crkva lipom i prosiplje se vrbovo pruće. U kući se objesi vijenac vrbov, da se ne bi moljci zapalili (Biograd).

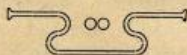
U Dubrovniku se pelinom (žalfijom, kaduljom) posiplju ulice kuda će krsti da se nose, a crkva se okiti rusama (otud naziv prazniku: Rusalje).

Vidov dan.

U oči Vidova dne zapale momci i djevojke velike vatre, pa ovjenčani i nakićeni granjem i cvijećem od *skrobuta* (paviti) presaču oko vatre, radi zdravlja. (Dubrovačka okolina).

U oči Vidova dne metnu udavače, kad legnu, pod glavu *vidovčicu*, da bi snile suđenika (mladoženju) (Valjevski okrug).

U oči Vidova dana ubere se *vidovčica* (koje ima dvije vrste: muška, sa plavim cvijetom, i ženska, sa crvenim), metne se u vodu i to u zelenoj činiji. To prenoći na polju, i u jutro prije sunca, koga oči bole, ako se umije tom vodom, ozdraviće. Djevojke, koje se umiju tom vodom, u stanju su da urade svaki rad. (Biogradska okolina).

ЗА БРАЋУ

(ИЗ ТАСИНОГ ДНЕВНИКА).

БИОГРАД.

1.

То је било на годину дана пред српско-турски рат 1876. год. Све ми се чини — беше га упутио пок. Циндрић, адвокат, да га, као његова земљака, примимо под заштиту српских закона.

Звао се Мато Братанић, родом, мислим да ће бити из Шибеника. Био је трговачки књиговођа у Пешти. После га, кад је било време, регрутоваше за солдацију. Али пређе у Србију.

Сећам га се као данас. Био је то леп, красан младић. Тако око 25 год. Стасит, црномањаст, отменог лика и држања.

Радио је неко време код адвоката, па га онда узесмо за практиканта главне полиције. Свршио је школе у Задру. Имао је леп рукопис. Знао је немачки и талијански, па нам је, тако рећи, добро дошао у оним бурним догађајима, какви су предходили самој објави рата, када су масе страних, талијанских добровољаца потрчале у наше крајеве.

Једном приликом један акат на талијанском језику допаде талијанском посланику. Њега такнуше појетске речи и леп рукопис. И главом барон Јонино, заступник краљевине Италије, радознао сврати једнога дана у полицију да се лично упозна са писцем Братанићем.

Мато нам је био вредан и спреман званичник. Није му много времена требало, био је бистар, духовит, па се је врло брзо свикао свима канцеларијским пословима.

По његову понашању и говору рекао бих да је био из добре куће. Није радо причао, па га нисмо ни распитивали да што ближе каже о својима на дому.

Када је било на крају године, да сваки званичник попуни по правилу своју кондуиту, Мато записа: да је по народности: Хрват или Србин. Све је то једно.

Као његов шеф, примио сам то задовољно. И нисам га даље ништа питао. Као ваљан и савестан званичник радио је својски своје послове. И сви смо са њим били задовољни.....

2.

У то доба устанак у Босни и Херцеговини захвати све крајеве.

Гласови о мукама и патњама Хришћана у Турској долажу све страшнији и ужаснији. . . .

И идеја за ослобођење паћеника испод турскога јарма обузе све славенство, а у првом реду браћу у свима крајевима српства.

И ако је аустро-угарска граница у то време била строго чувана, опет није било дана, да нам не пребегне преко Саве и Дунава по који Србин или Хрват, — официр из аустро-угарске војске.

Тако пређоше браћа Рајковићи, Чизмић, Јасина, Витас, Бона, Јовановић, Петровић и многи други.

Све је те официре практикант Братанић саслушавао и протоколе мени подносио.

Из Управе Београда официри су после упућивани министру Војном: да им даде чинове и команде.

Једнога дана пређоше нам тако и два брата Павле и Евгеније Штурм, оба официра из прускога гарнизона у самоме Берлину. Први је сада пуковник и командант београдске дивизије, а други је пре неке године умро.

Братанић по реду саслуша оба брата Штурма. И предаде ми њихове молбе за заштиту. Али приметих на њему да беше нешто нерасположен.

Тако би један, тако други дан, докле ће трећи или четврти дан изаћи преда ме са гласом:

— Молим Вас лепо, господине

— Шта је, Мато?

— Не ћу више да останем овде

— А што, брајко? . . .

— Хвата Вам. Ви сте као старешина били мени увек до-
бри. Али не могу више да сам у канцеларији.

— Па ја куда ћеш?

— На границу....

— На границу?

— Јест, хоћу у бој. Видите да одоше сви. Чак дошли и
они Пруси из Берлина, да паћенима помогну а ја да седим
да пискарам овде.....

Нећу више... молим Вас лепо..... да ме извините...

— Хоћеш да нанустиш службу?

— Хоћу... господине... молим Вас... да ме пустите.

Хоћу да се борим *за браћу*, која су несрећна и невинна стра-
дају.....

— Ама тамо на граници не ће ићи тако лако.....

— Ако... господине... ја сам се научио на патње....

Куд сви Срби тамо ћу и ја.... па како Бог и срећа даде.
И усправи се поносито. Лице му дође као неким особи-
тим поуздањем вадено.....

Ја покушах сутра-дан, да га од те намере одвратим, јер

сам у њему имао доброт и савесног радника. Рекох му, да
он и у Београду може српској ствари помоћи. Али се он не

даде наговорити.

На његов захтев дадох му потребна уверења и доку-
менте. И већ трећи дан у нареднијој униформи беше дошао

да се са мном опрости. У лицу сав блажен. Ономад сestan,
данас весело, позвезикује сабојом, па зашао по канцеларији те

се љуби и опрашта са својим друговима и пријатељима.....
И добри Мато оде весело на границу.....

3.

Мато времена за тим — па малена кнежевина Србија
објави рат великој турској царевини.

Сигни султан Падшах, свемоћни господар на истоку
Европе и Азије, послао беше на Србију осам паша на осам

крајева... Абдул паша и Мехмед Али паша да ударе од Ниша;
Ејуб паша и Керим паша да нападну са Видина; Јеладин паша

и Сулејман паша да уђу са Јавора, Хафис паша преко Дрине,
а главом зет Султанов, Осман паша, доцнији велики везир,

да са Султановом гардом иде право на Зајечар и Књажевац.....

Али се Срби ипак не поплашише.

Навалише многи табори низама редифа и Черкеза.

Загрокташе на све стране пушке.

Загрмеше топови.

Диге се прах и дим.

Јунаке обли крв. И падаху у бојевима и Срби и Турци. Једни и други синови јуначког народа.

Ко оста жив имаће да прича и приповеда јунаштво малене Србије супрот силном душманину, који је са својом војском чак до ћесарова Беча догонио

4.

У Београд, престоницу Србије, почеше с бојног поља из дана у дан доносити рањенике

Ондашњи Управник Београда, Туцаковић, издаде ми, по Заповести Кијагиње Наталије, наредбу, као старешини варошног кварта, да се ставим на службу управи енглеске болнице, која је онда била у Здању богословије.

Тамо сам одлазио сваки дан, е да ли им не ћу што требати.

Једнога дана доцкан у вечер свратих опет тамо.

Донели тога дана с бојног поља нове рањенике. Једном одсечена рука. Другом нога. Трећем турска граната расмрскала обе ноге ниже колена. Неком рањено десно плеће. Неком опет куршум просвирао посред прсију. Сва лица рањеника бледа, измучена. Али нико од њих не пусти јаука. Него јуначки сноси добијену рану и болове

— Био сам поштовани колега — обилазећи своје болнике прича лагано Др. Циман, енглески лекар, бечкоме професору Др. Мосетигу — у мисирској војсци, у Судану и у француско-немачком рату, али, истину вам кажем, овако издржљивих бораца, као што су ови Срби, нисам видео. Гледајте их само. Вечерас смо примили неких тридесет тешких и претешких рањеника, па ни један да зајауче . . .

Идући за њима од кревета до кревета — на један мах паде ми поглед на десни крај велике болнице.

Ту на кревету лежаше рањеник. Глава му беше пачлована, а десна рука облогама увијена. Дакле на два места рањен. Лице бледо, испијено, али оне његове велике црне очи.

И познадох га.

То беше он.

— Јеси ли ти, Мато, — упитах гласно. И приђох ближе његовом кревету.

— Ја сам, господине, — изусти он лагано, изнемогло...

— Где си рањен?

— На два места — одговори, али доста тешко. Па онда диже леву руку и показа њоме на главу и десну руку....

— Имаш ли још болове?

Он мрдну прстима леве руке.

— Хоћеш ли што да једеш? Јеси ли жедан?...

Он опет покрену руком и тешко уздахну.

Ја отрчах за Циманом у другу собу.

— Молим вас лепо, господин докторе, да још једном видите једнога мога пријатеља, онога рањеника тамо на крају.

Доктор Циман приђе опет рањеноме Мати. Помилова га по лицу. Рече му немачки неколико лепих утешних речи. Нареди економу: да му се даје што год зажели. Па се одвоји у друго одељење. Ја опет пођох за њим.

— Рањеник је тешко рањен — рече ми хладно Енглез — десну руку по свој прилици мораћемо сутра ампутирати... Али глава... Рана на глави опасна је. Тане му је доста јако очешало темењачу. Сви знаци казују да ће наступити тровање крви, црвени ветар... И онда.. Хе.. Онда вам не могу јамчити...

— Молим вас, господине докторе...

— Видећемо... Видећемо... Све ћемо чинити што знамо и што се може — заврши доктор Циман.

Ја се вратих поново рањенику.

Код њега засела добровољна болничарка, племенита београђанка, госпођа Николићка, па му сваки залагај, који му устима додаје, залива гутљајем вина.

Када ме опет виде крај себе, Мато се малко осмехну.

Ја седох крај њега.

И узех му врелу руку.

Он ме стиште.

Загледа се у мене.

И очи му се напунише сузама.

— Кажи шта хоћеш... шта желиш... Што год ти се жели — можеш добити.

— Ништа — рече он тихо. И ману левом руком...

— Хоћете ли да се видите с ким — упита га благо, сестрински, госпођа Николићка.

Он као да је не разумеде...

— Имате ли родбине... Желите ли да их видите — понови сузним очима госпођа Николићка.

Он само тешко уздахну. И две крупне сузе спустише му се низ бледо лице...

На те речи мени паде нека тешка туга на срце. Боже мој!... помислих на оне његове на Приморју.

— Хоћете ли да се видите са којим пријатељем, настави госпођа Николићка.

Видео сам се — додаде он. И погледа сузним очима на ме...

Мени дође врло тешко. Жао ми га беше као брата. Заплакао бих се над њим, онако младим, али се уздржавам, не смем, да му наду не убијам...

Он ме дохвати левом руком и привуче ближе к себи. И као шапатом, испрекидано, све реч по реч, настави:

— Хвала вам... У Косте Ристића (његовог друга практиканта)... налазе се... моја писма... Зна он... Нека их... испрати... на адресу... Зна... на Ријеку...

— Све ће бити.... Ти ћеш оздравити.... Доктор се не боји за тебе...

— Знам... Знам... Него... Упамтите... на Ријеку...

— Не брини се...

— У Фијуму... (Тамо му је била мајка код зета.)

— Знам... Знам, мој добри Мато... све ће бити. Ти ћеш нам оздравити.

Он пусти моју руку. Погледа ме још једном. И сузе му се у млазевима спустише низ сухо, жуто лице...

Онда се утиша. Затвори оне његове велике очи... као да заспа.

Те ноћи свраћао сам два пута да га видим. И свакада сам га налазио да спава. То му јаднику беше — самртнички сан.

Рано с јутра обишао сам га опет... Био је већ у заносу. Лекар ми рече, да је већ наступило оно, што је он предвиђао.

Црна смрт спуштала је лако, полако нањ своју тешку несретну руку.

5.

После подне беше издахнуо.

У црном, мртвачком ковчегу лежаше он. У лицу пожутио. Очи затворене. Али на уснама разлива се осмех — презирање живота.

Добре и милостиве болничарке беху га лепо опремиле. На њему нов мундур. Обе руке и она рањава и она здрава сада заједно положене на прсима. А свуда око њега пуно свакојакога цвећа.

На пољу се чујаху оштри војнички кораци.

Вод војника постави се пред болницом.

Чу се команда капетанова — на молитву. Четири друга Матина, на којима се виђаше велика туга за добрим пријатељем, узеше ковчег и понеше га на мртвачка кола.

Сви ми поскидасмо капе.

Војна музика засвира онај тужни Бетовенов марш — *вечан покој...*

Нека ти је вечан покој, добри Матија... Ти си у рајском насељу међу онима јунацима, који дадоше живот свој за браћу своју...

ПОЗДРАВ.

БИОГРАД.

ВОЈ. ПУЉЕВИЋ.

Ој облаци мутни! Куд журите тако?
Имате ли пута, ил' вас вјетри гоне?
Куда ћете на Југ на планине оне?
— Тамо гдје ни птица не пење се лако.

Ploče pod Srgjem, Žarkovica i Cavtatske Gore.

Ил' вам можда морски вјетри боље звуче?
Или можда љубав к приморју вас вуче?
— Ах, ако је љубав, разум'јем вас јако.

И мен' она гони иза оних гора,
А до Дубровника и његових двора.

Вај, отић' не могу, позрдав шаљем 'вако.

ПРВИ ДАР И ПРВИ ПОЉУБАЦ. (ПРВА ЕПИЗОДА).

ДУБРОВНИК.

ЖИВКО.

Драги Беже, Хаџи - беже!

Мој славodobитни Цар добро је сазнао за твоје јунаштво, а особито за љубав, коју имаш прама француском народу, јер допушташ нашој војсци, а да прође преко твога Хутова — соколова гнијезда. На свему ти хвала у име мојега Цара, који те лијепо поздравља и шаље ти на уздарје и поклон, као нути јунаку, дванаест барјела¹ барута и тридесет врећа друге џебане, јер се та јабука пристоји такому јунаку.

Срећан био и јуначкога се здравља наносио!

Срдачно те и братски поздравља твој пријатељ

генерал **Мармонт**² с. р.

Хаџи - бег је каву пио и тутум³ пушио, кад је улак добио ово чудновато писмо од још чудноватијега *мусафера*.⁴

А ко није чуо о слави цина с Корсике?

Па да је он дочуо за Херцегове крши и за заборављенога *шехиша*⁵ у оному кланцу јадиковцу!

Све га је ово снебивало у овому хајдучком гнијезду... Подигао чалму уз високо чело, па се замислио како је Цар баш њему намијенио тако велик дар, улафу и јабуку.

— Да, удари десном по кољену, ово је пешкеш, а за њ зна мој јаран Ђан-Лука... Сад немам страха, а све је без зијана!⁶

Дотјерали богме Французи, на броју их десетак, и џебану, а калаузили им до Хутова Габелани.

И Хаџи - бег је баш вјеровао својим очима.

¹ Варио — буре.

² Ово је писмо истина.

³ Духан.

⁴ Часни гост.

⁵ Свједок за свети ислам.

⁶ Штета.

— А сад је Гавран с Почитељем у мојим шакама... Знат ће туркуша што је племићко кољено...

И дуго се замислио као да сања, а одједном ће изнебуха вјерном хехаји:¹

— Бећо, свезнадаре Бећо, зовни момке, под пусатом момке! Нек су и власи око града мога!

У хехаје нема приговора, па ето ти уочи Славне Госпе, на 14. августа 1806., врви раја, све фукара јадна, па је врста хелебија Мујо у чете, као да ће ратовати, али досада голо-рука раја и без пушке и без палошине, а још голи и боси, али бег за то и не хаје. Сва су села на окупу од Зажабља до Раснога, а нико не зна што би бег, а нека је ручање доба, кад сјерчаницу вади свак из своје торбе.

Бег гледа и око куле шеће, а на њему скрлети и кадифа, а о бедри сабља жеженим златом пирлитана, у балчаку јој драго камење.

Наједном зачује се са западне стране иза брда хука „алон“, те ето сијевају на сунцу бодежи и чаке, а пред војском јаше јунак на коњу, вас у срми, шкрљак му на глави.

Још је неколико делија на коњима.

Хаџибеге проведе момак Ђогина и он га јуначки окрочи, па ће у сусрет испред града прама Мармонту, те потјера коња у оној крши као да је лабуд и пружи десницу Французу:

— Добро ми дошао, пријатељу и јаране, у ове крши, у моје на тимору гнијездо!

А Мармонт:

— И да си ми здраво, племенити беже и јуначе!

Тад јекнуше на граду прангије, а да се знаде да је јунак у јунака.

Само су преко дубове ћуприје уљегла три витеза, те се капија отворила, а ћуприја на синцирима спустила.

Служио их је бег господском ђаконијом, нејанком, печеном овновином, шербетом, медовином и цицваром, све у златајли-саханима, на сребрним синијама и тепсијама.

Да се знаде да су у бега гости на ручку!

У бега се није пило ни вина ни ракије, јер то ислам не да, а он је Херцеговац, али Муслиман.

¹ Настојнику у кули.

Гозба свршила и момци донијели за авдес сребрне имбрике, а тад ће бег гостима:

„Севдах мусаферима, хвала руци и јабуци, а великому Цару муселом!“

Мармонт је видио да је то кољеновић и да зна што је витешки понос, те се с њим опростио како с великим господином, а нека је у тешкој клисури, у кланцу јадиковцу.

„Беже, јаке су и кршевите те твоје горе, али ти је јаче срце и понос, а то зна цијенити Француз од Пирамида до Брековца... И жив ми био пријатељу!“

Бег је остао на тврдој кули као осамљени сокo, а јадна је раја калаузила француском генералу преко села, те градачкога поља, Прапратнице, до на Бистину.

Рају је водио Видоје Вукасовић, кнез градачки, његов брат Кристо м Андрија Бјелопера.

Ишла је раја до Тополога, па се винула, јер Французу није било засједе на Сињему мору. Само је било одређено да заузме војска земље републике Св. Влаха, од Имотице до Витаљине, а то је било лако, јер није било жива духа у кулама *кинешке зидине*, што је зградила република проти зулумима, својој браћи, а сад Француз више се боји Хутова, него ли Стона...

У пољу стонском су их причекали Франо Бандур, Никола Баћа, Перо Радуловић, те лијепа Марија Баћина с китом цвијећа пољскога.

Одмах је то било мило генералу, те је даровао дјевојчици златне сапињаче и пољубио је у чело.

— Свршила је Азија... Лијепа Дубровкињо — ми смо на поетичкој земљи...

Овако ће Мармонт, а уз то жабе у стонском блату закретале као урнебес, е би рекао војска напела вукове на пушкама и хоће да пуца и нишани.

Тад се говорила миса у св. Петру и Стоњани су мислили што ће бити.

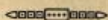
А Мармонт заповидио да узмиче војска натраг.

И баш узмакла Мармонтова војска, те кренула преко Имотице у Дубровачко Приморје на Велику Госпу.

Дум Нико, који је рекао мису, па ставио руку на чело као штитац, овако ће народу:

— Е, Богу хвала и светому Влаху, више могу жабе кретањем, него војска и наше зидине!

И први је дар уз пољубац француски примио Стон — најжешћа утврда града Дубровника!

ЗИМНА НОЋ.

НОВИ САД.

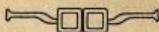
АНКА САВИЋ.

Шири се ноћ по снегу од звезда и од кристала,
Величанствена. — Зрак је чист, и без магле тешке,
Брегови, крајеви горди, с бојом од бледа опала,
Сјају као под сенком блиставе ледне Норвешке.

И шаљу зиму што бode као студено копље.
Тамно-зелен је лед, и видим где се на небу
Деле облаци, видим зрака дрхтавих снопље,
И месец ледено-сјајан, жаркоме не налик Фебу.

Потмуло нути пуца лед. А по ноћи лута
Велика сенка, као утвара Осијана;
Лепоте борејске пун је снег крвав, вода смрзнута.
Ал кроз њих, к'о кроз празнину, свирка и светлост живља

Струји, к'о предосећање пролећа, силна и дивља.

ДУБРОВАЧКИ ФИЛОЗОФ.¹

МОСТАР.

ДИМИТРИЈЕ МИТРИНОВИЋ.

Слободни Дубровник дао нам је и једног филозофа, више него знаменитог. У рјешавању проблема материје показао је Руђер Бошковић толико мислене дубине и оштроумности, колико се може наћи у највећих филозофа свијета. Штета је само што се Руђер показао великим само у рјешавању тога проблема, и што се, може се рећи, ограничио на сам тај проблем о конституцији материје. И зато се наш филозоф и не може ставити уз прве филозофе свијета. Али се, с пуним правом, може ставити одмах до првих, и његово схваћање атома као центра сила учинило га је великим творцем једноставне атомистике и дигло га до једнога од највећих твораца метафизичке подлоге објашњења природних појава. Тако је Руђер Бошковић у историји проблема материје један од најзнаменитијих мислилаца, а за нас је част и понос, дух недогледно висок и дубок, какав се не ће наскоро родити. Има само још два мислиоца у нас, који могу станути уз великога Бошковића. То је, с једне стране, Божа Кнежевић, са својом филозофијом историје, дубокоумном синтезом спинозизма са теоријом еволуције и научничким схваћањем историје; с друге

¹ Литература: *Dr. Fr. Marković*: Filozofski rad Rudera Josipa Boškovića; u Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu knj. 87-89. Ту су и радови Рачког, Торбара и Дворжака о Бошковићу.

G. T. Fechner: Über die physikalische und philosophische Atomenlehre. Leipzig 1864.

Стојановић Косића: Атомистика Р. Б. Ниш 1892.

Стојановић Косића: Радови Р. Б. на пољу песничком, философском и егзактним наукама. Београд. 1903.

Бр. Цейронџевић: Историја новије философије I. Беогр. 1903.

Rogeri Josephi Boscovich: Opera pertinentia ad opticam et astronomiam maxima ex parte nova et omnia huiusque inedita . . . Bassani 1785. Ту су оригинални дјела Бошковићева, цјелокупна, изашла под његовом редакцијом.

стране, Бранислав Петронијевић, наш први филозоф који пружа свој цјелокупни филозофски систем, са својом Теоријом Сазнања, најтачнијом од свих које су се досле појавиле, и својом ингениозном метагеометријом и метафизиком. Чудно изгледа, да смо ми већ дали три доиста знаменита мислиоца. Међутим, дали смо их, и жалосно је од нас, ако их не познајемо и не поштујемо.

Бошковић има своје угледно мјесто и у опћој историји филозофије. Његова опћа концепција свијета није довољно разрађена ни јасно уочљива, али он је и ту поставио неколике тврдње од презнаменитог значаја по опћи развој филозофије. То су крајње консеквенце његове атомистике, — које се могу наћи изложене у радовима Косте Стојановића и нарочито Фране Марковића, — али по тим консеквенцама постаће Бошковић још важнији тек доцније, напредовањем и побједом филозофског спиритуализма. Оно што је Бошковића до сада прославило, то је његова синтеза Њутновог и Лајбницевог схваћања материје. Као и велики Лајбниц, и Бошковић је материју дематеријализовао, и у том је његова велика и непролазна заслуга за ријешење проблема материје. *Материја као материја не постоји*. Постоји само сила, конструктивни и конститутивни принцип цијелог такозваног материјалног свијета. Појам динамичке функције материје Бошковић је спојио са појмом динамичке супстанције материје, и у томе је његова синтеза Њутновог и Лајбницевог схваћања материје. Али пошто системи ових двају умних полубогова не представљају два консеквентно изведена екстрема, то и Бошковићева синтеза њиховог схватања материје није проста и чиста синтеза. У основној замисли Бошковићу се мора признати потпуна оригиналност, јер се динамичка функција динамичке супстанце материје ни у Њутна ни у Лајбница не да ни наслутити. Ова синтеза Бошковићева је тежа и оригиналнија од Хартманове синтезе Шопенхауерове воље са Хегеловом идејом.

Материја код Њутна има динамичну функцију, а сама није динамична. Она је једна *res extensa*, пасивна, инертна маса, састављена из атома, која има ту чудесну особину да дјелује непосредно на даљину — *actio in distans*. И самом је Њутну било неприродно да нединамичка супстанца има фун-

кцију чисто динамичку, и зато је био присиљен ту функцију тумачити мијешањем самог Божанства. Тако је он, констатовавши да је кретање небеских тијела резултанта тангенцијалне и гравитационе силе, и не питајући за природни узрок њихов, обоје сводио на непосредно дјеловање самог Божанства. Лајбниц је у томе био консеквентан и цијело бивање у природи тумачио чисто механички. Али схватајући материју чисто динамички и спиритуалистички, он је ипак забацио саму динамичку функцију материје, непосредно дјеловање у даљину. Сад долази исторички моменат Бошковићев, и колико је год важно Њутново схватање динамичке функције материје, и Лајбницево схватање динамичке супстанције материје, толико је, и још више, важно Бошковићево схватање динамичке функције на динамичкој супстанцији материје. Његова теорија о конституцији материје је најдуховитија од свих што постоји, и, што је најглавније, она је у основи тачна. Тачна је тврдња да су атоми једноставни, сусилни, недјеливи, непротежити и иматеријални, и модерна физика ни једним својим ставом не говори против Бошковићеве атомистике, мада увијек не говори баш за њу.

Оно што је апсолутно ново у Бошковићевој теорији то је његова тврдња, да су *атоми центри сила*. Бошковић узима, као и Лајбниц (но из другог разлога), да су атоми математичке тачке. Али те тачке не смију се идентификовати са чистим, апсолутно празним математичким тачкама које се могу идентификовати с небивством. То су математичке тачке, али *реалне*, сусилне, и оне имају особину дјеловања на даљину, без посредника. И да је још ушао у саму природу атома као центра сила, да је растумачио шта је ово што омогућује то непосредно дјеловање и у чему је биће онога нечега реалнога, што испуња атоме као центре сила, Бошковић би био један од највећих мислилаца што су се уопће појавили. Али видећи се, можда, у опасности да дође у сукоб са својим звањем, Бошковић се задржао на простом констатовању могућности да је та атомска суштина идентична са самом нашом душевном супстанцијом. Он се није смио да спусти у страхотни мрак појма несвијесног духа, који је супстанцијална подлога и свијесног духа, и несвијесне материје; он није смио да одлучно

идентификује супстанцу такозваног стварног свијета са супстанцом нашег духа, наше непосредне свијести. Бошковић је био врло близу ријешења основног и пајтежег филозофског проблема, и да по свом звању није био оно што је био, он би, без сумње, ријешio проблем јединства духа и материје свођењем материје на силу и свијести на несвијесни дух, као што је то учинио највећи мислилац свих народа и времена, Лајбниц. Тако је остао на пола пута, тврдећи да у математичкој тачци атомској мора бити нешто супстанцијално што је основ динамичке функције атома и што чини да атом као центар сила није чиста математичка тачка празног простора у ком постоје ти динамички атоми.

Док се у проблему супстанце није потпуно слагао с Лајбницем, Бошковић се с њим слаже у питању: како може непротежити атом бити подлога, садржина протежите материје? Питање је доиста мучно, и даде се ријешити само негацијом протежитости материје. Лајбницу је протежитост твари проста утвара, илузија, *imaginarium*. Тако и Бошковићу декартско-локеовски простор уопће не постоји. Простор (и вријеме) су модуси нашег опажања, начини орстојања предмета који су увјетовали устројство само нашег инструмента сазнања. Простор постоји само по атомима; чист, празан простор је просто ништа, небит, *purum nihil*.

И тако за Бошковића не вриједи много непробојност или пробојност простора и материје по дотадањем схватању простора и материје. Материја није непробојна зато, што би она била један распрострањен континуум који испуњава простор; она је непробојна, јер је динамичке природе. Али је непробојност материје за Бошковића несумњива, и закон о њеној непробојности један од главних закона који владају у цијелом такозваном стварном свијету. Исто тако велику важност придаје Бошковић Лајбницевој закону континуитета, коју је он схватио веома дубоко и употребио га да докаже нематеријалну, динамичку природу материје. Ми ћемо (по Франи Марковићу: *Rad jugoslav. akademije* 87-89. стр. 635) навести један Бошковићев примјер на коме ће се видјети важност закона непробојности и континуитета као и сама генеза замисли једноставне атомистике.

Тиче се судара двају кугала, рецимо на билијару. Нека се двије једнаке кругље гибају једна послје друге, прва с мањом, друга с већом брзином; за неко вријеме достићи ће пошљедња предњу и судариће се с њоме. То је појава. Овај судар или је збиљно или само привидно додиран. Ако је прво, онда се или у једном, и то у првом, трену додираја брзине кругаља, још тик прије додираја различне, морају изједначити, те се једнотрена изједнаџба њихова догоди скочимице, промјена дотадањих брзина на нову бива скочимице, а онда је повријеђен закон непрекидне поступности; или пак, ако од првог трена додираја бива изједначење брзина поступно, то ће све дотле, док је брзина пошљедње кугле још ико-лико већа од предње, морати пошљедња кругља у предњу про-бијати, а онда је повријеђен закон непробојности твари. Ако се, дакле, оне двије кугле збиљно додирују, то се за изједнаџбу њихових брзина мора повриједити или закон непрекидне по-ступности, или закон непробојности. Али ни један ни други закон не може се повриједити, оба су чврсто доказана, не-побитна, неповредива: за то не може бити да су се оне двије кругље збиљно додирнуле, не може бити да би се изједна-чивање њихових брзина збило у наступу њихове додирне узасобице, или да се збивало у њиховој пробојној усобици, него изједначна промјена њихових брзина мора почети и до-чети док су још кругље у некој растојини, или прије него што би дошле у додир. А пошто за сву природу постоји опћенити закон узрочности, то и она промјена брзина мора имати неки узрок, и то, пошто се узрок, који мијења коли-чину гибања, зове силом, нека сила. Та сила, да изједначи брзине кругаља, прије него што би дошле у додир, дјеловаће или само на једну или на обје кругље. Али пошто постоји опћенити закон да све силе дјелују узајмично, с двије стране и усупротце, те је једнак чину учин: то ће и ондје она сила дјеловати и на једну и на другу кругљу, или од једне и од друге. То дјеловање моћи ће с непрекидном поступношћу из-једначивати брзине кругаља само тако, да ће увећавати бр-зину предње а умањивати брзину пошљедње кугле, то јест, у њима извијати нове, усупротне брзине, ради којих би се кругље, да дјелују само те нове, а не и оне испочетне брзине, мо-

рале међусобице одмицати, али пошто дјелују и оне испочетне брзине, то ће се кругље само мање примицати, него што би нове брзине, то јест: *кругље се не ће йримаћи у додир*. Види се, дакле, из овог Бошковићевог примјера и његовог тумачења, да се, ако се хоће да одржи и закон континуитета и закон непробојности (а они се морају одржати), атоми при судару не смију додирнути непосредно. То значи да се они морају сударити *йрије него што се додирну*. А то значи да у атомима морају бити иманенте атрактивне и репулзивне силе, примарно репулзивне, које одбијајући дјелују непосредно на даљину. Изједначење брзина наших кугла почиње на извјесној даљини прије судара, и у моменту судара брзине су већ изједначене. Тиме су сачувани и закон непробојности, и закон континуитета, а тим је растумачен и сам феномен судара. Тиме је уједно доказано да се атоми не смију представљати чисто материјално, јер се у том случају, макар како се сићушно замислили, морају у мислима дати дијелити и фактички бити дјељиви. Атоми морају бити недјељиви, нематеријални, сусилни, реалне математичке тачке. Механичка теорија атома не може да ријеши баш тај феномен судара. Јер ако се атом замисли чисто материјалистички, не може се јасно схватити пријенос кретања с једног атома на други. Схвати ли се, међутим, атом као центар сила, из кога избијају репулзивне силе — као што је схватио Бошковић — онда је пријенос кретања потпуно разумљив. И појава, да се кретање збива у сасвим одређеном правцу, такођер је растумачива, кад се претпостави репулзивност атома, а та је појава просто неразумљива, ако се атоми схвате чисто материјалистички. Правац зрака репулзивне силе, који је у акцији, детерминује правац кретања одбијеног предмета. У нематеријалним атомима, центрима сила, сачувано је и својство еластичности, као што остаје сачуван и разумљив закон одржања енергије.

То је идејни темељ Бошковићеве једноставне атомистике, теорије динамичког (не спиритуалистичког) атомизма, или, ако хоћете, атомистичког динамизма. Ова тежња за динамичким тумачењем природних појава, избацујући чисто материјалну супстанцу која би била супстратум самог динамизма, има до данас цијелу своју историју, и о њој би се могло много и

мислити и говорити. Велика и вјечна заслуга Лајбницева је управо у томе што је показао да нематеријална материја није никаква бесмислица (као што није бесмислица ни спиритуална материја), а велика заслуга Бошковићева, којом нас је пред свијетом мислилаца знатно одужио, стоји баш у томе, што је он егзактним путем и чисто индуктивно доказао да се материја више нипошто не смије схватати чисто материјалистички, него једино и искључиво динамички. Монизам свијета, ако треба да збиља буде монизам, може се схватити или искључиво материјалистички или искључиво динамичко-спиритуалистички. Хекелски монизам са своја три атрибута у суштини није никакав монизам; монизам треба тражити у Лајбница и Оствалда, гдје се заиста може и наћи. Руђер Бошковић се није могао отети својој славенској склоности за нешто више и финије од материје. Могло би се рећи да је он у свом систему био неки дуалистички спиритуалиста, и његова трагика, да се поред свих својих скупоцјених умних особина не може уврстити у велике ствараоце нововјекских система филозофских, стоји баш у томе што се није смио усудити да даде одговор на питање: „Руђеро, шта је суштина онога нечега реалнога што испуња твоје материјалне центре сила?“ Он је био врло, врло близу величајној мисли јединог оправданог монизма, спиритуализма, и да рече: „Оно реално у иматеријалној математичкој тачци, то је свијест, њен фундамент: несвијесни дух.“ А сведно, и да је то рекао, ми би о њему знали исто колико и сада. И готово да је просто неразумљиво откуда се у нас могао родити велеум Руђера Бошковића. Судба се, изгледа, хтјела с нама да пошали и проигра; зато нам је можда дала и Бошковића, за ког се мало интересујемо, зато и Кнежевића, зато и Петронијевића. Шта се нас тиче, да ли ми кога дубоког мислиоца имамо или немамо?

DUBROVNIKU.

SPLJET.

ĐURO PALAVRŠIĆ.

Ne, nigda n'jesi, vilin-grade, pao,
nit onda, sili kad si podleć morô;
megj' dalmatinskim hol' si ostô orô
ti gradovima: nad njima si sjao

u pjesme duhu, koj' te uzdigao.
Sâm tugjin štono pô svijeta skoro
podjarmit znaše, morô je naskoro
veličat te, i — kô prê — ti si cvao

u staroj slavi. Potamnijela nije
zvijezda tvoja. U mijeni vladâ
sačuvao si sve što s' imo prije —

vrijednost pismâ i dalje će rasti...
U sv'jetu sâma gruba sila pada,
kô što će zloduh roda moga pasti.

PRIBINA.¹

KOPAR (ISTRA).

VLADIMIR NAZOR

I.

„Ja čovjek jesam, a on ludo diete.
On: plien, ja: lav. U njega dlani meki,
U mene gvozden šake, kremen pete.

U njegovim žilam teče jošte mlieko,
U mene kam sred srca, žar u krvi.
Ja ni pred Bogom nisam jošte kleko.

¹ Iz djela „Hrvatski kraljevi“.

Zar vuk da plahom robuje jagnjetu?
Muška me snaga postavi visoko.
Kraljeva meni kruna — ne djetetu!“
To čovjek reče i čedo probode.
S plaštem na plećim, mačem u desnici,
S krunom na glavi pod triemove ode.
Pred narod stupi i velmože. Grmnu:
„Čujte me! Kralj sam. Ko div jak sam, kao
Litica, kojom vihor još ne drmnu.
Ne pitaj dugo... Drznicima jao!“

II.

„Gvozden mi ruke dignut će visoko
Hrvatski priestô. Kličem dušmaninu
Glavu za glavu i oko za oko!
Proć ću ko vihor i oluja pòvrh
Dušmanskih mora. Zastavu ću našu
Najviše gore ponijeti na vrh.
Biti ću silan, pravedan i velik.
Što dosad bješe gnjila, mjed i drvo,
Nek bude od sad kremen, granit, čelik! —“
Dvor i puk šuti. Led je u dušama.
Sijedi župan ka silniku prišo.
„Drž', kralju! Prut taj prelomi pred nama“
Kralj šipku prima. Napinje se; bori
S tankim se prutom. Žari mu se lice.
„Dà. Jak ti bješe, al sad — župan zbori —
Ko čeda pest je šaka ubojice.“

LEGENDA.*

Namijenjeno Spomenici a posvećeno Juliji grofici Normann—Ehrenfelskoj.

VALPOVO (Slavonija).

RUDOLFO FRANJIN MAGJER.

Snilo mi se često: Genij ljudstva stao
Pred knjigom života hrvatskoga roda...
— — I listo je knjigu, nebrojeno stranâ
Prošlosti nam slavne krvavijeh zgodâ.

— — I listo je knjigu i imena mnoga,
Listajući vedro namrštio čelo...
Čudio se Genij, kako ljudstvo pokolj
I hvali i slavi kao vrlo djelo.

Tjeskobno mu bilo oko duše meke,
Što rat samo sreta, teško ubijanje,
Kad je Hrvat kao „predzigje“ kršćanstva
U boj srtô svuda na krvavo klanje.

I bilo mu teško, da zaplače gorko,
Da razdere knjigu povjesti života — —
„Listaj dalje... listaj!“ gromki glas ga prene
I zalista dalje do stranâ sirotâ.

Do stranâ, gdje srca sklona čovječanstvu
Ubogom utiru suzu i mrak gusti,
I Prosvjetu dižu... Ah, tu mu se s nade
Razvedrilo lice, smiješak skliznô s usti —

I Genij je stao. Rukom prešô čelo
Te lagodno tugu odagnao s grudi;
Onda uze pero, svoje zlatno pero
I napisa: „Vama trajan spomen budi!“

* Iz druge knjige pjesama: „Porivi...“ (pod stampom).

ИМПРЕСИЈЕ. У СПОМЕНИЦУ МОЈОЈ МИЛОЈ ПЕРСИЦИ.

БАН. ПОЉЕ.

ДРАГ. Ђ. ТУФЕГЦИЋ.

„Dein Herz ist mein,
„Und soll auf ewig bleiben.“

1.

Сећаш ли се, драга моја, оног момента, ког се судба показала и сувише милостива према мени, јер ме доведе преда те, да видим први пут твој витак стас; мек, диван, бео образ: мио поглед необичних очију; божански осмех руменкастих усана, који се измешао са небесним звуком твог финог гласића, рекавши ми: да ти је драго што ме видиш и познајеш...

То је моменат пун вредности, неизглављив, трајан, вечан, јер ми те је он уселио у душу; то је моменат који је био подлога свему што сад имамо: нашој љубави...

Ја га се тако сећам, тако радо сећам! Је ли да и ти?...

2.

Нашао сам те болесну. Ми смо онда били још тек нови познаници, али је нови познаник делио твоје боле. Твоји образи, ти млечни, обли и алабастерски образи, показивали су трагове твојих мука... И у тим тешким часовима, мени је ипак био упућен један топао поглед, који ми је душу размекшао. Тада сам сасвим тужног срца, и потонувши у побожно ћутање, мишљу се молио Богу за нову познаницу...

3.

Успели су нам у ново познанство убацити пелена... Ја сам ти писао прво писмо, које је цртало у међуредовима мој прикривен а увређен љубавни бол; оно је било и сувише оштро за твоју невиност у ономе, у чему си терећена. Ти ниси умела тада протумачити праву садржину мог првог писма,

али си ми ипак за то одговорила с толико блакости, на шта сам ја најмање помишљао. Држао сам да ће се наше познанство раскинути, али си га ти учврстила... Показала си да умеш бити необично добра. Мила моја, ја то умем ценити!...

4.

„Поштована пријатељице“ — писао сам ти после помирења... Да ми је тада ко завирио у душу, несумњиво би угледао да она сва трепери у радости. Велика је срећа тебе назвати пријатељицом, и за твоје пријатељство многи би жртвовао много...

Али ми је срце још много моћније закуцало, када си и ти написала: „Поштовани пријатељу“.

Бојажљиво сам сањао, да се постепено приближујемо једно другом... Моје уздрхтале усне смело прошапташе: „Корачај напред!“ — и ја их послушах...

5.

„Драга пријатељице“ — био је нов корак. Тако сам ти написао, али сам био дуго у недоумици: да ли да ти пошаљем тако слободно писмо? Био сам одважан: послао сам ти га...

А после сам био немиран целе ноћи, сањајући ту љутиту због моје слободе... Али сам ускоро био обрадован вешћу да сам се варао... Ти си, мила моја, била прави анђео хранитељ: повратила си ми мир само са две речи, са: „Драги пријатељу.“... Ох, цео бих свет загрлио...

6.

Борба, страшна борба!... Дошао је моменат, у који сам се осећао присиљен а немоћан да ти пошаљем отисак свог срца и душе. Требао сам да ти речем колико гинем за тобом, колико страдам, сагоревам, колико те волим... А ја то нисам смео. После сам ти причао причу о љубави „једног дечка“... Како си ти бистра и паметна девојка: разумела си да сам ја тај дечко! Ваљда ти је срце тако зборило! Девојко, ти си прави божји дар за мене...

7.

Били смо на последњем степену на скали наших пријатељских симпатија... Одатле се прелазило у нови живот: у љубав, у рај...

„Ја хоћу да будем храбар!“ — сам себи заповедих... Уши силно зујаху, мутне очи беху прекриљене радосним сузама, душа беше узбуркана, срце одаваше честе и снажне откуцаје, а дрхтава десница брзо и нервозно писаше: „Мила моја!“ ...

Две речи дижу и бацају, осветљују и мраче!... Мене су подигле и обасјале: љубила си ме!...

Треба ли ти мој живот, драга моја? Реци, да га одмах положим пред ноге твоје!...

8.

А кад смо се после тога први пут срели, били смо обоје готово неми... Срећа је што ниси била сама, иначе ја бих пао пред мојом богињом... Љубити и бити љубљен то је живот, то је срећа, сласт раја... Ваљда је Творац само за то и створио младост... Љуби ме, мила моја Пепице, вечно, као што ћу ја тебе! Ево заклињем ти се!...

9.

После смо почели постајати слободнији и у писму и при сусрету. Наша су писма препуна милоште, тепања, пуна су срца. А наши сусрети водили су још увек обзира о околини, која нас саме није никад остављала... Али један твој поглед који помилује, струја од додира твоје руке; мирис твојих слатких уста, која — говорећи тихо и нежно успркос свима љубопитљивим погледима околине — преливаху осмејке у накакво заносно блаженство; па онда по који разумљиви уздах пропраћен мало тужним оком — све је то много више говорило од речи: да је твоје срце моје, да је наша љубав силна као холоуј, моћна као река у пролеће, чиста као анђелска суза, искрена као Бог!...

10.

Дочекао сам те када си се враћала из Престонице. Десет дана не видети те, било је тешко. Али када те наново видех у близини, када ти узех усплахирену ручицу, био сам срећан, велик... Ми смо се одмарали у гостиони и дуго разговарали. Али смо и тада били бојажљиви, простодушни, невешти; пустили смо срца и очи пред усне и мисли...

Онда си ми предала поклон и твоју слику, за којом ја тако дуго чезнем... Мила моја Дикице, ја те сада гледам

једнако, тепам ти и мазим те, а носим те уза се и онда, када теби пођем... Ти си тако лепа, тако мила, тако нежна и добра, па ми онда опрости што ти врло често притискујем на паметну главу своје усијане усне!... Пепа мила, слатко срце моје, мисли на мене!...

11.

Пратио сам те до рођаке. Нас двоје смо корачали сами, блиски, срећни. Па зашто смо тако мало говорили? Ми смо обоје још увек срне, које зазиру од сваке шибљике, која само мало личи на пушку...

После сам ти рекао први пут „Пепа“ и „ти“, а ти си крила очи! Дуго си се мучила да ми вратиш облик израза, и мешајући слободу са страхом једва си успевала...

Али после подне, у оној златној собици твога рођака, била си много одважнија. Говорила си по срцу! Ах, што ти онда не спустих пољубац на белу и меку руку твоју, коју си ми пружила, па макар умро! Је ли да се ти не би љутила?... Та ти си тако добра, па би ми морала опростити...

12.

Златна моја и паметно драгано, дани се нижу. Ми ћемо их претурити и преживети овако у срећи, мислећи увек једно на друго. Тиме постепено идемо ономе дану, који ће нас, уз пратњу младости и весела наших пријатеља, довести пред престо онога, кога ће твој изабраник служити. Тада ћемо рећи једно другом јавно, пред Божјим заступником и под венцима, тим симболима јединства, — да смо једно другом драги и да желимо бити једно...

Завидеће нам се срећи... Наши ће од радости плакати... Тајкин ће нас дух благосиљати и штитити... Наша нова мама ће нас мазити и тепати нам... А ми, — ми ћемо седети загрљени, слободни, сами, пресрећни; и сећајући се првог момента који нас је привео једно другом — пустићемо срца да говоре... А по том — допустимо и жељним уснама да утону у осећања која буду сама, међусобним додирима стварала...

И захваливши Богу, молићемо га, мила моја, да нам нашу љубав својом дарежљивом милошћу храни и негује кроз цео наш живот...

UKIDANJE DUBROVAČKE REPUBLIKE

31. JANUARA 1808.

DUBROVNIK.

ANTONIJE VUČETIĆ.

Mala dubrovačka republika prezlamenita je ne samo za naš cio narod srpski i hrvatski nego je još koncem XVIII. v. bila taka i za ostali svijet. Njena prirodna krasota i zlamenitost kao i ugla-

General Marmont.

đenost njenih stanovnika mamile su ondašnje mogućnike da je zagrle svojim pohlepnim rukama.

O krasoti Dubrovnika sam general Marmont piše u svojim memoarima: Ljudska mašta ne zamišlja primorski kraj savršeniji

i ljepši od Dubrovnika; zato Car smišljao veoma široke osnove; onaj grad imao postati glavno primorsko tržište istočnih mora. O Dubrovčanima pak piše: Ponašanje je zanimljivo u svakome narodnome sloju; svoju vlastelu svi Dubrovčani drže kao ogledalo za svoje življenje tako da veličanstveno ponašanje daje Dubrovniku neki oblik stonijih gradova. — I pravo je imao Tommaseo, kad je pisao da je Dubrovnik, istina, malen grad, ali da je glavni, prijestonica. Ponašanje Dubrovčana bješe tako veličanstveno prema samim vršiocima Napoleonovog nasilja, da Marmont piše: Ljudskota je dubrovačka bila tolika, da kad s njima blago postupaju namjesnici one vlade, koja ih gnjavi, oni ne pokazuju nikakvu mržnju protiv njih, već krotko se i uljudno prama njima ponašaju, neka su oni hotimični radnici njihove nesreće. I to su Dubrovčani, onaj srećni puk, kome smo mi Francuzi otišli da mu osorno izgulimo i mir i blagostanje. — Ljudskota je u Dubrovniku tolika, da Marmont pripovijeda da „je svaki Dubrovčanin nastojao da predobije drugoga Dubrovčanina u aristokraciji.“ Ovo njihovo plemenito ponašanje nije bilo ograničeno na građane, nego je bilo jednako po cijelome teritoriju dubrovačke republike; stoga su dubrovački seljaci odvajali među svijem na svijetu. To je sve tako bilo uljegli u dubrovačku krv, da je od toga ostalo nešto još nakon sto godina i u njihovijem epigonima, sadašnjim Dubrovčanima pored svijeh nesretnijih prilika. Pravo ima neprežaljeni Simo Matavulj, rodnom iz Šibenika, što se divi Dubrovniku i Dubrovčanima (isp. *Bijeli fratar* u ovoj knjizi) danas nakon sto godina pada republike, pa i Nijemac Schmalix, koji je 1906. g. napisao knjigu o Dubrovniku, divi se ovome kraju i njegovim stanovnicima.

* * *

Ukidanje republike u nedjelju 31. januara 1808. g. bješe posljednji udarac protiv dubrovačke slobode, koja se sačuvala od 656. godine po ls., dakle punih 1152 godine i koja je toliko proslavila Dubrovnik i Dubrovčane. Ali unutrašnje prilike ove države prepravljahu pad republike već od dva do tri decenija, ili bolje od druge polovice XVII. vijeka. Od velikog se potresa 1667. godine spasi mali broj vlastele. Plemstvo, kojemu ona pripadahu, bilo je, po onome što kaže sam Marmont u svojim me-

moarima, najstarije plemstvo u Evropi a neke su mu porodice bile plemenite već od doba Karla Velikoga († 814. po L.) Da se popuni nestašica vlastele, vijeće umoljenika upiše u nju nekoliko pučana. Stara vlastela, stari oligarhi, nazvaše onu novu vlastelu „*uomini nuovi*,” što je jednako latinskomu „*homo novus*“. Oligarhi ne mogoše podnositi ovu novu vlastelu, koja su imala mnogo pristalica u puku; tako se pocijepaše Dubrovčani u dvije stranke: u stranku stare vlastele, koja se zvala stranka Salamankeza, siranka čistih patricija, i u stranku Sorboneza, ili pučku stranku. Po tome se vidi, da se pučka stranka u Dubrovniku pojavila više nego sto godina prije francuske revolucije; nije dakle trebalo nego malo pobude spolja, da stranka preotme mah u Dubrovniku. To strančarenje poče malo godina iza potresa s nepopustljivosti oligarha, koji su hotjeli sačuvati nejednakost između starih i novih, i bješe već onda tako žestoko da pitanje n. pr. prednosti klupa u crkvi Malobraćana dovede jednom do jakog nemira i do početka bune. U drugoj polovici XVIII. v. ideje francuskih enciklopedista i francuske revolucije uvriježiše se i u Dubrovniku i među pukom i onom vlastelom, koja, mekoputna i objesna, nijesu više mogla podnositi moralnu strogost republikansku, te je vladala među starom vlastelom i tako se pobudiše simpatije prema Francuzima.

U toliko pored dubrovačkih gubitaka u genoveskoj banci na koncu XVIII. vijeka, kad ono Massena osvoji Genovu i vlada dubrovačka dade u zajam francuskom direktoriju šest stotina tisuća franaka, nigda nevraćenih, bješe se bogatstvo u Dubrovniku neobično nagomilalo početkom XIX. v. do 1805. godine. Ovo bogatstvo bjehu stekli Dubrovčani brodeći po svijetu sa 170 broda, ili, kako Marmont kaže, sa dvije stotine i sedamdeset, jer je pravo zemljište Dubrovčana bilo more. S jedne se strane oligarhi naprezahu da očuvaju nejednakost između sebe i naroda priječeći n. pr. da se puk u samoj vanjskoj opremi nošnje izjednači s vlastelom, koja su više puta osornom riječi i vlasti zamjerila sad komad odjeće gospodi iz puka, sad svileni štit od dažda, sad primajući Sorboneze samo pred kućnim vratima hlaminama (kućnim pašmagama) na nogama. Ovi tjesnogrudni prkosi oligarha u Dubrovniku bjehu poznati po širokom svijetu, te sam Voltaire govori o strankama, koje kidišu u gradu.

Ali je bilo i mnogo pomorskih kapetana i drugih pomoraca i trgovaca iz puka, koji se u pristaništima i gradovima zapadne Evrope bjehu zaniјeli za demokracijom i za načelima francuske revolucije i širili po Dubrovniku i okolici nove ideje želeći da prestane oligarhijska tjesnogrudost, protiv kojoj bjehu i neka vlastela, te su se nadali sreći da će se promijeniti vlada pa bilo i uništenjem narodne ove državice. Između omladine najviše je širio demokratske ideje francuski konsuo i sin mu La Bruère Derivaux. Konsuo bješe došao u Dubrovnik 1776. god. a sin mu, pjesnik dubrovački, oženio seljakinju iz Župe dubrovačke, čiji potomci još žive kao dubrovački građani. Ako se svemu tomu doda da kmetovi pod republikom teškim srcem podnošahu kmet-ske terete i da vapijahu za oslobođenjem, moći će se razumjeti, da je pučka stranka bila zaokupila mal ne cio narod u republici; naravno tomu svemu ne bijaše kriva toliko aristokratska stranka, koliko katastrofalna promjena vremena, koja se u franceskoj historiji razvijala mnogo užasnijom tragedijom; dubrovačka ju je ugladenost, u krvi svih Dubrovčana, što je zasluga stare dubrovačke vlastele, učinila nemogućom u Dubrovniku.

Još je, istina, u mnogim živio dubrovački patriotizam prijašnjih vijekova, koji je, kad je cijelo srpstvo i hrvatstvo bilo zastrto drugovdje tminama, u Dubrovniku na temelju jedinstvene kulture i političke slobode bio stvorio *dubrovačku narodnost (nazione ragusea)*, još je istina živio dubrovački patriotizam, za kojim su se jednakom iskrenom odanosti, ljubavi, jednakim žarom i požrtvovanjem sved natjecala i vlastela i pučani i prosti puk. Ali ipak došlo bješe i u Dubrovniku vrijeme, kad je trebalo da se ovaj dubrovački patriotizam ukloni franceskom slobodarstvu. Ovo bi bilo moglo ugušiti posljednje kucaje srca u srpstvu i hrvatstvu, da se nije u toliko probudio srpski narod i da se nije sačuvala živa dajbudi jedna iskra starog dubrovačkog patriotizma ustankom protiv Franceza i poludiplomatskim pokušajima za spas republike u doba do bečkog kongresa 1814.—15., pa kroz pokret 1848. godine i za podijeljenja ustava 1860.—1. do dana današnjega i da se nije počela buditi svijest našega naroda.

Dubrovački je tako narod, darovit i pod jakim djelovanjem tisućljetnog odgoja, sačuvao dobru uspomenu na ljudskotu stare svoje republike, ali je prihvatio žar revolucionarne franceske re-

publike, koja je proglasila bratimstvo, a taj je žar uputio u Dubrovniku ideju bratsku i uhvatio u veliku svoju dušu Srbe i Hrvate, te jednog bez drugog Dubrovnik ne može da pojmi, pa zalud trzavice sa strane, a ova mu je „Spomenica“ najbolje priznanje.

* * *

Na razvitak događaja u Dubrovniku svršetkom XVIII. i početkom XIX. vijeka djelovale su mnogo i njegove veze s nekim velikim vlastima, biva s Rusijom, s Franceskom i s Austrijom i novo pokretanje stranaka u Dubrovniku prama ovim velikim vlastima, jer vlastela počese pristajati, dajbudi početkom XIX v., ili uz jednu ili uz drugu od ovih velikih vlasti, da ne rečemo i uz Englesku. I ako su lične veze mogle navesti pojedince da pristanu uz jednu a ne uz drugu, bilo je i stvarnih razloga s kojih je svak mogao opravdati svoje pristajanje. To su ipak sve bile „monarhične“ stranke, dakle „nerepublikanske“.

Veze Dubrovnika s Austrijom imale su trajnog temelja i uređenja ugovorom 1684. godine sklopljenim između Dubrovnika i Austrije iza poraza, koji Turci pretrpješe podsjedajući Beč 1683. za Leopolda I. Dubrovnik onda prizna austrijsku zaštitu, te se od tada austrijski residenat sved nalazio u Dubrovniku. Austriji se pak iza mira u Campoformio, kojim 1797. dobi Dalmaciju sem dubrovačke republike, pruži 1798. godine prilika da oružanom silom zaštititi dubrovačku vladu protiv Konavljana, često nezadovoljnih, još od doba Sandalja i Pavlovića, koji se bjehu pobunili zbog novog poreza uvedena od republike. Iz austrijskog Kotora austrijski general Brady dođe s vojskom u Konavle da umiri Konavljane. Tu zaštitu bješe savjetovao sam Sultan, kojemu su Dubrovčani bili haračari. Svaki dakle pristalica uz Austriju mogao je opravdati svoje ponašanje tim da je vjeran vladaru zaštitniku Dubrovnika. Stranka se pak austrijska zvala njemačkom a svakog vlastelina austrijske stranke zvali su *Tedesco* (Nijemcem). I tako u popisu pristalica uz pojedine velike vlasti, koje je napisao jedan Škatić (Pozza) u knjizi, koju sad ima Vid Vuletić (isp. o tome str. 107 i ost. u ovoj Spomenici) nalazimo napomenute i neke pristalice austrijske, a to su po njemu ovi: Brnja i Dživo braća Kaboga, Antun i Vlaho braća Kaboga, Orsat (Medo) Ranjina Čikuta, Miho Bona i Niko Lucov Pozza.

Što se tiče Franceske, vidjeli smo da se po Dubrovniku bila raširila simpatija za Francesku i njena revolucionarna načela i da je oko toga svojski nastojao franceski konsuo La Bruére. Pristalice demokracije, a bilo ih je ne samo između vlastele, nego i u cijelom narodu, bile su pristalice franceske, koje su se zvali *Francézima (Francesi)*. Obzirom na franceske pobjede nije čudo da se dubrovačka vlada jednom prigodom, kao i dubrovački pomorci drugom, izložiše kao franceske pristalice 1798. godine. To pobudi gnjev cara ruskoga Pavla I.; ali se dubrovačka vlada odmah požuri da ga ublaži. Ali ipak godine 1805. i 1806. prije franceske okupacije odviše puta u vijeću umoljenika prihvaćeni su većinom glasova prijedlozi u prilog Fraucuza, bilo da im se izjavi kakvo čestitanje, bilo što god drugo, te se po tome vidi da je već onda u vijeću umoljenika francuska stranka imala većinu, za koju po svoj prilici francuska zaprema Dubrovnika koncem maja 1806. nije valjda bila nikakvo iznenađenje. A tako je i trebalo da bude, jer pored žarkih rodoljuba i čestitih značajnika bilo je i nepatriotičkih kukavica. Franceske pristalice mogle su ipak opravdati svoje ponašanje demokratskim načelima, franceskim pobjedama, franceskom vlasti u Dalmaciji a od 1806. godine i franceskom zapremom dubrovačke republike. Između vlastele bijahu franceske pristalice Tomo Bassegli, Orsat Lukov Bonda, Rafo Gozze, Ivo i Martolica Bozdari, Antun Lucov Sorgo, Dživo Perov Sorgo i Sekondo Bucchia. Između popova i fratara bilo je posve malo franceskih pristalica; a zna se da je učenjak opat Zamagna bio franceski pristalica kao i dominikanac fra Andro Maslač, „o kojemu je bolje ne govoriti“, kako kaže Dum Ivan Stojanović u Engelovoj povjesti Dubrovnika.

Rusija je gledala krivim okom djelovanje franceskog konsula La Bruére u Dubrovniku i zatraži od republike putem svog konsula Fultona, katolika, koji je bio sa svog osornog ponašanja omrznuo Dubrovčanima, da dopusti gradnju pravoslavne crkve za ruski konsulat u Dubrovniku. To bi bilo došlo na korist pravoslavnim stanovnicima u gradu, kojim nije bila dopuštena sloboda vjeroispovijedanja, jer je vlada dubrovačka, osim što je trpjela žudele, držala se načela jedne vjere, katoličke, u državi, te je od XIV. do XV. vijeka u novim stečenim zemljama Stonskog rata i Konavala bila iskorijenila pravoslavlje. Dubrovački senat odbije

tražbu Fultonovu za gradnju pravoslavne crkve i tako se zavadi s Rusijom. Dubrovčani zamoliše poslije putem prijatelja rusku vladu da makne Fultona iz Dubrovnika; ali ruska vlada ostavi svog konsula u Dubrovniku sve do franceske zapreme 1806. g., kad ga sami Francezi opremiše iz Dubrovnika, pa poslije priznaše slobodu vjeroispovijedanja pravoslavnim u ovom gradu.

U toliko se bješe dogodilo da Austrija, pobijedena kod Slavkova (Austerlitz), ustupi Francezima mirom u Požunu „ilirske“ pokrajine, te i Dalmaciju. Sada 1806. god. ostajahu osim Turske samo dvije vlasti u neposrednom doticaju s Dubrovnikom, biva: Franceska s carem Napoleonom, koji se bješe ovjenčao za talijanskog kralja, i Rusija, neprijateljica Napoleonova.

Bila je dakle pogibeljna za Dubrovčane svaka svada s Rusima, koji s druge strane bijahu slovenske krvi i jezika, te ako samo vlada dubrovačka 1668. god. pišući kralju francuskom Luju XIV. iza velikog potresa ističe jezičnu vezu Dubrovčana sa svim slovenskim narodima, te i s ruskim, navodeći da je dubrovački (ilirski) jezik opći slovenski jezik, nije čudo da je s ovog srodstva slovenskog između vlastele bilo i ruskih pristalica u Dubrovniku. To su bila između ostalih: braća Mato i Dživo Ghetaldi, braća Nikša i Šiško Gradi, Jako i Jero Natali i jedan Zamagna.

Bila je još četvrta stranka u Dubrovniku, a to je bila ona pravih patriota, koji su željeli da se sačuva dubrovačka sloboda ili koji su žalovali za njenim gubitkom iza 31. januara 1808., kad je bila ukinuta dubrovačka republika. I ako su to bili protivnici demokracije, bilo je ipak pravih patriota u puku i svećenstvu, koji su pristajali uz ovu vlastelu, uz oligarhe.

Vlastela su te stranke bila: Marinica Lukov Bonda, jedan Cerva, Sabo Mihov Giorgi(?) i njegova dva sina Miho i Luco, Miho Lukov Giorgi, Baldo i Ivo Gozze Tabakin, dva sina Nika Škatića (Pozze), Luco i Niko i dva sina Mata Škatića: Niko i Marin, Orsat Ranjina Buzdo i braća Mato, Vlado i Marinica Sorgo.

Između popova i fratarā bili su glavni pristalice ove stranke rodoljubi pop Miho Karaman, poslije gimnazijalni suplenat i privatni učitelj Raša Pozze i njegove braće, fra Tomas, malobraćanin, kog Dubrovčani držahu za sveca, fra Antun Agić, kog Francezi uhapse, fra Vicko Giaimè, koji umrije kao zatočnik

u Hercegovini, i dominikanac fra Ivan Rosaver, glasovit učenjak. Popis stranaka između vlastele ne zna se kad je pisan, ali svakako nije pisan prije 1803, jer je tek tada štampana kod Antuna Martecchinia ona knjiga, a vjerojatno je da je pisan između 1805. i 1808. god. I ako se može sumnjati u tačnost popisa, treba ipak priznati da je on dokaz pristajanja dubrovačke vlastele uz razne stranke i da je u glavnom ispravan, mada u njemu nijesu popisana sva vlastela, kao n. p. nijedan *Saraca*, koje s drugima stavlja u stranku „Pomoraca“ t. j. zove ih *Marittimi*, a jednoga, biva Junija Resti, ubraja u englesku stranku.

* * *

Iza poraza kod Slavkova, po požunskom miru trebalo je da Austrijanci isprazne Dalmaciju, dakle i Kotor, na korist Franceza. Ali Austrijanci izlazeći iz Kotora pustiše Ruse u onaj grad mada su Francezi imali da ga zapreme. Franceski general Lauriston uputi se stoga 1806. g. iz Dalmacije put juga i poruči dubrovačkoj vladi da ide s vojskom u Kotor, ali trebajući da mu se vojska prije okrijepi, zaište od republike da mu pusti vojsku u grad da počine.

To isto zaiskāše sada i Rusi. Ali već 25. maja 1806 Lauriston sa svojim vojnicima bješe stupio na dubrovačko zemljište preko Imotice i Stona.

Sada je trebalo da se dubrovački senat riješi ili za Ruse ili za Franceze. Umoljenici počēše vijećati. Napokon ustade jedan Niko Pozza i reče: — Gospodo, čemu vijećate? Da uzmognemo ovo riješiti, trebalo bi da mnogi i mnogi budu obješeni u puku, a pak i nekoliko ih među nama: dakle otvorimo vrata od grada tuđinu i dospijmo. — (Stojanović op. cit.)

Silni utisak učini ovaj prijedlog na senat; ali pretegne, naravno, franceska stranka i odlučī se da se pošalju prema Francēzima dva vlastelina put Orašca.

Ova dva senatora bjehu Tomo Bassegli i Karlo Natali. Bassegli bješe franceske stranke, učio u Genevi, bio se oženio sa barunicom Born, tuđinkom, prestupajući tako domaće običaje; bješe učen i zanešen za novotarijama. Karlo Natali, rođen u Rusiji, jer njegov otac Jero služaše ruskog cara i bješe se u Rusiji oženio za groficu Latour, bješe više odan republici nego Bassegli,

a popis ga bilježi u oligarhe, t. j. u dubrovačke patriote; umrije kao visok činovnik austrijski (Stojanović).

Po jednom rukopisu (župnika u Orašcu?) dva senatora, koja

Oršć.

bjehu obnoć 26. maja došla iz grada na Orašac i čija imena rukopis ne spominje, sastadoše se s Lauristonom. Oni ga tu potanko obavijestiše, ali tajno, o stanju republike, i misli se da je

tu bilo dogovoreno kako će se Francezi ponašati u gradu. Pošto rukopis ne spominje imena, ne možemo znati jesu li ta dva vlastelina bila ona poslata od senata, ili dva druga.

U večer pred mrak 27. maja vojska franceska, koja bješe došla iz Gruža na Pile, uljeze u grad. Pred gradskim vratima dubrovački knez Ghetaldi Lauristona dočeka pod *nebo*, te se obojica uputiše put „Dvora“, a vojnici se raspršaše po crkvama, manastirima, kućama i u Lovrijenac na konak.

U jutro 28. maja osvanu po gradu Lauristonov proglas, koji je činički optuživao Dubrovčane da su pod zaštitom neutral-

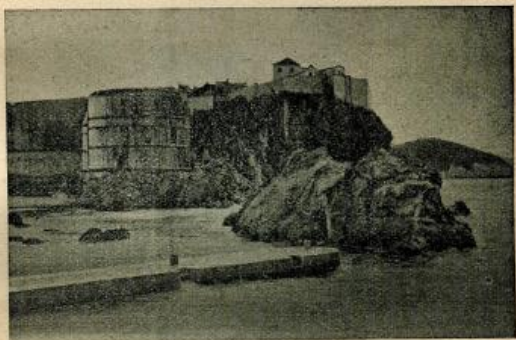
Pile put Gruža..

nosti postali pogibeljni i da je zapremio Grad da zapriječi njihove dalje spletke.

U toliko Francezi su već bili smislili kako će bolje pritegnuti puk da se za njima zanese, ta po toj osnovi počеше prosipati silni novac i darove između Dubrovčana, kao što pripovijeda Stojanović i kao što mi pripovijeda Vid Vuletić. Kad, biva, jednom Marmont dođe na Trsteno, baci djeci pregršt novaca i naredi da se svakoj porodici razdijeli po nešto novaca i po dvije ruke kruha. Kad dođe drugi put na Trsteno, nađe da se djeca igraju novaca. On im tada zaviče: Travaille, travaille!

Drugo sredstvo u svrhu predobivanja pristalica bješe ponašanje Franceza prema nježnom spolu. Oni čili, okretni i ljubazni momci i oficiri tražahu poznanstvo Dubrovkinja, te predobiše mnoge za francesku stranku i neke od onih gospoda i djevojaka, koje pripadahu porodicama stranaka nefranceskih.

Odmah se sutradan 29. maja dozna, da su neki ratni brodovi ruski blizu Gruža. Sad započe na grad i okolicu navala Rusa i Crnogoraca, ruskih saveznika, pod vladikom Petrom. Nastane pljačkanje i paljenje. Ali glavni su krivci tog pljačkanja bili kmetovi dubrovačke vlastele i drugi seljaci, kojim se obećavalo da će biti oslobođeni od kmetovanja i drugo koješta.

Zidine. Kula Bokar i Manastir Sv. Marija.

Crnogorcima kumovahu osim Konavljana i Hercegovci i Kotorani pod svojim vodom Vojnovićem, Mnogi sa sela i zagrada bježahu u grad, gdje se nakupi oko 4000 doseljenika. Vadika Petar nađe konak u Rijeci ribarici u dvorima Antuna Sorgo (koji se preseli u Pariz i godine 1807. izabrat je od senata poslanikom pred Napoleonom) a jedan malobraćanin izmoli od vladike da se ne pljačka Rijeka. Dubrovačka vlastela 1807. godine nastojahu, kao pravi patrioti, da spase republiku, ali sve bješe uzalud.

* * *

Tako započe januar kobne 1808. godine i dode nedjelja 31. januara. Marmont (koji je 15. jula 1806. bio došao prvi put

u Dubrovnik) stigne u Grad iz Kotora 31. januara 1808. Tada se u Dubrovniku spravljala svečana igranka i Dubrovčani su čekali Marmonta iz Kotora da mu svečano ponove poziv na tu igranku. General primi o podne odbor senatora s pozivom i tom prigodom ih zamoli da sakupe odmah senat, jer da mu ima nešto priopćiti. Senat se sastane u mal ne jedan sahat i čekaše da se pojavi Marmont ili njegov zamjenik. Ali mogla se već slutiti teška nesreća. Topovi po tvrđavama bjehu obrnuti put grada i vojska razmještena u redovima po ulicama.

Oko dva sata uljeze u „Dvor“ pukovnik Delort, potšef glavnog štaba a s njim generalni konsuo Bruère i Chargé d' affaires,

Lovrijenac.

ratni komesar, zapovjednik tvrđinje, Vernazza dragoman i nekoliko štapskih oficira. Delort s pratnjom uljeze u vijećnicu, sjede uz kneza i pročita govor, kroz koji se činički ponavljahu ukori i osvade kao ono u priči o vuku i ovci na vodi. Delort reče senatorima, da je glavni komandujući general Marmont, tumačeći očinske osjećaje Cara Napoleona, postupao obazrivo i brižljivo s dubrovačkom vlastelom i da je na njihovu korist odgadao pripojenje Dubrovnika s kraljevinom Italijom, koje im je bilo naviješteno po godine dana prije. Ali da se vlastela nijesu odazvala njegovu očekivanju, nego da su se ponašala neuredno i smutljivo. Osvadi ih, da su sastavljali proskripcione imenike, na ko-

jima su bila zabilježena imena lica, te pripadahu franceskoj stranci,¹ opirali se da se na gradskim bedemima vije franceska zastava i prijetili dubrovačkim pomorcima, ako bi se drznuli da na svojim brodovima izvjesu tu zastavu, da su se obraćali na bosanskog pašu protiv franceske vlade, da su sredstvom vjere, javnih op-hoda i podizanja otara raspaljivali mržnju naroda protiv franceske vlade; ali da je mjera prevršila. Tim je riječima dakle Delort u ime Marmontovo optužio vlastelu da su poštteni patrioti.

Stoga da mu je Marmont, da zapriječi velike nesreće, naredio da pročita dekret, kojim se ukida dubrovačka republika i vlada i postavlja nova uprava.

Dekret ukidanja republike sastojase iz ovih pet članaka:

1. Raspušta se dubrovačka vlada.
2. Raspuštaju se dosadani republikanski sudovi.
3. Uprava se države povjerava privremeno konsulu La Bruère-Derivaux.
4. Privremeno ostaju, kako su, upravne vlasti pojedinih dijelova dubrovačkog teritorija.
5. Ustanovljuje se novi franceski građanski sud, a članovi su mu: Niko N. Pozza, Jako Natali, Pero Stulli i Antun Chersa, koji će suditi u ime Napoleona, Cara Franceza i kralja Italije, ali po dubrovačkim zakonima i običajima. Kao krivični sud dijeleće pravdu isti zbor, ali će im se pridružiti druga dvojica.

Dekret nošase potpis Marmontov i datum od onog istog kobnog dana 31. januara 1808.

Delort pročitavši ovaj dekret zaglavi svoj govor ponavljajući da je dubrovačka republika i njena vlada raspuštena i da je postavljena nova uprava.

Zatim završi peroracijom, u kojoj istakne Marmontovu brižljivu pažnju prema Dubrovčanima i uzvisi slavu i moć Cara Napoleona kujući ga, kaonuti carev prodanac, u zvijezde; ali ih kao za prijetnju, opomene, da Car zahtijeva vjernost od svojih podanika. To su sada postala dubrovačka vlastela, prijašnji vladari. Napokon im preporuča da unaprijed upotrebljuju svoj veliki auktoritet (jer je razumijevao što su prije bili novi podanici) na to da hvale svakomu Napoleonovu vladu i da sami budu njegovi lojalni podanici.

¹ Po tome naš popis Pucićev bio bi vrsta proskripcionog imenika.

Senatori potreseni od iznenadenja mučahu. Ali napokon ustane dostojanstveno Dživo *Caboga (tedesco)* i reče da ni pri-lika ni čas ne dozvoljavaju duže opravdanje, da mu je savjest čista i da smije odgovarati za lojalnost svojih drugova; da se senat savija pred voljom Božjom navještenom kroz Cara Napo-leona. Zatraži zatim od Delorta pismeno saopćenje govora i dekreta.

Senat ostane sakupljen da primi te prijevise; ali ne dobi nego samo prijeпис dekreta, jer se Delort izvini da je ono što je čitao samo koncept a obeća im prijeпис, koji im za stalno nigda ne daje; nego i dekret i govor iz pariskih narodnih arhiva iskopa ovog vijeka Gavrilović i objelodani u svojim „Исписи“ Бр. 245, 248 и 249.

Odmah zatim vojska uljeze u „Dvor“, zauze vrata, državnu kancelariju, riznicu, divonu i sve urede i na sve stavi pečat. I tako svrši posljednji čin dubrovačke tragedije, a Napoleon potvrdi ukinuće republike svojim pismom od 18 februara 1808, koji upravi generalu Marmontu a priopći evropskim vlastima to uki-danje notom od 3. juna 1808.

Onaj isti dan Bruére priopćujući da je njemu povjerena uprava dubrovačke oblasti navijesti Champany-a ukinuće navo-deći da je Marmonta dovela na to zla uprava senata, spletke njegove oko paše bosanskog da izmoli zaštitu sultanovu protiv atentata Franceza i tužbe puka da je senat spletkama zapriječio vojnu službu(!)

Nakon 15 dana u drugom pismu Bruére mu javi, da su pučani u Dubrovniku radosni s ukinuća republike i da su očitova-li to svoje zadovoljstvo divnom igrankom Marmontu, alegori-jama u čast Napoleonovu i svakojakim znacima prijateljstva.

I istina je. Pjevalo se po ulicama u slavu Napoleona i Mar-monta naški i francuski, napijalo i pilo do u kasno doba noći. Usklik nam je zabilježio, I. J. Milović ovako:

Vive le nôtre grand empereur Napoléon!

A pjesma po njemu bila je ova:

Chantez la chanson,
Vous bons domestiques!
Chantez la chanson
Au général Marmont!

Srpski se ova ista pjesma ovako pjevala:

Pjevajte pjesmicu,
Sve naše slugе;
Pjevajte pjesmicu
Vojvodi Marmontu!

Nego se i neka vlastela i puk razočaraju i malo godina poslije podignu ustanak protiv Franceza, jer iskra patriotizma ne bješe posve utrnula u njihovu srcu. Taj se ustanak svrši dolaskom austrijske vojske 1814. godine.

VRIJEME.

BEČ.

VANDA GROFICA BARELLI.

... Na svom putu vidjeh svega, svašta
Dok me ovdje ne povede mašta.
Nepoznat je kraj, i svud me nešto mori
Svaka biljka, kamen, sve o tuzi zbori.
Gle! i b'jela avet nepomično sjedi,
Ne vidi me; stazu misli svojih sl'jedi.

Lice joj je čudno, al odvažno.
Sve je na njoj neobično snažno,
Kô i čekić kog u desnoj drži ruci,
Kano sat i zvono što ječi u mucu
Svaki put kad javlja da je prošla ura.
Ove tužne glase lomeć nosi bura.

Više puta cv'jeće sobom nosi,
Koje vene pri jutarnjoj rosi,
Dok im braća busu na zelenom cvatu.
Jao! jedan leži zgnječen sav u blatu,
Drugog, kano slamku, nosi u svom viru,
Baca ga na zvono — ostavlja na miru.

Ah, na miru — b'jedan, gdje je pao.
Tu baš avet lupa, tu je stao!
Slabe nade tekar leptirove sile
Usred srca među laticam se skrile...
Sat odbije, ona l'jeno ruku spusti
Cv'jetak mrvu, zvono tutnji, lišće, šušti.

BILJEŠKE O STRANKAMA U DUBROVNIKU POČETKOM XIX. VIJEKA.

DUBROVNIK.

VID V. VUKASOVIĆ.

U knjižnici je pisca ove crtice knjiga „*Ad usum Matthaei Pozzae*“ — *Periegesis orae Rhacusanae duobus libris comprehensa auctore Georgio Ferrich. Rhacusii typis Antonii Martecchini. Superiorum permissu. MDCCCIII.*

16.º str. CLXXVI. uz to na svrsi četiri lista *Index rerum notabilium, quae in Periegesi continentur.*

Knjiga je obična i dobro poznata u našoj književnosti, ali na spomenutomu je otisku nekoliko bilježaka udarenih perom od Pucića, te je zgodno, da ih se izvadi, jer dobro zasijecaju u našu prošlost za propasti republike Sv. Vlaha, a ono je bilo mučno doba, kaonuti što nije niko nikomu bio brat, biva sve okrenulo niza stranu...

Bilješka na prvoj strani manje je zlamenita, te nije jasno zašto je zapisana. Evo toga čisla :

„Nobili di Ragusa Maritimi.

Canonico de Saraca.

Nicolò de Saraca.

Luciano de Gozze.

Matteo di Luciano de Pozza.

Pietro di Marchese Bona.

Marzio suo fratello.

Biagio di Marino Bona.

Nicolò di Savino Gradi.

Michele suo fratello.

Na zadnjoj je stranici ovaj zapis, te u velike zasijeca u političku povijest :

Oligarchici :

Luciano di Nicolò de Pozza.

Nicolò di Matteo de Pozza.
 Marino di Matteo de Pozza.
 Nicolò di Nicolò de Pozza.
 Savino di Michele de Giorgi.
 Michele di Savino de Giorgi.
 Luciano di Savino de Giorgi.
 Marino di Luca de Bonda.
 Michele di Luca de Giorgi
 Nicolò di Luca de Giorgi.

Svodovlje u vili vlastele Giorgi u Gružu.

Matteo, Vladislavo, e Marino fratelli de Sorgo.
 Orsato de Ragnina *Busdo*.
 Baldasare de Gozze.
 Giovanni de Gozze *Tabacchino*.
 Carlo de Natali.
 Giovanni de Natali.
 de Cerva. 19.

Uz lijepenku je iznutra ova bilješka, a tu su popisane pri-
 staše njemačke, francuske, ruske, a Junijo Resti bio je cigli
 uz Ingleze.

Monarchici :

Antonio di Luciano de Sorgo. Fr(ancese.)
 Nicolò di Luciano de Pozza. Ted(esco.)

Tomaso de Bassegli. Fr.
 Orsato di Luca de Bonda. Fr.
 Raffaele de Gozze. Fr.
 Secondo de Bucchia. Fr.
 Giugno de Resti. Ing(lese.)
 Michele Marchese de Bona. Ted.
 Orsato de Ragnina *Cicuta*. Ted.
 Giovanni de Bosdari. Fr.
 Martulo de Bosdari Fr.
 Girolamo de Natali. Russ(o.)
 Marino de Slatarich. (?)
 Marino, Francesco, Michele, e Luca fratelli de Zamagna. Russ.
 Giovanni di Pietro de Sorgo. Fr.
 Bernardo, e Giovanni fratelli de Caboga. Ted.
 Antonio, e Biagio fratelli de Caboga. Ted.
 Nicolò, e Sigismondo fratelli de Gradi. Russ.
 Matteo, e Giovanni fratelli de Ghedaldi. Fr.
 Giacomo de Natali Russ. 28

Ovo je s raboša jednoga vlastelina, te je znao *intus et in cute* stanje svoga rodnoga grada, i po svemu ispada, da se došlo do ruba propasti, jer bilo: *quot capita, tot sententiae* ...

СМРТ КАТИЋА ЈОКАНА.

(Истинити догађај за вријеме Француза у Боки и Дубровнику).

ХЕРЦЕГНОВИ.

По народном приповиједању сложио поп
САВО НАКИЋЕНОВИЋ.

Још зорица не забијелила,
Ни даница лица помолила;
Сунце спава, а вила не спава,
Лети вила баш на своја крила,
Те полеће с Ловћена планине,
Те слијеће у Боку Которску,
Паде вила по врх Доброштице,
Како пала трудна починула.
А како се вила одморила,
Кличе вила иза свега гласа,
Па дозива старца игумана
У манастир дични од Савине
Баш на име Троповић Јосипа,
Па му вила ријеч говорила:
„Ал' не чујеш оче игумане,
Ал' не чујеш, ал' хабера немаш,
Бе Францези предају војводу,
Предају га у турску ордију,
Да му русу посијеку главу,
Да је шиљу цару у Стамболу,
Баш војводу Катића Јокана,
Сјутра вече предаће га њима.“
Кад игуман вилу разумио,
Одмах се је пера прихватио,
Па је ситне књиге растурио;
И доста се војске сакупило.
А када се нојца уватила,
Подиже се старац игумане,
С војском иде повише Новог,
Те се спусти доље из Србине,
Испод двора млада Мирковића,

Баш код цркве светогa Ђорђије,
Те западе око друма пута,
Те је старац војску уредио,
И овако њима говорио:
„Чујте ђецo, сиви соколови,
Кад нађезе војска од Францеца,
— Ја сам посл'о у Нови гласника,
Испалиће пушку аберника;
Но јуначки да их дочекамо.“
У ријечи, у које су били,
Ограде се врата отворише,
Силни Француз баш са доста војске,
Ето води војводу Катића,
Иде с њиме управ Суторини.
Баш нијесу дошли до игумна,
Док у Нови пуче аберника,
Те глас ладе стару игуману;
Воде Јока свезанијех очи,
Покривена до земљице црне.
Ал' кад чуше пушку аберника,
Французи се јадy досјетили,
Да чекају, да војводу грабе; —
У војводу пушком опалише,
Са земљицом њега саставише.
Кад то виђе стари игумане,
Он повика своје соколове,
Те ти момци као соколови
На Французе јуриш учинише,
Док су у град Французе угнали
Шесет глава њима окинули,
Свог војводу * добро осветили,
Осветили, па га сахранили,
Баш у цркву пресветогa Спаса,
Душа њему у рај почивала!
А час' теби старче игумане,
И твојијем дичним соколима.

* О Катићу Јоку има и у књизи „Херцеговини“ од Т. К. Поповића, и доста се ово народно приповиједање слаже са оним, што је у тој књизи о Катићу речено.

MORE HUJI, MUNJE SIJEVAJU. . .

ZAGREB.

DRAGUTIN HIRC.

Mjesec i više dana nije pala kaplja kiše, nastala suša za bilje, omara za ljude i životinje; presušile šterne (bunari), ljudi se zabrinuli što će piti, u čemu kuhati i prati. Trava je požutjela, južno ju žarko sunce spržilo, kao i lišće po cvatućem bilju. Smokva svija žalobno svoje lijepe, velike i tamno-zelene plojke, a mnoga svrž i grana stoji gola kao usred zime. Dapače i maslina, koja ima tvrdo i kožno lišće, pogiba za kišom, jer joj je kamenito suho do kraja. Mnogi se već listak smotao i uvenuo i pao pod iskrivljeno deblo.

Katkad se na nebu pokazao koji oblačak, no, jer se pojavio na sjeveru ili istoku, slabe je nade, da će pasti kiša. Uoči Marijina imena počeli se kupiti oblačići daleko tamo prama jugu, kupili se, pribirali i pribirali se u mrke tmaste oblačine, koje se širile sve dalje i napokon zastrle velebitske lance i daleki kameni otok Rab. Nebo se poslije sedme ure zavilo u crno i grad je Krk govorio: Bit će dažda, da bi dragi Bog dao! Poslije sedme ure pale prve debele kaplje i razbijale se po pločnicima grada, no za malo naskoči vjetar, gonio oblačine i zvijezde se pokazale.

— Jaoh, ne će dažd, sve će nam izgorit, dragi šjor, reći će jedan starac, dok su drugi okomili glavu i gledali, kako im se nada u nebeskim visinama razbija. Nebo se smilovalo, pljusak se spustio, ljudi počeli ulicama bježati. Kiša curi sa krovova, teče po ulicama, sabire se u žljebove i hrli u šterne (bunare), koje su ljudi odavna očistili, nadajući se kiši, koja je preko noći nakvasila zemlju, osvježila prirodu, okrijepila ljude, svladala omaru i dala pitku, svježu vodu. Padala kiša do rana jutro, kada začujem silan i jak šum te podoh k prozoru. Oko mi seglo do otoka Raba; na ovoj se daljini more pjenilo, šumilo, buktilo, a na hiljade bijelom pjenom orošenih valova valja se prama gradu Krku:

Nastupilo je jugo, ono prezanimljivo vrijeme, kada valja gledati silu i snagu mora, koje se širi pred tobom u nedogled, kao pjenito jezero. Otok Rab kao da je zastrla magla, ali nije to magla, već pjena uzburkana mora.

Želiš li gledati jugo u pravoj slici, u pravom veličju, valja poći u Krk do luke i valobrana. U luci je ono tek uzbibano, po koj valić udari o rivu (obalu) ili se rasprašuje na morskom prudu, došli dječaci, bacaju tunju (povraz), da u mutnom love ribu.

Pošavši od luke do valobrana, začuješ tutnjavu kao da gruvaju topovi, a kad si stao na pečinu, gledaš veleban prizor. Cio je zaliv uz obalu gradsku zakuhao od bijesa, a daleko žalo kao da si oblio mlijekom. Valovi, katkad sto i više metara dugi, dižu se iz mora, kao da se rađaju, na vrhu obli, valjajući se prama žalu. Uz valobran, ispod nekih kuća i frankopanskoga grada, ogromne su grohoti, daleko od žala ima i plitvaca, a uz samu obalu morskoga pruda, koje je već dugo vremena ležalo mrtvo.

Val juga ne hrli, kao onaj bure, već se valja lagano. Vjetar izdube more poput golema korita, val se nadigne, zaobli i spušta prama obali. Kad se segnuo obale, udari o pećine i kamenje, lupa, razbija i pjeni se, ponaša, što je ponijeti mogao i opet se vraća. Prije što se povratio, da ga nestane u moru, hrli drugi val, pa ga podbije i sada puca u moru, kao da bi lomio suhe, tanke daske, letve ili trijeske, a katkad ti se pričinja, kao da puca staklo. Kako valovi hrle do kraja obale, potežu sa sobom silno i krupnije kamenje, a ovo, kako se naglo kotrlja, oponaša također pucanje. More ga opet povraća i opet grabi i tako potraje ta igra valova dotle, dok se vjetar ne stiša. Kada se val valja prama plitvacima i visokim hridinama, ne može da ih preskoči, već se razbija u više valova, koji bijesni udaraju o litice, tu se zapjene, preko njih pjenom laze, spuštajući se u more poput mliječnih slapova. Kako su pećine i plitvac razdijeljeni, tako se i val razlijeva u raznim pravcima.

Valovi se podbijaju i u daljini, i tamo puca i tutnji, i tamo je ljute borbe, koji će koga prebiti.

Zanimljivo je gledati, kako more udara o pećine duga valobrana, kako pljuska, zabijeli se, preko valobrana skače i s druge strane pada u more, a još je zanimljivije upraviti oko prama

onim kućama, što se uzidaše u morske litice, koje stenju od morskoga bijesa, sile i snage, kao i kule frankopanskoga grada.

Daleko tamo, more je crno kao tinta, sprijeđa tamno ili jasno-zeleno, uz obalu mutno od morskoga bilja i pijeska. Nad uzburkanim morem raskrilili se ugledni galebovi, kojima vjetar mota na sve strane i zato ostavljaju more, da mirno kruže nad gradskom lukom. Poslije osme ure prodrli ispod oblaka prvi traci „vodena“ sunca, nebo se prosvijetljava, no jugo hući i bukti dalje...

Pošao sam k moru i oko 11 ure. Već iz podaleka začuo sam buku, a, kad sam došao do luke, vidim, da je more opet uskipjelo, udaralo o zidove, skakalo preko rive i zalijevalo cestu tako, da su ljudi pred valovima bježali. Na valobranu pribralo se nekoliko osoba i stisnulo u kutu, jer je more uzbijesnilo takovom snagom, kako se ne gleda za svakoga juga. Podem tamo i, kad sam došao do jedne vile, vidim da je cesta mokra i da more pljuska daleko prama obali. Rivom uz valobran nijesi mogao proći, jer je bijesno more skakalo preko njega i rasprašenom se pjenom bacalo u luku.

Podem kraj vile uz gromače, zagledam u jednom vinogradu osamljenu pećinu i podem do nje, da i s njezine visine gledam bijesno more. Tako je zakuhalo, tako bijaše silno, da su se valovi segnuli malone do prvoga sprata onih kuća, koje sam spomenuo.

Povrativši se na sjeverni kraj luke, vidim da se skupilo mnogo ljudi, koji su skočili na noge, da od „divljega elementa“ spase brodove i brodice. Pritegnuli su ih posve k obali, ponovno ih svezali oko kamenih stupova i privukli ih jedan do drugoga tako, da bi lako preko njih prošao. Drugi opet skočili, da spase barke, kojima se more igralo kao ljuskom od oraha i prijetilo, da ih razbije na žestokoj pećini. Užasno bijaše gledati, kako su veslali, kako su se protiv valova borili, sad bili na visini, sad u dubini, sad na drugom kraju vala. Nekoji priskočili, pa ih potezali i sretno pritegnuli do brodova, oko kojih su se pribrale kao nejak djeca oko majke svoje. Došli stari i vješti mornari, da pomognu svojim savjetom, a došao i pazitelj šetališta, da spasi mlada stabla od očite propasti.

Poslije jedne ure pošao sam iz franjevačkog samostana sa časnim gvardijanom Stankom *Dujmovićem*, da fotografski snimimo

današnji osobiti pojav. Pošli smo na sjevero-zapadnu stranu zaliva; pošli preko tora i obora, dok smo našli zgodno mjesto. Penjući se gromačama i probijajući se među škrapama, banusmo u jedan maslinjak i začusmo potresnu buku. Kad sam skočio preko gromače, zagledam pod sobom najzanimljivije morsko mjesto grada Krka.

Pukla je u vapnenim osoljenim i raspucanim na 10 m. visokim pećinama kosa raspuklina, od jugo-istoka prama sjevero-zapadu duga sigurno 100 m., u početku široka, dok se prama kraju suzila poput klina i svojim se dnom nadigla.

Ovdje je more kuhalo od bijesa i nijesi vidio ino do morske pjene, koja bijaše na metar debela, na površini žućkasta, spoda bijela. U ovu raspuklinu udaralo je more svom žestinom svojom. Kako se val naglo valjao, udario bi desnu liticu, prsnuo u zrak, stvorio kišu i poletio kao čista pjena do kraja, sašav u svaki kutić raspukline. Sad se je vraćao, da drugi val ponovno udari i da poteče kamenim žljebićima pjenom u stotine slapića i da se segne mora, no prije što ga se segnuo, udario je novi val i potresao kamenim tlom pod našim nogama.¹

Srhevi mi prošli tijelom, kad smo stajali na rubu očite propasti. Do ove raspukline nadigle se pećine jedna povrh druge. Kad je val naletio i razlio se, napunio bi šupljine poput jezeraca iz kojih se pjena rušila slapićima.

Uz žal morski bijaše snaga mora vidljiva; nanijelo je na metar i više visoko morsko bilje, puževe, školjke i druga morska bića i bijaše nečiste, zagasite boje.

Poslije treće ure zavilo se nebo u crno, valovi dalje trijeskali i lupali i po prozorima počele udarati debele kaplje. Spustila se kiša i svaki bi čas pljusnula o stakla, a jako jugo treslo prozorima, vratima i drmalu kamenom kućom iz koje sam gledao

¹ Znamenite su na našem moru tako zvane „Rikavice“. To su okna na obali u neposrednoj blizini mora, njihov donji otvor potopilo je more, a gornji je na površini, obično 2—3 m. iznad morskoga nivoa. Takva je rikavica na dubrovačkoj obali kod sv. Đurđa, jedna u Betinoj špilji i opet jedna na dubrovačkoj obali prama Lokrumu (po prof. Cvijiću.) Velika je rikavica na južnoj obali otoka Mljeta, nedaleko Babina polja gdje more kroz jednu raspuklinu i dva okna udara tolikom snagom i bukom, da se čuje na uru i po daleko. Više rikavica ima uz obalu morsku od Cavtata do ulaza u Boku Kotorsku. D. H.

to veličje prirode. Mora od kiše nijesam vidio, ali sam čuo kako hući i bući, a vjetar je tako ojačao, da je svijao stabla, a lakokrile lastavice i galebovi nijesu mu mogli prkositi. No vranama

Mjesečina među Lokrumom i Dubrovnikom sa mjestima „rikavica“.

nije smetalo bjesomučno more. Veliko jako od sto i više komada letjelo je tromo prama zapadu i spustilo se na školj (otočić) Kormat, da tamo prenoći.

Oko četvrte ure prosvijetlilo se, pak otvorilo mi se more opet do Raba, opazio sam, da vjetar jenja, da se more toliko ne pjeni, a oko pete ure ono se primirilo, ako i bijaše uzbibano.

Tišina je nastala, priroda poprimila prijatno lice, pokretni andeo na stolnoj crkvi svojom se trubljom okrenuo prama istoku.

* * *

Oko osme ure u večer uživala je moja duša na drugom velebnom pojavu, koji prati jugovinu: *na sijevanju munja*.

Poprijeko mora pružio se oblak-slojnjak u kojem su munje sijevale sad u jednom, sad u drugom kraju i čarobno rasvijetlile cio oblak. Tamo prama otoku Rabu nebo je drhtalo od munje, koja se segnula oblačnih visina, a iz oblaka padale ognjene strijele u more. Čas bi zadrhtala munja bijelim, čas žučkastim sjajem, rastegnula se i obasjala tamnu površinu mora.

Za malo pojavi se sijevanje još jače prama sjevero-zapadu. Tu je nebo drhtalo osobitom snagom, a kako bijaše oblak nizak, širile se munje lepezasto, oponašajući sjeverni žar ili polarnu zoru. Na vedrim mjestima neba, a među oblacima, milo su treptale vječne luči, sjajne zvijezde. Pravcem prama zapadu zagledam na punti (rtu) Veji crveno svijetlo, koje su zapalili, da brodovima označe put u luku, no zagledam i veliko crveno svijetlo, što se pomicalo prama gradu kao ognjeno oko. Začujem zvižduk; bio je parobrod, koji je plovio od dalmatinske obale, da se u luci usidri, što mu za dana radi jugovine ne bijaše moguće. Pošao sam do luke i našao tu ljudi, koji se skupili, ne da vide parobrod, već da čuju, nije li pretrpio štetu, no došao je cio i drugoga dana rano u jutro otplovio put Pulja.

Grad se zabrinuo više radi parobroda, koji plovi svakoga dana između Rijeke i Krka. Prošla peta, parobroda nema, došla šesta, ali ga još nema, kad dolete kamenom ulicom kola, stanu pred poštom i donesu glas, da se je parobrod teškom mukom usidrio pred Malinskom, gdje su kola primila poštu i dopremila je u Krk. Sada je ljudima olakšalo.

Parobrodu je ime „Sokol“ i ma da za lijepa vremena plovi žurno, taj su mu dan „pala krila“ i on se zaklonio pod hridi malinske.

U jutro, a bilo je to 14. rujna, počelo se vedriti, oblaci se kidali i raspadali u oblačiće, a ovi se u zraku rasplinuli poput dima. Zrak bijaše poslije kiše svjež, od Velebita nategnula bučica, andeo je na stolnoj crkvi trubio prama sjevero-istoku, nebo se zaodjelo u čarno južno plavetnilo, barčice pustile jedra, ljudi se vesela srca dali na posao i krasan je jesenski dan osvanuo!

ГУСЛЕ (АПОТЕОЗА)

од АЛЕКСАНДРА КУЗМАНОВИЋА, учитеља држ. гимназије у Пироту.

Насред раја, божјег сада,
Господ земљу кад је стварô
Под дрветом, под јавором,
Седео је, па с' одмарô.

Шабат беше, дан одмора,
Сви анђели око Њега —
Припевали херувини,
Дела славе Превишњега.

И тај јавор жедан био,
Увела му једна грана —
Од ње беше по налогу
Посуђица садељана.

Ефрат близо, Тигрис ту је,
Воде хладне довољане —
Те анђелу водоноши
Творац руком само мане.

Оде анђо летом лаким
И донесе воде свете —
Зали јавор, па водонос
Уза дебло онде мете.

Господ рече: „Чуј Адаме,
Мој премили дивни створе“ —
Ал га виде сакривена,
Па затражи одговоре.

„Гô сам, Боже, ах — та жена...
Забрањено воће брала —
По савету змијиноме
Јела она — мени дала.“

Разгневи се благи Боже,
Те Адама лиши свега —
Посуђицу узе жена
Да готови сад за њега.

Ну Адаму... зар до јела?...
Гусле гради од те ствари —
Понда седе према рају,
Па све гуди и бугари.

Е, ту тварку од искона
Србин узе у баштину —
Да испева... да оплаче
Душанову тековину.

Да охрабри, да челичи,
Па да спреми осветнике —
Да крунише вечною славом
Орашачке заточнике.

И да теши и онади
Тужну рају Србадију —
Да не клоне, но да гледа
На Србију Слободију.

Да ђпева, да прослави
Име, језик и јунаштво —
Да прокуне, да истреби
Несугласје, неваљаштво.

Јер по божјем по налогу
А речима приче ове —
Анђо Србу издубио
Свете Гусле Јаворове!

USPOMENA O PADU REPUBLIKE. CRTICA PRI KONAČNOM PADU REPUBLIKE.

VRUČICA.

I J. MILOVIĆ.

Za vladanja slavne dubrovačke republike Stonski Rat (poluostrovo Pelješac), kao i sve ostale pogranične zemlje do Dubrovnika, pripadahu vlasteli u carinu. Na toj carini življahu domaći ljudi: polovnici i kmeti; a gdje se opažala praznina, sama su vlastela dozivala momčad iz Herceg-Bosne i Srbije, gdje bi ih

Platan na Trstenome blizu gradine Gozze.

za domaće djevojke udomili ondje, gdje bi im trebalo, uz slabe pogodbe. Polovnici i kmeti trebalo je da se u svemu pokore, jer su im vlastela bili gospodari i suci. Bili su obvezani, da svaki pojedini domaćin ili njegov zamjenik dođe na službu na carinu ili u Dubrovnik svome gospodaru za 90 dana na godinu, kad bi ga k sebi pozvao.

Kao što cijeli sindikati, a kad i pojedino ili djelomično selo, pripadahu jednom gosparu; tako i Vručica, odlomak Trpanjskog sindikata, bijaše vlastitost gospode „Zamagne i Bassegli-Gozze“. Bilo je god. 1808., odmah poslije „Tri kralja“ na poziv „gospara“ Pala de' Bassegli-Gozze pode na službu u Dubrovnik Marko Dogo iz Gornje Vručice, Marko Dogo, koji je između svojijeh doživljaja o padu republike ovo pričao:

„Uoči 30. januara, kadno se gospar Palo nalazio u Trstenomu s nama, četiri kmeta, koji smo bili: ja, Jozo Buć, Ante i Pero rodaci Bakić u njegovu dardinu (perivoju) pokrivajuć stabla naranača da ne pozebu, dode neki sôdat (vojnik), te preda knjigu (pismo). Od koga je to bilo ne znam; niti nam je bilo poznato

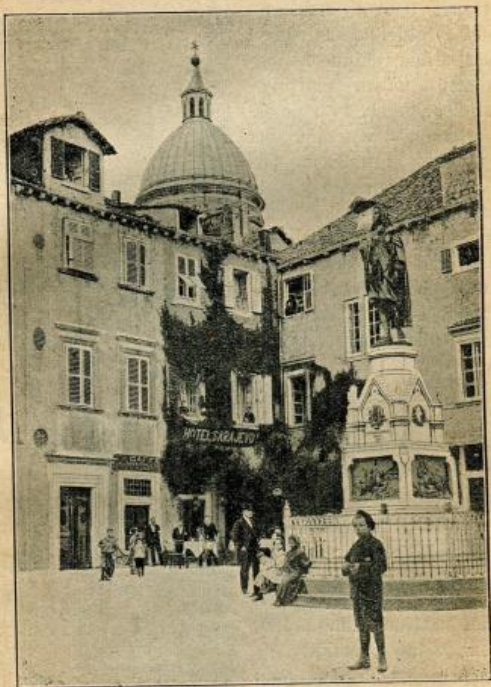
Izvornik u gradini Gozze na Trstenome.

što se u gradu radilo i snovalo. Gospar je slobodno bio obaviješten da je republika na sabatini (koncu), jer netom pročita knjigu, reče nam da ćemo sutra s njime svakako u grad“.

„Kako je naredio, tako i podosmo u jutro na 30. januara s gosparom Palom* nas četiri kmeta. Na glavnim vratima od grada ugledasmo jaku četu Frančeza, koja nas bez ikakve smetnje pusti u grad. Mi u grad, a u gradu poredano mnoštvo frančeskijeh vojnika po svim ulicama. Mi prođosmo kroz redove preko

* U Dubrovniku su ga svi zvali gospar Palo, a i sad kažu u gospara Pala mješte prezimena Gozze.

Place Velike (Stradone), a da nam niko ni slamke bacio, te dođosmo u kuću gospara kod Gospe. Gospara dočeka njegova obitelj sa pozdravom i suzama na očima; on se od nas rastavi, a mi četverica ostasmo na ulazu u vratima, dok do malo časa dođe k nama neki Gabriele, gosparev sluga. U ime gosparevo

Dvor Gozze pokriven penjačicom u Dubrovniku.

predade nam praha, olova, pušaka i mačeva, a da branimo ulaz, te nikomu pod živu glavu ne dademo stupit unutra bez gospareva dopusta“.

„Na zapovijed tu ostasmo. Mislili smo toga časa, ako dodu Frančezi, ko da im se otme i odrva; zato ćemo svi svršiti, da

nas kuća ne će nigda vidjeti. Ova nas je mislo morila i tako bijasmo tužni i žalosni“.

„Bila je blizu gospareve korte (dvora) tovijerna (gostiona) Jele Mortidžije. Ona nas je vidjela zamišljene, te je k nama došla i dala nam kriomice po čašu vina, i osokolila nas, da se ništa ne strašimo, jer da su Frančezi prijatelji pučana a neprijatelji vlastele, „pa ste tu i postavljeni, veli, na stražu samo, jer se gospodar boji Frančeza“. Ovi nas glas dobre Jele nešto obeseli. I gospareva sluga, neka Nike, žgurava žguravica, (škrtica) reče nam isto, kad nam donese dobru užinu, mjesto nekoliko kuhana boba, raženog kruha i vode, što običavasmo primati druge dneve“.

„Noć nastade. I neka smo bili dobro zamandalili vrata, isto je trebalo da na izmjenice dva po dva čuvamo kortu (vrata). Kroz cijelu bogovjetnu noć, koja za nas nigda nije mogla da prođe, čuli smo jedino bahat poplokati, čega se nijesmo bojali. U zoru na 31. januara u crkvi Male Braće začusmo veliko zvono, gdje zvonu „Zdravu Mariju“.

„Čim svanulo, dođe onaj Gabriele, donese nam rakije, i otvori vrata, te nas stavi na stražu, kô i jučer“.

Ulica u Dubrovniku.

„Nije prošlo ni pet časa, jedan Frančez, ogrnut kabanicom, još s gorućijem fenjerom u ruci, dođe k nama, te će nam mašući rukom: „Zašto ne izlazite? (Pourquoi ne sortez pas?)“ Mi mu

ne odgovorismo, a on se predomislio, čim nas je razgledô, te će nam opet: Oprostite, oprostite! (Pardon, pardon!), dade nam pregršt cigara ispod kabanice i ode“.

„Osam ura bijaše zazvonilo na „Zvoniku“, a put Dvora prolazahu Frančezi. Do malo side i naš gospar k nama vas odjeven u crno, tako da na njemu ne opazismo ni bijele košulje, a bijaše vas smućen i blijed kao krpa. Zapovjedi nam da ga pratimo do Dvora, što odma i poslušasmo. Dvor nadosmo opkoljen Frančezima, kroz koje gospar prode u Dvor, a mi se povratili kući i ne znali što se onamo u Dvoru radi“.

„Po podne pođosmo po gospara, kako nam bio naredio. Do malo on i uza nj druga vlastela izidu blijedi kao krpa suzama na očima. Otpratismo ga doma, a na pragu ga dočeka jedna gospoda, te ga zapita: Što je tamo? On mašući rukom odvratil: Finis reipublicae!“

„Iza ovoga svjetina se razilazila mimo našu kuću. Čulo se vikati: Živio naš veliki car Napoleon!! (Vive le nôtre grand empereur Napoleon!!)“.

„Pučani Dubrovčani pjevahu i naški i frânceski:

Chantez la chanson
Vous bons domestiques!
Chantez la chanson
Au général Marmont!

Pjevajte pjesmieu,
Sve naše sluge!
Pjevajte pjesmieu
Vojvodi Marmonu!

„Istoga dana otpravio me s družinom gospar Palo, te se ja s njim za vazda halanio, kao što je istoga dana car Napoleon poslao dubrovačku vlastelu na salamat“.

НАРОДНА ВЕЗИЛАЧКА УМЈЕТНОСТ У СЛОБОДНОМ ДУБРОВНИКУ.

САРАЈЕВО.

ЈЕЛИЦА БЕЛОВИЋЕВА

У поносито доба дубровачке републике цвала је и народна везилачка умјетност сјајним слободним животом. О том нам јасно говоре стари, неувехли цвиједи из бујнога свијета везилачке орнаменталне флоре, који су на жалост великом већином већ однешени из домовине, па се тек у рукама неколицине одушевљених приватника налази још по која њихова успомена.

Прекрасни народни свилевез, везен домаћом свилом у чаробно лијепим техникама: „пуњенице“, „завезе“, „измети“, па онда млађи свилени „пошавли“ везови из околице дубровачке, те кишићи или читме на „кајулиће“, „крбези“ и дивне кере „бисернице“ мамиле су очи похлепних Француза већ за Наполеона (а већ и прије), а дакако и послије. Жалосно је, да је та похлепа ишла тако далеко, да је то дивно народно цвијеће данас готово посве ишчупано из домаће грудџе, па се туђин њиме кити под туђинским својим именом.

Данашња интелигенција дама Дубровкиња клања се духу француске моде тако одано, као да никада није било одличних дубровачких владица (племкиња), које су носиле српске и хрватске везове и њима се поносиле. Залуду се трсе неке идеалне душе (међу тима особито учитељица Јелка Миш, професор Вулетић-Вукасовић, уч. Нике Баларин и др.), да домаћи вез дигну у цијени. Та родољубна мисао не може успјети, док се за њу не загрије сав женски свијет из кругова интелигенције ове околице.

Књижевници и умјетници свих словенских народа устају у новије доба у обрану народних текстила, шибајући иронијом *прешјерано* култивање женске моде, коју Париз диктује. Из

разлога естетике и духа времена може се ипак и моди плаћати неки трибут, али се с тиме *може и мора* у дивну хармонију спајати ношење и његовање драгоцене народне, домаће везилачке умјетности.

Како се и. пр. славни пољачки књижевник оштро руга својим земљакињама, велећи:

„Z robotkami kobieceni tak samo postepowała piękna pani, temi sie tylko zajmujac, które głoszono jako modne i w używaniu, szczególnie w Paryżu.“ (I. J. Kraszewski: Rodzenstwo. Krakow 1884.). А како напротив данашње бечке аристократкиње око двора и широм земље цијене и милују наше лијепе везове! Врло честе изложбе, предавања и вијести по њемачким гласилима говоре нам о томе миловању, које нам топло спомињу стару славу дубровачку...

Баруница Ida von Novaković neé Stuart-Stanclif, особита љубитељица наше народне Виле, писала ми је:

„Es ist eine Volkskunst die ganz neue Valeurs in Farbe und Bewegung gebracht hat“. (То је народна умјетност која је увела сасвим нове цијене у боји и кретању). Тко би избројио све изјаве налик овој, које ја ревно сабирем, не би ли загријала хладне душе...

Старе традиције милога рода у везовима имаду обилно мјеста; а од њих овдје приши суптилан, љубак чар. Изгубљен звук из старих дана, или поздрав, који нам бијеле fine руке добацују носе нам они. Тајна, неодољива снага лежи у тим везовима, у тој баштини наших пређа, у орнаментима, чији се трагови губе у давно, давно доба. Легенде попут лаких сјени пузе кроз шаролико цвијеће тих везова, а старе бајке блиједим очима гледају на нас из умјетничких техника ових радова. Ах, и орнаменте и технике полијева слатки мирис сањалачке поезије најинтимнијега Словенства.

Чудни су ти наши везови! Сваки облик њихов као да собом вуче терет од вијекова. Силан осјечај лежи у помисли, да је и наш душевни живот дио те цјелине — и наши данашњи везови, да су цвијеће тога стабла од вијекова. Имаш неколико старих дубровачких везова. Гледајући у њих душа

* С женским је радом исто тако чинила лијепа госпо: занимала се је само за оне, које су развикали као модне нарочито у Паризу.

ми се занесе. Дубоки је то пиетет, који овлада срце наше пред радовима из руку наших пређа! Тешка свила, тешко старо злато! Па и ако су боје доста изблиједиле, ако је и мољац већ нагризао некадању гизду, — ипак нам ништа „*сћару славу и сћаре јунаке*“, — прикривене густим велом историје и бајке.

У такову близину не умије да принесе, таквим интимитетом не може да задахне, као што то могу да учине ствари, које су „они“ некада носили. Особито хаљине. Одијело, које је слушало куцај њихових срдаца и чувало топлину њихове крви. Нама је као да тајни дан живота још напуњује мртве ове хаљине, крути брокат, меку кадифу. Оваквим осјећајима стајала сам у дубровачком музеју пред ветринама, гдје се чувају свилене хаљине славних дубровачких синова.

Није могуће мислити на тисућљетни живот слободног Дубровника, а да се у исто доба не сјетимо на најдражеснији дио тога живота: на прекрасну народну везилачку умјетност.

* * *

PRIOLOG RADNJI GOS. J. BELOVIĆEVE

priopćio A. VUČETIĆ.

Pismo dubrovačke vladike (plemićkinje) Märe Rafove Gučetićeve iz Trstenoga 1. avgusta 1704. gospodi Mariji Aligreti u Dubrovnik.

S dvora: *Alla molto illustre Signora mia osservandissima la signora Maria Alligretti. Ragusa.* (Prijevod): Presvijetloj mojoj vrlo poštovanoj gospodi gospodi Mariji Alligretti Dubrovnik.

(Iz nutra:) *M.^o Ill.^a Sig.^a Mia Oss.ma* (Prijevod:) Presv.^a Gosp.^o Moja Prepošt.^a

Moja draga Gospo poscigliem ti dva para priliepaka,¹ koje mi chiesc cinnit osuscit i desegnat,² ma sctogod skladno i kako tebi pără;³ i posigljem cetir nare,⁴ dua sa osuscit a dua sa desegnat, ako se toliko plachja. I mollim te rezzi Pauli Vizinoj, da usme u Anke Sauine, alli u Luzie R(X)edize⁵ suilenize scipkoue⁷ sa jedne mahramize,⁸ i neka mi Paula stauuij desegn,⁹ kako gnoj pără, a scto okurrii¹⁰ spenze,¹¹ ja chju suekoliko pla-

titi. Kompatiscate¹² na inkommodu,¹³ koi uam dauam i posdra-
vjavuchi uas is suega saerza ostajem sa uasda Di V. M. Ill.^a (Va-
šeg Presvj. Gospodstva)

Cannosa il di primo Agosto 1704 (Trsteno 1. avgusta)

Affett.ma amica (Preljubazna prijateljica)

Marra di Raf. Gozze (Māra Rafova Gučetićeva.)

Transkripcija:

Moja draga Gospo pošiljem ti dva para prilijepaka,¹ koje
mi ćeš činit osušit i desenjat,² ma štogod skladno* i kako tebi
pārâ;³ i pošiljem četir nare,⁴ dva za osušit a dva za desenjat,
ako se toliko plaća. I molim te reci Pavli Vicinoj, da uzme u

Paviljon u gradini Gozze na Trstenome.

Anke Savine, ali u Lucije R(Ž)edice⁵ svilenice⁶ šipkove⁷ za je-
dne mahramice,⁸ i neka mi Pavla stavi desenj,⁹ kako njoj pārâ,
a što okuri¹⁰ spenze,¹¹ ja ću svekoliko platiti. Kompatiškajte¹²
na inkomodu,¹³ koji vam davam i pozdravljajući vas iz svega
srca ostajem za vazda.

¹ po Stulli-u to je; cosa attaccata = stvar pristavljena, dodana, prilije-
pljena drugoj; ² nacrtati; * pristojno; ³ čini se, sviđa se; ⁴ zaista mjesto
dnare (dinare) po govoru starijih, kada se brojilo na dinare dubrovačke;
⁵ to je ili prezime ili nadimak Lucijin; ⁶ = taffettà, pannus sericus valde
levis (po Stuliću); ⁷ = šitkov = rosso forte, acceso, purpureus, coccinens
(Stulić) ⁸ gen. mjesto akuzativa; ⁹ nacrtak; ¹⁰ treba, služi; ¹¹ troška;
¹² izvinite; ¹³ dosada, smetanje, mrčenje.

Gospa Mara Gučetićeva, koja šalje pismo, pripada glasovitoj porodici Gučetića, od koje je još ostao lijepi ljetnikovac s krasnim parkom u Trstenome kraj Dubrovnika, koji je jednako na glasu kao i dva gorostasna platana ne daleko od njega. Ljetnikovac s parkom pripada sada potomku slavne porodice Vitu pl. Gozze-Bassegli.

Gospođa Marija Alligretti, kojoj je poslato pismo u Dubrovnik, pripada jednoj od naj starijih porodica pučana dubrovačkih i naslov, koji vladika dubrovačka Gučetić dava ovoj gospođi, temelji se na realnoj podlozi.

Alligretti su porijetlom iz Herceg-Bosne a njihov se početak gubi u tami starine. Bilo je više grana ove porodice u Dubrovniku. Prezime nije izvorno, jer dolazi od imena *Radoslav* ili *Rado*, koje je potalijančeno u Alligretti. Oni se spominju u Dubrovniku već XIV. v. Prvi te dođe u Dubrovnik bješe Brajko Radosaljić 1360. god. ili još prije. Kao trgovac doneše sobom svoje imanje. Za njim dođu i djeca mu. Neki se od ove porodice nazvaše Alligretti, drugi de Gradić a treći Luginjić. Oni su bili upisani u bratstvo Sv. Antonija, kao svi bolji pučani, i imali su svoj pučanski grb; ali njihova grba je bilo tri. Jedan od Radosaljića ili Alligretti bješe veoma bogati trgovac Šimun XV. vijeka upisan u Antunine 1466., zvali su ga Sinčić, a njegovi potomci se nazvaše po njemu Sinčević. Kao vrlo bogat trgovac priskoči jednom u pomoć dubrovačkoj republici i knezu, kad je država bila u velikoj nevolji, te za ovu njegovu osobitu zaslugu odlučilo se da svake subote u jutro kneževi svirači ili glazbari imadu njemu i potomcima svirati jutrenku pred kućom u ulici Među Velikim Crevljarima. To se opsluživalo za dugo vremena sve dok potomci ne otkloniše ovu poštu na korist ôtara Propeća u crkvi sv. Vlaha i tako se otada jutrenka vršila pred ovim ôtaron. Jednomu od Alligrettâ i njegovoj trojici braće za izvanredne zasluge prema caru Rudolfu II. podijeljeno je plemstvo od istog cara diplomom od 8. marta 1582. god.; to plemstvo bješe nasljedno u muškoj i ženskoj lozi i diplom je bio registrovan u knjizi Div. de Canc. u Dubrovniku od god. 1588-9.

Ovo pismo, koje smo mi ovdje donijeli, potvrđuje donekle navode gosp. Belovićeve.

DUBROVNIKU
PRIGODOM OBLJETNICE PADA REPUBLIKE.

MOSTAR.

STIJEPO ILIJIĆ.

O D A.

Ti bje. Kroz puste gomile vjekova
još tvrdo dižeš kamenito tjeme
pri morskom žalu, dok te val Jadrana
lagano njiše.

I gorda glava gorostasa snenog
tiho se ljulja, a kroz sanak pusti
zlačane slike uspomena slavnih
još življe sjaju.

Ti vidiš slavu i osjećaš jėku
spomena drevnih, ali srce tvoje
kō stanac kamen u grudima hladni
boravi sanak.

Oj gdje je plamen sinova viteških;
oj gdje je kreljut Pjesnika slobode;
gdje ponos sveti umnijeh otaca;
gdje moć i sila?

U pepelu se povjest pretvorila
i pepel hladni grobove pokriva
i slavu tvoju, od koje nam samo
gol kostur viri.

I šumi vjetar tajanstvenim šumom
sad oko tebe i potomstvu priča,
kako no vienac zlačane slobode
vrieme raspliće.

Vrieme raspliće i lovorje suvo
u prah pretvara i u vrtlog nosi
krilatu slavu po pustome viru
beskrajne noći.

Sve zamrie — Sjajno svitalo je jutro
nad Srdom tvojim, poljane su cvjetne
u djevičanskom kupale se ruju
proljeća novog.

I veličajno priroda je slavje
slavila svuda, himna vaselene
drhtala svietom i goléma krila
širila svoja,

kad grom zabliesne kresom zlokobnijem
nad glavom tvojom i gromorom silnim
srušec se na te, slomi ti slobode
labar ponosni.

Ti pade žrtvom gordoga silnika
kog mač krvavim zadrhtajuć svjetlom
uzdrma svietom, prosipajuć svuda,
samrt i užas!

Al kobi tvojoj njegva kob se sroči
kad pod bremenom oholosti gorde
sa trona zdana kostim mučenika
i on se sruši.

I on se sruši. Slobodi odane
i djevičanskim svojim prospe sjajem
narode svieta, al se tvoga čela
već ne dotakne.

Ti tvrdi sanak u naručju krutom
tragične sudbe, oj velika žrtvo
jošte boraviš, a tišina smrtna
svuda te kruži.

Al iskra sveta pod pepelom slavnim
možda još tinja iščekujuć danak
kad će u ruju novijeh vremena
uskrš proslavit.

ZDRAVSTVENE ODREDBE U DUBROV. REPUBLICI I RASPRAVA PROTI LJJEČNIKU KRIVELARI 1676. GOD.

DUBROVNIK.

JOSIP ONYSZKIEWICZ.

I.

Raznih nesreća pretrpi Dubrovnik od svoga postanka; ali najstrašnija bijaše trešnja god. 1667. koja ga mal ne sasvim shrva; iza toga domaća nesloga poče kvariti ono što preostane, dok u prvom deceniju prošlog vijeka ne upropasti sasvim republiku; te ona pade, da se više nikad ne pridigne.

Dubrovnik je kroz dugi niz vijekova svoga samostalnog života imao da se neprestano bori — pa bilo oružjem bilo pameti — proti grdom Osmanliji s jedne, a proti lukavom Mlečiću s druge strane. Ovo su bili javni neprijatelji, koji mu uvijek bijahu na vratima od kuće i za koje je znao, te je zato i stajao neprestano na oprezu i svaki njihov kret budnim okom pazio. Ali osim ovih javnih neprijatelja, imao je — što je mnogo gore — i tajnih, za koje nigda nije znao, kad će ga, ili hoće li ga pohoditi. A kad bi se pojavili, eto jada i nevolje: oni nemilosrdno prorjeđivahu dubrovačke stanovnike bez razlike, vlastelu i pučane, bogate i siromahe, muške i ženske, starce i nejake.

Ovi potajni neprijatelji — osim strašnih i čestih trešnja — bjehu one tri nemile pošasti, koje strašno i nemilosrdno u srednjem vijeku harahu t. j. glad, guba i kuga. To bješe i u Dubrovniku kao po cijelom svijetu. Najstrašniji glad u Dubrovniku bijaše godina 1539. i 1540. Razzi piše, da je kroz to vrijeme poginulo od glada okolo 4500 ljudi, a ono malo žita, što ga tada bijaše, prodavaše se po 20 grošića četvrt.

„Nevolja gola najbolja škola“, veli pjesnik. I tako ova pošast, kad mine, navede Dubrovčane da stvore ustanovu kojom bi se zapriječio povratak glada ili dajbudi ublažila njegova žestina. U tu svrhu oni odmah god. 1543. grade onu veliku zgradu, koja

i danas postoji na južnoj strani grada kod sv. Marije, a zove se „Rupe“. U toj zgradi sagrađene su u kamenu velike jame (otale joj i ime: „rupe“). U njih bi se spremalo žito, da se u vrijeme glada dijeli mukte ili uz veoma nisku cijenu. Dobavljanjem i dijeljenjem žita pako imale su upravljati osobite vlasti. Iza toga bilo je i poslije gladnih godina u Dubrovniku kao n. pr. XVIII. vijeka kad je postao u toj nevolji zaslužan Trajan Lalić, kojemu stoga bi 1764. god. podignuta spomenploča u prizemnoj sobi u Dvoru.¹ Ali nigda se iza ove ustanove glad u Dubrovniku ne pojavi kao strašan bič i ako je bilo gladnih godina.

Ali od gube i kuge Dubrovčani ne moguše se obraniti i one ostaviše mnogo crnih stranica u dubrovačkoj povjesti, jer Dubrovnik pretrpi mnogo jada i nevolja od ove dvije pošasti, a dubrovački *patres patriae* trebalo je da svojski rade i mnogo troše da sačuvaju grad od njih!

Kao što milosrdno srce dubrovačke vlastele nije moglo podnijeti da građani skapaju od glada, tako isto gubavci pobude sažaljenje u Dubrovniku već za rana i kad se drugovdje po svijetu postupalo okrutno s njima, u Dubrovniku se nastojalo da se uredi ustanova na korist ovih nesretnika. Već u XIII. vijeku, 1295. god., nalazimo gubavaca u Dubrovniku i već onda pojedini građani dubrovački smilovaše se ovim nesretnicima, te iste godine Damjan Volkašić zavješta za njihovo liječenje pet perpera u svom testamentu. Kad Volkašić ostavi ovo za liječenje gubavaca, znak je, da ih je već prije bilo u Dubrovniku. To se doba baš nadovezuje sa godinama križarskih vojna, kada ovu gadnu pošast križari doniješe s Istoka.

A mnogo ih je bilo gubavih; i sama vlada dubrovačka za rana se pobrine da zapriječi širenje bolesti i da pomože ovim nevoljnicima. Vijeće umoljenika najprvo odredi da oni imaju

¹ Natpis je na spomen-ploči ovaj:

D. O. M.

TRAJANO COMITI LALLICH

OB PATRIAM

SVO STUDIO SERVATAM

MONVMENTVM EX SENATVS DECRETO

ANNONAE PRAESIDES POSVERE

A. D. MDCCLXIV.

Isp. „Srd“. 1907. br. 1. str. 36.

stanovati izvan grada u mjestu zvanu „Sv. Mihajlo della Cresta“. Otole se nijesu smjeli odalečiti niti ukazati na ulicama, koje vođahu u franjevački i domenikanski manastir, ili na more. Ko bi se usudio prestupiti ovu zapovijed, bio bi izagnan sa zemljišta republike. Nije moguće baš tačno ustanoviti, gdje je bilo to mjesto. Svakako na Pilama, jer nalazimo među spisima *Umoljenijeh*, da se je godine 1320. vodila pravda proti nekim, koji napadoše čuvare dviju kuća za gubavce na zapadu izvan grada, a to je na Pilama. Ali vlada dubrovačka nije samo odredila represivne mjere proti gubavcima, nego za rana pobrine se i za bolnicu u kojoj bi se oni liječili i hranili, te znamo da su se u XIII. i XIV. vijeku stvorile dvije veoma korisne ustanove i uprav jedna za ove nesretne bolesnike, t. j. bolnica za gubavce, a okrom toga bolnica milosrđa. Vas onaj kraj, koji sačinjava donji, srednji i gornji Konô, bijaše sve do početka XIII. vijeka go kô prst. Nigdje kuće, osim gdje i gdje koje potleušice siromašnog poljodjelca. Bijaše jedino crkvića sv. Andrije po prilici ondje, gdje i danas. Tekar negdje u drugoj polovici pomenutog vijeka na brežuljku poviše crkvice sv. Andrije sagrađe bolnicu za gubavce, a malo niže, gdje je danas kuća i vrt Rubricius, crkvicu Sv. Tome a uza nju manastir Malobračana. Ali vlada razvali doskora ovaj manastir. I to baš god. 1317., kad je prijetila navala od Turaka. Razvališe ga, da se Turci ne bi mogli u njemu utaboriti. Za naknadu štete obitelj Sclavi prodade vladi za fratre svoje vrtove, koji se nalaze unutar gradskih zidina, gdje je i danas franjevačka crkva.

Kasnije se ta bolnica premjestila, jer se od godine 1463 nalazaše na Pločama kod crkve sv. Lazara „S. Lazari aedes ubi prope degebant leprosi...“

Nu kolikogod su glad i guba zajedno zadali jada i nevolje Dubrovniku, toliko je, a i puno više, zadala sama kuga. Prvi se put ova pošast pojavi u Dubrovniku god. 1348. A baš je u to vrijeme od god. 1347. do 1353 harala po cijeloj Evropi. U Dubrovniku te godine pogibe od kuge 160 vlastele, od kojih 110 članova Velikog Vijeća, trista građana i oko 7000 pučana.

Opet nakon samih 15 godina, godine 1363., posjeti ova pošast Dubrovnik. Pojavi se u Italiji, otole pređe u Albaniju a iz ove u Hercegovinu, otkle se spusti i u Dubrovnik. Stoga Dubrovčani iz Italije nabaviše liječnika i čeruzika (vidara) i načiniše

jame, gdje bi mrtve zakopavali. O tome nam bilježi *Liber Reformationum*:

Anno Domini 1363.

Die XXVI Madii: In minori consilio sono campane, more solito congregato, captum fuit et firmatum de faciendo fieri sepulturas concavas et profundas, a duobus cubitis supra.

Item in dicto minori consilio captum fuit de faciendo duos officiales ad videndum sepulturas fiendas ecc.

I oni te jame iskopaše na Pilama, i to sedam na broju na mjestu, gdje se danas koči „Hôtel Imperial“. Otale se i prozva ono mjesto „Na Jaminama“.

Nije se znalo, gdje su te jame bile, dok se nijesu pukim slučajem godine 1895. otkrile, kad se kopao temelj za hotel. Te se godine nadoše četiri od tih jama, lijevo od puta, koji je vodio u Gruž (danas ulica „Između vrtâ“). Na njihovu dnu bijaše mnogo kostura i klaka.¹

Isto tako pukim slučajem našle su se i ostale jame, i to god. 1905. Te godine na mjestu zvanu „Ispod Gradca“, koje je udaljeno kakovih 500 koraka od „Jamina“, kopaše temelj za gradnju kuće popovskog zbora u Dubrovniku proto Niko T. Matičević. On mi pripovijeda, da je tom prilikom naišao na nekoliko jama, punih kosti i klaka, kao i one na „Jaminama“ i sličnih njima po obliku.

U ovom slučaju vidimo, da je starim Dubrovčanima sved lebdjela pred očima ona: *Salus reipublicae suprema lex esto*. Kuga je harala, a narod se strašio i počeo da ostavlja grad. Prijetila je pogibao, da će se svak iseliti a ostati samo staro i nemoćno.

Zato vlada zabrani svakome da ostavi grad, a neposlušnicima zaprijeti veoma oštrom pedepsom. U velikoj potrebi vlada će dopustiti, da se može ostaviti grad, ali najviše za šest dana i to da se ne smije poći dalje od Stona. Nu strah se ne pokorava nikomu pa ni zakonu: Jakob Paskov Menčetić htio je da pobjegne iz grada, ali ga uhvate i skupo plati tu svoju namisao.

Kad se Dubrovčani ove pošasti oslobodiše, odmah stadoše da na što više načinâ iskazuju harnost Bogu i svecima, što su ih te nevolje oslobodili.

¹ G. Gelcich: A proposito di certi ipogei dissepoliti a Ragusa nel novembre 1895. Zara. Janković.

Odmah na 1. lipnja (kuga je bijesnila u svibnju) ustanoviše bratovštinu sv. Križa; nasljednici Đura pl. Giorgi podigoše u stonoj crkvi mramorni ohtar za Propeće; Vito pl. Tudisi ostavi veliku glavnicu, da se načini veliko srebreno Propeće u istoj crkvi, a Dive pl. Bijele drugi iznos, da se popravi i uresi crkva sv. Orsule; Vlaho Luzacchi hoće da se u svome vrtu na Šipanu pokraj mora gradi crkva sv. Vlahu i Pankraciju, a da se svake sedmice u njoj pjeva misa; Maruša pl. Domkaš ostavlja koliko je potreba, da se posveti ohtar sv. Katarine u crkvi sv. Marka; Radoje pl. Hranislav šalje na svoje troškove poklonike k benediktinskom svetištu sv. Marije u Rotecu u Arbaniji; Maroje pl. Siša ostavlja za poklonike u Trnovu; Nikola pl. Sorgo ostavlja Malobraćanima u Stonu za uvijek stalni prihod za svjetiljke i vosak u crkvi sv. Martina, a sve svoje imanje u Župi ostavlja crkvi sv. Marije na Mrkani, uz obvezu, da mu biskup ima odslužiti svake godine pjevanu misu za upokoj duše; a ko bi sve zavještaje ondašnje nabrojio!*

Ovog je puta kuga trajala samih 60 dana, ali je zato ipak veoma prorijedila Dubrovčane. Grad, koji je pred ciglih 60 dana cvao i bio pun stanovnika kao šipak zrnja, uništi se, tako da je Veliko Vijeće prisiljeno na 23. srpnja imenovati trojicu vlastele, da nađu način, kako da se napuči grad („... *ad inveniendum modum populandi civitatem Ragusii**). Ta trojica bijahu Sabo Bonda, Marin Menčetić i Đivo Grede. A oni na 3. rujna predlože u Vijeću: „*de mittendo bonos homines . . . ad Vlachos pro faciendo ipsos venire Ragusium*“ (da se pošalju dobri ljudi k Vlasisima, nek ih dovedu, da oni napuče grad).

Nu tek se Dubrovnik ove pošasti oslobodio, ona se opet nakon samih 8 godina povrati, biva godine 1371. mjeseca studenog, pa opet god. 1374. mjeseca prosinca. U ovo vrijeme ova strahovita pošast pomete preko 80 vlastele i preko 18.000 građana. Strašni brojevi!

* *Gelcich*: Delle istituzioni marittime e sanitarie nella repubblica di Ragusa. Trieste 1882. — Za ove radnje upotrebio sam još: *Appendini*: Notizie ecc.; *K. Vojnović*: Bratovštine; *Ivanović*: Pravovjerstvo starijih mladim Dubrovčanom na izgled. Dubrovnik 1804; *Archiv für sl. Phil.* XIX. Beč 1895; *Rukopisi iz drž. Arhiva u Dubrovniku*; *Rukopisi Male Braće u Dubrovniku*.

Ova nevolja ponuka vladu, da god. 1377. naredi da svak, ko dohodi iz mjestâ sumnjivih ili gnusnih, ima da učini mjesec dana kontumacije na Mrkani ili u Cavtatu, a kroz to vrijeme da k njemu ne smije niko pristupiti.

Kuga se ipak opet 1391. g. pojavi u gradu, te pokosi silu božiju naroda. Od vlastele regbi da ovaj put niko ne poginu, jer se zakloniše u Gruž.

Zato počese mnogo oštrije paziti na opsluživanje navedenih propisa. U sječnju 1397. nahodimo časnika, kojim je povjereno da paze na obalu, da ne bi pristale lađe, koje dolazahu iz sumnjivih mjesta. One su imale mjesec dana stajati daleko od obale te jedriti od Molunta do Mljeta, a putnici koji su na njima došli, imali su ostati mjesec dana u kontumaciji na Mrkani, u Cavtatu ili na Mljetu.

U ona vremena ipak sve to bijaše malo. Godine 1400. u siječnju opet se pojavi pošast i pokosi 2.500 ljudi! Pa iznova god. 1401. u ožujku, te trajaše sve do svibnja. Neki štoviše pisci — kao Frari, Gundulić, Razzi i Cerva — vele, da je počela prvih mjeseca g. 1400. i da je trajala pune dvije godine. Vele nadalje, da je bila strahovita: da je poginulo 160 vlastele članova Velikog Vijeća, 207 pučana i okolo 4.000 drugih građana.

Ona se povrati god. 1416. te u sama dva mjeseca, od 23. travnja do 29. lipnja pokosi 3.800 života!

Ovom prigodom niknu dobra ideja. Od godine 1410 nalažase se u Dubrovniku liječnik Jakob Godoaldo iz Ferare. On dokaže senatu, da su se njegovi ljekovi pokazali uzaludni, jer se okuženi i zdravi miješahu, te istakne potrebu da se u ovakovim slučajevima drže odijeljeni jedni od drugih. Senat ga posluša, te odmah odredi za ovu svrhu Červine i Prodanelijeve kuće, koje se nalažahu na Dančama, te odredi dva vlastelina, da paze na sve ono, što dolazi iz sumnjivih mjesta, i da se brinu za osamljenje okuženih.

Brzo se pojavi velika korist ove uredbe, jer kad se g. 1422. pojavi kuga, veoma ih mali broj pogine.

God. 1428 — piše Frari — kuga biješnijaše strašno u Korčuli, tako da od 7.000 stanovnika, jedva ih ostade na životu 1000. Ona se te godine nije pojavila u Dubrovniku, ali zato sve oštre uredbe ne mogoše spasti Dubrovnik, da se ne dovuče g. 1430;

doniješe je neki vojnici iz Trebinja; ali, hvala mudrim savjetima pomenutog liječnika, i ovaj put ne učini mnogo štete. Treba spomenuti, da je liječnik, prigodom ove kuge, propisivao ne samo odijeljenje okuženih, nego i uništenje robe onih, te bi od kuge umrli.

U isto vrijeme biješnjaše kuga i na Koločepu, gdje je bijahu donijeli neki mornari, koji se kriomice iskrcaše na to ostrvo, a bijahu došli iz okuženih mjesta.

Nu senat ustanovi uredbe, da se to unaprijeda ne dogodi, te zato god. 1436. — kad je kuga harala preko Pireneja — naredi, ako se pojavi na obalama jadranskog mora, da jedna lađa na troškove otočana a pod zapovijedi vlastelina jedri okolo otoka i čuva da ne bi kakav brod gdje god pristao uz obalu.

Ipak se god. 1437. ušulja kuga u Dubrovnik, a bijaše strašnja nego ikad. U sama tri mjeseca bijaše grad opustio.

Kako se ipak uza sve pomenute opreznosti uvukla kuga u Dubrovnik, pitati će kogod? Evo kako. Radi prometa puštavala se u grad roba, otkle god došla, samo se čuvalo, da mornari ne dolaze u doticaj s pukom. Nije se znalo, da se bolest i samom robom širi, već se držalo, da se bolest prenosi samo ako okuženjak dođe u dodir s kime.

I zato se i godine 1456. unese kuga u Dubrovnik jednim omotom trgovačke robe, te ona pokosi 40 vlastele i okolo 500 drugih stanovnika. Vidljivi zavještaji i danas postoje u Dubrovniku, koje su Dubrovčani ovom prilikom podigli, da pomoć u „Višnjeg s nebi“ i Svetaca odaleče ovu strašnu pošast iz grada. To su crkva sv. Roka i ona na Dančama.

I zaista u nevolji čovjek iz dubine svoje duše zavapi: „Bože pomози!“ I odmah, i ako je do tad bio najokorjeli grešnik, usne mu šapću: „Parce mihi Domine!“

Ima pravo učeni prof. Gelcich, kad piše doslovce ovako: „... e se anche questa volta non vi lasciò dopo di sè la traccia „spaventevole, che era solita di lasciare, gli è proprio la Providenza che si mosse a pietà di un popolo già abbastanza „dilaniato.“ * („... te ako i ovaj put ne ostavi za sobom strahoviti trag, koji obično ostavljашe, baš je Promisao, koja se ganu na milosrđe narodu već dosta rastrganu“).

* Istituzioni ... str. 44.

Godine 1464. opet se pojavi kuga u Dubrovniku. I ovaj put bijaše strašna, tako da ni kuće na Dančama ni lazaret na otoku Supetru kod Cavtata ne bijahu dostatni, da prime sve okužene. Nego u to vrijeme bijaše na Dančama počeo graditi kuću neki Miho kamenar. Vlada kupi ovu građevinu te je dovrši pa i nju odredi za bonicu okuženih. Osim toga sagradi uz ovu još i drugih kućica i veliki bunar (gustijernu). To sve opaše zidom, te tako odijeli Danče od Pila. A da ne bi trebalo okuženim otole izlaziti i miješati se sa drugima, vlada naredi, da u slučaju kuge treba odmah k njima poslati svećenika, liječnika i brijača, da ih služe u tjelesnim i duševnim potrebama.

Vlada se štoviše pobrine, da bude uvijek u pripremi novca za pomoć nevoljnim okuženicima. U tu svrhu udari porez na vino i na ostavštine i naredi da se i njegov dohodak sprema u tako zvanu *sacca della pietà* (= vrećicu milosrđa), za pomaganje okuženika u slučaju kuge.

Ovo se sve radilo, da se okuženi drže što više odijeljeni od zdravih. Nu još ne bijaše prodrła ideja, da se pošast i preko robe može unijeti. I zato je opet tri godine, od god. 1480. do 1482. harala u Dubrovniku, a uvuče se jer je bila okužena bala bumbaka, koja je prispjela iz Sirije Vlahu Ranjini. Ova pošast pokosi 135 vlastele i 1948 ostalih građana. Nu, kô da sve ovo ne bijaše dosta; dok je još mĕla kuga, pojavi se veliki potres na 14. veljače 1481. u Dubrovniku; na 27. istoga mjeseca pane strašni grăd; 1482. u veljači nadode iznova trešnja i grăd; a na 26. rujna iste godine opet trešnja i pomrćanje mjeseca.

Opet se nakon 18 godina — 1500. g. — pojavi kuga i pokosi dosta životâ.

Godinâ 1503. te 1506. i 1507. biješnjaše kuga u okolnim zemljama, pa i u samim Konavlima, ali po sreći ne dođe u Dubrovnik, jer su vladale stroge mjere za kontumaciju. Ne dođe kuga, istina, ali se pojavi baš u ovo vrijeme druga pošast i to neka vrsta ognjice, koja bijaše smrtonosna kao i kuga. Ovoj bolesti podlegoše 74 vlastelina i okolo 1400 ostalih stanovnika. To prestane (zimi 1506.). a užeže strahovita bura, koja sruši nekoliko kuća na moru i dobar dio „Revelina“ na Pločama.

Opet godinâ 1517. i 18. biješnjaše kuga u Dubrovniku, koja usmrći 140 vlastele i okolo 1500 ostalog naroda.

God. 1526. dođe kuga preko Jakina u Dubrovnik, te tra-
jaše punih 20 mjeseca a raširi se po svemu dubrovačkom ze-
mljištu. Ovaj se put svali krivica na nekog nevoljnog šavca An-
driju, da je on kugu donio iz Jakina u Dubrovnik, te su ga bi-
čevali provodeći ga kroz grad, te usmrtili.

Desetorica, koja u ovo vrijeme upravljahu gradom — a to
je bilo vāzda u doba kuge — zakloniše se u domenikanski ma-
nastir u Gružu, te postupāše najoštrije da zapriječe njeno širenje.
Otvoriše javne žitnice, da se iz njih daje okuženicima žito, pre-
gledaše sve gradske stanove, da se vidi, da li su čisti, a iz grada
protjeraše sve skitalice i prosjake. Ipak kuga sve to više haraše,
ne bijaše kuće, u kojoj nije koga pokosila. Gradski upravnici
nijesu više znali, što da čine. Što će? Uvjereni, da što ne može
čovjek, može Onaj koji je stvorio čovjeka, obratiše se za pomoć
Svevišnjemu, te se zavjetovaše da će sagrađiti crkvu u počast
sv. Roku. I sagrađiše je. To je ona na Pilama, koju god. 1858.
popraviše, a i danas opstoji.

Jer je kuga i nadalje harala, skupiše na 18. prosinca sve
okuženike, ukrcaše ih u lađe i prevezoše u bonicu na Mljetu.

Ali pošast ne minu. Uolikoj nevolji gradski upravnici do-
baviše nekog liječnika iz Kotorā, Iva Medini, porijeklom Du-
brovčanina. Ovaj netom dođe u Dubrovnik naredi, da se sve
robe okuženih izgore i da niko ne izlazi na ulicu, osim doma-
ćina, malo sluga i trgovaca za prodaju neophodno potrebite
hrane. Zabrani sastanke i korizmene propovijedi u crkvama i
procesije.

Ali sve zaludu. Kuga je sve to jače bijesnila a cijeli grad
ne bijaše drugo, nego grobište! Mljet bijaše prepun okuženih,
na Dančama stotine umirahu. Ali ne bijaše više mjesta za osa-
mljenje okuženika, stoga pretvoriše sve javne zgrade u bonice
kao što i sve crkve na Pilama i na Pločama. Svaki se dan gorjela
roba na hrpe na veliku štetu preostalih građana.

Sve zaludu! Kuga je i nadalje harala. Gradski upravitelji
protjeraše mnoge porodice iz grada, mnoge zatvoriše u kuću;
nije bilo više ko da otvara grobove i da kopa mrtvace, stoga
iskopaše duboke jame izvan grada. Nato se puk uzbuni, te nije
bilo druge, nego dopustiti, da se svak kopa u svoju grobnicu.
Puk se uzruja i još gore i počē pripisivati dugo trajanje kuge

zloći senata, koji Bog ovim hoće da kazni. Senat dozna za ovu pučku pobunu, povraťi se odmah sa knezom u grad, na što se narod umiri.

U tolikoj nevolji obratiše se opet nebeskoj pomoći javnim molitvama po crkvama i manastirima i odrediše za vazda uoči sv. Sebastijana strogi post i najsvećaniju slavu svih osam godišnjih svetkovina bl. Gospe.

Sve je moguće država poradila da odaleči pošast; preko 40.000 dukata se državnog novca potroši u ovu svrhu, sve se žito iz javnih žitnica porazdijeli, a imućnici svoje porazdijeliše bijednim nevoljnicima.

Tada poginu trećina dubrovačkog pućanstva. Ako je istina, da je onda Dubrovnik brojio između 25 i 30.000 duša, a isto toliko i okolica, može se razumjeti koliko je ųrtava palo ovaj put od kuge.

U svibnju 1527. prestane napokon ovaj strašni bić, a nastane druga nevolja. U blizini grada pojaviše se 22 maurske lađe s neprijateljskom namjerom. Ono malo naroda, što bijaše preostalo, ipak uspije da rasprši neprijatelje. I zato se slavilo dvostruko slavlje: što se grad oslobodio kuge i neprijatelja. Vidljivi spomenik ovog slavlja bijaše dugi natpis, koji se ćitaše u staroj crkvi sv. Vlaha.

Ovom prilikom bjehu prvi put imenovani zdravstveni nadzornici „*uffiziali di sanità*“, koji inaće bijahu isto što i g. 1397. ustanovljeni ćasnici protiv dolaznika iz okuženih mjesta „*ufficiali contra venientes de locis pestiferis*“. Obićno su bila tri ovakova ćasnika ili nadzornika; nu njihov bi broj porastao prama potrebi do 12 a i do 24. Oni su oštro morali paziti, da se vrše svi zdravstveni propisi, a njihov ured se zvao Zdravstveni Zbor „*Il Collegio della Sanità*“.

Za vrijeme kuge — kako smo vidjeli — sva vlastela, pa i sam senat, ostavili bi grad. Ako je ovo s jedne strane bilo korisno za oćuvanje vlastesokih porodica, nije s druge strane bilo umjesno prema puku, koji je mislio da kuga bijesni baš radi toga što vlastela bjeųe, i stoga se bunio. I zato poslije odrediše, da za vrijeme pošasti niko ne smije ostaviti grad. Ova mudra odluka postignu vrlo dobar uspjeh, jer, kad se iznova god. 1533. pojavi kuga, narod je mirno podnosio nevolju, videći, da su i

vlastela u gradu. Ovaj put, piše Razzi, ukaza se prikazanije, koje proreče, da kuga ne će prestati prije no što se sagrađi crkva Naviještenju bl. Gospe. I sagrađiše je na onom mjestu, gdje se najprije kuga pojavila, biva kod istočnih vrata ispred crkve Domenikanaca. I danas ova crkva postoji (na Pločama), ali ona je sad vojnički magazin.

Godinu kasnije — 1534. — uprav na sv. Katu (25. studenoga), u noći, užeže silan vjetar i trajaše sutra cijeli dan. Vihar bijaše tako silan, da otkrije oko 150 kuća u gradu i ošteti mnogo drugih zgrada. U manastiru sv. Marije digné krov s crkve i zvonik sa svijem zvonima, te ponese sve u more, tako da se više nikad ništa od toga nije ni našlo. A učini mnogo štete po baštinama i poljima i mnoge brodove potopi.

Godine 1546. bijašnjaše kuga u Neretvi, ali po sreći ne dopre do Dubrovnika, jer Dubrovčani preduzeše najoštrije zdravstvene mjere. Ovdje treba naglasiti, da se ovom prilikom prvi put naredila kontumacija i za robu, koja bi dolazila iz okuženih mjesta.

Istina, opet se god. 1550. pojavi žestoka kuga u Dubrovniku, koja pokosi preko 500 duša; ali to bijaše posljedica glada, koji je godinu prije pokosio oko 4000 duša, i koji, kako smo prije spomenuli, navede vladu dubrovačku na ustanovljenje uredaba protiv glada i na zgrađenje „Rupa“. Dubrovčani su imali mnogo bonica za okužene, ali god. 1557. sagrađiše još jednu i to na Lokrumu. Na srušenim zidinama iste i danas se još čita natpis:

COLLATA·POECUNIA·EX·PIORVM·HOMINVM
TESTAMENTIS·RHACVSINI·PATRES·FECERVNT
MDLVII.

FAXIT·DEVŠ·O·M·VT·NVLLO·VNQVAM·TEMPORE
HAC·OPE·OPVS·SIT.

a znači: „*Sakupljenim novcem iz oporuka pobožnih ljudi dubrovački oci sagrađiše 1527. Dao Bog, Svemogući i Svevišnji, da nigda ni koje vrijeme ne bude potreba ove zgrade*“.

Ovoj bonici bijaše pridružena i crkva sv. Vlaha. Danas je sve to srušeno. Kad i kako? Povijest o tome muči, mi možemo samo nagađati, da se to možda dogodilo kobne 1667. godine.

Godine 1571. opet se pojavi kuga u Dubrovniku, nu ovaj put malo je trajala i malo štete nanijela.

Oštre zdravstvene naredbe dubrovačke republike ne bijahu ni malo ugodne hercegovačkim trgovcima. A i razumljivo je zašto. U blizini grada ne bijaše nikakve zgrade za kontumaciju, te zato, prije nego bi uljegli u grad, morali su ići u Cavtat, na Mrkanu ili drugovdje. Zato karavane postadoše sve rjeđe, a trgovci pričahu, da će uzeti Ercegnovi, mješte Dubrovnika, za stovarište. Što će Dubrovčani? Vide, da im je trgovina u pogibli. Treba nešto promisliti. I smisliše, te vuk sit i ovca cijela: pobrinuše se, da trgovcima bude udobno, a da stoga ne budu povrijeđeni zdravstveni propisi. Odlučiše gradnju lazareta u Taboru na Pločama, jer se i onako karavane uvijek ondje zaustavljahu. To je bilo na 13. veljače 1590. Tu bijahu dotada ložišta soli, koje onda prenesoše niže blizu gradskih vrata. I tako čeljad i robe, koji dolazahu sa zapada, činjahu kontumaciju na Dančama, a oni, te dolažahu morem ili sa istoka, činjahu kontumaciju na Pločama.

Bijaše se Dubrovnik oporavio i u trgovini dobro uputio, kad mu iznenada bez ikakva uzroka sve talijanske luke, kao Mleci, Jakin i druge, zatvoriše trgovinu. A to se dogodi stoga, što se po onim stranama bijaše prosuo glas, da je u Dubrovniku kuga. Svak se u Dubrovniku čudom čudio, kako su se i zašto prosule te zlobne glasine po Italiji, dok ne pade sumnja na nekog liječnika Gašpara Crivellari, Talijanca, da je on prosuo zlom namjerom te glasine. Pretražiše mu kuću i zatvoriše ga. On je sve tajio, dok stavljen na muke ne prizna *„che per malignità aveva scritto a Zara ad un amico, essere a Ragusa morti di peste due mercanti dal Levante, e comunicare altre particolarità ed invenzioni pregiudiziali allo stato ed alla libertà della repubblica“*, (da je zlobno pisao u Zadar jednom prijatelju, da su u Dubrovniku dva trgovca s Istoka umrla od kuge i da je saopćio drugih potankosti i lažljivih stvari, koje su na štetu državi i slobodi republike).

Zato ga objese.

O ovoj stvari izvještujemo u drugom dijelu ove radnje.

Godina 1691. bilježi iznova kugu u Dubrovniku i to onu poznatu pod imenom *„djevojačka kuga“*. To se dogodilo ovako: Djevojka opatice u bonici milosrđa iliti nahodišta, koje se onda nalodilo u ulici Male Braće, i djevojka nekoga Iva Findella

primiše dne 9. siječnja 1691. od neke njihove svojte u Hercegovini, gdje je baš u to vrijeme harala kuga, neke vunene odjeće, koje su one kriomice unijele u grad. Regbi da prvoj nije bilo ništa, ali se zato okuži sin opatice; dočim Findellina djevojka u malo vremena isti dan umrije; te je pokopaše u klaku u grobištu na Dančama, a svu njenu robu izgorješe. Opaticu, siročad i sve osoblje bonice odmah zatvoriše u lazaret na Pločama. To bijaše prvi put, da se upotrebila ova zgrada za Dubrovčane. Ali se kuga u malo dana raširi po svemu gradu.

I tako se strašno u samih 20 dana rasprostrani, da već na 29. siječnja svi lazareti i sve prevremene bonice bijahu prepune, te nije više bilo mjesta za osamljenje okuženih ljudi.

Na 30. siječnja prevezoše 54 stanovnika, koji su bili sumnjivi da su okuženi, sa Ploča i Danača u bonicu na Lokrum. Tu ih ostaviše same bez ikakve njege i pomoći. Stoga se oni pobuniše. Kad nadodu vojnici da stave red i da kazne provodiče bune, zatočenici se zakloniše u obližnju crkvu i tako se spasiše.

Kuga je uvijek sve to jače bijesnila. Mnogo se zavjeta kroz ovo vrijeme izvrši! Između ostalih bila je dne 9. siječnja svečana litija u kojoj se nosilo drvo sv. Križa i moći sv. Vlaha, a članovi Vijeća Umoljenih pratili su užeženim dublijerima. Još se i sada svake godine na 9. siječnja u pomen ove teške nevolje obavlja u jutro u stonjoj crkvi ova zavjetna procesija sa drvom sv. Križa. Ali je onda kuga i nadalje harala, te se opet na 27. svibnja iste godine obavi zavjetna procesija, koju zovu okajnička litija (*„processione di penitenza“*). Strašno to bijaše vidjeti. Vjeran opis iste nalazi se u rukopisnoj knjizi arhiva stare dubrovačke nadbiskupije pod naslovom „D(iversorum) de 1691 in 1693. Otole ga je prepisao i preveo gradski paroh Niko Gjivanić. Evo tog opisa: *

»Do 12-te ure u jutro (po ondašnjem brojenju vremena, a po sadašnjemu: do 8:30 s. pr. p.) svi svećenici neka budu već rekli sv. misu, i nešto prije te ure neka se nađu na okupu u potkatedralnoj crkvi sv. Vlaha. U 12 ura početak će se u toj crkvi pjevati sv. misa, i baš ona naznačena u misalu pod naslovom „pro remissione peccatorum“. Preko mise pričestiće se klerici.

¹ Prava Crkv. Hrvatska br. 18. god. 1905.

Nakon ispjevane sv. mise reći će pragosp. nadbiskup besjedu puku, da ga što bolje potakne na pravo bogoljupstvo i pokajanje.

Čim se dovrši nadbiskupov govor, uputiće se procesija ovim redom:

Na glavi će povorke stupati sva gradska bratstva sa svojim križima, oko kojih noseće četverica od braće dublijere, a to one što se nose samo u procesiji Velikog petka. Braća će držati u ruci kronicu, pokriće svoje glave „kukuljicama“ („tal. capuccio“) i na njih će postaviti trnovu krunu.

Za bratstvima će slijediti redovnici, koji će se — što se tiče izvanjskog držanja u procesiji — vladati po naredbama svojih starješina.

Iza redovnika hodiće svjetovni kler. Pred njim mjesto običajnog križa jedan će svećenik, imajući na sebi misnu košulju („kamiž“) i naramenicu („stolu“) ljubičaste boje, nositi veliko deblo. Taj će svećenik imati oko vrata konop, na glavi trnovu krunu, a na nogama same bječve.

Za njim će ići sjemeništarci (tal. „seminaristi“) obučeni u čistim „kotama“, noseći u ruci molitvenik, na glavi trnovu krunu a na vratu konop.

Nakon sjemeništaraca slijediće klerici (tal. „chierici“) sa molitvenikom, trnovom krunom i konopom, jednako kao i sjemeništarci.

Iza njih će stupati cijelo gradsko svjetovno svećenstvo, te će nositi časoslov („brevijar“), konop i trnovu krunu, kako i drugi. Niko od svećenstva kao ni od klerika nema imati ovratnik (tal. „collaro“) a ni crevlje.

Iza ove povorke četiri će svećenika sa prignutim ljubičastim misnicama („planitama“), sa trnovom krunom i konopom na sebi nositi sliku bl. Gospe „od Porata“. Pred tom će slikom stupati izuvena dva klerika sa trnovom krunom i konopom, kô što i ostali od klera, a uza to će nositi u ruci po jedan dublijer.

Za Gospinom slikom biće jedan svećenik obučen u „koti“, i on s konopom i trnovom krunom na sebi, a noseće križ, što se nosi pred nadbiskupom.

Iza toga križa stupaće pragosp. nadbiskup obučen u „kapi“ (lat. „cappa magna“) čija će skuta potezati on za sobom po tlima; i on će imati na glavi trnovu krunu a na vratu konop,

u ruci će držati propeće, biće bez crevalja i stupaće između dva kanonika, te će biti obučeni u „koti“ sa ljubičastom „stolom“, konopom o vratu i trnovom krunom na glavi, a k tomu će svaki od njih dvojice nositi po jedne moći sv. Vlaha.

Oko sv. moći biće četiri izuvena klerika u „kotama“ sa trnovom krunom i konopom, noseći u ruci po jedan dublijer. Pred sv. moćima kadiće jedan izuveni klerik, i on u „koti“ sa trnovom krunom i konopom.

Pred pragosp. nadbiskupom biće dva obredara (tal. „maestri di cerimonie“), i oni izuveni, sa trnovom krunom i konopom. Za nadbiskupom će ići dva svećenika sa dvjema pomenutim pokorničkim predmetima, a imaće da paze na skuta nadbiskupove „kape“.

Kad procesija započne, zapjevaće se bogoljubno i žalobnim glasom („con devotione e voce flebile“) antifona „Exurge, Christe, adjuva nos“, nakon čega će kler podijeljen u dvoje, jednako bogoljubno i žalobnim glasom recitovati na izmjenice sedam „pokorničkih psalama“, što će biti dužnost vaskolikog klera, i stoga će svak od klera morati sa sobom donijeti „oficije“ (tal. „offizio“).

Procesija će se zaustaviti u gradskoj crkvi sv. Roka, čudotvornog štitnika protiv kuge, gdje će biti izloženo Svetotajstvo; ophodna će povorka uljesti u tu crkvu kroz jedna pokrajna crkovna vrata, a izaći će kroz druga. Pred Svetotajstvom u toj crkvi svak ima pokleknuti s oba koljena i poljubiti tle.

Kad se na svrhu procesija povrati u crkvu sv. Vlaha, pragosp. će nadbiskup blagosloviti svoj vjerni puk i podijeliće mu oprost od 40 dana.

I Svevišnji usliši vapaj svega puka, te istog mjeseca ova nemila pošast prestane.

Da zahvale Bogu, što ih je ove nevolje oslobodio, obdržaše opet dne 10. 11. i 12. lipnja tri procesije, koje još u siječnju bijahu zavjetovali da će ih učiniti.

Ovo je — Bogu hvala — posljednji put što se kuga u Dubrovniku pojavila. Istina u okolici (osobito u Konavlima i Župi) je mela god. 1697., 1784., 1785. i još nekijeh, ali u gradu je nije više nikad bilo.

U istinu najviše treba zahvaliti mudrim zdravstvenim odredbama republike, što se kuga nije više nigda u gradu pojavila. A ti propisi bijahu strogi: Sve robe, a osobito vuna, prije nego bi se unijele u grad, morale su se provjetriti i pročistiti; putnici morahu izvršiti kontumaciju u lazaretima a brodovi pod Lokrumom. Koliko i kako su se strogo ovi propisi vršili, najbolji je dokaz, što je god. 1784., kad je u okolici mela kuga, zdravstveni nadziratelj Brgaćanin Kasanović svoju nepažnju platio životom. Kad bi se pak obaznalo, da gdje god na Balkanu hara kuga, pozvalo bi se sve Dubrovčane, koji se radi trgovine u tome mjestu nalažahu, da dođu u Dubrovnik. Ko se ne bi odazvao ovoj naredbi, izgubio bi sve imanje, a osim toga, kad bi se poslije vratio, bio bi osuđen na „*tre tratti di corda*“ (tri poteza konopom).

II.

U prvom smo dijelu ove radnje donijeli povjest kuge u Dubrovniku i opisali kako je u mnogo navrata harala. Ona se toliko puta pojavila, da nije čudo što bi susjedne zemlje povjerovala da u istinu hara kuga u Dubrovniku, kad bi se prosuo glas o tome, pa i ako je u to vrijeme ne bi bilo.

Tako se dogodilo i godine 1676.

Još se ni najmanje ne bijaše Dubrovnik oporavio od onog kobnog udarca porazne godine 1667. (potresa dne 6. travnja), kad ma iznenada susjeda Italija zatvori trgovinu. Tomu su se Dubrovčani čudom čudili, jer nijesu mogli dokučiti uzrok takoj pojavi, dok do skora ne doznaše istinu.

Po Italiji se bio prosuo kriv glas, da u Dubrovniku hara kuga. Mučno je odgovoriti na pitanje, ko je i zašto bio prosuo ovaj glas. Nu pravda je rekla svoju. Platio je zato glavom talijanac Gašpar Krivelari (Crivellari), liječnik, nastanjen u Dubrovniku.

Je li baš on taj glas prosuo, ili je on kome smetao pak su ga htjeli ukloniti, nije naša namjera potraživati; ali mu se u istinu podvalilo, možda samo da se nađe izlika, kako da ga se trsi.

Protiv njega vodila je pravdu državna vlast, koja ga je pronašla krivcem i osudila. A i crkovna je vlast ispitivala stvar, da ustanovi i dokaže, da u to vrijeme nije bilo kuge u Dubrovniku.

Ovo je ispitivanje svjedoka i opisivanje nekih prilika veoma zanimivo za poznavanje ondašnjega života u Dubrovniku a da ga mi ovdje ne priopćimo.

Spis se o tome nalazi u arhivu stare nadbiskupske kurije u rukopisnoj svesci „*D(iversa) 1649 in 1679.*“

* * *

Dne 27. svibnja god. 1676. primio je tadanji dubrovački nadbiskup Petar Tores (Torres) pismo od kardinala Altieri pisano dne 25. travnja u Rimu, kojim nalaže njemu kao crkovnoj glavi u Dubrovniku, da ispita, opstoji li u Dubrovniku kakva priljepčiva bolest ili dajbudi sumnja iste, jer je stiglo u Mletke na crkovnu vlast pismo da je u Dubrovniku kuga.

Nadbiskup stoga naredi, da se odmah tačno ispituje, da bi mogao obavijestiti Rim („... statim mandavit capi dil(igente)r inform(atione)m pro veritate sine mora eruenda, et ad ipsum E(ccelentissimu)m et R(everendissimu)m D(ominu)m referenda.“

I zbilja odmah sutradan, dne 28. svibnja, počelo je ispitivanje.

Ovo je zanimivo, prvo, jer je utvrdilo da te bolesti nije bilo u Dubrovniku, a drugo radi znamenitosti onoga što su kazala pojedina lica.

Vidimo kako se, kuda i zašto taj glas prosuo.

* * *

Na 14. studenoga 1675. dođe trgovac Marko Vraničić sa dva druga iz Sofije u Dubrovnik. Po tadanjem običaju valjalo je, da svaki trgovac, koji bi došao iz istočnih strana, učini 40 dana *kvarantine* u lazaretima na Pločama.

I Marko je sa svojim drugovima to učinio, jer se u zapisniku lazareta te godine na 7. listu čita:

Adi 14 Novembre 1675.

Marco Vranicich con compagni due, in tutto tre, venuti da Soffia, con le robbe, come nell' Inventario, e posti in Camera di № 2. Si lassi adi 23. Xbre.“ *

* Dne 14. studenoga 1675. Marko Vraničić sa dva druga, usve trojica, došli iz Sofije sa trgovinom, kako u inventaru, i postavljeni u sobu (kućice) br. 2. Neka ih se pusti dne 23. prosinca.“

Treba ovdje napomenuti da Lazareti sastoje iz prostrane avlije zatvorene na okolo visokim zidom i da sa morske strane kao i sa strane brda, gdje je Tabor, ima po jedan niz kućica od koje svaka ima svoj broj. Vraničić dakle bio je u kućici broj 2.

Uprav dva mjeseca iza toga, dne 14. siječnja 1676. došao je trgovac Luka Bošković sa tri druga iz Prokupja u Dubrovnik. I on je učinio rečenu *kvarantinu*, jer se u zapisniku lazaretâ te godine na 8. listu čita :

Adi 14. Genaro 1676.

Luca Boscovich venuto da Procupie con compagni tre, in tutto quattro, con le robbe contenute in Inventario, e posti in camera di № 6. Si lassi adi 22. Febraro.* *

U ovo vrijeme bijahu tri liječnika u Dubrovniku i to :

1. Tomo Đuliani, Trogiranin (*„Thomas Julianus, Tragurien-sis, doctor Physicus“*). On je došao s Hvara u Dubrovnik mjeseca avgusta god. 1665. a to, jer ga je pismeno zamolio Nikola Bona (Bunić), da dođe. Ne valja ovoga pomesti sa fjorentincem Jakobom Đuliani, ljekarnikom, fjorentinskim i mletačkim konsulom u Dubrovniku, koji je u Dubrovniku stanovao od god. 1495. do god. 1533. Za ovoga znamo štoviše i to, da je imao svoj dućan negdje između Dvora i Stone Crkve u kući dumana sv. Marije od Kaštela, gdje je danas praznina. Nalazimo naime, da vijeće Umoljenih dne 13. listopada god. 1520. određuje da se razvali jedna kuća dumana sv. Marije od Kaštela „ante palatium“ (pred Dvorom) ujedno sa dućanom ispod kuće, gdje je Jakob Đuliani prodavao ljekarnicu, a to „pro ornamento ecclesiae cathedralis et pro ampliando campum ante portam Ponte et dictum palatium“ (za ures stolne crkve i za proširenje prostora pred vratima od Ponte (sad ribarnice) i pred rečenim Dvorom).

2. Pavao Bovio iz grada Orije u napuljskom kraljevstvu (*„Paulus Bovius oriundus e Civitate Oriae Regni Neapolitani professor Physicus et chirurgus“*). On je mjeseca oktobra 1675. došao u Dubrovnik iz Jakina, da naplati neke novce od jednog trgovca, te je i ostao u Dubrovniku.

* Dne 14. siječnja 1676. Luka Bošković došao iz Prokupja sa tri druga, u sve četvorica, sa trgovinom popisano u inventaru i postavljeni su u sobu (kućice) br. 6. Neka ih se pusti dne 22. veljače.

3. Gašpar Krivelari („*Gasparus Crivellarius, medicus*“) rodom po svoj prilici iz Mletaka, a Vojnović veli iz Padove.*

Osim liječnika bilo je u to vrijeme u Dubrovniku i kirurga (vidara) a ovi bijahu ujedno i brijači, ili brijači su služili u isto doba kao vidari i liječnici.

Znamo stalno, da je u ovo vrijeme živio u Dubrovniku kao vidar i ovim liječnicima pomagao Andro Nikolin, Dubrovčanin („*Andreas Nicolai, Barbitonsor Ragusinus*“) i neki Nikola Pokrivač („*Nicolaus Pocrivaz*“).

* * *

Pomenuta dva trgovca malo mjeseca iza dolaska u Dubrovnik umriješe.

Kako je vazda bilo ljudi opake čudi, koji su brzi na zlo a i bez svoje koristi, samo nek je iskrnjemu šteta, tako i ovoga puta liječnik Krivelari upotrebi na zlo ovu zgodu te nakiti pisma u Mletke, u Pulju i po Dalmaciji, da su ova dvojica umrla od kužne bolesti.

To je bila gadna laž i kleveta od njega izmišljena, da škodi republici. I zbilja s ovih pisama mnogi gradovi talijanski zabranjuju trgovinu s Dubrovnikom, kaonuti s okuženim mjestom.

Ali ovim se ispitivanjem dokazalo, da su oni umrli od prirodne nemoći i to sasvim različite: jedan od boda (*ponture*) a drugi od vrbanca (*risipjele*).

Teško je odgovoriti na pitanje: zašto bi on bio pisao ta zlobna pisma, jer i sami svjedoci nagađaju.

Jedino znamo baš po njima, da je Krivelari bio čovjek na zlu glasu. Jedan svjedok veli, da ga je na to navela nezahvalnost i njegova opaka čud („*l' ingratitude e sua perversa natura*“). Drugi ga nazivlje: čovjekom rdava glasa i običaja („*homo di pessima fama e costumi*“). Treći kaže, da je on na sasvim rdavu glasu i da ima tri poglavite mane: da je suložnik, pijanac i igrač, a što je najgore, da je loš kršćanin („*di pessima fama e nome con tre vitii: concubinato, ebrietà, e gioco, e sopra tutto ch' è pessimo mal Cristiano*“). Četvrti veli: Bijaše

* God. 1676. biblioteka dominikanska bi umnožena knjižnicom koja je ponajviše sastojala iz medicinskih knjiga Krivelari iz Padove, liječnika u Dubrovniku. (Rad Jugosl. Akadem. XII.

čovjek ozloglašen, igrao je na karata i bio je javni suložnik (*„è stato homo di fama triste, giocava alle carte, et era concubinario pubblico“*). Peti na upit: *„Qua de causa hoc scripserit et fecerit dictus Crivellarius, cum fuerit tam bene habitus et tractatus in hac Civitate?“* kaže: *„.... e per causa d' una sua serva di mala fama a nome Orsetta, la quale lui ha tenuto per concubina, per la quale andò via la moglie di esso Crivellari disgustata a Venetia, e lui restò con d(ett)a mala pratica, e con scandalo di tutta la città; tanto che V(ostra) S(ignoria) Ill(u-strissi)ma non cessava lamentarsi, et in privato et in publico, con li S(ignori), che dovessero remediarsi....“* (... i radi jedne njegove zloglasne slugе imenom Ore (Medvjedice), te je držaše za suložnicu, radi koje otide Krivelarijeva žena ozlojedena u Mletke, a on ostane sa ovom u zlu i na sablazan cijelog grada; toliko da se Vaše Presvijetlo Gospodstvo neprestano tužilo privatno i javno Gospodi, da bi morali providjeti...).

Uopće svi ga opisuju crnim bojama, a zbilja proizlazi, da je bio ništo od čovjeka, jer nam isti ovi svjedoci pričaju, da je njegova žena morala pobjeći od njega u Mletke, pošto se sastao s nekakvom ženskom zla glasa, a regbi, da je ovu pregrabio jednom vlastelinu, te je s njime imao riječi i živio u svadi, jer jedan svjedok na upit: *„An d(ictu)s Crivellarius habuerit aliquam rixam cum aliquo ex Civitate sive animum ulciscendi“*, kaže: *„.... solo per causa di sud(dett)a femina desviata dalla Casa d' un gentilomo, e questo lo sò, perchè ho inteso, che prima che fosse strangolato, chiamasse d(ett)o gentilomo in priggione, e li domandasse il perdono....“* (jedino radi napomenute ženske, koja je pobjegla iz kuće jednog vlastelina; a to znam, jer sam čuo, da je prije no što su ga objesili, pozvao u tamnicu toga vlastelina i pitao mu proštenje...).

Njega osudiše na smrt i objesiše ga u tamnici na Bijelu subotu g. 1676. Uzrok osude ne znamo, jer ni svjedoci to ne znaju, i vele da vlastela to drže tajno; ali svi su složni u tome, da je bio osuđen radi ovih pisama i drugih sličnih stvari, koje je činio na štetu republike izdajničkom namjerom.

U ovom ispitivanju svjedoči više domaćih i stranih ljudi, te opisuju razne ondašnje prilike u Dubrovniku. Ti su ljudi: Pomenuta dva liječnika i brijač; *Cvijeto Taljeran (Florio Taglierani)*, kapetan i čuvar lazareta na Pločama; *Dum Andro Pontेरighi*, vikar-paroh gradski; *Dum Maro Caroli*, crkvenjak i čuvar knjiga rođenih, vjenčanih i mrtvih; *fra Ivan Baptista Natalić*, fratar reda sv. Domenika; *fra Jakob Cimini*, starješina manastira sv. Domenika; *otac Frano Gundulić*, starješina isusovačkog kolegija; *fra Miro (Pacificus) Mlječanin*, starješina franjevačkog manastira; *otac Dominik de Monteperolli* iz Monopoli u Pulji, opat lokrumskog manastira; *fra Paulin* iz Milana, franjevac.

Liječnici opisuju potanko tok i razvoj bolesti pomenutih trgovaca i način kako su ih liječili ili kako bi se imalo liječiti. Za Vraničića n. pr. govore, da je umro, jer se je hotio liječiti vinom i rakijom, kad je bio bolestan; štoviše da je popio cijeli *kuto* rakije od jedamput, govoreći da se ljudi tako liječe u istočnim stranama.

Čuvar lazareta opisuje, kako se postupa sa putnicima koji dolaze iz istočnih strana, kad su u *kvarantini* i donosi registar, da se vidi ubilježen dan ulaska i izlaska.

Sve svjedoke pozivlju da opišu, kako se postupa s putnicima, te dolaze s istočnih strana. Svi kažu, da nema nigdje na svijetu reda i strogosti u zdravstvenom pogledu kao u Dubrovniku. *Kvarantinu* valja da svak učini, ne samo trgovci nego i sami poslanici, toliko istina, govori jedan svjedok, da ima poslovice, koja govori: U svemu možeš dobiti milost, samo ne u onome, što se odnosi na *kvarantinu*. *Dum Andro Pontेरighi* pripovijeda: „Ovdje se veoma strogo pazi na lazarete. Zato je učinjen magistrat od petero postarije vlastele, koji svojom rukom ubilježe dan ulaska trgovaca u lazarete, te svakoga, koji je unutra, drže odijeljena u naročitoj sobi zabilježenoj brojem. Nantom putnik uljeze u *kvarantinu*, sastavi se imovnik njihovih pokretnina, te ih za 40 dana dajbudi jedamput na dan vjete i kreću. Kad ih imaju pustiti, skupe se ta nadležna vlastela, da vijećaju i da posmatraju pjege na mjesecu. O tome pripovijedaju kao o stvari svemu gradu poznatoj, i navode poslovice dubrovačku, da se u svemu može imati milost, samo ne u ovome.“

Svi su pako svjedoci bili složni u tome, da je grad posve zdrav, a da je to pisao Krivelari iz zlobe i zle namisli ili iz osvete, jer on nije bio zvan da onu dvojicu liječi.

Ispitivanje je dakle potvrdilo njegovu krivnju, koja ga dovede do tamnice i do sramotne smrti.

O FRANCUSKOJ NAVALI.

PJESMA KOJA SE PJEVALA NA ŠIPANU POČETKOM XIX. v.

FRAJGA na ŠIPANU.

Pamti starica MARĚ ūd. BOŠKA CVJETKOVIĆA.
Priopćio pop Andro Murat.

Na hiljadu i sedam stotina
Devedeset i devet godina
Zakukala crna kukavica,
Pored s njome jedna Dalmacija,
I Istrija pokraj Mora Sinja;
Gorko cvili Boka od Kotora
Er izgubi dužda mletačkoga,
Od starine gospodara svoga.
Gospoda su svemu tomu kriva;
Bog dopusti da ne budu živa!
Teško kunu jednog vlastelina
Da ne bude od njega koljena,
Gundomira, žalosna mu majka!
Erbo izda zemlju svetog Marka.
Izdadoše bijele gradove,
Dovedoše u Mletke vragove.
N'jesu vrazi, nego su Frančezi,
Gore robe nego Barbarezi.
Ne pjevaju mladahne mulice,
Gorko cvile jadne koludrice.
A moj Bože, prevelike tuge!
Zlato nose i đevojke ljube.

ИЗ БИРТИЈЕ.

КАЛЧЕ.

Повелика увенула борова грана више врата, као и разапета јањећа мјешина, каза ми, да је кућа, пред којом мој кочијаш устави коње, са оном познатом нашом — еха еее — биртија.

Од силне вожње на колима осјећах се доста уморан, па ми баш у једну руку мило бјеше, да се мало свратим у кућу, мало одморим, ако буде што и заложим, а боме и грлце мало од прашине сперем са далматинским руњешом. Соба у коју уђем бјеше доста подугачка, доста и сниска, уза дуље стијене собне бијаху намјештени дугачки столови, а око њих исто тако дугачке клупе. На прочељу бијаше прорезан мали пенџерак, кроз који је једини отвор могло улазити свијетло и чист зрак. Подови собни бијаху тако чисти — већ ко у свакој соби гдје пуно свијета долази — плафон се сав црнио од силних мува, а спажић на ком висаше мала чађава лампица био је пун ко нанизан мувама... На клупи поред једног стола сједило је петеро људи Личана, разговарајући се између себе и пијући од час до час руменику. Бирташ крупна људескара рече ми:

— Шта ћете пити?..

— Имате ли — рекох — што за јести.

— Борами нема — право ћу Вам казати, маи синоћње бравине...

— Нећу — рекох — него донесите једну литру жутице.

У том и мој кочијаш пошто је дао коњима зобати, дође и сједе уза сто гдје сам и ја сједио. Бирташ донесе вино и метну га преда нас и упитаће ме:

— А оклен идете без замјере?..

— Идем из О. био сам у З. на изложби.

У том и они преко мене кад чуше, замукоше и стадоше слуктити.

— Ма Бог Вам — па баш у Забили на изложби, пуцнуће језиком и рећи — алац; Бого мој сад мора, да је тамо лијепо — а да Бог те видио, држава наредила, па то ти је...

— Бого мој лијепо ли је то, кад 'вако море чојек обићи и вићи свијета и градова, ... а што ми јадни ође завукли се па мислимо није боље ни љепше...

— Па каква ти је и то, Макеља, корист гледати туђе добро?... уплете се један од оне петорице...

— Бог те створио, како није корист — окрену се прама њему бирташ Макеља — чим чојек више види, више и зна...

— Па ето бр'те си мој драги, обиша' сам и ја ето су Прајску и Швапску, па био сам у Србији, па у Маџарској, па која ми вајда од тог?...

— Ајд бјеж' Бора ти... вајда?... не диванимо ми о вајди... него како је то лијепо, кад чојек нешто види... ми јадни Личани и прођемо тога пуно, па опет ништа не видимо и не знамо... ево рећемо на 'ву, кол'ко и' је било у 'Мерици, па сад слободно упитај кога ти драго... незна ти ништа о њој казати ни приповијети... који иде у Прајску или тамо у Швапску, обуче се још ође, Боже прости, ко страшило, па кад оде тамо у свијет, спрдају се с њим, не дају нам није прићи ни ући, не знамо ти се бр'те ни понашати, па то ти је...

— А ест брате, право си река'; ја знам ми ето док у Прајској буди, па дођи у биртију... а што 'ш кад чојек не зна па то ти је... дођи ми тако у биртију, па шаком о сто: „Wain Wain her 2 liter“, а нас два три... а то ти чудо, тамо њиске четри пет, па дозову бочицу ону вину, нема у њој три прождрљаја... онда кад се напијемо, мој бр'те, побијемо се са оним Швабама и ајде онда бјежи, да те нико не види, или у бајбок...

— То ти је видиш тако; 'есам ли ја каза' — не знамо бр'те у свијету међу људима бити — настави бирташ — па узело још неку пизму на нас Личане, а баш видиш због тог, данас ти свијет највише гледа како си обучен, кад си лијепо обучен, па ма нема' у џепу ни пићока, е свака „слуга покоран“ виче, ... е кад си у куху и у капи, па ма пун дуката био,

нико и не гледа на те, ман Борами још бјежи... и сваки ђаво још тресе над тобом своје гаће... Ето брате да ти кажем... иша' ја преклани у Загреб, на мени све ово наше руво домаће, и лијепо чисто и уредио ко што спада. Дођем ти у Загреб тамо на штацију и онда ћу ти, како је било још рано, да идем за послом, тражити гдје би попио чашу пиве и што појђ... Пролазим ти ја кроз они чањак од штације и видим велика собетина, сто до стола и господа сједе, неки једе неки пије... Ућу ја унутра...

— И уће ти..., прекинуће га онај.

— Боме лијепо уће, а што не би уша'; у мене новаца ко блата, а боме моје солде ко и друге..., само слушај што ће бити; сјешћу ти ја за један сто и зовнути келнера, па да што наручим...

Кад ће ти он мој бр'те, доћи, па ће мени 'вако: Одлази отоле, тамо је за трећи разред варцал (чекаоница), ту тебе не спада бити...

Е да ми је како насентно, ма би га вјере ми здружио, е ал' што 'ш', бојим се награбусити, имати са врагом посла, ја ти се лијепо покупи па оде...

— Е нуте људи... 'ес видио...; ма неби му ја изаша', па макар ме 'мам вјешало...

— Е врага, та нијесам ја за то доша' у Загреб, да се тамо бијем, само ми је знаш жа'... ма видим... Бога им њи'ова — оне госпode, и сједи, и сједи, три уре морда,... чита новине, пред њим чаша пиве, не потроши сву божју вече десет солди, па лети све, куд он оком, туд они врагови келнери скоком, а ја би морда и петак потрошио, па са мношван... е шта би тако ваља и Бог река'...

— Друкчије ти је, мој бр'те, у 'Мерици, тамо мореш сјести и ући 'ће оћеш; нико ти ни бесједе... уплећи ће се један, што је у вр' стола сједио...

— Ти си био у 'Мерици? упита ће га Макeља...

— Боме, бр'те, 'есам... да, био сам ти ја равне три године и три мјесеца; доша' сам прољетос...

— А 'есил' што зарадио?..

— А 'есам нешто, покрпио кућу и два волића купио — а зарадио би био и више да ме не буде бољело — то рече па се осмјехну на Макeљу и очима намигну....

— А што те бољело?..

— Да бољело.. био сам у пржону скоро годину дана..

— А зашта?..

— А баш због ништа, каригали се у биртији, па свадили, па полицман с нама у пржон... вражји ти је то, мој бр'те, крутац, ту сведно; затворе те; па оста' пропа', ван ако наши људи из твоје кумпаније сметну па те отђуне.. а ако не остаде; тако за ме сметнули па ме мам пуште... тамо ти је, мој бр'те, правица друкчија, убиј чојека, па само замакни кол'к одавле што би мога' довикати, па се више никога не бој...

— На чем си ти радио? припитаће га Макеља.

— А, бр'те, под земљом, копали смо руду...

— Шта си има' на дан?

— Долар и 50 центи..

— А каква је рана вјере ти?

— А брате рана.. рећи ће он плуцнув пр'о луле — ранио сам ти се боље нег жупан.. А да јадан не био.. Бог те створио јуве и меса кол'ко ош, а пиве опет... нијесмо ти ми никад воде пили.. вода им слаба, вина и немају.. ван пиве, а пиве брате ко воде...

— А море се тамо добро зарадити — а — што ти велиш?

— А море, бр'те — а то ти је — ко сретан ође, тај и тамо; неки заради добро, а неки.. морају му трошак сметати... што 'м ти бр'те сила ти је ту свијета, ми смо ти били у некој Минезоти у Ибингу, ту, бр'те, свјетине ко мрава; а да, јадан; што ти мислиш..? Има и', бр'те, који ништа не раде; ман се само картају; ено не знам дал ти познаш оног нашег Мила Дорина; он једне ноћи 300 долара искарта' к'о ништа, ал ти он никад још за лопату није приватио... а то ти, мој бр'те, кога спрећа послужи, па тако....

— А што се чује — Бог Вам дава' од ови' наши' избора? — рече један окренув се мени — ето прољетос, па веле да је сад доша' народ на владу, оће ли бити што боље или горе?.. — веле да ћемо сад моћи и дуван садити и ракију брај пећи... ту скоро један пролазио, па нама све тако.. врлеза...

— Пустолиг се вина напишмо о одбору (избору) — уплете се онај, што је са Макељом најприје уша' у разговор — ма

брате, не би се штума да је сваки мјесец дана одбор... Доваљало ти, мој бр'те, пред нашу опћину бачветину од 8 екта, а каквог вина еј, ту ти се пило и пјевало до миле воље... а бадаве, доваља га тај наш што је био заступник, ми га лијепо попили, а он оста празне торбе... неки други одабран...

— Вај, господине, Бог Вам дава' Ви сте сад тамо у свијету били, рећи ће један, што до сад увијек ћуташе — ја не знам би ли то била истина — један нам из 'Мерике што је доша' приповиједа, да се с њиме покојни Марко Краљевић возио у јужну 'Мерику... лијепо вели био обучен у 'во цивилно одијело и отиша'.....

— Баш кад смо на тој — скочиће онај што је са Макељом најпрво почео лани кад сам био у Прајској ово сам чуо:

— Иш'а наш Тесла руском генералу Веснову у госте, и да му направи неку нову летрику и онда кад су ужнали и разговорили се, рече ти Тесла руском генералу: Кселенцијо! ајде ме мало проведи — вели — по твом стану, да видим како је код тебе...

— Добро куме — тако — вели — зове руски генерал нашег Теслу. Водиће ти он њега кроз једну, па другу, па трећу па све кроз дванајст соба; кад боме дошли до тринајсте, а Веснов не ће да отвори. Моли ти њега наш Тесла да му и ту отвори — и риктик отвори му. Кад, мој бр'те, унутра, али Марко Краљевић трчи на котурачи.

— Море бити, рече један...

— Иди бено — окоси се Макеља — ко што може моја мати, што је прије двајест година закопана, бити жива, тако и Марко Краљевић.. И још ти то вјерујеш...

— Е ну сад, Богами и ове чаше вина, за то чу'; ако су они лагали, ја полагујем...

Е да идемо — рећи ће ми кочијаш; коњи су упрегнути. Плативши рачун, и поздравивши се са свима, сједох у кола, а коњи повукоше...

* * *

Мила и премила моја Лико и непросвијетлена сирото моја у њој, — љубим твоје то кршно камење и твоје синке; који за све то криви нијесу, него тако је ваљда Бог рекао!....

ЗАДЊИ НОВЦИ РЕПУБЛИКЕ ДУБРОВАЧКЕ.

А. БЕНУСИ.

ДУБРОВНИК.

Дубровнику — куцаху задњи часови! И збиља на 31. јануара год. 1808 бијаше од Наполеона за увијек укинута аристократска дубровачка република. Французи одмах иза пада републике укинуше и дубровачке новце. Ради велике своте новаца, која се је тада налазила у промету по цијеломе свијету, разумије се, да су дубровачки новци ипак уздржали своју вриједност, па и ако су их Французи „валутали“ како се њима чинило боље. Неки дубровачки овећи новци, као дукати и вижљини (Talleri rettorali), остадоше увијек у вриједности, тако да их и данас можете промјењивати у неким новчаним заводима. Многи „листини“ доносе и њихов курс.

Задњи новци, које је република дубровачка сковала, бијаху „Перпере нове“ (год. 1801-03) и „Полуперпер“ (год. 1801). Зваху их „Перпере нове“, да их разликују од тако званих „Старих Перперâ“ које су много боље од нових. Најстарија кована је год. 1683, а најзадња год. 1750.

Перпера нова год. 1801.

а) Св. Влахо на ногама у планити. Око врата о *крайкој* врпци виси му велики криж. Десном руком благосива. Лијевом руком држи град и пасторџ.

Наоколо је легенда:

PROT. REIP — RHACUSIN. 1801

С друге стране: Спаситељ на ногама. Десном руком благосива а у лијевој руци загнутој плаштем држи свијет на коме је малени крижић. Око главе му је нимб. Са стране Спаситеља легенда

TUTA — SALUS

С једне и с друге стране испод нога Св. Влаха и Спаситеља налази се име резбарево а. обад.

b) Исте године. Св. Влаху митрија, планита и град нешто различитије. Испод одјеће виде му се ноге. Име резбарево налази се само испод нога Св. Влаха. С друге стране једнако као под a).

c) Исте године. Св. Влахо нешто мањи. Пасторџ му је сасвим прост. Наоколо је легенда

PROT. REIP — RHACUSI. 1801

с друге стране једнако као a)

Нема имена резбарева.

d) Разликује се од друга два типа у томе што Св. Влахо исте је величине као под a), једино му је глава јако малена, и виде му се ноге испод одјеће. Около врата о *дугој* врпци виси му велики криж. Наоколо је легенда:

PROT. REIPUP — RHACUSINE 1801

с друге стране једнако као под a).

Posljednja perpera dubrovačka god. 1803.

Име резбарево налази се само испод нога Спаситељевих.
Перџера год. 1802.

Св. Влахо једнак као под c), једино град му је нешто различитији. Наоколо је легенда:

PROT. REIP. — RHACUSI. 1802

с друге стране једнако као пређашњи:

Име резбарево налази се само испод нога Спаситељевих.
Перџера год. 1803. (испор. горњу слику)

Св. Влахо на ногама у лијепо украшеној планити. Десном руком благосива а у лијевој држи украшени пасторџ и град. Около главе му је нимб. Наоколо је легенда:

PROT. REIP — RHACUSIN 1803

с друге стране сасвим једнако као пређашњи. Име резбарево налази се само испод нога Спаситељевих.*

* Може бити, да постоји још који различит тип од ових трију година, али ја у мојој збирци посједујем само описане.

Полуперпер кован је само год. 1801.

a) Понавља тип Перпера c) у много мањој форми. Наоколо је легенда:

PROT. REIP — RHACUSIN. 1801

с друге стране двије гране с лишћем везане попут вијенца, у средини је легенда:

GROS
SETTI

VI

b) Сасвим једнак Полуперпери a), једино разликује се у легенди:

PROT. REIPU.* RHACUSI. 1801

Полуперпер не носи име резбарско, али за стално A. Obad га је урезао; то мислим ради великих сличности са Перпером.

A. Obad, резбар задњих новаца републике дубровачке, био је поп. По уговору са републиком 18. фебруара и 30. новембра год. 1791. на његов захтјев бијаше послат у Беч, да

Poluperpera 1801. god.

тамо изучи урарски занат и резање калупа. Република му је дала предујам од 600 дуката за 3 године под увјетом, кад се врати у домовину, да мора изучити два младића у оба заната.**

С умјетничке вриједности задњи новци републике најгори су од свих новијих дубровачких новаца. По томе се најбоље види, да је резбар A. Obad био човјек слабо упућен у овоме послу.

Од других новаца дубровачке републике познате су као задње године ове:

Стара Перпера, Шкуд и Полушкуд год. 1750. Дукат год. 1797., Виљјини (Tall. rettorale) год. 1779., Брадан (Tall. di S. Biagio) год. 1733., Либертина год. 1795.

Дубровачки новци данас постају све то рјетки, неки комади сасвим су ријетки.

* Не REIRU, како неки мисле. Истина, да је P сличан R, али то је резбарска гријешка. Иста гријешка понавља се и на Перперама год. 1801.—02.

** P. Rešetar: La Zecca della Repubblica di Ragusa. Str. 114.

ИЗ СРПСКОГА ЈЕЗИКА.

КАРЛОВЦИ.

ЈОВ. ЖИВАНОВИЋ.

Цароставне, старославне, староставне књиге.

У српским нар. пјесмама долазе ове ријечи. н. п.

И подиже триста свештеника,
И дванаест велики владика,
И четири стара проигумна;
Те узеше књиге *царосѡавне*,
Те чатише велике молитве — 2. 95.
О свачем ће дуже бесједити,
Како који добар јунак јесте,
Изнијеће књиге *сѡарославне*,
Да казује пошљедње вријеме — 2. 183.
Код цара је Марко писар био,
У њега су књиге *сѡаросѡавне*,
И он знаде на коме је царство — 2. 192.

Шта значи „цароставан“? Даничић вели о тој ријечи у академијском рјечнику ово: „Царѡстѡаван adj. regius, regum, regnorum. od staroga carstvъnъ, koje je izgubivši њ najprije glasilо *carastavan*, а poslije postalo neobično i činilo se да је sloжена riječ те се а иза r zamijenilo glasом о. — Dolazi samo u наше вријеме u пјесмама pridjeveno knjigама, а то су књиге о carstvima, књиге u којима се казује ко је за kim bio car i како је vladao; u пјесмама се узима да су књиге које казују naprijed чије ће бити carstvo.“ Тако мисли Даничић о ријечи *царосѡаван*. Могуће је да је тако и постала та ријеч, али можда и није. Ми видимо да је та ријеч сложена. Као сложена ријеч није накарадна него одговара потпуно српским народним сложеним ријечима т. ј. одговара потпуно законима српских народних сложених ријечи. Ми треба по томе да

ухватимо право значење те сложене ријечи. Даничић каже да *царосѣаван* значи *regius, regum, regnatum*. Кад би та ријеч то значила, онда би Даничић имао право, да је та ријеч постала од старе ријечи царѣствѣнѣ. Али та ријеч не ће то значити. *Царосѣаван* је потпуно сложена ријеч као што је и *једносѣаван*. У тијем се ријечима види шта значи њихов први дио *царо*, *једно*, али нам није јасно шта други дио *сѣаван* значи. По Даничићу видимо да је *сѣаван* сложен наставка, који се састоји из *сѣ*ство и *вѣ*нѣ, дакле из два наставка (*цар-сѣств-вѣнѣ*). Али ја видим у *царосѣаван* сложену ријеч из *царо* и *сѣаван* као што је и у *једно-сѣаван*, која је ријеч народна. Будмани каже у академијском рјечнику за ријеч *једносѣаван* да је сложена „од основе *један* и *сѣавѣ* (*стајати, стање, ставити*).“ То је неодређено казано и из тога још не знамо из чега је сложена ријеч *једносѣаван*. Ми морамо знати из чега су ријечи сложене у једну, да можемо ухватити и значење те сложене ријечи. Кад кажемо *бјелобрк*, ми знамо из чега се та ријеч сложена састоји и онда отуда знамо и њено значење. *Бјелобрк* састоји се из *био* и *брк* и значи онога који има био брк; *головраѣ* се састоји из *го* и *враѣ* и значи онога, који има го врат; *злосреѣа* састоји се из *зло* и *среѣа* и значи онога, који је зле среѣе; *ѣанкоѣреѣа* састоји се из *ѣанко* и *ѣреѣа* (од *танко* прести); *коломаз* састоји се из *кола* и *маз* и значи оно чим се мажу кола. Из свега тога види се да су нам јасни дијелови сваке ове сложене ријечи. У *једно-сѣаван* и *царосѣаван* није нам други дио ових сложених ријечи познат. Шта значи *сѣав* у *једносѣаван* и *царосѣаван*?

У старословенском језику има ријеч *сѣавѣ*, која значи *compages, Zusammenfügung, Verbindung*, па онда и у српском језику може то значити. Можда се *сѣав* (као састав) и говори гдје у српском народу, само нама није познато. У Броз-Ивковићу рјечнику долази ријеч *сѣав*, код које је прибиљежено ово: „Кад се просо жање, онда се све по три четири снопа скупа саставе и сложе и тако се по неколико дана суши; тако та три четири састављена снопа зову се *сѣавѣ*.“ „Дај де ми коње да неколике *сѣави* проса овршем.“ Ј. Богдановић. По томе би *сѣав* било то исто што и *сасѣав* и *царосѣаван* долазило би од *сѣав* о *царевима* (састав о царевима). *Царо-*

сѣавне су књиге, које су састава о царевима, које говоре о царевима. Сложена ријеч *царосѣаван* била би несамосталан композит, као што су ове сложене ријечи: *чудошворан*, *глагобољан*, *богобојазан*, *богодаван*, *богодан*, *зимогрижљив*, *зимогрозан*, *зимоморан*. Ријеч је *царосѣаван* очевидно сложена ријеч и по томе као такву треба је и тумачити. Ми смо покушали као такву да је и протумачимо. Ми држимо, да смо на правом путу, што ће се боље видјети кад изнесемо што мисли Вук о оном другом дијелу *сѣаван*.

Шта значи *сѣаросѣаван*? Миклошић каже да Јагић мисли да *сѣаросѣаван* значи *lang bestehend*, па и сам држи да то значи. На другом пак мјесту држи, да *сѣаросѣаван* стоји мјесто *царосѣаван* и да је несамосталан композит. Ја се не слажем ни с једним ни с другим мишљењем, него мислим, да је *сѣаросѣаван* посесиван композит. *Сѣаросѣавне књиге* значе књиге, које су старога *сѣава*, старога *сасѣава*, а то је оно, што Вук Карацић каже у својем Српском рјечнику *altverfasste Bücher*. Мада нам Вук не каже шта оно *сѣаван* значи, ипак он погађа инстинктивно да *сѣаросѣавне књиге* значе *altverfasste Bücher*. То је право значење те ријечи како Вук каже и ја сам покушао да то разјасним са гледишта како се морају сложене ријечи тумачити. *Сѣаросѣаван* је посесиван композит као што је *двожичан*, *двокашан*, *дволичан*, *злашћојеран*, *милокрван*.

Шта значе књиге *сѣарославне*?

Сѣарославан, како ја ту ријеч схваћам, јесте посесиван композит као и *сѣаросѣаван* и значи књиге старе славе, које говоре о старој слави. *Сѣарославан* је без сумње посесиван композит као што су већ споменуте ријечи *злашћојеран*, *милокрван* итд.

Не значи дакле *сѣаросѣаван* *lang bestehend*, није *царосѣаван* изопачена ријеч од царѣствѣнѣ, нити је *сѣаросѣаван* постало од *царосѣаван*, него је *царосѣаван* несамосталан композит са својим значењем, које смо одредили, а *сѣаросѣаван* и *сѣарославан* су посесивна композита са значењем, које се види из њихових дијелова.

МУДРЕ ИЗРЕКЕ.

СТАРИНА X.

Све вријеме направља.

Нар. пословица.

Љубав је вјечна мелодија човјечанства.

Бајрон.

Заслужује слободу и живот, само ко зна да то себи свагдано извојује.

Гете.

И најмање зло, ако се занемари, постаје превеликим.

Помпејски графит.

Негдашњи појам о користи луксуса, као средства да се прибави радња, бијаше посве погрјешан. Прекомјерни добитак капиталиста бијаше само ограничио поље продуктивнијех употреба, на коме се, рационалнијем суставом, наводи радње свакоме, док се задовоље све потребе. Моралисти грмљаху проти раскошју, јер економична страна предмета не бијаше схваћена. Чинило се да нико не види, како је онда расипност превишка добити била економична нужда, без које би се био зауставио производ. Напротив, под суставом једнакости, богатство је редовито раздијељено између свијех друштвенијех чланова, као крв у здраву тијелу. Кад је то богатство било у рукама само једног дијела народа, губило је своју животну особину, као што се догађа крви, кад се конгестионује на једноме, макар коме, мјесту нашега организма, и постаје отров, које треба да се све што прије трсимо.

Г. Белами.

У некијем тренуцима божанствена надахнућа пролазе поврх народа, потресују их, претварају их, узвисују их. То се дешава, јер носе у себи начела свијех моралнијех сила. Име им је: Вјера, Патриотизам, Слобода. Народи, који окрећу леђа тијем крепостима, непорециво су осуђени. Брзо освојени и раскомадани, нестане их сасвијем са свјетског попришта а то је и право.

Негриер.

Народ, који се не брине него за лагодан живот а мрзи рат, пропао је.

Роосевелт.

Дјелоређе народно сачињава дјелатно почело свога по-
нашања, закони му нијесу него узде. Дуклос.

Ко риба у мутној води, сматра душманином оног, те на-
стоји да просуши и да прочисти баре. Валберт.

Што је дјело крепости да очекује ванредних награда?
Не у законима теже, већ у себи самијем треба да нађемо те
награде. Само они који не знају што је добро, питају награду
за добро. Надасве не заборавимо, да је крепост свеђ честитост.
То је увијек цвијет дугог унутрашњег задовољног живота.....
Никаква накнадна награда не вриједи колико спокојна прет-
ходна награда... Људска је радост чинити добро тежећи на
један циљ; божанска је радост чинити добро и надати се ни-
чему. Ко осјећа потребу да увећа крепост придавајући јој
одобрење судбине и свијета, нема још осјећај крепости....
Ја мислим да би бољи између нас тражили другу срећу, кад
би крепост доносила користи. Маурице Метерлинк.

Ништа не збуди толико паметно чељаде, колико смијех
лудова. Бирон.

Говори пристojно, или мучи паметно. Херберт.

Треба се бојати превелика мучања. Софоклес.

Ко не зна да мучи тај не зна ни да говори. П. Сиро.

Говорљивост је ташта, а мучаљивост често охоло.

Томазео.

Не може побједит, ко не умије прехранит.

Фридрих Велики.

Добри су закони позно воће знања и опита. Опит по-
казује мане закона, али без помоћи знања не би им умио
означит поправке. Фавре.

Милост у невријеме велика је немилост. Нар. пос.

Морални је свијет подвргнут истијем законима као и
физична природа. Друмонт.

Политичко и друштвено стање народа треба да, у свакому
часу свога трајања, читује цијело своје пријашње развиће.

Рене Думик.

Коликијех сувишнијех ствари могу да се прођеш.

Сократ.

ZA BIOGRAFIJU DUBROVAČKOG LATINISTE,
SVEĆENIKA BRNJE ZAMANJE (9/XI 1735. — 2/IV 1820.)
DUBROVNIK.

Piše NIKO I. GJIVANOVIĆ.

Životom dubrovačkog svećenika, (prije Isusovca pa svjetovnog svećenika) glasovitog latinskog pjesnika **Brnje Zamanje** bavio se je izbliže pijarist otac Franjo-Marija Appendini u svojoj knjizi pod naslovom: „De vita et scriptis Bernardi Zamagnae, patricii Rhacusini commentariolum. — Accedunt ejusdem Zamagnae carmina ex editis et ineditis selecta et in IV libros digesta“ (Jaderae 1830.) Zatim je Nikola Tommaseo sastavio kratak prikaz Zamanjina života i rada za „Galleria di Ragusei illustri“ (Ragusa, Pier-Francesco Martecchini 1841.), kojega je prikaza prijevod donio dubrovački „Slovinac“ god. 1883. (u br. 25.). Dalje valja napomenuti Ljubićevu bilješku o ovome Zamanji u „Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia“ (Vienna 1856.), pa i vrlo lijepu raspravu profesora dra. Đura Körblera „O Kunićevu i Zamanjinu latinskom prijevodu Teokritovih pjesama“ (U 164. toj knjizi Rada jugosl. Akademije zn. i umjetn. Zagreb god. 1906.). U ovoj su Körblerovoj radnji na prvom mjestu pribrane vijesti o životu Zamanjinu u ono vrijeme, u koje je ovaj pjesnik bio zaokupljen prevodenjem grčkog bukolskog zbornika.

Te opise života Zamanjina, koji su više ili manje nepotpuni, u stanju sam da nešto bolje popunim, te gdje i gdje ispravim, a to pošto sam našao nekoje zanimive i važne životopisne podatke o Brnji i njegovoj obitelji u rukopisnim knjigama dubrovačkih arhiva: parokijalnoga gradskoga i onoga stare dubrovačke nadbiskupije.

*

Ovdje na početku ispraviću jednu neispravnu vijest, koju smo do sada sretali počevši još od Appendinija, a tiče se imena oca našeg pjesnika; pjesnikov se, biva, otac nije zvao Marko (koje je ime u starome Dubrovniku imalo i oblik „Martolica“),

već Petar Martoličin (Markov). Ovaj, sin Martolice Zamanje i Jële Crijevićeve, bješe oženjen za Mariju kćer Bernarda Kaboge i Marije Bozdarićeve, iz kojega braka rodi se jedanaestero djece, pet, naime, sinova: Martolica — Dominik (prvi) (rod. 25./V. 1719.), Martolica — Dominik (drugi) (rod. 5./IX. 1720.), Bernard (rod. 25./X. 1721.), Marin („Maroje“) (rod. 3./VI. 1724.), i *Petar — Bernard — Dominik* (rod. 9./XI. 1735.) — a i šest kćeri: Jëla (rod. 28./I. 1723.), Marija (rod. 5./IX. 1725.), Måra (rod. 13./III. 1727.), Ursula (prva) (rod. 15./II. 1729.), Ursula (druga) (rod. 19./III. 1731.) i Ana — Marija (rod. 19./IV. 1733.)

Naš pjesnik, najmlađe dijete, imadaše dakle tri imena: Petar, Bernard i Dominik, od kojih mu prvo ne bješe ono poznato nam „Bernard“ već Petar. On se rodi u Dubrovniku 2 mjeseca po smrti svoga oca, koji preminu u Rijeci (kod Dubrovnika) na 7./IX. 1735., otkle ga donesoše ukopati u grad. Udovica mu Marija rod. Kaboga preživi ga za 40 god. te preminu, i ona u Rijeci dubrovačkoj, dne 12./XI. 1775., otkle ju za ukop prenesoše u grad.

Vrijedi, mislim, ovdje napomenuti, da je našega Brnju, — kojim ćemo ga uobičajenim imenom zvati tijekom cijelog ovog sastavka — krstio dne 12./XI. 1735. glasoviti povjesničar dubrovačke crkve i biograf dubrov. književne historije: Dominikanac otac Serafin-Marija Crijević.

Kad se naš pjesnik rodio, imao je živu ovu braću i sestre: Martolicu (drugoga), Jëlu, Marina („Maroja“), Mariju, Måru, Ursulu (drugu) i Anu — Mariju, dočim su već bili preminuli u djetinjskoj dobi: Martolica (prvi), Bernard, i Ursula (prva).

Pomenutu braću: Martolicu (Marka) drugoga i Marina pominje Appendini (spom. dj. str. 28. i d.), a po Appendiniju i dr. Körbler (spom. dj. str. 169.—171.). Prvoga od te braće apostrofuje pjesnik Zamanja na početku pjesme „Echo“ (I. stih 27.), a drugoga, koji je već od djetinjstva bio slaba duha i zdravlja, na početku pjesme „Navis aëria“ (I. stih 18.), posvećujući im ta svoja djela. Među poslanicama, što ih je u Mlecima štampao Andrija Rubbi, talijanski pjesnik i Zamanjin dobar znanac („Epistolae Bernardi Zamagnae patr. Rhac. scriptae an. 1795. et 96. Has excudebat Venetiis Antonius Curti Jacobi f. — godina štampanja manjka), ima jedna poslanica upravljena Marinu Zamanji, sa

ovim natpisom: „Ad Marinum Matth. F.(ilium) Zamagnam Patr. (icium) Rh. (acusinum)“. Tu sam poslanicu imao prilike vidjeti u štampanom egzemplaru onih „Epistolâ“ sačuvanom u mjesnoj franjevačkoj biblioteci. Dr. Körbler govoreći o toj poslanici, kojoj ne donosi originalnog natpisa, veli ovo: „Medu „poslanicama, što ih je štampao Rubbi, čitamo također jednu na „Marina Zamanju. Budući da pjesnik tješi toga Marina u bolesti, „kojoj ni u toplicama nije našao lijeka, mogao bi tko pomisliti, „da je ta poslanica upravljena na njegova brata. No u natpisu „se poslanice izrijekom pominje, da je taj Marin sin Matije Zamanje, a otac se našega Zamanje zvao Marko. U drugu ruku „čitamo doduše u poslanici (st. 6.), da je Marin združen s pjesnikom „*sanguine eodem*“, no nigdje se ne kaže, da je on brat „pjesnikov, te ne možemo pomišljati na štamparsku pogrešku u natpisu“. (Körbler spom. rad str. 170.) — Ova će argumentacija biti još bolja, kad se, prema onome što rekoh na početku ovog sastavka, ispravi ime oca našeg pjesnika: „Marko“ u „Petar Martoličin (Markov)“, a onda i ime oca toga bolesnog Zamanje, naime „Matija“ u „Mato“ (Matej). Ovo posljednje iznosim stoga što nadoh bilješku u mjesnom gradskom parokijalnom arhivu, da je gospodin „Marinus Matt ei de Zamagna“ preminuo u Dubrovniku na 20/III 1808. god. u dobi od oko 71 godinu. Taj je imao braću: Miha, Martolicu, Luku i Frana, a baš pjesnik u onoj poslanici, o kojoj je ovdje riječ, napominje tomu bolesnomu Marinu, kako ga u Dubrovniku čekaju sa drugim i mila mu braća („... dilecta pectora fratrum“), da im se povрати iz tudine zdrav i veseo.

U godini 1783. ostavio je Brnja Zamanja grad Milan, gdje je po odredbi austrijske carice Marije Terezije bio od god. 1779. učiteljem latinskog i grčkog jezika, te je došao u svoj zavičaj, s namjerom, da se nakon 6 mjeseca dopusta opet povрати na svoje učiteljsko mjesto. Zamanja je taj dopust zatražio, pošto mu je iz Dubrovnika stigla tužna vijest, da mu je ondje umr'o stariji brat Martolica (Marko), a naš je pjesnik želio, da bi pomogao preživjelomu drugomu bratu i uredio očevinu. Kad je Brnja ostavio Milan, to nije baš točno poznato, ali biće svakako polovicom godine 1783. Na tu sam misao došao, pošto sam našao, da mu je taj brat (Martolica drugi) umr'o na 5. (6 ?) juna rečene

godine. Svoju veliku žalost rad smrti toga brata spominje Brnja — kako je poznato — u jednoj kratkoj pjesmi, koju je spjevao u Dubrovniku za vjenčanje svoga zaštitnika Rimljanina Karla Albinia za Groficu Tereziju Casati.

Drugi mu brat, Marin (zvat i „Maroje“) umrije u Dubrovniku na 12. decembra 1796. Oba mu ova brata umriješe kao neženje.

Od sestara Brnjinih dvije su se udale. Jëla se udala dne 2./IX. 1747. za Ivana — Frana (zvata u književnosti: „Divo — Frano, ili kraće „Frano“ i „Franatica“) Sorkočevića, a taj je bio pjesnik i otac glasovitog dopunjača „Osmana“ Petra — Injacija Sorkočevića. Ova je Jëla ostala udovom dne 27./VI. 1771., te je umrla starica približivši se 80.toj godini, ako ju nije i prošla.

Udala se je i druga sestra, Ana — Marija, za Vlaha Dorina Bozdarića dne 4./VII. 1762. Njihovome je sinu Ivanu Brnja spjevao jednu od onih poslanica, te ih je na svijet izdao već pomenuti Andrija Rubbi. Ovoj je Ani — Mariji preminuo muž u Dubrovniku polovicom novembra 1773. god., a ona je preminula u Dubrovniku na 21./II. 1804.

Sestre Marija i Mära nijesu se udale, već su postale dumne (koludrice) benediktinke u dubrov. manastiru sv. Marije („Sanctae Mariae de Castello“); svećane dumanjske zavjete položile su one na 14./I. god. 1748. Starija od njih dvije, Marija, bila je dneva 12./XII. 1789. izabrata za dumanjsku opaticu (starješinicu) u tome samostanu, i to za cijeli svoj život („vita ejus durante“). Dvije pjesmice, koje su joj tom prigodom spjevali dum Vice Čumbelić i možda Marin Martellini, nalaze se u jednom rukopisnom zborniku pjesama u dubrov. franjevačkoj biblioteci, a spomenute su u štampanom katalogu („Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' Rr. Pr. Francescani di Ragusa“ Zara 1860.) na str. 102. pod starim brojem 273. Ova dumna valja da je umrla u Dubrovniku negdje pred sami kraj god. 1802. — da li prije ili nakon mlade joj sestre dumne Märe, to nijesam mogao naći.

Zamanja je bio oduševljen slavitelj Francuza kao „osloboditelja i dobrotvorä Dubrovnika“. Od njega nam je ostalo nekoliko štampanih i neštampanih pjesama u pohvalu Napoleona Prvoga, njegove obitelji i pastorka mu Eugena, pak Molitora, Mar-monta, Syvrea, i francuskog službenika Trogiraniina Garanjina.

Kasnije je Zamanja svojim pjesmama oduševljeno pozdravljao i slaviо austrijsku vladu u Dubrovniku. O svim tim Zamanjinim pjesmama prigodnicama progovorio je detaljnije učeni prof. dr. Ivan Kasumović u svojoj interesantnoj radnji: „Dubrovački pjesnici i propast dubrovačke slobode“ (u zagrebačkom „Viencu“ god. 1902.).

Brnja Zamanja zaklopio je svoje umrle oči u Dubrovniku god. 1820. starac od 84 $\frac{1}{2}$ god. Dan njegove smrti nije 20. aprila, kako je pogriješno najprvi donio Appendini (spom. dj. str. 44.), već 2. aprila.

DUBROVNIKU GLAS IZ 1908. GODINE

ORAŠAC.

Dum ANDRO MURAT.

Usta, — pade, Dubrovniče grade!
Ali gōri nijesi jer pade:
Tvoj robilac u ropstvu propade,
Od silnika traga ne ostade.

AVE MARIA.

ЈОВАН С. ПАЛИКОВИЋ.

Бијах у оној доби, када сам, пролазећи поред разних звања, и проматрајући оне људе, што од јутра до ноћи сједе у загушљивим канцеларијама, и преписују разна акта, осјећао ужасну неку тјескобу. А када бих ушао у канцеларију мога чике и осјетио онај несносни задах влаге и дувана, помијешан са воњом од карбола, и погледао оне дебеле зидине старе, кумпаниске зграде, тада би ме почело нешто стезати у грлу, и мени се чинило, као да ће се тога часа сурвати оне дебеле зидине, и затрпати нас.

Тада бјежах од тога живота. С књигом у руци, лутао сам цијеле дане по пољима и шумама, читајући и радујући се сунцу и слободи.

Ну то не потраја дуго. Једнога дана рече ми чика, да морам редовно долазити у канцеларију, и „практицирати“.

— Доста је било бадавчења, — говорио је, — треба да почнеш радити... Од књига се и читања не живи... А школе су скупе... Па онда, школе и нису за те, братац... Ето, завирио си у њих, па ништа, — заврши чика, и погледа ме, при тим ријечима, родитељским саучешћем.

Разумио сам. Несретна математика била је свему крива. Она је најзад учинила, те сам морао, уз чикиног писара Косту, сједити од јутра до мрака, и преписивати акта, којима нисам могао смисла да ухватим. Ну, акта-акта. Али кад чика видје, да сам у томе послу већ довољно „верзиран“, поче ми давати неке благајничке књиге, главне и споредне, и још неке најглавније.

Ту запе. За ме настадоше праве муке.

Да не бих био увијек чики пред очима, сакупим све те главне и најглавније књиге, притворим чикину канцеларију па Кости.

Коста ми помогне и поучава ме, а ја га најзад скрушено молим, да сам сврши посао.

Он прџузима посао, а ја отворим чекмеже, и читам књиге, које нису ни мало у свези са разним актима, и чикиним главним књигама.

Уз то се сваки час обазирем на чикина врата, а Коста све прска од смијеха, гледећи моју невољу, и чисто се радује, што строгага чику тако „фино“ варамо.

Ну чика осјети наскоро варку, прочита оштру буквицу и мени и Кости, и од тада сам морао да радим уза њ, у његовој соби.

У тој сам муци увијек очекивао неки ванредан догађај, који би ме избавио из те невоље.

И чисто ми се слутило, да мора настати ма шта: или какав потрес, који би порушио ону стару зграду, и сва акта и све књиге стаманио; или рат, па да у ономе метежу, за увијек рекнем свима, и главним и споредним књигама „Збогом“.

Ну од свега тога не би ништа, и ја сам мјесецима мучио муке, са разним књигама и дневницима, танким и дебелим, чистим и прашњавим, док нисам, најзад, стекао неке магловите појмове о свим тим стварима. Па ипак, још никако нисам могао да вјерујем, да је то оно „право“, то јест оно, што ја треба да радим, и у души ми непрестано тињаше нада, да ипак мора доћи час ослобођења.

Тада наступи најтеже искушење. Чика ме позва једнога дана к себи, пружи ми неки акт, и рече смијешећи се:

— Ево, прочитај, па се спреми на пут.

Мене проби хладан зној, и узех да читам акт.

Читајући га, мишљах у почетку да се чика шали са мном; ну прочитавши до краја, и видећи на акту печат области, увјерих се, да то није шала, него хладна, немила збиља.

— Ама, чико, ово није за ме, ако Бога знате, — рекох бришући зној са чела.

— Е, да?... Чини ти се!... А што да није?

— Та, с овим би, чико, и ви имали посла и муке, а камо ли не ја, почетник...

— Ништа, ништа! — каже чика мирно. — Кад одеш тамо, а ти ради; ради дан и ноћ; мисли и читај законе, и

— само ће ти се казати... Али само ради; истрајно и неуморно; јер, вјеруј, у раду је само *прави и сиварни* живот, свјетовао ме чика.

Узалуд сам наваљивао на њ, и молио га, да ме ослободи од ове биједе; узалуд сам му доказивао, како томе још нисам дорастао, и како ћу се само обрукати, — све узалуд, јер чика оста при своме, и ја морадох примити „часни“ задатак, да у једној огромној опћини, у којој је опћински благајник, по занату молер, а по невољи и пријатељству, опћински благајник, начинио био потпуни хаос, успоставим ред, и саставим за неколико година унатраг, опћинске рачуне... Или, боље рећи, морадох да отпочнем каријеру, јер то је била жеља чикина, и он ме је, за тај посао, области „пријатељски“ препоручио.

Сутрадан кренух у Т.

Бијаше ведар, јесењи дан. Сунце је топло сјало, а равним пољем ђармијао је лак повјетарац, шуштећи кроз стабаље зреле кукурузовине. Са покошених, зелених ливада, чула се звоњава звонцади са стада, прекидана, по који пут, веселом пјесмом пастира.

Мени би се, по који пут, учинило, да сам посве слободан, и да путујем тако, случајно, што ми се тако хоће; ну у тај бих се мах сјетио несретнога акта, што ми бијаше у цепу, као нека „легитимација“, и у тај бих мах стао да проклињем све на свијету благајничке, и главне и нај главније књиге; а ни чики нисам ништа добра пожелио.

Тако стигох у Т.

Опћинску господу затекох у канцеларијама. Представих им се, и показах акт. Начелник ме је мотрио неповјерљиво, биљежник равнодушно, а болесни благајник злурадо.

Сјетих се чикиних савјета, да будем опрезан, јер да у тој опћини (као и у многим другима) влада раздор међу чиновништвом, те да је и то доста криво нереду.

— Начелник тужи потајно биљежника, биљежник начелника; а обојица туже благајника. Благајник, опет, сложио се са својим кумом, жупником, па туже и начелника и биљежника, те тако не знаш с ким ћеш. Него, буди опрезан, — говорио ми је чика.

Мени се, ипак, највише свидио биљежник, и умолих га, да ми помогне, да нађемо стан.

Пријеђосмо преко пута у гостионицу. Стара жидовка, гостионичарка, необично угојена, на малим, пачијим ногама и са неразмјерно дугим тијелом, промукла и пискутљива гласа, сва масна и прљава, дочека нас у једној собици, из које суну несносан задах влаге и нечистоће.

Жидовка узе да хвали стан, говорећи, како ће сада, када ја заузмем собицу, бити у неприлици, гдје да дочека разну господу од области и суда, и још неке трговце, што често долазе у Т. да купују шуму.

Најзад каза цијену, и ја пристадох.

Опростих се са биљежником, који је хитао кући неким послом, те пошто и жидовка изиђе, узех да разгледам собицу.

Неки тежак, одвратан задах све ме јаче гушио. Разгледах по собици, не бих ли опазио шта, што заудара; ну не бијаше ништа. Приступих затим неком огромном, полуотшкринутом ормару, што скоро половицу собе запремаше, и отворих га.

Имадох шта видјети. Горе, са неколико клинова висјеле су неке старе рите и неколико кожа, а доље на дасци, бијаше, опет, право спремиште: хљеба, сира, сланине, лука, паприке, зелени и још неких ствари. Згади ми се, и зловољно залупим ормар, па пођем напоље.

Почео се мрак хватати.

Не знајући куда бих, кренух у опћину. Узех кључ од редара и уђох у собу, у којој сам имао сјутрадан да отпочнем рад. Бијаше тијесна, са необичним дебелим сводом и жидовима.

У осталим собама не бијаше никога; бијаху се већ сви разишли. Око мене владаше гробна, несносна тишина.

Сједох и наслоних главу на стари, климави сто, и узех размишљати, тупо, споро.

Дотле силом сузбијани осјећаји навалише сада, као рој пчела.

И немила чама, и осамљеност, и страх од нечега, и туга ради нечега остављеног и изгубљенога, све то јурну на ме у

ОТОК МЉЕТ.

ДУБРОВНИК.

ВИД ВУЛЕТИЋ ВУКАСОВИЋ.

Мљеѿ! — *Terra incognita!*... Учени су калуђери светога Бенедикта имали славну *лавру* у Лагу, али ипак и Мавро Орбини мало или нимало оставио нам је о тим *Мљечанима*.

Мљетски *Свиѿѿ* јесте дум Ињацијо опат Ђорђи. Да, то вам *Гуливер* Дубровачки:

„Ој, Иване Гуливиере,
Гули муху по трбуху,
Да ти муха објед скуха,
У мјечићу руњавчићу,
На товару губавчићу...“

За учене Дубровчане то је била земља *Лилиѿуѿана*, али „*Hic Rhodus, hic salta*“ ... То је мучно одгоненути и мучно је посегнути у живот те *Изландије*, Дубровачке *Туле*, из које бјежи скривен у *лукоћима* просте главице или свјећарице испод луча, исти чувени ауктор псалтијера Дум Ињацијо.

Мљећани су нашли гдје је средина свијета триста година прије *Галилеја*, па не ћеш да се *испјед њих крене* један Дум Ињацијо? *Erriг si тшове* — он — класични ауктор почетком XVIII. написа пародију *Марункову*, те се прије два вијека укаже диван фолклориста, па мислим да га се слабо позна у свијету, па би се иначе казало да је он први просуо шаку соли у својим „*Spitzsagen*“ — како би рекли наши учени сусједи.

Па, куд ћеш, нежите и белајете? С тобом Бог и анђели божји! Што ће нам Дум Ињацијево набасекање, што ће нам за повијест његова предрта шала?

Фолклора је најближа родица повијести, она је жива, а повијест, покојна баба, па не може ништа говорити.

Говоре учењаци о фолклори: „то је крв народā...“

Опростите, да вас увађам у мљетски живот, а хоћу не у име моје, него у име славе опата Ђорђи, који то заслужује, јер је вјешто прихватио њеке здраве моменте из мљетскога живота. Он зна како су се Мљечани и Мљецке китили, прича кад су први пут *видјели хобошницу*, да су побјегли у шуму, јер мислили да је „*сошона ђеттонога*“. Да, познати су нам и *шенци* и *дегроманти*... Нијесам Дарвиниста, па се не разумијем у *андроморфеизам*, стога дајем на дар натуралистима ону *шезу о ђосшанку коза и Мљечана* и *kontratio*...

Ако ме ово не занима у мљетском у животу, јер повијест ваља да буде свезнана са животом, весели ме раскошност мљетска, бива најбоља им је храна „*лој од бубрега*“, а спавање у „*ресачу бијељу*“, „*што би ијо и свети отац папа*“ etc. Имају и „*пкроње*“ (цревље). Хоботница им је „*мекуша*“, а ко једе „*мекуше*“, јак је, те су му „*сапи*“ (плећа) од „*аршина*“, али има и „*тресавице*“ (грознице) од које се боји „*Адам*“ (човјек), те му уништи сапе. Осим „*тресавице*“ има жена те су вјештице; јер им је „*крстак*“ под носом.

Спомиње „*бабу*“ (откле Бабинопоље), дојкињу краља српскога Деше, којој дарова Мљет, а баба га даде на поклон калуђерима св. Бенедикта, али уз погодбу: — „*Кад Мљечанин дође и уљезе у манастир, даће му калуђери хљебац круха и рочић (чањак) вина.*“

И сад је украсана поврх улаза у манастир у Лагу слика бабина.

Жена у Мљету, која није *сињора* (пуштеница), него је доведена под „*вијенцем*“ с „*алегранцом*“ има право као човјек, те је слободна, што испада и из статута о. Мљета.

Али еклатантно причање Ђорђићево је о Мљетском Хрељи Марку Бегочу, те је био чудо људурине; бива ухватио би у шаке четверовозну корабљу и примио би је у гору, а полугом би премјештао градове.

Што даље? Преписао би преко звоника у Дубровнику. Отац је био јуначина над јуначинама, а син му „*Марко Дуда*“, мудар и паметан, те је научио по скули како се сучу како прст дебелу макарули и како се кухају у сиру и у маслу.

Осим тога био је Мљетски Солон, те им је оставио *написан законик или либро зелено*, па нека су били под Ду-

бровачком републиком, судили су мјештани по својим законима, имали *кнеза* из Дубровника те *џарце* из мјеста, т. ј. *џарце* и *суђе кременчане* (т. ј. криминалне), а ово је баш предмет, на темељу листина, овој расправици, бива с источне је стране наврх Мљета здвора село *Марановићи*, те неки мисле, да је то *каџина*, бива село *Влашко*.

По свему је овому Мљет *terra incognita*, а како не ћеш? То нам говори Др. Л. Стули у посланицама:

I. „Sulle detonazioni della *Isola di Meleda* lettera del Dr. L. Stulli. Ragusa, per Antonio Martecchini 1823.“

II. „Sulle detonazioni dell' *isola di Meleda* altra lettera del dottore Luca Stulli dt Ragusa pubblicata a cura del Dottore Luigi Pistorini di Bologna. Bologna 1828. Presso Riccardo Masi.“

III. „Memoria fisica sul vulcano sottomarino dell' isola di Meleda nel circolo di Ragusa di Antonio Luigi de Romano già direttore delle fabbriche e de' lavori idraulici dell' I. R. Marina, già direttore delle pubbliche costruzioni della Dalmazia, socio di diverse accademie ecc. Letta nell' Ateneo Veneto il di 10 Genajo 1828.

Venezia dalla Tipografia di Francesco Andreola 1828.“

Карло Наталић и витез Геталдић били су немирни, и у души и у тијелу, те су мислили, навлаш по причању Марина Стражичића, да ће букнути вулкан иза брда *Цирине* „che accollando nel verno l' orecchio contro il suolo alla scaturigine di *Dotschitsch*, si sente un sordo mormorio; e s' osserva altresì, che l' acqua lancia talvolta de' getti, per l' altezza di cinque piedi, fuori delle dette due aperture o vasche, inondando quel cratere, che vi si ravvisa.

И прије је удибина код Бабинапоља Осташевића (Rikavica)* распалила пуку машту својим звиждањем.

Господа су се геолози знојили и запијехали, а господин Романо уз велику бојазан закључио збиља с Орацијем:

„Si fractus illabatur orbis — Impavidum ferient ruinae“.

Ево како о том пише Вј. Клаић (земљопис земаља итд. св. II. стр. 245.):

„Године 1822-1824. изађе Мљет на глас ради чудновата природна појава, позната под именом мљетске денотације.

* У мјесту је Драчевици i својина је Nikole Hajdića.

Било је то, као да сад с ближега, а сад с далека груне топ, а при том би се често земља потресала. Учењаци стали су којешта нагађати, а један предложи тја, да се све становништво пресели на Пељешац, јер да то грување није друго него вулкан под морем, који би могао сав оток уништити. Страшан страх завлада, а пошто је то трајало већ трећу годину, изашаће цар Фрањо I. учењак Павла Парча и Фрања Рипла, да ствар истраже. О том појаву написа Парч цијелу књигу, те сведе цијелу ствар на једноставне мале потресе, који су се и касније чешће опетовали.*

А што се послјије проћукало, кад се сва узмамила учењачка и неучењачка Европа? Мљећани добавили с некаква брода (не зна се како) пет-шест топова и обилно барута, па ће их смјестити у поземие скровите шпиље уз море и тако ће ти на часове да забављају учењак и господу сенаторе... А зашто?

И то *сие ѿајна велика естѣ*. А како се није обазнало? Није се обазнало по оној старој мљетској. „Ко је убио кнеза?“ — „Бат!“ — „А ко је држѝ бат?“ — „Свак!“

И овдје нам фолклоре пружа руку, као и у оној, кад је апосто Павле лачан, гѝ и бос уз огањ у Прожури хитио змију у ватру да цмичи, те оставио на Мљету камен св. Павла проти змији:

„У име Бога и светога Павла,

Не бојим се змије ни другога врага...“

Досада сам ово истакао као неку преправу за развитак социологије на оному отоку, а сад би ваљало да пређем на разматрање развитка тла, бива тло даје подобан живот биљу, животињама и људима, бива каква земља, тако и жиће, па је Мљет разведен, на увалине итд., а опћење и људски одношаји? На то је помучно одговорити... зна се ипак да је статут отока Мљета састављен још око год. 1345., али су му установе још старије, те су споменуте године само забиљежени обичаји, који су били одавнина.*

Otok Mljet je bio za doba republike kao ultima Thule, a Mljećani smatrani kao lukavci i nastrani ljudi, te su ih Dubrovčani neprestano spominjali radi okretnosti i predrštine. — Sad pak tempora mutantur, et nos mutamur in illis...

KNEZ ALEKSANDAR SAPIEHA U DUBROVNIKU.

BEČ.

Dr. JOSIP NAGY.

Poljski časopis „Świat Słowiański“ donio je u prvom svesku za god. 1906. članak pod naslovom Gundulić w Polsce, što ga je napisao dr. Henryk Glück. Pisac ide za tim, da prikaže, kako su Poljaci shvaćali sam ep „Osman“ a osobito slavljenje bitke kod Hoćima u njemu. On se obazire na misli Poljaka o tome i na način, kojim se je htjelo približiti taj ep Poljacima. Time se je dotaknulo i pitanja o rukopisima Osmana i o ljudima, koji su ih sakupljali. Riječ je ovdje o Aleksandru Sapiehi, o Mihovilu Bobrowskomu, o Andriji Kucharskomu, o Tadeuzu Lubieńskomu, o Petru Dubrowskomu o Leonu Potockomu o Aleksandru Przędzieckomu i o Adamu Rzażevskomu. Poznato je, da je nekoliko ovih ljudi i posjetilo razne krajeve slavenskog juga, te osobito Dalmaciju i Dubrovnik a poznato je i to, da ovakova putovanja ispunjuju veoma važna poglavlja u povjesti slavenske filologije.

Odnosaji među Slavenima zanimaju mnogo profesora V. A. Franceva. Za povjest slavenske filologije veoma je važna njegova lijepa knjiga „Польское Славяновѣдніе конца XVIII и первой четверти XIX. ст.“ izdano u Pragu 1906. U njoj nalazimo dosta vijesti i o onim ljudima, o kojima je riječ u spomenutom članku Glücka i iz nje možemo izvaditi mnogo podataka o raznim krajevima na slavenskom jugu, dakle i o Dalmaciji i o Dubrovniku. Treba spomenuti, da je Francev upotrebio veliki arhivalni materijal a osobiti je obzir uzeo na sačuvanu korespondenciju raznih lica.

Na str. 78-100. Franceve knjige riječ je o knezu Aleksandru Sapiehi i o njegovom putovanju po slavenskim krajevima. Želim, da baš tome putovanju posvetim ovdje nekoliko riječi i to smatram nekako dužnošću, kad ni Francevu knjigu ni spomenuti članak *Gundulić w Polsce* nijesam mogao da upotrebim za svoju

Op. Pošto nemamo nekih slova poljskih, upotrebili smo, l, ś i ż a mješte nosnih a i e upotrebili smo à, è.

raspravicu „*Marko Bruère Desrivaux als ragusanischer Dichter*“ (Archiv fr. slav. Philol. XXVIII).

Prije svega dvije riječi o knezu Sapiehi! Rodio se je g. 1773. u Strasburgu a živio je naj više u Francuskoj; sam mu odgoj bijaše u francuskom duhu. Poljakom se je čutio i priznavao i sa saučešćem pratio tadanje političke prilike svoje domovine. Umro je god. 1812.

Prof. Francev pobilježio je nekoliko glavnijih radova o njemu; a u kratko je o njemu riječ o povjesnim djelima o poljskoj literaturi (Vidi; *Chmielowski*, Hystorija Literatury Polskiej. Tom III. str. 32.; *Brückner*, Geschichte der polnischen Literatur, str. 289).

Vrijedno je istaknuti, da Sapieha obraća svoju pažnju krajevima na slavenskom jugu baš u doba, kad mu je rođena gruda barem po čuvstvu — Poljska — doživjela poraznih časova. I ako bijaše odgojen u francuskom duhu, on u to doba ne troši vrijeme u salonima u Parizu, već putuje po primorju Adrije, pohada Bosnu i Hercegovinu i zaključuje svoje putovanje grčkim otocima i napokon Carigradom. On putuje god. 1802-1805; dakle baš u doba, kad se je tek počeo radati neki interes za krajevima, koje on pohada i za pučanstvo, koje u njima živi.

Ono što znamo o tom putovanju, zahvaljujemo samome Sapiehi; on ga je opisao i baš naj prije francuski. Jedan je dio preveden na poljski i izdan god. 1811. pod naslovom: „*Podróże w krajach Sławiańskich odbywane w latach 1802 i 1803. przez X. S., członka kilku akademij i towarzystw uczonych.*“ Francev govori na str. 79 поближе o toj knjizi i spominje ostala izdanja. On je u svom pripovijedanju popunio vijesti iz te knjige onim, što je našao u rukopisnom materijalu.

Po predgovoru, kojemu je naslov „*Przedmowa do Podróży odmienna od drukowanej*“ izgleda, da Sapieha ima samo jednu određenu svrhu svome putovanju: on želi upoznati, kakav je utisak imalo tadanje stanje Poljske kod ostalih Slavena. Odmah pako govori jasnije o toj svrsi. Zbliženje sa slavenskim svijetom i proučavanje toga svijeta od velike je važnosti za Poljake; njihovo ravnodušje prema tome svijetu treba svakako pokuditi. Sapieha se ne upušta u to, da razjasni kakav bijaše odnošaj Poljaka sa ostalim Slavenima u prošlosti, on ne vjeruje onima, koji otkri-

vaju novosti na tom polju a vijesti o tim odnošajima kod rimskih i bizantinskih historičara nemaju za njega nikakve važnosti. Da se dokaže narodno jedinstvo Poljaka i ostalih Slavena, treba uzeti u obzir narodne običaje, jezik i fizički ustroj pučanstva. Onome, koji sumnja u takovo narodno jedinstvo svjetuje Sapieha: putuj u slavenske zemlje, govori poljski, naći ćeš gostoljublja i bićeš pozdravljen kao brat. Tako se treba baviti Slavenima, tako treba izučavati jezik, narav i način života. To je Sapiehino uvjerenje i prama tome uvjerenju udešen je njegov put. On se opravdava za sitnice o kojima piše, priznaje da se ne može držati ravnodušnim ni prama sitnicama, ako one samo dokazuju narodno jedinstvo Slavena.

Na svoje se je putovanje Sapieha pripremio vrlo savjesno, t. j. onoliko, koliko bijaše moguće prama tadanjim sredstvima. Žao mu je, što nam baš tuđinci davaju glavne vijesti o stranama, u kojima Slaveni žive, kad zna da su ravnodušni prama njima, da s prezirom gledaju na nje, a što je glavno, da ne znadu jezika i prama tome, ne mogu, da proučavaju narod i njegove običaje. Vrlo savjesno je proučio Fortisovu knjigu, *Viaggio in Dalmazia* i uzeo je sobom, poznaje Lovrićeve opaske na taj spis Fortisov i *Cassas, Voyage pittoresque en Istrie et Dalmatie*, te se je mnogo poslužio geografskim kartama.

Kad je Sapieha pokušao da opredijeli uzajamni odnošaj slavenskih plemena i koliko je koji od njih udaljen od zajedničkoga korjena, promašio je sasvim svoj cilj i pokazao svoje neznanje i nesposobnost, da sudi u etnografskim i filološkim pitanjima. Lako se vidi, koliko je nekritična njegova podjela svih Slavena na grupu rusku i na grupu hrvatsku. Vrlo je fantastično njegovo raspravljanje o narodnim nazivima a osobito obzirom na „Morlacy“ i „Polacy“.

Sapieha se na svom putovanju ponaša baš onako, kako se je pripremio i nastoji, da dostigne koliko je moguće opredijeljenu svrhu. Za putovanje bilježi uvijek nešto u svoj dnevnik; s narodom je u vrlo uskom odnošaju, te s razloga, da promatra njegov život, boravi kadgod i u samim kolibama. Kad je u gradu ili u kojem većem mjestu polazi samostane i knjižnice i zanima se za ostatke kulturne prošlosti. Baš za takova svjedočanstva o prošlosti pokazuje on smisla i čuvstva; vrlo ga se neugodno doimlje kad

opazi, da mnogi spomenici rimske dobi propadaju krivnjom modernih ljudi.

Sapieha je vjerojatno iz Beča krenuo u Zagreb i izgleda, da je posjetio Štajersku i Korušku. Iz Gorice je pošao u Italiju a povrativ se odatle u Trst, dao se je na svoje „slavensko putovanje“. I zbilja već se je u Trstu spravljaao na svoje poduzeće; uzeo je kao pratioca nekog talijanskog glazbenika, koji mu je morao bilježiti motive iz modernih pjesama. Iz Trsta je pošao preko Rovinja, Pulja, Rijeke, Bakra, Kraljevice i Senja u Rab. U Rabu je pregledao nekoliko glagoljačkih rukopisa a onda se je preko Paga uputio u Zadar. Tu se je upoznao s drugom Fortisovim, s učenim Straticò i bijaše gostom kod porodice conte Borelli „dziedzica Wrany“. Posjetio je Šibenik, Skradin, Spljet, manastir Visovac, Knin, Imotski, pa Mostar, Stolac i još neka druga mjesta, te je napokon stigao u Dubrovnik.

Boravak je u Dubrovniku središte cijelog Sapiéhina putovanja. O njemu pak nije riječ u spomenutoj štampanoj knjizi, ali nam prof. Francev o tome vrlo lijepo i opširno priča na temelju nađenih pisama. Dubrovačko pučanstvo pomišlja kao nekakvu smjesu elemenata raznih plemena, u kojoj se sasma gubi ona privlačiva prostota i oni prvobitni tragovi, na koji se je namjerio u Bosni i Hercegovini. Dubrovčani su mu slavni samo prošlošću; sada su oni zaboravili svojih otaca i nemaju s njima nikakve sveze. „Te ludy, do których się zbliżamy, sławne z tego, czym były, nie dają postrzegaczowi tej przyjemnej uludy, która towarzyszy uważaniu rodów, dobrodziejstwy natury jeszcze niezniciętymi udarowanymi. Tu zaczynają się narody sławne z swojej przeszłości a tym bardziej spodłone, gdy się baczy na ich odrodzenie się od przodków i na ich niewolę, w której jęczą. Przywaleni z jednej strony sławą swych ojców, której, jak słaba powieka blasku, znieść nie mogą, z drugiej skażeni upodleniem, w którym pełzają, smutne z powodu porównania malują w oczach wędrownika wyobrażenie.“

Preko Trebinja stigao je u Dubrovnik 17. novembra 1804. odjeven narodnim odijelom bosanskim. Sam nam Sapieha govori o tom odijelu ovo: „Przywykły do noszenia zawoju, mimo wychowania i zwyczajów naszych. trzymanie rąk i nóg bez odzieży było mi już zwyczajnym, letkie tylko opanki, czyli chodaki skór-

zane służyły mi za obuwie, i w chodzenim po skałach często wygody onych doznawałem. Przy tem wąsy ogromne, nóż długi i para pistoletów za pasem; długa fuzya bośniańska na plecach — to wszystko w oczach Europejczyków, choć nadgranicznych, dziwny wystawiało widok. Ja zaś s mojej strony tak byłem do tego stroju nawykl, że mnie nawet przez głowę nie przechodziło, że takowe przebranie więcej awantury, jak podróży dawało podejrzenie."

O njegovom dolasku bijaše već prije obavješten tadašnji ruski konzul u Dubrovniku Fonton; on ga je i dočekaó na dolasku, ali se iznenadio videći u takovom odijelu i smatrao ga s početka Turčinom. U Dubrovniku se Sapiuha imao sastati s nekim svojim znancima, s kojima se bijaše rastao prije odlaska u Bosnu. Među njima bijaše i neki Salvadori, koga mu turinska akademija bijaše opredijelila za suputnika. Taj Salvadori življaše u veoma prijateljskom odnošaju s francuskim konsulom Bruèrom, prema kome Fonton bijaše vrlo slabo raspoložen. Prama tome se i sam Sapiuha nalazaše u veoma neugodnom položaju; on kaže da je doživio takovih neprijaznosti, da je proklinjao čas, kad je došao u Dubrovnik. I on se sam bijaše sprijateljio s Bruèrom, koga veoma hvali, i zalazaše u njegovu vilu izvan grada. Fonton uhađaaš njegovim koračajima i to je tako daleko išlo, da je jedan Sapiuha morao jednom po noći i po užasnom pljusk-u ostaviti kuću Bruèra i poći k Fontonu.

Kao što su tadanje društvene prilike povukle Sapiuhu u svoje kolo, tako nije on ostao hladan ni prama političkom životu republike. On je za svog boravka mnogo toga doživio, po čemu je mogao suditi, da su dani dubrovačkoj republici izbrojeni. O tim nam je pak doživljajima ostavio dosta bilježaka, koje imaju najviše važnosti s razloga što su napisane pod utiskom samih događaja.

Za Austriju kaže, da odavna s pohlepom gleda na teritorij dubrovačke republike, jer bi joj trebao s dva razloga: pomoću toga dala bi se spojiti Dalmacija s Bokom a drugo moglo bi se lakše djelovati na katolike u Bosni; sama joj Dalmacija bez Bosne ne vrijedi mnogo. „Widząc zaś z położenia miejsc, że posiadanie Dalmacyi, bez opanowania Bossyni, jest tylko ciężarem, znajdowała w Raguzie punkt najwygodniejszy do utrzymywania

porozumień swoich z katolikami w tym kraju, nie cierpiącemi janzma tureckiego. Znajdowata tamze także łatwość wglądania we wszystkie roboty i zwiarki przez Moskwę za pomocą religii Greckiej skojarzone i utrzymywane. Co tym bardziej ten dwór trwożyło, im bardziej widziano w tym kraju przewyższająca liezbę sektatorów Phociusza.*

Kao što je Austrija preko Dubrovnika težila za Bosnom, tako je isto Rusija težila za Crnom gorom. Rusija se je dovinula u republici tolikog upliva, da se je mogla miješati u unutrašnje prilike i zahtijevati da se u Dubrovniku otvori ruska crkva. To je napokon i postigla. „Korzystając ze słabości Dubrowczanów ministrowie Ruscy nad tą niemoczną Rzptą zwykłą, jak dawniej u nas, rozpościerali władzę, i tym może przykrzejszą, im mniejszej doznawali sprzeczności. Publiczne modlitwy za zdrowie Imperatora odbyte z oklaskami zostały, aby dać poznać reszcie Europy, jak w krajach najbardziej oddalonych szczyty swojej potęgi szanowane są jego rozkazy, i do jakiego stopnia jest stróżem i obrońcą wiary, która panuje.“ Engleška i Francuska i Francuska idahu samo za trgovačkim interesima.

Nutarnji nemiri, razne stranke, pomanjkanje zaštite i novaca siljahu republiku, da primi sve postavljene uvjete. Sam je Sapieha čuo, da je to priznao rektor republike jednoj engleskoj deputaciji.

Spomenuto je, da je Sapieha vrlo cijenio francuskog konsula Bruëra; s jednakom mu hvalom spominje i sina, pjesnika Marka Bruërevića, koji je „posiadał język sławiański, jak rodowity Morlach.“ Njegovo životno stanje označuje vrlo bijednim. Priča, da je on proti očevoj volji oženio uzeo za ženu neku prostu djevojku iz Travnika. Otac mu s početka nije ništa znao za to vjenčanje; silno se je pak razljutio, kad mu je snaha kod prvog objeda skočila nogama na divan i jela samo pomoću prstiju. Mladi Bruërević je skoro ostao udovcem. Premda su ga i žena i dijete stajali mnogo žrtava, on je ipak muževno podnašao sudbinu i uvijek se je bavio perom.

Sapieha se u svom putopisu često obazire na dubrovačku povjest. Za izvor su mu služila sva poznatija djela a mnogo toga je zabilježio onako, kako je od koga čuo. Jasno predviđa skorou propast republike; iza potresa god. 1667. nije se mogla nikad

više pridignuti. Kod tog povjesnog dijela uspoređuje Dubrovnik s Mlecima. I ime „Dubrovnik“ tumači nam Sapieha i običnom tumačenju nadodaje ovo: „Ja sam w czestych przechadzkach moich koło tego miasta, zaraz za bramą jego Płocia zwaną znalazłem w tuffie wapiennym jak najpiękniejsze wyciski bukowych lisciów, których teraz ledwo o szesć mil wgląb kraju znaleźć można“.

Govoreći o savremenom životu u Dubrovniku, ističe osobito trgovinu. O dubrovačkim aristokratima kaže, da su veoma naobraženi i spominje nekoje od svojih znanaca. Dubrovačke pak dame ne mogu, po njegovom mnijenju, baš ničim zainteresovati stranca, pa ni samom ljepotom; u naobraženosti zaostaju kud i kamo za muškarcima.

Više se puta bavi naravnim položajem Dubrovnika i njegovom okolicom a razumljiva je stvar, da se je jednom morao osvrnuti i na unutrašnji ustroj aristokratske republike, te i njega uporediti s mletačkim. Evo njegovih riječi o tome: „Rząd ich jest zupełnie arystokratycznym i naród składa się ze szlachty, mieszczan i rzemieślników, lecz ci do Rządu nie należą. Cała władza jest w rękach szlachty“. Pa dalje: „Rada mniejsza składa się z siedmin Senatorów, pod prezydencyą Naczelnika Rzętej. W nim jest władza wykonawcza i przyjmowanie zagranicznych posłów. Gdy ta magistratura poprzedzona przez Naczelnika Rzętej gdzie wychodzi, natenczas idzie przed niemi muzyka i 24 woznych pałacowych w czerwonych togach, którzy są nazwani po Sławińsku Zdury. Lecz za mojej bytności pompa ta kończyła się na dwóch piszczących klarinetach, nie lepszych od tych, którychesmy widzieli dawniej w miastach naszych trybunalskich poprzedzać dobrze rozochoconych deputatów“. Karakteristične su i njegove riječi o rektoru: „Władysław Jagiellończyk, nasz Król, dał był temu urzędowi przywilej noszenia łańcucha złotego i tytuł Archi — Rektora — Ale szlachta zazdrośna swoich przywilejów sprzeciwiła się temu, i w ten czas tylko wkładajana niego ten łańcuch, gdy przypadkiem w urzędowaniu swoim umrze“.

Sapieha se je dotaknuo i karaktera Dubrovčana, a nije zaboravio ni narodne običaje a ni pjesme. Evo ovdje još nekoliko njegovih bilježaka o tome, koje nam podaje Francev. „O karakterze Ragusańczyków nic szesególnego powiedzieć nie można. Naród ten, złożony po większej części z Sławian włoszonych,

przez ustawicznosc handlu wszystkich miast kupczacych musial przejac postać. Jednakowo mimo ustawicznego z cudzoziemcami przestawania, widać w nich krew Sławiańska, i to jedyne jest nakonice miasto, gdzie litteratura Sławiańska w mniejszem zostaje opuszczeniu, i gdzie mimo wszelkich cudzoziemszcym znajduje się jeszcze ślad charakteru narodo wego". Osobito hvali dubrovačko gostoljublje: „Trudno znaleźć na świecie miejsca, gdzieby podróżny był lepiej przyjętym, i gdzieby gościnność bardziej kwitnęła". Interessantna su dva mjesta u kojima je riječ o narodnim običajima i o kolendama i s toga su razloga vrijedna, da ih se navede: „Kiedy kto odjeżdża w daleka drogę, wszyscy jego znajomi i przyjaciele, życząc mu pomyslniej podróży posyłają głowy cukru, i gdy go odprowadzają do portu, znajome mu kobiety rzucają z okien na niego ziarnem i liściami oliwnemi. To wkłada obowiązek przywiezienia nazad gościńca". U drugom je mjestu riječ o kolendama. „W całej Polsce nie masz tyle kolęd na Nowy Rok, ja w Raguzie. Ale te nie tak łada jakim, jak u nas, odbywają się sposobem. U nas pospolicie zwyczaj ten, przez łakomstwo i próżniactwo utrzymany, zostawiony jest tylko pospolstwu; tam przeciwnie zbierają się przyjaciele bez braku urodzenia, układają piosnki na pochwałę, lub przedrzwiewanie osoby, dla której te kolędy sprawują, i te plody wesołości są najczęściej twórami dowcipu i smaku. Za mojej bytności koledowany byłem przez Antoniego Sorgę i Marka Bruyera i zaręczam, że najgładszym naszym piórom kolęda ta nie zrobiłaby wstydu. Taka kolęda kończy się pospolicie na wieczery, danej kosztem chwalonego lub wysmianego temi piosnkami. Ten zwyczaj powtarza się także w wilje imienin każdego, i przy tem ciasta i cukry sobie posyłają".

Čitalac će stalno pomisliti, kako je to, da se Sapiuha ne obazire na dubrovačku literaturu; bilo bi naravno vrlo interesantno doznati, kako on sudi o tom veoma važnom momentu kulturnog života. Sapiuha sam kaže na jednom mjestu, da o tome misli pričati na kraju svog putopisa. „Lubo by tu bilo mijeće wspomnieć o ljudima slavnih u litteraturi Sławiańskiej, kojih wydała Ragusa, jednak zostawuje onih wyliczenie do zakończenia moich Podróż, do kojih przyłacze krótkie wyobrażenie litteraturi Sławiańskiej." Na žalost nemamo o tome dijela Sapiuhina putopisa nikakvog traga.

Kad se je Sapieha više ili manje obazreo na svaki momenat dubrovačkog života, nije mogao mimoći ni sv. Vlaha. Spominjući ga kaže ono što je sam doživio.

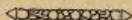
Napokon je i Sapieha ostavio Dubrovnik; i o putovanju uz Albaniju i Grčku do Carigrada ima spomena u putopisu.

Evo ovoliko je od prilike zabilježio Sapieha o Dubrovniku u svom putopisu; ne baš mnogo o prošlosti republike a više o tadanjem njezinom stanju. Te su vijesti svakako dostojne povjerenja, jer su napisane pod utiskom samih doživljaja. Sapieha je oprezan, te je prama tome smatrao svojom dužnošću, da mu treba biti dobro upućenim u ono, o čemu izvješćuje. No znamo, da nije bio nikakav slavenski filolog pa shvaćamo njegove grješke u hipotezama o međusobnom odnošaju Slavena. I subjektivno čuvstvo izbija kod njega na javu; njegovu ljubav prama Slavenstvu razabiremo iz zanosnih riječi koje posvećuje narodima koje je posjetio.

Spomnuli smo da se je Sapieha spremao na svoj put, ali svome putovanju nije odabrao stanovita cilja. Po svom se universalnom interesu razlikuje od Kucharskoga i Bobrowskoga, koji su baš u to doba putovali po slavenskim krajevima. Karakteristično je, da je on baš oštroumno shvatio tadanje političko stanje dubrovačke republike i to s razloga, što ga je sam odgoj na to nekako spravio.

O kakvim realnim rezultatima Sapiehina putovanja ne možemo baš govoriti, ali možemo pomisliti i skoro pretpostaviti da ih je bilo, budući on u uskom doticaju s ljudima koji su radili na znanstvenom polju i koji su u svojim krugovima (n. pr. kod grofa Osolinskoga) izvješćivali o rezultatima svoga rada.

Evo baš na kraju svoga članka smatram dužnošću, da još jednom upozorim čitatelja na knjigu prof. Franceva, pošto ne bi bilo lijepo, da neko, koji bi se bavio ovom dobom dubrovačke prošlosti, ne uzme na nju obzir onako, kao što Kirchmayer, pišući svoju knjigu o padu dubrovačke republike, nije poznao Jirečkov spis „Poselstvi republiky Dubrovnické k císařovně Katiřině II, a Erber, sastavljajući biografije raznih ljudi iz prve polovice XIX. vijeka za svoju povjest zadarske gimnazije, nije znao za Jagićevo izdanje pisama Dobrovskoga i Kopitara.

OTROV.

KARLOVAC.

JOZA IVAKIĆ.

Ja i Mada već ne možemo ni živjeti zajedno. Kao čo'ek i žena mi već odavno ne živimo. Ne mogu je žive vidjeti, kad samo pomislim na ono.....

A ni ona mene. Kad u jutro ustane, pa se hvata svoga posla, samo se bûsa, a šuti, šuti. Al pogled njezin govori! Govori više i snažnije nego ikoja riječ.

Ne ću ja nju da gledam. I ne mogu da je gledam. Mrska mi je. Al ipak katkad se dogodi, da nam se sretnu pogledi.

Bože, kolika mržnja kipi iz njezina pogleda! U kapi bi me vode utopila, da može. Znam ja to i vidim iz onoga njezinoga pogleda.

Ai i ja sâm! I ja sam sasvim drugi. Kad se tako zamislim o sebi i o svom životu i o tome, kaki sam prema njoj, samo se čudim i krstim, odakle meni toliko pakosti i mržnje!

Bude tako nedjelja ili svetac, a ona se oblači. Znam dobro, kuda će. U crkvu. Al ja se ipak upopriječim pred njom, pa pitam pakosno:

— Kud se ti to oblačiš?

— U crkvu, — odgovara ona kratko.

— Lažeš, kujo!

— A zašto: kujo!?

— Ja kažem i opet: kujo! Jer ti ne ćeš u crkvu već tražit švalere, gade!

— Ti si gad! — prkosno rekne ona smatrajući maramu, da je metne na glavu.

A ja onda prekipim. zadržčem, ruke mi se stanu tresti... I onda je zgrabim za kukmu i čupam joj kosu i tućem je, Bože, tućem.... Gruvam je šakama po glavi, po vratu, po leđima.... kud već smašim. Poderem joj maramu i košulju na njedrima.....

I oni obrazi njeni, jedri i rumeni, koje sad pljuskam i lupam šakama! Kako sam ih negda milovao i ljubio, da je sve odjekivalo po sobi!.....

Kad je se tako natučem i kad je izubijam, kad iskalim srce, onda samo klonem na stolac. Umoran sam i teško dišem. Gledam u nju onako raščupanu i izubijanu i odjedared mi je bude žao. Tako dođe mi. Požalim je, pa eto! Ko će ga znati srce ljudsko!?

I onda bi htio, da to nisam ni radio, da je nisam ni dirnuo. Al to mi samo tako časkom naleti, a onda opet nestane, prođe...

I ne ode to samo od sebe. Ona rasprši i ubije taka čuvstva u meni.

Onako iznemogla i izubijana stane kupiti svoje stvari: maramu, pregaču i sve, šta već s nje strgnem, pa me pogleda sva podbuhla i izubijana u licu, a višeput i okrvavljena. Mržnja, silna mržnja viri iz toga njezinoga pogleda.

A ne plače ona. Ne plače. A to mene najviše jedi.

Ponosna je, šta li?

Pogleda me tako, pa samo promrsi:

— Lopove!

A ja je onda i opet stanem tući i vikati i upravo urlati od bijesa.

Čuju komšije moju viku i psovke, pa dolete istrgnu mi je. I tako je obráne.

— Ama nemoj, baća Franjo! Jesi li ti krštena duša? Nemoj je tako tući, jer nije ona kriva. Sagriši mnogo čeljade na svitu, pa mu se i oprost, a kako se ne bi njoj? Budi kršten! nije to vridno, a i grijota je.

I zbija sve to nije vrijedno.

Pa šta je učinila? Ono, što i tolike čine, pa im se i ne zamjera.

Sve ja to vidim i znam. Al evo, šta ću, kad ja to ne mogu zaboraviti?!

Onaj mi je nesretni dan uvijek pred očima. Kao da gledam sad sve, kako je bilo.

Vrućina ljetna pritisla, da ništa na svijetu ni da'nuti ne može. Pali sunce, misliš, izgoriće ti mozak. Znoj te sve polijeva i košulja ti se lijepi za leđa.

Ja ti se lijepo vraćam na stâna. Kad ja u selo, a ono imam šta vidjeti.

Odmah mi je već izdaleka bilo čudno, što nije tišina kô obično što je. Dabome zna se: u to doba sve po poljima radi, a u selu su samo reduše i djevojke. I onda je uvijek u selu tišina. Samo gdje gdje odjekuje otegnuta pjesma kakve djevojke, što sjedi gdje gdje pred 'ambarom vezući.

E, a sad! Galama je to, vika.

Čudo je to meni i sve mislim u sebi:

— „Šta li je to, Bože!?“

Dakle kad ja u selo, a ono ti vidim, brate moj, puno selo soldačije! Došla soldačija u naše selo! I tu će — kažu — prenočiti. Na maneveru su, kažu.

I pun ih je sokak. Stoje u rpama, razgovaraju se, puše. Neki nose vodu u kablovima, da napoje konje, neki opet sijeno. Samo mnogo ih je! Kô mravi.

Svuda su ih porazmjestili i ukonačili po selu, pa i kod naše kuće.

Kad sam došao na put pred svoj stan, nađem ja lijepo svoju ženu Madu s jednim lijepim soldatom. Pri rastanku se poljube, a ona će njemu: „Zbogom, mili; kad se vratiš kući pozdravi mi majku.

A i ona uživa, dabome. Ne ću ni da govorim. Zna se, kako je već to.

Ja sam stajao časak i sve to gledao. Bilo mi je, kao da me ko polio hladnom vodom. Za čas sam planuo i poletio onom soldatu, pa štapom udario ga po glavi. On nije znao ko sam ja, te časak bio omamljen, a onda se obori svom snagom na mene. Dugo smo se nas dvojica řvali i tukli na putu, dok nas ne rastave. I on je dobio batina, a bome i ja. E, a šta ćeš, tako je bilo! ne ću da lažem.

Mada je odmah pobjegla u kuću i nekud se sakrila.

Sutradan u jutro, već ranom zorom ostavila je sva soldačija naše selo.

— Zašto si ono uradila? — zapitam ja sutradan Madu.

Ona šuti.

— Zašto si ono uradila? — pitam je ja i po drugi put, a ona i opet šuti.

I neprestano je šutila i ni riječi mi nije htjela reći.

To je mene još više raspaljivalo, to je još povećavalo moj bijes. I kako sam je onda latio tući, tako, eto, i danas.

A ne volim ja to i ljut sam na se, što tako radim. Meni se hoće života i mira. A ovo je pakô. To se više nè dà podnositi. Ja vidim: i njoj je teško kô i meni.

I slušaj, sit sam ja toga, sit preko glave. Nije u mene zlo srce. Ja sam njoj već odavno u duši oprostio. I svaki se dan u sebi obvezujem, da je ne ću više tući i da joj ne ću rdave riječi kazati. Al eto, šta ću, kad se tako zbude?!

Ružno je ono bilo, šta je uradila. I ona to zna, i ja to znam. I to je ono, što nam truže život i mladost. To se upoprijecilo između nas kô kaki zid i rastavlja nas.

A kažem: htio bih ja, da lijepo živimo. I srce mi gdjekad zadršće od miline, kad je pogledam onako gipku i mladu. Pa onda ono njeno oko garavo! Sve mi rastu zazubice za njom. Mnogo je puta poželim, mnogo puta, a ne ću to da joj kažem. Ne mogu. Stid me je i pred samim sobom i pred njom. Pred njom i još više.

A kako bi to lijepo bilo, da okrenem drugačije!.....

I kad se sjetim onoga našega života otprije, onda mi je još žaliје sve to. Bili su to lijepi dani, puni radosti.

Bilo je tu svakake vragolije i šale i smijanja i mazenja i milovanja i svega..... Živjeli smo kao djeca mala.

Hoće li se još kad povratiti ti dani?

A šta i pitam?!

Ne stoji to samo do mene. Vidim ja to dobro. Ne mogu eto, da uklonem onu pregradu, koja nas dijeli.....

Otrov je u mom srcu, a priredio ga je događaj onoga dana, koji ne mogu zaboraviti.....

I taj otrov truže i moj i njezin život.

Ej, da ga je kakogod uništiti!.....

Ja bih bio onda naj sretniji i naj zadovoljniji.

Ali... Kakvo je ovo pismo ovdje na stolu? Pročitajmo ga:

„Gospodinu“

— meni —

„Zagreb“

Otvorimo ga:

„Rab 30. januara 1908.“

„Gospodine Mirko! — Kad mi sin Zvonimir u soldačiji bješe u Zagrebu, Vi ste na njega navalili, jer je pred Vašom kućom pozdravio tetku Mađu, moju sestru a Vašu suprugu, koju ne bješe vidio od svog djetinstva, otkada se ona iselila s Raba. Doznala sam pak od Vašeg jednog susjeda da Vi s njena sastanka sa sestrićem postupate s njom neblago.

Znam da je samo slijepa ljubav, koja Vas mori, otrovala Vašu inače blagu ćud.

Uhvam da ćete ozdraviti od te otrovi i da ćete me brzo obradovati blagom ljubaznošću prema Mađi“.

„Vaša iskrena
Cvijeta“

— Za Boga! Sramote dosada za mene! Trčim do nje da mi oprost i da se pomirimo.

ПОСЛЕДЊИ МРНАР ДУБРОВАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ.

БЕОГРАД.

Б. ЂАЈА, поморац.

Мимо Локву крви, кроз топовски дим, удишући мирис барута, освојачки Геније уздизао се на скрханим скиптрима. И тисућулетна, мала али знаменита Дубровачка Република, би осуђена да постане један од састојака у згради онога крвавога славолука, на коме се истиће оно страховито почетно слово N.

Двадесетседмога Маја 1806. године, чизма францускога војника оскврне плочник славнога града и дубровачка слобода би и нестала је. Градски зидови, неколико зграда и по која друга стародревна успомена још и данас причају науچهњаку о величанственоме граду; иначе Дубровник је данас само сенка од онога што је био, али сенка неизбледна.

* * *

Мало дана по француском заузећу Дубровника, у једном стрању у улици Лончарици, седало је неколико сељака и три мрнара; одело им је показивало шта је који. Они су били саставили две трпезе, те су скупа седели и пили вино које су точили у чаше из позамашног земљаног крчага.

Према овој дружини, на противној страни у стрању, седели су два француска војника у белим затегнутим панталонима, са црним докољеницама до преко кољена и плавим капутима са дугим реповима. Црномањасто лице, усукани бркови, оштри испитујући поглед и усправно држање тела показивали су, да су то ветерани оне силне армије, која је дрмала Европом.

— Да су ми оне двије фаце од боје¹ на броду ће долфини суде, не би ми они за дуго онако безочно гледали; ријет би да смо ми овди у њиховој земљи, — гласно говораше један од она три мрнара, с упртим погледом у војнике,

¹ фаце од боје — Образи целатски.

који га око у око гледаху и свој разговор прекидаше гласним смејањем.

— Тути болан Марине, може бити разумију нашики; видиш како нас гледају.

— Па нека разумију; не би ме припали њихови бркови и репови.

Војници усталоше, а сељаци се и мрнари примакоше у збој и гледаху се; само Марин прати очима французе стишнувши уснице. Војници одлазећи дирнуше руком у шако, а Марин им врати поздрав и рекне: Сада ми је лакше, кад их немам прид очима.

— Баш си ти чудан; што ти чину Франчези? Ти би хотио да република удари на Наполеона! Што можемо ми изгубити? Овако смо мали оволишни, а под Наполеоном би били највећи на свијету, а не — ... Марин прекиде Ђурин говор ударивши снажном песницом по трпези викнувши:

— Највећи сужњи на свијету, то би били, лудоњо једна; теби није ништа звати се својим именом има више од тисућу годишта? За тебе је лудост налегати по свијету под нашијем барјаком, бити народ, славни народ, разумијеш ли несретнице! Ти мислиш, бити дио једне велике шарене државе да је то срећа, је ли? Служити великог госпара теби је боље него бити свој, мали али слободан народ и слободан човјек, — и то рекавши обреше чело и испи једним гутљајем чашу вина, пак испусти из својих циновских прсију неки страховити жамор, нешто ближе лавову режању него ли гласу човечијем, и живчано потресен стаде тапкати прстима по трпези.

— Немој се једити, — рећиће један од сељака, отац мрнара Луке, — он је још млад, тек му је двадесета, пак се опео, ходећи по свијету, именом Наполона Банапарт; а знам ти ја како би нам било, ако би франчези остали у граду. — На што ће други сељак, старији син говорника:

— Нијесу баш, хаћа, наши госпари према кметовима као што су негда били, а говоре, да би Полеун подијелио земљу кметовима.

— Сине мој! пуно се свега говори. А што баш мислиш да би нам боље било, да нам даду земљу, пак нам натоваре хараче и шта ти ја знам, као што се плаћа ето ту у Ерце-

говини а, као што нам је Лука говорио, и у Италији и Инглитери, ће је он путовао. Ми ти оно госпáру што је његово, као што му од пантивџека давамо, пак, Богу фала, ништа нам не мањка.

А синови по мору! — тужним гласом рећи ће сељак, који је био отац трећег мрнара. — Ето јединац, пак ћу опет без њега.

— Па на то смо се обикли, — одговори Лучин отац, — ко год је близу мора, морем живи. А што мислиш, под Франчезима било би ти боље, јели? Грђе болан, а мјесто мрнари наша би дјеца били солдати. Овако имамо наше бродове, пак их чува Свети Влахо.

— Чува, слава му и фала, — сви сељаци скупа рекоше и нагнувши главу, отвореном десном руком гурнуше са чела ка затиоку сарук, који им омотаваше фес на глави.

— Неће, болан не био, они за дуго остати; само док се одморе, — настави Лучин отац; — него да ми идемо, дјецо, пџт Гружа, пак ми прије ноћи дома а ви на ваш брод.

Плате вино и крену пџт Гружа.

— Само да се ухитим брода, — говораше успут Марин, — па макар не партили ¹ сетеману ² дана, нећу ти се макнути с брода, само да ми је не сусретати сваки час ове репате солдатине.

— А како ти не сметају кад су у франчи? — упита га Лука.

— Онда су они дома; ја их не мрзим, они су ми најмилији од свијех другијех народа, чак су ми по свијету мили, али далеко их од нашега Дубровника, па да би пун Леверин ³ напунили жутијем наполеонима. Ја немам ништа и никога. Нијесам познао ни оца ни мајку, обоје ми је умрло, кад сам био мали; све што имам то ти је на мени и у мојој скрињи, ⁴ пак сада да не будем ни Дубровчанин. Е, душе ми моје, ако се то догоди, нећу никада више дома, а никада ни на дубровачки брод, ако над Орландом ⁵ и на пику ⁶ буде ма каква бандијера, сем ове под којом навегам ето двадесет и три годишта.

¹Партиџ — отпутоват. ²Сетемана — седмица. ³Леверин — једна тврђава дубровачка. ⁴Скриња — сандук. ⁵Орландо — камени кип над којим се у Дубровнику дизала застава. ⁶Пик — место на броду где се диже само народна застава.

— Већ толико идеш по мору! — примети зачуђено један од дружине.

— Било ми је петнес годишта, кад су ме господа укрцала као сиромаша, јер тетка која ме отхранила и она умре, а ето ми је сада тридесет и осма. Свуд сам био ће наши иду; никада, фала Богу, нијесам се с бродом разбио, никада ни у Кварантини био, а нијесу ми никада капетани рекли ни „ђаво те однио“, а био сам и с Вулетићима, и с Дубравчићима, и с Јакшићима и са још неким од њих, који не ће отићи у Рај у штивалама;¹ али брате то су Дубровчани па, и ако нијесу властела, складни су и госпари су; видиш, и ви из села сте складни, а то је све учинио наш властелин. Е, не ћу ја, а не бих ни могао, у мој Дубровник, када њим не би наши госпари заповиједили.

Све до Гружа сам је Марин одржавао разговор узбуђен помишљу, да на Минчети и на Ловријенцу² може бити други војник сем солдата дубровачкога, и да се над Орландом може вити ма која застава сем беле заставе Светога Влаха.

Када стигосе до Кантафига,³ оба Маринова друга ижљубише се са својтом, која их је допратила, а и Марин се с овима рукова, па се наша три мрнара одвезоше чамцем на полаку⁴ „Libertas“ која је стајала укотвљена наспред пристаништа, готова да крене у соврњи⁵ за Црно Море.

II.

У Марсељскоме пристаништу, Saint-Jean, привезан уз кеј међу бродовима свих народности, налазио се и „Libertas“. Он је од подужега времена у Марсељу, где је искрцао жито, а сада крца разне тргове за Александрију. На њему је и сада Марин ког је капетан још лане поставио за нострома. Освану нова 1808 година. На пет—шест бродова лепршала се позната бела дубровачка застава међу шареним заставама других држава. Пред вече на полаци ностромо Марин с једним крмаром спустише заставу и док је свијаху рећи ће Марин:

¹Штивале — велике чизме. ²Минчета и Ловријенац — Дубровачке тврђаве. ³Кантафиг — место у Гружу. ⁴Полака — врста брода са три картарке. ⁵Соврња — терет потребан за одржати брод у равнотежи.

— О мало да се синоћ нијесам побио у кафетарији¹ с некијем мрнарима фажолонима² за ову нашу лијепу бандијеру.

— А зашто — упита га крмар.

— Некаква гнусна;... па и ти је познаш: Georgette Sauterelle...³

— Коњиц! знам је, кријешти да те заглуши.

— Па добро, изишла ти на шену⁴ омотана франчезом бандијером, па ти канта⁵ славе Наполеонове и из једнога кошица вади бандијеру за бандијером свијех земаља, које је Наполеон освојио; напосљетку извуче и нашу бијелу, а у мени срце да пукне од једа, али мучим... што могу да учиним? Нас пет—шест, а њих стотина, а и у својој су земљи; само појмљиво слушам, што ће говорити о републици; знам доста франчези, пак сам напео уши. До мене неки фажолони, са којим сам се упознао од како смо овди, пак се осмјехну и гледају ме, а ја само бркове грицкам. Када „Коњиц“, пошто је отпјевала славу старе републике, рекне, да ће тек сада велика постати под закриљем орла, ког је велики Наполеон посадио на врх високијех кула величанственијех фортеза, мени се заблијешти, поцрвеним као рак и викнем. *Jamais ça, nom de Dieu!*

— Нетом сам викнуо, зграби ме онај Франчез који је сједио до мене, али то као пријатељ, да ми спријечи викати. Они наши, мислећи да Франчез хоће да ме бије, прискочише му, те држ' десно, држ, лијево; дође пулиција и рашћера нас. Добро што се овако свршило, да ти нијесам провео старо и ново годиште у тамници. — ... Након тренутнога ћутања дода полугласно: — Може бити да је боље било да су ме одвели у тамницу и да су ме тамо заборавили, док не цркнем.

— Ко ти зна што ће бити с нама, мој Марине; свашта се говори.

— Чуј ме! било што било, ја му нећу бити мрнар франчези, а још мање на нашему броду бити Франчез — и то рекавши Марин потапка по умотаној застави и дода: — На

¹ Кафетарија — Кафана. ² Фажолони — подругљиво име којим наши мрнари називају француске. ³ Sauterelle Скакавац, дубровачки „Коњиц“. ⁴ Шена — позорница. ⁵ Канта — пева.

нашијим бродовима само под овом, или под ниједном, — и одоше пѹт прове.¹

* * *

Тридесетпрвога јануара 1808. године, француски генерал Мармонт у име Наполеоново саопшти дубровачкоме Вијећу, да од тога дана република не постоји, и над седим бедемима тробојница и орао заузеше место беле заставе и Светитељево.

Капетани дубровачки, који су се са својим бродовима налазили у страним пристаништима, добише налог од дотичних власти, да морају истакнути француску заставу, јер да Дубровник као држава више не постоји, нити бела застава са светим Власима има даље заштитно право, пошто је избрисана из списка државних застава.

Капетан на полаци „Libertas“ с болом у души и са сузним очима саопшти овај свршени чин својим мрнарима сазватим на касару² и нареди, да се одселе истиче само француска застава.

Забезекнути мрнари згледаху се; изгледали су као да су се разбудили из тешке грознице; погнути и занемели упутише се пѹт прове, сем Марина који одлучно рекне:

— Мени, шијор, молим вас, справите конат.³

— А зашто? — упита га капетан.

— Зашто! то ви питате? Ви капетански син од толико кољена, ви Дубровачко дијете као и ја?! И да сам мислио остати на броду, сада не бих.

— Што би ти радио? ваљда би урадио на онај Форт сан Жан.⁴

— Ја бих, шијор,⁵ у договору с осталим капетанима отишао овдашњој власти и казао бих, да ви капетани то не можете извршити и оставио бих брод, или би га запалио прије него бих на њему развио неку другу бандијеру. Они нас нијесу добили ни на сабљи ни на картама, ја бих... Глас му је бивао све промуклији, док не зајеца и прошапута: — Одмах конат — и оде се изјадати са својим друговима.

¹ Прова — предњи део брода. ² Касар — стражњи део брода. ³ Конат — рачун. ⁴ Форт сан жан — тврђава на улазу пристаништа Марсеља. ⁵ Капетан — господине.

Након два — три дана, била је недеља, Марин се упути пут „Libertas“ да се опрости са својим друговима, јер је као сутра одлазио на пут за далеку источну афричку обалу Мозамбика са једним португалским бригантином, на који се укрцао пре два дана. Када је стигао до брода, угледа француску заставу гдје се гордо вије на дубровачкоме броду. Застаде и намргоди се, као да му се нешто згодило; окрене се и оде откуда је и дошао.

Кад настане ноћ, Марин се после поноћи дошупља на кров „Libertas-a“; никога будна не затекне. Као лупеж привуће се месту гд: су се чувале заставе, узме ону највећу удављене републике, и пошто је пољубио свећеву слику, завеже заставу на мрлин и издигне је испод пика. Погледа је како се бели у тамној ноћи и прошапута: Збогом! Ја сам те посљедњи пут дигао на твоје прастаро мјесто, ја сам дакле и посљедњи мрнар наше републике!

Спузи се на кеј и посрхну као у неком пијанству, једва се успне на свој португалски брод, где се завали у постељу.

Сутра дан Марин отпутова сам са Португалцима пут црне Африке, а капетана „Libertas-a“ позове власт и казни га са стотину франака глобе, што је против добивеног налога истакао заставу бивше републике.

— Ово је Марин учинио — мишљаше капетан плаћајући глобу, и није нимало зажалио, чак му је и мило било.

III.

Након пет месеца грозног путовања, стотину пута отимајући се из загрљаја смрти, преболевши тешку бољку шкорбут, гладан, жедан и изнурен стиже наш Марин на обалу Мозамбика. Он сада говори изврсно португалски и био се спријатељио са својим новим друговима. Брод сав расклиман, никада се није вратио у Европу, него је вршио кратка путовања дуж обале мозамбичке, а на њему је и Марин путовао још шест месеца, пак се с једним Португалцем настани на једно мало острво Коморскога острвља, и ту живљаше од рибања и продајући разне намирнице маленому становништву онога островцета. Ствари за трговину доносио им је један бродич са обале Афричке, које је једном годишње обилазио растурена острва дуж канала Мозамбичког. Друг Маринов

умре после две године друговања, те Марин остаде сам Европљанин међу урођеницима црцима и Арабљанима. Течно је говорио урођенички језик а њихову се начину живота потпуно прилагодио, и пре него што истеће трећа година његова бављења на острву, ожени се младом урођеницом Арабљанком. Она му роди сина, а кад детету би три месеца, однесе га отац до обале морске, окупа га у бистроме мору и назове га Влахо. Жена и дете допринесоше те се Марин у неколико отресе црне сете и туге, која некадашњег веселог јуначину беше претворила у ћутљива, болешљива човека, и по неки зрачак магловите наде севне сада у утрнулом срцу нашега Дубровчанина.

Мало потраја ово душевно затишје, јер, тек што Влахо протепа прве речи, умре Марину жена, и сада сав свој живот посвети само његовању сирочета; једино осећај родитељски још живљаше у њему.

Урођеници, који су Марину гледали нешто савршеније од себе, доносили су му све што му је требало за његов живот са дететом, и поштовали су га као некога заслужнога старешину, захвални што их је многоме поучио, саветом им помагао и лечио их од неких болести.

Када Влаху би шест година, отац га отпочне учити читању и писању, те тако дете научи доста наших речи. Марин му је најрадије причао о републици. Љубав према своме јединцу учини да Марин сада зажели вратити се у свет, кога се био одрекао. По зачетку ове жеље, први пут када стигне на острво урођенички бродић, који одржаваше редовну и ако ретку везу између острвља и обале мозамбичке и мадагаскарске, Марин оде на разговор с капетаном, како би удесио свој прелаз са сином на копно Африке, пак првом приликом за Европу, а с временом можда и у Дубровник.

Када се састао са капетаном, овај му рече, да има на своме броду једнога мрнара Европљанина, који је страдао при једноме бродолому на Мадагаскару. Марин, мешајући наши са португалским и урођеничким језиком, представи се беломе мрнару, који се убезекну од чуда, када позна у ономе урођенику са Комора свога земљака, а заиста је врло тешко било разликовати Марина од осталих Арабљана.

Тренутна је била радост полуподивљалога Дубровчанина, када је загрлио једнога свога земљака, након дванаест година својевољнога прогонства из образованог света, јер од свога земљака Марин сазна за пад Наполеонов и како још од 1814. године Дубровником и целом Далмацијом влада Аустрија и ово причање он заврши речима:

— Сада уз звецкање сабаља чујеш скоро само тудешки¹ и мађарски говор. Младост бјежи ће ко може, а највише на туђијем бродовима, док се дочепа Америке, јер су наши бродови изгубили привилегија, пак их нестаје из дана у дан, као што нестаје и властеле. Ето и ја нијесам био дома има четири годишта, а и не иде ми се!

По свршеному причању, Марин стисне десницу своје земљаку и из дубине му срца покуљаше ове речи: — Никада више не ћу међу бијеле, а камо ли дома. Што смо ми толико зријешили и зашто нас је Бог овако педепсао да изгубимо нашу славу републику! Збогом... Никад... Збогом! — Ове три последње речи промуца љубећи свога земљака, па побегне без обзира, врати се у своју колибу, загрли сина и рекне: — Овде ћемо сине умријети.

Марин настави васпитање свога сина, а само за то и живљаше.

Влахо се развијао тјелесно и умно да се не може боље пожељети и био се приближио десетој години живота, када на островцету овлада страшна заразна срдобоља; половина становништва помре. И Влахо се разболи. Тужни Марин за осам дана није испустио из наручја свога јединца. свој циљ живота, свој свѣт.

Једне ноћи уморан, гладан, несвестан од сна, — заспа.....

Ко зна колико је спавао.....

У неко доба се трже осјетивши нешто хладно на својим грудима!

Укочено тијело мртвога Влаха стискао је грчевито у свој загрљај!! Пољуби мртво дијете, али се не заплаче, већ рекне: И боље је!

Положи мртвога Влаха на асуру; на груди му постави инкуницу Светога Влаха, још једном пољуби ледено чело,

¹ Тудешки — немачки. Немци.

шћућури се на асуру, замисли се с упртим очима у свечеву сличицу и након подужег времена прошапута: „Ево ће нестане посљедњег мрнара дубровачке републике“

* * *

Седамдесетих година прошлога века, један француски трговачки брод, обилазећи острвље околу Мадагаскара, упути капетан свога помоћника са четири мрнара чамцем на једно островце у Коморском острвљу. Један међу мрнарима у чамцу био је Далматинац, који се скамени од чуда, када ћу једнога урођеника изговорити реч „Дубровник.“ Овај Далматинац сазна од урођеника, који натуцаше француски, за Марина, који је са сином некада живео на острву. Отац урођеников познавао је Марина, те је пред смрт дао своје сину један завежљај с налогом, да га преда ономе беломе човеку, који буде разумео реч „Дубровник“; син ево тако и уради.

У завежљају беху две књиге наших песама и још неке мале успомене и на прекиде забелешке из живота Маринова од оне ноћи, када је последњи пут уздигао заставу светог Влаха, па до смрти свога јединца, а по свој прилици и до своје једновремене смрти са сином, јер се забелешке свршавају овако: Влахо до мене лежи и ја идем са њиме.

По Мариновим белешкама написана је ова прича.

ĐURAĐ BRANKOVIĆ SMEDEREVAC I DUBROVAČKA REPUBLIKA.

VUKOVAR / SRIJEM.

MILAN PAVLOV JOVANOVIĆ.

Đurađ Branković, posljednji od srpskih vladara, zastupao je formalno vladarsku čast; njegovi novci od 1427.-1457. godine posljednji su koji ćirilicom ispod čekića iziđoše te i ovo ručno djelo odvojilo je onda među svim sličnim srpskim toliko krasotom koliko i vrijednošću i mogoše se takmiti sa prvim jevropskim novcima onog vremena.

Dorđe je vladao punih 30. godina burnim udesom srpskog naroda i držao se zaista narodne politike, a to je odgovaralo ne samo onom vremenu, nego bi moglo odgovarati današnjemu; jer je Đurađ sam sobom i ničijom pomoću stvarao prilike povoljne položaju svome i svoga naroda, naravno, koliko je bilo u snazi njegovoj i njegovog naroda i najposlije jer je bio potomak porodice, koja imala jak utisak na srpski narod pored sviju njegovih demokratskih osjećaja. Đurađ, ne mogavši popuniti Srbima nekoja mjesta, naročito pridvorna, nije se po običaju srpskih vladara služio Grcima, nego Dubrovčanima, srodnim narodom, a naprednim u prosvjeti. U politici je Đurađ bio vjeran iskreno dubrovačkoj republici, nu i Dubrovnik je naj bolje služio Đurđevim interesima.

Đurađ pored svog otvorenog duha, nije ni za dlaku ustupio blagočasnom značaju inih srpskih vladara. Sem što sagrađi mnoge crkve i zadužbine, skloni Dubrovnik, da plaća Vilindaru godišnjicu, koju se obveza još caru Dušanu silnom a nakon bitke kosovske prestade plaćati. Primivši u Beogradu despotstvo, prvi korak bješe Đurđu da popušta dubrovačke sužnje, koje pozatvora Stevan, kralj bosanski, u Srebrnici, te da potvrdi povlastice koje srpski vladari bijahu dali dubrovačkoj republici. Ovijem je Đurađ dvoje postigao: što ga Dubrovčani potpomagaše materijalno i moralno suprot Mlečića i Turaka.

Potukavši Đurađ g. 1424. u proljeće Mlečiće i otevši im Skadar, za koji mu moradoše plaćati godišnjega danka 1000 dukata, posla mu Dubrovnik naročito poslanstvo u Skadar čestitajući mu pobjedu i pozivajući ga u Dubrovnik, kome Đurađ mnogo učini vraćajući se u Srbiju. Videći slabost i rastrojstvo Ugarske, starao se Đurađ za druge saveznike i uputi se Baru svome u svako doba vjernome gradu; nu Murat poznavavajući preduzetnost Đurđevu, poboja se, te preko svojih poslanika zaista Đurda u Baranâ; ali on sa svim svojim blagom, kojim htjede one krajeve podići, dođe u Dubrovnik, gdje ga odlično dočekaše. Murat, pred kojim Evropa drhtaše, iska Đurda i od Dubrovčana, no Dubrovnik ne izdade Đurda, nego svojim brodovima otpravi u Dalmaciju, otkud ovaj dođe u Ugarsku kralju Vladislavu, koji ga radosno primi i u društvu Sibirjanin Janka povрати u svoju državu.

Đurađ je proputovao cijelu Jugoslaviju. Idući iz Budima u Bar, udario je preko Zagreba i Bosne, a iz Bara pošao u Budvu Crnojeviću, gospodaru Zetskomu (crnogorskom), odatle dođe u Dubrovnik, pa kroz Hrvatsku u Ugarsku. Po ovome je Đurađ težio još u ono vrijeme da sjedini jugoslavenke državnice suprot Muslimanstva nalazeći naj veće garancije u sebi i u svojoj vlasti. Đurađ, strahom nadvladan, ostavi sve svoje blago u Dubrovniku; Dubrovčani pak uzeše od njega priznanicu „вси якоже и яже съ мною принесохъ такожде и отнесохъ со собомъ“ i tako sve srpsko blago, došavši u ruke Đurđeve, osta u Dubrovniku.

Istina je, da Đurađ ostavi silne novce i ine bogate stvari u Dubrovniku, no i istina je, koju i sam Đurađ u svojim listinama tvrdi, da je podigao i uzeo opet na se u razna vremena od 1421.-1455. g. sve svoje iz Dubrovnika. Đurađ umr'e g. 1457. u Smederevu. Dubrovačke ga listine zadnji put spominju g. 1455. Ali već g. 1457. slali su Lazar i Stevan Branković, sinovi Đurđevi, svoje poslanstvo u Dubrovnik, da dignu blago, koje dađe Đurđ na ostavu i koje primi Damjan Žunjević-Žurković 29. novembra; no odavde ne smije se zaključiti da je Đurađ umr'o 1456.-1457. g., ova tražba sinova mogla se i za njegova života dogoditi, jer Đurađ možda ostavljajući u Dubrovniku svoje blago, odredio je u isto doba šta je čije, te sinovima još i za svoga života ostavio na raspolaganje, jer 18.-XI. 1447. g., dakle punih

deset godina prije, iguman Jerkosije i kaluder Đečić, poslanici Grgura, Đurdeva sina, primiše sve, što je bilo njegovog dijela; prema tome držim da je Đurađ umr'o ili pri svršetku 1457. ili početkom 1458. g., a neki tvrde da je umr'o u petak 24.-XII. 1456. u 1 sat poslije podne te bio pokopan u mjestu Krivarici. (Schafarik 79. Гласник X. 273. XI. 153).

Vidjeli smo da je Đurađ iskao utočište u Dubrovnik, jer se nadao da će ovdje moći odahnuti dušom bar u pogledu brige za svoju ličnu bezbjednost, pošto je Dubrovnik bio poznat s iskrene zaštite knezovima, koji su je u njemu tražili. Nu ni u slobodnom Dubrovniku, gdje su njih toliki nalazili zaklona i mira, ni u toj tako gostoljubnoj općini, ne nade stari despot niti mira, niti stanka. Jer saznava njegov nepomirljivi protivnik sultan Murat da je Đurađ u Dubrovniku, da kupi vojnike, uređuje svoje konjaničke čete i da najmljuje dubrovačku vlastelu, kao oprobane i čuvene vođe za upravljanje njegove vojske, pošlje svog poslanika sa pismom na dubrovačko vijeće u kome ih opominje na sreću svog oružja i velike uspjehe svoje i predstavlja im opasnost koja im od njega prijeti. U isto im doba predočuje da to sve mogu od sebe otkloniti samo jednom jedinom uslugom, a to je predajom despota Đurda u njegove ruke; za tu predaju oprostiće im jednogodišnji danak, poklanja im sve blago despotovo, koje se nalazi kod njih na ostavi kao i ono što ga još uza se imade, te im obećava da će im dati svu zemlju despotovu izmeđ Kotora i cijele Bojane, kao i vječiti mir i vječiti savez. Toga radi dubrovačko vijeće pozva Đurda da što prije dođe k njemu. Kad se Đurađ prikaže vijeću, sasluša želju Muratovu, te se tom prilikom uvjeri o iskrenosti dubrovačke vlade prema njemu. Tada despot, da ne bi bio vinovnikom nesreće i štete ovom gostoljubnom gradu, obeća da će se kroz koji dan udaljiti iz Dubrovnika, te tako to izvrši, te pođe kako smo pripovijdali.

Znatnost je dakle ovog despota velika, jer je on radio na političkoj samostalnosti i uskrснуću Srbije, a bio u prijateljstvu s Dubrovčanima, koji su mu odvrćali jednakom iskrenosti.

KAKO DA OVJEKOVJEČIMO SPOMEN DUBROVAČKE REPUBLIKE?

ZAGREB.

FRANO T. CVJETIŠA.

Mislim, da mi — kao ljudi demokratskog mišljenja — nemamo razloga, da osobito žalimo za padom republike dubrovačke. I ako se ponosimo kulturnim i ekonomskim tekovinama starih Dubrovčana, ne može nam biti mio oblik vladavine, koji je pogodio samo jednom sloju pučanstva, vlasteoskom naime, a širokim je masama naroda kratio ona prava, koja im kao ljudima i građanima pripadaju. Ali nam — kao slobodnjacima — nije svejedno, da li smo domaćom nepravdom privremeno u svojim pravima prikraćeni, ili smo robovi sinji, koji moraju ljubiti ruku, te ih po obrazu bije.

To je eto uzrok, da nam, sa pustog Srda na Minčetu i Lovrijenac gledajući, misao hita u prošlost, a čitavo nam biće obuzimlje čudno neko čuvstvo, koje se sa rezigniranim uzdahom stiša. Bol, koju pri tom čutimo, nije samo bol *Orsata Velikoga*, već je prodahnuta *slovinskom* čeznjom Gundulićevom. Htjeli bismo, da je riječima iskažemo, ali usta naša zanijemise, slušajući priču o onijem, koji u tamnicama dubokim istruhnuše...

No manimo se sanjarija! Dubrovačka je republika oborena i ostaje nam samo spomen njezin, da ga dostojno proslavimo.

Ali kako? Zar rasvjetom i barjacima, prangijama i govorima? — Ne. Na takav se vašarski način ne slavi spomen svoje državne slobode. Jer nam svrhom nije, da postignemo časovit efekat, podražujući vanjska čutila, već da se same duše domognemo. Imamo da u taj čas oživimo slavne tradicije svoga grada, da ponovno povede kulturno kolo na slovenskome jugu.

Savremeni Dubrovnik niti može, niti smije, da teži za povratkom *prošlih* dana. Vrijeme je zamelo tragove na stazi, koja k prošlosti vodi. Kulturni napredak čovječanstva i nove prilike,

koje nastadoše razvitkom civilizacije, obrta i trgovine, stvoriše za Dubrovnik nov položaj. Osobito u razvijanju političke, kulturne i ekonomske snage našega naroda pozvan je on, da vrši vrlo važnu zadaću.

Kao što se svaki novi događaj nadovezuje na one, koji se prije njega zbiše, tako je i zadaća, koju su današnje vrijeme i savremene prilike namijenili Dubrovniku u odnošaju sa njegovom slavnom prošlosti. Dužnost je pak svih sinova Dubrovnika, da uznastoje shvatiti tu zadaću i sve moguće doprinijeti, da se izvede.

Ali često razne okolnosti priječe jasan pogled, koji bi sve prozreo i dokučio. Sitnice svagdašnjega života svrću ga postrance. U velikim samo momentima ispolji ono, što kroz toliko vremena ne mogosmo da uočimo.

Jedan od takovih momenata je proslava pada republike dubrovačke. Vodeći računa o savremenim prilikama i predajući se prošlosti, ako smo i malo svijesni o značenju svih onih događaja, koji se od početka našeg narodnog bivstovanja do u naše dane zbiše, možemo da shvatimo: kakova mora biti ta proslava.

Da toga shvaćanja nije fálilo, dokaz je, što se je po mjesnim novinama pisalo, a još više u krugu inteligencije usmeno raspravljalo, o nekim pitanjima, koja bi imala da se prigodom stogodišnjice pada republike riješe. Na žalost dalje od neobvezatne izmjene misli nije se išlo. Šta više, pri službenoj proslavi kao da se na njih i zaboravilo.

Neka od tih pitanja jesu: *osnovanje pučkog sveučilišta, primorskog pozorišta, narodne biblioteke* itd.

Pišući tu skoro u jednom omladinskom listu* o ljetnom sveučilištu u Firenci, spomenuo sam, kako bi se i u Dubrovniku vrlo lako mogla zavesti slična ustanova, samo kad bi kod tamošnjih rodoljuba bilo i malo požrtvornosti. Već su mnogi profesori i učenjaci, za mišljenje upitani, ne samo pozdravili radosno taj naum, nego i svoju saradnju obećali. I za druge dvije institucije bili su poduzeti neki koraci, koji bijahu u novinama velikom reklamom najavljeni, ali javnost nikad nije doznala, kako su završili. Pošto bi se o zadnjim dvjema institucijama imalo štošta da na dugo raspreda, ostaviću ih postrance za drugu pri-

* Vidi „Hrvatski djak“ br. 1.

godu, a sada ću da se pozabavim samo sa proslavom pada republike i s onim što je s njom u savezu.

Držim, da se svak sa mnom slaže, da ova proslava imade nositi obilježja trajne kulturne slave, a ne službene parade, koja jutrom počinje a svršava večerom. Svrha te slave mora dakle biti u prvom redu, da u duši našoj sačuva svijetlu uspomenu jedne naše slobodne i kulturne države. A kako drugačije, da mi tu uspomenu sačuvamo, ako ne upoznavajući se sa djelima naših djedova, sa ulogom, koju je republika dubrovačka vršila u političkom, kulturnom i trgovačkom svijetu; osobito ispitivajući odnose kojim je bila vezana sa istokom i zapadom, jer se na njezinom tlu ukrštavala zapadna i istočna kultura, koju je maelena ali životne snage puna republika slovenskom svojom naravi ujedno stapala. Poznavajući sve to dostatno stoprv će nam tada biti pojmljiva važnost našega grada u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

I. Osnovanje jedne pučke, makar ljetne, univerze, na kojoj bi se popularizirale svekolike grane znanosti i umjetnosti, a zasnovala bi se specijalno katedra za povijest, književnost i umjetnost dubrovačku;

II. Popularnim izdavanjem djela pojedinih dubrovačkih pisaca, koja još nijesu prestala, da budu savremena.

U tu svrhu imala bi se upotrebiti glavnica fonda za očuvanje dubrovačkih starina. Dužnost bi pak bila pokrajinskog sabora, te općina dalmatinskih, a navlastito dubrovačke, da novčano podupru ovaj pothvat. Razumije se, da ni imućniji građani dubrovački ne bi ostali prama tome nehajni, već bi i oni doprinijeli svoje.

Osim nekoliko agilnih i sposobnih ljudi, koji bi čitavu stvar u svoje ruke uzeli, drugo ne bi trebalo. Dakako, to što sam ja iznio u glavnom su osnovne misli, a potankosti bi se već lako dale uglaviti.

Što se tiče pozorišta i biblioteke mislim, da to nije u savezu sa proslavom spomena republike, u koliko rečenoj biblioteci ne bi bila glavna zadaća, da, pored savremenih, izdaje djela starih dubrovačkih pisaca. Međutim na zadnjoj se svojoj sjednici „Matica Dalmatinska“ nešto kô riješila, da izdaje jevtinu i popularnu biblioteku poput Reclamove ili Pacher-Kisićeve. O po-

trebi i svrsi jedne takove biblioteke pisao sam u više navrata u nekolike dalmatinske novine. Svojim člancima ni danas nemam šta da nadodam, krom da izrazim sumnju, da iz tog „Matičinog“ brašna ne bude kolača, dok bude zudahnuta birokratizmom, koji za književnost nema smisla. Da se tomu doskoči i oživi društvo, bilo bi najbolje, da se „Matica Dalmatinska“ preseli u Dubrovnik ili u Split, kad je i onako u Zadru izvan ruke.

Pozorišno pitanje imalo bi se polagano, ali trijezno riješiti u sporazumu sa svim upućenim i zanimanim faktorima u pokrajini, te apsolutno ne bi smjelo, da se lokalizira. To je jedno općenito kulturno pitanje pokrajine, koje treba u interesu našega narodno-prosvjetnog razvitka riješiti. No s pitanjem, kojim se bavim, nije u nikakvoj svezi, pa ne marim da se o njem u potankosti upuštam.

Kad bi se osnovala ustanove, koje sam istaknuo — povodom stogodišnjice pada republike dubrovačke — dostojnije proslave toga znamenitoga događaja ne bi moglo biti. Radeći na tome ne bismo samo uspostavljali slavne kulturne tradicije svoga grada, već bismo gradili nove daleko ljepše i sjajnije, koje mu savremene prilike namjenjuju. Ko zna, ne će li jednom Dubrovnik da bude kulturno središte slovenskog juga? — Grad to zaslužuje.

Budimo čeda dvadesetog vijeka, pioniri napretka i slobode. Budimo *Dubrovnici* u plemenitom značenju te riječi i među nama ne će biti mjesta lažnim prorocima, koje je kužna — vjerska i politička — nesnošljivost u naš grad snesla...

U BLIZINI GRADA.

CAVTAT.

N. ŠTUK.

Dan je 31. januara 1908. Sjedim kraj male kapele *Gospe od Ponte*, na itu poluostrvića *Sustjepana*, što sa jugozapada zaokružuje malu ali prikladnu cavtatsku luku. Ovim se uskim poluostrvićem dokrajčuju vrljetne konavoske stijene, što no od Oštre do Cavtata tonu ponorite i nepristupne u morsku kotlinu Adrije.

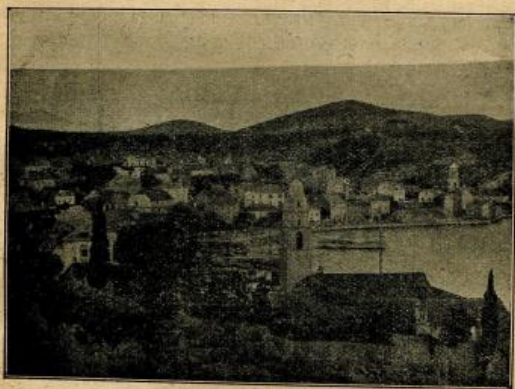
Cavtat sa poluostrvićem Sustjepan.

Odavle, s ovog hridinastog ita, pruža mi se pogled na veći dio negdašnje naše Republike: preda mnoom su Mljet, Lopud, Koločep, Župa, i Konavle u istok. U neposrednoj blizini, na drugoj strani luke je Cavtat, sagrađen na ruševinama znamenitog rimskog Epidaurusa, nazvata *civitas vetus*, odakle je potekao pomladeni Epidaurus, grad Dubrovnik.

Tamo u jugozapad, prema obali Italije, razlila se nedogledna pučina, a nad njom se nadvili gusti oblaci i lete kao pomamni,

pognati bijesnim južnjakom. Talasi uzbuđali i bijesnom se silom lome o obronke ostrvaca, Mrkana i Bobare, odskakući u vis i škropeći im pjenom vrletno tjeme. U daljini velika vatrenjača, nakrcana esapom, brodi prema zapadu. Blizu Lokruma jedrenjača, zaskočena olujom, žuri se da se zakloni u pouzdanu luku Koločepsku. Galebovi lebde nad valovima i ponjoruju za plijenom. Vjetar fijuče u borovo i čempresovo granje, a more se lomi o litice poda mnom, pjeni se i razlijeva u zelenkasto-plavu boju.

Prama ltu, gdje stojim, u sjeverozapadu provide se Grad, ponosni *Dubrovnik*, kroz sumornu maglenu koprenu.

Cavtat sa sjeverozapada.

Gledam Ga danas, u ovaj dan kobne uspomene, gdje nujan počiva na klisurama mora, — svjedoka njegove slave i veličine. Sakrio je lice, porušio se je dragulj na Adriji, — ne blista u kristalnoj atmosferi južnoga našeg neba, niti se ogleda u zrcalu ovoga sinjega mora.

Hotio bi i danas da Ga s radošću i zanosom pozdravim, kao što Ga pozdravljam svaki put kad ga motrim s ovog vidika, ali mi se duša smućuje i riječ mi zapinje na pomisao, da je danas stôta obljetnica od onog kobnog dana, kada je izdajnički orobljena tisućljetna njegova sloboda.....

U ovaj dan zlokobne uspomene poniženja i raspa, pobjede grube sile i obožavanog slavohleplja čovjeka umrlika, — tirjanskog osvajača, — motreći porušenu tvoju slavu i veličinu, Grade ponosni, dozivljem u pamet udes kraljevina i ćesarstava, udes mogućnika i umnika, udes svega, što je zemaljsko i umrlo, te ću da uskliknem riječima pjesnikovim, Tebi namijenjenim:

„Ti si knjiga čovječjeg udesa

„Preda mnome širom otvorena.

Slava Ti *Dubrovniče!*

БРАТСКИ ПОЗДРАВ

Рим, 31. јануара 1908.

Поштовани Господине Уредниче!

Као Италијанка Вас молим да будете тако добри уврстити у Ваш цењени лист, приликом стогодишњице пада Дубровачке Републике, ово неколико стихова којим желим учествовати у свечаности Вашег јединственог града.

Нека се овом приликом чује и братски поздрав са земље Италије с толико веза са питомим Дубровником, толико искрених симпатија прама њему, толико заједничке прошлости! И ако пјесмица није онаква, каква би ваљала да буде, осећај што ме тера да Вам је пошаљем нека ми бар вреди за опроштење.

С изразом дубоке захвалности и одличног поштовања,
јесам

Италијанка.

БРАТСКИ ПОЗДРАВ.

FRATERNO SALUTO.

*Дубровниче мили саниче,
Под цјеловом луне ове,
Глас са мора теби кличе,
Глас са мора тебе зове:*

*Voce dal mare ti chiama,
Ragusa, o sogno bianco
sotio la luna che t'ama —
voce dal mare t'invita.*

О кнежевска, вели, кћери
О латинска чарна дражи,
Твој нуш диадем ушонули
Сред обала морских слази.

О кнежевска, вели, кћери
Храброг славског, вјереницо,
Сина, ода сна ће буди
Цјелов сунца, сунчаницо!

Стари дјадем теби хоћу
Дубровниче б'јели даши.
Диж' се, теб' се судба смјешу;
На Адрији ти процваћу!

Иди куд ће судба зове
Стијег збиље, величине
Разви, разви на све стране
Свећог Влаха у висине!

К твојој лађи, велој славној
Стиујај, стиујај о кнегињо!
Једра ће ти лађи шјерају
Дух побједе о кнегињо!

Воде, жала Италије
Здраво, секо, теби веле
Пошложеном славском роду
Да му ойеш сване, желе!

Пресео К. К.-h.

*E dice: O figliuola dei Dogi,
sorriso di grazia latina
il tuo diadema caduto
è nel cuore dell' ampia marina.*

*E dice: O figliuola dei Dogi
sposa allo Slavo animoso
dèstati dal sopore
al bacio del sole glorioso.*

*L' antico diadema ti voglio,
o bianca Ragusa, donare —
l' arride il destino, risorgi
o fiore dell' Adria! Sul mare!*

*Va, dove i fati ti vogliono!
Lévati grande e severa
e spiega contro i venti
di San Biagio la bandiera!*

*Va, Dogaressa, sull' alta
nave della tua gloria,
ti ventilerà le vele
l' ala della Vittoria!*

*E l' acque e le rive d' Italia
ti saluteranno: „Sorella!“
e alle genti oppresse di Slavia
sorgerà l' alba novella ...*

Roma 27 maggio 1906.

Un' Italiana.

ТУГА.

БИОГРАД.

ПЕТАР Д. МИЛИЋЕВИЋ.

Прошлого љета провео сам мјесец јули у једном усамљеном и тихом засеоку на обали Моравице код свога ујака свештеника.

Свакога јутра у први зорин освитак буђен кукуријекањем пјетлова, облачио сам се брзо, и журно хитао прашљивим сеоским друмом Морави, гдје сам у хладу једне врбе, више воденице, у друштву воденичаровом пецао рибу. То ми је било једино занимање у овом селу, у коме се само изјутра чује кукуријекање пјетлова, иначе је преко дана тако тихо да се чује шум Моравиних таласа.

У подне, када се друм од јулског сунца усија и блешти, враћао сам се лагано, ознојен, зајапуреног лица, преко поља, од хлада до хлада кући. Па пред вече, кад ваздух захлади, опет на Мораву. У подне је врућина несносна. Нигдје вјетрића, све тихо. Никаквог покрета...

Само загријани ваздух трепери, гуши и сјаји се... Земљорадници се повукли са поља и њива и завукли се у хладовину дрвећа. Све се сакрило од сунца, све као да је изумрло за неколико тренутака, само су се по површини Мораве, која се није мицала, сунчале несташне рибице.

Све вријеме мога бављења у селу провео сам са воденичаром, човјеком омаленим, груди широких, лица добродушног, природе мирне, у досјеткама неисцрпним. Било му је тридесет година а изгледао је двапут старији.

Рођен на овој обали цио свој вијек проживио је на њој, изузев двије године када је служио војску. У војсци је био трубач. Кад се вратио из војске туговао је за њом. Туговао је првих дана повратка, туговао је и сада послје десет година. Трубу је понио са собом. Од ње се није никад раста-

вљао. Она је била успомена његове прошлости, саучесник садањег живота његовог. Ову је воденицу наслиједио он од свога оца. А отац његов од свога оца. Некада је она хранила цијелу задругу, а данас је једва њега самог исхрањивала, јединог живог од многобројне задруге. Али је оно доба било другојаче. Онда је ова воденица била једина у овом крају. Људи су били богати и поштени. И живот је био много веселији. Некада рика волова и рзање коња мијешало се са шалом и смијехом помељара. Данас све мирно, суморно. Обдан по једна кола, један помељар и два мршава вочића који преживају... Сада се подижу на све стране млинови, а воденица је сваким даном све мање. Истина, још гдје-гдје у забаченом куту клопара воденица, али тако лагано, тако тужно, као да умире... Какав суморан изглед! Човјека нешто и нехотице гони да се сјети оног старог, веселог доба, када се кроз воденицу разлијегао глас гусала, када су нисале оне страшне бајке о вампирима и воденичару Ћоси, доба сујевјерја, али и доба среће. Како се то данас све измијенило! А како и не би, кад је све пролазно и нестално. Мијењају се и људи и времена, јер је све промјенљиво...

Једне вечери лешкарио сам на трави пред воденицом и гледао како се звијезде на небу помаљају. Воденичар је сједио близу мене и трубио у трубу. Кад је иструбио био све знаке војничке а њих је изводио савршено, јер се у томе сваког дана вјежбао, он спусти трубу, и поглед му се оте у даљину, одакле се враћаше одјек звукова. Замисли се, занемјем, и на лицу му се огледа туга. Ја знам, од њега је тешко сада ишчупати и једну ријеч. И ја се не ћу ни трудити. Али шта он мисли?... За чим тужи?... За касарном. Ја погађам.

Сутон се спустио на обалу. Са покошених ливада разлијева се мирис траве. Вече љупко, свјеже. Ријека тече, шуми тихо и одише свјежином. У ваздуху се осјећа шум вечери. Почине живот биља. Дан прелази у ноћ. Друмом поред обале касала су рзајући два бијелца са својим празним тарницама... Једно јато препелица прхну из оближњег жбуна... Неколико дивљих гусака прелети гачући преко нас на другу обалу... Из даљине се разлијеже весео звон пастирове фруле, па се затим лагано, некако сјетно, изгуби у сутону...

Човјека обузима страх кад је усамљен на обали ријеке, кад се сутон спушта и живот ноћи почиње...

Крр... Кррр... Крррр... Кррррр... Окрене се воденички вџан.

Он мисли на касарну. У жеговој памети она је сада оживила и пробудила му хиљаду давнашњих успомена. Мисли јуре брзо као планински поток. Оне струје кроз мозак, кроз душу, кроз срце, и загријевају му срце, обузимају душу чежњам, тугом... Ко ће да заборави тај одсјек живота! Ко не би тужио за оним часовима, који се никад више нису доживјели, никад више дочекали.

Он се сјећа оваквих вечери у логору на Бањици. Пук се вратио са вјесбања уморан, клонуо, гладан. Хиљада погледа управљених на њега, у хиљаду срца само једна жеља.

Хиљаду људи очекивали су звук трубе за вечеру. И он зна, он осјећа да је у том тренутку у очима војника велики, готово раван поднареднику. Тих се тренутака код њега први пут у животу јавља жеља за славом, за величином...

Крр... Кррр... Крррр... Кррррр... Окретао се вџан.

Па се сјети јутра на Бањици. Зора руди. Цио пук спава. Из оближњих села чује се лавез паса и кукуријекање пјетлова. Доље, испод Бањице, пред Топчидером чује се дуг, јасан писак воза који долази из Ниша. Дежурни пуковски официр немирно шета поред шатора и једнако погледа у сахат. Одједном, на један официров миг, звук његове трубе забруји кроз јутарњи зрак, треперећи преко долина и брегова и губећи се над Биоградом који је тада био у магли, прашини и диму, јер су улични чистачи довршивали свој посао, а фабрике почињале... Цио логор буди се, устаје, оживљава...

Затим кад пук маршира кроз варош „величанственим ходом“, и на звук његове трубе отварају се прозори на кућама, и гомила дјечурлије са клицањем трчи за пуком...

Ах! ко ће то прежалити!...

Па ратне борбе у пролеће, ноћу, када на дрвећу листа лишће и пупољци избијају, под звезданим небом, на Авали...

Ноћ млака, блага, лијепа као прољећни сан. Гора мирише. Пук се подијелио на чете. Чете нијеме, без ријечи скривене у планинској, густој, великој трави. Очекује се тренутак ју-

риша нестрпељиво, немирно, узбуђено. Тишина. Ни лист се не покреће. Одједном, његова труба даје знак и напад почиње. А он у друштву виших официра посматра ток борбе. И тек кад се звијезде почну да гасе, а на видику се помоли љубичаста свјетлост, престаје борба. Колико успомена, доживљаја и незаборављених часова из тих ноћи!..

Како је слатко било оно уображење да тада виле, лијепе као из сна, са дивном главом око које се лепршају пламени златне косе, са стасом обавијеним бијелим, провидним, прозрачним велом, шетају горе више њих по врху планинском...

Ох! то се више не ће никад повратити!...

Или у јесен, под натмуреним, без звијезда небом, по мрачној ноћи, кад киша пљушти и вјетар засипа у очи хладне капљице, преко тамних пољана, преко блатљавих друмова, по рововима пуним воде, кад се прст пред очима не види, кад труба тужно бруји, са одијелом из кога се при ходу циједи вода, очима које се затварају...

Тако се дочекивала зора у магли, далеко од Биограда, у влажној трави, у блату до чланака, или ах! у каквом куту сухом под дрветом, у жбуну, у пласту сијена... Па ипак не би он дао једну такву ноћ за најљепшу љетњу ноћ оvdје у селу.

Или, кад послије овакве ноћи, што се опет често дешавало, заплави чиста зора јесења са љупким сунцем и оживи, поврати и да живота, изрази суморним лицима, разлије неку пријатну топлину по цијелом тијелу, па се под мокрым и хладним одијелом не осјећа више хладно, и пјесма јекне, и труба весело, милозвучно, силно затруби кроз плавичасту свјетлост и одјекне треперећи далеко преко влажних пољана...

Он скочи, дохвати трубу, прислони је уснама... и кроз сутон јекну звук трубе, и док се ехо лагано губио преко таласа... ван је и даље настављао своје монотono... крр... кррр... крррр... кррррр...

ГОСПАР БОЖО САРАКА

ДУБРОВАЧКИ ПОСЛАНИК У ЦАРИГРАДУ 1789.

ДУБРОВНИК.

А. ВУЧЕТИЋ.

Један од посљедњих дубровачких посланика са харачем у Цариграду бијаше Божо Луја Лујова *Saraca*. Колико је његово посланство знаменито, толико је занимљиво сад након 100 година пропасти републике знати штогод и о његовим фамилијарним приликама. Још се у породици пок. Луја Сараке, ћ. к. биљежника, чува његова слика и она његове жене Ане, која је у одијелу оног доба. О овом Сараки и о његовом посланству казаћемо на темељу архивалних списа и породичне предаје.

Онда вијеће умољеника изабере као обично двојицу властеле за харач, који је Дубровник плаћао Турцима. Једнога бива Антуна Орсатова Черву, изабра 21. марта 1789. г. а други, Божо Сарака остане изабрат 28. марта исте године послје више гласовања са 17 против 15 гласова и Божо се прими посланства.

Али копнени пут до Цариграда бјеше врло опасан, дуг и тежак, посланици су могли постати жртвом куге и других болести као и турског насиља, те би стога прије свог одласка написали завјештај. Тако и Божо Сарака два дана по избору, 30. марта исте године, напише завјештај кажући изричито да га пише, јер иде као посланик у Цариград. Девет година послје, 23. фебруара 1789. године, потврди пријашњи завјештај и попуни га додатком. По овим завјештајима позната нам је и његова породица. Жена му је била *Donna Anna Ghetaldi* која је одвајала својом анђeosком добротоу; била је такођер из дубровачке властоске породице, као и њен муж. Синови су му били: *Natale Mario*, *Simeone Mario*, *Nicolò*, *Matteo* и *Stefano* а кћери: *Donna Maria Benedetta*, *Donna*

Maria Francesca и *Donna Maddalena*. Имао је још тетку неудату *Mariju*, кћер госпара *Luka Marina Sorgo*, у коју је Сарака имао велико поуздање, јер је била врло паметна госпођа, тако да је завјештајем одреди да управља његовим имањем. Она и њена сестра, мајка Саракина, донесоше у кућу Божа Сараке богатство куће Сорго, велико мноштво сребреног посуђа, које је одвајало или умјетничком изработом, или својом тежином, као на примјер једну свијећу (лукијернар) која је била тешка три килограма чиста сребра и другог кућног старинског и умјетничког покућства. Из тога можемо појмити богатство, које је било у властоским кућама у Дубровнику. У тестаменту напоменута је по дубровачком обичају и вјерна службеница Саракине породице, а то је била Јела Велика Љепотица, којој остави 30 дуката.

Кћи *Donna Maddalena* родила му се тек 1793. године и њу напомиње само у другом завјештају. Дона Мадалена то је у Дубровнику у наше доба позната *Mada Licina*, која умрије 1895, кад јој је била 101 година. Она је дубровачка владика, која рођена у доба републике посљедња је најиви, јер је живила 87 година иза пада републике од 1808 године.

Жена Божова, Дона Ана, била је мужевљим новцем зградила кућу на Плати Великој уз цркву св. Влаха, од које је дијели улица. На вратима се види гвоздено куцало, које представља рибу *sarka*, грб Саракџа.

Кућа је била зграђена на дијелу гаришта старе цркве св. Влаха, мање од данашње, која је имала врата у улици Лучарици, гдје су сада врата куће Саракине.

Посланство у Цариграду било је за дубровачку републику нај знаменитије посланство у туђини, јер се радило о хараћу што се плаћао Турцима и о великој дубровачкој трговини по Балканском полуотоку, који је био вас у турским рукама, и о поморској трговини по Леванту и по обалама афричким, све у рукама турским а и о заштити католичке вјере по турским земљама. Стога одлазак посланика у Цариград био је нај свечанији и стојао много трошка, јер је посланике пратило много чељади: драгоман, младић за језике, поп, бријач, два турска јањичара, слуге, војници и многи Дубровчани.

Свечаност одласка бјеше раздијељена на више дана. Нај прије бјеше одређен дан, кад су посланици полагали заклетву пред кнезом у „Двору“, те одлазили на Плоче. У јутро је била свечана миса у цркви св. Влаха. Кнез бјеше одјевиен у црвеном плашту, а посланици и вијећници у црном. По подне посланици су примали од кнеза комисију и полагали заклетву а затим би пошли кући да се преобуку у угарско одијело, јер се њихов излазак из града у св. Јакоб вршио на нај свечанији начин. Саставила би се на Пилама велика свечана поворка, у којој су посланици и главна лица, која су их пратила, била на коњу. Поворку отвараху војници Бргањани и Жупљани, оружани и у народном одијелу. Они дугим кленовим штапом у руци одалечују свијет да не тегне два Турчина, два јањичара, који за њима јаше и дошли из окужених турских крајева да прате посланике до Цариграда. За њима јаше ове године 1789. млади Мато Пушић, одређен да прати драгомана посланичког као његов вјежбеник; за њим је на коњу Михо Божовић, врло вјешт драгоман. Черва и Сарака, посланици, сјајно одјевени у угарском одијелу урешеном златним гајтанима језде један поред другог. За њима јаше поп, који ће пратити посланике у Турску и служити ондје службу божју пред триптиком, који ће се из Госпе Велике однијети с посланством. Спопом јаше бријач, који такођер прати посланике. За њима јаше небројени трговци, два а два, у народном одијелу, сви оружани а с њима њихови момци. За свима јаше два собара, који на коњима вију посланичке заставе, а за собарима су кључари; за њима су набављачи јела. Посљедњи од свих јаше драгоманов послужник.

Ова поворка, праћена мноштвом свијета, улази у град, иде кроз Плацу Велику до Мале пред „Двор“. Ту је под сводовљем Кнез на пријестољу а око њега сви маловијећници. Виде се и здури одјевени у црвену и војници поредани пред „Двором“. Поворка пред Кнезом стане, јањичари поздрављају Кнеза на турски начин а сви остали скидају капе а посланици калпак и клањају се кнезу и вијећницима. Кад су се сви редом поклонили, четири здура остављају своје редове пред Двором и иду у сусрет посланицима да их прате пут Плоча. Поворка прије но што зађе испод звоника на Пласи, поклони се св.

Влаху и сви у истом реду допрате посланике на Плоче до куће (св. Јакова), која им је одређена за стан, док крену у Цариград, јер посланици не смиједу више у град и одијевају се у турско одијело.

Свечана предаја службених списа и новаца за харач и дарова обављала се послије у друге дана а прве би суботе иза поласка на Плоче посланици праћени истом поворком пошли око града у Госпу од Милосрђа на мису. И кад би одлазили пут Цариграда, било је то свечано, иста их је поворка пратила. Преко Бргата кренуло би се на турску границу, па даље у Турску. Отоле би обично кренули на Фочу, Нови Пазар, Ниш, Пирот, Софију, Пловдив и преко Дринопоља у Цариград. Али ако би имали овршити посала у Херцег-Босни, окренули би прије, као што су учинили Сарака и његов друг, пут Неретве, те је Сарака и друг му кренуо преко Утова на Љубиње, Столац, Мостар и Коњиц па на Фочу и даље.

Посланство госпара Божа Сараке бјеше необично знаменито, јер се тада није само радило о плаћању харача и уређењу обичних посала, него и о поновљењу и потврђењу повластица, које су Дубровчани уживали у Турској. Али најзнаменитији посао бјеше потврђење старих хатишерифа о плаћању трогодишњег данка мјеште годишњег. Био је наиме умро султан Абдул-Хамид а наслиједио га Селим III. А Дубровчани иза другог турског подсиједања Беча 1683. године били су напокон добили од Турске облакшицу у плаћању данка, то јест да плаћају сваке треће године мјеште сваке године. У том смислу добише 1695. године царски хатишериф пригодом узвишења Султанова на пријестоље. Мустафа II. отпусти Дубровчанима хараче, које нијесу били досад платили а 1703. Ахмет III. обрати стално својим хатисерифом плаћање годишњег харача у трогодишње; то потврди Мехмед својим хатишерифом 1730. г.; то исто ураде Осман II. 1756. г., Мустафа III. 1759. г. и Абдул-Хамид 1774. године. Сад је требало да Сарака и његов друг заишту потврду овог хатишерифа од новог султана Селима III.

Имали су они осим тога тражити потврду од 24 разна турска фермана, који нијесу били садржани у капитулацији

потврђеној посљедњи пут 1649. године. То јест имали су међу осталим тражити потврду фермана о слободи богоштовља за католичке свећенике у Попову, о судству у трговинским стварима, о контумацијама у дубровачким лазаретима, о бродарењу Дубровчана по обалама Берберске у Африци, о рибању кораља у турским водама са стране Дубровчана, о извозу жита, проса и мяса из Турске, о забрани продаје млетачке соли у Неретви, Херцеговину и Рисну, о забрани доласка Улцињских лађа у дубровачке луке, о одредби да Зупци и становници Крушевице не смиједу пуштати да Црногорци кроз њихово земљиште пролазе у дубровачко под пријетњу да сами плате Дубровчанима штету, коју би им Црногорци учинили.

Имали су напoкон уредити неколико посала у Херцег-Босни, у Новом Пазару, неке после с француским послаником у Цариграду и друге после с Турцима.

После у Херцег-Босни требало је уредити на лицу мјеста у Утову, Стоцу, Мостару, Коњицу и Љубињу, гдје су имали препирке са турским заповједницима, које је требало упутити на вршење уговора и закона.

На Утову требало је да присиле оног бега да не побире цумрук од дубровачких Примораца и да запријете гледи тога самом столачком заповједнику. У Стоцу требало је да напуге заповједника да врати харач што је био незаконито побрао од једног католичког попа. Имали су се осим тога побринути код столачког, мостарског и коњичког заповједника да забране увоз млетачке соли мјеште дубровачке. У Љубињу имали су присилити кадију да даде један илам гледи једног убиства на дубровачком земљишту.

У новом Пазару пако имали су до потребе завести држинску парницу или власнички преузам за једну дубровачку авлију.

Бег на Утову, сјеверозападно од Поповапоља према Метковићима, и други Турци побирали су незаконито и на силу цумрук од дубровачких људи надасве у стоњском Приморју. Дубровчани нијесу хтјели подносити то безакоње и били су прије послали у паше босанског драгомана Божовића, да му се у њихово име тужи на бега и да га замоли да му забрани то безакоње. Божовић својом вјештином из-

ради што је република жељела. Али послије је бег поновио своје понашање и сад је требало да дубровачки кнез даде о том налог посланику Сараки и његову другу, да пролазећи кроз Столац прикажу тужбу преко свог драгомана и заповједнику оног града и да захтијевају да им се врати џумрук незаконито побрат и да му запријете да ће се иначе тужити у Цариграду.

И другу тужбу имали су Сарака и друг му приказати заповједнику столачком, што је био присилио попа католичког, Дум Ивана Кристића, да му плати харач. То бјеше противно адету и дубровачким повластицама, јер бискуп Требињски и Мркански и његови попови бијаху под штитиштвом дубровачке републике и у Турској су их сматрали као дубровачке поданике. Стога имао је сада од посланика бити позват столачки заповједник, да врати Кристићу незаконито плаћен харач.

Онда на Плочама и у Стону продавало се премало соли а то стога, јер се из Неретве и Макарске против уговора с Турском увозила млетачка со. То бјеше велика штета за дубровачку републику, која је од продаје соли вадила добар дио својих државних прихода. Сарака и Черва имали су стога столачкому заповједнику показати царев ферман о забрани увоза недубровачке соли, тражити да се та забрана не престапа и да буду кажњени кривци. Сарака и друг му имали су поновити исту тужбу и мостарскому и коњичкому заповједнику преко свог драгомана Божовића.

На дубровачком земљишту био је прије убјен неки Стјепанић, млетачки поданик. Влада дубровачка била је стога позвала кадију љубињског да даде илам о томе. Том пригодом била му је послала дар од тридесет реала. Али кадија не хтједе задовољити Дубровчанима кажући, да је дар од 30 реала за њега премален. Посланици Сарака и Черва имали су послати у њега драгомана да га присили да даде тај илам.

Дубровчани су у Новом Пазару имали једну авлију за своју трговину. Њу су им Турци били незаконито присвојили. Али путем суда били су Дубровчани изнова добили држинско право над том авлијом. Него је у оно доба пред посланством Саракиним република дубровачка била обавијештена,

да су Турци изнова присвојили авлију. Зато Сарака и Черва добише налог, да се на лицу мјеста у Новом Пазару тачно обавијесте о питању и да пораде, ако је истинита вијест, да Дубровчани дођу опет до своје авлије.

Посланицима Сараки и Церви наложи влада још неке после у Цариграду. Република је имала примити од Турака пет тисућа пјастара, које су им били остали дужни Турци, и дубровачки посланици имали су тражити исплату тог износа. Дубровчани су имали о томе двије тражбе. Једна је била прама заповједнику турског бродовља у Котору, којему су Дубровчани били дали у зајам новаца. Друга је тражба била према заповједницима двију турских каравела и једног шамбека (врсте лађа). Момчад ових лађа скапала је од глада и стога Дубровчани били су предали у дуг дубровачког двопека за гладну момчад, кад су те лађе дошле у дубровачко приморје. Ова два дуга износила су пет хиљада пјастара.

Сарака и Черва имали су уредити и два посла с француским послаником у Цариграду. Један је био ово. Турска је била накрцала џебану за Босну на четири француска брода, која су је имали искрцати и предати у пет дана Турцима у дубровачкој луци. Зато је требало да буде одређен од босанског паше Турчин као прималац. Али је паша столовао у Травнику и турски емини, који су били у Дубровнику, били су му писали, да одреди ко ће примити и послати џебану. Али улаку с писмом од Дубровника до Травника, како каже дубровачка комисија, требало је осам дана а толико исто од Травника до Дубровника, дакле у све шеснаест дана. Али се тада промијени босански паша, јер би одређен нови, кад је старому било писато. Требало је стога писати новому, и тако није било могуће да џебана буде искрцана у 5 дана, како је било наређено. Сарака и друг имали су стога једном споменом оправдати дубровачку владу пред послаником француским у Цариграду.

Други је посао, који су Сарака и Черва имали са француским послаником, то, што је требало да оправдају владу порад неке пометње, која је била настала, кад је имала послати у Беч једно писмо овог француског посланика. Али тај посао посланици су имали извршити помоћу дубровачког

консула у Цариграду, *Chirico*. Они су му имали приопћити ствар под оштру уредовну тајну и послати га у француског посланика, да исприча дубровачку владу.

За извршење посланства био је поклисарима додат, како смо рекли, драгоман Михо Божовић, који је био дао доказ своје вјештине посланством у Босни. За вјежбеника драгоманова, или као младића за језике, би одређен Мато Пушић наредбом да се вјежба у свим послима с драгоманом. Одређено је по церемонијалу да с посланицима иду поп или капелан и бријач, па два јањичара, војници и дубровачки трговци.

Посланицима је одређено за храну, за сваког од њих, до 60 грошића на дан т. ј. дукат и по; то би била круна и 55 пара рачунајући дукат од 40 грошића за К. и 7 пара по вриједности установљеној XIX. вијека од аустријске управе за дукат дубровачки.

За Божовића је одређено 150 реала да добави одијела и 80 цекина за провизије и трошкове налогом послацинима, да му давају што му буде требало, уз примницу; сто реала одређено је Пушићу за одијела, али уз увјет да то нема бити прецеденат за будућност; одређена је још плата и воз Пушићу; одређено је још 100 пјастара за сваког јањичара а по два златна цекина за сваког војника; одређен је и износ за попа и за бријача, као и сви износи, које је требало издати.

Харач је онда износио десет хиљада златних дуката и вијеће умољеника на вријеме одреди, откле се тај износ има узети.

Пошто се у Турској није могло радити без дарова, вијеће умољеника одреди и износе за те дарове; тако би наложено посланицима да дарују двије тисуће пјастара великом везиру, нетом их затражи а осталим чиновницима и кајмаканима да се дарује онако, како су чинили пријашњи поклисари с харачем. И драгоман би овлаштен да дијели дарове, али само оне које обичавају у Цариграду дијелити драгомени осталих страних поданика.

Нај знатнији посао, како смо рекли, а нај деликатнији и за Сараку и Черву био је поновљење хатишерифа за трогодишњи данак. У ту сврху би поклисарима предата једна особита комисија затворена и запечаћена с оштрим налогом да

је не смију отворити него стопрв, кад буду у Цариграду. Имали су гледе отвора нај строжи пропис, т. ј. да при отварању не смије бити назочан нико, па ни сам драгоман. У том налогу бјеше одређено да посланици могу потрошити за сам хатишериф 4000 пјастара. Тим новцем имао се дакле подмитити велики везир и, ако је требало, други чиновници.

Одлазак посланика из града на Плоче био је установљен од вијећа умољеника за 30. априла 1789. а одређено је да крену пут Цариграда у први понедјеник иза овог дана т. ј. 6. маја.

Сарака и Черва били су у Цариграду већ 10. јула 1789.

ИСПОВИЈЕД.

— Милану Кљзину —

ДОЊА ТУЗЛА.

Р. ЈОВАНОВИЋ.

Болна глава, слабе груди,
Срце студен кaм,
Да ме нешто још не буди,
Пресвисн'о бих сaм.

Мојих јада не зна свако,
С којих венем млади,
Ја ћу ти их макар плак'о
Исповједит сад.

„Драга ми је давно ошла
У далеки крај,
Пољуб жарки, кад је пошла,
Дала ми је ај!

Мис'о на њу свуд ме прати,
Срце тежи њој,
Ал' је нема, да се врати
У загрљај мој.

KNEŽEV DVOR U JANJINI.

JANJINA.

Dr. N. Z. BJELOVUČIĆ.

Kad dubrovačka vlastela god. 1333. kupiše od bosanskog kralja Stjepana Kotromanića Stonski rat (poluotok Pelješac), razdijeliše ga u 7 dijelova. Do tada je pripadao Pelješac Zahumlju. U to doba po Zahumlju je cvalo bogomilstvo, koje se raširi i na Pelješcu. Tri vjere su bile na njemu: U Stonu pravoslavna, i tu je sv. Sava, srpski narodni prosvjetitelj i dobrotvor, ustanovio bio srpsku biskupsku stolicu za pravoslavne Zahumlja. Ali je i katolika tada bilo u Stonu. Po drugim mjestima Pelješca bilo je gotovo sve bogomilsko. Ali Dubrovčani odmah poslaše dva franjevca, koji uništiše i pravoslavlje i bogomilstvo. Tako zavlada katolicizam na Pelješcu, i to po onoj: *cujus regio, ejus religio*.

Kad stekoše Pelješac, Dubrovčani naseliše neka mjesta po poluostrvu sa Zahumcima, o tom ima u spisima dubrovačkim, koji su danas u Beču. Razdijeliše Pelješac u tri knežije: 1. U knežiju stonsku, kojoj je pripadala današnja općina Stonska; 2. U knežiju Janjinu, kojoj su pripadale današnje općina Janjina, Kuna i Trpanj; 3. U knežiju Trstenik (Trstenica), koja kasnije dobi ime Orebići; a spadala je na nju cijela današnja općina pelješka.

Knez („conte“ ili kad ikad zvan „capitano“) imao je političku, policijsku i sudbenu vlast. Vlastela su imala po cijelom poluotoku svoje ljetnjake i magaze za vino.

I pjesnici su boravili na Pelješcu. Tako je n. p. Ivan Bunić-Vučičević pjevao svoje najbolje lirске pjesme u Janjini; u Vrućici opet Dinko Ranjina razgovarao se sa rčanskim vilama u borju i maslinicima, te plandovao s njima po visokim vinogradima. Ston je davao učenih ljudi, biskupa i drugih, koji su se vrlo proslavili.

Samo je puk bio vrlo zapušten, i bavio se poljodjelstvom, kmetujući ponosnoj, ali svojoj vlasteli dubrovačkoj.

U Janjini je bio odmah u XIV. vijeku sazidan „Knežev Dvor“ s kipom sv. Vlaha, koji i danas potpuno opstoji. Leži pred cr-

kvom maticom sv. Vlaha u sred varoši Janjine. Prostor ispred Dvora do crkve zove se i danas „Pred Dvorom“. Tu su bile i spaljene, one „vještice“, žene siromašne, malo lude, o kojim se čita u dubrovačkim vrelima vrlo interesantna rasprava.

U XVIII. je vijeku i to u drugoj polovici, vele knjige, „knez janjinski“ stanovao pola godine u varoši Janjini, a pola u Trpnju, varoši pokraj mora.

Posljednji knez janjinski, knez slobode dubrovačke, pod barjakom sv. Vlaha, bio je Melko de Sorgo. God. 1806. zaposjedoše Francuzi, „Knežev Dvor“. God. 1814. general austrijski Milutinović u njem odsjede i nekoliko dana proboravi.

„Knežev Dvor“ čeka dugo, i čeka, da samo još jedared razvije barjak slobode, barjak sjedinjenja dubrovačkog teritorija, cijele Dalmacije sa hrvatskom državom, sjedinjenja sviju Hrvata i Srba u zajedničku slobodnu državu hrvatsku pod prejasnim današnjim našim kraljem F. J. I.

Dočekaó, stari ponosni Knežev Dvore, sjedinjenje trojedne kraljevine!

ПРЕД ДУБРОВНИКОМ.

(УТИСЦИ С ПУТА)

БЕОГРАД.

ДИМ. М. ЈЕВТОВИЋ-ПОЛИМАЦ.

С лађе, кад по тиху мору шета,
Ја ти сматрам споменике давне,
Те су теби од стотина љета
Свједоци живи прошлости славне.

Древни Граде, свијетом се вила
Твоја слава са сињег Јадрана
И слободи ширио си крила
Преко ропских на Балкану страна.

Ал' откада, Дубровниче стари,
Горди Француз хтједе да ти смета,
Кад те збаци да ти господари,
Отад, вајме!, сто је равно љета.

FRANCUZI NA ŠIPANU.

ŠIPAN (DUBROVNIK).

VLAHO FORTUNIĆ.

Tri milje i pô daleko od grada Dubrovnika prama sjeverozapadu nalazi se veoma ugodno i pitomo ostrvo Šipan. Dugo je $1\frac{1}{2}$ milju, a široko $\frac{1}{3}$ milje. Ostrvo je odjeveno bujnim zelenilom, gajevima maslina, vinovom lozicom i kitnim borima, te svakojakom sitnom goricom. U sredini ostrva pukla je dugoljasta dolina za jedan sat hoda, zasadena lozom i drugim voćnim stablima, a okružena maslinicima i samoniklim pinjima; to je ši-

Dvorac Skočibuhe (De Stefani) na Šipanu.

panjsko polje. Na sredini ostrva diže se knežev dvor, ograden četverouglastim zidom. Na ulazu u avliju više vrata uzidan je kip sv. Vlaha sa nadpisom iz XV. vijeka, kad je dvor bio sagrađen. Od kneževa dvora sa južne strane polja prama istoku nižu se ljetnjaci dubrovačke vlastele: Pozza, Gozze, Bona, Gradi, Natali, pa i nadbiskupa dubrovačkog.

*

Naj glavnija su dva mjesta na Šipanu: Luka na zapadnoj strani ostrva i Sudurad (San Giorgio) na istočnoj strani. U Luci

u prisoju nalazimo vile vlastele i gospode: Sorgo, Luccari, Deani, Zamanja, Natali, Gradi, Altesti i Bona, pa i dvorac tetke Miha Pracata, koji se rodio na ubavom Lopudu, te još mnogih drugih, a u Sudurdu: De Stefani, Skočibuha, Ghetaldi i drugih. U blizini Sudurda na krasnom položaju u prisoju nalaze se ruševine dvorca kralja Renata, koji je u petnaestomu vijeku zatražio zaštitu republike. Grb ovog kralja, koji se službeno nazivaše: „*René I., dyc d' Anjou, de Lorraine, de Bar, Comte de Provence et de Piemont, roi de Sicile et de Jerusalem*“ — nalazi se danas uzidan na jednoj privatnoj kući u Sudurdu. Natpis, koji je stao ispod grba na dvorcu, resi danas londonski muzej.

Lopud s franjevačkim manastirom.

Tamo, amo hodeći po ostrvu dođe se do više vila vlastele dubrovačke. U sudurdu i kaluđerice uzgajateljice imale su svoja dva ljetnikovca, jedan za žensku vlasteosku djecu, a drugi za siromašad.

*

Komad vinograda u Sudurskom polju, te danas pripada Petru Cvjetkoviću i Mari Tomašić, zove se i danas „Dumanjska peča,“ a to zato, jer je baš ovim kaluđericama (dumnama) pripadao.

U srpskim spomenicima prof. Jirečeka nalazi se, da je neki srpski velikaš imao na Šipanu lijep ljetnikovac, kojeg je prodao kašnje jednomu vlastelinu.

Još na Sudurđu ima krasnih dvoraca sa kulama iz posljednjih decenija srednjega, pa iz početka novog vijeka kao i ogromna crkva, posvećena Sv. Duhu, koja je služila i za tvrđu, a sagradili je preostali junaci ispod Alžira, kad ono Karlo V. boj bio sa berberskim gusarima 1541. god. Tada su mnogi pomorci dubrovački sa svojim brodovima služili u vojnama Karlovim i bješe između njih i mnogo pomoraca sa susjednog Lopuda, otkle je onog vijeka Miho Pracat otišao u svijet da se obogati.

Malo dalje mjesta Sudurđa, u dolinici okruženoj zelenim brežuljcima, nalazi se glasoviti benediktinski manastir sv. Mihajla,

Franjevački manastir na Lopudu.

a uza nj matica crkva posvećena Gospi od Milosrđa. Ta crkva i danas je matica u Sudurđu, a nekad je bila cijelome ostrvu.

Na zapadnoj strani ostrva divna je Luka, zaštićena od svakojakih vjetrova, a do same obale spuštaju se gusti gajevi maslina, koje se ogledaju u biljurnom moru a ptičice od grane do grane skakuću i svojim pjevanjem začinjaju omjereno sumljenje tihih talasića, kad cjeluju obalu pod maslinama. U bistru moru vidiš gdje šarovita i ubava vladika, maslikovac, lumbrak, zelem-

bač, pjerka i druge hinjice traže hranu okolo braka i druge morske trave te se prevrćući odrazuju razne žive boje, koje ih rese.

Takove prirodne ljepote ne može kist da naslika, a kamo li pero da opiše; pa nije čudo da su se uzduž morske obale nanizale vlasteoske vile, a oko njih su zasadeni lemuni i naranče, poma i raznovrsna ruža, koja cvati u svako doba godine, pa se diviš i ostaloj raznovrsnoj tropskoj vegetaciji, koja bujno uspijeva.

Nije dakle čudo, da ovako prirodna ljepota ovog ostrva mnogo djeluje i na stanovnike, koji uživaju lijepo zdravlje do duge starosti i koji su bistra uma i vesele čudi. Zato u svako doba godine čuješ, gdje se razlijege na kopnu i na moru narodna pjesma, koju je šipanski Vuk — čestiti starina Dr. Baldo Glavič, kanonik, — sada slijepac, sakupio i štampao. Punim se pravom Šipan nazivlje vilenjakom dubrovačkim, gdje su vlastela u ljetno doba godine plandovali. Francuzi, kad zapremiše 1806. g. grad Dubrovnik, odmah poslaše posadu, ako i malu, na Šipan; ona se nastani u vlasteoskoj kući, te danas pripada nasljednicima Toma Martinovića.

Vojnici stražu stražište u današnjem potrijemku crkvice sv. Antuna. Potrijemak drže četiri stupa donešena iz Sorgove vile.

U blizini je crkvice veliki „platan“; u njegovu truplu u noćno doba stao je na straži francuski vojnik.

Na zemljištu zvanom „Fratilja“ vojnici se vježbahu u oružju.

U to doba jedan vojnik nešto ukrade, za to ga stariješine osudiše na smrt. Videnija gospoda u mjestu, između kojih i kapetan Gašpar Bunić, zauzeše se za osuđenika, te poslaše simpatičnu djevojčicu Katu Burić, svu u bjelini odjevenu, zapovjedniku francuske posade, da isprosi milost za osuđenika. Zapovjednik, na veliku svoju žalost, ne mogaše uslišiti vapaje dražesne djevojčice, jer osuđenik bijaše po treći put upao u isti prestupak. Osuda se izvrši i tog vojnika ustrijeliše na pomenutom zemljištu „Fratilja“. Na bježuljku „Brdo“ zvanom više same Luke, a do kuće plemića Altesti imali su Francuzi bonicu. Za vrijeme njihova boravka na Šipanu pojavise se šeše (boginje) među Francuzima i od njih uhvati šeše malena djevojčica Mare Stjepović, koja je stanovala blizu bonice. Za Francuzima došuljali su se Englezi. Pripovijeda se, da su ovi došli sa zapadne strane. Na znak fran-

cuske straže, da je prispio neprijatelj, odmah bane zapovjednik francuski, ali ga engleski vojnik odmah ustrijeli.

Tada se razpršaše Francuzi po otoku. Pripovijeda se, da su četiri Francuza došla u selo Kalafatovića u Marina Kalafata pred njegovu kuću, bacili puške, te ga molili da ih pošto poto povede do Dubrovnika. Dok su Francuzi boravili na otoku Šipanu, radili su oko uredjenja puteva, a osobito onog, koji spaja Suđurac sa Lukom.

Kad Francuzi ukinuše dubrovačku republiku, ustanoviše svoje vlasti po cijelom njenu teritoriju i Šipan postane francuskom općinom ili merijom; te prijašnja republika bi uvrštena u pokrajine kraljevine Ilirije i postane jedna od sedam pokrajina pomenute kraljevine. Tada francuska općina šipanska dobi i svoj pečat, koji se još čuva u jednoj familiji a nađen je prije nekoliko godina zakopan u zemlji. Taj pečat eliptičke forme sa duljim promjerom okomice nosi u polju francuskog orla glavom na desno pod carskom krunom, gdje se naslanja na rličku, desno i lijevo gore i dolje po jedan grom, a pod okrajkom pečata natpis:

MAIRIE DE GIUPPANA PROVINCES ILLYRIENNES.

Manji promjer pečata ima 28 mm a dulju 32 mm.

Na polasku Francuza ostane jedan francuski kapural, koji se zvao Bleus. Ovaj se oženio u Šilovu selu na istočnoj strani šipanskog polja. Po njegovu imenu u zemljišnim mapama nazivlje se selo *Bleus*, dok u narodu uvijek se čuje Šilovo selo. Bleus je imao pet kćeri i jednog sina, koji mu je zarana umro.

HUMANITARNE USTANOVE I ZAKLADE DUBROVNIKA.

ACARAS ben ILI.

Između krasnih stranica o starim Dubrovčanima sjaju za stalno one o njihovom blagome srcu prama nevoljnicima; ova im se vrlina sačuvala i u potomcima do danas. Mi ćemo iz tih mnogih stranica navesti samo koji redak da odamo poštu sjenama Dubrovčana prošlih vjekova.

Četnaestoga se i petnaestoga vijeka Evropa otimala varvarstvu i polumjesecu, a Dubrovnik, malen prostorom ali velik duhom hrišćanske ljubavi, začudi svijet svojim humanitarnim osnovama. Godine 1317. utemeljena je „Spičarija¹ Male Braće“, koja, jedna od naj starijih u prosvijećenome zapadu, punim se pravom ponosi da je naj starija u našoj monarhiji, a ne prođe nego samih 30 godina dok je 1347. god. postavljen temelj velikoj bônici, „Domus Christi“ kojoj je pridodata ljekarna „Domus Christi“ 1420, druga u Dubrovniku a opet treća u Austriji. Godine 1432 bi osnovano „Javno nahodište,“ po starini drugo u Evropi. Ali kao da malom gradu ne bješe još dosta veličine! Početkom XIV. v. evropske se države toliko brinu oko gubavaca, da ti nesretnici bivaju javno kamenovani, — a vlada dubrovačka početkom istog vijeka udara nov porez na građanstvo, da bi se kúpila kuća na Dančama,² gdje bi se ti nesretnici liječili i izdržavali na državne troškove. Pitanje robova, to životno pitanje još nazad malo godina u slobodnoj Americi, kušalo se u Dubrovniku riješiti već pri svršetku XIII. v. po prilici za Rudolfa Habsburškoga, jer onda senat udari teške namete na trgovinu robova. Pitanje se pak riješi već 1417. god., kad vlada dubrovačka ne samo u svojoj državi zabrani trgovanje robovima, nego i naj strožim kaznama zaprijeti dubrovačkim brodovima, koji bi se gdjemudrago zanimali ovim

¹ Ljekarna. ² Blizu grada.

nečovječnim trgovanjem i samo prekriveno mogao kogod iza ove godine imati roba, dok i to iščezne. Ovako slavni barjak s. Vlaha postaje na moru simbol slobode mnogo vijekova prije nego li zastava gordoga Albiona!

Ali uza sve to regbi da Dubrovniku bješe suđeno da mu slava počne zalaziti. Dvije trešnje! Na obalama afričkih gusara uništenje flote! Oko obala Velike Britanije pogibija nepobjedive armade, u kojoj učestvovahu dubrovački brodovi! Kuge! — sve to preživi Dubrovnik u kratko vrijeme. Samo bitka kod Lepanta, koja pokaza moć kršćanskog oružja, ali u isto doba i opadanje kršćanske diplomacije, doprinije propadanju Dubrovnika, jer od onda datuje propast osmanskog carstva, s kojim interesi i bogatstvo Dubrovnika bjehu usko skopčani. Ali kô da sve to ne bješe dosta! Dubrovnik pretrpi smrtni udarac 6. aprila 1667. Kô da se sama priroda bila zavjerila, da uništi slavu i moć našega grada! Uzdrma se utroba zemlje, te je bogati grad, zavičaj naše vile pjesnikinje, pretvoren kroz malo časaka u gomilu ruševina: i sada se mješte pjesme uzdizahu jauci umirućeg plemstva i naroda! Dubrovnik, hvala romanskoj žilavosti mnoge vlastele, u čiju su se krv presadile sve vrline srpskog življa, podigne se kô ranjenik oporavljen od bolesti.

Dubrovniku bješe suđeno, da još jednom zapjeva, ali to bješe labudov spjev hrišćanske republike i dobre republikanske uredbe. Godine 1671. vlastela se kupe u senat zabrinuta što narod s nevolje iza potresa propada ekonomski i pada u ruke bezdušnih kamatnika, te zaključuju da se ustanovi zalagaonica „Monte di pietà“, ¹ gdje bi siromasi našli pomoć u potrebi primajući u zajam novac uz vrlo niske interese. I ova je zalagaonica jedna od naj starijih ustanova ove vrste u monarhiji, jer nema od nje nijedne starije do one u Gorici. Dubrovačka vlastela dadoše besplatno glavnice zavodu i narediše uz prijetnju strogih kazni da interesi budu samo toliki da pokriju troškove ustanove. I Dubrovnik se opet sagradi i oporavi. Okeani i Sredozemno more bjehu davno zaboravili zastavu sv. Vlaha, a stari takmac, Venecija, zlobnim posmijehom praćaše propast dubrovačkog brodovlja. Ali kô za čudo Sredozemno se more mudrom upravom senatora opet napuni kroz kratko vrijeme brodovima, na kojim lepršaše stijeg

¹ Brdo, gomila milosrda.

sv. Vlaha a na obalama sjeverne Amerike Dubrovnik opet zasja potpunom slavom za američkog rata.

Regbi ipak kô da mu bješe sudeno da pogine, ali ne baš onako naprasno kô što poginu udarcem velikoga Korsičanina. Osvanuše krvavi dani u Francuskoj. Jakobinsko brodovlje sa svojim ognjenim žvalima banu pod mirni grad, prijeteci poraz i uništenje, ako mala republika ne plati u ime slobode francuskome narodu ogroman iznos novaca kao krvav otkup. Senat uplašen izruči na rpe krvavo stečeno zlato i srebro da bi spasio slobodu, te tako Dubrovnik opet spade uprav na prosjački štap.

Pored ovako teškog udarca Dubrovnik ne zaboravi ipak svoje humanitarne zaklade i ustanove, a bilo ih je mnogo razuih kao što su one za otkupljivanje robova. I tako se i onda grad požrtvovanjem riješi na otkupljenje robova što je svake godine vršio. Ali prilike bjehu vrlo teške; trošenje novca činjaše se nemoguće. I u istinu bješe nadošla i druga nesreća, bješe nastala grozna zabuna među senatorima ne samo s nestašice novaca, nego i što priječaše i sâm glad, kakav se nije predvidio u nikakvoj drugoj nezgodi i što još bješe nastao nemir i strava u narodu radi imetaka i glavnica položenih na stranim bankama, jer im priječaše propast s francuskih pobjeda. Ni sama privatna imanja nijesu bila ostala netaknuta. Vlastela i narod dopriniješe, koliko ko mogaše od privatnog imetka, na ôtar domovine. U ovakim dakle prilikama odluči senat da se otkupuju robovi iz turskih ruka, odluka dostojna rimskih podviga, te naj oštrije naredi da se otkupi i te godine, pa makar kakvim požrtvovanjem, broj hrišćanskih robova ustanovljen u staro doba i naloži državnim blagajnicima t. j. *tezorijerima* crkve *Santa Maria Maggiore* (Gospe Velike), da dobave zato potrebite iznose koje im sam ustanovi bojeći se da iznos ne bi bio dostatan za oslobodenje svega broja i uoblasti ih još u isto doba da posegnu i za crkvenim dobrima, jer je znao da je Rim često gledao kroz prste i dobrim okom ustanove dubrovačke i ticanje u crkvena dobra sa strane vlastele, jer ih je senat dubrovački jednako upotrebljavao na slavu Hristove nauke, i kroz dugi niz godina o svome trošku izdržavao kršćanske ustanove po turskome carstvu. Ovaj nalog senat potkrijepi motivacijom da je dužan pobrinuti se za svakog pojedinog građanina kao za samoga sebe.

Dubrovčani dakle još tada mogahu punim pravom da kažu o sebi ono što su Englezi tek ovoga vijeka kazali u svom parlamentu, da svaki pojedini građanin engleski može biti uvjeren da mu je za ledima cijela flota i moć engleske države.

NAPOMENA. Neke od slika, koje nijesu naše štamparije, za ovu Spomenicu stavio nam je na raspolaganje gospodin **A. Schmalix**, pisac djela: **Ragusa und Umgebung, mit 70 Illustrationen von Ida Lasser Schmalix und 2 Karten.** — München und Brixen 1906. Kommissionsverlag der Presseverlagsbuchhandlung in Brixen. Preis 2 K.

Gosp. Schmalixu, koji nas je i inače zadužio zbog odlične svoje ljubavi i simpatije, kojom je pisao napomenuto djelo, ovim naj toplije blagodarimo.

Ovo su slike, koje su uzete iz njegova djela :

I. Orlandov stup slobode na str. 2. — II. Pôma (Palma) u Dubrovniku na str. 3. — III. Urošev krst u Rozariju na str. 8. — IV. Sv. M. Magdalena. [Sl. Ticianova.] na str. 10. — V. Česma na Taboru, str. 32. — VI. Manastir sv. Jakoba, str. 39. — VII. Dubrovnik prije trusa 1667. g., na str. 92. — VIII. Guslar, str. 120. — IX. Izvornik u gradini Gozze, str. 122. — X. Dvor Gozze u Dubrovniku, str. 123. — XI. Ulica (Prijeke) u Dubrovniku, str. 124. XII. Paviljon u gradini Gozze na Trstenome, str. 129.

Blгодаримо također i Gg. Jefti Pavloviću i Komp. u Biogradu za mnoge druge slike posuđene nam iz djela Dr. L. Vojnovića o Dubrovniku, odl. Gospodi L. Zore, Gg. N. Štuku i dr., N. I. Gjivanoviću i dr. i A. Benussi na naročitim klišeima za ovaj Pomenbroj.

Ko želi izvornu njemačku priču „Dušan's Rosen“ (Dušanove Ruže) Rodensteina, po Njemačkoj vrlo poznatog pisca, neka uz cijenu za ovu Spomenicu priloži 40 para (helera), te će je dobiti od naše štamparije.

Nekoliko rukopisa za ovu Spomenicu nije se moglo upotrebiti, jer štamparija nije mogla preći granicu od 5 brojeva „Srda“ (15 tabaka) određene za nju.

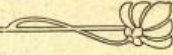
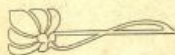
Uredništvo.

СРЪ

SRĐ

Год. VII.
God.ДУБРОВНИК, 15. марта 1908.
DUBROVNIK, martaБр. 6.
Br.

RASTUČENE GUSLE*

Beranger.

Dodi k meni, moje pseto, moje jedno živinče; jedi pored moga oćajanja; ostaje mi još bijeli kolač: sutra ne ćemo imati neg crnog hljeba.

Tudinici, koji prijevarom pobjediše, rekoše mi juče u ovoj dolini: „Gući da igramo.“ Ja ne htjedoh, a jedan od njih rastuče mi gusle.

One bjehu seoska muzika. Nema više veselja! Nema sretnijeh dana. Kako ćemo igrati u hladu? Ko će milovanja razbudit?

Žice im, živo zagudane, već u zoru preslatka dana navještavahu nevjesti svatove, mladog zaručnika.

Župnici, koji bi se osmijelili da ih slušaju, manje se ježahu na naše igranke; veselje, koje bi uz njih razbuktjelo, bilo bi razvedrilo kraljevo čelo.

Ako smo u našoj slavi uza njih pjevali pjesme, koje nam one nadahnjivahu, jesam li ikad mogao pomisliti, da će se na njima tuđin osvetiti?

Dodi k meni, moje pseto, moje jedno živinče; jedi pored moga oćajanja; ostaje mi još bijeli kolač: sutra ne ćemo imati neg crnog hljeba.

Kako će nam nedjelja bit duga ispod krijesa i u kolibi? Hoće li Bog blagosivljati berbu, koja će se otpočinjati bez gusala!

* Ova se pjesma Beranžerova odnosi na okupaciju Pariza sa strane vojske saveznika iza poraza Napoleonova kod Waterlooa.

One su bile odmor iza teška truda, siromahu utirahu patnje. Njima samijem su naša polja dužna, ako bi gdjekad mogla svrgnut s pameti i velikaše, i poreze, i oluje.

Udušivahu mržnje, otirahu gorke suze. Nijedno geslo na svijetu ne učini toliko dobra, koliko moje gusle.

Ali neprijatelj, kog treba da proćeramo, povрати mi laku srčanost. Neka u mojijem rukama puška zamijeni gusle, koje bjehu rastučene.

Toliko prijatelja, od kojijeh se rastajem, reći će ako poginem: Ne htjede da divlji tudinac veselo igra na našijem razvalinama.

(pr. Jeni).

Милован Глишић

† 2 јануара 1908.

Мићун П. Павићевић — Цетиње.

Трагична коб прати наш сиротни врт,
Што год имасмо снажније и јаче —
Све то нам пркосно одузима смрт;
Сваки дан Српство избранике плаче

Бурно прошло љето много нам узе,
А ново, одмах својих првих дана —
Донесе нове болове и сузе:
Нема нам више чиче Милована!..

И он подлеже трагици човјека,
Који са пуно хумора и знања,
У свом албуму скоро пола в'јека —
Уноси наше патње и жецања...

Доста је судбо, вај смилуј се више!
Обиђи друге народе и људе,
У твојој књизи већ знамо да пише:
„Србин ће свагда бити среће худе!“

Сима Матавуљ

† 20. 2. 1908.

Михуи М. Павићевић — Цетиње.

Из градине врсног цв'јећа
Усуд дрско руже кида,
У данима прамаљећа
Српска вила плаче, рида...

На Парнасу зв'језде јасне
Изумиру сваког дана;
Наша срећа нагло гасне,
Већ немамо великана.

Изненада гласи кобни
Сав Српски Род уцв'јелише:
Чујем смрти одјек злобни:
„Матавуља нема више“!...

ooo[....]ooo

У борби.

М. Dimitrijević — Mostar.

И ја се спремам на врлетан пут
С talogom bola што лежи на души,
И већ ми Живот сок животни суши
И грубо тишти један удес крут.

Treba ми бити снажан као div
Па да се mognem сили одупријет!
Не знам треба ли живјет или мријет,
Stradam ли невин, ил' сам, можда, крив?

О теško onom ко несрећу своју
Nosi у души, ко је за то рођен
Da strada од свог рођенога среа!

И мени теško!.. Али ёу napregnut
Snagu, и остат побједник у боју,
Premda ми душа у ђемеру греа.

GDJE SU NESTALE

(konac)

novela K. Klostermanna.

Minu godinâ otkad je bilo nestalo jadne Lujize; nesretnim je roditeljima vrijeme prolazilo tužno u bolovima, koji su se neprestano obnavljali, u nesnosnim duševnim mukama i neprestanim tuženjem na sebe; svaka radost života bješe im iščezla, i u ovoj je žalosnoj atmosferi rasla njihova mlađa kćerka Rose-Marie. Bila je, ako je moguće, još ljepša i čilija od svoje starije sestrice, koje bješe nestalo, ali je ujedno bilo očividno da je ona stradala u sjetnoj okolini, koju joj je sudba bila odredila. Nigda u sve ovo vrijeme ne ču vesela smijanja, dosjetljive prijatne riječi. Mučke i ozbiljno vršili su otac i majka svoju radnju, mučke vodila ju je majka na školu s dana na dan, dok joj je bilo dvanaest godina, i s dana na dan bješe ona svjedok, da bi majka drhtala kao prut, kad bi prolazila mimo mračnu tamnicu La Roquette ugledavši crne zidove, koji bjehu na nju djelovali onako tužno one žalosne večeri. Netom bi kucnulo četiri časa, stajala bi majka ispred škole i mučke bi je dočekala. Siromašno dijete, koje nije poznavalo nikakve radosti, pritisnuto, slomljeno, nije mozebit ni razumjelo bujno veselje svojih drugarica, ma da je po prirodi samo bilo puno života, ma da bi kadgod usplamtilo u njenim očima nešto kao svijetla sunčana zraka.

Kad Rose-Marie ostavi školu, pođe na nauk u neke cvjetarice; ona je to zaželjela, a majka, koja bi je naj radije bila držala doma kod sebe, bila je nerado popustila kćerinoj volji, kad je ova izjavila da za ništa na svijetu ne će raditi škatulje. I kad je dijete hodilo u svoje majstorice na učenje, ne prestade majka da je u jutro prati, a u večer da je dovede; nije ipak mogla zapriječiti da je majstorica katkad pošalje gdje god. Djevojčica bi rado hodila, ali je majka bila vrlo nemirna s takova hoda i preklinjala je često da se ne druži s nikim, i da se čuva od svakoga, opominjući je da je svijet opak i da mladim

djevojčicama svuda pletu mreže. Rose-Marie ne razumijevaše, gledaše majku pitajući, ali majka pokazivaše suzama niz lice izčežavanje Lujizino.

Tako bude djevojčici petnaest godina i prije no roditelji osjeteše, ona je bila procvjetala kao krasna djevica. Tad majka izgubi i ostatak svojeg mira i riješi se napokon ne slat je više na radnju, nego držat je kući da može nadgledati svaki njen korak. Ova majčina odluka jako je smetala siromašnoj djevojci, koja kod cvjetarice, gdje je radilo mnogo djevojaka, bješe poznala veseliji život, te joj se bila ozvala mladost za svoja prava. Nije se ipak usudila da se opriječi majčinoj volji, i tako podnašala svoju sudbu prividno tiho.

Tad se dogodi da ih sa sela posjeti djevojčin stric, brat očev, srdačan seljak, udovac bez djece, veseo, pun dosjetaka i smijanja. Uvjeri se brzo da je malo prijalo krasnoj sinovkinji mrka, sjetna atmosfera i okolina, u kojoj življaše, i strese zamišljeno glavom.

„Brate“, reče neke večeri, kad se šetao s Ricardetom na Bastiljskoj placi, „oprostićeš, bogme, da ti kažem iskrenu riječ. Kaži, imaš li pameti? Držim da na svijetu treba svemu da bude kraja, i žalosti i bolu. Meni je umrla žena, dvoje djece sašlo je u grob — bilo je dosta žalosti; pregorio sam, hvala Bogu. Vi ste Lujizu izgubili; to je u istinu bio užasan udarac; ali što se može? — Žalili ste je dosta i kad bi ste se obratili u čemprese jadikovce na Pere-Lachaise, ne biste je povratili u život. Ko može kazati što bi je bilo čekalo; možda slatko počiva u naručju Boga milosnika. Ali zaboravljate, ti i žena, da imate i dužnosti prema drugoj kćeri. Ili mislite da mlada djevojka, u kojoj se probudio život, može podnositi ovo kod vas u ovoj dolini suza, u koju je osuđujete? Sva kuća o tome govori i zamjera vam; vaš mi već vratar ovo reče, netom dodoh i zapitah za vas, i onamo gore u *mansardi* nad vama švelja, koja je također izgubila dijete, žali također jednu Rose-Marie i rekla mi je da vam govorim i da vam upravim glavu. Znaate da nemam nikoga nego vas i rad bi oživio u ovoj vašoj djevojci, sve ću još, dok me Bog pozove k sebi, njoj ostaviti što imam, ali, Boga mi, ne ću da vi postupate s njom tako! Drugo življenje treba da prepravite vašoj curi, i da smetnete ona

vaša kisela lica, inače će vam ona uvehnuti i umrijeti, ili će vam izlećeti te vam zaigrati komediju, na koju ćete promišljati do vaše smrti. Lakše biste pazili na vreću buha, no na ovako mladu djevojku! To vam govorim ja, koji sam također štogod vidio i opitao u ovo pedeset godina života".

Iste večeri reče stric Rose-Marie pred njenim roditeljima:

"Dakle, ti curo, čuj i kaži iskreno: ovdje majka hoće da te ima doma, a ti bi voljela da ideš činiti evijeće onamo u radnji na bulvaru *des Capucines*, eh? — ne boj se, istinu mi kaži: bi li?"

Djevojka ostade zabunjena na ovo neočekivano pitanje, a njena majka problijedi od straha.

"Ala, kaži, kaži dakle!" navaljivaše stric.

"Djevere — ja se toliko bojim", reče majka.

"Ti muči, budi pametna i pusti da ona govori".

"Ah da, striče, opet bi voljela hodit na radnju . . . već sam zaradivala novaca ali majka ne će, i tako doista ne smijem. . ."

"Smiješ, Boga mi, smiješ, moja miljenico", usklikne stric, „i hodićeš, zato ću se ja brinut; ti si doista pametna a da ne učiniš budalaština“. Majka promrmlja u sebi nešto, otac se namrgodi, ali se ne usuđivahu da se protive; djevojka činilo se da ne vjeruje, njeni su se pogledi časom plaho zalijetali k stricu i opet bi se zaustavili kod roditelja. U toliko stric brzo razveseli i počeo sve pripovijedati vesele stvari. Oni slušahu, štoviše počeoše se i djelomice smijati, ali bi opet odmah umukli, kao da bi se pobojali ove veselosti, od koje su se bili odavna odućili, ali već odavna, mnogo odavna, ne bješe u ovim zidovima pala vesela riječ i ne bješe odjeknulo srčano smijanje.

Drugoga dana rano Rose-Marie pode u trgovinu, u kojoj je do ne davna radila, da moli da bi je opet primili na radnju; majka je i stric dopratiše. Nju primiše, a stric, koji je također bio govorio s vlasnicom trgovine, doznade iz pouzdanih usta, da mu je sinovkinja bila vrlo i valjana radnica. To mu je bilo tako drago, da bi bio malo ne zagrlio onu gospodu.

"Madam", reče očevitom enfazom, „da vas Bog blagoslovi i svi oni neka vam zahvale; vi ste prava majka ovoj curi, više nego ova ovdje. I da je vaša, ne biste je zatvorili kao koludricu“.

„A zašto bi je zatvorila“? odgovori posmijehom cvjetarica; „ako je vrlo, ne treba toga, a ako nije, ne mogu je sačuvati.“

Stric se okrene pobjedonosno k svojoj snasi nagibajući se od gorljivosti.

„Sad čuješ! Sad čuješ!“ usklikne; „ova ti je gospoda takoder kazala! Sad ćeš se možda opametiti!“. Tada majka i stric otiđu a Rose-Marie ostane u radnji.

Kad u večer supruzi sjedahu doma sa svojim gostom razgovarajući i čekajući povratak djevojke, reče ovaj pružajući bratu ruku: „Dakle je ugovoreno, je li? Vi ćete promijeniti svoj život i ostaviti vječno plakanje i mrmljanje. Ja se tako radujem ovomu djetetu, da ću ostati dulje vremena s vama da vas opet malo uvedem u svijet. Ostaviću vam i nešto ovdje, njoj za poboljšanje i za malo parade, bez koje se ne ćuti sretnom nijedna takova djevojka.

Posjeta stričeva bješe mjeseca maja; vrijeme bješe prekrasno. Akače bulvara bjehu se već zaodjele svježim zelenilom, stotine gradina i malih vrtala u gradskome okolišu, stabla *keđ* i paraka, travišta i cvjetne lehe *squarā* zalivena majskim svjetlom disahu hlad i miris, te se pobjedonosno borijaše sa zadahom i smradnim isparama, koje su se dizale iz neizmjerne pučine kuća, iz miliona bića, koja disahu, iz džinovskog procesa gnjiloće i raspada od tolikih organizama.

Tako unutar grada, ali izvan njega na okolo golemog tijela kapitāle, stolovalo je i gospodovalo proljeće svojom cijelom beskonačnom sjajnosti.

Od djetinstva Rose-Marie ne bješe nigda vidjela proljetnu krasotu; za nju bjehu odlećeale godine jedna iza druge, sa vječito jednakom jednoličnošću, nigda ne bješe izašla iz gradskog opsega, nigda se ne bjehu njeni roditelji spomenuli da je uvedu u hram prirode, koji je sam Bog zgradio ljudima.

Deset je dana već stric boravio u Parizu. Tada jedanput pobjed — bješe uprav subota, reče nevjesti:

„Sutra bismo mogli djetetu spraviti iznenađenje i radost. Zašto nam je gospod Bog dao nedjelju, nego za to da počnemo i da se veselimo? Otidimo svi zajedno na teferić u *Meudon* ili u *St. Cloud*. — Rose-Marie nije nigda, kako sami kažete, bila onamo ona će otvoriti oči!“

U majčinih očima zasija bljesak blažene radosti, njeno izmučeno lice obli se svijetlim sjajem; tada se pomoliše suze na njenim očima: ona se sjeti teferića, šetnja i vožnja čamcem, koje su običavali preduzimati u divnoj, krasnoj pariškoj okolini, dok su još imali svoju Lujizu. Duboko u sreću zazveči žica i izdade sladak glas: biće možda iznova, kako je prije bilo. Onaj trgovčić dolje pod kućom jedva je vjerovao svojim sjetilima: madam Ricardet dođe u njega da kupi dvije škatulje sardina, škatulju jastoga, *pastetu*, oraha, naranača, u kratko punu košaru oblizaka; vinar na drugoj strani ulice zablenuo se začuđen u nju, kao da se pred njim događaju čudesa, jer i u njega se svrati madam Ricardet i zatraži osam gostara vina, Bordeaux, Chablis i burgundskog — od deset godina otkad je bilo nestalo male Lujize, ona bi uzela naj više po dvije gostare običnoga „modroga“. I na sve to počeo još s njim razgovarati, kao da se nije bilo ništa dogodilo, i pripovjerala mu je da će poći na teferić, i priupita ga za sadašnje cijene vatrenjača, kao da deset godina nije bila u Parizu.

I netom otide, evo dobričine djevera i zatraži još tri gostare naj boljega a okrom toga i gostaru finog konjaka.

I doma kod Ricardetâ: „Bora mi, imaće ona što da gleda!“ stao se smijati stric i od radosti tko je ruke, „za šunku i letušte brinuću se ja... — „Ne, ne“, opriječi mu se Blanche u samom smijehu, „ostavi to samo meni, znam ja gdje se dobavljaju naj bolji *poulardi*; u istinu malo daleko odavle, na bulvaru *Voltaire*, ali će mi mala šetnja probiti. Neka jednom osladi usta moje dobro ubogo dijete; upravo je istina — mi smo za boravili da je mlado...“

I madam Ricardet kao da je postala za pet godina mladom; njene oči bjehu radosne, brazge na njenom licu i mrske na čelu bje u mal ne sasvim iščezle; tada počeo premetati svuda po povlacima, iskala je razne toaletne sitnice, počeo čistiti, glačati i sašivati, uglæda ondje vrpce, ovdje evijet, napravlja i pričvršćuje. Pojavlja se sva preobražena, smije se, stavlja na sebe sad ovo, sad ono, gleda se u zrcalo, kako joj pristaje. I djever pucajući od smijeha i tarući neprestano ruke:

„Duše mi, ko bi ovo bio rekao! Treba doći sa sela da vas e nauči živjeti!...“

U šest ura dode Ricardet s radnje — dolazhaše pravilno po časa prije svoje kéeri; radosno raspoloženje obuze i njega, i njegovo se lice razvedri; poče razgovarati, zahvali bratu, zahvali ženi, bješe jasno da u njegovu utrnutome s'eu pupčaaše nov život.

„Sad idem dohavit i poulard“ reče madam Ricardet; „dok se vratim, Rose-Marie biće ovdje. Pa ćemo ispeći još bravlje stegno, koje ću također donijeti: neka otide pedeset franaka.“

„Neka otidu slobodno, pa i više franaka“, muž potvrdi njen govor.

I madam se Ricardet uputi prema vratima visoko dubeci i vitka kao da lebdi u vazduhu.

Muški počeaše razgovarati, prode im četvrt časa brzo, i ne osjetiše, tako na jednak način i druga četvrt, pa pogleda jedan za drugim na ure.

„Odmah će biti ovdje“, primjeti otac.

Stric poče brojiti gostare razmišljajući da li ne bi bilo trebalo kupiti ih više.

„Ma što ti pada na um?“, usklikne šavac; „oli nas hoćeš sve opiti?“

„Dragi brate — treba misliti na sve. Može se dogoditi da se pri ovom teferiću upoznamo s kim te bi nam bio ugodan. Radi se o tome da ga uzmožemo pozvati, ponuditi mu štogod, znaš? Sutra ću moći sve...“

Opet prode četvrt časa. Tad odjeknuše koraci na basamaćima, na pocu. „Sad dolazi!“ uskliknuše oba muška i skočiše prema vratima, koja oni otvoriše. To ne bješe Rose-Marie, nego švelja, koja stanovaše poviše njih u mansardi.

„Uljezite malko u nas, *mamzelle*“, dovikne stric, „i srknite s nama malo vina!“ „Dragovoljno, gospodo“, primjeti smijući se djevojka ne više mlada, i primi punu čašu ponudenu joj; „u vaše zdravlje, gospodo!“

Ona kuene s njima, ispije vino i opet otide.

Nakon malo se opet čuše koraci i opet priskočiše oba muška da otvore vrata. Ovaj put dode madam Ricardet, sva crvena i oznojena od brza hoda.

„Rose-Marie nema još ovdje?“

„Nije je“ ...

7219

СРБ SРD

Лист за књижевност и науку
List za književnost i nauku

Власник и издаваатељ: Српска Дубровачка Штампарија Др. Грацића и др
Vlasnik i izdavaatelj: Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. Gracića i dr

Уредник: проф. АНТОНИЈЕ ВУЧЕТИЋ.
Urednik: prof. ANTONIJE VUČETIĆ.

„СРБ“ излази у свескама од 3 табака, половином и сврхом мјесеца.

На годину: За Аустро-Угарску • круна 10

• „ „ „ Иноземство • • • • 12

Поједини број изван претплате 80 пара.

„SRD“ izlazi u sveskama od 3 tabaka, polovinom i svrhom mjeseca.

Na godinu: Za Austro-Ugarsku kruna 10

• „ „ „ Inozemstvo • • • • 12

Pojedini broj izvan pretplate 80 para.

ДУБРОВНИК. — DUBROVNIK.

Српска Дубровачка Штампарија Др. М. Грацића и др.
Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. M. Gracića i dr.

1907.

САДРЖАЈ. — SADRŽAJ.

1. RASTUČENE GUSLE	
Beranger	str. 1
2. МИЛОВАН ГЛИШИЋ (пјесма)	
Мићун Павичевић.	2
3. СИМА МАТАВУЉ (пјесма)	
Мићун Павичевић.	3
4. U BORBI (пјесма)	
M. Dimitrijević.	3
5. GDJE SU NESTALE (2.)	
(novela) K. Klostermanna (konac).	4
6. ZIMA DUŠE (пјесма)	
M. Dimitrijević.	11
7. ЧОВЈЕК БЕЗ СРЦА	
Miszáth Kálmán.	12
8. GOSPAR DŽORE (1.)	
Živko.	21
9. MARICITIS ACUTA (пјесма)	
Ami.	24
10. GARIBALDI I NJEGOVO DOBA (2.)	
Prof. W. bar. Ljubibratić.	27
11. ŠALA. — ШАЛА.	37
12. КЊИЖЕВНЕ УСПОМЕНЕ (Мемоари)	
И. С. Тургенев.	38
13. STOTA OBLJETNICA ŠARIĆEVE APOTEKE u DUBROVNIKU.	43
14. БИЉЕШКЕ. — BILJEŠKE.	45
15. СПОМЕНИЦИ ДУБРОВАЧКИ објелодањује А. ВУЧЕТИЋ.	48

 Upozorujemo na oglas administracije lista
priložen ovome broju.

 Упозоримо на оглас администрације ли-
ста приложен овоме броју.

„Ali treba da ona sad već dođe. Gdje se ova djevojka zabila?...“

Oba muška gledahu neprestano na ure; madam Ricardet izvadi iz košare kupljeno blago, užeže oganj, stavi vodu, nadjede česnom doneseno bravlje stegno; stavi ga u cijev od peći i pristupi obim muškima.

„Sedam časova, je li da? — Gdje je samo ostala?“

„Sedam časa i deset. Doista, po svoj prilici poslali su je gdjegod...“

„To je već dosadno, htio bi već drage volje vidjeti nje lice, ne dâ mi se više da čekam“, zamrmlja stric, a duše mi, i gladan sam“.

„Da li se možda koja neprilika dogodila!“ prošapće majka i sva problijedi u ovoj misli.

„A ludosti“, usklikne stric, „počinješ opet hinčati? — Biće se gdjegod zagledala... ili, vrag ti je znao, biće se zaljubila...“

„Hajde, hajde, ti se šališ! Kako bi joj bilo moglo ovo doći na pamet...“

Madam Ricardet pristupi peći i tu je nešto pùtila; onda opet dođe.

Čuju se koraci na hodniku.

„Evo je sad!...“

„Ne, ovo je muški, ovo nijesu nje koraci!“

Neko zakuca; otac otide da otvori, ostali se potiskaše za njim.

„Monsieur Ricardet?“ zapita čovjek u vratima; to bješe javni poslužnik.

„To sam ja...“

„Imam pismo za Vas“, predade listak i otide.

„Moj Bože, ovo je ruka Rose-Marie!“, usklikne Blanche Ricardet tresući se kao prut.

Otvori kućicu i poče čitati list. Bješe veoma kratak.

„Mili Roditelji, oprostite mi da Vam zadavam bolest, ali drukčije ne mogu. Roberto je lijep i bogat, on ljubi mene a ja njega. Zajedno ćemo poći u svijet. Nemojte me iskati, bilo bi zaludu; i da me nadete, ne bih više ostala s Vama; naj žaliye mi je strica, ali je kod Vas odveć tužno: Vaša kći Rose-Marie.“

Blanche pade u nesvijest, oni je uhvatiše i položiše na postelju, kod koje sjedoše bez ikakve riječi kako skamenjeni. Na štednom ognjištu pištala je voda. U cijevi praskala je mast. Nakon malo voda prekipi preko lončeva podvršja a iz peći pro-dre jak vonj pregorjene masti. Niko se ne obaziraše na to.

Sutra se dan zatvoriše za Blanchom Ricardet velika vrata *Salpêtrière*: ona bješe pobijesnila.

Nakon dvije godine otpustiše je kao zdravu odonle, ali njeno krasno lice bješe tako preobraženo, da je ne bi bio niko poznao.

O Rose-Marie ne čuše njeni roditelji nigda ništa više; čini se da je ona propala i poginula u nečistu blatu, koje pokriva dno Babela.

Zima duše.

M. Dimitrijević, Mostar.

Sve se bijeli. Pahuljice lete
Vlažne i meke, i zasiplju kraj;
Kroz udolinu oštar sjever mete
A pod njim pišti ogoljeli gaj.

Nebeski svod je bezbojan i siv,
Svjetluca svježna magla u visini.
Jedna se zv'jezda smrzla na planini;
U zimskoj zori ne čuje se živ

Ni jedan zvuk. . . U duši mi je isto —
Pusto i golo, zamagljeno, mrazno,
Presaho zanos, smrznula se mašta,

Odbjegnula me sva nadanja tašta. . .
A sjever zviždi silno i porazno:
Mrtvo je sve. U duši mi je isto.

ЧОВЈЕК БЕЗ СРЦА.

— Mikszáth Kálmán —
с мађарског К. Ђ.

Стари Јово Какук био је врло поштен човјек, Бог да му душу прости.

Ваљда је баш за то и тако убог, што је поштен био.

Становао је у оној незграпној кући до цркве, на којој стоји обојадисана фирма: Једна волујска глава и месарски алат.

Цијело га је село волило, као да је свима својта био; друкчије га нико није ни звао, већ „Чика Јово“, а осим ове љубави и једне лијепе кћери, није више ништа на овоме свијету имао, али је и са овим био задовољан до миле воље.

У младим годинама својим био је домобранац и знао је много причати о Бему, чија је слика у средњој соби господина попа, о Пешћанском мосту, о битци код Шегешвара. Слушао сам га неколико пута, како прича о томе. И онда би чика Јово изгледао, као да су га измијенули; ситне сиве очи засвијетлиле би се, погурена би се леђа исправила, па и сами опуштени брци, осјећајући о чему је говор и нехотице би се заврнули.

Послије буне настанио се овдје са неколико заштеђених форината, отворио месарницу и оженио се.

И жена му је била добра душа, која у свом вијеку није ништа друго скривила, осим што је рано умрла и оставила за собом двогодишње сироче, једну дјевојчицу.

Малој је било име Мара, а била је тако лијепа, да су је људи ишли гледати, као неко чудо. А каква је тек била, кад је навршила шеснаест година!

Имала је црну косу као поноћ; очи као трњине; лице као румена ружа, а на стасу јој је и многа великашка кћи могла позавидјети.

А како је само чико Јово волио своју јединицу! Она му је била очњи вид, радост, понос. Њу су и осим њега многи вољели; она је пак волила само Петра, сина Мартона Лоџија.

Петар Лоци био је поштен момак, за ким је свака цура погледала, када је недјељом пролазио улицом у плавој долами и са ждраловим пером за шеширом. А и он је Мару волио, али је ипак између момка и дјевојке лежала даљина од хиљаду миља.

Тих хиљаду миља била су два земљишта Мартона Лоција, Петрова оца, која су га толико обогатила, да му син није могао ни погледати на просјачку кћер, као што је Мара била.

Осим тога сметала им је и она мржња, која је постојала између газде Мартона Лоција и Чика Јове, а чији би зачетак морали потражити тамо у старо вријеме, када су се још у Шароштатачком колегијуму снијегом грудали; када су се у Пешћанској бици натјецали за наредништво и због овакових ситница тако су се навикли сматрати једно друго за непријатеља, да се сад ни за какво благо не би одвикли од тога.

Она два човјека бијаху као они духови у бајкама, који се непрестано хрвају, али никако да који надвлада.

И они су се цијелог свога вијека гложили; час је један, час други надјачао, али се никада није могло знати ко је побједилац. Цио им се живот састојао у борби за освједочењем: „Ја сам бољи од тебе.“

Врло су се ријетко састајали, а ако су шта проговорили, била је само заћевица.

И околина их је тако прозвала, да им се чак ни имена нијесу могла упоредити. Чика Јову прозвали су „добричином“ а газду Мартона Лоција „човјеком без срца“

..... Када су Нијемци завладали, хтједе једном чика Јово управити влади молбу, да му ова накнади штету, коју су Нијемци, за вријеме буне, његовом оцу нанијели, отјеравши му чопор оваца, за који је њемачки генерал и признаницу оставио. Чика Јово замоли газду Лоција, да му напише лијепо писмо влади, која треба да испуњава своја обећања.

Човјек без срца гордо погледа чика Јову, па му пред свим људима, који се око суднице бијаху искупили, осорно рече:

— Зар те није срамота просити од Швабе?

Чика Јово поцрвени од стида, изађе без ријечи и више му никада није пало на ум да моли шта.

Када су Мађари поново завладали, кад је грануло сунце слободе, утваре, које су до сада само зато живјеле, да се има ко

мучити, редом изађоше да се сунчају: Великаши заузеше столице својих предака; мања се господа пожурила да сједну на које било мјесто; а коме није никакво мјесто у дио пало, тај је сио ма и на ледину, да одавде ужива у давно очекиваној слободи; — када је — велим, — ово доба дошло, збацила је и душа човјека без срца своју грубу одјећу те и он поче тежити за звањем.

Ово је била столица сеоскога кнеза.

Било је нечег примамљивог у томе: Бити сеоски кнез. Такав кнез, кога не именује пристав, него осам-деветстотина људи бира по својој слободној вољи и срцу онога у коме има највише повјерења, баш као у старо вријеме.

Боме, у цијелој држави, не бијаше онда човјека, коме би ово звање било испод части.

Човјек без срца радио је и душом и тијелом, само да постане кнез, али на дан избора народ једногласно изабере чика Јована Какука.

Чика Јово се са сузним очима захвалио на великом одликовању, изговоривши красну бесједу, од које ни поп не би знао љепше рећи, те им рече да се он тога звања не може примити, јер је она за јаче руке, али да је његова највећа жеља, да то мјесто заузме газда Мартон Лоци.

Разумије се, да су сад опћинари гласали за Лоција, али човјек без срца не хтједе примити кнежевску палицу из руку свога највећег непријатеља.

Човјек без срца бјеснио је у свом немоћном гњеву, још се никада није осјећао тако понижен као сада; ниједно оружје му није задало теже ране од ове. Али још ни сада се није могло знати: Који је бољи? То ће се тек видјети.

У оваковом вјечитом надметању састојао се живот ова два човјека, којима би и читаво окружје било тијесно, а камо ли једно село!

Петру је наложио отац, да смије ићи свукуда, коме год хоће, само не у кућу Какукову. И Мари је отац говорио, да с Лоцијевим сином никакво пријатељство не почиње.

Ево, за то је био размак од хиљаду миља између ова два дјетета.

Али шта је љубави хиљаду миља?

Младић је дотле-дотле жељним очима мјерио ову даљину, док одједном и сам не примјети, да ју је већ превалио. По љетним, тихим вечерима, када Мара плијеви по башти, њега и нехотице однесу ноге онамо.

Ма да су Мартона Лоција звали човјеком без срца, срцу ни он није могао заповиједати.

Већ је пола године Петар с Маром ашиковао, кад једног дана опази газда Мартон на синовљој руци сребрну бурму.

— Откуд теби то? — запита старац, и погледа оштро сину у очи.

— Мијењао сам се.

— Ваљда нијеси јео бунике, да дадеш за овај тричави котурић прстен од девет форинти.

— Не могу га сад враћати.

— Па ваљда су ти што доплатили, кушаше старац.

— Једну лијепу дјевојку.

— Дјевојку?..... Триста му мука! Па ти то оцу и не казујеш?

— То воће није са таког дрвета, да се пред оца може изнијети.

— Бре, стрешћу га с тобом заједно, хуљо једна!..... Таки да си рекао!.....

— Па..... Мара... Какукова — рече момак, али сад већ он погледа оштро оцу у очи.

А оданде је прочитао, да је човјек без срца љут.

— Што! — повиче и сав се промјенио у лицу — ти си се вјерио са кћери мога највећег душманина; онога који би ме у капи воде утопио да може? Добро. Пасји син нека си, а не мој, ако с мјеста прстен не вратиш!

Петар Лоци ступи корак натраг, па оданде одговори срдитом оцу:

— Не ћу га враћати!

— Онда....., пут за уши. Не познајем господина! Свршили смо!

Старчев је глас дрхтао, док је ове ријечи изговарао. Син је пркосно оборио главу. Знао је он добро, да то нијесу празне ријечи: Што стари Мартон Лоци изговори, то је свето, ту више нема помоћи,

Син се није дуго предомишљао; не би био син Мартона Лоција, да још и због тога разбија главу. Њега више овдје не по-

знају; не познаје ни он никога; молити и тако неће, јер то не би помогло: Кад човек без срца једном рекне „свршили смо“ ту онда таки камен лежи, да га ни читава чета не би с мјеста покренула.

Покупио је свој пртљак, што је имао: двије-три кошуље, једне хаљине и неколико сребрних талијера, што му је још од покојне мајке остало и остави кућу хладно, без иједне сузе.

Старац је гледао како му се син опрема и како му јединац пошљедни пут прелази преко прага, кога је више волио него живот свој и срце му силно закуца; али лице није смјело одати. Што је немилостиви човек рекао, то човек без срца не може порећи.

А кад је већ толико одмакао, да га више није могао ни видјети, он очајно излети у двориште, зграби кочијаша, који је ондје бленуо, и запита га тупим кркљавим гласом:

— Човјече! куд ми оде син?

— Не знам, газдо, хоћу ли тркнути за њим?

— Иди! Жури се!... Али не — стој! Ни мако да се ниси, оваки си, онаки си..... Нека га куд је пошао! Нека га!

И трипута једно за другим мумљао је „Нека га.“

Трећи се дан већ по свом селу говорило, да је Петар Лоци отишао у војнике.

Чуо је то и човек без срца па је рекао;

— Нека га!

И дрхтао је кад је те ријечи изговарао.

Јово Какук бијаше, ваљда, једини у селу, који се обрадова овому гласу, јер је сад бар могао бити миран, да му кћи не ће завољети Петра Лоција.

То му, да боме, не бијаше ни на крај памети, да га ова већ одавна воли.

Чика Јово пак није ништа на својој кћери примјетио; што више, ево сад се није ни зачудила, кад је чула, да је Петар отишао у војнике. Али како би се и зачудила, кад је она то већ у напријед знала; та Петар јој је на растанку рекао, да због ње иде и да ће се због ње вратити..... Тамо су се завјерили, да ће се вјечито љубити и да ће једно друго, ма и до гроба, чекати.

Ох, она велика липа! Њено би лишће много знало причати; оно је чуло њихову заклетву.

Али липа је знала ћутати, а лијепа Мара још боље.

О тој љубави говориле су још само дјевојачке питоме савалачке очи и скоро блиједило на лицу.

..... Али чика Јово није ни одавде знао читати.

Истина, примјетио је да се она с дана на дан губи, као да нека невидљива рука бере даномице по једну румену ружу са лица њеног и краде по један зрачак из црних јој очију; али шта је томе узрок, то је лијечниково да погоди.

Чика Јово је довео лијечника, лијечник је видио Марин језик и рекао да јој „не фали ништа.“

Јер у лијечничким књигама нема ни трага о каквој бољци, која се зове: Љубав. Па све и да има трага, помоћи јој не може. — Бадава би и преписао шта, кад за њу нема лијека у љекарници.

Кашње је Мара бивала све блијеђа, снага ју је, с дана на дан, све више издавала, љепота јој је свехла, као у каквог сломљеног цвијетка.

По селу се поговарало, да је обољела од сушице.

А то је така болест, од које се само у гробу може излјечити.

Чика Јово се препао, доводио је љекаре из далеких крајева, па кад јој ови ни за трунак нијесу олакшали, онда су му редовно препоручивали какву врачару, која ће Мари зацијело помоћи.

Чика Јово је и то послушао, доводио је и врачаре; али ни ове нијесу могле друго помоћи, доли да чика Јову упропасте.

Оно мало новаца што је имао, то је отишло на лијечнике и на љекарије, па се сада боме добро морао по кући обазријети, да нађе залогаја, којим би се окријепио. Неколико талијера, које је за црне дане оставио, почео је један по један мијењати, док их није нестало, па и то је све било мало.

Оскудијевање је настало у најгоре доба.

Болесничка постеља постала је читаво светилиште, цијело ју је село сматрало за своје дијете, па су одлазили да чика Јову тјеше, а болесницу да подворе и код ње да преноће.

Само је човјек без срца остао хладан према свему, њега није занимао ничији јад, па, ваљда, ни свој; још никада није био тако набусит као сада. Ваљда за то, што није имао кога да мрзи. На његовог јединог непријатеља окомила се судбина; он ни за то није марио. Нека их, нека се понесу. Он ће дотле држати при-мирје, а када се и то сврши, онда ће моћи поново отпочети.

Али судбини се међутијем свидило, да се окоми и на човјека без срца.

У Далмацији је избио рат, што човјек неписмен, тек онда дозна, кад му се син с дрвеном ногом врати кући и почне причати, или ако позна по порезној књижици.

Али Мартон Лоци је писмен човјек, који чита новине, па је међу многим лијепим и хваледостојним вијестима наишао и на ово наштампано : „Колико је мађарске крви протекло?“

Видио је дуг низ имена погинулих мађарских синова, који ондје изгинуше.

У дугом низу погинулих бораца било је и име Петра Лоција.

Из старчевих руку испадеше новине, преблиједио је, али само за тренутак; они који су му сједели околу једва да су шта и примјетили. У тренутку иза оног већ је сасвим мирно подигао новине, па тупо промрља :

— Нека га!

И читао је мирно даље.

..... Шта ли је ондје било написано?.....

На хладном непомичном лицу почело се показивати неко чудновато руменило, а тамне очи, као да су неки утрнут жар до биле. Друштво га још никада није таког видјело.

Боже, шта ли пише ондје?.....

А у оним новинама био је само један прост позив, вапај, да се домобранцима сазида једно „склониште“ од приложених потура: Једну палачу, гдје би се могла повући у дроњке одјенута слава и гдје би се могао скрити живи јад, који се до Бога чује, — да га не чује свијет.

Мартон Лоци је гласно прочитао те редове, нека их чује, нека их знаде свако, затијем оде до сандука, и до потуре је извадио сав новац, што бјеше у њему, пребројао га, па је на чистој хартији до свога имена прибиљежио своту.

— Само кад сам то дочекао — прогунђа дубоко уздахнувши. — Дакле ипак има некога, ко има срца..... ко се сјећа изгладњелог и озеблог домобранца.

Они који су сједили наоколо испунише хартију, док би „оченаш“ прочитао: То бијаху махом прости ратари, мало су могли приложити, али су уз то толико осјећали, да кад би се тај осјећа

могао претворити у новац, могли би купити и самога Ротшилда са свијем што има.

Газда Лоци извади нов лист хартије из сандука и рече, да из овог прилагања не треба искључити никога и пошљедњем просјаку треба дати прилике да отплати свој дуг. Он ће из куће у кућу ићи и позвати свакога, нека по могућству приложи, јер ево пише, да ће сиромасов „грош“ лијепо пристати уз великашевих „десет хиљада.“

Тако је и урадио: отишао је свакоме, почевши од попа, па до пошљедњег циганина, па и чика Јовану Какуку.

Ах, како ли ће сад осрамотити свога непријатеља, који је тако осиромашео, да му не може ништа дати. Истина, сиротиња није зрамота, али је срамота што није знао управљати.

Срце у немилостивог човјека закуцало је јако од побједе и осјећаја, који га је обузео, када је први пут у своме животу прекорачио праг онога човјека, кога је највише мрзио.

Тихо закуца на врата, али се из собе не чу никакав одзив, уће дакле и без тога са два опћинара; али забезекуто устукне, кад је на сред собе ступио.

Смртни му је непријатељ, коме је у мислима не једну горку бесједу сковао, клечао блијед у дну постеље.

А на постељи је лијепа Мара лежала мртва.

Насмијане усне затворене, мале руке скрштене за увијек.

Ох, како је диван мртавац била!

Стари чика Јово гледао ју је укоченим погледом, дуго, нијемо, непомично, није ни примјетио да има кога у соби, тек је послје дугог времена погледао на назочне. Ваљда их није ни познао у своме болу.

Мартон Лоци, несталним кораком, приђе ближе мртавацу, па тихим, тужним гласом рече непријатељу:

— Стјеши се газда Јово! Бог је дао, Бог узима. Изгубили смо ми од ње и драже.

Старац као ошинут скочи на те ријечи, па тужно рече:

Право имаш!

— И ја сам данас чуо, да ми је син умро.

Чика Јово тек сад погледа у говорника, па зачуђено прошапта:

— Ти си то газда Мартоне Лоци? Шта ћеш овдје?

— Дошао сам да иштем.....

— Да иштеш? Од мене? — упаде му горко у ријеч тужни отац. — Та имам ли ја шта више на свијету, што би се од мене могло заискати? Ја, који ни своје јединице немам чиме покопати? И сувише сам убог, а да бих ишта могао дати. Али да видимо.

Јесте, дошао сам да иштем, јер ми је то дужност. Рањеним домобранцима хоће да сазидају склониште из прилога народног; од једног новчића па горе, прима се сваки дарак.....

Чика Јово тужно обори главу, па очајним гласом завапи:

— Ни потуре немам!

Мартон Лоци му хладно окрену леђа и пође вратима, кад га јадни отац ухвати за капут и повуче мртвачком одру:

— Шта ћеш газда Јово?

Јован Какук пригне се мртвацу па јој скине златни прстен:

— Анђелче моје, кад си сада горе у рају, опрости свом оцу, који ти одузима најмилије добро твоје па га даје јадним домобранцима.

..... А ова му је зацијело опростила.

— Прими овај прстен..... немам више ништа; а и ово мо-
радох од једног мртваца одузети.

Човјек без срца познаде синовљев прстен..... забезекнут га узе у руку, затијем грчевито стисну дршћућу руку чика Јовину, па узбуђеним, тужним гласом прошапта:

— Ти си поштен човјек газда Јово! Ти си бољи од мене. То ја кажем.

Човјек без срца спусти се сад на кољена до мртваца, пољуби јој хладну, укочену руку, натакне јој прстен..... то је њен, не смије јој се одузети.....

А кад се подигао, на мртвачевом лицу свијетлила се једна суза, као роса на жутој ружи.....

Та је суза из ока немилостивога човјека канула.

* * *

Лијепу Мару сахранише, али није дуго била сама; послѣје неколико недјеља положише поред ње и чика Јову; туга га је у гроб свалила. Цијело га је село испратило, пола га је села оплакало, али нико тако као „човјек без срца“, који и дан данас излази редовно на гробље те сатима сједи крај гроба његовог.

Боже, о чему ли премишља?

GOSPAR DŽORE

— Dubrovački origjinô *) —

Živko.

U frlesiji (vesela hitnja) su trčala djeca i grajala:

— Evo gospara Džore, evo ga, evo gospara Džore, evo Džore!..

Povrh Mortera (susjestvo u selu B.) nije se ništa vidjelo, vitlala se prašina kao da je bura, nego prvi Džore isklisao iza dūge, kao crna drača na Dujenu (gora povrh sela B.), a na glavi mu okrugla patentna (klobuk visoki) kao starić.

Mića su i Plosko (nadimena) bili kolovode i pritužili Džori iza peta, a neko je na njih bacao prašinu i pijesak iz kantule (cijev od trstike).

— B..... jarci u malahnoj barci...

A barka se kreće i iz porta (luke) ne će. — Ej *beki fudrati skavecakole bekunaci!*.. (Ej, šugavi jarci, liske, jarčine!)

I prasne Džore u gro otan smijeh, pa će prama meštru Damu, koji je dolazio s Kalca (mjesto u selu B.):

— Meštre Damo, *per dio* (bogme) dobru sam im dô *kaču!* (dobro sam ih zapušio)

Pa se po drugi put skućio, onako u uskijem gaćama od nankina (žutkastoga postava) do povrh koljena, i sasuo u široku *kantulu* dvije pregršti prašine i pijeska.

— Perdio (Baš) drž' te!.. Ovo *kaču* daje!

I po drugi put opalio za djecom. Iz nova se uzvitlala prašina, kao da se zavila plata vjetra. Tako su ti ga djeca zatirila do ispod Kule, a on će ti šmignuti (pobjegnuti) u Bara Andrina na Kulu. Ovo su ti bili stari jarani. Baro ih je dosta zadao onako pod nokte u šali goparu Mihui, a to bi opravio Džore.

— Evo me, Mare Barova, imam *dinara!* (para).

I udre se po špagu (džepu), u špagu zvone kržotine (piljei) i lupari (kao spužići), nã, rekao bi e su novei.

*) Nastran čovjek.

— U jutro će:

— Evo ti ja idem, Mare Barova — a za platu nijesam ni pomislio!

— O čemu govoriš, jadan gosparu Džore!

— Dobro je! Kad se vratim drugi put, darovaću ti ubrus od zagrtanja (poput šala) od grla do dno petâ!

Prenoćio je u Bara, ali nije ručao (izio doručak), pa će s njime na more. Tu su prodavali ispred *barake* na žalu Bado i Mihoč pečeno, pa će i Džore ondje da se časti u družini.

Najprije će ga upitati Bado:

— Gosparu Džore, ko će ovo platit?

— Beg!

I tako ti ručao do mile volje, pa će da se razgovara i stuca (govori svašta) ondje u hladu ispod murve dugomače. Družina se povalila, planduje i dovikuje Džori po običaju:

*„O per mare, o per terra. (Il' po moru, il' po suhu)
Živio, Džore Betera!“*

A Džore odvrća kriješćim glasom, onako naslonjen na lakat, na batalu (panj od bora):

*„Sotto l' ombra delle more. (U hladu murava)
Za čuti pjesme gospara Džore...“*

Svi se hihistahu na Džorinu sugranastu pjesmu, a Baro, kao da ne će, ovako ga zadede (upekne):

— Kako ti, gosparu, ono s fidekomisom na Lopudu?

— Prelijepo! Ja znam svoju, a gospoda njihovu. Prekričili mi da je fidekomis i da me ide samo radivanje baštine i *pretura* mi odredila pô evancike na dan, a ja onda udri sijeci stabla od masline i prodavaj na Drvarici i gradu drva — po što po to.

Pa što se dogodilo?

— Što se dogodilo? Eto ti po me *ušijera* (pandura) s preture.

Vi ste, gosparu Džore, optuženi da klaštrite baštinu, a znate li Vi da je baština *fidekomis*, te se po *zakonu* ne smije ni prodavati, ni darivati, ni zalagati?...

— Ali su u knjigu upisana stabla od masline, a nije sjekira, pa sjekira nije fidekomis — i mislim da me je razumio presvijetli česarski sud! — I tvoj ti Džore ni zbogom, a da i ne čeka odgovora.

U to ti se Barović s Mravinca objesio niz murvu, gdje je zobao murve, pa zapomaže da ga prihvate. Baro reče pošprdnno :

— Predaj se, moj Marko, u ruke božje — i spusti se!

Jadan Marko štropošta se kao vreća kukuruza i slomije nogu.

— Hvala Bogu, Džore će, kad nijesi obedvije, jer bi te najbolje pomogla ova tvoja braća! — Marko leleće, a oni ga položili na batalinu i nude ga vinom i pečenicom.

Uzmi na silu, ozdraviće ti noga! Evo ti liječnika.

I Džore mu utegao nogu kostreticom. Jadan Barović zavija od bolesti, a Bađo polijeva morem iz siglića (postavice). I nadoše se dvije dobre duše, te iznesoše Marka u selo, a ona družina ostala s Džorom.

Iza pečenice su jeli u bariei srdelâ. Baro Nikolin za oklad izio ih devedeset slanijeh i popio pô barjela vina, a nije se opio.

To su ti bili izjelice od oka! Dosta popiti i izjesti, a snage kao u konja.

Sve je imao platiti beg, a Džore ni mukaet, nego se uputio uz krivu ulicu.

Prvi će mu Bađo :

— Džore, plati, pa onda idi!

— Frrr, kučalice, doće!...

A Mihoč :

— E, gosparu Džore, izvadi to karantanâ (novac) — plati moju muku!

— Frrr, *grakatežu* (strugač za sir) od sira doće!...

I oprući ti (pođe brže), a nikomu ni zbogom, samo Bara Andrina udari šakom po ramenima, biva da se oni odavna znadu i razumiju.

Družina se pogleda, kao i nehote mučke, i svak je vidio svoj obraz u obrazu svoga druga.

Mihoč prvi :

— Ovo nas je Bog pedepsô radi Barovića! Nije pravedno, da sve pane nama na leđa, valja bome da se i ostali popišmane.

Prihvati Baro :

— To si htio kazati da se porefene (plate piće i t. d.), je li *grakatežu* od sira? Dobra mu je ona.

— Svemu je kriv kučalica — pogleda Mihoč na Bađa.

(Nastaviće se).

Maricitis acuta

Piše Ami

Moja draga na pendžeru stoji
O podnevu, te strpljivo čeka
Da se vratim doma iz bônice;
Moja draga na pendžeru stoji
O ponoći, te strpljivo čeka
Da se vratim s kuće u bônicu;
Moja draga na pendžeru stoji
Kada god ja, pobratime, prodem!
Ona na me, a ja na nju gledam,
Ona meni, ja se njojzi smijem;
Moje srce izohrono kuca
Sa njezinim, pobratime dragi!
Skinem šešir, naklonim se ljudski,
A ona će fino, elegantno,
Odzdraviti, baš aristokratski.
Njene oči moje oči traže
Nebi li mi srce izmamile,
Izmamile, mene pomamile. —
Pomamile? Bojim se da jesu!
Ja ću tebi sada opisati
Sve simptome mog bolovanja,
A ti, brate, onda reci tvoju,
Pa me lieči, ako Boga znadeš,
Nebi l', jadan, prebolio boli.
Sad me slušaj, te intentus ora,
Tone, moju da razumiš prozu:
— Kada zora, ružičastim prstom,
Dira oči uspavanih ljudi
Smrtolikom da ih otme sanu,
Tad se i ja, štujeć običaje,

Iz postelje mehanice dižem,
Te pogledam na bijeli svijet.
Al kad tamo, gle udesa ljutog!
Ja ne vidim ni more ni gore,
Ja ne vidim ni nebo ni ljude,
Ja ti samo moju dragu vidim!
Vidim njene, jaoh, modre oči,
Vidim njenu, ajneh, kosu plavu,
Vidim lice, te moje Marice,
Gdje se bieli, kao lijer bieli,
I rumeni, kô rumena ruža,
Vidim usne gdje se divno smješe,
Kao cvijet što ga sunce ljubi...
Pa me luda neka želja zgrabi
Da Maricu na srce privijam,
Da ju ljubim, te ljubim i ljubim
Dokle usne sve ne okrvavim!
Pa ti onda gubim ravnotežje,
Mota mi se i svijest i pamet,
I sve vidim slike čudnovate;
Kroz žile mi trepet-struja igra
Od tjemena pa sve čak do pete! —
Njena slika mene vazda prati
Od zorice sve do kasne noće!
A kad usnem, eto ti je opet...
A ma gore obnoć nego obdan...
Mori mene i plamen i oganj!
N'jesam sebi mjerio toplinu,
Ali cijenim da su svi vulkani
Na ništici, a ja barem na sto!
Nego, brate, ni pô jada dosad,
Već ti slušaj ljute jade moje!
Mršav sam ti, kao suha grana,
Ne draži me ni jelo ni piće,
Ne bavim se više politikom,
Ne igram se šaha ni biljara! —
Kad na nebu sitne zv'ezde gledam
Odmah ti ih pozdravim u stihu;

Kad se glupi mjesec šetat stane,
Ja ti počnem s njime razgovore;
Kada vjetar bezobrazno puše
Mnijem čuti harpu Eolovu;
Javi li se žaba ili gavran
Mislim da su pitomi slavulji...
Sve oko me svira i glazbuje...
(Pošto sam ti silno muzikalan,
Ja, što ne znam ciglog instrumenta
Osim onih što hirurzi rabe!)
Da i ovaj simptom ne zabijem:
Često mi se dogodilo dosad
Da sam krivo napisô ricetu,
Kâ, na primjer: Recipe

Marica

....To ne smije više dalje trajat,
Jer je moje stanje baš opasno!
Već te molim, pobratime dragi,
Ti prouči tačno sve simptome,
Diagnozu da postaviš pravu,
Pa me lieči, ako Boga znadeš!
Ja ću ti se, brate, pokoriti,
Vjerno slušat zapovjedi tvoje.
A medjutim, en sa bonne et sainte
Garde, mon cher, que Dieu vous tiennel

ami.

GARIBALDI I NJEGOVO DOBA.

— 2 —

Prof. W. bar. Ljubibratić.

Za Garibaldi-ja ne bijaše još propala svaka nada : Toskana, Venecija, Bologna, Rim, Sicilija niti bijahu u rukama neprijatelja, niti skućene od reakcije. Oktobra se mjeseca nalazi u Livornu, gdje mu stanovnici pripravljaју oduševljeni doček, i sastavlja malu legiju. Nego, baš tada mu se nametne pitanje, kamo da odvede one hrabre vojnike, koji su plamtjeli od želje, da u boju za domovinu omaste svoje ruke krvlju. Neko mu spomenu Siciliju, a neko opet Veneciju, koju austrijske čete bijahu sa svih strana zatvorile. Da Italiji osvoji Siciliju, bijaše odavna Garibaldi-jeva namisao, te se, u nakani da tu odluku stavi u djelo, obrati toskanskoj vladi, koja bijaše u rukama demokratskoga triumvirata Guerazzi, Montanelli i Mazzoni. Od triumvirata zatraži Garibaldi vojske i ratne opreme. Triumviri se pokazahu veoma hladnim prema zahtjevima Garibaldi-jevim, pošto demokratske vođe nazrijevahu u njemu najodlučnijega protivnika njihove pustolovne politike. Da ga što prije odaleče iz Toskane, dadoše mu samo nekoliko vojnika. Združivši svoje čete s dobrovoljcima Andela Massina iz Bologne, spusti se Garibaldi u bolonjsko okružje. Zucchi, nekadašnji napoleonski voskovoda, a tada ministar rata u papinskoj državi, pohrli iz Rima u Ferraru da zakrči put Garibaldi-ju. Ali on bijaše već ušao u Bolognu, te nakon kratka odmora krenuo u Ravennu, tražeći najzgodniji način da sa svojom legijom i dobrovoljcima Massina dode do Venecije.

Kako već rekosmo, Venecija se bijaše izjavila za sjedinjenje s Piemontom. Iza poraza talijanske vojske proglasi se, po prijedlogu Manina, republikom. Dobivši Austrijanci slobodne ruke s Karlom Albertom, stadoše svim svojim raspoloživim silama podsjedati grad, koji je odvažno prkosio i koleri i gladu i neprijateljskim bombama. Garibaldi je hotio da sa svojom

četom pohiti u pomoć nekadašnjoj kraljici Jadranskoga mora, ali već na putu dobi od Manina poruku, da u gradu ima i previše branitelja, ali premalo hrane i municije. Na tu se poruku Garibaldi povрати natrag, te preko Romagne, Marche i Umbrije uđe u papinsku državu.

U papinskoj je državi radikalizam slavio triumfe. Dvoilično ponašanje Pija IX. u njegovim odnošajima prema Karlu Albertu i Austriji bijaše uzrokom, da je izgubio svaki ugled. Niti progonstvo Isusovaca, niti proklamacija stališkog ustava ne pomogloše mu, da steče prijašnje simpatije. Kada je 1. avgusta 1848. odstupilo ministarstvo Mamiani-jevo, povjeri Pije IX. vladu grofu Rossi. Demokrati već prije toga izkazivahu mu svoje nepovjerenje, koje Rossi povećao svojim represivnim mjerama da stane na kraj anarhiji. S toga bude među demokratima određena njegova smrt. Kada se Rossi, 15. avgusta, spremao da stupi u sabor, bude na stepenicama ubijen. Razjarena svjetina opkoli zatim Kvirinal, te prisili papu da imenuje radikalno ministarstvo, u kojem bijahu najvideniji Mamiani, Galletti, Sterbini. U takovim se prilikama obrati papa Francuskoj, pitajući pomoć. Ali, još prije nego je stiglo, pobjegne papa, preobučen, u Gajetu (24. septembra 1848.). Uviđajući Gioberti, sardinski ministar, od koje bi štete za narodnu stvar mogle biti razmirice između Rimljana i vrhovnoga poglavice erkve, pokuša da izravna sve te prepirke. Ali Rimljani ne bijahu voljni, da se podmetnu njegovim savjetima. Početkom se februara 1849. sastane ustavotvorna skupština, te proglasi ukinutom papinsku svjetovnu vlast, a Rim republikom (2. februara 1849.). Proti toj odluci sastavi papa energični protest, te ga iz Gajete upravi evropejskim vlastima, tražeći od njih pomoć. Francuska se, Španija, Austrija i Napulj odazvaše njegovoj molbi. Ali još prije nego će spomenute vlasti započeti akciju protiv Rima, pokaza se, kako malo bijahu složne. Austrija zahtijevaše, da se u Rimu ukinu sve liberalne institucije zadnjih vremena, čemu se najodrešitije opre Francuska. S ovih razmirica posla Francuska u Rim svojega zastupnika Mercier-a, da ugovara s triumvirima Armelini, Saliceti, Montecchi, koji iza proglašenja republike u Rimu bijahu preuzeli vladu u svoje ruke. Vijest o porazu Karla Alberta kod Novare

i njegove odreke na korist svojega sina Viktora Emanuela silno uzruja duhove u Rimu. Svjetina prisili Saliceti-ja i Montecchi-ja da istupe iz triumvirata, na čije mjesto stupiše Aurelije Saffi i Mazzini, duša *mlade Italije* i kolovoda demokrat-skoga prevrata. Uz Mazzini-ja se postavi Garibaldi sa svojim dobrovoljcima. Videći evropejske vlasti ovo sjedinjenje radikal-nih i prevratnih elemenata, odlučiše da oružjem učine kraj anarhiji. Francuska preteče sve vlasti, i već 24. aprila stajaše Oudinot sa 7000 vojnika kod Civita Vecchia. Kada je od Rimljana zatražio, da ga kako prijatelja prime u grad, Mazzini se i Garibaldi najodličnije opriješe tome zahtijevu. Oduševljeni se građani izjaviše za skrajnu borbu. Već u prvom sukobu, 30. aprila, bude Oudinot potučen od Garibaldija. Na vijest o tome porazu odluči francuska komora Oudinot-ovu navalu na Rim, te posla Lesseps-a da ugovara s triumvirima.

Nakon prve pobjede Garibaldi-jeve počivaše pod Rimom oružje za neko vrijeme. Baš tada provališe s juga Napuljci a sa sjevera Austrijanci preko granica papinske države. Ali Napuljci budu dva puta hametom poraženi od Garibaldi-ja kod Palestrine (9. maja) i Velletri (19. maja). Napuljska se vojska radi pretrpljenih poraza rasprša na sve strane. Kroz to vrijeme bijahu Austrijanci, vođeni od Wimpfen-a, osvojili Bolognu, (18. maja), kroz Romagnu prodrli u Marche, te počeli podsijedati Ankonu. Podsijedanje trajaše nekoliko dana. Iznemogla se posada morade napokon predati (13. juna), uz uvjet da joj bude slobodan izlaz iz grada. Zapustivši grad svojoj sudbini, krenuše u Rim da se pridruže njegovim braniteljima.

Pošto posredovanje Lesseps-ovo ne bijaše urodilo nikakvim plodom, nastavi Oudinot jurišanje na Rim. Uz ogromne gubitke ipak uspije Francuzima da osvoje sve tvrđave te se dokopaju grada (30. maja), koji se još branio barikadama. Ustavotvorna skupština, koja se bijaše za vrijeme podsijedanja proglasila permanentnom, uvidi da je svaki daljnji otpor uzaludan, te odluči da vijeća o sudbini grada. Uz to bude odlučeno, da se sasluša i mnijenje Garibaldi-jevo. 1. jula, uprav na podne zapusti Garibaldi bedeme, na kojima se do toga časa borio, te sav krvav i ern od pušćanoga praha stupi pred skupštinu. U najkritičnijem času bijahu triumviri stvorili tri odluke:

kapitulacija bez uvjeta ikakvoga, skrajnu obranu Rima i smrt ispod njegovih ruševina, slobodan izlaz ustavotvornoj skupštini, vojsci i narodu, da se rat nastavi drugovdje. O tim trima zaključcima imao je skupština da vijeća i za jednoga od njih da se izjavi. Garibaldi, na čije mnijenje triumviri polagahu osobitu važnost, izjavi, da je drugi zaključak najzgodniji, pošto im ostavlja slobodne ruke, da na drugom mjestu radi za narodnu stvar. Okrom toga, ovaj se zaglavak potpuno slagao s političkim nazorima Garibaldi-jevim. S generalom je Oudinot-om mogao — o čemu nije sumnjao niti časka — sklopiti veoma povoljnu kapitulaciju, ali je u svojoj idealnosti smatrao nedostojnim sebe i velike narodne ideje te zastupao, da se upusti u dogovore s onima, koji su mu krnjili pravo da bude Talijanac, da bude svoj u svojoj kući.

Što bijaše rekao u skupštini, ponovi Garibaldi sutradan u jutro svojim vojnicima i narodu. Onima, koji su htjeli za njim ući, obeća patnje, napore, rane, smrt; za šator nebo, za postelju zemlju a za svjedoka njihovih podviga Boga.

Čuvši ustavotvorna skupština mnijenje Garibaldi-jevo, te pristavši uz njega, prihvati prijedlog Cernuschi-jev, da se vlast izruči gradskome vijeću, a skupština da se razide. 2. jula proglasi Mazzini sa Kapitola završenim republikanski ustav, te zapusti grad.

Kao sabiralište označi Garibaldi svojoj legiji i onima, te ga htjeli pratiti, plokatu *S. Giovanni Laterano*. Uz njega se i njegovu hrabru suprugu Anitu sakupi oko 5000 ljudi, voljni da pođu za njim, kamo ih bude htio voditi. Garibaldi doduše nije znao kamo će krenuti, samo mu je bilo jasno, da četiri ogromne vojske vrebaju na njega, kako će ga, poput divlje zvjeri, sa svih strana opkoliti, da ga onda sasvim smrve. Sa leđa ga proganjaše francuska vojska, sa desne napuljska i španjolska, a pred njime stajahu Austrijanci. Da se izvuče iz toga željeznoga obruča, trebao je da se ogleda s jednim i obrani od ostalih neprijatelja. Taj je slučaj u historiji ratova tako nov, da ga jedino ime *ofenzivni uzmak* može prilično karakterizirati.

Prije nego će iziti iz vječnoga grada, uredi Garibaldi, kako je bolje mogao, ono svojih 5000 ljudi. Učinivši potrebite izvide, uvjeri se, da mu je put sprijeda slobodan, te da mu za čas

prijeti pogibelj da s leđa bude napadnut od Francuza. S toga uzroka postavi na čelo kolone svu prtljagu, da ne bude ometati ako bi se vojska imala boriti s neprijateljima, te bi ga s leđa progonili. Sunce bijaše već zašlo, kad Garibaldi, oko kojega se bijaše zgrnuo veliki broj Rimljana, zapusti grad (2. jula), u kojem još nedavno misljaše, da će sloboda Italije naći svoje najstalnije zaklonište.

Sutradan se u jutro zaustavi u Tivoli, da mu se pratnja odmori. Rimljanin u duši, zanešen za rimskim ustanovama, dade svojim četama rimske nazive legije, kohorte, centurije. Ali time nipošto ne pojača svoje sile, skupljene od ne najboljih elemenata. S njima, te nijesu predstavljali svijet talijanskog naroda, trebalo je da se čuva od deset generala, koji su sa svih strana na nj vrebali. Francuski ga general Molliére traži sve do Albana i Frascati, a Moris na putu od Civita Castellana. Napoletanac Vincenzo Statella, sin onoga generala Statella, koji će za narodnu ideju naći smrt kod Custozze (1866.), zatvara Garibaldiju put od Abruzzza. Don Consalvo se sa Španjolcima namjestio u Rieti, Austrijanci pak pod zapovjedništvom generala D'Aspre prelaze Apenin. S generalom se D'Aspre nalazi nadvojvoda Ernest, Stadion i Gorzkowsky. Ako je D'Aspre, pošto je bio ustanak 1848. ugušen, rekao, da je Garibaldi bio jedini sposobni talijanski general u onome ratu, sada je gorio od želje da ga dobije u svoje ruke, bilo živa, bilo mrtva.

Na putu iz Tivoli kroz Monterotondo, Poggio, Mirteto, Terni, Todi u Orvieto imaše Garibaldi francuske čete uvijek za stopama. Orvieto zatvori u prvi mah gradska vrata u lice velikome generalu, no pokajavši se odmah za taj nedostojni čin, primi ga s najvećim oduševljenjem. Ovdje prestade proganjanje sa strane Francuza, koji se povратиše put Rima. Budući Napoletanci i Španjolci daleko za njime zaostali, imao se Garibaldi čuvati samo od Austrijanaca.

Velikim pogibeljima bijaše Garibaldi izmaknuo, ali na njih više ni ne misljaše; trebalo mu se čuvati samo od jednoga neprijatelja, a taj mu ne zadavaše baš osobito straha. Nego svrha njegovoga hoda, Venecija, bijaše još daleko. I da je Garibaldiju trebalo gledati, kako se njegova pratnja svakim danom umanjuje, jer je malen bio broj onih odvažnih junaka, koji su

mogli podnijeti neprestane patnje i tegobe onoga uzmake, ne izgubi niti za čas pouzdanje i vjeru u sebe i svoju zadaću. Izraz se tuže ipak mogaše čitati na njegovom licu, a to je djelovalo također i na njegovu pratnju. Ulazeći u Toskanu, nadao se, da će se cijela zemlja listom dignuti na noge i stupiti pod njegove zastave. Ali se ljuto prevari. Niko se ni ne makne, ma da je bio izdao vatreni proglas na narod.

Ako svi ovi događaji ne mogoše da skrše junačku dušu hrabroga generala, duboko ga ucvili postupanje grada Arezzo. Antun Guadagnoli, koji bijaše često puta izazvao smijeh svojih drugova svojim glupim pjesmama, bio je upravo *gonfaloniere* Arezza, kad Garibaldi posla u grad svoje pouzdanike, pitajući da mu se otvore gradska vrata. Tom prigodom pokaza Guadagnoli svu podlost kukavne svoje duše. Garibaldijeve poslanike istjera iz grada, na bedeme razmjesti toskanske i austrijske vojnike, a među težake razasla svoje ljude, da pobune narod protiv Garibaldija. Videći Garibaldi takovo ponašanje, a ne imajući volje da se zaustavi ispod bedema toga gnijezda izdajica, da ne upadne u šake generalu Stadionu ili nadvojvodi Ernestu, koji mu bijahu u neposrednoj blizini, nastavi noću svoj put.

Uz neprestane pogibelji, i ogromne napore stupi 30. jula na slobodno zemljište malene republike S. Marino. U svojim *Uspomenama* opisuje Garibaldi sve poteškoće toga bježanja, imajući sa svih strana oko sebe samo neprijatelje, a broj njegovih vojnika bijaše od dana na dan manji. Kad čitamo te stranice, treba da se divimo onomu junaku, koji je i u najtežim časovima svojega života sačuvao nepokolebivo i nepomućeno svoje uvjerenje o boljoj sudbini Italije. Bijaše 17. jula. Iznemoren od teškog napora, bio se sa svojom već prorijede-
nom pratnjom zaustavio u Ficulle da se odmori i liječi noge koje su mu bile otekle. Sjedeći na kamenoj klupi jedne kućice, svrati na se pozornost dječurlije, te se na putu igrala. Djeca prekinuše svoju igru, te se strknuše oko generala. On ih je motrio neko vrijeme, pak im onda reče: *I za vas će, mladi Talijanci, doći dan, da krenete u boj za slobodu domovine.* Svaki bi drugi na Garibaldi-jevu mjestu očajao, a on je naprotiv pun pouzdanja govorio onoj nepoznatoj djeći, ne da deklamuje,

ili da svijet jednom doznade za njegove deklamacije, već jer je bio uvjeren, da će skoro zora svete slobode zaruditi na nebu mile mu domovine.

Prije no što stupi u malenu prestonicu slobodne republike S. Marino, posla Garibaldi Huga Bassi i Franja Nullo, da zaištu od rektora dopust. S velikim iskazima poštovanja primljeni su Garibaldi-jevi odaslanici, kojima rektori, nakon kratkoga međusobnoga dogovora, javiše, da bi bilo dobro, kad bi Garibaldi krenuo naprijed, e da tako ne izvrgne pogibeljima sa strane Austrije malenu republiku. S ovom se porukom povraće poslanici Garibaldi-ju, ali ga ne nadoše niti u taboru, niti na putu. Videći naime Garibaldi, da svaki čas može odlučiti o njegovoj sudbini i njegovoj pratnji, pošto se Austrijanci sve više približavahu, stupi bez oklijevanja u S. Marino. Njegova junačka plemenita pojava, pojava njegove žene, koja, i ako skršena od boli i patnja, junački stajaše uz svojega supruga, pogled na onaj ostatak ostataka hrabre čete, koja se za 29 dana protucala kroz najveće pogibli, ne gubeći vjeru u ljubljenoga vođu, tako duboko djelovaše na rektore, da ga u gradu pozdraviše kao prijatelja.

U to se pojaviše i austrijske čete. Dok se rektori natezahu s austrijskim generalima, da Garibaldi-ju spase slobodu i život, izjavi on, da neće navaliti na Austrijance, ako ga oni ne izazovu. I u najvećoj se bijedi ponašao, kako da za sobom ima za rat uređenu vojsku, a ne kukavne ostatke one pratnje, koja s pretrpljenih nevolja bijaše spala gotovo na ništa.

Kao što pod Rimom ne htjede ugovarati s Francuzima, tako i u S. Marino zabaci svako dogovaranje s Austrijancima. I dok se rektori mučili, da isposluju od austrijskih delegata što povoljnije uvjete za Garibaldi-ja, zapusti on u noći od 1. na 2. avgusta onu malenu republiku, govoreći: *Do deset ćemo se godina vidjeti, Italija će tada biti gotova.* S Hugom Bassi, Ciceruacchio, sa ženom Anitom i jedva 250 vojnika, Garibaldi se, nakon neopisivih napora i tegoba, dokopa mora kod Cesanatico. Tada opet zasja iskra nade u njegovim očima. Sakupivši brodovlje od kakovih 12 *bragoca*, ukreca se sa svojom vjernom pratnjom, da donese pomoć kraljici jadranskoga mora, Veneciji, koju podsjedahu Austrijanci.

Poslije 20 sahata sretna putovanja nađe se Garibaldi-jevo brodoglavje opkoljeno od jednoga odjela austrijske ratne mornarice, kojom zapovjedaše Skopinić. Sa ratne se lade *Orestes* prosu vatra na Garibaldi-jeve *bragoce*. Osam ih se moradoše predati, a četiri umakoše sretno. Mnogi, koji u bijegu potražiše spas, budu kasnije pohvatani te odmah i ustrijeljeni. Među njima bijahu Bassi, Livraghi, Ciceruacchio i sinovi mu. Garibaldi, supruga mu Anita i kapetan Lujo Cogliolo, nazvani *Leggero*, nadoše zaklonište u *pineti* (borju) od Ravene, gdje na večer 4. avgusta umrije u teškim mukama hrabra Anita, koja iz Amerike bijaše pošla za svojim suprugom, te se niti za jedan čas ne bijaše udaljila od njega. I u tolikoj ogromnoj nesreći ne izgubi Garibaldi prisebnost duha. Pratiocima, koji s njime bijahu izbjegli smrti, naloži da se rasprše, da spase svoj život, jer će ih domovina skoro trebovati.

Poput lovačkih kućaka, te traže tragove pogođene zvijeri, poplaviše austrijske čete Romagnu, da uhvate Garibaldi-ja, i tako jednom za uvijek dovrše rat, pošto čvrsto bijaše uvjerenje u neprijateljskom taboru, da Austrija ne će tako lako imati mira od Garibaldi-ja. Premda je general imao u Romagni i protivnika i neprijatelja, ipak Austrijanci ne nadoše niti jednoga, te bi im ga izručio. U tome bijaše sretniji od Andrije Hofera, za kojega francusko zlato nađe Judu među njegovim zemljacima. Jedne noći, između Cervia i Forli, zakuca Garibaldi na vrata krasna zaseoka. Vlasnica je bila neka gospoda, poznata radi svojih antiliberalnih načela. Upravitelj imanja, ne poznavajući lično Garibaldija, primi ga i ponudi mu noćište. Kad dozna međutim, ko je pod njegovim krovom prenoćio, pohrli da to javi svojoj gospodarici. Ova se skoro onesvijesti, kad razumi, da joj kući boravi jedan od onih, te bijahu papu potjerali iz Rima. Ipak naloži svojemu upravitelju, da dobro čuva tajnu, te da bjegunca tek onda otpravi, kad mu nađe drugo obezbjedeno zaklonište.

Čini nam se, da čitamo kakav epizod iz kojega romantičnoga epa, kad pomišljamo na kakav se način Garibaldi sprijateljio sa svećenikom Dum Verità, koji mu ne samo pomože u najpogibelnijem času, već ga izbavi i od smrti. U Mondiglianu župnikovaše Dum Verità, uzor-svećenik, pravi predstav-

nik one uzvišene kršćanske ljubavi, koju za cijeli svoj život pripovijedaše a na krstači zasnjeđujući Nazarenski ribar. Dum Verità bio je već mnogo puta izložio ne samo svoju slobodu već i svoj život, da pomogne političkim bjeguncima, koji su iz Romanje bježali u Toskanu. God. 1849. razvije u tom pogledu još veću djelatnost, danju, noću, u svako doba, kad bi ga ko potražio. Jedne mu noći bude javljeno, da ga čekaju na nekom stanovitom mjestu dva bjegunca. Dum Verità pođe i nade dva čovjeka, od kojih mu jedan bez okolišanja reče da je Garibaldi s drugom *Leggero*. Dum Verità protrne od straha, promišljajući, da je u njegovim rukama život toga junaka. Sabravši se nekako, pozove ih, da pođu za njime. Da ne prođu kroz Mondigliano, gdje bijaše prilično dosta austrijskih vojnika, povede župnik svoje drugove stranputicom do svojega stana. Kad dođe do jedne bujice, stane Dum Verità svlačiti postole, da pregazi bujicu. To isto htjede učiniti Garibaldi, ali mu župnik zapriječi govoreći, da će ga na svojim ledima prenijeti na drugu stranu. Toj se odluci opre Garibaldi, ali mu je bilo napokon popustiti. Plemeniti svećenik uze generala na svoja leđa, prenese ga na drugu stranu, pregazi još jednom bujicu, da uzme i Garibaldi-jeva druga, te da i njega prenese preko vode. Zatim strmenim putevima krenuše k stanu župnikova. Kad stigoše na mjesto uslikne: *A sad će ga Bog štititi.*

Ove riječi ne bijaše izrekao samo da štogod reče, već jer bijaše uvjeren o tome. Duboko religiozan, pun pouzdanja u vječnu pravicu, ne smatraše, da su na pravom putu oni, koji proganjaju junačkoga borioca, jer ljubljahu svoju domovinu, za koju bi i on, prosti svećenik, bio dao svoj život. U svojim mladim godinama bijaše čuo moćni glas Pija IX., kad je blagosiljao Italiju i njezine borioca, a sada bijaše osvjedočen, da će taj blagoslov još uvijek djelovati, ma što god papa započeo protiv patrijota. Motreći duševni mir svojega slavnoga gosta, dolazahu Dum Verità do uvjerenja, da ruka božja nad njim bdije. To ne bijaše mir čovjeka, koji je za sve postao ravnodušan, koji je izgubio ljubav za život, koji ne poznaje pogibli, koji se predao slijepome fatalizmu. To bijaše mir čovjeka, koji u duši osjećahu, da je svjesno svršio svoj posao, da može počivati, dok ga opet ne pozovu na rad.

Na prostoј postelji ovog svećenika spavaše Garibaldi spokojno i mirno svoje ноћи, a dane sprovađaše u sobici, stalan kao da je u najjačoj utvrdi, kad ispod prozora prolazahu austrijski časnici glasno govoreći o njemu. Ali, ako je Garibaldi bio miran, Dum Verità zebao je od straha. Napram župnikovu stanu bijaše golema palača. Bojeći se Dum Verità, da sa protivnih prozora ne opaze njegovog gosta, pode k vlasniku palače, te mu povjeri, koga držaše kod sebe. Domaćin bijaše ljuti neprijatelj svih novotarija, protivnik svih liberalaca, štoviše i samoga župnika. Stade s toga vikati, psovati, grditi; ali to malo uznemiri našega župnika, kojemu je bilo poznato, da je taj gospodin bio odviše plemenit, a da bi se toliko ponizio, da preuzme ulogu izdajice. Pošto se prilično izvikao, zaište da govori s generalom. Dum Verità ga uvede u sobicu. Uzvišena pojava Garibaldija, njegove žarke riječi, iz kojih izbijaje najplemenitija domovinska ljubav, takav dojam učiniše na gospodina, da od toga časa nije više pustio Garibaldi-ja sama, već uvijek borabio uz njega, da mu krati vrijeme. Netom Garibaldi-jev drug ozdravi, odlučiše krenuti dalje. Na rastanku turne gospodin u Garibaldi-jev džep sav novac, te je imao kod sebe, premda se general tomu opiraše. Uz pratnju požrtvovanog Dum Verità nastavi Garibaldi svoje lutanje. Tako se znao sakrivati, da odjeli austrijske vojske, kojima bijaše naredeno, da ga ili živa ili mrtva uhvate, bijahu sasvim izgubili njegove tragove. Tad se 6. septembra prosu po malenom gradiću Chiavari glas, da su se prošle ноћи iz jedne ladice iskreale dvije nepoznate osobe, koje se požuriše stanu Pucci-ja. Pošto Pucci bijaše Garibaldi-jev rođak, mnogi posumnjaše, da je jedan od one dvojice nepoznatih trebalo da bude Garibaldi. Kad se ta sumnja opravdala, osvoji sve stanovnike neopisivo veselje, te prirediše iskrenih ovacija hrabrome generalu. Ali ta manifestacija veselja i radosti uznemiri gradskoga prefekta, koji se predstavi Garibaldi-ju moleći ga, da se mirno drži, dok iz Genove ne dobije daljnjih uputa.

U Genovi je bio u službi već često puta spomenuti general La Marmora. I ako je pokret od marta bio ugušen, ipak u gradu nije nestajalo elemenata spremnih na novu bunu. O Garibaldi-ju se znalo, da je bio sudjelovao u republikanskom prevratu u Rimu, ali se nije znalo, što dalje namjerava činiti, s čega njegova pojava u neposrednoj blizini Genove zadavaše La Marmori dosta briga.

(Nastaviće se).

мени се чини, да га уста без облика, показиваху мрачне стране његова карактера. Кад говораше, показиваше на непријатан начин своје ружне зубе; а његов „мали“ подбрадак отего би се чак преко његове вратне кадивене махrame. Гогољево дрмање и покрети не личаху једном професору; прије једном учитељу какве провинцијалне гимназије. „Какво паметно, чудновато, болешљиво биће.“ Помислих нехотично када га видјех. Сјећам се, да смо се одвезли к њему као човјеку, необичном, генијалном, код кога у глави баш није све у реду, цијела Москва бјеше тада тога мишљења. Михајло Семеновић ме упозори раније, да не говорим о наставку „Мртвих Душа“ (О оном другом дјелу, на коме је тако вриједно радио, а који је, као што је познато, спалио на кратко вријеме пред своју смрт.); јер он не воли да му се о томе говори. На „Преписку с пријатељима“ нијесам га хтио подсјећати, јер му ништа добро не бих могао рећи о њој. У осталом нијесам ишћекивао никакве забаве, ја сам просто желио, да се упознам с човјеком, чија сам дјела знао на изуст.

* * *

Шчепкин ми раније рече да је Гогољ ћутљив; али напротив није било тако. Он говораше много и живо, врло правилно наглашујући, што не бјеше неприродно, већ напротив даваше његову говору утицаја и праве важности. Он наглашаваше „О“; у осталом непримјетих ништа, што би од малоруског дијалекта било непријатно руском уху. Свака ријеч бјеше ваљана, пуна укуса и сигурна; а онај први утисак умора, болешљивости, нервозна немира, ишчезну потпуно. Гогољ говораше о познавању литературе, књижевничком позиву и о томе, како се треба држати његових дијела, о процесу душевне радње — ако се смијем тако изразити — о физиологији стварања, изражујући се на начин оригинални и пластични, а колико могах опазити без ранијег припремања. Само кад дође разговор на цензуру, и када је поче хвалити као средство књижевног подпадања, браниоца књижевних производа, нетрајности износећи притом још многе друге хришћанске и свјетске врлине, тада ми се тек учини, као да све то црпе из раније створених мисли. Говорити о неопходној потреби цензуре, не значи ли то хвалити ропство? Што се тиче мене, ја сам још гледишта талијанског пјесника: „*Si, servi sîam, ma servi ognor*

frementi.“ — Из сличних разлога види се јасно, под каквим је утицајем написана „Преписка с пријатељима“. Одмах сам видео да између наших погледа на свијет лежи дубока провалија.

Ми не мржасмо и не вољасмо једно исто, али то тек долиције узех у обзир. Велики пјесник, велики умјетник сјеђаше преданом, ја га посматрах, слушах са поштовањем — и ако се не бих са његовим назорима никад могао сложити.

* * *

Затим Гогољ рече да хоће да нам прочита нешто од својих новијих ствари. Притом скочи са софе младачком живахношћу и отрча у побочну собу. М. Семановић скупи само обрве и прошапта показујући на њега: „Таквог га још нијесам никад видео.

Гогољ донесе једну свеску својих „Арабеска“ — и поче да нам чита разне изводе из тих дјетињских — надувених празних скупљених списа. Наравно да они говоре о неопходној потреби строгог реда, безусловног подвргнућа ауторитету итд. „Као што видите“, примјети Гогољ, „ово сам исто и раније тврдио као и сада. С каквим правом тврде да сам промијенуо мишљење с каквим ??! — И то говораше творац „Ревизора“, најстрашније сатире, која се икада на позорници појавила. Гогољ наскоро стави књигу на сто и поче понова говорити о умјетности и позоришту; рече да је незадовољан игром глумаца у „Ревизору“ и да хоће да им прочита цио комад од почетка до краја. Шчепкин га узе за ријеч и уговори гдје и кад ће читати. У исто вријеме дође једна дама Гогољу; донесе му мафору и ми се удалисмо.

* * *

..... Послије два дана било је читање „Ревизора“ у једној сали оне куће, гдје је становао Гогољ. Ја измолих дозволу да присуствујем том читању. Покојни граф Шевијер налазаше се у броју слушаца и — ако се не варам — Погодин. На моје велико изненађење, позиву Гогољево не одазваше се сви глумци, који учествоваху у „Ревизору“; они се као набоше увријеђени, што неко хоће да их учи! Такође не дође ниједна глумица. Колико сам могао опазити, Гогоља је огорчио тај слаби одзив његова предлога.

Лице његово узео мргодан и хладан израз; очи добише по-дозрив изглед. Тога дана изгледаше доиста као да је болестан. Он поче читати — и мало по мало оживе. Образи се осуше неким руменилом; очи се раширише и засвијетлише. Гогољ читаше изврсно Ја сам га слушао први и пошњедни пут. Дикенс, такође изврстан читач, може се рећи глуми своје романе; читање је његово драматично, скоро театрално: у једном његовом лицу јавља се више првих глумаца, који вас натјерају час на смијех, час на плач; Гогољ ме напротив порази простотом својом, и уздржавањем покрета, некаквом достојанственом у исто вријеме наивном искреношћу, кога се ни најмање не тиче — има ли ту слушаца и што они мисле. Гогољ као да се брињаше само о том како да проникне ствар, која је и њему самом ноба, и како би што ученије саопштио утисак, који је ствар на њега учинила. Ефекат је био необичан — особито на комичним хумористичним мјестима; човјек није могао а да се слатко не насмије; а виновник читаше те забаве, не збуњујући се општом веселомћу и као чудећи се и сам себи, и даље је све већма проницао, удубљивао се у саму ствар — и тек по који пут, на уснама и око очију, једва би се примјетио лукави осмијех маестров. С каквим је недоумијевањем, с каквим дивљењем изговорио Гогољ ону знамениту фразу градоначелника о два пацова (при самом почетку комада): „Добоше, оњушише и одоше!“ — Он изговори те ријечи полагано, чисто тражећи објашњења о тако чудном догађају. Ја тек ту појмих, како се у опште нетачно, површно, само са жељом да се публика што прије насмије — обично игра на сцени „Ревизор“. Ја сједах утонуо сав у милини: то бјеше за ме права светковина. На жалост она не потраја дуго.

Још Гогољ не бјеше прочитао половину првога чина, кад се врата наједаред шумно отворише и жустро се смијешећи и климајући главом, пређе преко цијеле дворане један још веома млад, али већ веома насртљив књижевник, — и не рекав никоме ни ријечи, похита да заузме мјесто у углу. Гогољ стаде, — јако удари руком по звонцету — и љутито примјети слуги који је ушао: „Та зар ти нијесам рекао да никог не пушташ?“ Млади се списатељ заврти мало на столици — али као да се није много узнемирио. Гогољ попи малко воде — поче наново чи-

тати ; али то не бјеше ни налик на пребашње. Он поче наглити, мрмљати, не изговарати цијеле ријечи ; по који пут би изостављао читаве реченице — и само би одмахивао руком. Неочекивана појава књижевника бјеше га онеспособила ; живци његови очевидно не могаху уздржати ни најмањег удара. Само у познатој сцени, гдје Хљестаков почиње страшно да лаже, Гогољ се ново одобровољи и повиси глас : он је хтио да покаже онеме, који представљаше улогу Ивана Александровића — Хљестакова, како се мора тумачити, изводити то доиста тешко мјесто. У читању Гогољеву оно ми се показа природним и истинитим. Хљестаков је занијет и ћудноватошћу свога положаја, и средином која га окружује, и својом рођеном лакомисленом наглошћу : он не зна, да лаже — и вјерује свом лагању : то је нека врста опијености надахнућа, творачког усхићења — то није проста лаж, просто разметање. Њега је и самог нешто „дохватило“. „Молитељи у предсобљу говоре, 35 хиљада ештафета лети — а, будале као вели, слушају оклопивши уши, какав сам ја, жесток, жив, свијетски човјек!“ Ето такав је утисак учинио Хљестаковљев монолог у устима Гогољевим.

Но говорећи уопште, читање је „Ревизора“ тога дана било — као што се сам Гогољ изразио — не више, но напомена, црта ; и то све због незваног списатеља, који је са својом дрскошћу ишао дотле, да је још послјије свију остао код поближећеног, умореног Гогоља и увукао се у његов кабинет. У тријему се растадох с Гогољем, и отад га нигда више нијесам видио ; но његовој личности бјеше још суђено да има знатна утицаја на мој живот

* * *

Једног фебруарског дана идуће године (1852) бијех на матине — у скоро основаног „Друштва за просвјету сиротиње“, у дворани Петроградске елите, кад изненада примјетих И. И. Панајева, који трчаше од једног до другог, очевидно саопштавајући какву неочекивану и жалосну вијест, јер се на сваком лицу указиваше у неко вријеме запрепашћење и жалост. Панајев најзад дође и до мене, и рече ми, лако смијешећи се, равнодушним тоном : „Ти сигурно знаш, да је Гогољ умро у Москви ?“. „Како то, како то ?“ Све су хартије спаљене, да, он је мртав“

Луна Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Ćelović
BEOGRAD

Шала. — Šala.

‡ Neki bogataš, Amerikanac, stajaše na palubi od broda, kad mu dječak izvadi mahramu iz džepa. To opazi brodar i htio da ga uhvati, ali se Amerikanac okrene i reče: „Ostavite ga, ta i mi smo s malim počeli!“

⊖ Г. професор.

Чујете ли ви Љубице, зашто сте ми јутрос дали чоколаду мјесто каве?

— Али г. професоре, за Бога, па Ви умачете хљеб у тинту мјесто у каву.

+ U Chicagu.

Ubio se bogati pivovar Kopeks, jer mu je dodijalo svaki se dan svlačiti i oblačiti.

× У невријеме.

Кројач: Дођох, да вам прикажем овај мали рачун. Мене је управо срам, да Вас узнемирујем ради овако малог рачуна.

Госпођа: Молим Вас, добите, када рачун нарасте.

☐ Dobar otac.

Veselite se, djeco, sutra je nedjelja, pa ću se tako opiti, da ćete se imati čemu nasmijati.

÷ Мали Краљевић дође кући, па приповједи тати, да је научно у школи, да хрушт имаде главу и шест ногу.

— „То није чудо, одговори стари, мој књиговођа Бенић нема главе а има *x* ноге.“

△ Pogodio:

(Kajkavski žudioski), A beles dode k ocu pa ga upita; „Tata leben“ u Leksikonu stala „Kolumbus 1492“, kaj se ga to značilo?

Стари: „Тој си га је број од телефона.“

≠ Добар изговор.

Професорица: За вољу божју, не удајте се за професора хисторије.

— Зашто не, зар сте Ви са својим незадовољни?

Професорица: Дакако, свако вече сјети се које знамените хисторичке згоде, па онда хај у крчму, да је достојно прослави.

Ой. По „Rebboch“ шаливу листу; Загреб 14/III. 1908. бр. 2.

КЊИЖЕВНЕ УСПОМЕНЕ (Мемоари)

И. С. Тургенев

С руског превео Н. Стајић — Београд.

1. Гогољ.

Са Гогољем ме је упознао покојни Михајло Семеновић-Шчекин. Гогољ живљаше тада у Москви у Никитиној Улици код графа Толстоја. Ми се у подне одвезосмо к њему и он нас ускоро прими. Његова соба бијаше десно од предсобља, уђосмо унутра и затекосмо Гогоља крај писаћег стола с пером у руци. На себи од одијела имађаше загасит капут, зелен кадивени прслук и панталоне кестењаве боје. Већ сам га прошле недјеље на представи „Ревизора“ видио; сјеђаше у ложи првога реда крај брата и гледаше дрмајући главом нервозним немиром на позорницу преко рамена двију дебелих жена, које му у исто вријеме службаху и као заклон од радознале публике. Ф. И. који сјеђаше до мене, упозори ме на њега, па окренув се да бих га видио, Гогољ показа да је то опазио, повукавши се нагло у своје скровиште. Ја бијах задивљен промјеном код њега од 1841. год. (С њим с м се двапут видио код Адвоће Петровне.) Тада даваше утисак мала, темељна а сада болешљива човјека, на коме је живот прилично трага оставио. Црте скривена бола, мрачна немира бјеху са његовим изразом лица измијешане. Сад при уласку, чим нас опази, пријатељски нас сусрете, пружи ми руку и рече: „Ми смо се требали давно упознати. Сједосмо, ја до њега на једном широком дивану, Михајло Семеновић преко пута од нас на једној наслоњачи. Ја не одвајах очију од њега. Његове плаве вितिце, које је он, као што обично козаци носе, зализао преко слијепих очију, давале би му, да не бјеху сувише ријетке, младачки изглед; његово бијело косо сведено чело показиваше пак велики дух. Из његових малих очију кестењасте боје сијаше махом права веселост без исмијевања; али већином провириваше из њих умор. Дуг, шиљаст нос, даваше цртама нечег лукавог слично лисици, као што му и дебеле усне изнад подбратка даваху немио изглед, али

и притом жураше даље. Без сумње да је Панајев био ожалошћен овим догађајем, он је чак имао добро срце; али задовољство, да буде први, који ће јавити другима жалосну вијест, то задовољство и та радост угушише његова друга осјећања. Већ неколико дана раније кружаху по Петрограду мрачне вијести; али ко би такав исход ишчекивао?

* * *

Тургењев одмах написа Гогољу некролог, који је био одређен за петроградске листове. Али како је тада била веома строга цензура, а Тургењев бијаше назвао Гогоља, човјеком који гради велику епоху у руској литератури, човјеком великим; би строго забрањено да се он не смије штампати. Тургењев онда посредовањем једног пријатеља из Москве пошаље некролог у Москву и буде штампан у „Московским новинама“ године 1852, 18. марта № 32. Тургењев завршује некролог Гогољу овако: Мир његовом пепелу. Вјечито сјећање на њега, вјечита слава његову имену! Преводилац.

Из разних података се дознало гдје је Тургењев видео Гогоља много раније, на универзитету у Петрограду, пошто је овај био професор историје. Дакле само тврђење Тургеневљево је, што се тиче тога, нетачно.

Stota obljetnica Šarićeve apoteke u Dubrovniku.

Ove godine 25. aprila vrši se sto godina da porodica Šarić ima svoju apoteku na Placi Velikoj. Ta apoteka je mnogo starija i prošlo je više vjekova otkada postoji. Njen je opstanak bio združen sa zgodama i nezgodama Dubrovnika, te ćemo ovdje nešto o tome navesti.

Bonica „Domus Christi“ i nahodište u Dubrovniku, sada pokrajinski zavod, bili su stari humanitarni zavodi, koje podigne dubrovačka republika na uhar siromaha i nevoljnika. Prošlo je više vjekova od njihova opstanka.

S njima je bila združena i ova ljekarna, do g. 1808 državna, i smještena u zgradi bônice; ali je premještena već prije početka XVIII. vijeka na Veliku Placu u one iste dućane, gdje je sada Šarićeva apoteka, a ta pomješća bila su vlastitost same bônice, kao što su i sada. Ljekarna je imala svoje pokućstvo, i dragocjene vaze; u njoj su bili u službi republike ljekarnici (*aromatarii*), te ih je republika na svoje troškove slala da uče u napuljskoj universi, kao što je bila poslala i Mata Šarića.

Početak XIX. vijeka, kad Francezi 1806. g. zapremiše Dubrovnik, donese promjenu i apoteei. Kad je 31. januara 1808. u ime generala Marmonta njegov zastupnik, pukovnik Delort, pročitao u senatu odluku ukinuća republike, odlučena je i sudbina javnih zavoda u Dubrovniku, jer je za njih trebalo da nastane mijena; to je isto bilo i sa ljekarnom. Delort proglasi i ime-na članova novog prevremenog odbora, koji su imali riješavati građanske sporove u ime Napoleona, Cara Franceza, Kralja Italije, a to su bila dva vlastelina i dva pučanina, biva: Niko Nikov *Pozza*, Jako *Natali*, Pero *Stulli* i Antun *Chersa* a njima su bila dodijeljena još trojica. Te godine 1808. ponudiše se ljekarnik Mato *Šarić* i njegova svojta, Mato *Vocativo*, da će kupiti apoteku; te je sklopljena pogodba 25. aprila 1808. Tom je prilikom zastupao odbor Niko Nikov *Pozza tanquam deputatus* (kao odaslanik odborov). Pogodba je bila ugovorena i za pokućstvo i za lijekove i za dragocjene vaze i za dugove, koji su imali biti isplaćeni apoteei a cijena je bila od nekoliko hiljada dubrovačkih dukata. Najvišu vrijednost imale su vaze i naspomenuti dugovi. Vaze su od nekoliko vjekova a starije su vaze od XV. ili XVI. vijeka od vrlo cijenjene Faience. Starije su one vaze koje su gotičke. Vaze su bijele sa modrim ornamentima a veće nose obilježje, Domus Christi, t. j. Isukrsta, koji na ramenima poteže krstaču. Pogodba je bila napisana u knjigu republike *Diversa de Foris* te godine, koja se nalazi u sadašnjemu dubrovačkomu arhivu. Pogodba je napisana talijanski s uvodom i završetkom latinskim i potvrdio je general Clausel. Tada se vlada obvezala da će za bonicu i nahodište nabavljati lijeke samo u ovoj apoteei. Isprava nosi potpis Pozze, Šarića, Vokativa i kanćelijera *Michael Antizza*. Ovoj je pogodbi dodata i naimovna pogodba za sadašnja pomješća apoteke. Na ovoj drugoj ispravi potpisan je isti Pozza i kao municipalni pristav, koji zamjenjuje načelnika, potpredsjednika bōnice i nahodišta. *Vocativo* poslije ustupi svoja prava Šariću.

U drugoj polovici XIX. v. ova je apoteka slavila zlatno doba, jer je bila padalište vlastele, književnika i saradnika ondašnjeg književnog „Dubrovnika“ i „Slovinca“, kao Meda Pućića, njegova brata Nika Velikoga, Bepa (Joza) Bone, prof. Frana Grgurevića, Dr. Iva Kaznačića, Luka Zore, Pera Budmani, kan. Stijepa Skurle, popa Lovra Kukuljice, popa Antuna Kazalića i ost.

Apoteka je još sada gosp. Mata Šarića, poznatog u svim našim krajevima kao rodoljuba, potomka prvog Šarića, koji je kupio nju od franceske vlade.

БИЉЕШКЕ — BILJEŠKE.

Književnost i umjetnost. - Књиж. и умет.

† Милован Ђ. Глишић. и † Симо Матавуљ. Мало времена иза смрти М. Ђ. Глишића, кога смо покорали у гробље на Бонинову у Дубровнику, пресели нам се у вјечност и Симо Матавуљ у Београду. У кратко доба изгубили два одлична српска приповједача. Матавуљ мало дана прије своје смрти послао своју радњу за Срб. Слава им!

† *Dr. Stjepan Spanić*. Умро је 13. јануара у Грацу одвјетник Španić у Glini. Био је књижевник, сарађивао на *Vijencu* својим pjesmama. Неке тих pjesama издао је 1892. г. под натписом *Immortele*. Написао је с А. Вебером драму „Sike“. Преводио је и из туђих језика, као нешто из Шекспира.

Slava prof. Jovanu Živanoviću u Gracu. На дан св. Save академско друштво *Srbadija* у Грацу држало је свечану sjednicu, у којој члан *Gliša Tadić* држао svečani govor о заслугама prof. Živanovića на пољу српске filologije и на пољу pčelarstva. Осим *srpskih* академиčара и српске колонije било је назочно hrvatsko akad. друштво „Hrvatska“, zastupnici slovenačkih друштava „Tabor“ и „Triglav“ и други naši studenti. Слушаоци су дубоким штовањем и љубављу према сједом ученијакү саслушали паљљиво cijelo predavanje.

П. Ј. Одасух: Размишљање о Лепом. Београд. Држ. Шт. 1907. Ова

је књига низ естетских расправа писаних популарно и она је плод аукторовог живог осјећаја за ђепотом, те је добро дошла и за саме књижевнике. Г. Одавић, сарадник Срба, познат је иначе као новелиста. Мисао је водилица свих ових расправа: „Радња је на Лепоме пут к савршенству“, јер се и морал и религија подижу на естетској основи. Писац је мнијења оних филозофа, који тврде да Лијепо дјелује на усавршивање људства и да је то устук социјалноме злу. Тако је писац пошао предалеко са појмом о Лијепоме. Он је ипак на темељу ове своје мисли водилице написао врло zgodних посматрања. У чланку „наша литерарна кристика“ бави се Одавић са српским новелистима, гдје се разумије да је сам писац новелиста; ту установљује назоре на томе пољу; што вриједи да сами наши приповједачи прочитају. Најзанимљивији му је чланак о Тургеневу, ма да долази пре далеко са својим закључцима.

П. Ј. Одасух: Песме. Мостар Пахер и Кисих 1906. Цена 1-50 дина. Ово је прва доста велика збирка pjesama што је издао pisac, novelista. Izvanredno је велико обилје и bogatstvo motiva podloga njegovim pjesmama, из којих, буди mimogред rečeno, izbija и njegova велика načitanost. Pisac има bogat pjesnički horizonat, живу osjetljivost и bujnu maštu, а које ипак не оставља realnost života. Стих му има muzike, melodije и harmoničnosti, те odвeć stoji

na višemu nego mnogi mladi kritičari. Između njegovim pjesama ima nekoliko koji zaslužuju osobitu pažnju, kao „Šubertov“ Ständchen“, „Spušta se noć“, „Kraj Ognjišta“, „Bilo je nekad“. Pjesma je „Spušta se noć“ krasan opis prirode, a „Bilo je nekad“ je krasna romanca, dobro obrađena. Ali to što je pisac za dugo vremena pjevao i spremao pjesme, te ih od jednom sve štampao, zapriječilo je kritiku da dosad reče svoju, te mu tako tehnika nije usavršena; nu čovjek toliko darovit može se još uspjeti do savršenstva.

Rudolfo Franjin Magjer. *Zapisci sa sela.* Tisak prvo hrv. dion. tiskare u Osijeku. 1907. Cijena K. 1.50. — Zapisci sa sela pisani su u selu Шливашевцима у Славонији; писац их је већ објелоданио у различитим новинама. Има 27 тих записака; то су кратке слике славонског живота, те се писац појавља као вјешт описивању ситуација. Нај краћа је слика: „Мали и мала“. Мали Бојан и мала Боја дјеца су родитеља те су их страшили учитељем пред што ће у школи. Али Бојан и Боја увиде одмах да је учитељ добар и да је у школи „лепше“ но у дому. Боја тихе нарави само се чудила доброти учитеља. Али Бојан, јогунаст, скочи ва клупу а стога га учитељ задржа два сата иза школе. Боја је сједала на истој клупи као и Бојан, те кад је излазила, расплаче се гласно пред вратима и хтјела остати с њим у „решту“.

Последна је слика о пијанству. Злата, лепушаста дјевојка, ашикује са младим Којицом. Он једном дође пијан у Злате. То угуши за вазда Златину љубав. Друге цртице кажу неvjерност у браку и остало. Грехота да локалне ријечи често сметају да се брзо разу-

мију амо у нас на југу. ови записци. Грехота је такоер да је писац изабрао из Славоније, поље већ обробоено. Али оваје треба истакнути да је Мабер познат у Хрватској као омладински писац и досад је објелоданио око дванаест књига pjesama и приповијести за младеж, као што су „Slavice“, pjesme и приповијести за младеж 1905; „Sa sjela i prela“, pjesme, приче и приповијести за младеж; „Zlatni orasi“, приче и приповијести за младеж. Писац је издао и књигу: *Antologija savremene hrv. omladinske književnosti.* Knjiž. Radoslav Bačić. Osijek I.

Ова нова књига „Zapisci sa sela“ има врло красну опрему и илустрована је са 26 изворних нацртака, дрвореза и аутографија (по фотографским снимцима) Бенарића у Крижевцима, Валића у Прагу, Бешића у Монакову у Аншау-а у Осиеку. B.

Druga zbirka južno-slovenskih kompozicija. (bc. 32.33). „Glazbena Matica“ u Ljubljani izdala je u ovoj zbirci kompozicije srpske, hrvatske i slovenačke, na koje je bila raspisala natječaj. Izdanje je uredio Matej Hubad. Ova je 2. zbirka mnogo bolja od prve i sadrži 14 raznih kompozicija od 10 avtora; 11 su za muški zbor а 3 за мјешовити. На првом је мјесту Mokranjčeva kompozicija за 4 glasa Kozar, али се она раствара у 7 glasova. Kompozicija odiše svježinom srpske narodne muzike. Njena obrada zadivljuje, али ставља доста великих захтјева за пјевање; ова је kompozicija најбоља у цијелој zbirci. Poznati kompozitor hrvatski J. pl. Zajc и F. Vilhar заступљени су у zbirci, први за „Dijaška“ punom mladenačkog žara а други са „Na Ozljugu gradu“ која čini dobar efekat. Slovenac G. Ipavec ima tri kompozicije, у којим autor pazi нај више на melodiju.

Ali njegove su kompozicije dobre za početnička društva. Ima drugih kompozicija od *Adamića, Saksa i Stanka Premrha*.

Nova Srpska društvena drama. Ove se godine prikazala u srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu originalna društvena drama „Milka“ D-ra *Laza Markovića*, koji je pisao već nekoliko originalnih društvenih drama. Pisao je junački iznio pred publiku naličje njenog trošnog društva i stoga je drama, kako pišu, primljena hladno. Milka, kći imućnih roditelja treba da se uda za Steva, nevrijednog momka. Milan, liječnik, idealni čovjek, spasava je, te se njihove duše nalaze zajedno. Radnja je obična, ali je tu upleteno više slika posve istinitih a ima poleza umjetničkih iz duše umjetnika, kojega je vodila zdrava etička ideja.

Nova hrvatska opereta. Član zagrebačkog pozorišta Đuro Prejac, samouk u muzici, napisao je komponovao novu operetu „Joco Udmanić“, koja je skoro prikazana u tom pozorištu. Pisao je prije veselu igru „Zajutrak“; dramtizovao je preklani Šenoinu „Seljačku bunu“, lani duhovitu šalu iz seljačkog života „Ko je kriv“. Ovom je operetom postigao dobar uspjeh a najbolji mu je sajmeni prizor u drugom činu.

Нове Књиге - Nove knjige.

Симо Матавуљ. Немирне душе (с поговором Ј. Скерлића). Изд. Свет. Б. Цвијановић Београд. 1908.

Мала Библиотека: Св. 141-147: Св. Зоровић: Стојан Мутикаша, роман. Год. X. бр. III-IX. Мостар. Пахер и Кисић. 1907.

Породица у уметничкој песни. Књиге за народ. (св. 123). Нови Сад. Издање М. Срп. 1908.

Милош Обреновић. Књ. I. 1813-1820. написао Др. *Мил. Гавриловић*, Београд. 1907. Цијена 6 дин. (Круна). Шт. Давидовић. Издање Задужбине И. М. Коларца. 126.

Мала Библиотека св. 148-149 *Максим Горки*: Драмске слике; у четири чина, с руског превела Мага Магазиновић; г. X. бр. X-XI. У Мостару Пахер и Кисић 1907. Ова је књижара издала и разгледницу са сликом *Јо. Ев. Тешева*, председника Бугарског Књижевног друштва и другу разгледницу са сликом *Антона Ликерца*, словеначког књижевника.

А. Коблишка. Поуке из општег сточарства. Пожаревац Шт. Ћ. Наумовића. 1907.

Карађорђе, трагедија у 5 чина написав Милош Перовић. Српска је кр. Академија наградила ово дјело са 650 дин. из фонда пок. м. ж. Петровића, прештамп. из Босанске Виле. Цијена 2 дин. Сарајево. Исламска дион. тискара. 1907.

Manuali Hoepli (380-381) *Grammatica della lingua croato-serba*. G. Andrović. Milano 1908. Lire 3.

Rudolf Franjin Magjer. Пријеглед савремене хрватске омладинске књижевности. V. Ljubljani. 1907.

Бока, гласник за опће интересе Бокеља. Излази у Котору сваког четвртка. Ур. Др. Р. Сарделић. Годишња цијена 12. кр. за Аустрију а 16 фран. за иностранство.

Летопис Матице Српске. Свеска II за год. 1908. Нови Сад, Издање 1908 (књ. 248).

Љубомир Лотин. Прилози о економском стању у Угарској и у нашем народу. Награђено и шт. из задужбине Ј. Остојића и Жене му Терезије. Нови Сад, издање М. С. 1908. (бр. 23).

СПОМЕНИЦИ ДУБРОВАЧКИ

објелодањује А. ВУЧЕТИЋ.

28. У Новоме је био поклисар дубровачки, кнез Живко, унајмио у војводе турскога Хамзе кућу. Господар Хамза поче га ћерати из ње, а дубровачка се властела потуже Мустафи херцеговачкому на Хамзу. Дубровчани су окром тога имали право да у Рисну продавају своју со, само они а не други, и то по царској заповиједи, и одређивали су у ту сврху своју чељад, да ту стоје и продавају. Али Турци, ваљда по заповиједи Хамзиној, ометаху их у том послу и зато се Дубровчани бјеху потужили Мустафи.

Стога овај забрани Хамзи да додијева кнезу Живку у Новом и нареди му оштро да пусти Дубровчане, да стоје у Рисну и да продају дубровачку со и ту и у Новоме, а нареди да никому не допусти, да продава со млетачку или шибенску, и да задржи брод и со и људе, који би из овијех страна дошли да продавају ову другу со.

Ова је листина без датума.

29. Једно писмо без датума Јурише Фиковића из Фоче садржи тужбу проти санцаку у Фочи управљену дубровачкој влади. Овај трговац бјеше продао санцаку сву свиту и свилу купљену у другијех трговаца а санцак га хтједе присилити да зато прими неваљале новце и не хтједе му узети за цијену одређену од републике у нарочиту налогу или „комисији“ и држаше га три дана (у тамници) мучећи га неправicom, премда извршиваше заповиједи републике; те моли господу да му помогну.

30. Без датума је писмо, које пошаље Али ага Ибрахимагић Дубровчанима. Он се називље њиховим пријатељем од старине и каже се да је сашао на Луг крај Сланог на своју баштину да гради кулу, да обезбједи трговину и трговце и на корист Дубровчана.

31. Иван Матков, који бјеше из Дубровника, јер је оvdје имао оца и брата, трговао је године 1800. у Плијевљу, можда животињом; бјеше скупио много тога, а кад је хтијаше ишћерати — одагнати, Турци му то забранише, јер везирево писмо бјеше за већ истеклу годину. Зато Иван пошаље улака у Дубровник, да му бег Сава, којему пише, и који бјеше без сумње његов друг, пошаље нову бурунџију везируву и тисућу гроша.

Što prije započecemo djelom pisca svjetskog glasa:

Prof. D.ra I. MEČNIKOVA:

Optimističko-filozofske studije

o

prirodi čovjekovoj

preveo Dr. J. Kujačić.

Што прије започећемо дјелом писца свјетског гласа:

ПроФ. Д.ра И. МЕЧНИКОВА:

Оптимистичко-филозофске студије

o

природи човјековој

превео Др. Ј. Кујачић.

Доктор Кујачић, у нашим крајевима познати лијечник књижевник, започео је издавањем „Библиотеке за чување народног здравља“, а прва ће јој књига бити :

„Нервоза и њезини најглавнији узроци“

која ће се до скоро дотискати у Српској Дубр. Штамп.

Др. М. Грацића и Др. у Дубровнику.

Књига је написана чистим и разумним језиком и занима свакога те је стане читати. Препоручујемо сваком, који мари за своје здравље и за здравље своје дјеце, да набави ову књигу.

JESTE LI   PLATILI

CP Ъ SRGJ

Ako nijeste, požurite se na postu
i pošaljite novac

Administraciji „SRGJA“ u Dubrovniku
naznačujući na kuponu za koji rok plaćate za ovaj list.

 Molimo naj ozbiljnije Gospodu Predbrojnice,
koji još nijesu podmirili predbrojbu, ma i da smo ih već
jedanput, štoviše dvaput naročitim po-
zivom opomenuli, da nam svakako tije-
kom ovog mjeseca poštanskom naputnicom po-
pošaljn predbrojbu.

САДРЖАЈ. — SADRŽAJ.

1. ЦВИЈАН КАПЧАР.	
Рикард Николић.	str. 49
2. VATES (pjesma).	
Радомир Кр. Орлински.	52
3. СВЕТЛИ ДАНИ (pjesma).	
Маринко.	55
4. ДЈЕВОЈАСКЕ СУЗЕ (pjesma).	
Grgo Petković.	55
5. ЈОШ НЕШТО о БРАНКУ РАДИЧЕВИЋУ.	
Милош Мартиновић.	56
6. PAVLE JOVANOVIĆ.	60
7. ПОЗОРИШТЕ У СРБИЈИ.	
А. Камењец Везојева.	65
8. DALMATINSKI ISELJENICI (pjesma).	
Ante Anić.	70
9. ОСЈЕНЕ О ПРИКАЗИ.	
Jery.	72
10. † Dr. VALTASAR BOGIŠIĆ.	73

Овај број издан је 8. маја. У нај краће вријеме
изаћи ће VIII. број.

Ovaj broj izdan je 8. maja. U naj kraće vrijeme
izaći će VIII. broj.

СРЂ

SRĐ

Год. VII.
God.ДУБРОВНИК, 15. априла 1908.
DUBROVNIK, aprilaБр. 7.
Br.

Број 6. погрешно носи датум 15. марта, што треба да буде 31. марта.
Broj 6. pogrešno nosi datum 15. marta što treba da bude 31. marta.

ЦВИЈАН КАПЧАР

— Из збирке: „У праху и у крви“. —

Рикард Николић — Трогир.

Свак га је познавао у М... у. Његова дуга, окошта прилика кочила се пред крчмом господарице Соке Шарчије. Мало је и ријетко говорио и није било никога што се је могао на њ потужити. Кад би који гост ушао у крчму, он, стојећи увијек пред вратима, залеђеним рукама, погледао би га онако са стране па, згрбив се, да може проћи на малена врате, ушао би, точио му вино и сјекао черек „врућег“ са ражња. Кад би се у крчми инадили, он би викао: „Ма који вам је белај, да намичете на себе невољу гдје је нема?“, па мирно их развађао, а већина га је слушала. Па ипак су га тужили. Тужили су га да је завргао буну, испребијао некоје, и звало га је на суд.

I.

Млад судија сједаше за столом и брчкао нешто, кад Цвијан куцне на вратима и уђе згрбљен, пошто је скинуо капу с главе.

„Дакле шта би?“ упита га судија.

„Знате ви боље!“ Одговори Цвијан тешко уздишући.

„Како би ја знао?“ Насмија се судија, па га погледа радознало.

„Знају моја ребра. Видите силени људи, насамарили ме поштено и неки још, код моје невоље и старости, муче у суд. Ни да сам им стао на њихов струг жита, не би марио. Велим вам: прав сам као даница. Нек се нађе на протоколу да сам кад био

кажњен, и нек се нађе ко, да сам га ударио у ово мојих педесет година, па глава доље. Него је ово пизма на ме, па ме ето под старост киње вуци, харачлије . . ."

„Ма што си сад бануо?“ Упита га судица. „Не зове те данас!“

„Ево позива. На њему пише. Ја не знам да читам, али га нијесам читао у будаластијех но у паметнијех и сваки вели да ме данас зове.“

„Добро, нека ти буде, али у тужби стоји, да си ти завргоао буну!“

„Част теби ко старијему; али ми кажи, молим те, ко је тужбу писао?“

„Жандари.“

„И они веле, велиш, да сам ја заврго буну?“

„Управ тако.“

„Е од Бога им просто! Да бог да, ја слијеп ишао, кад ја лагао. Ево ћу да ти испричам све по тенани како је било. Сједим ја у крчми својој и разговарам нешто с главаром, кад убоше њих четири. Вели мени младац један голобрадац: Скини се с клупе да сједнем ја. Велим ја: Ето ти, па сједни; имаш доста мјеста а он не буди лијен и мени пук по образу. Преврне ми се свијест. Спопадох штап главарев, замахнем а онај учини мах . . . однесе га враг.“

„Јеси ли га тешко ударио?“ прекине га судица.

„Знам ја? Него да ти кажем. Ђаволи нек се чуде што се тад зби. Истегнуше их преко стола, повалише и неко ме удари нечим тешким и . . . преломи ми ребро.“

„Ко те то удари?“

„Ђандар ме удари. Чисто знам, јер неко повика: Уби га ђандар.“

„Како му је право име?“

„Знам ја? Тако га зову. Зар сам му ја био на крсници? Те онда сваки свој пут а ја остах лежећи ко пашће. Ајмех. Кад погинуо, погинуо; од другог ти не ћу него од овога.“

„Како то у тужби ништа не пише?“

„А зар сам је ја писао? Дошли су жандари. Изазвали овога онога а мени ни абера. Поручили су послуже по ме да гоћем у касарну. Како сам могао поћи, кад нијесам могао собом макнути?“

„Они други веле да те се нијесу дотакли!“

„А бит' ће да сам ја ребро моје прегризо зубима! Лопови... зашто би ја лагао. Ево у ово мојих педесет година нијесам никоме зуба обијелио, а они мене још туже!“

Судац зазвони и убоше на тај атак сва четири што су га тужили.

Цвијан их омјери од главе до пете. На сучево питање они потврдише тужбу а порекоше да су испребијали Цвијана. Један му рече: „Ти си, смутљивче, завргао свадњу.“

Цвијан се испрси: „А Бог зна колико је царство за ме потрошило карте.“

Онај млади, што се је тужио, да га је Цвијан ударио штапом, довикне му:

„А зар ме нијеси ударио, ваљда си ме погладио штапом?“

„Па јесам“, одговори Цвијан, „а зашто сте ви мене испребијали? Велите: Он је завргао свадњу, а не викасте ли сва четири у једно голо „просјаче!“ А ко ми је ножима искројио крошет? Да сам још мало под вашим рукама остао, не остаде од мене параћска. Богме кад је тако, нека је, али вјеру дајем да ће неко прогњивати и од моје руке.“

„Мучи“, викне му један од њих четирију.

„Ти да мене мучкаш? Зна ти се образ и у суду. Нема правде, коју ти нијеси повео са кривим свједоцима. Лопџа си доста из туђе здјеле! Нек ти опрости овај славни суд. Можда нијесам испунио бесједу, али ме прекојако боли што ме поврх моје невоље још тужи.“

Судац махне осталим да изађу а остане сам Цвијан.

II.

Дође љекар и утврди да је Цвијану пребијено десно осмо ребро. Кад га је љекар прегледавао, Цвијан је тешко уздисао и увијек кроз зубе муцао: „Од овога ћу погинути.“

„Јесам ли готов?“ — упита држећи у руци кошуљу коју је био свукао да га љекар може боље видјети.

Цвокотао је зубима нешто од студени а нешто и од неког страха.

„Обуци се“ — рече му напоскон љекар.

Џвијан се стане аљкаво облачити а чело му се скупљаше у боре. Видјело се је да му је нешто тешко на срцу, што би хтио да каже а не ће.

Кад се је обукао судач му рече: „Готов си, можеш поћи.“ Али се је Џвијан обазирао и чешљао за ухом.

„Шта ти је?“ Упита га судач.

Џвијан махне руком и упути се да ће изаћи. Није знао никакo да отвори врата. Кретао је кљуку десно и лијево, али није могао да погоди у право.

Уздахне и окренув се суцу рече: „Тешко ћу ја на ова врата изаћи.“

Али, и кад му отворише врата, није могао да се ријеши да изађе.

„Што чекаш?“ Упита га судач.

„Ма ето да ти кажем. Видиш: ја не би био њих ударио, жао ми је брата уцвијелити, алу видиш опсовао ми је бандар матер. Чујеш ли, матер ми је опсовао.“

Џвијану грунуше сузе на очи.

Судач се зачуди, гдје виђе плакати човјека, који је тако хладно говорио: Пребише ми ребро.

Навала плача тресла је Џвијаном као млин с мељивом.

„Умири се, добро...“ Скоро је судач хтио да рече добро си учинио, али се сјети да као судач не може бити човјек.

Кад Џвијан изађе, судач се обрати љекару и рече:

„Па ће још казати да су наши тежаци без срца.“

„Хе, хе, хе“, насмија се индиферентно љекар

Vates.*

Радомир Кр. Орлиски — Бар Црна Гора.

Развиј крила, свјештена божице,

Однеси ме на обале оне,

Гдје у вал'ма Гениј' купа лице,

Пак у свере прхне васионе.

Гдје на твоја божанствена њедра

Ушика га арфа милогласна,

Чист кô роса из етира ведро

Кад се буди бистрог ока — јасна.

* Пророк у смислу пјесник.

Смртну росу кад сунца осуше,
Тад љубавни огањ угашени
О Геније, чудотворни душе!
Распири ми, из санка ме прени.
Занешени дух ми кад заплива
Низ пучину маглени прошлости,
Суза ће ми чиста да умива:
Гробне плоче, прах трулијех кости.
Бујна младост у кивот' гдје труне,
Ал' кô фенике ускрснути не ће,
Ту прах оних, што носише круне
Санак снива, жели прве среће.

Древна прошлост кад двери отвори,
Чудом својим свакога засјени,
Свете зубље вјечни плам гдје гори,
Из ког чита неуморни Гени'.

У садашњост миром вјечно кади,
Појућ' химне у заносу силно,
А по гробљу од прошлости сади
Биља рајског сјеме преумилно.

У олтару божанственог храма
Ја ћу сркат' мирисе од смирне,
И свемиром, куд се шири тама
Прелетаћу кроз vise етирне.

Као птица из рајскога гн'језда
Кад се к небу плаветноме вијне,
У лазуру сусрест' ће ме зв'језда,
Што ће чудном свјетлошћу да сијне.

О божице, чудотворном руком
Вјечну искру запали у груди!
Златна арфа да умилним збуком
Успаване духове пробуди.

Низ океан мудрости погледни,
Освјештано перо у њ умочи,
Капљом скваси усне, језик жедни,
Росом светом попрскај ми очи!

Нек ми небо буде лист хартије
У оквиру седмобојне дуге,

Зубља зраке своје кад разлије,
 Да прелетим у миртове луге.
 Да се тамо у валима купа,
 Занешења дух да прозре тајне
 Од извора, гдје богиње скупа
 Поворове вјенце плету бајне.

Гдје свјештеник пали вјечну зубљу,
 И обзорје са њом дочекива,
 А серафим уз небеску трубљу
 Химне поје и кроз лазур плива.
 Као јелен на водама гора
 Источник ћу од мудрости пити,
 Дигнут пићем, као моћни ора'
 Васионом заносно се вिति.

Небо ће ми бити лист хартије
 У оквиру седмобојне дуге,
 Дух ће крилат свуда да се вије
 Изнад свијета ко' анђео туге.
 Ко' Јеремиј' тужни с развалина
 Уз лиру ћу плачне вिति збуке,
 Злобни свијет к мени пут висина
 Напериће стријеле и луке...

Тад стењање мог рањеног духа
 Срца њина не ће да растужи,
 Рука св'јета пакосна и глуха
 Чело ће ми трњем да окружи...
 Гдје се капи од отрови крију,
 „Пехар славе“ мени ће да нуди,
 Уста ће га до дна да испију,
 Разнијеће ватрене ми груди...

.

О божице, чудотворном руком
 Вјечну искру запали у груди!
 Златна арфа да умилним звуком
 Успаване духове пробуди.

Светли дани

— Маринко. —

мојој ОЛГИ.

I.

II.

Данас сам је довô
Из далеких страна —
Звезду среће моје,
Сунце мојих дана.

Ове собе мале,
Досад пуне таме,
Заблисташе дивно
Од светлости саме.

Анђeosки гласи
Сад по њима брује —
Црква вере моје
И љубави ту је.

У њу свако вече
Душа једна слеће,
Душа моје мајке,
Чувар наше среће.

Слегао се сав комшилуk,
Сав,
Ђувегија вратио се
Здрав,
И донео дивног цвећа
Сад,
И у врт га засадио
Млад.
Тек што цветак замириса,
Тај,
Пробуди се шумица и
Гај,
И славуја заори се
Пој.
И домами сав комшилуk
Мој,
Па се слегô сав комшилуk
Сад,
Да поздрави диван цветак
Млад.

Djevojačke suze.

Grgo Petkovic — Stankovci.

Na kamenu sjedi	Uz suzice kletva,	U ničemu neće
Dična djevojčica,	Velika se čuje;	Napretka imati;
Niz lice teče,	Ružno ju je čuti:	Udes će ga hudi,
Za suzom suzica...	Srce rasparuje!	Do smrti gonati...
Teku suze nemilo,	Na koga pane,	Bolje bi bilo,
Niz milotno lice	Teško ga tome:	Da ni rođen nije,
Na zemljici dubaju,	Biti će proklet, —	Jer nemilo suza
Rupu do rupice...	U životu svome...	Djevojačka bije!

Још нешто као допуна о Бранку Радичевићу

(извађено из породичних докумената).

Милош Мартиновић.

Бока Которска као српска насеобина је рабала знамените људе, који су својим радом користили народу бранећи све оно што је Србину нај светије било.

Међу те знамените и родољубне Бокелје спада и добро познати Никола Радичевић, стриц Бранков, преко којег и дознаде наша књижевност, одакле је била Бранкова породица по оцу, што су порицали на жалост неки наши књижевници наводећи, да се не зна по оцу, одакле је био родом и поријеклом.

Зато ми је намјера, да у нашем књижевном листу „Србу“ унесем неколико црта из живота Бранка Радичевића, које ће, надам се, интересовати, кад се фактично докаже лоза Бранкова да је из Немањићеве Зете по оцу, као што се по матери доказује да је из Скопља.

Ево у кратко извода селидбе предака Бранкових из Зете у Црној Гори, гдје још има приличан број његове родбине.

Године 1732. зулум је турски превазилазио сваку границу људскога трпљења и страдања. Прадјед Бранков, Петар Радичевић, живио је у Подгорици и живио је о пушкарском занату. Имао је нешто својих винограда у Заносијерку, близу Дајбабске горе, гдје и данас постоје српски виногради. Турчин сиљан из Подгорице похара му виноград и тако му упропасти љетину. Петар се пожали својим пријатељима Бошку Поповићу и Захарији Лисичићу. Ови му савјетоваше да убије силерију турскога, и да ће му они на руци бити, да с породицом умакне из Подгорице. Петар се доиста осмјели и на сами Илиндан 20. јула убије на Чепуркама код Подгорице два Турчина, и преко села Вуковаца, помоћу пријатеља утече у Црмницу, а отоле да би избјегао четничкој освети, пође у аустријски град Будву (Budua), гдје је као пушкар почео опет да врши свој занат и ту му се роде два сина, Андрија и Алекса — дјед Бранков.

Ова два брата, кад ступише у јавни живот, не могаше живјети у Будви, јер су ту трпјели под притиском од тадашњег млетачког свештенства, које их нуђаше да пријеђу у римску вјеру, те зато и пођу у Котор (*Bocche di Cattaro*), гдје је више Срба у граду било. Андрија остане у Котору, а Алекса пође у Шибеник, гдје и тамо римски мисионери шираху пропаганду, ради чега остави и тај град и пође у Сарајево, гдје је живио о наслијеђеном од оца пушкарском занату. Одатле Андрија пријеђе у Славонију и настани се у Новом Саду, гдје стаде трговати, и ту му се роде два сина: Тодор, отац Бранков, и Стеван, који је за прве владе Књаза Михаила Обреновића у Србији био министар иностраних дјела, о коме у својој историји Срба напомиње Леополд Ранке да је „Аустријски Срб“.

Родитељи Бранкови, осим Бранка, имали су још двоје дјеце и то Стевана, који је био годину старији од Бранка и Амалију, која је била седам година старија од Бранка.

Ово је дакле поријекло Бранково и његовог прадједа Петра.

Андрији, другом сину Петрову, што је у Котору остао, родио се син Петар, а Петар је родио поменутог грађанина которског Нике Радичевића, чијим се биљешкама из породичног записника у овој допуни служимо.

Петар, син Андријин, живио је дуго у Котору и имао је три кћери и четири сина. Кћери је удао једну за Јова Јакшића т. ј. Ану, а Анђу за Крста Пешикана, и Ану за Сима Велаша, све у Боки Которској. Синови су му се звали Илија, који је био поморски капетан на аустријској фрегати „*Sovrano*“, а друти му је брат био Јово, капетан на броду „*Sveti Spiridon*“, а Нико био је газда и први грађанин у Котору, чије се име са великим пијететом и данас у грађанству спомиње.

Ово су дакле два огранка, који потјечу од Бранкова прадједа Петра Радичевића, о чему је написао лијепу расправу професор Нико Иванковић из Котора, који је рукопис још непечатан у рукама госпође Марије Мартиновићеве у Баицама.

Родбина Бранкова — кућа Радичевића — није изумрла, него у Зети — Црној Гори има још до нетнаест домова, који, и ако нијесу богати, али су опет сви честити Срби и стоје као домобранци на бранику јуначке слободе у Зети према Тузима и Арбанашкој главици, који уза Зећане први ускачу у обрану миле

им домовине. О овим истим Радичевићима и у Подгорици пише Карловачки Одбор за подизање Бранкова споменика, под именом Протопопа Јована Бороте, 1. марта 1884. године ово :

„Србија нам је дала препородиоца народне нам књижевности „а питома Зета, вазда сјајни алем Српске круне, засијну у књижевности као прави алем духом врлог свог потомка, духом „Бранка Радичевића.“

Са овом изјавом карловачког Одбора, хтјело се потврдити оно „р о д о с л о в љ е“, које је Бранку са Цетиња изнешено и то баш онда, кад сви Срби преко Дунава нијесу ништа знали, с очеве стране, о поријеклу Бранкову, него су поводом ове изјаве са Цетиња порицали и тек почели нагађати, као н. пр. Ристо Михаиловић из Вуковара, кад говори „чини ми се да је Бранко сахрањен 19. јуна 1853.“ и чини му се да отац Бранков — Тодор није имао брата Стевана, министра српскога. Па и Александар Сандић погрешно говори „да је Бранков отац негдје из Петроварадинске луковније,“ па и сам Светислав Вуловић, Радивој Врховац и Ст. Станојевић из Соко-бање Алексиначког окружја у „Јавору“ и „Бранкову колу“, размињују се са површним претпоставкама одакле је био отац Бранков, стављајућ да се не зна одакле је био родом и поријеклом, што је са Цетиња фактично доказато, као што то тврди и наш српски књижевник Драгутин Ј. Илић у Лјетопису матице српске од године 1885. књига 141.

Петар Петровић Његош, Владика и Господар Црне Горе, знао је да је родбина Бранкова из Зете, па му је зато и спјевао ове стихове :

Пјевче драги, Србе врли!
Искро жива ћачког круга
Нек Аполо тебе грли,
Нека Орфеј тражи друга.

У вилимском пјеваш колу!
Као славуј у сред луга,
Тебе за род пјесма грли
Као небо вјита дјуга.

Ајде роде колу амо!
Да јуначки попјевамо —
Глас нек јечи, нек се чује,
Нек цркају љуте гђје!

Бранкове су груди биле пуне духа за свој род, и својом патриотском пјесмом за јединство подгријавао је млађане груди миле му Србадије, зато му је још за живота толики пијетет и одавао, и он ће остати вазда на српском парнасу „пјесник о младинског срца“.

Бранко и Ђуро Даничић били су другови у Бечу, те је Бранко први почео да ствара Српску умјетничку лирику по начелу Вукова правописа, те се фактично може рећи: да баш од њега почиње права Српска књижевност, и ко би желио питати о значају Бранкових пјесама тај нека прочита дивну студију књижевника нашег г. Светислава Вуловића, коју је овај написао као прилог историји Српске књижевности.*

* Што се пак личности Бранкове тиче, њега је нај вјерније оцртала Мина кћер Вука Карацића, која Бранка у лицу вјерно онако представља, какав је доиста и био. Шта више приказује његову нарав, ношњу одјеће, и покрет у друштву. Она каже: „Овога је вила посинила, па сада иде по земљи, гдје му мјеста није, да тек пјева и друге весели, јер на њега туга и невоља земаљска не може починути. По опису и сликању Мине Вукомановића нај вјернија је Бранкова слика она, што је у профилу израбена код „Marquart in Leipzig“ на дрворезу Р. Анџића, а свака друга слика данас која се буде удешавала, бити ће удаљена од праве прилике Бранкове. Идеализовања у слици Бранковој не смије бити, кад га је Мина Вукомановић лично сваки дан очима гледала и вјерно описала, а ту слику потврђује у својим цртежима и наш пјесник Змај Јонан Јовановић.

Pavle Jovanović, srpski književnik i političar.

O stotoj obljetnici njegova rođenja, 1808—1908.

Teško je naći čovjeka, koji bi cijeloga svoga vijeka predano služio svome pozivu, čiji bi život i rad predstavljao jednu sliku, te bi mogla biti ugled za dočinja pokoljenja. S toga, kad naidemo na takav uzor, on se pred našim očima jako uzdiže, njega svak cijeni i poštuje. Rad i život *Pavla Jovanovića* advokata — književnika daje nam jednu takvu sliku.

„*Pavle Jovanović*“ — rodio se na Preobraženje dana 6. avgusta 1808. god. u Vukovaru — Srijemu od oca *Stevana*, majstora abadžije i matere *Ana* kćeri negdašnjeg prote vukovarskoga *Ignjatovića*, a ses re negdašnjega velikoga fiškala srijemske županije advokata *Marka Ignjatovića*. Po svršenoj srpskoj školi i gimnazijalnom prvom razredu u mjestu svoga rođenja, izučio u *Osiijeku* drugi, treći i četvrti gimnaz. razred god. 1822-1824., zatim god. 1825. u *Kaloči* peti gim. razred, a god. 1826. u *Peču*hu šesti gimnaz. razred sve sa odličnim uspjehom. Godine 1827. slušao je filozofiju u *segedinskom* liceju zajedno sa vladikom *Arsenijem Stojkovićem*, izabranim patrijarhom srpskim, gdje je između 166 đaka bio *prvi* odlikaš, a g. 1828. svrši drugu godinu filozofije na evangeličkom liceju u *Mezeberinu*, gdje mu je čuveni *Adam Benke*, Slovak, profesorom bio. Za tim ode g. 1829. u *Sarošpotok*, gdje na reformatskome kolegiju pod glasovitim profesorom *Aleksandrom Kevijom* izučio pravne i državoslovne nauke. Iza toga god. se 1830. vježbao kod advokata i književnika *Teodora Pavlovića* u *Pešti*, gdje 26 Juna 1831. kod mađar. kralj. table položi odlikom advokatsku cenzuru i postade advokatom u 23-ćoj godini svoga života.

Iste godine 1831. tražio je s našim čuvenim publicistom *Teodorom Pavlovićem* kod mađar. vlade dopust da izdaju „*Srpske Novine*“, što su sretno i postigli; na istim novinama radio je kao glavni saradnik. Pod vladikom gornjokarlovačkim *Evgenijem Jovanovićem* bješe vladčin i konsistorijalni sekretar u

Plaškom, a god. 1843. dana 14. oktobra oženi se sa *Marijom Domparića*, kéeri gradanina i trgovca novosadskoga Jovana Domparića, s kojom izrodi sedmero djece, od kojih su živi sin *Milan*, akademik i književnik i dvije kéeri *Hermina Lučić* i *Draginja Jovičić*. Godine 1819. kad je dakovarski i srijemski vladika *Mirko Rafaj* pohodio *Vukovar*, bude u njegovu počast spisana od fra *Grge Čevapovića* srpskim jezikom igrokaz: „*Josip, sin Jakoba Patrijarha*“, — prikazan od samih vukovarskih daka, koji su tada u franjevačkom manastiru polazili privatni tečaj za gimnaziju. U tom igrokazu odglumio je ulogu patrijarha *Pavle Jovanović*, još tada kao dače prve latinske škole od deset godinâ, na opšte zadovoljstvo cijelog vukovarskog opštinstva.

Uvjeren da će narod najsrećnije i najlakše dokučiti blagodatne svrhe obrazovanosti, budu li mu nauči, zakoni i državne nastave udešene pram njegovoj éudi, pram njegovom načinu mišljenja, a i s obzirom na njegove slabosti, bješe se u doba svoga *dobroga znanca*, *Vuka Karadžića*, svojski dao na sabiranje toga, što bi nam tu éud, to mišljenje i te slabosti predstavilo kao u živoj slici; njegovo se djelovanje slagalo s onim srpske áike *Vuka Karadžića*; onog dragocjenoga narodnoga blaga, — *riječ i umotvorine* narodne živo kupljaše *Pavle Jovanović* zajedno sa našim *Vukom*, koga je on na putu sve do Dubrovnika pratio i *bio mu desna ruka* u skupljanju narodnoga blaga, kako o tome pored ostalog govorao je tada jedan dopisnik u *Gajevim „Narodnim Novinama“*; i da je „u Zagreb prispio *Vuk Karadžić*, koga prati *Pavle Jovanović* advokat, žarki rodoljub u poslu kupljenja narodnoga blaga;“ a poznavao se vrlo dobro sa dubrovčaninom *Medom Pucićem*, s kim je do smrti njegove u dopisivanju stajao, — i sa našim *Simom Milutinovićem Sarajlijom* kojega „*Srbijanku*“ je u prste razumijevao; sa bivšim srpskim regentom, svojim vukovarcem, *Jovanom Gavrilovićem*, koji, dok je još bio u Vukovaru, često i rado se s njime disputovao o *Kantovoj* filozofiji, koju je skroz poznavao i obožavao.

Rád *Pavla Jovanovića* dijeli se u dva razdoblja; prvo ide od god. 1842. do g. 1848.; drugo od g. 1848. u naprijed. U prvom razdoblju *P. Jovanović* se bavi lijepom knjigom; u drugom u opšte pravnim i državoznanstvenim raspravama, a napose političkim dnevnim pitanjima.

Njegov biograf piše o tome: „U prvom razdoblju piše *Pavle Jovanović* u *Dimitrija Jovanovića* „Peštansko-budimskoj Skoroteči“. Svi njegovi beletristični radovi napisani su čistim i glatkim slogom, a zanimljive su svojim sadržajem. Cilj im je *eminentno* moralan i patriotičan. Tendencija im je ne samo da budu čitaoeu od zabave, nego da ga i pouče, da mu sree uzgoje, da učine dobrim čovjekom i Srbinom rodoljubom, da ga u vrlinama kao Srbina učvrste. U drugom razdoblju započe raspravljati državna pitanja, tada na dnevnom redu, i to u „*beogradskim Srpskim Novinama*“ uređivanim od *M. Popovića* i *Joše Ignjatovića*, u dra: *Save Jovanovića* „*Pozorniku*“, zatim „*Srpskom Dnevniku*“ i „*Srbobranu*“, u kojima se najviše borio za *Srpsku Vojvodinu*, te pretresao god. 1864. i 1865. prijedloge srpskoga narodnoga sabora-sinoda, a kad je naš prvak *Miletić* pokrenuo „*Zastavu*“, u istoj je raspravljao državopravna pitanja Trojedine kraljevine, te su se članci i rasprave njegove rado i pomno čitale i od svih tadanjih povremenih listová hrvatskih: „*Narodnih Novina*“, „*Domovine*“, „*Pozora*“ željno bili prešampavani. U svim ovim njegovim radovima *Pavle Jovanović* se odlikuje prostranim i temeljnim znanjem, neodvisnim sudom i jasnim, razgovjetnim raspravljanjem predmeta; bio je izvrstan srpski rodoljub, te je kao takav i trpio bez hvastanja i hvalisanja. Svim narodnim listovima, od početka ustavnog doba, — bješe vjeran prijatelj i dragocjen pomagač. Njegovi članci, rasprave i radovi bili su pravi ures naših neodvisnih listová“.

Službenik pravde, kakvoga je rijetko naći, Srbin kakvoga rijetko majka rada! Kao advokat, propovjednik pravde — radio je 62 godine neprekidno uzorito, revno i savjestno ne tražeći nikada od svojih stranaka velikoga honorara; nagrada mu bješe jedino ta, kada im je samo mogao biti obrana i ruka pomoći, on se je odlikovao kao odličan advokat, kao takav bio je on odlikovan još za vrijeme staroga državnoga ustava prije 1848. g., zatim pod apsolutnom *Bahovom* vladavinom i napokon pod novijom ustavnom vladom 1860. g.; bio je jedan od najvrijednijih *urbarijalista* i skoro svima gornjosrijemskim opštinama srećno i korisno dokončao urbarske parnice“, i tim advokat *Pavle Jovanović* jako je odvajao od svojih drugova u na-

rodnoj dužnosti. Koliko se uzdizao svojom službom advokatskom, vidi se iz toga, što ga zвахu „*narodnim brigovodom*“. Razumijevao je potpuno svoj poziv. Nije običan advokat koji samo zna zakone i vodi parnice, ne, on je bio pored toga „*pravi brigovoda*“ i borac naroda svoga, učitelj i zaštitnik srpskoga plemena. Svaki Srbin koji je imao kakvu tugu na sudu, kome treba savjeta, ma kakve bilo pomoći, išao je svome *Pavlu*, jer zna da će u njemu naći iskrenoga branioca, u koga je vjerovao da će naći utjehe, pouke i pomoći.

Ali uvaženost i poštovanje *Pavla Jovanovića* nije samo zbog njegove besprekidne službe kao advokata, ne, on je kao što prije rekosmo, Srbin kakvoga majka rijetko rada. U njegovim grudima bješe prevelika ljubav prema *Slobodi Srbinovoj*; on bješe žestok protivnik negdašnjih spahilukâ. U vremenu, kada su svi naši krajevi stenjali pod spahijskim jarmom, — Pavle advokat nije se nikada oglušio prema patnji svoga naroda. Svojom razboritošću i politikom među spahijama, vazda je mogao da sačuva svoj narod od spahijinskoga gonjenja i tirjanstva, jer je među samim spahijama bio osobito cijenjen i uvažavan i da nije ništa drugo uradio, nego samo što je ovo, bilo bi dovoljno da se nazove znamenitim Srbinom.

Ali i u pokretu 1848. god. igrao je znatnu ulogu kao narodni izaslanik u odboru, pa je ugovarao savez narodne obrane sa banom Jelačićem; pri tome kada je trebalo opasnosti u oči pogledati, nije ništa prezao od opasnosti, čim je kuenuo čas narodnoga ustanka g. 1848., bješe on prvi koji se prihvatio oružja protiv Madžarâ; njegovo junaštvo zadavalo je Madžarima strah, ali u isto vrijeme i uvaženje.“

Isti ga biograf ovako opisuje: „Dika srijemskih advokata, publicista i književnik, žarki rodoljub naroda srpskoga, nada sve od glave do pete pošten, čestit i dobar Srbin koji je svakomu istinu u brk govorio, čovjek od jednog komada, te stroga istina, da je kao suprug i otac, kao kolega i prijatelj bio pravi uzor. Duša mu bješe plemenita u pravom smislu riječi; njegovo biće ne bješe pristupačno ničemu, što nije bilo strogo, pošteno, dobro, lijepo i uzvišeno, sree mu nije kucalo nego jednim osjećajem, osjećajem dobrote i ljubavi; nije radio, nije zborio, nego po svome osvjedočenju, a njegovo osvjedoče-

nje bješe uvijek osvjedočenje čovjeka poštena, dobra i čestita; značaj mu bješe čist, svijetao kao kristao. Nu ne bješe samo uman i učen, ne bješe samo rodoljub, ne bješe samo revan, savjestan, pošten i značajan, — bio je i skroman. Sa tolikim lijepim svojstvima i vrlinama spajao je i skromnost sa koje su njegove vrline novim sjajem sjale.

„Pregolem je to gubitak za naš narod i zemlju u ovo doba teških iskušaja. Prema mnogim je on i od više mnogo uradio, te za ovakova vrlo djela, već učinjena, hvala mu vječita, isto tako kao što nek mu je i vječita uspomena. S ovih vrlina, što ozgor spomenusmo, sjaju Pavla Jovanovića radnje zrakama, koje će svijetliti i budućim naraštajima; sadašnjima svijetli Pavle Jovanović i svojim rodoljubnim vrlinama. Srbin bješe, al kad ono pisaše: „da je narodu sav svoj život i slabu pomoć posvetio,“ ne odbijaše onih, koji se u narodu Hrvatima nazivlju, nego rad bješe Srbe i Hrvate sastaviti jednom vezom ljubavi; s toga iz prave ljubavi k svojem prijatelju Hrvatu i k poduzeću namijenjenu kako Srbima tako Hrvatima šiljaše često svojih prelijepih radova u listove hrvatske. Pravi rodoljubi hrvatski i srpski, sved će ga sjećati harnim sreem a tim harnijim, što je on bio dobrotvornik pored toga, što je — kako on sam reče: „proveo život mučen.“

Duh njegov živjeće do vijeka; on već bere nagradu, namijenjenu pravednicima, živjeće mu uspomena i ime njegovo u djelima njegovim, u sreću naroda, u suzama otadžbine njegove, u uspomeni onoga, što nigda ne umire — njegovih vrlina, a kad je tako, tad imao se rašta i roditi.

Pavle Jovanović umro je u Vukovaru u domu svome baš u zoru 14. aprila 1892. g., u 85. godini svoga vrijednoga i plodnoga života, a u 62. godini svoga naj uzornijega advokatskoga i književnoga rada, a 15. dana istoga mjeseca sahranjen je naj svečanije, kako priliči njegovome položaju, na vukovarskome srpskome pravoslavnome groblju u porodičnoj grobnici.

Nek je dosta na ovome mjestu rečeno o njemu koji sada zauzima mjesto u uspomenama naroda i u istoriji srpskoj: biografija njegova potvrditi će sve ovo što rekosmo, a i popuniti, što moradosmo ovdje ispustiti. Želio sam o 100. obljetnici njegova rođenja samo nekoliko riječi posvetiti spomenu skromnoga čovjeka, Srbina književnika, žarkoga rodoljuba i velikoga narodnoga pregaoca koji zaslužuje da mu ime ostane u prijatnoj uspomeni dobrih, poštenih i znamenitih ljudi.

Slava Pavlu Jovanoviću
srpskom književniku i političaru!

ПОЗОРИШТЕ У СРБИЈИ. *

А. Камењец Безојева.

С руског В.

I.

Оцем српског позоришта сматра се Јоаким Вујић, познати списатељ и путник. Први драмски покушаји односе се на 1835. год. Србија, будући постојано у борби, или са спољашњим непријатељима — Византијом, Турском, и другим, или са „унутрашњим“, била је више заузета биткама и устанцима, него ли умјетношћу. У осталом у почетку прошлог стољећа, српска је књижевност имала своје даровите списатеље, као: Јована Рајића, Доситеја Обрадовића и друге.

Замисао Јоакима Вујића имала је политичку подлогу — пробудити српску народну свијест. Прве представе давале су искључиво за вишу публику при двору. Сам кнез Милош Обреновић узимао је учешћа у њима: знало му се и мјесто на сцени, одакле је он са турским чибуком и кафом гледао представе. Међу чиновима исти глумци морали су забављати кнеза пјевањем.

Од 1836. г. до 1839. и те се представе обуставише; с политичких незгода и куге, Србији не бијаше до позоришта.

Кад дође на пријестоље брат Милошев, Михаило, који је волио литературу и умјестност, позоришне се представе опет успоставише. Сва одабранија српска младеж учествовала је у њима. Приказивана је понајвише хисторијска драма; 1842. г. позориште прекида поново свој рад, пошто народна странка иждене кнеза Михаила у аустријске крајеве.

И ако је први рад српског позоришта био без системе и несрећен, ипак његов зачетник Јоаким Вујић, Србин, рођен у Баји (на Дунаву), васпитан у Пресбургу (Пожуну у Угарској) учи-

* Преносимо овај чланак из петроградског листа „Театр и Искусство“ („Позориште и Умјетност“), из бр. 42. 1906 г. Мило би нам било да примимо и са стране самих српских писаца чланак о предмету. Ур.

теп, даде српском позоршту западно-европски правац, која се оно и сада држи.

1847. године у Београду се одиграо први дружина српских глумца из Угарске и не гледајући на понајвише народне комедије: "Бој на Косову", "Халук", "Црква Равањина", "Краљевин Марко и Била". У исто то време и први пут отиђавана патристска српска пјесма: "Устај, устај Србије, узми пушку и слободу". Та српска маршераза одушевила је младеж, за коју је позорште било мјесто састајака и демонстрација. Тако се радило до 1849. године — године револуције у Угарској, даје сви глумци побаше у добродошлице.

Послије угарске буне и сама српска влада побе у сусрет народној жељи за својим позорштем и даде 2000 дуката (20.000 Крзна) за позоршину аргуду. А народ од своје стране сакупи одједном 34.000 рубаља.

Када се знала зграда за позорште, представе су се изавале у бараци-бани, даје су биле ложе и нартер, те се плаћало од 6 руба. до 15 коп. На вече је плаћало од 25 до 200 руба. Мјесечна плата глумцима билаше 8-26 руба. нај више. Грађанство је и овдје прижило помоћ, даривало је одијела и натјецало се у глумишту глумца. Кнез Михаило Обреновић (син Милошев) симпатично се омазаво идеји о народном позоршту и дао потпору од 24.000 руба. а влада му доделила грађевини материјал.

Министарство народне просвете козачи за костиме и декорације око 42.000 р. На тај начин позорште заједно са буџетом и библиотеком стајало је 413.000 франка.

"Српско народно позорште" би отворено 30. октобра 1869. г. а да се пробуди занимање за позорште и у унутрашњости земље, београдска се дружина разиђе и по другим градовима на путовања. Било је покушаја и за оснивање позоршне школе, али се није успијело.

Репертоар прве сезоне 1869. г. састојао је понајвише из превезених комада. Давали су класици: Шекспир, Шинер, Мољер, Гиблика је много више волео комедију него ли драму и а нај више немачки писци тога доба.

Гиблика је много више волео комедију него ли драму и а нај више немачки писци тога доба.

Гиблика је много више волео комедију него ли драму и а нај више немачки писци тога доба.

Фактички њом управља „српско драматско друштво“, али је ипак подчињено контроли министарства народне просвјете.

„Драматско друштво“ сакупља чланове, изабире благајника или управитеља, затим из своје средине збор од тројице пуномоћника и најпослије режисера-драматурга, чија је дужност изабирати комаде за репертоар, преводити са страних језика, оцјењивати приправљене за репертоар домаће комаде и само постављање комада. Пошто је дужност драматурга врло опсежна и одговорна, она се понајвише даје списатељу са специјалним знањем позоришног рада.

Такови драматурзи су били: Јован Ђорђевић, Георгије Малетић, Милан Грог и познати и обљубљени код Срба списатељ Бранислав Нушић. Нушић је посјетио најбоља европска позоришта, а међу њима и наша петроградска, за изучавање и уређење позоришне дјелатности. Управа позоришта уређена је законом од 10. октобра 1870. г.

Као што сам горе споменула, српско позориште је васпитано на старој западно-европској литератури: са запада узимљу глумци и примјере за испуњавање својих улога, али на жалост немају ни оне дубине ни технике, а задовољавају се само спољашношћу: декламацијом, позом, гестикулацијом, што у драмским моментима изазива подсијех. Од талентираних словенских умјетника, који су се у више пута амо навраћали, београдско позориште није извукло никакве користи, осим повишења улазница за вријеме њиховог гостовања.

Ако српски умјетници свакако мисле ићи трагом западних примјера, зашто се онда не угледају на глумице берлинског краљевског „*Schauspielhaus-a*“, а погледају приказивање бар њиховог „*Goldfische*“! Или, може бити, српски глумци немају времена за рад око позоришта, јер су и сувише заузети политиком и личним препиркама.

Ето, на примјер, једног неспоразума посљедних дана. У јануару мјесецу глумци су на својој сједници примили резолуцију, да се упути управи некокико захтјева и то: да се постарају о каси за пензије, да се побољша материјално стање, да се подигне положај оних људи, који су на управи, и осим тога да се драматург изабира између истих глумаца. Управа пристане на све, осим посљедње тачке и посла ствар на Министарство. Тада

започе партијска борба, у којој истакине и штампала особе нај бо-
љих познавацаца позоришта, који су категоријски одбили прије-
дмор за избор драматурга из средине глумца. Заточе појми-
зовање и са заједничких питања о умјетности прешло се на ли-
чности итд. И све се то свршило нередом на галерији 7 фебр.,
кад су приказивали комад "Горкога" "На дну живота".

Управа је приказала молбу за оставку, министар је није
прихватио, али је управа остала при оставци. Чини ми се, да се и
сада ствар тако налази.

Београдска галерија, као и један дво партија, постојани су
извор за орожење публике. Оне одобравају и зајде глумица
не према томе, како исти извађају своју улогу, већ према томе,
којој политичкој странци припадају. Превећ је код њих политике.
Управа се пак мијења готово сваке године. Зар је у таким при-
ликама могућан миран, умјетнички рад?

Ето таблице укупног прихода за посљедних десет година:

"	1897-98	"	220	"	93.548	"
"	1898-99	"	249	"	107.912	"
"	1899-900	"	242	"	128.494	"
"	1900-901	"	241	"	118.782	"
"	1901-902	"	267	"	127.066	"
"	1902-903	"	266	"	125.780	"
"	1903-904	"	260	"	129.071	"
"	1904-905	"	216	"	109.242	"
"	1905-906	"	237	"	130.978	"

Дружина се састоји из 49 лица, од којих су 27 женских и
22 мушких. Нај виша је мјесечна плата 402 дина. (премјер Г. Та-
вриновић), а нај мања 40 дина. За мјесечну плату свима глум-
цима троши се 11.000 д. Дружава даје принош од 38.000, а град
од 10.000. Крај даје 6.000; то је у све 54.000 приноша на
годину, што не покрива ни поновну умјетничког хонорара или
 $\frac{1}{4}$ свих расхода за позориште. 1905-06 г. од 237 представа са-
мо је 43 пута приказивана оригинална Српска драма списатеља:
Војновића, Веселиновића, Нушића, Некића, Костића, Поповића,
Чоровића. Већина српских писаца даје историјске комаде, а по-
највише херојске драме. Изузетак чини Нушић, који је прави по-
чео писати комедије из савременог српског друштва.

Комада у пријеводу давано је 124, од којих су: француских 62, њемачких 20, енглеских 9 (Шекспир), руских 8 (Толстој „Воскресење“ с француског, Горки и Крилов, талијанских 5, шпанских 4, мађарских и пољских по 2, затим по 1 чешки, словенарки, бугарски, румунски, холандешки, грчки и латински.

За нај бољи оригинални српски комад „драматско друштво“ даје слиједеће награде: прва, 75⁰/₁₀₀ првог цјелокупног прихода, а друга 50⁰/₁₀₀ првог и 1⁰/₁₀₀ другог прихода. Комад, који с особитих разлога има нај већи успех, добија читав први приход и за трајања цијеле сезоне 25⁰/₁₀₀ од сваког појединог прихода. Давали су и оперету, али није успјела и зато је дигнута из репертоара.

Осим краљевског народног позоришта у Београду има у Србији и других приватних дружина, којима је сврха давати представе за Србе, који живе у Аустро-угарској. Али те дружине ондје треба да се боре против разних становитих неприлика, које прате све што је српско и због тога задаћа ових дружина није баш нај лакша. Сачињавати је могу само људи лојални а репертоар њихов пролази кроз цензуру. Репертоар је исти као и онај у Београду а приказују и сувише индијански комад „Сакунтала“. Немогућно је са умјетничког гледишта говорити о том приказивању.*

* О њима ћемо донијети други чланак исте Госпође Списатељице.

Dalmatinski iseljenici.

U luci brod se otisnu od kraja,
 Biele se rupci i "s Bogom" se čuje,
 Na kraju jošte neki suze brišu,
 A onda pjesma s broda odjekuje.

Te no se gubi sve više i više,
 Dok malo zatim ne čuješ glasa:
 Zakrenu brod i isčežnuo oku,
 Projuri brzo sred morskih talasa.

Za njime pjena glogoce u biesu,
 A o bokove valovi mu biju:
 I juri napried, kao neman grozna,
 Dok crnog dima konturi se viju.

I mirak se gusi, na pučinu spusti
 I obalu je već sakrio oku:
 Sve su ti, samo stroj na brodu hlapće,
 Ko da bol diše tesku i duboku.

Na palubi se ugasiše svijede
 I tihi sanak putnici već sniju;
 Pod provom jošte, zizak svijela sieva
 A pod njim budne oči bdiju.

Tu tili momci poredani leže
 I mnogom srce od zle slutnje trne;
 Na malen kovčeg naslonili glave,
 Ispod njih ruke prekrizili crne.

Ko robije pusto ne pomični stoje,
 Sa mislih teskih usnut im se neće.
 "Graf Wurmbrand" vodi dalmatinskog sina
 I juri dalje i sve napried kreće.

O kamo hrliš dalmatinče vrli,
Ponosni sine ovih liepih strana,
Da tugjoj zemlji u njedarje padeš
U pustoj snazi mladenačkih dana?

Ledeno to je, o moj brate, krilo,
Jer pod njim sree majčino ne bije,
Ostani ovdje, kod svojega doma,
Nad njime liepo južno sunce sije.

Opustjeti će naša zemlja draga
A očevina prosut će se tvoja;
Oj ostan' ovdje, tam' ljubavi nije,
Jer tugja majka nije kao svoja.

Zalijevaj znojem djedovinu milu
I s manjim uz nju zadovoljan budi;
Varava to je nada, što te mami,
I obilje ti zlatnog novca nudi.

Ne idi brate, sa rogjene grude,
Jer možda, nećeš vidjeti je više;
Ako ti kaže, da ćeš bogat biti
I tugja majka, da ti sreću piše.

O teške jade kušati ćeš tamo,
Za pregršt zlata, što ćeš možda steći,
A ako samrt ugrabi te prieka,
Ni u grob erni, ne ćeš mirno leći.

Ostani ovdje kod ognjišta svoga
I tugjoj zemlji, moj brate, ne hiti,
Ovdje su tvoji grijali se djedi,
Pa i tebi će ovdje toplo biti!

ОУЈЕНЕ И ПРКАЗИ. — ОУЈЕНЕ И ПРКАЗИ.

Grammatica della lingua croato-serba di Giovanni Andrović.
 Ulrico Hoepli — Milano — 1908. (Manuali Hoepli. 380—381)
 Cijena 3 lire.

Poslije predgovora, gdje se iznose razlozi s kojih i nacela po kojim je i ova grammatika sastavljena, sarno je djelo razdi-
 jeljeno na četiri dijela (fonetika, morfolologija, leksički nizovi i
 antologija. — Mi mislimo, da su se treći i četvrti dio mogli
 stopiti u jedan, toliko lakše, što u četvrtom dijelu poslije an-
 tologije dolazi opet mali leksik. — No to nije nikakva šteta;
 veka je šteta, što je sintaksa sasvim izostavljena) razdijeljena
 opet u poglavlja i paragrafe.

Što nam se najvećma mili u ovoj knjizi, to su praktične
 vježbe, kojih ima dosta i zgodnih poslije — može se reći —
 svakoga paragrafa. One će — uvjereni smo — u velike olakotiti
 posao Talijanac, koji želi da nauči srpski jezik. Zato bismo baš
 i željeli, da antologija bude obilnija. (Sada ima samo sedam
 stiva, četiri u prozi a tri u stihovima, koja ne zapremaju ni
 punih pet stranica (258—262!)), a nadasve komadima iz na-
 rodnih umotvorina, jer su ove zbilja "notevoli... per la leggia-
 dria e precisione di lingua, con cui sono esposte" (str. 253).
 Manje nas zadovoljava teorijski dio ove grammatike, jer sa-
 država tanto i amo po gdje koje protivurjeđe pa i neistosti
 i pogrešaka, za koje se ne može reći, da su prosto štamparske,
 a štamparskih pak ima sva sila bezja osobito u akcentuaciji
 i bilježenju kvantitativ, toliko da po našem uvjerenju sgaše biti
 mnogo bolje ispusiti cijelu teoriju kvantitativ i akcentuacije i
 samo bilježiti na svakoj riječi jednim istim općenitim znakom
 (oštrim akcentom na pr.) slog na koji pada glas.

To u ostalom ne znati, da ova grammatika nije dobra; ona
 je u glavnom tačna i pravilna, a drukčije ne može ni biti kod
 jedne knjige, koja — kako ova — ide za stopama grammatike
 jednoga Pora Budman, te je možemo samo toplo preporučiti
 Talijancima, stavljaajući s druge strane na srce gosp. Androviću,
 kad priredi drugo izdanje, da ispravi pogreške.

† Dr. VALTASAR BOGIŠIĆ

Ovog Velikana i Dike našeg srpskog i hrvatskog naroda, ovog čovjeka neumornog rada i ogromnog znanja, koji je odvojio na polju slovenske pravne znanosti i etnografije, državnika i književnika, strastvenog sakupljača rijetkih djela, rukopisa i pjesama, novaca i umjetničko-historičkih rjetkosti, ovog Gorostasa Uma i Rada nema više! Kad je hotio da s poremećena zdravlja traži sebi lijeka u rodnom kraju, nemila Ga smrt pokosi na Rijeci u petak 24. aprila ove godine!

Njega žali ne samo Srpstvo i Hrvatstvo, koje je on svojim umom i radom proslavio, nego i cijelo Slovenstvo i cijeli učeni svijet, jer je kao Velikan bio štovan i u Slovenstvu i u tudem svijetu!

Vječna Mu Pamet, i Vječna Mu Slava!

* * *

Valtasar Bogišić se rodio u Cavtatu kod Dubrovnika 1834. godine. Njegovi su stari bili porijeklom s Mreina, na granici Hercegovine, u Konavlima, gdje i sada ima više domova Bogišića.

Njegov otac umrije kao trgovac u Cavtatu ostavljajući nekoliko imetka i dvoje djece, muško i žensko.

Valtasar, kojega je otac bio uputio u trgovinu, iza očeve smrti riješi se, kad je već bio odmakao u godinama, da ide na nauke, jer je bila neodoljiva njegova čežnja za znanjem i 1856. godine pođe u Mletke da svrši gimnazijalne nauke u liceju *sv. Katarine*, dočimje liceju *Marco Foscarini* i tu položi ispit zrelosti. Zatim je učio kao pravnik u bečkoj universitatu; ali je učio i u Berlinu, Monakovu, Glessenu, Heidelbergu i Parizu. U tim školama slušao je i filozofiju, historiju i filogiju.

U Giesseu postane 1862. godine doktorom filozofije, u Beču 1864. god. doktorom prava, a 1869. g. počasnim doktorom državopravnih nauka odeske universitai.

Godine 1863. imenovan je saradnikom u bečkoj pridvor-
noj biblioteci.

Poslije mu dvije ruske universitai pounidise profesorsku
stolieu, ali on otkloni ovu sluzbu, kao što i 1866. otkloni pre-
dlozenu mu kandidaturu na mjesto poslanika u dalmatinski
sabor s izgledom da ga biraju i kao poslanika za bečki parla-

menat, jer nije hotio mijenjati naučnu karijeru sa politickom.
Godine 1868. pošalje ga bečko ratno ministarstvo u voj-
ničku krajinu kao zemaljskog nadzornika i školskog savjetnika
banatske i srijemske vojničke krajinie, prije sa sjedištem u
Temisvaru, pa u Varazdinu. Poslije je pozvat u Beč kao član
komisije za preuređenje pučkih škola cijele vojničke krajinie
Banata, Hrvatske i Slavonije. Iza dovršenog posla, kad mu je
1869. g. bilo na vidu mjesto odsječnog šefa za bogoslovje i na-
stavu cijele krajinie, otkloni dalju upravnu sluzbu; ali zato kad
mu iste godine universitai u Kijevu i Odesi pounidise katedru
uporedne pravne historije slovenskih naroda, Bogišić izabra
Odesu a otkloni varšavsku poundu, poslije ponovljenu, kao i
slične dvije pounde zagrebačke universitai.

U toliko počese ga stizati časti, postane članom Akade-
mije Nauka u Biogradu, članom Akademije Znanosti i Umje-
losti u Zagrebu, dopisnikom *Institute* u Parizu (*Institute de
France*) i mnogih drugih akademija i podijeljene su mu mno-
ge druge časti i odličja.

Godine 1872. na prijedlog knjaza Nikole I. Bogišić dobi
carskim ukazom nalog da ide u Crnu Goru zbog izrade gra-
danskog zakonika za onu kneževinu. Otada je boravio u Pa-
rizu, kad nije njegova nazočnost bila potrebna u Crnoj Gori i
radio je na kodifikaciji.

Godine 1877. za vrijeme rusko-turskog rata pozvat je u
Bugarsku kao član kancelarije za uređenje i upravu gradan-
skih posala buduće Bugarske pod knezom Cerkaskijem pri
glavnom zapovjednistvu ruske vojske u Bugarskoj. Bogišić tada
pod opsjednutom Plevnom saslati spomenicu o uređenju sud-
ske struke buduće kneževine. Ali ostavi Bugarsku i vrati se

u Pariz da preduzme opet svoj rad kodifikacije, te 1880. g. pred delegacijama državnog crnogorskog savjeta na Cetinju dođe do prvog čitanja njegovog „Imovnika“. Tako je nazvao Bogišić svoj građanski zakonik za Crnu Goru. Tom prilikom primi naslov i stepen pravog državnog savjetnika ruskog. Poslije drugog i trećeg čitanja na Cetinju, „Imovnik“ je proglašen 25. marta 1888. i stane na snagu 1. jula iste godine.

Ovog djela izašla su dva izdanja nominalno na Cetinju, ali je Bogišić napisao francuski svoje djelo, a preveo ga je drugi na srpski, uz sudjelovanje njegovo i drugih učenjaka. Izašao je i prijevod njemački od dvorskog savjetnika Šeka u Sarajevu. Ima i prijevod talijanski izrađen od dvorskog savjetnika Martecchini-a, Dubrovčanina. O „Imovniku“ su učenjaci bili mnijenja, da je on posljednja i naj naprednija riječ pravne znanosti.

Za posao kodifikacije Bogišić je uživao dopust kao ruski profesor i kad se iza ovršena posla vrati u Rusiju, ponudena mu je katedra rimskog prava u Moskvi. Ali se on zahvali, i zatraži mirovinu, te je i dobi 1890. g. uz pridržanje svih činova i naslova.

Tada se povraća u Pariz, gdje je živio do prije svoje smrti. Ali 1893. primi se časti ministra pravde u Crnoj Gori i u toj je službi ostao do 1899. g. U posljednje doba bio je vrlo ozbiljan kandidat na mjesto kršćanskog nadzornika ili guvernera za Mačedoniju. On je bio i viteзом počasne legije u Francuskoj, koje je odlikovanje spojeno s osobitom vojničkom počasti pri sprovodu u Francuskoj.

U Bogišića uz umnu snagu bila je spojena i tjelesna čistoća do posljednjeg doba. Ali ove zime razboli se u Parizu od upale pluća. Preboli istina, ali ne oporavi svoga zdravlja: bješe mu ostala posljedica bolesti, što se opazalo na njegovu potištenu raspoloženju. Zato ostavi Pariz da dođe u svoj rodni kraj u Cavtat i Dubrovnik i da oporavi zdravlje. Iz Pariza stigne u Beč, gdje počine nekoliko dana, pak pođe na Rijeku, otkle u Opatiju, da se malo okrijepi. Ali budući preslab savjetovaše ga da se vrati u Rijeku. Tu pođe u sanatorij, gdje mu u srijedu 22. aprila pozli i pade kap na sree, te napokon zanjemi i izdahnu u petak 24. aprila u 74. g. svog života.

Ostavlja priličan imetak u novčanim vrijednostima, kuma, knjigama i drugim zbirkama i sestru udovicu. Testamenta nije mu se našlo. Bio je ipak napisao osnovu testamenta. Njegova sestra, kreposna i pametna gospođa, kojoj su svete bratske veze, regbi da je jedina nasljednica njegovog imanja.

Pogreb.

U srijedu u jutro oko 8^{1/2} časa, 29. aprila na brzof varenjački ugarsko-hrvatskog društva „Panonia“ stigli su s Rijeke u Gruž mrtvi ostanci Dr. V. Bogišića, otkle su prevezeni u gradsku luku na varenjački „Gruž“, odovle u Cavtat. Lokalne varenjačke „Gruž“, „Cavtat“ i „Vencislav“ dovedoše kasnije u Cavtat sva ona gospođa, društva, predstavnici i muzike, te su imali učestvovati pogrebu. Kad je pred 11 časa stiglo mrtvo tijelo na „Gruž“ u Cavtat, odmah bi ureden pogreb i u 11 časa tih povorka krene se u parohijalnu crkvu, gdje je bilo opjelo.

Povorku su sastavljala mala školska djeca muška i ženska sa učiteljem i učiteljicom, predstavnici svih srpskih i hrvatskih društava iz Dubrovnika i druga predstavnici sa strane, srpsko Dubrovačko Radničko Društvo, korporativno sa barjakom i vijencem, srpska Dubrovačka Gradanska Muzika, Općinska Hrvatska Glazba, načelnik dubrovački Dr. P. Činčija sa zastupstvom dubrovačke općine, gr. upravitelj kotarskog poglavarstva u Dubrovniku, namjesništveni savj. Skarić. Ovaj mali grad bio je ono jutro u crni, crni sagori po prozorima, tenjeri obloženi crnim, zastave na ladama u znak žalosti lepršale su na po stijezi; po ulicama su bili priljubljeni prigodni sastanci.

Iza opjela povorka se sa 25 vijenaca iz crkve uputila na groblje, koje se nalazi na brežuljku sjevero-zapadno poviše Cavtata. Tu su se na groblju petorica opostila s mrtvim oslanjima našeg Velikana. Prvi je govorio g. Luko Kalaić u ime Cavtata, gr. Paggioti, brat slikara Bukovca, u ime „Zore“, hrvatskog društva, u Cavlatu, profesor A. Vucelić, urednik „Srda“, kojemu je Bogišić bio saradnik. U ime srpske omladine govorio je g. Brkić, urednik „Srpske Zore“ u Dubrovniku. Poslje-

dnji govorio je g. A. Bratić, koji je dopratio s Rijeke mrtve ostanke.

Zatim je lijes pušten u hladan grob a učesnici iz Dubrovnika se ukreše poslije jednog časa iza podne, da se vrate u Dubrovnik.

U subotu 2. maja stiže u Cavtat odaslanstvo sa Cetinja da položi vijence na grob Dr. Bogišića.

U ime N. K. V. Knjaza Nikole I. položio je vijenac knjažev adjutant Gospodin Popović. Na trakama bio je natpis: „Mojemu ministru pravde Veleučenom Dr. Valtasaru Bogišiću Knjaz Nikola.“

Za sudstvo crnogorsko položio je vijenac član velikog suda gosp. Dožić. Na ovome vijencu bio je natpis:

„Blagodarno Sudstvo Crnogorsko Dr. Valtasaru Bogišiću“.

Izaslanstvu se je pridružio g. Plamenac, ministar prosvjete i crkvenih djela kao zastupnik vlade.

Stiglo je mnoštvo telegrama sažaljenja sa svih strana.

Govori na groblju.

Govor prof. A. Vučetića, urednika „Srda“.

Tužni Zbore! Štovana Gospodo! Mila Omladino!

Ucviljeni nenadnom smrću našeg Velikana, *Valtazara Bogišića*, okupili smo se oko njegova lijesa da mu odamo posljednju poštu, ne koliko je zaslužio, nego daj budi onaku, kakvu nam silno nameće njegovo džinovsko pregalaštvo.

Kao učenjak i književnik, kao srpski zakonoša i slaven-ski državnik proslavio je širom svijeta sebe, milo Srpstvo, dubrovačku domaju, rodni Cavtat i Konavle, otkle su mu stari bili.

Inokosan je izvodio ono što u velikim državama tek okupljeni učenjaci mogu da urade, jer je bio pravi gorostas. U njega je bila divotna snaga uma, tjelesna čilost i žilavost volje. On je tako visoko odvojio, da mu se divio cio srpski i hrvatski narod, da je njegovo ime slavljeno preko granica Austro-Ugarske monarhije u Srbiji, u Crnoj Gori, u Bugarskoj, u Rusiji, u Italiji, u Francuskoj i po drugim državama.

Da ovakome Velikanu odamo poštu kakvu zaslužuje, treba, ljubljena Omladino, mila naša uzdanica, da mi stariji prikažemo tebi Valtazara Bogišića kao jedinstven ugled, za kojim

treba da ideš, da ti ga predstavim kao sjajan primjer da se u

Kao što je on bistro shvatio uzvišene ideale, čvrsto ih
hotio i neumorno radio da ih postigne, tako i ti, mila omladino,
nadahni se ovdje pred njegovim lijesom tim idealima i pregni
za rad. Na tebi ostaje Dubrovnik, kojemu je ovaj Veličan staru
slavu sačuvao i podigao, preni se, omladino, da svojim radom
uždrži ovu slavu da ne propadne.

Iza stoline naših veličana prošlih vremena danas Valta-
zar Bogišić posjedni slazi u hladan grob. Nemoj, omladino, da
s njim sade u grob slava njegove i tvoje domaje. Ovu domaju
ti poznas, kao što poznas i ovo Veličanovo rodno mjesto.

Staroslavni Epidaur, ubavi kraj, milovanje krasne majke
prirode, ovaj ubavi kraj, gdje je stolovala starogrčka sloboda,
te se pretopila u novu slobodu munjevit, razoren je pri seobi
naroda, ali ovdje novu demokraciju sobom donese naše plemo,
u kojoj svak slobodno radi.

Tada se stara pitavska sloboda zakloni na hridini pod
Srdem gdje i ona Igepotica primi srpske kičene svatove, te
odonje žilavosti našega plemena za vijekove otparivajše svoje
sokolove na sve strane svijeta. Jedan od tih sokolova našega
doba, koji je lebdio po svim krajevima, gdje se srpska i hrva-
tska riječ govori, i letio i u dalje krajeve, bijaše naš Valtazar
Bogišić.

Nije on gazio po gnjilu blatu stranačarskih zađavica, nije
plandovao i bučio praznim frazama, nego je neumorno radio i
učio u samoti svoje sobe, trudio i danju i noću da postigne
uzvišene ideale. Kad bi prvu svrhu postigao, za drugom bi išao
jednakom ustrajnosti.

Vjeran svome porijeklu i osviještenju, prekaljenim trdom
i naukom, on kao zakonosa crnogorski nije umio u zakone tu-
de smušene misli, nego je u njim pretopio naše srpske običaje i
naše srpsko pravo i dočerao je rad do take savršenosti, da mu
se stane zakonoše dive. Kao književnik i pravnik radio je i za
Dubrovnik bilo iznoseći njegove starine, bilo njegove zakone,
bilo pametno nas potičući da u Dubrovniku stvorimo novo sre-
dište za narodno pozorište.

Omladino, naša uzdanice, ugledaj se u njega, pa ako se
politički osjećaš hrvatskom, tim više prioni uz učeni rad onako

žilavo, kako i naš Bogišić, a ako si srpska, nemoj da s tebe potamni slava tvoje domaje. Samo ćeš postojanim radom koristiti njoj i sebi.

Ove riječi, koje nam nameće Valtazar Bogišić, nijesu ti, omladino, od nas ukor, nego su kao naše radovanje i odobravanje sada, kad naričeš pred njegovim lijesom i kad kažeš Velikanu:

„Spomenik dićeme tebi od suza i od rada“

„Sati ga ne će moći teško i dugo vrijeme.“*

Na ovaj tvoj zavjet mrtve su kosti Velikanove od veselja zaigrale.

Kad hoćeš, slobodno se zakuni, mila Omladino, ovdje pred njim, da ćeš ići njegovim tragom, da ćeš biti žilava u volji za rad, da ćeš raditi kako i on i klikni mu:

Ugledu naš, Valtasare Bogišiću, kunem Ti se! — Slava Ti, Slava Ti, Slava Ti!

* Iz prigodne pjesme Srpske Omladine.

Govor g. N. L. Brkića.

Tužni zbor!

„Tu je bila zvezda što sjala prekrasno;

Ugasila s' ona i nema je više;

Celo čovečanstvo za njom suze briše.“

Lj. P. Nenadević.

Nije samo ovo ubavo i klasično mjesto u crno uvijeno: ne briše suze samo naš napaćeni narod; ne tuži samo veliko slavensko srce; ne!... crnina je mnogo veća, suza je mnogo više, tuga je mnogo jača. Vaskoliko čovječanstvo, koje ljubi nauku i želi joj svestrani napredak, u velikoj tuži roni suze žalosnice za jednijem od najvećih sinova svoje vrsti. A ima i rašta. Neumitna smrt otela mu je Dr. Valtazara Bogišića, koji je mnogo uradio i još mnogo i mnogo obećavao.

Bezgranično je ljubio nauku, cio svoj život njoj je posvetio, vjerno joj do groba služio i time bogato obdario čovječanstvo, odužio se i zadužio prema Slavenstvu, prodičio svoje ime, pronio glas roda i naroda svoga i uveličao poštovanje narodnog nam genija. Narod, koji rada ovake ljude, ne može propasti, jer on mora kroz njih, kroz svoje istaknutije sinove, vječito živjeti.

Neosporiva naučna sila, koja provejava kroz sve Bogišićeve radove, mnogima služi kao polazna tačka, a služioće im i

nađaje kao temelj zgrade, koju je u mnogo čemu sam zasno-
vao. Sa Bogišićevim radom nauka je dobila toliko, da joj u iz-
vjesnim granama ne treba lutati po vrljetima nagađanja i su-
mnje, jer su rezultati njegova ispitivanja otkrili istinu i poka-
zali putove, koji su danas rasvijetljeni svjetlošću njegova genija.
Nije ovo malo priznanje, i ako mi ne možemo dati prave
snage, a pošte iz spoznaje i uvjerenja o vrijednosti njegovog
rada i o veličini njegovih zasluga.

Premda je smrt neminovna posljedica života, ona je pre-
rano došla: mogla je da ne postigne sa izvršenjem opšte osude,
kojoj niko ne može izbjeći. U toj pobjedonosnoj nalaže opravda-
nja naše iskrene suze, jer je gubitak ovakog jednog naučnika
u isto vrijeme i zastoј nauke, u koliko joj je on mogao s us-
pjehom još mnogo i mnogo poslužiti.

Bogišić je dao primjer radništosti, posvjedočio silu mogu-
ćnosti i pred cijelim obrazovanim svijetom pokazao nesumnjivo
bogatstvo narodnog nam talenta. Takav primjer mora da žive
i da dade pouke i podstreka naraštaju, koji na postavljenom
temelju mora da nastavi sa podizanjem zgrade opće i istinske
nauke.

Pred pepelom takog jednog čovjeka: pred trosnim tijelom
takog jednog naučnika: pred samim ostacima dječeg, ju-
blijenog i postojanog čeda junačkog naroda srpskog: pred hra-
mom velikog duha skromnoga Valtazara Bogišića — duboko
se klanja i srpska dubrovačka omladina, koja me je nobilitirala,
da se u njeno ime s Pokojnikom oprostim.
Polazni na mrtvački sanduk svoj vijenac iskrenog pri-
znanja i vjčne zahvalnosti, srpska omladina vrši svoju svetu
džukost, za koju je veže ljubav prema radu, nauci i svom srp-
skom narodu.

Obaravajući pak sahranu ne predajemo zemlji Valtazara
Bogišića. Njega ostavljamo u svojim srcima kao jednu svjetlu
i neizbrisivu uspomenu, kao jedan veliki primjer nstranosti i
radništosti, kao neoporičiv svjedok ljudske mogućnosti i kao
posebni tip patriotizma, koji je bez sablonske partizanske na-
dutosti mnogo i mnogo koristio svome narodu i doprinio naro-
dnom napretku. A to sve davaje srpskoj omladini snage i
poleta za rad oko svog dobra i dobra svoje nacionalne zajednice.
Prastamo se s jednjem Bogišićem, koji je kao običan čo-
vjek u svijetu živio, ali se ne prastamo s drugijem, koji je
istrajnim radom svoga velikoga duha svoj život doveo u sklad
gotovo sa vječnošću.

Tomе Valtazaru Bogišiću srpska omladina kaže: *hejdu, i*
kliče: slava!

(nastavlja se).

СРЂ - SRD

Лист за књижевност и науку
List za književnost i nauku

Власник и издавањел: Српска Дубровачка Штампарија Др. Грацића и др
Vlasnik i izdavatelj: Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. Gracića i dr

Уредник: проф. АНТОНИЈЕ ВУЧЕТИЋ.
Urednik: prof. ANTONIJE VUČETIĆ.

„СРЂ“ излази у свескама од 3 табака, половином и сврхом мјесеца.

На годину: За Аустро-Угарску . круна 10
" " " Иноземство 12
Поједини број изван претплате 80 пара.

„SRD“ izlazi u sveskama od 3 tabaka, polovinom i svrhom mjeseca.

Na godinu: Za Austro-Ugarsku kruna 10
" " " Inozemstvo 12
Поједини број изван претплате 80 пара.

ДУБРОВНИК. — DUBROVNIK.

Српска Дубровачка Штампарија Др. М. Грацића и др.
Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. M. Gracića i dr.
1908.

САДРЖАЈ. — SADRŽAJ.

1. O POSTANJU POLJICA (konac).	
prof. Filip Lukas.	str. 81
2. SVETLI DANI (pjesme) (2).	
Маринко.	91
3. * * *	
Радомир Кр. Орлињски.	92
4. СРПСТВО.	
Миђун П. Павичевић.	93
5. КАД СМРТ ДОЂЕ...	
Миђун П. Павичевић.	98
6. КЊИЖЕВНЕ УСПОМЕНЕ (Меѓоари).	
И. С. Тургењев.	94
7. ПОЗОРИШТЕ У СРБИЈИ (конац).	
А. Каменџ Беојева.	100
8. GARIBALDI I NJEGOVO DOBA (3).	
Prof. W. baron Ljubibratić.	106
9. ОЦЈЕНА.	120
10. † Dr. VALTASAR BOGIŠIĆ (2).	121
11. БИЉЕШКЕ. — БИЉЕШКЕ	122

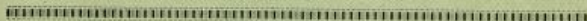
 Što prije započecemo djelom pisca **svjetskog glasa**:

Prof. D.ra I. MEČNIKOVA:

Optimističko-filozofske studije

9

prirodi čovjekovoj
preveo Dr. J. Kujačić.

Луна Ћеловић
БЕОГРАД
С Р Ћ С Р Ћ
БЕОГРАД

Год. VII.
God.

ДУБРОВНИК, 30. априла 1908.
DUBROVNIK, aprila

Бр. 8.
Br.

О ПОСТАНЈУ ПОЛЈИКА

(географско-socioloшке примједбе).

— сврба —

Prof. Filip Lukas — Zagreb.

Edmund Demolins¹ donosi čudnih primjera gostoprimstva u Kalabrij. Da slučajno stranac pohvali kakovu stvar kod domaćina, taj mu je odmah nudi u dar, a bila bi uvreda dar odbiti. Orografske su prilike u Kalabrij slične onima u Poljicima; amo je i tamo do zadnjeg doba vladalo prirodno gospodarstvo. U naprednijim mjestima kao u Jesenicama novčano je gospodarstvo potislo prirodno, a s njime i gostoprimstvo.

Ukočenost zadruga u socijalnom pogledu upućuje nas na pravi uzrok, ščega se u Poljicima nijesu mogle razviti ličnosti. U historiji poljičkoj nema historičke parabole, nema tu dizanja ili dekadence; sve je u njoj jednostavno, a nosi obilježje općenoga. Kod njih je sve bio izražaj mase, pa i sami naj ljepši biser, poljički statut. On je samo sinteza pravničkih nazora generacija i duga naslaga vijekova. U prošlosti ne niče u Poljicima jedna ličnost, te bi narodu nove staze ili vidike otvorila. U doba narodnog preporoda nije taj nacionalni ostatak započeo borbu narodnog oslobođenja. U to doba, da se gradovi i ne spominju, niču ličnosti iz Konavala, Podgore, Hvara, Vranjice i Kaštela, a iz Poljica amo niti jedna. Održaše se doista u svojem nacionalno-patrijarhalnom stanju bez natruhe talijanske kulture, ali i njihova pasivnost u kulturi nije narodnom biću od velike koristi. Na svakoj stranici naše domaće historije susrećemo veliki utjecaj romanske kulture. U naj starije doba, u obliku vjerskom, raspršava naivno vjerovanje slavensko, da na

¹ E. Demolins: Comment la route crée le type social. Paris. 1905, str. 301.

njemu dogradi etička hristjanska načela. Na gospodarstvenom polju unosi novčano gospodarstvo, a na političkom stvara na ruševinama župe sredovječnu pravnu državu. U doba muničipalnog razvitka naših gradova, svi kulturni trzaji dolaze s one strane Jadrije. Poglavitna zasluga Dubrovčana sastoji u tome što nijesu pod utjecajem talijanske kulture izgubili slovensko obilježje, već što su imali snage talijanske utjecaje pretapati i njih slovenskom čuvstvu priljubivati.

U naj novije doba na osnovici talijanskog preporoda razvija se naš narodni preporod u Dalmaciji. Narodna naša kultura dala je štire plodove, a gdje je ona isključivo vladala, niti narodu, niti čovječanstvu nije se raširio umni horizont!

Uza sve poroke zadruge u društvu i kod pojedinaca ipak se na njoj u Poljicima pridigla samosvojna općina: nastaje pitanje, koji su historički i psi ološki motivi pri tome utjecali.

Kada propade jedan veći politički organizam, teritorij se sve većma drobi i diferensiše, dok se drobljenje ne ustavi na geografskim elementima. Preko ovih međa je drobljenje nemoguće. Ali, da se i na jednom geografskom elementu može razviti kakav politički organizam, treba fizičkih prepijeka i vanjskih osobitih prilika. V. Jagić¹ u recenziji St. Novakovića² ističe, da se zadruga u Srbiji za vrijeme Nemanjića bila zaturla, jer ovakova jedinica prastare narodne organizacije nije u uređenoj državi trebala. Sve funkcije javnog prava vršila je državna vlast, a vršenje privatnog prava država je sama nadzirala. Kada je samostainost srpska propala te bespravnost pod Turcima u zemlji zavládala, povratio se je narod opeta instinktivno prastaraj zadružnoj organizaciji. Ovako je zadruga opet poprimila sve funkcije privatne naravi, a sve zadruge skupa uredile i međusobne odnose.

Jednaki se proces mogao razviti i u hrvatskoj državi. Dok je bila hrvatska država u snazi, vršila središnja vlast sve funkcije javnoga prava, a vršenje privatnog prava nadzirala. Kada je hrvatska država propala, udaljene česti počese se drobiti, a da urede bud kakove sredene prilike, opet se povratije zadružnoj organizaciji. Pri ovome se kopno ponovno dife-

¹ Archiv für sl. Ph. str. 116, 117.

² Narod i zemlja u staroj srpskoj državi.

rensiše od primorskih gradova. Kroz cijelo doba naše historije opaža se neki antagonizam između pomorskih i suhih meda. Tu je više uzroka. Slovensko bogoslužje, te je zaprijetilo nacionalnom opstanku Romana, opreke samo zaoštrilo, jer su ove bile pravne i gospodarstvene naravi. Nije mi poznato, da li je i jedan pisac istakao diferencije narodnog gospodarstva u hrvatskom kraljevstvu. Između tri primarne grupe, najznamenitija je bila za gospodarstvo gradska grupa. Ona je razvila industriju i trgovinu, a bila je prama drugim socijalnim grupama u stadiju novčanog gospodarstva. Među osvajačima i podjarmljenim grupama na suhim medama vladalo je još kućno prirodno gospodarstvo. Ukupnog narodnog gospodarstva nije tada bilo. Gradska grupa nema ispočetka udjela u vladanju, ali čim više ona svojim radom zadobija materijalna dobra, tim više su osvajači bili prinuždeni da se na nju oslanjaju. „Latinska“ politika Zvonimirova bila je samo protuusluga za usluge učinjene od ove grupe državi. Propašću hrvatske države nije u gradovima nastala nikakova ozbiljna kriza, jer je propašću osvajača sekundarna grupa postala primarnom. Gradovi se organizovali u municijija srednjovječna sa svojim vlastitim individualnim životom. Na kopnu se država, bez jake središnje vlade, počela raspadati na omanje političke organizme. U ovom metežu postaju Poljica. Postanje je njihovo posljedica drobljenja hrvatske države, kao što je, osam vijekova kašnje, njihova propast pala u zoru narodnog jedinstva.

Da se ipak ova čest organizovala najprije u politički organizam, a kašnje u politički individualitet, doprinio je u prvom redu geografski momenat.

Politička moć hrvatske države u to doba bila se prenijela, dijelom preko Velebita, a dijelom u Mletke.

Poljica leže jednom i drugom centru kao „pufer“ državica, utisnuta na periferiji. U političkoj je geografiji poznata činjenica, da se od centroma prama periferiji slabi politički utjecaj državni. Kada nema dobrih komunikacionih sredstava, kao u to doba, slabljenje raste u upravnom razmjeru sa daljinom. Na taj način nastaju na periferiji omanji politički organizmi. Ali još više od ovoga uzroka utjecao je na postanje Poljica čisto geografski momenat.

Ratzelu je čovječanstvo samo jedna vitalna pojava naše zemlje, a politički organizmi, pojava usadena na posebnom teritoriju. Da se upozna pravi uzrok postanku kakvog političkog organizma, treba prije proučiti snagu pojedinih geografskih elemenata.

Priroda je Poljica tako sagradila, da ova za sebe sačinjavaju neku cjelinu. Preko ovih meda je svako diferencijiranje nemoguće. Vanjska je fiziognomija ovoga kraja brdovita a brda su kao i otoci.¹ Na njima se znade dio jednog naroda brzo sabrati, urediti a prama prilikama i samosvojni život započeti.

Poljica, ili, da geografski bolje izrazimo, polja u Mosoru, grupiraju se uporedo u prilici terasa s jedne i s druge strane ove planine. Razvođe sačinjava glavno bilo, a rijeke Cetina i Žrnovnica su mede sa istočne i sa zapadne strane. Sa juga su Poljica omeđena od mora, ali more za jednu brdsku općinu, kako Ratzel opaža, nijesu pouzdane granice. Vidi se to i od toga, da su se sami stanovnici sa morskih meda povukli brdu pod sami vrh. Prema sjeveru su udubine od Srijana, Docca, i Dugog polja odijelile mosorsko naborno zemljište od zagorskog kršnog plateau-a. Političke se mede ponešto razlikuju od ovih prirodnih meda.

Poljica su nastala uslijed pritiska zemaljske kore, koji je došao sa juga. U valovitom gibanju izdigla se tri nabora jedan uporedo drugome. Sjeverno se bilo time, što je u zagorskom plateau našlo jaku prepreku daljem gibanju, naj više izdiglo. Politička se moć privezala uz čistu prirodu. Fiziognomija je kraja brdovita, a stoga je i politički organizam morao biti čisti izražaj brda. Bila to neka vrsta pastirske općine u manjem opsegu od Crnogore. Ovako omeđeni prostor dava čisto geografsku cjelinu, na kojoj se tijekom vremena razvio politički individualitet, sa svim osebinama brdskog utjecaja.

Sličnih političkih tvorbi može se još i danas naći na turskom zemljištu između Cijevne planine i Žijova, gdje se razvije samosvojne općine pod vlastitim glavarima u Zatrijebaču, Gusu i Plavi. Hassert, koji je o njima pisao, drži, da su one neka vrsta republičke smjese sa patrijarhalnim auctoritetom

¹ F. Ratzel o. c.; str. 615.

staraca.¹ Jedan osobiti geografski individualitet nalazi se u sjevernim Alpama, a to je u historiji poznati Berchtesgaden, koji je doživio znamenitiju historiju, no što su mnoge veće i bogatije zemlje. „Richter“, koji je napisao monografiju ovoga kraja, tvrdi, da se može većim pravom govoriti o neodvisnoj historiji Berchtesgadena, nego li o drugim mnogo većim krajevima.² Biće to neka nutrnja historija bez ikakva veza sa svjetskim događajima i bez utjecaja izvan granica, ali je poglavita njihova zasluga to, što su znali očuvati svoju slobodu.³

Što je moguće geografske i psihološke momente navesti, koji su djelovali na postanje ovakovih političkih organizama, time se ne olakšava posao odrediti doba samoga postanja. Prodrijeti u tmiću iskona državnoga spada u naj teži posao historiografa. U prvotnoj su fazi socijalni slojevi počeli tek razvijati latentne svoje moći, kod njih je bilo još sve neodređeno, pravac pojedinih socijalnih slojeva i njihova snaga. A kada socijalne grupe nijesu izrazite, ne može biti niti rezultanta njihova, državni organizam, potpuno dograđen. To traje decenije, a često i vijekove. Uzalud grade idealni historiografi postanje pomoću pojedinih ličnosti, gradnju započinju i dovršuju socijalne grupe. Isti Rim, kojega postanak Livije ukrašuje radom ljudi i bogova, samo je resultanta gradnje generacija i vijekova.

Što se pokušalo za Rim, to se ponavlja kod svih država, a može se kazati, da su u poznijoj historiji pokušaji katkada i uspjeli.

Za Poljica mislim, da je svaki pokušaj zališan. Postanju Poljica ne kumuju bogovi kao Rimu, ne grade ih veliki osvajači kao u doba seobe naroda, već postaju na način, što nema središnje vlade, da ih drži upokorene. Može se kazati, da Poljica postaju onim danom, kada je propala hrvatska država, a da samo stanovništvo nije bilo toga svijesno. Čime je središnja vlast bila dalja i prema periferiji slabija, time su oni čutili potrebu, da se sami organizuju. Ispočetka besvjesna sloboda postaje svijesnom onim danom, kada je vanjska sila bila zapri-

¹ F. Ratzel o. c. str. 796.

² „ „ „ str. 797.

³ A. Pavich pl. Pfauenthal: Prinosi povjesti Poljica. Sarajevo. str. 38.

jetila njihovu opstanku. Vanjske su sile bile, nadbiskup spljetski i feudna gospoda, koji su došli s njima u sukob, više radi gospodarskog opstanka nego li radi kakvog političkog posezanja. To se razabire i od toga, što oni kasnije dragovoljno priznavaju mletačku vlast, kada im je republika dozvolila, da mogu držati nekoliko solana pokraj rijeke Žrnovice. Kako se vidi, tekar na ovim vanjskim preprekama počeo se pridizati politički organizam, koji se je sve većma razvijao, dok je dovršio kao politički individualitet. Dogradnja se dovršila u 13. vijeku, ali to je bio samo zaključni kamen na zgradi, koja se u nutrnjosti gradila puna dva vijeka.

Nutrnja grada u Poljicima nije ništa manje zanimiva, nego li vanjska. Savremenih spomenika za ovo ne imademo, sve što se ovdje navodi, moralo se pobirčiti po poljičkom statutu.

Historiju Poljica protkavaju tri socijalne grupe s većim ili manjim udjelom u vladanju. Nigdje se na svijetu ne odriče kakav socijalni sloj javnih prava: kada ih u kojoj državi nema, znači, da mu ih je jači sloj silomice oteo. Pitanje je za Poljica, kojim redom i kako su dolazili pojedini slojevi do svojih prava. Ispočetka su bile u Poljicima dvije primarne socijalne grupe, a to su Hrvati osvajači i podjarmljeni starosjedioci. Redovito se znade uvući među ove dvije grupe treći sloj, koji imade zadatak, da zadovoljuje potrebe klase koja vlada. U kratkom razdoblju vremena, ovaj se srednji sloj¹ nije u Poljicima razvio, već je primarna socijalna grupa primorana da spade na sekundarnu.

Iza prvih osvajača u 7. vijeku pridošli su novi osvajači iz Bosne tri vijeka kasnije, nadvladali su primarnu klasu i uzeli sva prava za sebe. U Poljicima nestaje staro hrvatsko plemstvo a započinje gospodovati plemstvo bosansko. U erkovnoj jurisdikciji ostadoše došljaci vjerni svojoj staroj otadžbini, te i nadalje spadahu pod Livanskim biskupom, prem su Poljica u opsegu biskupije spljetske. Ovaj utjecaj zaleda na primorje odgovara već istaknutim načelima o historijskom gibanju. Kada morske mede politički otančaju i gibanje zastane, odmah nastane gibanje iz zaleda, jer neodvisnost Dalmacije nije nego

¹ Archiv für Rechts-und Wirtschaftsphilosophie. I. Heft Oktober 1907; L. Gunplowicz: Der Staat und die sozialen Gruppen.

geografska nesmisao. Obale su Dalmacije spram zemlje preduge, da bi zemlja mogla za sebe činiti kakovu cjelinu; one su jedino ishodište morskih vlasti spram zaleđa ili kopnenih sila naprama moru. Bosna od 10. vijeka unaprijed sve većma se samosvojno razvija; te ništa prirodnije, već da se počela širiti do morskih meda. U 14. je vijeku utjecaj bosanski na morske mede bio naj jači, a u to su doba obale srednje, a dobrim dijelom i južne Dalmacije, bile organički pripojene bosanskoj državi. Bosansko je plemstvo potislo u Poljicima staro-hrvatsko plemstvo među pučane, od kojih se tijekom vremena razvila srednja primarna socijalna grupa. Od bosanskog se plemstva biraju knezovi,¹ i oni kao osvajači vode svu upravu u općini. Ali uz bosansko plemstvo susretamo u Poljicima i plemstvo ugarsko, koje je kasnije dobilo velika udjela u vladanju. Ugarsko plemstvo ima svoj iskon u doba, kada su hrvatsko-ugarski vladari opeta pokušali utvrditi svoja prava na Dalmaciju. Da osiguraju ovaj kraj, postavili su na čelo Poljica svoje ljude, od kojih se razvilo ugarsko plemstvo. Ali, jer je hrvatsko-ugarska vlada bila od kratkog trajanja, da bi se njeni ljudi u Poljicima mogli održati sami u vlasti, morali se nagadati sa bosanskim plemstvom i tako podijeliti vlast u općini. Bosanski su plemići i odsele birali knezove, ugarsko je plemstvo izbor samo potvrđivalo. Pitanje je, kakovi su odnosi vladali između staro-hrvatskog plemstva i bosanskih doseljenika. Za ovo ne posjedujemo nikakvih podataka, a sve što se može navesti, jesu konjektуре i psihološki momenti. Ne može se tvrditi, kako nagada I. Pivčević² da se staro hrvatsko plemstvo jednostavno nekamo iselilo i ovaj kraj ostavilo pust. Osim toga, što za tvrdnju ne navodi nikakova tvrda dokaza, za iseljenje u X. vijeku nije bilo niti razloga. Ta to je vijek, u kome se hrvatska država bila naj bolje sredila. Kada pak ne bi bilo u Poljicima srednjeg primarnog sloja, na koga bi se odnosila riječ „pučani“, koju knez pri svome biranju spominje? Podjarmljeni starosjedioci bijahu kmetovi, te je teško pomisliti, da i ove „plemići“ časte i k izboru pripuštaju. Bez dvojbe onaj „časni puk“³ bijaše starohrvatsko stanovništvo, koje je uživalo sva

¹ Pavich o. c. str. 33.

² O postanku Poljica, str. 5.

³ Pavich o. c. str. 33, 34.

privatna prava, a samo im bijaše otet javni udio u vladanju. Hrvati kao osvajači bijahu plemići, te je bosansko plemstvo moralo poslije duge borbe i njima pripoznati ličnu slobodu i privatna prava. Među privatna prava spada i pravo posjeda. Zemljišnu svojinu nazivahu u Poljcima „plemenšćinu“,¹ a zar to nije reminiscencija na staro doba osvajanja, kada su osvajači svu zemlju bili uzeli za sebe? „Plemenšćinu“ može imati i srednji „pučki sloj“, dokaz da je i ovaj sloj nekoč bio „plemenit“ ali od novih osvajača lišen toga prava.

Useljenjem plemstva bosanskog i ugarskog počela je tančati narodna svijest. Staro je hrvatsko plemstvo bilo tako ponosno na svoje podrijetlo, da je znalo očuvati plemenski naziv i onda, kada bi se iselilo u tuđinu. Još danas se nalazi u Ugarskoj dosta obitelji, koje se zovu Hrvat ili Horvat, a to su hrvatski iseljenici, koji mjesto naziva roda uzeše naziv plemena, tako se njime ponosiše. Tančanjem narodne svijesti odskakče jače geografski momenat. Geografski momenat sve većma iskače i tura u pozadinu historijska prava. Iza geografskog pojma, „Poljica“, jedva se kroz razmaglicu nazire historijski pojam Hrvatske, iza Poljičana, dio plemena hrvatskog. Sva im suština nacionalnog karaktera još visijaše o nazivu hrvatskog jezika. Kako se vidi, osnovica, na kojoj se pridigla Poljica,² bila preuska sa nacionalnog i geografskog gledišta, ali takove su bile prilike. Dalmacija u cijelom razvoju svoje historije nije nigda imala aktivnu već svederno pasivnu ulogu. U njoj se nije nigda stvorila kakova neodvisna kultura, a kamo li kakav neodvisni narod, stoga, kada se o njenom političkom ili kulturnom razvitku govori, treba uvijek prije proučavati pogranične zemlje. Italija je u prvom redu, prem nije s Dalmacijom u dodiru, svederno utjecala na njezin razvitak. Ali je Italija, i ako ne kopnom, a ono morem vezana s istočnom stranom Jadrije. More pak ne ima granica, ono je cjelina, zato ono spaja a ne dijeli suprotne obale. U XII. su vijeku s morem gospodovali Mlečići,³ pa i sami arapski pisci nazivlju Jadriju mletačkim morem. Gospodstvo Mlečića nije u Dalmaciji sizalo daleko u kopno, jer je

¹ Statut; str. 59, 70.

² Statut; str. 120 (273).

³ Dr. Matteo Bartoli: Schriften der Balkankommission. I. Wien 1906; str. 110.

n. pr. Klis sve do XVI. vijeka bio još na hrvatskom teritoriju. Mletački posjed u Dalmaciji bio je ograničen na morske mede i otoke. Mletački tako zvani stari posjed (acquisto vecchio) odgovarao je nešto povećanoj Temi Dalmacije u doba vizantinske vlasti. Poljičani se još u XV. vijeku stavljaju pod mletačko pokroviteljstvo, a biće bio ovome pravi razlog dane im povlastice za solane. Kasnije su, provalom Turaka, politički i geografski bili prisiljeni oslanjati se na pomorsku vlast. Kao što su danas Grčka, Italija i Portugalska, ne će li da ih sa sjevera kopnene sile pritisnu, prinuždene da se oslanjaju na englesku pomorsku silu, tako su Poljičani u ono doba bili prisiljeni da, se oslone na mletačku morsku snagu. Ali im utaman i ova zdrava teritorijalna politika, jer padaju za neko vrijeme pod tursko gospodstvo. Mora se u ovoj periodu istaknuti herojstvo stanovništva, da sa sebe strese jaram turski. Poljičani nalaze opeta vjerna saveznika u svojim mosorskim brdinama. Brda im dadoše impuls, da su se u politički organizam razvili; u doba invazije turske, pomogoše im onda da su turski jaram zbacili. Borbu između Poljičana i Turaka, i ako ne možemo otrgnuti iz kompleksa ostalih borbi, to ipak one pokazuju više lokalni nego li općeni karakter. Tu su se vodile borbe između pograničnih begova i brdskih stanovnika, a ne između države turske i političkog poljičkog individualiteta. Država je turska tjerala svoju ekspanzivnost do sjeverne Ugarske, a da joj u tome nijesu smetali nekoji brdski politički organizmi. U Dalmaciji osvajaju Turci cijelo zaleđe; sva plodnija polja do ravnih Kotara spala su bila pod tursku vlast, a da im pri tome nijesu zakrčila put mala Poljica. U glavnome je Poljičane spasio: geografski smještaj, po kome su ostali, po strani prave invazije turske, plastika zemlje i junaštvo stanovništva. Geografski je smještaj spasio u prvom redu i Crnogorce od turskog gospodstva, a da im se time ne misli njihovo herojstvo u obrani rodene grude umanjiti.

Za Dalmaciju je invazija turska donijela novu etnografsku mješavinu. Pred ršumom turskim pridolaze novi narodni elementi, koji se započeše slijevati sa starosjediocima. Etnička ova mješavina pridigla je narodnu otpornost, ali se nije posvuda jednako dogodila. U južnoj Dalmaciji bila je mješavina

postepena; kroz vijekove su pridošlice pomlađivale zastarjeli elemenat. U srednjoj je Dalmaciji u ova doba cijela Zagora bila etnografski ispremiješana; u sjevernoj ponešto Kotari, dok je na otocima staro stanovništvo ostalo netaknuto. U Poljicima je mješavina bila minimalna, jer sam statut ima odredaba, da se ne smije „vlasima“ bez dozvole velikog vijeća dopuštati useljivanje.¹ Uza svu zabranu uselilo se dosta useljenika u gornja Poljica, što se opaža u jeziku, nošnji i autropološkim oznakama. Lubanje su tu pravilnije i ponešto mesotikefalne, u donjim i južnim Poljicima više su brahikefalne. Također se i u duševnim sposobnostima opaža neko diferensovanje, u koliko se stanovništvo u sjevernoj zoni odlikuje prirodnom bistrinom shvaćanja, dok se to za sva mjesta južnih Poljica ne može općeno ustvrditi. Prema sekularnoj mješavini u Dalmaciji mogu se lako uzeti i diferencije progresivnog razvitka stanovništva. Sjeverni dio, u komu su etničke mješavine bile slabe, dava šture plodove na umnom i političkom polju. Srednji se dio odlikovao, toliko u prošlosti, koliko u doba narodnog preporoda. Iz toga dijela, a osobito sa morskih međa, niklo je velikih ličnosti, koje su narodu umni i politički horizonat raširile. Iznad svega južna Dalmacija na tom polju prednjači. Niko nije znao vitalnu tendencu mase tako shvatiti kao pojedine ličnosti iz toga kraja, a za to su i narodnu energiju znali shodno izrabiti.

Pa i ako radi osamljenosti nije nikla iz Poljica nikakova velika ličnost, to se ipak mnogi iseljenici poljički, osnaživ krv svoju etničkom mješavinom izvan poljičkih granica, znadu još danas popeti u prve narodne redove. Što se i od ovih još nije razvila velika ličnost, ne smeta, jer se opaža da su oni znali mnogi kucaj narodnog života izrabiti u općenu ili vlastitu korist.

Postanje i razvitak Poljica spada, kako se vidi iz ovih primjedbi, više u krug geografije i sociologije nego li historije. Ovakovi manji politički organizmi zanimaju više radi svoje untrnje strukture, jer im je vanjski politički život nepomičan. Ipak i kod njih imade primarnih i sekundarnih struja, koje se među sobom nalaze u svedernoj borbi i pretapanju. Fizički

¹ Monumenta: Statut Poljički: ed V. Jagić str. 37—38.

zakon, da se energija ne može izgubiti, vrijedi i za ove slojeve. Kod njih energija mora naći neki izlaz prema vani. Nijesu kadri da se bace preko granica na osvajanje, jer su slabi, za to se uređuju među sobom u nutrašnjosti. Resultanta njihove borbe jest poljički statut, naslaga pravnih narodnih razora. Kada su postali, malo znamo, ali da nijesu postali na jedan mah, svjedoče dodaci, koji su kasnije pridodavani. Koje su zakone imali pred sobom za uzor, ne može se razabrati, ali da ih je bilo, dokaz često prizivanje na starije ustanove. Jedno se može ustvrditi, da je poljički socijalni vitalizam obogatio narodnu riznicu jednom velikom tečevinom.

Светли дани

— Маринко. —

(2).

мојој ОЛГИ.

III.

Соба топла, срце пуно, хај,
Ходи, душо, да славимо рај!
Дигни венац, скини вео с њим,
Венчаницу дај да отпутим . . .
Нева чека, дршће као прут,
Војно ружи, ко бајаги љут,
Па у лампу брзо хукну, враг —
Лампа плану и усану — мрак.

IV.

Лак сам данас, као птица лак,
У етирни летнуо бих зрак,
И неба се дохватио тад,
И скинуо озго месец млад,
И звиезде и плаветни свод,
И повео вас анђелски род,
И рај цео, и красоту сву;
Па бих небом загрнуо њу,

И молио анђелака хор
 Да затруби, мога сунца двор
 Да забруји широм света свог —
 Све у славу сјајног злата мог.

V.

Сунце сија, блиста шума, гај,
 А по селу просуо се рај:
 Из кућица с' ори весо пој,
 По градини врви птица рој,
 Пред кућама шта мири свуд,
 И набреклу запљускује груд.
 Гле, и на мој досад пусти дом
 Голуб један са голубицом
 Гњездо вије, па гугуче ту,
 И гугутом раздрагао сву
 И кућицу и одаје све,
 И у њима сретне душе две.

* *

Радомир Кр. Орлински Бар.

Божанског пића капи окуси, усно жедна,
 Сионска палма што од небеског огња брани,
 Под сјенком њеном светом, кад своја крила ледна
 На огњу том размрзнеш, ти душо моја, стани!

С божанске кадилнице запаљен тамјан свети
 Уз дим ће пратит' химне пут неба вјечном трону,
 И миром окаћена, ти душо моја, лети!
 К вјечитом пристаништу у рајском светом лону.

К'о с листа кап од росе на сунцу што се блиста,
 И ти се, душо, сијај с прам Божјег сјајног лица!
 На празник ускрснућа к'о кристал буди чиста!
 Из гњезда свог излети к'о феникс вјечна птица!

Божанско уздисање и вјера, љубав, нада
Нек пламен умирући оживе лампе свете,
Из круга вјечне славе, гдје свети покој влада
Да химне с харфе моје к божанству моме лете.

Божанског пића капи окуси, усно жедна,
Жеравом освећена и божје руке миром,
Да дигну крила духа, гдје свера недогледна,
Сводове да лазурне потресам звучном лиром.

Српство.

Михун М. Павићевић — Цетиње.

К'о два брата заваћена,
Што не могу да се сложе;
Ил' к'о човјек зб и жена,
Свакодневно што се гложе. —

Тако моје Српство тужно
Међусобну борбу води;
И у море мржње, кужно,
Засл'епљено гази, броди...

А неко се дрско цери,
Свјестан, што то њему значи;
И лукавим оком мјери:
Да сав српски Род потлачи...

Кад смрт дође...

Михун М. Павићевић — Цетиње.

Кад на врата смрт закуца,
Дрско рече: „Ево мени!“
И к'о човјек дивљег срца
На ме тргне мач огњени:

Ја ћу мушки, без јецања
Раздрљити вреле груди;
И рећ' смјело, без кајања:
„Теби моје срце жуди...“

КЊИЖЕВНЕ УСПОМЕНЕ (Мемоари)

И. С. Тургенев

С руског превео Н. Стајић — Београд.

Жуковски, Крилов, Љермонтов, Сагоскин.

У првој од ових скица сјетио сам се свога срастања са Пушкином, сада хоћу да посветим неколико ријечи осталим умрлим литерарним славама, које сам сретао. Почињем са Жуковским. Он је од двадесет година живио на свом добру у Вјеловском округу и каткад посјеђивао моју мајку, која је тада била још дјевојка на њеном Мјесницком добру. Још се задржала традиција у нас да је он при једној домаћој представи играо улогу мафионичара и још се сјећам да сам видио код нас код куће у соби за старине његову капу са златним звијездама. Од тада је протекло много година и сјећање на случајно и привремено познанство са сеоском госпођицом сигурно му се давно изгубило из памети. Оне године када смо се ми преселили у Петроград — мени је тада било шеснаест година — хтједе моја мати да га опомене на њу. Она му навезе за његов имендан лијепо кадивено јастуче и посла ме с њим у зимску палату. Ја сам требао да кажем своје име, кажем чији сам и да поклон предам. Када сам ушао у огромну мени тада непознату зграду, лутајући по дугим засвођеним ходницима, пењући се уз камене степенице, пролазећи поред скоро исто тако камене страже, најзад дођох до одаја Жуковског и опазивши, шест стопа високог црвеног лакеја украшеног сребрним шарама, обузе ме неописан страх и бојазан. Када ме црвени лакеј уведе у кабинет и када ме са писаћег стола погледа замишљено, пријатно, нешто зачуђено лице пјесниково, савлада ме страх толико, да ми се језик залијепи за непце и у пркос свим напорима не могах прословити ни ријечи, стојећи као чврсто везан на прагу и несрећно јастуче, на коме је као што се сјећам, била навезана нека дјевојка у средњевјековном одијелу са папагајем на рамену, предадох са обје руке као — крштено дијете. Моја неприлика побуди у добродушног

Жуковског сажаљење. Он ми приђе, узе мирно од мене јастуче, понуди ме да сједнем и пријатно разговараше са мном. Ја му најзад објасних стање ствари — и одох чим бјеше могуће.

* * *

Пјесник Жуковски је већ тада био у мојим очима од великог значаја; мене је усрећило наш састанак, и ако је био промашен, и дошавши кући, сјећао сам се са необичним задовољством његова смјешкања, пријатног звука његова гласа и његових мирних пријатних покрета. Скоро су сви портрети Жуковскога врло слични; његово лице није спадало у ону врсту физиономија, које су се тешко радиле због његовог промјенљивог израза. Заиста године 1834. није било више ни трага од болешљивог младића, када се наши родитељи представилише „Пјеснику у руском логору“ (под овим насловом изашли су први списи Жуковскога.); он је био лијепа раста, права мушка појава. Лице његово је било мало знојаво, као млијеко и крв, без бора, из кога дисаше мирноћа; држао је главу спуштено као утонуо у ослушкивање или у мисли; његова ријетка коса падала у прамену по голом челу. Из његових дубоких, мрких као у Кинеза очију, сијаше мирна доброта и око његових потпуно пријатних уста играше вазда једва примјетни али срдачан осмијак пун наклоности и уљудности. Његово полуоријенталско поријекло (његова је мајка, како је познато, била Туркиња) показиваше се јасно у његовим цртама.

Неколико недјеља доцније опет ме је опоменуо на Жуковског стари кућни пријатељ, позната типична личност, Војин Ивановић — Губарев. Губарев, сиромашни газда орловскога округа, стајао је у младости у блиским односима са Жуковским, Уваровом и Блудовом. Он је био у њиховом округу осамнаестог вијека представник француске философије, скептике, Енциклопедије и рационализма. Губарев је говорио изврсно француски, знао је Волтера на изуст и уздизао га је изнад свега на свијету. Његово душевно образовање било је право француско прије револуције. Још данас се сјећам његовог вазда хладног и јасног смијања, настраних мало циничких мнијења и испада. Судећи по његовој спољашњости био је као створен за самосталну егзистенцију. Био је висок и врло ружан, с лицем пуним богиња. Дуго задржавање у провинцији заиста је нешто утицало на Губарева. Али ипак је остао

он до краја живота један тип, и умио је да сачува под капутом младића, који је ишао по кући у воденим чизмама, слободу и одлично понашање. Ја не знам зашто није начинио каријере као његови другови. Сигурно му је недостајало потребне издржљивости и честољубља, обе особине, које се рђаво слажу са оним полу подругљивим епикуреизмом, пошто је он подражавао своје идеалу, Волтеру. Пјесничког талента није имао а и срећа му се није смијешила. Било би интересно испитивати, како је тај затучани Волтерианац у својој младости стајао са својим пријатељем, будућим пјесником балада и преводиоцем Шилера. Једва се мисли на веће противности; али шта је живот друго до стална побједа противности? Жуковски није у Петрограду заборавио свог старог пријатеља и умио је да му начини велику радост. Он му је поклонио ново, лијепо опремљено издање Волтерових цјелокупних дјела. Сусједи су видјели Губарева, кратко вријеме пред смрт у његовој биједној, опалој кући, како сједи за сломиљеним столом, на коме је стајао поклон његовог славног пријатеља. Са страхом је превртао златом опточене листове својих драгих књига и увесељавао се у пустој степској самоћи шахама, којима се некад увесељаваху Фридрих Велики у Сансуси-у и Царица Катарина II. у Царском Селу. Друга врста духа, поезије и филозофије није постојала за њега. Па га није спријечавало да носи читаву гомилу амулета и светих слика и да стоји под папучом једне газдарице, која није знала ни да чита ни да пише. Логика приговара.

Никад се више нисам састао са Жуковским.

* * *

Крилова сам само једном видио у неком вечерњем друштву код једног незнатног петроградског књижевника а на високом положају. Он је сједио преко три часа непомично између два прозора проговоривши једва коју ријеч. Имао је на себи изношени фрак и бијелу вратну махраму, и украшене чизме скриваху његове дебеле ноге. Обе руке метнуо на крило, не макнувши својом огромном главом, само би по неки пут кренуо очима под густим обрвама. Није се знало тачно, да ли он слуша или само за себе мисли, непрестано вртећи браду. Из његових великих, правих руских очију не говораше поспаност и пажња, само много разум и укоријењена лијеност; с времена на вријеме хтјела би да се укаже

на његовом лицу црта лукавости, али није могла да продре. Најзад позва га домаћин на вечеру: „Спремљено је за Вас једно прасенце с морском репом; рече он равнодушно, као да се ослобађа пеопходне дужности. Крилов га гледаше пола учтиво пола подругљиво, као да је у себи мислио: „Дакле на сваки начин прасе?“ —

Устаде трома и пође клизавим кораком да заузме своје мјесто за столом.

* * *

Љермонтова сам видео свега двапут; прво у кући једне познате петроградске даме, књегиње Ш., и неколико дана доцније на нову 1840. год. на једној маскаради у племићком клубу. Код кнегиње Ш., чије сам вечери врло ријетко посјеђивао, посматрах славног пјесника из једног угла, у који се бијаш сакрио. Он је сједао на ниском табурету пред диваном, на коме сјеђаше у црној хаљини једна од тадањих петроградских љепотица, плава грофица М. П., која је рано умрла и била у ствари заиста дражесно створење. Љермонтов је имао униформу тјелесне гарде — коњичког пука; не скинувши ни сабље ни рукавице, посматраше грофицу мрачно, оборене главе. Она је мало разговарала с њим, и непрестано се окретала коњанику грофу Ш., који је крај ње сједио. У Љермонтовљевој појави било је нечег трагичног и злогласног. Нешто као страшна, демонска моћ; као да говораше песимизам и страст из његовог мрког лица са великим, загасивим очима, чији се мрачни поглед није слагао са скоро њежним као у дјетета и оданим изразом његових уста. Његов мали кривоног стас са великом главом на уздигнутим раменима није чинио пријатан утисак, и ако се не може порећи одлична важност њиховог носиоца. Познато је да је пјесник описао себе у Печорину главном јунаку романа „Јунак нашег доба“; ријечи: „Његове се очи нису смијале, ни тада, када се он сам смијаше“, односе се на пр. управо на њега. Сјећам се, да се гроф Ш. и његова сусјетка наједном насмијаше, и Љермонтов се насмија, али у исто вријеме их гледаше увријеђено и зачуђено. У пркос свему изгледаше, да је гајио пријатељске осјећаје као за грофа тако и за грофицу. Свакако се допадао стога, што је износио на видик тада допадљиве Бајронове манире додавши уз то чудноватих каприса и необичности. Како скупо до њих дошао! У души је Љермонтову сигурно било страшно досадно у оној од суд-

бине одређеној узаној сфери. На маскаради у племићском клубу нису му ни једног тренутка давали мира. Непрестано га узимаху под руку, једна маска одмијени другу, он пак стајаше непомично, слушаху брбљање и гледаху својим мрачним очима час на овог час на оног.....

* * *

На крају хоћу да кажем још неколико ријечи о такође по-
којном књижевнику; и ако је спадао у „*diis minorum gentium*“
никако се није могао сравнити са горе поменутим — о М. Н.
Сагоскину. То је био блиски пријатељ мога оца и посјеђиваше
нашу кућу за тридесет година нашег борављења у Москви, скоро
сваки дан. Његов „Јури Милославски“ био је први велики лите-
рарни утисак у моме животу. Ја сам овај роман познао, када
сам био у пансионату код некаквог Вајденхамера. Тамо нам је
учитељ руског језика, који је у исто вријеме био и класни ста-
рјешина, причао у слободном времену садржину истог. Са горужим
интересовањем пазили смо на доживљаје Кирише, Алексија и раз-
бојника Омлата. — И ако ми је „Јури Милославски“ изгледао
као потпуно дјело чуда, остаде ми на чудноват начин писац ове
књиге, господин Сагоскин, увијек од једне вриједности. Разлози
зато леже у томе, што личност Михајла Николајевића није била
од оне врсте, да чувство поштовања и усхићења, које је његов
роман побудио, појача. Чак насупрот она је ослабљавала. Са-
госкин није имао на себи баш ничег племенитог ни непријатног,
ништа од оног, што може да утиче на младићку моћ уображења.
Он је био прије смијешан и његову рјетку доброту срца нијесам
умио да цијеним по заслуги; та се особина опажа лако у очима
лакомислене младежи. Сагоскинов стас, његова чудновата скоро
спљоштена глава, четвороугаоно лице са кратковидим и slabим
очима, необично кретање његових обрва, уста и носа, кад би се
због чега зачудио и уопште, када говораше, изненадно клицање,
покрети и дубок зарез, који његов иначе кратак подбрадак ди-
јељаше као у два дијела — све ми то изгледаше чудновато, не-
складно и смијешно.

Осим тога имао је он три врло смијешне слабости: прво,
хваљаше своју необичну тјелесну снагу, друго је био убијеђен да
му се ни једна жена не може противити, и најзад (шта код

једног ваљаног патриоте нарочито мора да се одстрани) несрећну слабост за француски језик, који је он немилостиво квариио, мијењајући непрестано број и поријекло, тако да је код нас у кући имао надимак „Monsieur l' article“. Поред свег овога морали смо вољети Михајла Николајевића због његовог златног срца, неизвјештачености, искрености, која се може познати у свим његовим дјелима.

Мој посљедњи састанак с њим био је жалостан. Ја га посјетих послје дугогодишњег растанка у Москви, баш пред његову смрт. Није могао више да напушта собу и тужаше се на болове и костобољу у свим удовима. Није измршавио, али смртно блиједило покриваше његове пуне образе и даваше му болан, жалостан изглед. Навике, скупљање чела и разрогачивање очију задржао је, али нехотичан подсмјех због ових покрета служио је само зато, да побуди дубоко сажаљење за једног пјесника, коме се тако примјетно примицаше крај. Ја говорих о његовом литерарном раду; да се по Петроградским круговима опет почињу цијенити његове заслуге; опомињих га на значај „Јури Милосавског“, као дјело народно... Лице Михајла Николајевића оживе. „Хвала, хвала“, рече он — „ја сам већ мислио, да сам заборављен; мислио сам, да су ме младићи данашњих дана повукли у блато.“ (Михајло Николајевић никада није говорио са мношћом француски — али је увијек у руском употребљавао врло енергичније изразе). „Хвала“, понови он дирнут и стегну ми топло руку, само што сам га увјерио, да није заборављен. Сјећам се, да су ми тада долазиле прилично горке мисли о тако званим литерарним славама. У души осудих Сагоскина малом помисли. Зато се, мишљах ја, радује тај човјек? — Па ипак, зашто да се не радује? — Па зар није од мене чуо, да још није потпуно мртав у јавном памћењу... а горе смрти од те нема за човјека. По некој литерарној слави није ниједном додијељена та пролазна радост. За периодом лакоумних уздисања хвалом, долази период безосјећајног пријекора а затим — потпун заборав... И ко од нас има право, да потомство узнемирава својим именом, оскудицом, бригама и својим тежњама? Нијесам мало радостан, што сам добром Михајлу Николајевићу случајно баш пред свршетак начинио такву, и ако малу радост.

ПОЗОРИШТЕ У СРБИЈИ. *

А. Камењец Бежојена.
С руског Б.

II.

У Босни, Херцеговини, Далмацији и Црној Гори.

Што знамо ми о Србији? Србија заузима на карти Европе мали простор међу Румунијом, Турском, Аустријом, а више пута је обојена на карти истом бојом као и сусједна јој Бугарска. Биће ваљда од недостатка боја.

Сјећамо се, да за вријеме турског рата, кад се пролијевало толико руске крви и трошило толико руских новаца, ми никако нијесмо могли разумјети нај главнију ствар, бива за кога и зашто је дошло к нама много бугарске и српске младежи. Одмах су примили неке од њих у средње и више школе, а друге опет у службу — једне у војничку, а друге у наша небројена министарства и канцеларије. Асоцијацијом пређашњих упечатака ми смо често бркали Србе са Бугарима и давши им смијешни назив „братушек“ престали смо се интересовати њима: не занимљивом младежи. Госпође набоше, да су Турци много занимљивији.....

Такво је наше познавање интелигенције, а народ? Ми познамо Французе, Нијемце, Шпањолце, Китајце, Јапанце, па и који други народ, али Србе... не, они су нам непознати. У осталом, за вријеме љетниковања, виђамо неке продаваоце плетених котарица или ламеног кухињског посуђа. Не вичу, већ свирају на свирали, а гдјекад воде на ланцу мајмуна. Обучени су у бијелој прљавој ланеној одјећи, а на глави имају нешто налик на фес. Кажу, да су Словени — Срби. *

— А гдје ти је домовина?

— У Угарској.

* Између ових људи биће и Словака и Цигана. Ур.

Изгледају кукавно, у очима сузе и питају штогод. Бациш бакрен новац и одеш. Падну ти на ум Илка-Огај и сеоске угарске пјесме. Једном ријечи — Угри! Бог с њима!

Нек иду с Богом и сви остали, који долазе у Русију макар што просити.

Такви су остаци лијепог словенског и нама најближег али исторички несретног српског народа, о коме се може судити и који се може познаги само у његовој домовини.

Све што се зове Босном, Херцеговином, Далмацијом, Србијом, Црном Гором, Хрватском — све је то насељено српским народом. Све то, изузевши Хрватску, сачињавало је Стару Србију и за сјајног њеног процвата (1336-56) она је управљала још и неким дјеловима Македоније, Албаније, Тесалије, Сјеверне Грчке и западним дјелом Бугарске. У вријеме, кад се ми нијесмо још били сасвим ослободили татарског јарма, Србија је била цивилизована и држана за културну државу као и Венеција и Византија, које су у то доба биле штоване по западном свијету.

Али, за 500 година турског јарма и угњетавања других непријатељских народа, српска је култура замрла.

Од најстаријих су времена Срби великом већином православни; од мањине католика један дио признаје се Хрватима, ма да су Срби. У неким земљама, гдје станују Срби, има становита тежња, која располаже јаким средствима, да се шири католицизам и ко се не признаје Србином живи мирније и удобније.

Оваке прилике подржавају мржњу између једне и друге странке, али патриоти, надасве у последње вријеме раде против струји, а њихов рад пада на плодно тло, јер народ осјећа живо племенску везу и држи за брата свакога, који је његова језика

Али ће ме сада читаоци питати: Молимо Вас а гдје је историја позоришта?

Умјетност је израз народне душе. Позориште је огледало његова живота.

Тужна је душа српског народа. Тужно је и његово позориште.

Најљепша позоришна здања налазе се у Далмацији, гдје се утицај старе талијанске културе опажа још од оног времена кад је сва Далмација осим Дубровника била под власти млетачком.

Главни јој је град Задар, опасан старим, чврстим бедемима, чији булвар пружа пријатну шетњу. Истиче се саборна црква из XIII. вијека, која подсећа на пизанску. Има позоришна лијепа зграда која припада талијанском друштву, гдје гостују путујуће оперне и драмске талијанске дружине. Српске пак дружине приказују у хрватском клубу, који има за то врло zgodну салу у красној палачи на морској обали.

Много оригиналнији је Дубровник, не велик град, ријетке лџепоте, са посве мало модерних зграда, што му даје особит старински изглед: красно по талијанску поплочане пијаци, улице тијесне на млетачки начин, старински манастири са храмовима, грацијозни сводови и мостови, готички балкони, ријечју Венеција, но без класичне талијанске нечистоће што чини Дубровник још више привлачним.

У дубровачком позоришту, додуше, нема ништа ванредно. Засебна позоришна зграда нема чела а не види се с улице ништа ванредно, јер је затворена опћинским домом и другим зградама; али је то позориште прилично добро удешено тик кнежева „Двора“. У њему с партером и ложама има мјеста за 500-600 људи. Овдје гостују разне путујуће дружине.

У Далмацији треће је позоришно здање у Шибенику, мјесту које броји до 12 хиљада. То здање у својојнутрини наличи дубровачком, али је мало веће. Његова спољашност није најљепша, унутра је раскошно украшено у стилу ренесансе; нарочито упада у очи резбарија. У ложама, галерији и партеру има мјеста за 800. И овамо свраћају путујуће дружине. Али највиша од свих позоришних зграда у Далмацији је она у Сплјету, који је главна трговачка тачка за Далмацију с врло лијепим пристаништем. Позориште је и споља и унутра врло укусно израђено и може да садржи до 1500 душа.

У позориштима у Дубровнику, Сплјету и Шибенику гостују кадгод српска а кадгод талијанска друштва.

Свијет је у Далмацији уопће лијеп: особито женске одликују се елеганцијом и правилним цртама лица. Но још љепши и стаситији су Срби — Бошњаци и Херцеговци. Они су и најватренији родољуби, до најмањих ситница. Боре се за своју народност. Босанци као и Херцеговци, без разлике staleжа, мушки као и женске, носе српску народну ношњу. Ако је баш нужда коме од њих да се одјене по европску, он натакне на главу српску капу, да га не би, Боже сачувај, узели за Западњака.

Главни је град Херцеговине Мостар, варош красна, али мртва. Позоришта нема, по кадгод дају се представе у сали за то удешеној.

У Сарајеву, главном граду Босне има прекрасно позоришно здање, у којему је клуб. Позоришна дворана је велика за 1000 душа. Приказују се српски, њемачки, талијански комади, а дају се и концерти. Има и мало љетно позориште с вртом.

Босна и Херцеговина су бисер српскога народа. У Срба има још и чисти драгоцјени бриљант, поносна и јуначка Црна Гора. Као орлово гнијездо смјестише се Црногорци високо у горама. Простор који заузима износи 9000 кв. км., а има око 250.000 становника. Одашуда опасана је аустријским међама и тврђавама, а са истока граничи с Турском.

Црногорци су лијеви, крупни, вазда наоружани од главе до пете. Врло сам се зачурила, кад сам у поштанском чиновнику препознала стаситог, лијепо одјевоног човјека украшеног ножима и пушкама. Жене нијесу толико лијеви, јер много раде.

Само престоница Цетиње има позоришну зграду, такозвани „зетски дом“, мала је, али удобна, са ложама, сједалима и галеријом за 300 особа. Путујуће дружине залазе и ту ријетко; обично приказивају драме или дају концерте.

Из горепоменутог јасно је да у Босни, Херцеговини, Далмацији и Црној Гори нема сталних позоришта, већ по примјеру Италије, путујућа друштва иду од града до града у потпуној својој цјелини. Само се у Дубровнику почетком осамдесетих година прошлога вијека потицањем Др. Богишића, проф. А. Вучетића, проф. П. Будманића и г. М. Шарића почело било сновати утемељење сталне закладе за народно позориште и израдило било статут у ту сврху, али се идеја не оствари. Има ипак у Дубровнику и у Сплету дилетантских слободних дружина, као што их има и изван Далмације.

Оставимо засад на страну туђинце, по гдјекад и даровите: Талијанце, Нијемце и друге, који нај чешће дају оперете, а зауставимо се на српским дружинама. Кад и кад у новије вријеме гостују умјетници београдског позоришта, али по нај више драматске дружине из унутрашњости, а репертоар им је под контролом аустроугарске владе.

За посљедњих 5 год. приказивани су слиједећи ауктори: Од оригиналних српских: добро познати Бранислав Нушић.

Он је први приближио српску драму к европској. Његова дјела: „Пучина“ (из живота вишег свијета), комедије „Тако је морало бити“, „Протекција“, „Обичан човек“, историјска драма „Кнез од Семберије“, „Свијет“ и друга имају свуђе велики успјех. Послије Нушића најпопуларнији је Иво Војновић. Његов комад „Смрт мајке Југовића“ не силази с позорнице. Прошле сезоне на позорници приказивана је у Београду 9 пута, што је ријеткост, јер се комади више од 2-3 пута не понављају. Она је типичан српски производ, који има и све врлине и све мане српске драмске литературе; као и већина на историјској је подлози, а сам писац назива је драмском поемом. Појава њена изазвала је у штампи различита тумачења. Једни су је уздизали до небеса, други су нашли, да је народни мотив неистинит, стихови неприродни, да језик није народни, а сами заплет да је и сувише наиван. Суђење једних, као и других је претјерано. Истина, нека су мјеста сувише дуга, друга пак наивна, а срета се и неки сувишни мелодрамски повишени тон, али то су обичне мане српске драме; не гледајући на то она има и неоспоривих врлина: идеја је узвишена, задахнута је народним духом, а сретају се и лијепи литературни стихови. Кнез Никола Црногорски написао је: „Балканска Царица“, врло је занимљива и често је приказују. Преведена је на руски језик, али, на жалост, врло слабо. Популарни су такође и слиједећи писци: Гундулић (XVII. в.), Љубомир Миловановић, Милан Савић, Суботић, Крстоносић, Мргуда, Јовановић, Цар, Јакшић, као год и хрватски писац Август Шеноа и други.

Од руских писаца приказује се: од Л. Толстоја „Власт таме“, од А. К. Толстоја „Смрт Јована Грознога“, од Тургенјева „Нахлебник“, од Сухова-Кобилина „Свадбе Кречинскога“, од Чехова „Три сестре“, од Најденова „Дјеца Вањушина“, од Горкога „На дну живота“ од Крилова „Сорванец“.

Од чешких ауктора даје се: од Јарослава Квапилова „Облаци“ и Бажене Викове „Бирјук“.

Од Пољских — Сенкевића „Ко је крив“.

Западни репертоар сачињавају класици: Шекспир, Шилер, а од савремених: Ибсен, Хауптман, Судерман, Мељак, Ервје, Сарду, Ровета, Каљдерон, Грилпарцер, Шницер и многи други. Из свега наведеног види се, да би узалудно било тражити макар какав

систем и правац. Од преводних комада приказује се све оно, што је пало на памет коме од преводилаца да за бину удеси. Тако су под аустријском контролом, српски драматски радници нашли инстинктивно здрав и користан репертоар. Као год што мајка, која не познаје ни физиологије, ни анатомије, доноси својој дјеци здраву храну.

Разумије се, да би се од самог постављања и извршавања могло много више изискивати, али узимајући у обзир невелика средства и неповољне прилике, у којима глумци раде, треба им много што шта опростити. Аустријска власт не зановећа њемачким и талијанским дружинама; народ жели своје народне дружине, али не успјева вазда. Још треба споменути, да се сви Срби не служе истим писмом; православни пишу већином ћирилицом, а католици већином латиницом, а неки и старом ћирилицом. Огласи ћирилицом штампани не привлаче толико Србе католике; а огласи латиницом штампани привлаче често и православне и то спрјечава неколико развитак народног позоришта. На овом пољу није још поникао ваљан плод, јер се тек назад 30 година, или мало прије почело, с почетка спорадички, појављивати народно позориште. Ја бих Српству жељела једну Ристори. За њу се каже, да је била одушевљена проповједница препорођаја своје отаџбине. Велика умјетница-грађанка учинила је за свој народ више, него ли највиши државници. И сам краљ Емануел указиваше јој наклоност, а Кавур је називао својом најбољом сарадницом.

Али за то хоће се прије свега њен таленат. Геније стоји изнад сваког трвења. Требало би да се појави Српска Ристори, и кад би она издавала огласе — било ћирилицом или латиницом — за њом би поврвио васколик српски народ.

Нешто нас сили да из српског позоришта зађемо у живот српског народа, живот који оно не умије да прикаже. А живот је његов пун поезије. Ношња му је красна, пјесма оригинална и врло музикална; има пјесама које су пуне њежности и туге, а има их које пјевају народно јунаштво, још од времена борбе с Турцима.

У звуцима пуним љепоте и хармоније даје он изрази свим осјећајима душе. Србин ратар радо пјева, у свакој пригоди као и Талијанац.

Кад би се родио српски Глинка, свијет словенски би се обогатио дивном опером.

GARIBALDI I NJEGOVO DOBA.

(Isp. br. 23 g. 1907. i br. 6. 1908. „Srgja“)

Prof. W. baron Ljubibratić.

— 3 —

III.

Da vidimo, da li su te brige bile donekle opravdane, treba nam se povratit malo nase. Karlo Alberto bijaše 9. avgusta 1848. ugovorio s Austrijancima primirje u *Vigevano*, ali time bijaše sebi otudio sve radikalne elemente, koji kroz nekoliko mjeseca toliko ojačaše, da oteše maha i u vladi i u komori. Karlo Albert uvidi pogibao, koja mu je zaprijetila s te strane; stoga 20. marta 1849. otkaže primirje Austriji, te se ponovno spremi na rat. Na čelu njegove vojske od 85.000 momaka stajaše Poljak Chrzanowski, čije ima talijanski vojnici ne mogahu niti izgovarati tačno. U četiri dana (20—24 marta) dovrši Radecki tu vojnu, uništavajući sjajnim svojim pobjedama kod Mortare i Novare sve nade talijanskih patrijota. Videći Karlo Alberto, da mu je sve već izgubljeno, posla u neprijateljski tabor ministra *Cardone* i generala *Cosatta*, da ugovaraju primirje. Hess, predsjednik austrijskoga generalnoga štopa, ne htjede da ugovara nego s generalom *Cosatta*, govoreći da će kralju, koji bijaše nevjera, tek onda vjerovati, kad mu pošalje sina kao taoca. Na tu poruku odluči kralj da izvrši svoju već od davna zamišljenu osnovu, da se naime odreče krune, da tako narodu svojemu omogući povoljnije pogodbe mira. U nazočnosti svojih sinova, ministra *Cardone* i svih časnika svoje vojske odreče se krune na korist svojega sina Viktora *Emanuela*. Skoro zatim ostavi zemlju otaca svojih, i krene u Oporto, gdje umre 26. jula 1849.

S novim kraljem stade Radecki ugovarati. S prva bijahu zahtjevi Austrije odviše teški, te se činilo, da se ne će doći do sporazuma. Ali posredovanje zapadnih evropskih vlasti, a još više nemiri u Ugarskoj, učiniše, te je Austrija konačno popu-

stila. Mir bude ugovoren 6. avgusta, a pogodbe bijahu daleko povoljnije no što su se kralj i njegovo ministarstvo D' Azeglio-Gioberti-Pinelli i nadali. Viktor Emanuel ne izgubi ništa od svoje državine, jedino je trebalo da plati 75.000.000 franaka ratne naknade. Pored ovih tako povoljnih pogodaba, nezadovoljnici bijahu u komori odlučili da uskrate potvrdu mira.

Predviđajući to, a bojeći se nemira od Garibaldi-jeve nazočnosti, posla La Marmora u *Chiavari* kapetana kraljevskih karabinijera, da doprati Garibaldi-a u Genovu, gdje mu u nekadašnjoj duždevoj palači doznači nekoliko soba za stan. To bijaše prividno odavanje pošte, ali u realnosti preventivni zatvor. I tako se Garibaldi po drugi put morade osvjedočiti, da ga ne shvaćaju, niti razumiju njegove namjere.

Ovaj korak pribavi La Marmori mnogo neprijatelja. U komori stade Pinelli da brani vladu, tvrdeći da Garibaldi, od časa kada bijaše preuzeo zapovjedništvo vojske u papinskoj državi, bijaše prestao biti sardinski podanik. Stoga predloži njegov izgon. Komora se izjavi protiv tog prijedloga, ali vlada ne popusti. Garibaldi ostavi 16. septembra po drugi put Italiju. Pri odlasku pisa pismo prijatelju Cuneo u Turinu. Iz ovog pisma vadimo samo rečenicu, jer najbolje karakteriše idealnu dušu ovoga plemenitoga junaka: Nemam rašta da se srdim na protivnike. Cijenim, da smo u doba potpune resignacije, jer smo u perijodi ljutih nesreća. U pismu generalu Dabormida priznade La Marmora, da je vlada 1849. ponovila istu pogrješku prošle godine, što se lišila Garibaldi-jevog sudjelovanja u ratu.

Iz Italije pođe Garibaldi u Tuniz, ali ostade samo kratko vrijeme, progonjen od sumnjive sardinske vlade. Zatim krene na otok *Maddalena*, gdje bijaše gostom sindaka Petra Susiris Millelire. Kratak bijaše njegov boravak na Maddaleni. Sardinska vlada nije bila mirna, te podmećući Garibaldi-ju osnova i namjera, kojih on u tom času nije zaista imao, posla Persana s ratnom ladom *Colombo*, da ga digne iz Maddalena te iskrea na Gibraltar. Ali mu engleski namjesnik svojim sumnjičanjem i ostrim nadziranjem tako ogorča život, da pođe u Tanger, a odakle po drugi put u Ameriku. Kao prosti radnik u jednoj tvornici svijeać zaradivao je kruh.

Vrijeme za Garibaldija prolazilo je veoma sporo. Ne mogući odoljeti želji da radi i da se kreće, zapusti tvornicu i stade na trgovačkom brodu opet putovati morem. To doba, koje on u svojim Uspomenama zove di nessun interesse (nezanimljivo), bijaše doba preprava za ono veliko djelo, te imaše započeti 1859. Iskustvo ga je bilo naučilo da ne odobrava urote, koje su bile uvijek pogubne za svetu stvar. Očito izjavljivaše ovo uvjerenje, tako da sam Mazzini, koji držaše Garibaldija jednim od najiskrenijih pristaša svoje republikanske politike, morade priznati, da Garibaldi ima s njime istu svrhu, ali da ne odobrava njegova sredstva. Nego je Mazzini bio odveć oprezan, a da bi dao drugima razumjeti, da između njega i slavljenog junaka postoji kakovo nesporazumljenje.

Garibaldi-ju napokon dodija boravak daleko od domovine, te se s toga 1854. povrati u Evropu. Talijanci nastanjeni u Newcastlu spremiše mu oduševljen doček i pokloniše mu počasnu sablju. Odatle pođe u Genovu i Nizzu, gdje uze baštinu ostavljenu mu od brata *Felice*. Tim novcem i svojom prištednjom iz Amerike kupi sjeverni dio otoka Caprere, sagradi malenu kućicu i stade živjeti od ratarstva i ribarenja.

Odlučni se rat, o kojem je Garibaldi već 1849. sanjao, otezaše od godine do godine. Garibaldi stajaše doduše izvan svake političke akcije, ali ipak bijaše u dopisivanju s republikancem Mazzini, te s Pallavicini i La Farina, koji zastupahu načelo ujedinjenje Italije pod žezlom Viktora Emanuela. Kada se zametnulo pitanje, da li će Pjemont sudjelovati kao evropska vlast u krimskom ratu, Garibaldi se postavi očito uz Cavour-a, koji žarko preporučivaše to sudjelovanje. Felice Foresti predstavi — 18 avgusta 1856. — Garibaldi-ja Cavour-u, koji ga srdačno primi, te mu dade razumjeti, da se spremaju velike stvari. Na neki ga način i ovlasti, da među svojim prijateljima budi nadu, da će skoro kucnuti čas odlučne akcije. Cavour-ove riječi toliko se dojmiše Garibaldi-ja, da je 1857. u pismu na G. Pallavicini očito pristao uz program: Italija i Viktor Emanuel. Kad se to doznalo, stari njegovi drugovi stadoše mrmljati protiv njega, osuđivajući taj njegov korak, jer su svi prije bili uvjereni, da će on biti vođa republikanske revolucije. I bila sreća, da se Garibaldi nije dao zavesti. Po-

znavao je talijanski narod bolje nego svi političari. Da se držao neutralnim, da nije posvetio svoj mač onoj revoluciji, koja je pod formom ustavne monarhije imala istu svrhu kao i republikanska revolucija, biva oslobođenje Italije od tuda gospodara, rat bi od 1859. bio buknuo i bez njegovog sudjelovanja, a to Garibaldi ne šćaše; on šćaše da služi domovini kao svaki drugi.

U Italiji slavljase narodna ideja trijumf do trijumfa. Odlični političar, grof Kamilo Cavour, ne propuštavaše nikakove prigode, a da ne izazove Austriju. Znajući, da će samo stramputicom doći do svrhe, bijaše spravan da žrtvuje i svoj glas, i svoje ime, i svoju popularnost, samo da uspije. Uz neprestano draženje i bockanje Austrije izazva sudbonosni rat od 1859. Prvi mu povod pruži nesretni ustanak u Milanu od 6. februara 1853.

Mazzini, koji nazrijevaše spas domovine jedino u republikanskoj ideji, ne htjede naučiti ništa iz nesretnih posljedica svih svojih urota, ni da ustanci i bune nijesu zgodno sredstvo niti pravi put, da se dode do ujedinjenja domovine. I ako je svaka urota proždimala novih plemenitih žrtava, ne ostavi se ovoga sredstva, te opet, pri koncu 1852., stade iz Londona spremati ustanak u Milanu, koji se — po njegovom mnijenju — imao razgraniti širom cijele Italije. Posredovanjem Benedikta Cairoli i Acerbi stupi u dogovore s odvjjetničkim kandidatom Josipom Piolti, de Bianchi, komu poruči, da pripravi radništvo na znamenite događaje, te da čeka dolazak osobitoga odaslanika iz Londona. I zaista skoro zatim dode Eugenij Brizi, koji predoči veći dio radnika za ustanak. Mazzini-ju javi, da će se do 5000 radnika pridružiti ustanku, a da će ga podupirati i ugarski vojnici u vojsci. Na to dode Mazzini u Lugano. Uzalud mu je Piolti dokazivao, da srednji stalež prati ustanak sumnjivim okom. Mazzini ostade pri svojem planu, po kojem je ustanak imao buknuti na pokladnu nedjelju — 6. februara 1853. Što je Piolti predviđao, to se i dogodi. Pored svih preprava i dogovora ustanak prođe skoro neopažen. Radnici ubiše nekoliko austrijskih časnika i vojnika, i to bijaše sve. U tom mezežu bude uapšeno 7 ljudi, i već 8. februara biše od ratnog suda osuđeni na smrt. Šestorica budu obješena, a sedmi ustri-

jeljen, jer nije bilo drugih vješala. Dva dana kasnije budu obješena još druga četvorica, a 13. februara opet trojica. Međutim se nijednome nije moglo dokazati, da su doista sudjelovali u ustanku, a svima je bilo poznato, da su kolovode ustanka, a među njima i Piolti, mogli mirno pobjeći u Pjemonat.

Austrijska vlada s prva ne učini ništa osobito, jer je smatrala stvar nezdrelim pokušajem nekoliko usijanih glava. Ali kad se uvjeri, da se jedino nesuglasju između zavjerenika ima pripisati neuspjeh, te da su u tom ustanku bili upleteni i ugarski vojnici, u kojih se nadoše pisma Košutova, tada naj oštrije poče postupati. Neki budu prognani, drugi utamničeni, drugi opet osuđeni na smrt, a svim političkim bjeguncima lombardijsko-venecijanske kraljevine oteta imanja, jer, kako je pisao Radecki u svojem proglasu od 18. februara, bilo je očevidno dokazano njihovo sudjelovanje u buni od Milana.

Ova potonja mjera bila je naperena osobito na one lombardijsko-venecijanske bjegunce, koji su nastanjeni u Pjemontu, bili postali sardinski podanici. Ne obazirajući se na povredu internacionalnoga prava, ova je naredba bila tim odurnija, što je bilo očito da veći dio bjegunaca, a osobito oni nastanjeni u Turinu, ne samo da nijesu bili pristali uz pokret, već su ga bili i osudili. Austrija smatraše zapljenu dobara mjerom nutrnje politike, o čemu nije htjela da daje računa, a k tomu preko svojih novina oštro napadaše ne samo na bjegunce, već i na vladu, predbacivajući joj, da podupire svaku bunu naperenu protiv nje, a sardinska vlada prekine diplomatske odnose s Austrijom. Cibrario sastavi *memorandum* na vanjske vlasti, u kojem iznese historijat toga pitanja, dokaze, kako je sardinska vlada bila umjerena u šticeanju svojih prava, te otkri revolucionarne nasrtaje Austrije na narodno pravo, na ugovore, donapokon na osjećaje čovječanstva. Odbijajući podmetanje Austrije, da Pjemont igra dvoličnu ulogu, očito govoraše u ime sardinskog kralja, da je vlada odlučila da svim sredstvima brani statut, jer da za nju sloboda znači neodvisnost.

Pjemont postade tako središte svih patrijota. Što je bilo odličnijega u Italiji na polju književnosti, znanosti, u politici, a ne mogaše podnijeti tuđe gospodstvo, to se sakupi u Pje-

monat. Cavour ne prestajao izazivati Austriju, da tako jednom dode do rata. Njegovo odlučno ponašanje zadovolji i naj okorjeliše republikance. Mnoge od lombardijskih i venecijanskih bjegunaca imenova sardinskim senatorima, čime osobito ohrabri patrijote. Mnogi opet, kao Mamiani, Ferrara, Cordova, Mariano D' Ayala, budu primljeni u sardinsku službu, te su mogli blagotvorno djelovati u službi ideje za ujedinjenje domovine.

Već smo rekli, da se Garibaldi bio izjavio za Cavour-a, da i sardinske čete uz druge evropske vlasti sudjeluju u krimskom ratu. Cavour naide doduše na jaku opoziciju toliko u ministarskom vijeću, koliko u zastupničkoj kući, ali ipak njegov je prijedlog bio usvojen. Osobito ga podupirahu Durando Farini, Correnti, koji isticahu, kakove bi koristi mogla Sardinija dobiti, kad bi se sa zapadnim vevlastima združila protiv Rusije. Kad je prijedlog našao i u senatu većinu, bude oružano 18.000 momaka. Vrhovno zapovjedništvo dobi La Marmora. Koncem aprila 1855. krene na bojište. Sardinska se vojska nade pod Sevastopoljom, kad već bješe započelo ono glasovito podsjedanje, te potraja 350 dana. Svi su se saveznici divili odlučnom držanju, hrabrosti i zaptu talijanskih četa, koje odvojiše u bici na lijevoj obali Černaje — 16. avgusta 1855. — i u navali na Malakof, koji osvojen — 8. septembra — prozrokovao i pad Sevastopolja — 10. septembra. — Preko zime operacije su bile prekinute, a za 10. januara 1856. bi sazvana u Parizu skupština državnika i zapovjednika savezne vojske. Na prolasku kroz Turin za Pariz bude La Marmora najprijaznije primljen od kralja i naroda, a parlamenat mu odredi narodni dar. Napoleon III. dočeka La Marmoru očitovanjem naj većeg prijateljstva, te mu obeća, da će isposlovati da i Sardinija učevstvuje u sjednicama za riješenje istočnoga pitanja uz ostale vevlasti, ma da se moglo predvidjeti, da će se Austrija tome oprijeti. Kongres, na kojemu Cavour zastupaše Sardiniju, započe svoj rad 27. februara 1856., a već 30. marta bijaše potpisan ugovor o miru.

Predstavnici se vlasti ne razidoše, već držaše još nekoliko sjednica, da po želji Napoleona riješe još neka znatna pitanja. Položaj je Cavour-a bio osobito težak. On je bio upleo Sardiniju u krimski rat, uvjeren, da će Italiji biti od njega velika

korist; stoga je velika bila njegova odgovornost prama vladi i narodu. On je bio uvjeren da će, ako pariski kongres ne donese nikakove koristi za Pjemonat napose, a za Italiju uopće, odzvoniti njegovom političkom djelovanju, i da treba sasvim promijeniti smjer pjemonteske politike. Napeto je dakle čekao čas, da se povede riječ o Italiji. Međutim mu pode za rukom da oslabi nepovjerenje Rusije prama Pjemonu, da obezbjedi sebi potporu zastupnika Engleske i Francuske, a mogao je također i konstatovati, da predstavnici Austrije gube sa svojih pretjeranih zahjeva svačiju naklonost.

U sjednici se od 8. aprila povede napokon riječ o Italiji. Walewski, francuski ministar, koji je predsjedao skupštinama, izjavi, da Napoleon žali, što treba da drži svoje čete u Rimu, ali da se nada, da će se uz dobrovoljno sudjelovanje Austrije stvari tako urediti, da ne će više trebati tuda intervencija u papinskoj državi. O napuljskom se kralju izjavi očitije, oštro kudeći njegov protivnarodni sistem. Lord se Claredon, prvi punomoćnik Engleske, izjavi solidaran s nazorima Walewskoga, na što se digne Cavour, da iznese pred kongres tužbe i želje Italije. Nije imao nikakove nade, da će im se odmah udovoljiti, ali je bio uvjeren, da će tako pripremiti javno mnijenje za kasnije događaje. Tom prigodom dođe do burnih prizora između lorda Claredona i austrijskog punomoćnika grofa Buola. Sjednicu je trebalo prekinuti. Šest se dana radilo, da se sastavi kakav takav protokô, koji će moći potpisati svi članovi skupštine. Po dogovoru nije bilo u protokolu ni riječi o sukobu između predstavnika Engleske i Austrije, ali neugodni dojam toga sukoba nije mogao lako iščeznuti.

14. se aprila zastupnici opet sastadoše. U ugovoru od 30. marta bilo je uglavljeno, kad bi između Visoke Porte i koje od vlasti, te su potpisale ugovor, došlo do sukoba, što bi moglo da poremeti njihove političke odnošaje, da najprije moraju vlasti pokušati da mirnim putem izglađe spor. Lord Claredon predloži, da se ovaj paragraf proširi i na ostale vlasti, na što Walevski pristade, tvrdeći, da se time ne ograničuje ničije slobodno djelovanje. Cavour postavi tada pitanje, da li se taj prijedlog može namijeniti i na oružano posredovanje Austrije u Napulju, godine 1821. Claredon reče, da bi želio da njegov pri-

jedlog dobije što širu podlogu, te napomene sva nastojanja Engleske, da zapriječi 1823. oružano posredovanje u Spaniji. Boul odbi taj prijedlog kao preširok: nadodade, da je intervencija Austrije u Napulju bila određena na sastanku u Ljubljani, te napokon izjavi svoje negodovanje, da se jedna vlast drugoga reda usuduje kritizovati odluke velikih vlasti. Cavour se ograniči na izjavu, da je zadovoljan riječima Francuske i Engleske, radi čega da usvaja prijedlog Claredonov.

16. se aprila završiše zasjedanja. Istoga dana uruči Cavour punomoćnicima Engleske i Francuske *notu*, u kojoj žali, što je držanje predstavnika Austrije zapriečilo tačnije raspravljanje o talijanskom pitanju; opaža, da reakcionarno djelovanje Austrije u Italiji ne može nego da razdražuje duhove, koji su se neka-ko bili umirili, videći Sardiniju u krimskom ratu uz zapadne vevlasti; ističe pogibao te prijeti Pjemontu, ili da popusti revoluciji ili da se odreče svojega opreznoga držanja; upozoruje na kobne posljedice za cijelu Evropu, kad bi Pjemonat, pritisnut od premoći Austrije, koja se učvrstila u dolini Pada i u srednjoj Italiji, imao podleći revoluciji.

Predavši on *notu*, Cavour se povraća u Italiju. Ne donese doduše sa kongresa proširenje granica Pjemontu, ali je ipak bio zadovoljan, jer mu je bilo pošlo za rukom da uvjeri zapadne vlasti, da se sardinska politička načela nikako ne mogu složiti s austrijskim.

29. aprila dode Cavour u Turin, a 5. maja preuze od Cibrari lisnicu vanjskih posala. Slijedećega dana stupi pred parlamenat, da položi račun o svom djelovanju na kongresu u Parizu. Rasprava potraja četiri dana, a 10. maja bude jednoglasno primljen dnevni red, u kojem parlamenat potpuno odobravaše nacijsonalnu politiku vlade i rad njezinih predstavnika na kongresu i željaše da vlada ustraje na tom putu. Istoga dana bude i u senatu jednoglasno prihvaćen dnevni red predložen od D' Azeglio, da se izrazi neograničeno povjerenje kralju, zadovoljstvo njegovim predstavnicima na kongresu, pohvala vojsci, vojskovodi i mornarici, što su se bili pokazali tako zaslužnim za državu, a vječna uspomena da bude onima, koji padoše na ratnom polju.

To jednoglasno priznanje i parlamenta i senata nađe odziva i kod liberalaca cijele Italije. Iz Toskane poslaše Cavour-u njegovu mramornu bistu s natpisom:

Colui che la difese a viso aperto.

Iz Romagne mu dode spomen-medalja od zlata s riječima: *che fan qui tante peregrine spade?* Napulj posla generalu La Marmoru počasnu sablju, na kojoj stajalo urezano: *L' antico valor nelli italici petti non è ancor morto.* U Lombardiji se sakupi potrebiti novac, da se na glavnom trgu Turina podigne mramorni spomenik, koji je imao predstavljati pjemonteskog časnika, gdje brani talijansku trobojnicu.

IV.

Uspjesi Talijanaca na pariskom kongresu, pa kako neznatni bili, zabrinuše toliko Austriju, da udari u blaže žice prama Italiji, svjetujući i napuljskog kralja da isto čini. Ova bi popustljivost Austrije bila možda još za neko vrijeme odgodila konačni prijelom između obiju vlasti, da nije nesmotrenost i naprasitost austrijskoga ministra grofa Boul-a sve pokvarila. Grof Boul, prestrašen agresivnim držanjem Pjemonta, upravi na austrijske legacije u Rimu, Napulju, Firenci i Modeni oštru *notu* — 15. maja 1856. — da protestuje protiv preuzetnosti sardinske vlade, koja je u spomenutom *memorandum-u* od 16. aprila govorila u ime svih Talijanaca. Boul tvrdaše, da na zahtjev samih knezova Austrija drži u Italiji zapremljene neke zemlje, što više da je njeno posredovanje potrebno, eda se sačuva red i zapriječi revolucionarno djelovanje sardinske vlade. Odbijajući potvoru, da je Austrija protivna svakoj liberalnoj reformi, istakne, da će vlada austrijskog cara i oružanom rukom ugušiti u Italiji svaki pokušaj bune i revolucije. Diplomacija usvoji tužbe Austrije, ali Cavour stoga ipak ne klone duhom. Već je od ljeta 1855. nastojao Cavour da prekine svaki diplomatski odnošaj s Austrijom, te stoga ne popusti od svojega zahtjeva, da grof A. Casati bude zastupnik Sardinije na legaciji u Firenci, čemu se Austrija najodlučnije opiraše, jer je Casati u svojem djelu: *Milano e i principi di Savoia* preporučivao sjedinjenje Lombardije s Pjemontom. Boul-ova *nota*

zaoštri još više odnošaje između Sardinije i Austrije, a to je baš Cavour i želio.

Da pokaže svoju sklonost prema Italiji, Austrija povuče svoje posade iz Parme i Modene, te sazove koncem god. 1856. središnje skupštine Lombardije i Venecije. Već prije toga, 25. novembra 1856., car Franjo Josip I. pohodi Veneciju u društvu svoje mlade krasne plemenite supruge sa sjajnom pratnjom, a 15. januara 1857. uđe u Milan. Službeni doček bijaše sjajan, a i narod, osvojen viteškim držanjem mladoga cara i neopisivom ljepotom njegove drugarice, burnim poklicima pozdravljao mladi par. Tomu doprinese i darežljivost i velikodušnost mladoga cara svoj dio. Lombardo-venecijanskim gradovima car oprosti preostali dio državnog duga, a 25. januara 1857. udijeli svim političkim zločincima potpunu amnestiju. Da pokaže svoju simpatiju prema Talijancima, imenova — 28. februara — podkraljem lombardsko-venecijanske kraljevine liberalnoga nadvojvodu Maksimilijana, obzirujući se na molbu Radeckoga, da radi starosti bude postavljen u mirovinu. Ali sve to ne mogao da umiri Talijance, čija želja bijaše, da jednom budu svoji u svojoj kući.

Istoga dana, kada Franjo Josip ulazio u Milan, donesoše turinske novine popis prinosa sakupljenih po Lombardiji, da se podigne spomenik pjemonteskoj vojsci i tvrda Aleksandrije da se naoruža sa 100 novih topova. Boul upravi 10. februara iz Milana žestoki protest na pjemontesku vladu, kriveći je što dopušta da javna štampa napada austrijskog cara; tužeći je, da je primila prinose iz Lombardije i za spomenik i za topove. Pri kraju izjavi svoju nadu, da će sardinska vlada na zgodan način dati da iščeznu oni neugodni dojmovi, te sasvim prekinuti onaj napeti odnošaj obiju vlada, što prijeći svaki sporazum između sardinskog kralja i austrijskog cara. Deset dana kasnije posla Cavour Boul-u odgovor, pravo remek-djelo političke lukavosti. On priznade, da su neki listovi u svojim napadajima na vladu i cara austrijskog poslali malko daleko, ali upozori Boul-a, da se može pozvati na sud, koji će suditi i kazniti krivce, ako su uvrijedili osjetljivost Austrije; istakne, da niti austrijska štampa nije uzor umjerenosti i skladnosti prema Pjemontu, pošto službene i poluslužbene austrij-

ske novine siplju svakovrsne pogrde na Sardiniju i njenog kralja, pri čemu upozori ministra, da je štampa u Pjemonu slobodna, a Austrija ima i previše sredstava da je zauzda. Glede druge optužbe, da Pjemonu dolaze iz svih pokrajina izjave simpatije, što su sardinski predstavnici iznijeli pred kongres u Parizu nevolju Italije, vlada sardinskog kralja ne nazire u tome nikakovo zlo, tim više što su te tužbe bile i opravdane, jer su sami austrijski delegati morali priznati, da u Italiji treba štošta liječiti.

Boul, kad pročita ovaj odgovor, izgubi glavu, te opozva iz Turina poslanika grofa Paar-a. Nije mu namjera bila da prekine odnošaje s Pjemonom, nego samo da dade vidljivi znak svojeg nezadovoljstva. Ali drukčije shvati Cavour to djelo, i stoga naloži sardinskom poslaniku da odmah napusti Beč. Rat bijaše neizbježiv. Engleska pokuša da posreduje, ali brzo odustane od toga, uvidajući da austrijski ministri svojom netaktičnošću vraćaju vodu na Cavour-ov mlin. To uvidi i Napoleon, te ukori stoga austrijske diplomate. Rusija pođe još dalje, čudeći se, što je austrijska politika tako nisko pala, da se morala poslužiti izlikom novinarskih članaka, eda iskali svoju zlobu. Kad bi novinarski članci bili mjerodavni da se sudi o kojoj vladi, opazala je Rusija, tad bi za cijelo ruska vlada imala i previše uzroka da krivi Austriju s nelojalnosti i zlobe njene štampe, koja je prepuna najgadnijih napadaja na Rusiju. Ali da se ona tome smije, te da žali Austriju, što ne zna isto da čini.

Prvih se dana mjeseca marta povrati car Franjo Josip u Beč, a nadvojvoda Maksimilijan preuzme baštinu Radeckoga. Blag, slobodouman, naobražen, razuman opravdao je s prva nade u njega položene. Ali s jedne strane stari režim bijaše odvratio srca Talijanaca od Austrije, a s druge se strane tolikom silom javljaše želja za neodvisnost i slobodu, da se Maksimilijan mogao brzo osvjedočiti, da uz svoju naj bolju volju ne će moći učiniti ništa na korist Beča. Skoro se nade osamljenim, zapuštenim i od ono malo mirnijih i treznijih elemenata, koji se u početku bijahu njemu približili. Štampa, za čiju se slobodu bijaše Cavour toliko zauzeo, stade ga napadati, izvrgavajući ruglu i njega i njegovu pratnju i one Talijance, te stajahu s njima.

Takovo stanje bijaše za plemenitoga nadvojvodu nesno-
sljivo. Aprila 1858. krene u Beč. Mnogi govora u, da se više
ne će povratiti, ali se prevariše, jer je već mjeseca jula iste go-
dine Maksimilijan bio opet na svojem mjestu. Ma da je nosio
sa sobom upute za naj radikalnije reforme, trebalo je da prizna,
da će mu biti nemoguće da za Austriju pridobije talijanske po-
danike. Pjemonat, gdje se slobodno vijaše narodna trobojnica,
djelovaše neodoljivom silom na duhove Talijanaca. Nadvojvo-
da, njegovi prijatelji, pristase i časnici bijahu predmetom sva-
kovrsnih napadaja, a vojnicima valjalo je da uvijek stoje pod
oružjem, da obrane svoj život. Revolucija bijaše tako silno za-
hvatila duhove, da se usred Milana klicalo Viktoru Emanuelu
i Cavour-u. Takove bijahu prilike, o čemu svjedoči i pismo
grofa Revel-a: *Bio sam nedavno u Milanu, držanje građan-
stva prema vojnicima i obratno uvjeri me, da se Austrija u
Lombardiji ne može održati već na silu bajuneta.*

Pristajući Cavour svakom prilikom otvoreno uz Francu-
sku i Rusiju, otuđi sebi i talijanskoj stvari Englesku. Međutim
se nešto dogodi, što djelomično uspost vi prijašnje dobre odno-
šaje između sardinske i engleske vlade. Mazzini, čiji revoluci-
jonarni pokušaji bijahu više škodili nego koristili Italiji, poku-
ša ponovno da iz Genove izazove ustanak na napuljskom ze-
mljištu. U tu svrhu posla mjeseca maja u Napulj Karla Pisa-
cane, da tačno ispita odnošaje u napuljskoj kraljevini. Pisacane
izvjesti Mazzini-ja, da je nade, da će buna u Napulju uspjeti.
Ta vijest skloni Mazzini-ja, da se prihvati izvršenja ustanka.
Pisacane, koji prvom polovinom juna bijaše opet došao u Na-
pulj, a 20. se istoga mjeseca povratio u Genovu, preuze na se
glavnu ulogu u tom ustanku.

25. juna otploviše Pisacane, Nicotera, Falcone i još nešto
četrdeset napuljskih bjegunaca na vatrenjači *Cagliari* put Tu-
nizija. Tek se odalečiše iz luke, dvadesetorica od njih potpisaše
proglas na narod, u kojem mu svečano obećavaju da mu nose
slobode. U slučaju neuspjeha svi izjaviše da će znati umrijeti
kao oni veliki mučenici, koji pokloniše domovini svoj život i
svoju krv. Kad se brod nalazio na debelom moru, naložiše pot-
pisani zavjerenici kapetanu, da ih iskreca na napuljsku obalu.
Kapetan se tome opre, ali zavjerenici povadiše svoje samokrese,

naperiše ih na njegova prsa, zaprijetiše mu, da će ga ubiti, ako se opre njihovoj želji. Ali, kad ni to ne prestraši kapetana, zavjerenici ga okovaše, pozvaše momčad, a jedan od njih, Danneri, preuze zapovjedništvo na brodu. Zavjerenici se najprije usidriše u luku otoka Ponza, gdje poubiše napuljsku posadu, oslobodiše apsenike, porazdijeliše im oružje, te ih uvrstiše u tri odjela. Ali oslobođeni apsenici ne bijahu politički zločinci, već kamoristi naj gore vrste. Neki od njih ne htjedoše stupiti u Pisacane-ovu četvu, a neki, koji se pustiše uvrstiti u zavjerenike, izgledali su većma kao divlji razbojnici nego četa, koja nosi slobodu domovini. Brod *Cagliari* nastavi svoj put, te 28. juna iskrea zavjerenike između Policastro i Sarpi. Revolucionarni odbor iz Napulja bio je javio Pisacane-u, da će u Sapri naći pravne oružane čete, ali ne budući ni traga takovim četama, krene Pisacane naprijed preko Torreco, i već je 30. juna bio u Padula. Ali ovdje mješte obećanih pomoćnih četa nađe nekoliko odaslanika napuljskog revolucionarnog odbora, koji mu javiše da se za ustanak nije moglo učiniti ništa, jer je u provincijama vladalo nepovjerenje prema Mazzini-ju i svakomu njegovu pothvatu. Istodobno preporučišu odaslanici Pisacane-u, da se spasi kako može, pošto čete Ferdinanda Napuljskoga već kreću protiv njega. 1. jula dođe do sukoba između šake Pisacane-ovih pratilaca i napuljske vojske. Zavjerenici budu raspršani na sve strane. Pisacane se i Falcone ubiše, da ne padnu u ruke neprijatelju; Nicotera, teško ranjen, bude zarobljen, a ostanci ove nevoljne čete biše kod Sanza sasvim uništeni. Tako se dovrši ta ekspedicija. Vatrenjača *Cagliari* bude već 29. juna zaplijenjena od burbonskih lada između zaliva Policastro i rta Linosa, te dovedena u Napulj. Burbonska vlada baci joj momčad i putnike u tamnicu. Odatle se porodi teška prepirka između napuljske i sardinske vlade, te gotovo da ne dođe do rata. U prepirku se uplete i Engleska, jer između putnika, koji dospješe u tamnicu, bijaše i nekoliko Engleza.

Britanski se kabinet postavi u početku na stranu Cavour-a, koji zahtijevaše od napuljske vlade, da pusti na slobodu momčad i putnike; da povrati brod vlasnicima i svima da plati naknadu za štetu od utamničenja. Nego Austrija, koja je pratila sumnjivim okom svako djelo Cavour-ovo, nago-

vori Englesku, da se ocijepi od saveznika, koji uvijek podupire urotnike i buntovnike, i tako se dogodi, da Engleska promijeni svoje ponašanje, i bila bi se očito postavila uz Ferdinanda, da je samo imao toliko smjelosti, te otvoreno izjavio, da i u tom poslu Cavour ima svoje prste; da je tim ustankom povrijedio međunarodno pravo i naškodio kraljevstvu. Ali Ferdinando ne imadaše toliko uvidavnosti, da cijeli konflikt prenese na političko polje, već se držaše jedino svojega juridičnog gledišta, da ima pravo zaplijenit neprijateljske lade, ako se nalaze u njegovim vodama. Ali ga u tome osudiše svi pravnici Evrope; Engleskoj ne preostade drugo već da sa Sardinijom protestuje i tako morade Ferdinando popustiti, pustiti na slobodu brod, momčad i putnike i svima platiti naknadu.

Cavour, ma da je mogao biti zadovoljan uspjehom, uvidi, da Engleska ne će nikada pristati očito uz Sardiniju, ako bukne rat među Pjemontom i Austrijom, te se s toga još više približi Napoleonu.

I u Francuskoj se međutim dogodilo nešto, što skloni Napoleona, da čim prije izvrši obećanja učinjena Italiji. To bijaše Orsinijev atentat (14. januara 1858.) na francuskoga cara i suprugu mu. Samo čuđom izbjegne car smrti, ali atentat pokosi mnogo nedužnih žrtava. Orsini bude uhvaćen i bačen u tamnicu, da mu sud sudi. Iz tamnice upravi pismo (11. februara) na Napoleona, u kojemu osobito interesantne bijahu ove riječi: *Zaklinjem V. V. da povrati Italiji slobodu, koju su njeni sinovi tražili već 1748. i 49. Neka V. V. bude uvjereno, dok Italija ne dobije svoju slobodu, da će iluzoran biti mir Vašeg Veličanstva i cijele Evrope. Neka se V. V. udostoji uvažiti posljednju molbu nesretnog patrijote, koji već stoji na stepenicama stratišta: oslobodite mi domovinu i blagoslov će od 25.000.000 Talijanaca pratiti V. V. u budućnosti.* Ove riječi, koje potpuno odgovarahu i tajnim željama francuskog cara, uvjeriše Napoleona, da će samo, ako otkupi založenu riječ, moći imati mira od talijanskih buntovnika.

Sveopće čuđenje probudi ovo pismo, koje Orsinijev branitelj Jules Favre pročitao porotnicima. Ali još veće bijaše čuđenje, kad se nekoliko dana kasnije u službenom listu čitalo ovo pismo uz smjelu obranu Favre-a, iz koje prodiraše naj ve-

ća simpatija za pokušaje Talijanaca, da dodu do svoje slobode.

Napoleon htjede pomilovati atentatora, ali morade popustiti odlučnom zahtjevu svojih savjetnika, koji tražahu Orsinijevu smrt. I tako bude izvršena smrtna osuda 13. marta. Zadnjih dana istoga mjeseca izide, također u službenom listu, drugo Orsinijevo pismo, upravljeno isto tako na francuskoga cara, u kojem je atentator pisao, da okolnost, što je njegovo prvo pismo bilo objelodanjeno, naj bolje dokazuje, da su njegove posljednje riječi našle odziva u sreću moćnoga cara. Nadalje priznavaše Orsini, da njegov atentat bijaše djelo uzrujane njegove mašte, te ozbiljnim riječima osuđivaše političko ubojstvo, u svakoj prigodi i pod svakom formom.

ОЦЈЕНА.

Ристо Т. Пророковић-Невесинац. Из живота херцеговачких хајдука. Књ. I. Једно љето четовања по причању харамбаше Стојана Ковачевића, и по другијем изворима: Наградила „Чупићева Задужбина“. Друго проширено издање са сликом Стојановом, Београд. Штампарија Д. Димитријевића. 1908. Цијена 1:50 д.

Писац Пророковић је новинар, који је радио и на белетристичком пољу. Пише херцеговачким нарјечјем. Писац прича да 1857. г. први зраци прољетног сунца бјеху затекли у селу Балосавама у Граховским горама хајдуке харамбашу Петка Ковачевића, његова рођака Стојана Ковачевића, оба из села Срђевића на Југозападу од Гацкога и друге и да су се по договору о Ђурђеви дне сакупили на планини *Сомини*, „Хајдучкој Мајци“ на западу дефиле-а Душког. Писац живо описује њихово хајдуковање кроз Херцеговину и Босну, борбу и доскочице против потјерника, њихове састанке, сиромашне гозбе, напијања и везе са пријатељима.

И ако му слог и језик није свеђ дотјеран, оно што приповиједа занима јако читаоца, који читајући види, као да је међу хајдуцима, све призоре њихова живота.

† Dr. V. BOGIŠIĆ

— Govori na groblju —

(isp. br. 7 Srgja).

Govor g. Luka Kalačića :

Baldo Bogišiću !

Tvoj Cavtat i Tvoji Cavtaćani evo Ti po meni poklanjaju zadnji pozdrav ! Kleta smrt pokosila Te je na putu u Tvoj rodni kraj, a da nam ne dopusti, da Te još jednom pozdravimo i da Ti se još jednom divimo, veleumu, značajniče, diko naša. To je što nam još više srce para i našu veliku tugu uvećava.

Bio si prvi među prvima ne samo u Cavtatu i u našem narodu, nego u cijelom Slavenstvu. Pače u cijelom izobraženom svijetu bio si cijenjen i poštovan. A imali smo Te i zašto cijeliti i poštovati, imali smo se i zašto s Tobom dičiti ! Bio si čovjek od oka, uprav potpuni čovjek. Svestrano i duboko naoobražen, velikog duha, širokih vidika, vedar i trijezan, čedan i umiljat, radin kao mrav, značajan i dobar kao kruh. Eto taki si Ti bio, veleumniče ! Tvoje vanredne kreposti i sposobnosti stavile su Te na prvo mjesto u narodu našem, a Cavtat — Tvoj mili Cavtat — ponosio se je s Tobom, kao sa prvim svojim sinom. Neću da nabrajam Tvoja učena djela i Tvoj znanstveni rad, jer to pripada povjesti. Tvoja divna djela sačuvati će Ti vječnu spomen među sveukupnim Slavenstvom, a to je najčasniji i najveličanstveniji spomenik, koji si Ti sam sebi podignuo.

Radio si u tišini, kao što je tiha bila Tvoja narav, ali Tvoj je rad bio okrunjen divnim uspjehom. Ti si bio primjerom ustrajna rada i velike energije i pokazao si nam svijem, da se sve može, samo ako se srcem za to prione. Neka se u Tebe ugleda mladež naša, uzore naš ! Ti si doista bio simbol rada i marljivosti. I ako si u svojoj tišini izbjegavao časti i odlikova-

nja, ipak nijesi mogao zapriječiti, da Te prva učena i znanstvena društva u Evropi, koja su u Tebi vidjela svjetskog naučenjaka, ne počaste na razne načine i da Ti okrunjene glave ne narese grudi visokim odlikovanjima.

Tvoj teški gubitak, slavni Bogišiću, ostavlja silnu prazninu i mnogo će vremena proći, dok se slični čovjek pojavi u narodu našem. Blagi pomen ostavljaš u nama, dobri Baldo, a slavno Tvoje ime ostati će zlatnim slovima zapisano u sreima svijeh nas, tvojih Cavtaćana, i dok Cavtata bude, Tvoje će se ime u njemu spominjati sa udivljenjem i poštovanjem.

Mi Te evo polažemo u grobnicu otaca Tvojih. Ne će Te pokrivati ni zlatni uresi ni sjajna arkada, ali ćeš počivati u rodnoj grudi na ovom klasičnom tlu starog Epidaura među Tvojom djedovinom Konavlima i starim i slavnim Dubrovnikom.

Nemoj mi zamjeriti, ako sam se s Tobom slabo oprostio! Odviše si velik bio, a da bi Te mogao dostojno pozdraviti!

Sadi Baldo oplakan i slavljen u ovu skromnu grobnicu; ona prima u svoje krilo jednog neumrlog!

S Bogom Baldo! Vječni Ti pokoj! Vječna Ti slava!

Govor g. Jozipa Fagioni:

Zapala me je tužna zadaća, slavni Baldo Bogišiću, da Ti izručim zadnji pozdrav u ime Hrvatskog društva „Zore“, kojem si Ti od njegovog osnutka bio počasnim članom i koje se je s Tobom dičilo i ponosilo!

A imali smo se zašto s Tobom dičiti i ponositi, jer si bio sjajna zvijezda na slavenskom nebu, a priznat i visoko cijenjen među stranim narodima. Tvoj duboki um, Tvoj čvrsti značaj, Tvoj neumorni rad i Tvoja silna energija pribavili su Ti priznanje i harnost svega Slavenstva, a Tvoj mili rodni Cavtat proglasio Te je prvim svojim sinom.

Pa ako smo i izgubili Tebe, slavenski velikane i veleume, ostaje nam Tvoje milo i slavno ime i Tvoja neumrla djela, a to nikad ne umire kod velikana, kakav si Ti bio! A Tvoj mili lik — djelo Tvog prijatelja i domoroca Bukovca — biti će nam premila uspomena, koju će „Zora“ čuvati kao zenicu svoga oka i častiti kao najveću svetinju!

Baldo Bogišiću! Iaka Ti bila rodna zemlja na vječnom počinku, a u narodu: slava!

Govor A. P. Bratića :

Tužni plemeniti zборе !

Sada kad nam se po Đurđevu danu zeleni zelena trava i kad nam priroda svoje uskrsenje javlja, dunu nam svijeće, jedna po jedna kao no u hramu u Veliki petak i već se ugasila zublja po kojoj svijetli bismo !

Ugasila se zublja, ogromna i jedinstvena u sveslovenstvu našeg Gospara Balda više nema ! Njegovu slavu samo jednom riječi možemo protumačiti, onom riječi što je u divnoj Galleria degli uffici ukresana italijanskom velikanu : *Tanto nomini nullum par elogium !*

O ovom Velikanu, poznatu učenom svijetu od Urala do Dunaja, od lednog Arhandelska do starovječnih hridina bijelog Dubrovnika i do slobodnog igala Crnogorskoga Bara, o ovom Velikanu, kom su odavale poštovanje Akademije vasionoga svijeta pa i dalekog Japana, o njegovu slavnom radu i djelovanju nije da govorim, jer što god bi rekao preslabo bi bilo !

Rijet mi je samo da kršten na ovom kladencu naše Nikoljine Crkve proslavio se radom, poštenjem, umom, karakterom, karakterom kome se i najjači pokloniše.

Bio je svijetu pravi veliki sveštenik nauka juridičnijeh, filozofskijeh i literarnijeh.

Njegov je rad bio čudo ustrajnosti. U njemu odjeknu ona „mens sana in corpore sano“ — kako na crni glas o njegovoj smrti opazi gosp. prof. Vučetić.

Kao što je bio divan u radu, tako je kroz vas svoj vijek kaonuti plemenita duša, bio vjeran osjećajima, običajima i naukama koje je od djeda Balda i oca Vlaha naslijedio i naučio. I u tomu je bio čudo nepokolebljivosti, ma da prepun radnje i u svjetskoj bujici kad nam se nameću tudi nauci, koje mi ni naš narod ne priznajemo u našem domu. On ostade vjeran osjećajima svojijeh djedova.

Samac na Cvjetnu nedjelju dode na Senjsku Rijeku ondje gdje ga mladića stigne prva nezgoda na političkom polju. Tu ga mladića uhapsiše cijeneć ga političarom. Tu i umrije, sam, ne daleko od svoje mile domaje. Ali nade utjehu u onoj *bella immortal benefica fede*.

Na osvit utornika po uskrsenju zapita sveštenika, sjećajući se On, koji je živio u narodnoj pjesmi, one riječi o protopopu Nedjeljku „koji je svijetla Cara pričestio i ispovidio.“

Gosparu Baldo! Pošto Te s Rijeke dopratih ovdje do našeg Roka, gdje si želio da bude ukresano „Resurrecturis“, predajem zadnjom besjedom Tvoje tijelo da bude položeno u djeđovski grob, na kojemu si mlad sastavio skroman natpis i sam ga nejakom rukom ukresao, predajem ga da bude počivati uz stare Cavtačane.

Počivala duša Tvoja u krilu Božijemu a Slava Tvojem ime-
na vodila nas k radu i poštenju!

* * *

Izmegju brzojavnih sažaljenja ističemo ova:

Biograd. U Ime Njegovog Veličanstva Kralja Petra i srpske vlade imam čast izjaviti duboko i iskreno saučešće u žalosti za gubitkom velikog naučnika Valtasara Bogišića, koji je svojim radom obezbedio sebi slavan spomen u narodu.

Predsednik ministarstva Pasić.

Biograd. Srpska kraljevska akademija izjavljuje najdublju žalost za pokojnim Bogišićem svojim odličnim pravim članom i mnogo zahvalnim poslanikom. Potpisani presjednik žali u njemu svoga četrdeset godišnjeg dragog prijatelja. Slava imenu, a mir pepelu njegovu u rodnoj mu zemlji.

Stojan Novaković.

Biograd. U tuzi za velikim pokojnikom uzima učešća pravnog fakulteta beogradskog univerziteta.

Beč. Duboko ožalošćen zbog gubitka našeg velikog učenjaka, preuzvišenog Bogišića, izrazujem moje najtoplije saučešće i raspolazem prema savjetniku Škariću, da položi vijenac.

Namjesnik Nardelli.

* * *

Изјава саучешћа.

Уредништву „Срџа“ — Дубровник.

Примио сам жалосну вијест о губитку мог доброг и милог колега-друга — као *члана* многих учених друштава и академија, а великог правника-хисторичара народа српскога, челик Србина *Др. Валтасара Богишића*, те ево и мене да и Вама и свему Српству изразим моје саучешће у преголемој жалости за врлим покојником и добрим Србином ком дао Бог вјечни покој! Лака му земља и вјечна Слава и успомена у народу своје кога је тако жарко љубио!

Милан Павлов Јовановић

командир-академик
Вуковар (Сријем).

* * *

Пригодни саставци.

† Др. ВАЛТАЗАРУ БОГИШИЋУ.

Као сухо лишће с грана
Див за дивом пада смјели,
Србин скоро сваког дана
Лије поток суза врели'....

Сав је грешан народ српски,
Зле судбине, строге, хује,
Јер му понор смрти, дрски
Прогута све боље људе.

Наша срца језа хвата,
А јад и бол душу пара:
Зар најбољег нашег брата
Изгубисмо Валтазара?!

И твој дух и снага клону
Знаменити Србу, дични,
Бол ми крши душу болну
И ако смо јаду вични.

Словенство те скупа жали,
К'о највећег сина Југа,
У број српских снага, мали,
Не остави себи друга.

Цетиње, 19/4 1908.

Михун М. Павићевић.

ВАЛТАЗАРУ БОГИШИЋУ

Једна по једна звјезда губи се и одлијеће;
Наше се небо мрачи и ноћ све црња бива
А мисо наша млада не зна, куда да креће
Гусица и шешка шама њезину сјазу скрива...

Без ројтања и клејве ојет нам поглед сјао
Праћећи звјезду једну, што нам се сада ојде,
Ко да нам не смије бићи за шом свјетлошћу жао,
Свјетлошћу пуном наде, милости и доброће.

Ко да је мало сјаја у шом божјијем рају —
Не осврћућ' се на то, што нашу срећу кваре —
Односе наше звјезде, да њима боље сјају:
Ошкидоше ше од нас, љубљени Валтазаре...

Немојте безобзирно остављајући нас иако
У ово шамно шешко, немилосрдно доба,
Та ми немамо више никог у помоћ звајући
Ко сирочад без наде а покрај мајчина гроба.

Ко смећени војници кад вођ им мршав јане
И ми стојимо иако без напућка и снаге.
Мрзне се наша суза немајућ' кад да кане,
Јер шешким радом ваља сл'једић нам стојећи и драге.

Благослов твој нам треба на овом шешком дану
С њим ћемо једно дјело зафално зајочећи
Одужићемо се иако својему великану, —
То ћемо дјело своје преда те донијећи.

Сјоменик дићемо теби од суза и рада,
Сахраић' га не ће моћи шешко и дуго вр'јеме,
Сјаши ће као нада вјечићо л'јећа и млада,
Ко историја свјета, ко велебне поеме,

Српска дубровачка омладина.

* * *

Veleumnom I Slavnom Domorodeu

VALTAZARU BOGIŠIĆU

Naučenjaku Svjetskoga Glasa

Juristi Historičaru Narodnom Književniku
Članu Domaćih I Stranih Znan. Akademija
I Društava

Koji Snagom Uma Bistrinom Kriterija
Proučavajući Narodne Običaje Slavske
Pravničku Znanost Novom Granom Obogati
Jugoslavenstvo Osvjetla Slavenstvo Prodiči

NJEGOVI CAVTAČANI

Poraženi Radi Nenaknadivog Gubitka
Dike I Ljubimea Svoga
Primajući Mu U Rodnu Grudu Zemne Ostanke
Suznim Očima
Ovaj Spomen
P.

БИЉЕШКЕ — BILJEŠKE.

Prof. Dr. Lujo Adamović. Nakon dugog boravljenja u Dubrovniku, gdje je radio na jednom svom opsežnom botaničkom djelu, povratio se prof. Adamović na bečko sveučilište početkom ovog mј.

Prof. Karel Klostermann, brat Čeh, član češke akademije u Pragu, plodan pisac romana i novela, koji je svojom ljubaznosti omilio mnogim onim građanima, te su se s njim upoznali, otišao je 14. maja iz Dubrovnika noseći sobom slatku uspomenu o ovom čarobnom kraju i skladnoj pismosti njegovih stanovnika

Pucilo T. Пророковић умро је ових дана у Невесињу, откле је био родом. Прогнан из Босне живио је, након 1. годишњег боравка на Цетињу, у Биограду. Ове се зиме разболио, те једва дочекао да дође у Дубровник, где је био почетком овог маја. Након мало дана болестан пође у Невесиње, где и умре. Био је новинар и писао је и на белетристичном пољу, али радови су му били недотјерани, јер је био самоук.

Нове књиге. - Нове књиге.

Рад је ђлемство за човека. Историјска прича од Шветкиње Марије Софије Шварц. С немачког превео Иван М. Матић 1908. Цена 20 пара. Излази

1. и 15. сваког мјесеца на 2 шт. табака, а са 20. са, биће прића довршена.

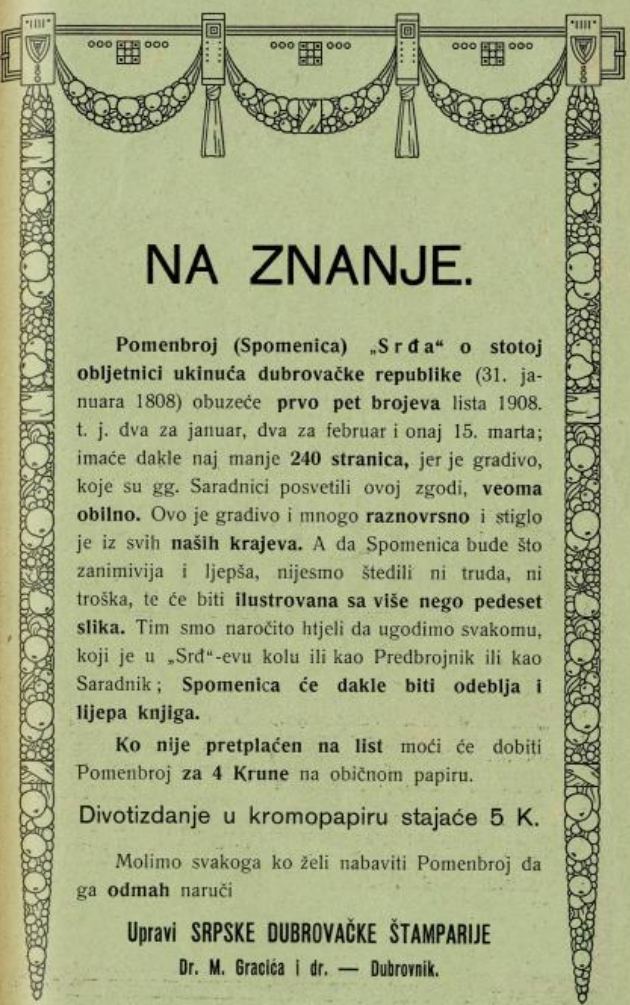
Дионисије Миковић. Српско православно владичанство Боко-которско; наградила задужбина Н. Дучића арх. Српска Дубров. Штампарија Др. Грацића и Др. у Дубровнику 1908. — Заслужни писац доноси у овој монографији повјест владичанства од 1208 г. а бави се надамсе његовим обновљењем и његовим врло занимивим приликама последњих година.

Matija Lukšić. Прво Цвијеће (пјесме посмртнице). Задар у штампарији „Народног Lista“. 1908. Цијена 1 К. Чист је приход намијенjen друшби ss. Ćirila i Metoda.

Čagalj na otoku Korčuli i bilješke iz povjesti i pučke predaje, napisao Vid Vuletić Vukasović; s talijanskog preveo R. Slade Šilović. Dubrovnik štamparija Degiulli i Dr. Nakladom prevodioca, 1908. Цијена 20 novč.

Prof. A. Adamović objelodanio je u Engler-ovim Botanische Jahrbücher (knj. XLI. sv. 3): 1. Die Roszkastanie im Balkan; 2) Die Bedeutung des Vorkommens der Salbei in Serbien; а u XIII. god. izvješću Prirodnog Orientnog društva u Beču izvješće o svom botaničkom ispitivanju na Balkanskom poluotoku (Bericht über die in die Balkanhalbinsel unternommene botanische Forschung).

NA ZNANJE.

Pomenbroj (Spomenica) „S r đ a“ o stotoj obljetnici ukinuća dubrovačke republike (31. januara 1808) obuzeće **prvo pet brojeva** lista 1908. t. j. dva za januar, dva za februar i onaj 15. marta; imaće dakle naj manje **240 stranica**, jer je gradivo, koje su gg. Saradnici posvetili ovoj zgodi, **veoma obilno**. Ovo je gradivo i mnogo **raznovrsno** i stiglo je iz svih **naših krajeva**. A da Spomenica bude što zanimivija i ljepša, nijesmo štedili ni truda, ni troška, te će biti **ilustrovana sa više nego pedeset slika**. Tim smo naročito htjeli da ugodimo svakomu, koji je u „Srd“-evu kolu ili kao Predbrojnik ili kao Saradnik; Spomenica će dakle biti **odeblja i lijepa knjiga**.

Ko nije pretplaćen na list moći će dobiti Pomenbroj za 4 Kune na običnom papiru.

Divotizdanje u kromopapiru stajaće 5 K.

Molimo svakoga ko želi nabaviti Pomenbroj da ga **odmah** naruči

Upravi **SRPSKE DUBROVAČKE ŠTAMPARIJE**

Dr. M. Gracića i dr. — Dubrovnik.

JESTE LI   PLATILI

CP T SRGJ

Ako nijeste, požurite se na postu
i pošaljite novac

Administraciji „SRGJA“ u Dubrovniku
naznačujući na kuponu za koji rok plaćate za ovaj list.

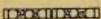
 Molimo naj ozbiljnije Gospodu Predbrojnike,
koji još nijesu podmirili predbrojbu, ma i da smo ih već
jedanput, štoviše dvaput naročitim po-
zivom opomenuli, da nam svakako tije-
kom ovog mjeseca poštanskom naputnicom po-
pošalj n predbrojbu.

САДРЖАЈ. — SADRŽAJ.

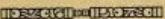
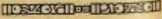
1. О ПОМЕН БРОЈУ „СРБА“.	
A. Вучетић.	str. 129
2. ЦИЦ.	
Ђуро Њ. Павићевић.	134
3. * * *	
Aleksa Šantić.	133
4. СВЕТПИ ДАНИ (пјесма) (3).	
Маринко.	139
5. АНЂЕО ЉУБАВИ (пјесма).	
Радомир Кр. Орлински.	141
6. ŽITKI KRISTALI I ŽIVOT.	
Vice Medini.	142
7. GARIBALDI I NJEGOVO DOBA (4).	
Prof. W. baron Ljubibratić.	154
8. ОЦЈЕНА.	171
9. БИЉЕШКЕ. — BILJEŠKE	173

 Što prije započecemo djelom pisca **svjetskog glasa:**

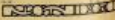
Prof. D.ra I. MEČNIKOVA:

 Optimističko-filozofske studije

6

 prirodi čovjekovoj

preveo Dr. J. Kujačić i radnjom prof. W. bar. Ljubibratića

 Pojava Satane u literaturi

Лука Ћеловић
СРЂ БЕОГРАД СРЂ
Luka Celović
BEOGRAD

Год. VII.
Год.

ДУБРОВНИК, 15. маја 1908.
DUBROVNIK, 15. маја

Бр. 9.
Бр.

О ПОМЕН БРОЈУ „СРЂА“

пише А. Вучетић.

Овећа књига, која ће обузети нај мање 240 страница, у лијепој спољашњој опреми, и бити илустрована са преко шездесет слика, а објелоданиће је уредништво листа „Срђа“ као прво пет бројева ове 1908. године, који ће се моћи и напосе купити,

Врата од Плоча с луком.

то ће бити овај Поменброј или Споменица о паду дубровачке републике (31. јануара 1808).

Помен број је красан вијенац миомирисног цвијећа, те га је свило велико народно коло дјевојака, момака, госпођа, зрелих људи и старца свезнадара, који пером владају, или старица, које памте народну пјесму. Сви су се у то коло ухватили да тим

миомирисним вијенцем овјенчају Љепотицу подно Срба, те је кроз толико вијекова одгајала своје соколове и отпремала их да разносе глас о њеној красоти и врлинама у све наше крајеве и на све четири стране свијета. У колу су Банађани, Бокељи, Бошњаци, Црногорци, Далматинци, Дубровчани, Херцеговци, Хрвати, Истриани, Личани, Србијанци, Славонци и Сријемци. Међу њима је из туђине витез путник, те га је ова Љепотица, од давнине племенита, својим чаром опчарала. У колу се нашли с Дубровчанима Бањалучани, Биограђани, Хрватски и Сријемски Карловчани, Херцеговљани, Мостарци, Нишани, Пирођани, Сарајевци, Сплићани, Тузлањани, Задрани и Загрепчани и други с њима. Све Срби и Хрвати у једном колу. За тај вијенац приложили цвијећа и они, те сада за њима цвилимо, јер су међутим преминули!

У колу су и ти сиједи људи, те су оста-

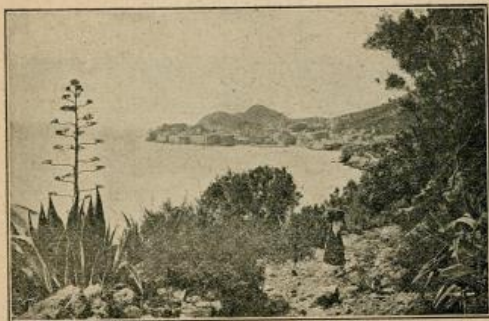

Свети Михајло.

ве древну нашу Атину. Ту су људи, те из манастирског заклона проматрају кроз ноћну тишину сјени давно преминулих великана и свештеници, те пјевају јунака или биљеже свезнадара оног доба и времена, или с игала проматрају тужним спомињањем дубровачко приморје. У колу су и јуначка млађана браћа, демократи из одаљених крајева, те се осврћу на културну будућност Дубровника и желе да што сами снују буде Граду срећно и берићетно. С њима је и жарки домородац, који прориче Дубровнику: „Радуј се сретном данку, и опет ћеш бити алемом на Балкану!“

рјели на књи-
зи и управља-
јући згодама и
незгодама на-
шега рода и
племена, па
нас купе на за-
једничку кул-
туру, па и ти
сиједи људи те
нам зборе о
'царославним'
књигама. У ко-
лу су и наро-
дне узданице,
које младена-
чким жаром и-
ли дјевојачким
осјећањем сла-

У том колу мудар природњак ниже биље, те је везано са народним обичајима, као и друг му, који вјештим пером каже бјеснило сињег мора. Ту нам старинар каже последње новце, које је ковао пријашњи Дубровник и красотица, те нам слави стару везилачку умјетност дубровачких госпођа. А ево и оних, који нам приповиједају неке згоде и незгоде из дубровачке историје, као стољетну борбу Дубровчана с кугом, везе с Ђорђем Бранковићем, установе на корист невољника у Граду, пад републике, или нам из стољетне прашине доносе староставне књиге дубровачке властеле. Други нам бесједе о научњаку Брњи Кабоги, или нам зборе о филозофском умовању Руђа Вошковића,

Дубровник.

или о пољачком кнезу, те је дошао у Дубровник; а старац мудрог ријечи учи узданице свог рода и племена.

У колу је и дична кита приповједача, а међу њима из тубине витез путник блиста пјесничким надахнућем и нордичком маштом, кад прича о кнезу Душану и његовој Мирхи, кћери дубровачког кнеза. Властоски кмет прича дјечи доживљаје при оном паду у госпаревом двору 31. јануара 1808., а други нам из далеког краја прича о Зану Катани, бјегунцу из Дубровника 1808. године; један нам приповиједа, како су жабе гракнуле на Францезе те их у бијег затјерале и како су Миљчани подземном тунџавом топова забринули учењаке, а други нам слика Личане.

Један нам хумором описује супруга књижевника, а други утваре мужа, којег је морила љубав, а још други прича о жртви младог Шибенчанина за ослобођење браће од турског зулума за последњег устанка, те још један слика војника на Морави. Један поморац пако прича о згодама и незгодама дубровачког мрнара, кад је 1808. скинута дубровачка застава с брода.

Пјесници се овом приликом надахнули светим жаром, те Дубравко пјева о вијећању властеле у кнежевом двору оног кобног дана, кад у зборници :

„Дрхће жиљак у шамњини ноћној“

а властела

„Чуче муком покучене главе“.

Свети Јакоб.

Један предлаже да се селе, други самоубојство а трећи :

„Изумр'јеш !...“

те се и заклињу.

„И заклетвом при сунџону сунце“

„Ах од боли зайламити се огњем.“

Витез путник проклиње вухвенике превратнике, те су у Скочибусином двору сновали издајство, а клања се домороцима праведницима.

Други сада чуо да топови са Срба поздрављају разоружање градских бедема и кличе :

„О салве Граде“ — А фајшум се смије

и дозивље дјечака да иду до Михаљског гробља :

„У спомен оног жалосног дана“

кад су 31. јануара 1808. Францези укинули републику.

Један се тјеша да Дубровник није пао, јер :

„У свијету сама груба сила пада.“

И други се тјеша као и он те каже :

„Ах искра свјета под пјелом славним“

„можда тиња ишчекујућ данак“.

Пјесник из далеког српског краја пјева апотеозу гусала, које да су постале у рају земаљском од јаворове гране, гдје се Господ одмарао, те Адам, кад је из раја прогнан :

„Гусле гради од те ствари“,

„Понда сједе према рају“

„Па све гуди и бугари“.

Дјак са Дунава не може да дође у Дубровник и бесједи

Гуслар.

Посљедња перпера дубровачка.

мутним облацима, који крећу пут мора, те по њима шаље поздрав Граду и вапи :

„Вај' ошћ не могу, поздрав шаљем 'вако“.

Да у овом великом колу ода пошту древном Дубровнику, пјесник Хрват слави јунака из давне хрватске хисторије, а књижевнициња Српкиња пише да је „вјековима сједала на овом беду славна Љепотица опремајући соколове у српски свијет.“

Из Напуља наш пјесник јадикuje и каже :

„Сто је љета ошћад чемјрес ниче“

„Гдје је некад цвијешак славе цвао.“

Само смо летимице прегледали ово миомирисно цвијеће, а у вијенцу има још и других ружа.

Од слика које ће ресит Споменицу неке доносимо овдје на оглед.

Ц И Ц.

Буро Њ. Павићевић — Невесиње.

* * * * *
Чун се љуљу, он се трже
— оде санак пусти.*

Зима. Мрак се тек почео хватати. Немарно наслоњен на лијевој руци посматрам пуста огољела стабла, која се поред воде пружају. Слушам бурни шум ријеке, чија бјесомучна разузданост носи дрвље и камење, ненаситно гутајући милионе смијешаних пахулица, са којима се понајприје вјетар проигра, па их тек онда пушта да се у води утопе, изгубе. Посматрам земљу заогрнуту бијелим плаштом, како под силним теретом уздише и стење.

Како то све подсјећа човјека на минуло доба кад сва природа цвати и пјева. Суморно доба кад студен продире и кроз саме кости а моја душа јеца и плаче за пропалим временом бурног млађаног живота у домовини. А сада?

Колико је тек сада друкчије! Каква нагла промјена!... Почине живот зрелијег доба, живот усамљена човјека пустињом опкољена, живот без живота, без полета, самохран — живот у туђини. Бура чудних мисли и страховитих слутња поамно се је подигла, као да хоће да и овај остатак младости сруши, обори. Прошлост!...

Оличена у нај љепшим визијама млађахног живота пуног радости, наде и идеала стоји преда мном. Шта хоће?... Укоченим погледом посматрам и ћутим нијемо под страховитим притиском садашњости, којој она не остави ни трага у наследиство.

За час се тргох из сањарија. И гле чуда! Поглед ми се заустави на једну суху границу, коју су валови узели међу собом, титрајући се њоме око једног повећег камена. Она је граница, помислим, била некада свјежа, зелена и мирисна, а сада тако јадна и осушена изложена милости и немилости оних безосјећајних валова. Да је није какав поамни вихор скрхао или

човјечија рука немилосно отргла од матере земље, она би још дуго година свјежа и зелена пружала угодан мирис, који надахњује атмосферу; често би још која птичица нашла на њој починка и својим умилним гласом увеличавала химну природе.

Машта се све бујније развија и за час рађа упоређење двају живота. Одвратна слика, да човјека подиђу мрави... Зажиурим хотимично и послјије дуге борбе једва на њу заборавим.

Рој мисли лутао је по читавом хоризонту и ја се надох у непрегледном мору илузија...

На пољу се чује силан пуцањ из пушака. Ори се пјесма у сусједној кући, коју танки зид од наше раставља. Наивна дјечица пјевају веселе пјесме и чисто чујем како се мала Олга губи у тропару Рождества, коме не може да ухвати крај. Ја са брацом сјео поред огњишта, на коме се ватра тако разбуктала, да човјеку изгледа необична обична вечер — осим на бадње вече.

У наглom приповиједању нижем све важније доживљаје у туђини и све што се већма примичем крају, који је иначе још далеко, далеко, та наглост све јаче расте...

— Но шта је, прекиде ме браца, што се тако журиш, као да те когод гони?

— О не, браца, ја ти волим све све исприповиједати, али знаш — само у четири ока. Знаш то су ти чудне приче: туђина, муке, патње, па младост, бурни живот, разни дожив...

— Пост!, опет ме прекиде метнув пост на уста. Ево их гдје иду; имамо времена, вели, наши су дани.

Мама и Олга бијаху већ ту. Сретна и блажена сидјела је за пуном трпезом између два сина. Ово јој је прво весело бадње вече послјије толико година. А мала Олга не скида очију с мене. Поглед јој је више љубопитљив, рекао би да не вјерује да је онај исти „бата“, који јој је увијек куповао чоколаде. Како је порасла, колико се пружила, као да није више она мала четворогодишња „Олгица“, која је више плакала него спавала. Да, вријеме ствара велике промјене, којима се морамо више пута и нехотично чудити.

Вечера бијаше свршена. Поновисмо стару игру, у којој је Олгица и сада послјије толико времена главну улогу играла. Али се игра некако не доврши као што је то некад бивало.

Остављен за час у самоћи предам се најслабијим сновима... У домовини сам. Далеко једампут од туђине, од свјетских метежа, усред моје куће, поред онога старог огњишта гдје сам хиљадама пута немарно дријемао и безбрижно спавао; код брата, матере и Олгице, у близини својих пријатеља и најинтимнијих другова — у мору блаженства. Једва чекам да осване Божић, па да се вијнем околицом, која ће да пробуди у мени свијет најљепших успомена. Заиста ће то бити мој највеселији Божић!

— Је ли, сине, ти не смијеш више ни помислити да оставиш своју маму, брацу и секицу, своју драгу отаџбину; да се удалиш од грובה својих предака, који већином за њу живот жртвоваше?

То бијаше онај исти глас, под чијим сам упливом некада облигатно стрепио покоравајући се безусловно њеној вољи, која за мене бијаше изнад закона.

Глас материн изгледаше ми за чудо необичан, храпав, дршћући глас, који одаваше страх, зебњу и неко напето очекивање.

— Не, никада не ћу више оставити овај дом, отаџбину своју, за коју је немогуће жртвовати се у туђини. Она је мени мила и драга као и ти мама; она ми је највећа светиња, — а и синови су њени сада друкчији, бољи и праведнији са више љубави, признања и осјећаја према жртвама објести, злобе, варварства и неправде. Али... Ах!...

— Закуни се! заповједним тоном прекиде ме она.

Као мраморна статуа дуго сам клечао пред њом. Клечим пред матером а преда мном се устремио свијет питања. Њихов је глас бучан, страшан, ужасан. Ћутим, дршћем и слушам: Зашто си се вратио? Знаш ли да је ово онај исти свијет пун злобе и неправде; пакостан и сујетан; свијет окружен оним истим пороцима, који те из његова круга истиснуше?

— Знаш ли да ће борба за права и једнакост — борба за опстанак бити још тежа и мучнија. Јер...

— Закуни се! — понови материн глас.

Чудна хармонија, коју су стварала она паклена питања заједно са гласом одлучне воље материне, бацише ме сред лабиринта. Демонска хармонија!

Наваљивања зачестала једна иза другог. Заклетва се тражи, али мјесто сваког одговора чује се само јецање праћено дубоким уздасима, који као да опомињу на кајање, на горко кајање.

— Домовина! домовина! — рече браца звонким гласом, који као да очекује извјесну побједу.

— Да, домовина, понови матер. Закуни се!

— Али мама...

Завичају, мили крају,

Ко те не би љубио?

заори се пјесма пред вратима, која се ненадно широм отворише.

Читава гунгула. А све само они најмилији пријатељи и најинтимнији другови. Ту је и тетка, она иста добра и весела тетка, чија назочност из „принципа“ — како би то она рекла — мрзи монотони живот и тишину.

Одушевљењу, пјесми и разним запиткивањима не бијаше краја. О здрављу положих рачун а за остало рекох: сутра прексутра.

— А заклетва? — Ах сине ја те преклињем! Наста гробна тишина. Свак занијемιο, као да би хтјели наћи кључ загонетке, која у заклетви лежи. Нијему тишину уздрма опет теткин умиљати глас

Сјело сунце, стигло вече

заори се из петнаест грла. Некако достојанствено устадох. А они сви упрли погледе у мене.

— Заклињем се! рекох свечаним одлучним гласом. Заклињем се, да не ћу никада више оставити огњиште своје, своју домовину!

— Ура! Живио! Наста опет необично весеље, а пјесма се ори као гром.

Па ипак, пловећи „по тој реци од милина“ ја стојим опет пред једном замашном загонетком. Не могу никако да се помирим са особитим чуђењем, које је изазвала оваква нагла промјена. Чудан гигантски скок! Рапидни пријелаз из биједи и очајања у туђини, сада у радост и весеље, које је поплавило мој стари дом.

— Хеј Гргуре, ти спаваш! — лупи ме неко прилично по рамену.

Тргох се и, протрљах очи, погледах око себе.

Циц!...

Велико разочарање... До мене сједаше мој друг, с којим сам се најприје упознао, кад сам дошао у туђе мјесто.

— Ах! — уздахнух и укоченим погледом, пуним меланхолије, гледах у њега.

— Какви су то снови били, који су те за овај час начинили правим чудовиштем? Јамачно си сањао нешто лијепо, убаво, ха, а овамо ништа по сриједи ха, ха, ха — Циц је ли? Дакле у Морфејевом наручју? Но, хајде устај, моји те очекују.

Шум ријеке, која је испод прозора носила дрвље и камење, подсјети ме на нешто. Бацим поглед доље, али оне гранчице више нема...

Боже, гдје ли је она сирота жртва!? Јамачно ће превалити читав простор ријеке, а валови ће је завитлати тамо амо, док се најзад не изгуби у какву већу воду. Тамо ће истрнути и њен ће живот тако неопажено завршити у непрегледној морској пучини.....

*
* * *

Aleksa Šantić.

Ustani i preni i pohodi one
Što nevoljno cvile sa surovih puta;
Njih, pogledaj eno, kao stoku gone, —
Zar ne vidiš rane od željeznih knuta?

Je li ti u duši žar veliki Hrista,
Bije li ti srce vrlošću čovjeka,
Vjeruješ li Slovo što Istinom blista
I u slavu Oca teče kô rijeka:

Ne odvрати lice! Pruži ruke svoje
Onima u jarmu što kukavno stoje
I čekaju sunca kroz maglu i oluj!

Pomozi i spasi! Nevolju spriječi!
Izgrli, izljubi; rane izliječi
I ridaj i plači i sa bratom boluj!

Светли дани

— Маринко. —

— 3 —

мојој ОЛГИ.

VI.

Ноћца легла на земљину груд.
Мрак у пољу, мрак у селу, — свуд.
Ал' у мојој кућици још не;
Две звездице у њој сјају, две,
Мога злата, мог анђелка, мог,
Из свог раја ког ли посла Бог.
Хај, диван је њихов рајски бај,
И светлости њине топли сјај,
Што озари све зидове, све,
И међ нима две собице, две,
И загрија скромни овај дом,
Па сад прави рај у гнезду мом.

VII.

Праска зора...
Више тамних гора
Мрак се губи,
И сунце већ руди
Златом сивих облачића сплет.
Исток руди,
И из санка буди
Трудну земљу и сањиви свет.
Исток руди...
А на мојих груди
Сунце моје слатким сном још спи.
Устај, лане,
Устај, мио дане,
Срце игра и крв млада ври!
Дед усташца и очи и груди,

Испод срца ухвати ме туди,
Са усница да пијемо сласт!...
Љуби, љуби много, силно љуби,
Врела док ме не сажеже страст.

VIII.

Бура бесни, огањ небо пара,
За облаком облак се раствара,
Киша лије — свака душа жива
У топло се гњездо журно скрива.
И моје је лане дотрчало,
На душеке легло, задрхтало,
Драгог звало, на груди му пало,
И на срцу његовом заспало.

*

Смирише се стихије поамне
Под оловним плаштом ноћи тамне.
Сан од гњезда до гњездашца крочи
И уморном свету склапа очи...
Лане моје слатким сном већ снива,
Лева рука под главом почива,
А десница мога чистог злата
Савила се драгом око врата.
Над постељом игра жишка бледа
Свечаније све ми сад изгледа:
Гле, како је пуна ова соба,
Од које сам бежђ, кђ од гроба,
Да у лудо трошим младе дане,
Бекријањем несретним троване,
А сад у њој — срећо моја жива! —
На душеку вас свет ми почива.

Анђео љубави.

Радомир Кр. Орлински. — Бар.

С двери из кандила златног шири се мирис измирне,
Вије се к сводима храма, кадећи вјековне ст'јене,
Стубове у лету томе мермера бијелог дирне,
Дим гдје се диже к'о сјене,
С кандила када се крене.

Свемиром мрачнијем свуда царује тишина света,
Копреном поноћи зав'јен свијет уњихани ћути;
Блиједи призрак се јавља, небеску свјетлост да срета;
Земљини најдаљи кути
Пјесму ће љубави чути.

Сјајном огрнут одором анђел из рајскога стана
Праћен уз гласове труба лети кроз свемир свуд пусти,
Символи свети га красе: небеског финика грана,
Палма и ловори густе...
Храму се анђео спусти.

Умилним звуцима анђел сањиве духове буди,
Крилама снове разгони, кадећи одаје мирне;
Љубави светијем огњем осјени свијету груди,
Смрзла му уста додирне
Капљицом божије смирне.

Анђео свемира вјесник клекну на свјештено мјесто —
Пропјева љубави химну душа му небом озарена;
Ничице уснама таче свемоћне истине престо,
Љубав тога се трена
Испуни сва васелена. —

ŽITKI KRISTALI I ŽIVOT.

Piše Vice Medini — Čilipi.

U broju 16. „Srda“ prošle godine pod naslovom: „Živi li kristal?“ saopćio je gospodin Eduard Miloslavić jedan svoj članak, što ga je inače kao predavanje čitao na sjednici hrv. akad. društva „Jadran u Beču“. Članak se bavi životom kristala na osnovu istraživanja i otkrića profesora Ota od Schrön-a u Napulju. Pisac je, kako sam kaže, naumio „da u kratko prikaže glavne tačke Schrönove teorije, jer misli da će time mnogim čitateljima donijeti nešto sasvim nova, što će ih zanimati, a osim toga i uputiti ih na jednu novu granu biologije, na život kristala“.

Stvar među tim o kojoj piše vrijedni gosp. Miloslavić i odviše je zanimiva a da ne bi zaslužila da se na nju osvrnem. Tu se radi ništa manje nego o riješenju velike, dosad od znanosti ne riješene „zagonetke“ o postanku organskog života na našoj zemlji. Pitanje doista vele znamenito već samo u sebi, a još znamenitije obzirom na posljedice što su u svezi s riješenjem toga pitanja. Pomislite samo: što ni *Schaaffhausen* sa svojim „*protococcus*“-om, ni *Häckel* sa svojim klasičnim „*Autoplassom*“ i „*Bathybius*“-om; što ni *Schwan* ni *Charles Robin* sa svojim t. zv. „blastem i cytoblastem — teorijama; što ni *John Butler Burke* u zadnje vrijeme sa svojim „*radium*“-om, što u jednu riječ, svim naprezanjima moderne znanosti ne bi bilo pošlo za rukom da otkriju, to bi bilo uspjelo profesoru Schrönu pronaći u t. zv. žitkim kristalima. Po njemu pitanje o mogućnosti samoproizvođenja živih bića iz anorganske materije — *generatio aequivoa* — bilo bi konačno riješeno; stari aksiom engleza Karvey-a: *omne vivum ex vivo*, zamijenjen dva vjeka kasnije od utemeljitelja celularne patologije Rudolfa Virchow-a sa modernim temeljnim biološkim načelom: *omnis cellula ex cellula*, popunjenim od W. Flemminga (1885) i Bove-

ris-a (1903) sa sličnim aksiomima: „*omnis nucleus ex nucleo*“ i „*omnis chromosoma ex chromosomate*“ — bio bi sasvim obo-
ren naj novijim Schrönovim aksiomom: „*Omnis formatio orga-
nizata ex plasmate. Omne vivum ex plasmate*“.

O istinitosti toga Schrönova aksioma regbi da je gosp. Miloslavić posve uvjeren, jer sabravši konačne rezultate istra-
živanja napuljskog profesora o životu kristala, pri zaključku
svoga članka piše ovako:

„Tri znatna momenta opazili smo u pretkristalinskom sta-
diju, naime postanak jedne plasme, diferencovanje celulá i po-
javu središta sile. U pretkristalinskom stadiju nalazimo *jednu
neoporecivu i neosporivu činjenicu* t. j. *generatio aequivoca*: u
sasvim homogenoj soluciji jedne soli nastaju petrocelule, tipični
momenat pretkristalinskog stadija. *Sada ne treba da više pita-
mo, kako je nastala prva celula. Ova činjenica obara one do-
gme, koje su postavili Redi i Virchow.* Schrön otkri dakle „*ge-
neratio aequivoca*“ u mineralnom svijetu, *što je znanost uzalud
kroz vijekove tražila za živinski i bilinski svijet.*¹ Ona je u sve-
miru naj naravniji, naj jednostavniji i naj rašireniji način po-
stajanja“.

„Schrön — nastavlja gosp. M. — pokaže još da opstoji
jedna sila, koja materiju organizuje, uređuje i vlada, da je da-
kle materija ovoj sili podvrgnuta. Znanost pakó poznaje samo
one sile koje su ovisne o materiji. Ova sila je skopčana sa ma-
terijom i pojavljuje se u isto vrijeme s njom. Ova sila upliva
na topografsko razredjenje materije i različita je od svih onih
sila koje su dosada od znanosti opisane. Ona se pojavljuje kod
kristalogeneze soli kao jedan radijalni centrum ili kao jedna
upravna lineja ili kao aksa jednog kristala. Schrön je ovu silu
fiksovao na fotografskoj ploči srebrnog bromira, što pak nije
moguće u svakom času. Ovu silu nazva on *dinamogen* a ma-
teriju samu *protogen* i postavi tako hipotezu dualizma materije.
Proces postajanja je monističan za sva živuća bića. Kristal nam
dakle dava znakove života. Tijekom vremena ugase se njegove
životne snage i energije i on postaje samo jedna mrtva sup-
stanca s biološkog pogleda, ali on spada još uvijek pod zaka-
ne kemično-fizične“.

¹ Što je ovdje kursivnim slovima, mi potertasmo.

Ovako pisac članka „Živi li kristal“. — Meni ovdje nije na umu da, postavljajući se na stanovište kršćanskog teologa, kritizujem gornja izvođenja napuljskog profesura, kako su nam prekazana od domaćeg našeg referenta. Primjetit ću samo da Schrönova nauka o monističkom postajanju svih živućih bića, kao i njegova teorija o dualizmu u samoj materiji, nije nova, nego već prilično stara. Būe ner sa poznatim svojim „Kraft und Stoff“ (što odgovara Schrönovu „dinamotogenu“ i „protogenu“) a Ernst Häckel sa svojim monizmom, to jest naukom koja poriče *bitnu* razliku između Boga i prirode, rekli su više manje ono isto što i učeni napuljski profesor. Tendencija je očevidna, biva ide se za tim da na podlozi uvijek ponavljanih a do sada uvijek izjalovljenih znanstvenih pokusa dokaže se nešto, što, kad bi se baš dokazalo, oni koji to dokažu cijenit će da se postajanje prvi organizama na svijetu može protumačiti sasvim prirodno, a da se za to ne treba uteći kakvoj višoj izvansvjetovnoj sili — osobnom Stvoritelju, pokle — kažu — znanost ne pozna drugih sila izvan onih koje su skupčane s materijom.

Organski život — umuje Häckel i učenjaci njegove škole — na našoj zemlji već postoji, dok prije, kad se zemlja nalazila u užareno-rastopljenom stanju, postojao nije. Moralo je dakle biti neko vrijeme kada, pod osobito povoljnim fizičko-kemičkim opstojnostima, razvio se prvi primordijalni plasmat iz anorganskih ugljičnih spojeva. S toga — zaključuju — pretpostavka samoproizvođenja (Urzeugung) jest nuždan postulat znanosti.

Među tim važnost pitanja nije u tome, da li su prvi organizmi postali iz anorganske materije, to će rado svak priznati, nego u tome da li je anorganska materija mogla *po sebi i po vlastitoj snazi* proizvesti prve organizme. Ovo zadnje ne može nikako da bude „postulat znanosti“, pokle stoji u očevidnoj opreci sa činjenicama. Pa sve i da bi nam prof. Schrön za mineralni svijet bio dokazao ono što, po priznanju samog gosp. referenta, za životinjski i bilinski svijet nije još nikome uspjelo da dokaže, naime da je „samoproizvođenje“ stvarno moguće, kršćanski teolog ne bi mogao imati ništa proti tome, on je dapače vrlo daleko od toga, da od „generatio aequivoca“ napravi

„vjersko pitanje“, kad se znade da naj veći učenjaci toli živovjernog srednjeg vijeka držali su slična samoproizvođenja mogućim. Za nas „generatio aequivoca“ nije nikakav „znanstveni postulat“, ona je za nas u prvom redu prosti prirodoslovni problem, prama kojemu mi stojimo tako ravnodušno, da ćemo je poprimiti u onaj isti čas kad nam bude *dokazana*.¹ Uz to mi znamo vrlo dobro da oni, koji se na tim pokusima trude, slične onome koji se znoji da pronade „kvadraturu kruga“. Znanstvenu neodržljivost „samoproizvođenja“ naj bolje je iskazao glasoviti biolog *Oskar Hertwig* u svojoj „Allgemeine Biologie“ (1906. str. 263) ovim riječima: „I pri sadanjem stanju prirodoslovnih znanosti malo je nade, da će komu istraživaocu uspjeti proizvesti i naj prostije živo biće na umjetni način iz nežive tvari. On stalno u tome nema više izgleda na uspjeh, nego što ga ima *Wagner* u *Göthe*-ovu *Faustu*, dok se muči da u retorti svari „homunculusa“.

U krugovima prirodoslovaca malo je koje ime više glasa steklo, kao što je ime glasovitog engleskog fisika lorda *Kelvina* (prije *Thomsona*), pa i u ovom pitanju o „samoproizvođenju“ on može s pravom vrijediti kao autoritat. Nedavno (1906) je on držao slušateljima „Medical School-a“ kod bolnice sv. *Jurja* u *Londonu* jednu besjedu, iz koje hoću da ovdje glavne misli navedem. On je kazao: „Moderni liječnik valja da bude prirodoslovac, i, što je više, on valja da bude filosof. Temelji liječničke znanosti jesu doista čisto materijalistički, ali pripadaju svijetu sasvim drugom, nego što onaj što tvori njezin glavni predmet, biva: svijetu života. Nek se niko ne umišlja da će ikoji „hokuspokus“ s električitetom ili gustim tekućinama na svjetlost iznijeti živuću celulu. Krasnih i interesantnih proizvoda postiglo se je nazad malo vremena na području otprije zvanom „organske hemije“, pri čemu je jedan veliki francuski hemičar bio preuzeo vodstvo. Ovo doista nije prigoda za predavanje o granicama između organskog i neorganskog. Ipak je interesantno da se znade, kako one tvari te pripadaju općoj klasi hranivih sredstava, kao što su šećer i alkohol, mogu biti s novā satvorene iz njihovih hemičkih sastojina. Nu mladi du-

¹ Prof. Dr. *Pohle* u članku „Monismus und Urzeugung“ (Magazin f. volkstüml. Apologetik, Jahrg. VI br. 1.)

hovi nek se ne puštaju zavesti od fantastičkih prikaza dnevnika, koji sljepare tvrdeć da pošto je na taj način Berthelot napravio hraniva sredstva, mogu i oni napraviti živuća bića, ili uopće da ima nade e će e u laboratoriju pronaći postupak, po kome će se živo biće moći začiniti, pa bilo to i naj manji zamet bakterija ili išta manjega jal većega. Apsolutna razlika postoji između kristalâ i celulâ. Sve što se kristalizuje može hemičar napraviti; ništa, što god se približuje celuli jednog živog bića, nije nigda bilo napravljeno. Cijeli posljedak golemih napora, naj zapletenijih i naj opširnijih istraživanja od strane Huxley-a, Hoeker-a i inih istraživalaca sadašnjosti, kao i od strane nekih njihovih preteča iz 19. i 18. vijeka, konačno dovodi na to, da *nijedan umjetni proces bilo koje vrste ne može iz mrtve materije napraviti živu celulu*. Što takova siže daleko preko okvira hemijske radionice, daleko preko mog vlastitog stručnog područja u fizici i elektricitetu*.

Ovako govore ljudi stroge znanosti, a naj noviji događaji te riječi sve to više potvrđuju. Otrag tri godine, na 30. juna 1905., gore već spomenuti John Buttler Burke s observatorija Cavendish u Cambridge-u bješe iznenadio znanstveni svijet viješću, da je pošlo za rukom da se iz sterilizovane čorbe pomoću radium-a proizvede jedna tvar, koja da pokazuje stano-vite tragove života: prvo živuće bjelančasto tijelo imalo se tim na umjetni način poroditi! Nu žalibože porodilo se nedonošće.

Sir William Ramsay, glasoviti fisik i istraživalac radium-a, malo za tim protumačio je opažanja Burke-a na posve jednostavan način. Radiumski prah, što ga je Burke bio prosuo na čorbu, proizveo je u njoj hemičke promjene. Emanacija radiuma rastavlja u čorbi vodu u vodik i kisik, uz to ima svojstvo da se zgruša (koaguluje) bjelančevinom. Stoga je ona emanacija morala da u vodenoj bjelančevinom zasićenoj tekućini napravi plinovite mjehuriće, koji su bili okruženi ljuskom zgrušane bjelančevine. S porastom plinskog stvaranja morali su se oni mjehurići pomnožavati i širiti i po tom nalikovati jednomu sitnomu rastućemu organizmu. U stvari pak to tobožnje živo biće ne bješe drugo nego mrtva plinom napunjena albuminska

* Po jednom referatu od „The Catholic Fortnightly Review“, St. Louis 1906.

ljuska. Po tome se može protumačiti i pojava opažena od Burke-a, biva, da se je taj novorođeni organisam u vodi iznova rastvorio; jer je voda gelatinu s tobožnjih „celulskih strana“ malo po malo iznova odnijela, čim su one iznova prešle u svoje beživotno ništavilo.¹

Naveo sam potankosti ovog naj novijeg slučaja, da pokažem kako pri sličnim eksperimentima treba postupati s velikim oprezom, jer ne sve ono što se kome učenjaku, pa bio i veći od Burke-a, može prividjeti, mora se usvojiti kao da je izvan svake sumnje utvrđeno. Već pri samom opažanju nekih pojava u neorganskom svijetu dotični istraživalac može se prevariti, po gotovo pak ako iz „sličnosti“ što ju neke od tih pojava mogu imati sa pravim životnim pojavama hoće, da zaključi na „istovjetnost“ jednih s drugim, kao što regbi da je baš slučaj sa žitkim kristalima prof. Schröna.

Ko je u našem „Srd“ pročitao ono što je u pitanju života kristala napisao naš domaći referent, ima bit dobio utisak, kao da je prof. Schön otkrio nešto *sui generis* što ne samo niko drugi prije njega otkrio nije, no dapače čim se niko drugi osim njega specijalno nije bavio. Nije to baš tako. Gotovo uporedo s njime bavio se specijalno o istom predmetu, te slična otkrića učinio profesor fizike na tehničkoj visokoj školi u Karlsruhe, Dr. O. Lehmann, koji je dapače o tome štampao posebnu knjigu pod naslovom: „Die scheinbar lebende Kristalle“ („Prividno živući kristali“) sa preko 100 bojadisanih slika u tekstu, gdje je i navedena ostala literatura o predmetu.

Nek niko ne misli da je Dr. Lehmann protivnik prof. Schröna. Sve drugo. Lehmann se slaže u toliko sa Schrönom, u koliko istraživanja obojice idu za tim da ustanove analogije što bi, po njihovu mnijenju, postojale između kristala i živućih bića. U „Kosmos“-u sabrao je Dr. Lehmann sve te analogije; on veli: „Pronalaskom prividno živućih kristala sad se je bitno pomnožao broj tih analogija“. ² Razlikuje se ipak on od Schröna u tome što se usteže da pravi stanovite zaključke, i što se

¹ Wassmann „Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie“ Freiburg i. B. 1906. str. 201

² „Kosmos“, Handweiser für Naturfreunde, Sv. IV. — Ovoj smotri, kako je poznato, smjer je monistički.

ne usuduje ustvrditi, poput Schrön-a, da je pronalaskom žitkih kristala pala granica između organskog i neorganskog, niti da je time riješena „zagonetka života“.

Kad je prošle godine u znanstvenom prilogu berlinske „Germanie“ izašao bio članak D.ra Katharinera, profesora zoologije na Freiburškoj universi, u kome se dokazuje kako pojavi opaženi kod žitkih kristala nemadu što da čine sa pravim životnim pojavama, i da se tu radi o zamjeni „sličnosti“ sa „jednakosti“, odazvao se prof. Lehmann u drugom prilogu istog lista, gdje, dok nastoji da opravda neke svoje osobite nazore,¹ piše među ostalim ovako:

„Što se tiče sila, što djeluju u organizmima, znanost nije bila tako plodna uspjehom. Baš u pogledu najtemeljnijih procesa, kao što su „kopulacija“ i „dijeljenje“, manjkale su do sada analogije na području fizike, te je izgledalo već unaprijed da će svaki pokušaj fizičnog tumačenja biti uzaludan. Pronalaskom „prividno živućih kristala“, to se je promijenilo, te će trebovati detaljnih eksperimentalnih studija, da se istraži *da li je sličnost samo izvanjska ili se faktično radi o djelovanju istovjetnih sila*“. Za tim, ne slažući se s Dr. Katharinerom — u koliko je ovaj rekao da bi s biološkog gledišta bilo „sasvim pogrešno“, kad bi ko ustvrdio istovjetnost djelujućih sila u sličnim pojavama kod prividno živućih kristala i najnižih organizama — veli: „Za sada može se samo kazati, *da mi to ne znamo te očekujemo odluku od eksperimentalnih istraživanja budućnosti*. — *Bude li stvarna identičnost dokazana, tim još uvijek ne će pasti granica između neorganskih i organskih bića*, pokle, osim spomenutih analogija, postoje kod živih bića još druge osobitosti, koje bi se imale protumačiti“.

Ovo navedoh navlaš da pokažem kako ni sam prof. Lehmann nije na čistu o tome, što se iz učinjenih opažanja daje namaknuti za riješenje „zagonetke života“. A kad ljudi, koji se

¹ Osobitost nazora prof. Lehmanna sastoji u tome što bi on htio složiti monističko shvaćanje svijeta s teologijom i s pravom znanošću. Monističko shvaćanje on ne proteže na čovjeka, nego na bilinsko i životinjsko carstvo. O čovjeku izrično kaže da je samo tijelom jednak životinjama, a da se od njih bitno razlikuje „*durch den Besitz einer unteilbaren, nicht mit andern verschmelzbaren, unsterblichen, mit freien Willen begabten Seele*“.

specijalno o stvari bave, nijesu ni sami još na čistu,¹ zar se, pitam, može govoriti o „neoporecivim i neosporivim činjenicama“, zar se tako na prečac može proglasiti oborenim poznati *biološki aksiom*, postavljen od učenjaka svjetskog glasa kao što su Pasteur, Virchow i drugi?

S toga nije se čuditi ako i kod samih Lehmannovih i Schrönovih stručnih kolega, zoologâ i mineralogâ, nijesu njihovi izvodi u pogledu istaknutih analogija naišli na odobravanje. Izvrsni mineralog *Brauns* u jednom referatu o žitim kristalima Lehmannovim piše: „Referenat bi se ipak skanjivao, da tako jako naglasi analogiju sa živim bićima“. Dalje on izvodi, kako pojave gibanja nastaju samo u vrlo visokoj temperaturi, i samo nadodanjem jednog rastopnog sredstva, te da ih nestane na naj manju promjenu temperature. „Treba, veli, uvijek imati na umu, da preparat biva trajno i jako nejednako ugrijan, dali i u sredini jače nego gore i na kraju, i da privedena toplina i nejednako ugrijavanje može biti izvor energiji gibanja, koje je u opće ipak vrlo neznatno, i uzrok nastalih promjena.“² — Drugi pak iz rezultata pokusa učinjenih na kristalima izvode zaključke sasvim protivne onim, što bi mogao ko misliti da se iz samih pokusa mogu izvesti. Tako npr. Dr. Albert Neubauer, pri svrsi jednog izvješća u listu „Gegenwart“, piše: „Velika je zasluga Lehmannova, što je ovim temeljitim istraživanjem uništio sve one krive izvode što su se može bit prilagali motrenju jednog tobože umjetno napravljenog života. Po njima se vidi da sve činjenice, te su do sad bile iznesene u ovome pogledu, ne mogu se uzeti kao utvrđene ni onda, ako se smatra kao dokazana stanovita struktura protoplasme, o kojoj već i Hæckel govori.“³

Nu koje bi napokon bile te analogije što bi po Schrönu i Lehmannu postojale između geneze kristala i one živih bića? Naj glavnije sličnosti, ako ih u kratko priberemo, bile bi ove:

¹ Schrönu je naprotiv sve čisto. U pismu na prof. Milesi-a on tvrdi apodiktčki: „Si tratta di una vita nel vero senso della biologia“.

² „Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie u. Paleontologie“ sv. 2; 1906 str. 151.

³ Ove Neubauerove riječi navodi sam Lehmann proti onim, koji bi htjeli da iz njegovih studija o prividno živućim kristalima izvedu, da je on porušio granicu između neorganskih bića.

Sličnost između kristalizatorne jezgre i zametka. Ova sličnost, da se poslužim riječima jednog njemačkog kritičara,¹ — samo je površna, i sastoji samo u tome, što je oboje središtem jednog pojava, koji je tome priključen, ali se jedno od drugoga posve razlikuje koli razvojem istog pojava toli njegovim rezultatom. Kristalizatorna jezgra tvori središte postojanog ponavljanja istog pojava, postojane tvorbe jednake tvari iz jedne te iste osnovne mase; rezultat sastoji u nečemu što je samo mnogolična tvorevina same izlazne tačke. Zametak je naprotiv središna tačka jednog pojava, koji primanjem i asimilovanjem najrazličitijih tvari iz izvanjskog svijeta dovodi do nečega mnogolična, što je već čisto izvanjski različito od izlazne tačke. Sličnost je po tom samo prirodna, pa se ne razumije zašto se toj sličnosti pridaje tolika važnost e se cijeni potrebito izvesti na srijedu „samoproizvođenje“, tobože kao „logički postulat“.

Druga sličnost bila bi i *spособnost rašćenja*. — Pod rašćenjem razumijeva se povećanje objema uslijed prirasta mase. „Kristal, kaže se, ne raste uslijed periferičnog naslaganja, nego uslijed t. zv. *intussusceptio* — centrifugalne ekspanzije, ali se može povećati uslijed periferičnog naslaganja. Kristal asimiluje tekućinu, u kojoj se nalazi, ako je zasićena; on raste dakle uslijed *intussusceptio*, jer nova materija prodire u njegovu unutrašnjost. Ako se promijeni stupanj zasićenosti tekućine, kristal otpušta iz sebe jedan dio svoje materije tekućini t. j. on disasimiluje.“²

Uzmimo da je sve to tako, ipak proces rašćenja kod kristala nema što da čini s onim što se opaža kod živih bića. „Temeljna je razlika u tome što kod kristala supstanca, koja mu pridolazi, istoga je hemičkog sastava kao i on sam. Organizam naprotiv prima u se najrazličitije tvrde, žitke i plinovite, organske i neorganske tvari kao hranu. On raste samo u toliko u koliko primanje nadmašuje izlučivanje;“ on se ne može povećati uslijed periferičnog naslaganja! Držim pak da „prodiranje materije u unutrašnjost kristala te „otpuštanje“ iste materije u slučaju promjene stupnja zasićenosti tekućine, u kojoj

¹ Dr. Kathariner u „Wissenschaftl. Beilage zur Germania“ 1907 br. 24.

² Ovako suglasno Schrön i Lehmann, i ako ovaj zadnji govori samo o stanovitoj vrsti *intussusceptio* (eine Art Innenaufnahme).

se kristal nalazi, može imati svoj uzrok u fizičko-hemičkim zakonima, a da za to ne treba pripisati kristalu neku posebnu *vitalnost*, sličnu onoj živih bića, koje kristal nema.

Kod organizama karakteristično je to, da kod njih postoji izmjenjivanje tvari (Stoffwechsel). Živo biće ne samo iz vana prima tvari, koje su druge vrste nego što je supstanca njegova tijela, nego i gradi iz toga slične tvari — *asimilacija* — da ih tad iznova rastvori — *disimilacija* — da tim dobije potrebitu energiju za izdržanje života. Što preteče od proizvoda toga prometa, to ono iznova iz sebe izlučuje. Takova šta nema kod kristala. Izmjenjivanje tvari — *vitalnost* — njemu fali potpuno.¹

Da ovu argumentaciju oslabi i dokaže kako „izmjenjivanje tvari“ nije karakteristično za živo biće, naveo je Dr. Lehmann primjer pšeničnih zrna, što u silnom mnoštvu leže u hamburima a da se izmjenjivanje materije na njima ne opaža, a ipak da zrna žive, kao što to dokazuje njihova sposobnost klicanja. Dalje spominje kokošije jaje i ličinku leptirovu, u kojima, veli, takođe se ne opaža izmjenjivanje tvari, a ipak da se u objema krije život. „Spore“ nekih gljiva i bakterija da uzdrže sposobnost klicanja u prkosti vrlo niskoj temperaturi, koje bi isključivale svako izmjenjivanje tvari. Također da neke životinje za dugo vrijeme ostaju u tako zvanom zimskom snu, kroz koje vrijeme izmjenjivanje tvari sasvim je neznatno.

Ne stoji među tim što tvrdi Dr. Lehmann. Da kod pšeničnih zrna postoji izmjenjivanje tvari, dokazom je već okolnost da ona kroz razmjerno kratko vrijeme izgube klicavost, umru, kako što to dokazuje glasoviti botaničar prof. Pfeffer u svojoj „Pflanzenphysiologie“ (Leipzig 1904). Sjeme od raži već nakon deset godina nije živo, a mišljenje da sjeme nađeno kod egipatskih mumija može još klicati, pokazalo se je zabludom.

O tome, da u zametu što se u jajetu razvija, postoji izmjenjivanje tvari, ne će niko posumnjati, a što se tiče ličinke leptira — opaža Dr. Kathariner — „na onome istome sastanku njemačkih prirodoslovaca i liječnika u Stuttgartu 1906, na kome je Lehmann govorio o „formacionoj snazi žitkih kristala,“ držala je grofica Dr. M. od Linden jednu raspravu pod naslovom: „Pri-

¹ Vidi isti gornji citat „Beilage zur Germania“ br. 24.

rast težine leptirovih ličinki u atmosferi punoj ugljene kiseline". — Ako „spore“ nekih gljiva i bakterija mogu za duže vremena uzdržati život u prkos vrlo niskoj temperaturi, to može samo značiti, da ih je priroda navlaš oružala osobitom otpornom snagom i strukturom, da se mogu održati i ondje gdje druga živa bića ne mogu, nipošto da nema i kod njih izmjenjivanja tvari, čije „potpuno pomanjkanje“ u ostalom nije niko eksperimentalno dokazao, a nužno da se može i dokazati.

Kako vidjesmo, već sama činjenica da kristalu manjka pomenuto izmjenjivanje materije, dostatno je da pokaže, kako između njegova prividnog života i života organizama postoji temeljna razlika, koju naknaditi ne mogu sve druge analogije, što ih navode Schrön i Lehmann. Jedna od takovih bila bi: „borba za život“ koja bi se očitovala u pojavama kopulacije, pupčanja, samodijeljenja, t. zv. polimorfizma, a osobito gibanja. Gibanje je doista očima naj upadnija pojava života. U istinu sve što živi kreće se, ili barem mora da ima sposobnost pa bilo u zametku, da se može kretati, pa očitovalo se to kretanje u pojavama klicanja i rašćenja, kao kod bilinâ, ili u micanju s mjesta na mjesto i inače, kao kod životinja. Ali ne sve što se kreće — živi. „Kretanje kod živog bića ne može slijediti, ako organizam ne dobije energije s dvora primanjem hrane, ali on vlada pretvaranjem t. zv. napetne energije u aktivnu energiju, dočim kod gibanja kristala energije stupaju u djelatnost nezavisno od jednog principa što bi nad njima vladao“.

Kopulacija, to jest stopljenje dvaju individua u jedan jednolik individuum, događa se i kod živih bića. Ali u tome slučaju, kako dobro primjećuje isti Dr. K., nije *jednakost* dvaju individua, kao što to biva kod kristala, nego je upravo njihova *nejednakost* uzrok njihova sastanka i spojno sredstvo njihova prolaznog ili trajnog sjedinjenja, kô što se to opaža kod konjugacija infuzorija ili kod dvaju spolnih stanica u oplodenom jajetu. Spajanje dvaju *jednakih*, prvobitno razdijeljenih jedinica, na način što bi odgovarao spojenju dvaju kristala, spada u naj veće rijetkosti: sam Lehmann veli da se to u opće ne događa. („Natur und Schule“ 1907, sv. 3.)

U pogledu uzroka pupčanja i samodijeljenja (Knospung u. Selbsttheilung), t. zv. generacione izmjene (Generationswechsel)

i drugih nekih analognih pojava kod kristala i kod živih bića, prirodoslovlje, po priznanju samog Lehmannna, znađe tako malo, da o kojekakvim karakterističnim razlikama nije moguće ni govorit. Isto je reći i o t. zv. polimorfizmu i o patološkim „pojavama“, kojim Schrön regbi osobitu važnost podava, i s kojim bi bila čitava analogija iserpljena. Stalno da svaki fizičko-hemički proces, pa i onaj po kome se kristali stvaraju, može u svome tijeku, osobito ako se u nj strani elementi umiješaju, naići na raznovrsne zapreke. te izazvati stanovite tvorbe, koje mi naučnjaci možemo nazvati grbama, čvorovima, napulhanjem, izobananjem i sličnim prostim imenima, a što sve onaj, te cijeni da je u kristalu obreo pravi organizam, voli krstit upalom, hipertrofijom, nekrozom, malacijom i inim „hipertrofičnim“ imenima, kako god ga volja, jer napokon: *de gustibus non est disputandum!*

Da završim. — Pored svega otkrića žitkih kristala, ostaje neuzdrmana stara nauka: *da je celula sa zametkom naj niža jedinica života*. Životnost kristala samo je prividna te se osniva na sličnostima. Pitanje pak: odakle prva celula? niti je suvišno, niti je bezrazložno, kako bi se to htjelo sa stanovite strane. Stalno je da iskra života nije mogla slučajno i od sebe dospjeti u mrtvu materiju. „Organski život na našoj zemlji. — veli O. Wasmann¹ — niti je postojao *od vijeka*, niti je mogao postati *od sebe* iz anorganske materije. To nas uči prirodoslovlje. Prirodna filosofija pak nadovezuje na to neotklonivi zaključak: dakle mora da je nadsvjetovni jedan uzrok proizveo prve organizme iz bezživotne materije. Taj se zaključak još većom silom nameće u koliko moderna prirodna znanost sve to bistrije dokazuje nutarnje uređenje životnih procesa napram samosvojnim zakonima, silujući nas na prihvrat entelehija ili ti formalnih principa, koji u živućim bićima podižu zakone anorganske materije na više vitalno uređenje prama stalnim zakonima.“

¹ Op. cit. —

GARIBALDI I NJEGOVO DOBA.

(isp. br. 23 g. 1907, i br. 6. i 8. 1908. „Srgja“)

Prof. W. baron Ljubibratić.

— 4 —

V.

Napoleon se napokon odluči na rat protiv Austrije, te mu naj preča stvar bijaše da izloži sebe i Pjemonat. Sardinska vlada naprotiv, ne budući još spremna na rat, nastojaše da odgodi još za neko vrijeme svaki odlučni korak. Koliko Napoleon željaše da se već jednom sukobi s Austrijom, naj bolje dokazuje uvod, te poprati drugo Orsinijevo pismo gdje se kaže, da od svih inozemnih okrunjenih glava jedini Napoleon osjeća svu nevolju talijanskih patrijota, i da on jedini može učiniti kraj nesnosljivom stanju u Italiji. Cavour se s prva opre publikaciji ovoga drugoga Orsinijeva pisma, ali, jer se Napoleon ne dade odvratiti od svojega nauma, dade njegovim riječima drugo značenje, pričinjavući mu se, da je odviše jasan izaziv Austrije.

Mjeseca juna 1858. posla Napoleon Cavour-u pouzdana glasnika, da ga pozove na sastanak u kupalištu od Plombieres-a. Jula iste godine pode Cavour u Švicarsku, zaustavi se nekoliko dana u Ženevi, odakle krene u Plombieres, a da niko osim talijanskoga kralja i generala La Marmora nije ništa znao o pravom uzroku ovoga putovanja.

23. se jula sastadoše Cavour i Napoleon u Plombieres-u. Napoleon se bez ikojega okolišanja izjavi spremnim da podupre Pjemonat u ratu proti Austriji, samo kad bi se moglo pred evropskom diplomacijom na kojigod način opravdati taj korak. Povod ratu mogaše pružiti vojvoda od Modene, koji toliko u Engleskoj koliko u Francuskoj uživaše naj gore mnijenje radi svojih natražnjačkih nazora. Napoleon savjetova Cavour-a, da patrijoti u Massi i Carrari podignu bunu; da te pokrajine zatraže pomoć od Sardinije, te da se izjave za priključenje uz Pjemonat; da talijan-

ski kralj početka odbije taj zahtjev, jedino da se primi pokroviteljstva nad spomenutim pokrajinama, te kao taki upravi na vojvodu oštro pismo. Pošto je vojvoda od Modene mogao u svakom slučaju računati na potporu austrijsku, bilo je nade da će on naj energičnije odbiti svako posredovanje sa strane Pjemonta u njegove posle. Tada talijanskom kralju ne preostaje drugo, već da zapremi Massu i Carraru, te su se tako mogli nadati, da će buknuti rat među Austrijom i Pjémontom. Napoleon tražao, kao nagradu za svoje sudjelovanje u ratu, Nizzu i Savoju, i to Savoju za Lombardiju i Veneziju, a Nizzu u slučaju kad bi Sardinija dobila Parmu, Modenu ili koju drugu pokrajinu. Nadalje javi Napoleon želju, da se što prije dode do vjenčanja između njegovog nećaka princa Napoleona i kraljeve kćeri Klotilde.

Pošto se o sastanku i prihvaćenim odlukama imala sačuvati najdublja tajna, ne sastavi se nikakav protoko, tako da niko, niti u Italiji niti u Austriji, nije sumnjao, da je rat na vratima. Ma da je ponašanje Cavour-a nakon povratka iz Plombières-a bilo daleko odlučnije nego prije, ipak se Talijanci ne domisliše pravome uzroku toga, a još manje Austrija, koja se smatraše potpuno obezbjeđenom od svake navale sa strane Italije.

Nerado je bio Cavour pristao, da Napoleonu žrtvuje Nizzu i Savoju, jer je dobro znao, da će se taj čin neugodno dojmiti svih patrijota, a ponajviše Garibaldi-ja, čiju pomoć u toli sudbonosnom času tako nužno trebaše. Već deset godina prije, kada neke francuske novine bijahu započele akciju, da se Nizza ocijepi od Italije i pripoji Francuskoj, bijaše Garibaldi naj energičnije ustao protiv toga, pozivajući svoje sugrađane, da se oporu takovim pokušajima, da čvrsto pred očima drže, da će skoro Italija biti ujedinjena od jednoga kraja na drugi, da će Rim postati prijestonica oslobođene domovine, gdje će oni moći slati svoje zastupnike, da štite prava svojih izbornika. To je bilo Cavour-u poznato, te stoga je bio i veoma zabrinut, tim više što mu Napoleon ne zataji, da je svrha braku između princa Napoleona i kraljeve kćeri Klotilde, da toli Francuskoj koli svojoj porodici pribavi upliva u Italiji. Ako je Cavour bio uvjeren, da pustolovna politika Mazzini-jeva ne će Italiji donijeti

nikakove koristi, trebalo je također da se boji, da i njegov rad ostane bez željenih posljedica, kad bi se u Italiji osjetila premoć Francuske. Po njegovom je nazoru bilo to za narodne aspiracije isto tako kobno, kao vlast Austrije u Italiji. Zato, netom se povratio iz Plombières-a, stupi u dogovore s La Farina, predsjednikom *Narodne Udružbe*, da tako priveže uz sebe to društvo, razgranjeno po cijeloj Italiji, te u njemu nađe potpore protiv ambicije Napoleonove, kako u Napoleonu bijaše našao saveznika proti Austriji. Osim toga pobrine se i za narodnu vojsku, pozivajući u *Piccolo Corriere* talijansku mladež da stupi pod zastave.

Garibaldi-ju povjeri zadaću, da sastavi čete dobrovoljaca. Ovaj se primi odmah tog posla, stade sakupljati i po vojničku uređivati i vježbati dobrovoljce, od kojih sastavi onu hrabru četu, te u svim kasnijim zgodama igraše toli važnu ulogu. Kako bijaše pronicava duha, uvidi odmah, da je Napoleon pogibeljan saveznik. Tu svoju bojazan očitova Cavour-u, a u svojim *Usponenama* ostavi napisano: *Nemam pouzdanja u našega saveznika, ali nas nevolja sili da ga trpimo*. Nekoliko redaka niže piše: *Vatja se stidjeti, ali istinu treba reći: uz Napoleona se ide smjelo u rat, bez njega se o ratu niti ne sanja!* Ma da takovo bijaše raspoloženje Garibaldijevo prema Napoleonu, prihvati se posla, uvjeren, da će narodna ideja ipak pobijediti. Što bi bio učinio, da je samo mogao i sumnjati o za glavama u Plombières-u!

Čim se više primicao osudni čas, tim je hladniji i oprezniji bio Cavour, ne tako Viktor Emanuel, a još manje Napoleon. Primajući Napoleon na novo ljeto 1859. diplomatski zbor reče baronu Hübneru, austrijskom poslaniku, da u velike žali, što odnošaji između Austrije i Francuske nijesu tako srdajni kao prije, ma da su njegovi personalni osjećaji prema austrijskom caru ostali isti. Hübner protumači ove riječi tako, kao da Napoleon želi, da se uspostave prijašnji dobri odnošaji između Beča i Pariza. Diplomacija evropska ne protumači tako Napoleonove riječi, koje na bursi izazvaše ogromnu uzrujanost, jer svak predviđaše skorí rat.

Razumljivo je da se s naj većom napetosti iščekivaše otvor sardinske komore, jer se svak nadao, da će u prijestonj

besjedi Viktora Emanuela biti komenat Napoleonovoj izjavi. Otvarajući Viktor Emanuel 10. januara 1859. sardinsku komoru reče ove znamenite riječi: *Obzorje, pod kojim počinje nova godina, nije sasvim vedro. Oslanjajući se na iskustvo prošlosti, idemo smjelo u susret svakoj eventualnosti za budućnost. A za nas će biti sretna, jer se naša politika temelji na pravici, na ljubavi spram domovine i slobode. Naša je kraljevina, i ako opsegom mala, stekla priznanje i simpatije pred cijelom Evropom rad ideja te zastupa. Ovaj naš položaj nije bez pogibli, jer dok mi poštujemo ugovore, nijesmo ravnodušni pred vapajima boli, te sa toliko strana Italije dopiru do nas. Jaki, jer složni, jer se oslanjamo na naše pravo, čekamo mirno odluke božje providnosti.* Ove riječi izazvaše u parlamentu, u Pjemontu, u Italiji burno odobravanje, a nadoše odjeka po cijeloj Evropi. Ako je kogod još dvojio o pravom značenju Napoleonovih riječi, upravljenih na baruna Hübnera, valjalo je napokon da prizna, da se bio ljuto prevario. Jedino u slučaju, da u Italiji skoro zaigra krvavo kolo, mogaše Viktor Emanuel javno izjaviti, da nije ravnodušan spram vapaja boli jednoga dijela Italije.

16. januara 1859. dode princ Napoleon u Italiju, da potpiše ženidbeni ugovor s Klotildom. Kralj je bio iz nevolje pristao na taj brak, a Klotilda iz ljubavi prama ocu i domovini. S princom dode u Italiju i general Niel, desna ruka francuskoga cara. Prije no što obje stranke potpišu ženidbeni ugovor, bude potpisan ugovor o savezu između Pjemonta i Francuske u duhu dogovora u Plombieres-u. Niel preporučí La Marmorí, da se malo strpi, jer francuska vojska još nije bila potpuno spremna na rat, a osim toga trebalo je pripremiti javno mnijenje u Francuskoj. La Marmora lako i rado pristane na to, prestrašen od silnih priprema Austrije s one strane Ticina. Manje su ustrpljivosti pokazivali Cavour i Viktor Emanuel. Ovaj, zamoljen od Niel-a, da se strpi još za neko vrijeme, odgovori čisto i bistro, da čeka već od deset godina. Pir se prince Napoleona s Klotildom slavio 30. januara. Taj posljednji čin bijaše prvi prizor ove titanske borbe, na koju se cijela Italija spremala s naj većim pouzdanjem u konačni uspjeh.

Kako je Niel bio rekao generalu La Marmora, štampa u Parizu pripravljaše javno mnijenje na budući rat protiv Austrije.

Skoro istoga dana, kad se u Turinu slavilo vjenčanje princea Napoleona s Klotildom, ugleda u Parizu svijetlo jedna brošura, te je uzimala u pretresanje političko stanje u Italiji. U toj se brošurici dokazivalo, da je *status quo* ne samo nesnosljiv, već i pogibeljan za sveopći mir u Evropi. Uzrok se nemirima, bunama i ustancima nalažao u držini Lombardije i Venecije sa strane Austrije, kojoj je naravno, da ne izgubi te dvije provincije, osobito ležalo na sreću da se sačuva *status quo*, a ot bijaše povod neprestanim nemirima. Stoga je bilo potrebno, da se prekine s tim anormalnim stanjem, pa dovelo to i do rata. Francuska bi se tada postavila na onu stranu, gdje je pravica. Kako se vidi, prozirna je bila svrha ove brošure, kao što je prozirnija bila jedne druge, u kojoj se govoralo o eventualnom ratu između Pjemonta i Austrije, te o ulozi, koja bi pri tome zapala Francusku.

Nego, ovdje treba odmah primjetiti, da Napoleon i ako je bio spreman, da podupre Pjemonat proti Austriji, ipak nije bio voljan dopustiti, da se cijela Italija združi pod vladalačkom kućom od Savoje. Njegova je namjera bila, da se u Italiju uvede konfederacija raznih država, pod vrhovnom upravom rimskoga pape. I ako bi on tako izgubio što god od svoje vremenite vlasti, dobio bi time, da bi postao predsjednikom konfederacije. Tu ideju ne zataji Napoleon Cavour-u na sastanku u Plombières-u; o toj je ideji raspravljao nekoliko vremena kasnije na dugo sa Salvagnoli u preliminarima od Compiègne. Popustljivost Cavour-a u tom pitanju opravdavala je uzrujanost talijanskih patrijota, jer akcija nije odgovarala njihovim željama. Cavour, želeći rat, bijaše popustio Napoleonu, uvjeren da, kad se prilike promijene, nikakva sila ne će zapriječiti sjedinjenje Italije pod žezlom Sabauda. Toga je mnijenja bio i Manzoni. Držeći se daleko od svake političke akcije, ponavljao je često svojim prijateljima: *Uspjesi će budućeg rata dovesti do ujedinjenja Italije pod kućom od Savoje.*

7. februara 1859. otvori Napoleon francuski parlament. U prijestonoj besjedi istakne, da nema dovoljna razloga bojazni rata, ali tim riječima niko nije vjerovao, pošto su gotovo svi bili uvjereni, da će prije ili poslije doći do prijeloma s Austrijom.

Tri dana prije otvora francuskog parlamenta prikaza sardinska vlada zakonsku osnovu za zajam od 50.000.000 franaka u obranbene svrhe. 9. se februara povede u zastupničkoj komori burna rasprava o toj osnovi, koja je ipak primljena sa 116 protiv 35 glasova, a 17. je istoga mjeseca prihvatiti i senat sa 59 protiv 7 glasova. Istoga dana donese *Gazzetta ufficiale* kraljev reskript o utemeljenju *Alpinskih lovaca*, čijim je vrhovnim generalom bio imenovan Garibaldi. Ovi su *alpinski lovci* bili *de facto* dobrovoljci, *de nomine* redovita vojska, jer, oružana i uzdržana od kralja, sastavljala je dio redovitih četa. Ovog se sredstva morao prihvatiti Cavour, jer je Napoleon bio postavio kao uvjet, da se dobrovoljci ne smiju oružati. Čar Garibaldijeva imena okupi oko njegove zastave gotovo svu mladost Italije. Mjeseca aprila bijaše ih se već sakupilo do 12.000. Od ovih bude 9000, naj jačih i naj sposobnijih, dodijeljeno redovitoj vojsci, a ostalo 3000 ostade pod zapovjedništvom hrabroga generala. Mercantini iz Genove sastavi za te dobrovoljce bojnu pjesmu, i ona postade tijekom vremena talijanska Marsiljeza, a narod je prozvao *himnom Garibaldi-ja*.

Videći Austrija sve te ratne pripreme u Italiji, stade se i ona pripravljeti za eventualni rat. Ali, pošto je bila izgubila dosta vremena, ne bijaše joj moguće da namakne sve što je trebala vojska, čije stanje ne bijaše baš naj bolje. Pod upravom nesposobnoga Gyulay-a imaše u Italiji samo 55.000 vojske. Da je rat odmah buknuo, teško bi Austrija bila mogla baciti u Italiju dovoljno vojske. Nego, dok je Italija sastavljala dobrovoljačke čete, utvrđivala pogranične tvrđave, a osobito Alesandriju, te žilavo nastojala oko oružanja, bijaše Austrija pojačala svoje posade, tako da je konačno imala u Italiji do 120.000 momaka. Plemenitome i liberalnome nadvojvodi Maksimilijanu bude oduzeto namjesništvo, a kod pošta, telegrafa i željeznica namješteni su isključivo naj pouzdaniji ljudi.

Medutim rat ne bijaše još tako blizu, kako se mnogi nadahu, dapače takove nastupiše prilike, te se činilo, da do rata ne će niti doći. Engleska, koja se bojaše da ne bi Francuska previše ojačala, pokuša da mirnim putem izravna spor između Austrije i Sardinije. Cavour, da opravda svoje postupanje, poslao 1. marta Engleskoj opsežan *memorandum*, u kojem iznese

cijeli historijat već neizbježivog sukoba s Austrijom. Ali se Engleska ne daje odvratiti od svojega nauma, što više zaprijeti, da će vlastima, koje vode rat, nametnuti svoje posredovanje. Ta izjava zbuni Napoleona, jer ne htijaše prekinuti svoje odnošaje s Engleskom, a s druge opet strane ne htjede pokazati Evropi, da njegovi odnošaji s Londonom ne bijahu tako iskreni, kako ih je pokazao u svojoj prijestonoj besjedi od 7. februara. I tako ugleda 5. marta u *Moniteur-u* članak, u kojem savez između Napoleona i Viktora Emanuela bijaše prikazan kao personalno prijateljstvo uz obvezu oružane pomoći, u slučaju da bi Austrija prva navalila na Italiju. Ma da svakomu bijaše poznato, da Napoleon umije sakrivati svoje misli pod plaštem umiljatih riječi, ton onoga članka bijaše tako miroljubiv, da su svi skoro cijenili, da je time opozvan ugovor od Plombières-a.

Taj članak porazi Viktora Emanuela. Odmah pisa Napoleonu, zaklinjući ga, da se drži svojega obećanja; prijeteci, da će se odreći krune, kad bi mu uskratio pomoć u toli sudbonosnom času. Cavour bijaše izvan sebe od srdžbe. Ali, naučan da pred drugim taji svoje osjećaje, pobrine se za što brže i uspješnije oružanje vojske, misleći time učiniti presiju i na samoga Napoleona.

U talijansko se pitanje u to umješa i Rusija, te postavi prijedlog, da se sazove kongres vevlasti, koje će mirnim putem riješiti spor. Engleska i Pruska prihvate taj prijedlog; na nj pristane također i Napoleon, pod uvjetom da kongresu sudjeluje i Sardinija, što odlučno zahtijevaše Cavour. Austrija se tomu opre, te iznese drugi prijedlog, da se Pjemonat za vrijeme kongresa razoruža. Ali Engleska, kojoj puno do toga bijaše da zapriječi rat, nagovori Austriju, da pristane, e da kongresu sudjeluje i Sardinija. U tom pitanju popusti doduše Austrija, ali ne odustade od svojega zahtjeva, da se Pjemonat razoruža. Napoleon pozove Cavour-a u Pariz, te pokuša da mu dokaže nuždu, da Pjemonat prihvati razoružanje. Cavour bijesan ostavi Pariz, u čvrstoj odluci da počini prije samoubojstvo, nego da pristane na razoružanje.

Pošto Austrija energično zahtijevaše preventivno razoružanje Pjemonta, predloži Engleska, da ne samo Sardinija,

već Engleska, Francuska, Rusija, Pruska i Austrija otpuste svoje čete, i to prije nego se sastane kongres. Na to pristane Napoleon. U noći od 18. na 19. aprila primi Cavour vijest o englesko-francuskome sporazumu, te već 19. istoga mjeseca odgovori francuskom caru, da vlada sardinskog kralja pristaje, i ako nerado, na taj zahtjev, ma da dobro zna, da će taj korak izazvati naj veću ogorčenost i uzrujanost u zemlji. Lako je shvatiti, kakovo je bilo duševno stanje Cavourovo. Prijatelji se njegovi bojahu za njegov život. Iz duboke apatije, u koju bijaše upao nakon ovog koraka, nijesu ga mogla trgnuti niti izvješća Maksima D' Azeglio, koji je bio naročito pošao u London, da oživi ohladnjele simpatije britanske vlade za Sardiniju, niti sva pisma Napoleonova, koji ga poticaoše da ne zdvaja.

U to Cavour-u dođe pomoć, odakle se naj manje nadao. Bečki kabinet, kojemu ne bijaše poznato, da je Pjemonat uslijed francusko-engleskog odgovora pristao na preventivno razoružanje, posla sardinskom ministru *ultimatum*, tražeći da Pjemonat raspusti dobrovoljce, a redovitu vojsku da snizi na broj momčadi u vrijeme mira. Pristajući načelno na kongres, zahtijevaše Beč, da budu isključeni svi talijanski kneževi. Ali se to opirala englesko-francuskom ugovoru, u kojem ne samo Sardiniji, već i ostalim talijanskim knezovima bijaše zajamčeno pravo sudjelovanja. *Ultimatum*, datovan iz Beča na 19. aprila, dođe u ruke Cavourove na 21. istoga mjeseca, dakle tri dana kasnije nego je Sardinija bila pristala na englesko-francuski ugovor. Cavour bijaše izvan sebe od radosti; Napoleon mu odgovori na njegovu poruku, da će podupirati Sardiniju protiv svih protuzakonitih zahtjeva Austrije. Na ovaj se tako odlučni korak bijaše Austrija riješila ili u nadi, da zapadne vevlasti ne će dopustiti da se dođe do rata, ili s uvjerenja, da jedino mač može raz riješiti onaj zapleteni čvor. Ovim korakom, te bude i u Engleskoj naj ozbiljnije osuđen, iskaza Austrija Pjemonu naj veću uslugu, a Napoleon ne bijaše više prinuđen da oklijeva. I s toga dade Napoleon u službenom listu tiskati izjavu, da nekorektno postupanje Austrije sili Francusku da na granicama koncentruje više vojske.

Za 23. aprila bijaše određen dolazak austrijskih odaslanika u Turin, koji su imali predati sardinskoj vladi poznati

ultimatum. Toga se dana sastane komora na izvanrednu sjednicu. Cavour pokaza, da je Pjemonat bio u svemu popustio Austriji; da ova zahtijeva jedino od Pjemonta razoružanje, a ta se mjera po englesko-francuskom ugovoru ima protegnuti i na ostale velevlasti, dakle i na Austriju; da je Austrija otezala da se pravdala i nagađala, da steče vremena za pripreme, a sad, kad je spravna, da traži zadjevica s Pjemonatom; da je Pjemonat spravan na svaki događaj; zamoli napokon komoru, da kralju povjeri neograničenu vlast, a narodnim zastupnicima preporuči da i dalje, kao do sada, neokaljanu sačuvaju čast talijanskoga imena. Nakon burne rasprave prijedlog Cavoura bi usvojen sa 110 protiv 44 glasa.

Sjednica je bila baš dovršena, kada austrijski odaslanici dodoše da ministru izruče *ultimatum*, zahtijevajući odgovor u tri dana. 26. aprila dobiše od kralja negativan odgovor. Otrativši odaslanike reče Cavour svojim prijateljima: *Kocka je pala; u povjesti smo obilježili novu epohu*. Istoga dana posla Napoleon u Beč poruku, da će smatrati prijelaz austrijskih vojnika preko Ticina kao navještenje rata Francuskoj.

Kad je nadvojvoda Maksimilijan, 17. aprila 1859., krenuo za uvijek iz lombardsko-mletačke kraljevine, sakupi u svoje ruke svu civilnu i vojničku vlast nesposobni general Gyulay. Njegovo je prvo djelo bilo proglašenje podsadnog stanja u cijeloj kraljevini. Ratni plan Austrije bio je provaliti odmah u Pjemonat i uništiti jednim mahom sardinske čete, još prije nego se sjedine s francuskom vojskom. Ako taj plan ne bi uspio, imale su austrijske čete osporiti udruženje savezne francusko-sardinske vojske, osvojiti Turin, zastrašiti cijelu zemlju i ratovati isključivo na pjemontskom zemljištu. S nesposobnosti generala Gyulay-a ne uspje ni prvi ni drugi ratni plan.¹ 28. aprila upravi Franjo Josip I. proglas na svoje narode, u kojem izjavi, da je bio prisiljen trgnuti mač protiv sardinskog kralja, te izjavi nadu, da ga konfederacija njemačka ne će zapustiti u toli kritičnom času, kad stupa na bojište kao predstavnik političkog mira i reda protiv buntovničkih aspiracija svojega neprijatelja. Proglas kralja Viktora Emanuela, upra-

¹ Gynlay sam bješe uvjeren da nije sposoban za vrhovnog zapovjednika vojske, te ne šćaše se početka primiti te časti. U.

vljen na svoje narode i na cijelu Italiju bio je prožet patrijotičnim osjećajima. Kralj je obećavao da će se boriti za narodnu trobojnicu; da će nastojati, da izvrši zavjet učinjen na grobu mučeničkog svojega oca; da će u tom ratu tražiti jedino slavu, da bude prvi vojnik talijanske neodvisnosti. Gyulay, već u nakani da krene na bojište, upravi na subalpinske narode proglas, uvjeravajući ih, da ne ide protiv njih, da im nanese štete, već da ih oslobodi od mahinacija revolucionarne vlade, pod kojom toliko strepe i trpe.

3. maja Napoleon prije no što će ostaviti prijestonicu, objelodani proglas na francuski narod, ističući, da Francuska ne preduzima razbojnički rat protiv Italije, već da joj hoće pomoći do slobode, po primjeru svojih otaca. Napoleonov proglas učini naj bolji dojam na narod, koji pripravi caru na odlasku iz Pariza burne ovacije. Isti zanos vladao je i među vojnicima, koji promjenuše svoj ratni poklik *Mourir pour la patrie* u *Mourir pour l' Italie*.

VI.

Rat otvori Austrija. 30. aprila 1859. prede Gyulay preko Ticina. Sardinci nijesu mogli staviti protiv njega nego 70.000 momaka, ali se već približala francuska vojska. Gyulay mješte da krene proti Turinu, kako je bilo u ratnom planu, zaustavi se kod Lomelline, između Ticina i Sesije. 12. maja bijaše Napoleon već u Genovi. Narod ga oduševljeno dočeka. Sutradan stigne u Genovu i Viktor Emanuel, s kojim je Napoleon imao dug dogovor u nazočnosti Cavourvoj i maršala Vaillant-a. Iz Genove pođe Napoleon u Alesandriju, koja postade baza francusko-sardinske operacije.

Do Napoleonova se dolaska Sardinci držahu u defenzivi, opirući se amo tamo odjelima austrijske vojske, koja je lutala bez stalnoga plana. Kad Napoleon stigne u Italiju, poprimiše ofenzivu. Saveznici krenuše u susret austrijskoj vojsci. Na desnom krilu i u središtu stajahu Francuzi, na lijevom Sardinci, a na skrajnjoj ljevici Garibaldijevi dobrovoljci. Prvi sukob bude 20. maja. 30.000 momaka austrijske vojske bijaše krenulo da razvidi neprijateljske pozicije. Kod Montebello se na-

mjeriše na konjaničke eskadrene Pjemonteza, koji odbijahu njihove navale, dok ne stigoše Francuzi pod Forey-em. Ovi potjeraše u bijeg Austrijance.

Ovaj poraz smete potpuno Gyulay-a. Ne mogući vjerovati, da samo neznatne čete savezne vojske bijahu potukle austrijski odio, posumnja, da kod Montebello stajaše na bojištu cijela savezna vojska, čija da je nakana prenijeti navalu na donji Ticin i Pad, uništiti ljevicu austrijsku, presjeći vojsku od Pijacenze i stupajući naglim maršom uz Mincio sasvim zapriječiti uzmak. Plan naprotiv saveznika bijaše, da rasprše desno krilo neprijateljsko; tako vojsci otvore prolaz i preko Buffalora i Magente da dodu u Milan.

Gyulay je slabio svoje desno krilo, koje se bilo proteglo do Biella i nastojao da učvrsti lijevo prama Scrivia, a savezničke se čete sabraše prama Sesiji, ostavljajući Garibaldiju zadaću da saveznoj vojsci prokrči put preko te rijeke.

Sa svojim *alpinskim lovcima* osvoji Garibaldi, 23. maja, prešavši bez ikakvog otpora preko Ticino, Sesto Calende i Varese. Narod mu pripravi burnih aklamacija. Tri se dana kasnije sukobi s generalom Urbanom, koji pokušava da ga istjera iz Varese. Ali mu pothvat ne uspje, što više 27. maja trebalo je da pobježe iz San Fermo, a gonili su ga smjeli Garibaldinci preko grada Komo. Nanovo pokušava Urban sreću, ali ga ratni događaji prisiliše da opet prede preko Ticina.

30. maja predoše Pjemontezi Sesiju. General Cialdini napadne Austrijance kod Palestro, te ih istisne iz njihova smještaja. Doduše pokušava Gyulay da otme Pjemontezima to selo, ali ga potukoše i utjeraše u bijeg. Pobjedu izvojevaše u prvom redu francuski Zuavi, koje toliko zanese hrabrost Viktora Emanuela, da ga nakon bitke imenovalaše svojim kapralom. Ova dvostruka pobjeda kod Palestro otvori saveznicima put do Ticina, preko kojega predoše kod Turbiglio, a da ne nadoše nikakvih osobitih zapreka. Tako je dovršena prva faza ofenzivne operacije savezničke a rat prenesen na lombardsko zemljište.

Ulaz saveznika u Lombardiju bijaše za Austrijance koban. Saveznici naime uvidiše, da im treba na lombarskim poljanama izvojevati sjajnu i odlučnu pobjedu, ako će skršiti austrijsku moć u Italiji. Toj odlučnoj borbi pođoše u susret. Na zemljištu,

te se pruža od lijeve obale Ticina do velike varoši Magente, zametne se 4. juna bitka. Cijelih 12 sâta trajaše bitka, u kojoj Austrijanci izgubiše što mrtvih, što ranjenih, što zasužnjenih do 10.000 momaka. Francuzi ostaviše na bojištu 4500 ljudi, a među njima i generale Esprinasse i Cler. Borba se sprva bila raspala u pojedine okršaje za osvojenje sela i njegovih kuća. Pod večer se naprotiv skupila oko Magente, koja ostade u francuskim rukama. Francuske je čete potpomagao veoma uspješno zbor Fantijev. General Mac-Mahon, koji je naj više bio doprinio pobjedi, bude odmah na ratištu imenovan maršalom i dobi počasni naslov hercega od Magente. Fanti naprotiv ne bi niti spomenut u izvješću poslije pobjede.

Sutradan se u jutro Austrijanci povukoše prama rijeci Mincio, a Milan bude oslobođen. Gyulay dade isprazniti tvrđave Pavia, Piacenza, Pizzighettone, Bergamo i Brescia; ostavi jedino jaku posadu da čuva most preko rijeke Lombio. Francuski maršal Baragnay d' Hilliers napadne smjelo na posadu, te je stranom posječe, a stranom zasužnji. Tako dobiše saveznici u svoje ruke Melegnano, te prisiliše Austrijance da pospješe svoj uzmak prama rijeci Mincio. 11. i 12. juna zapustiše gradove Bologna i Ancona, a 22. grad Ferrara.

Poraz kod Magente tako prenerazi Austrijance, da gotovo bez ikakovoga reda ostaviše Milan. U gradu ostadoše ranjenici i bolesnici, zatim dobar dio ratne džebane, te vojnička blagajna, u kojoj je bilo znatnih iznosa određenih za platu vojnika. Posljednje čete, ostavljajući grad, mogoše vidjeti, gdje se kiti trobojnicama, gdje se saveznicima spravlja sjajan doček.

7. juna ude u Milan Mac-Mahon. Uz njega je bio jedan odio druge ratne divizije. Uz naj veće ga veselje primiše građani. Ovo veselje postigne vrhunac, kada 8. juna udoše kroz Simplonski slavluk u prijestonicu lombardsku Viktor Emanuel i Napoleon, a pratio ih je veći dio vojske.

Napoleonov proglas na vojsku sadržavao je pohvalu za vojnike, koji su bili odvojili u svim okršajima, a osobito kod Marenga. Francuski car primjeti, da time još nije dovršeno djelo talijanskog ujedinjenja, već da vojnike čeka još mnogo rada i žrtava.

U drugom proglasu na narod Napoleon je uvjeravao Lombardane, da nije sišao u Italiju da zadovolji svojoj ličnoj am-

biciji, ili da Francuskoj steče novih držina, već da pomogne hrabrom talijanskom narodu do žudene slobode. Zatim je pozivao stanovnike cijele Italije, da se sakupe pod zastave Viktora Emanuela, ponavljajući svoje obećanje učinjeno prije odlaska iz Pariza, da ne će mirovati, dok Italija ne bude slobodna od Alapa do Adrije.

U svojem proglasu na Lombardane Viktor Emanuel priznade ogromne žrtve, te je bila učinila Lombardija, da joj bude napokon moguće postaviti se pod bijeli križ od Savoje. On svečano obeća, da će se svojski zauzeti, da u zemlji zavlada red i blagostanje, te da će se uz svojega saveznika boriti dok Italija ne bude potpuno slobodna.

Magistrat Milana pozva odmah Viktora Emanuela, da u svoje ruke primi svu vlast, uvjeravajući kralja, da Lombardani imaju samo jednu želju, da budu njegovi podanici; da su to pokušali već g. 1848., ali da im se želja nije bila ispunila, tako da je rad ovog pokušaja trebalo tijekom jedanaest godina da podnese svakovrsna nasilja. Viktor Emanuel imenova na to generala Castelborgo vojničkim zapovjednikom grada, no nakoro ga zamjeni pravnik Vigliani.

Na uzmaku prama rijeci Mincio Austrijanac nijesu gonili saveznici, kojima je bila naj viša briga da prate njihove kretnje. Jedino između Garibaldijevih dobrovoljaca i Urbanove divizije dode do sukoba kod Seriate i Tre Ponti. Kako Austrijanci ostavljahu lombardske gradove, tako se oni jednodušno izjavljahu za Viktora Emanuela. Austrijska vojska, koja je sada stala pod direktnom upravom cara Franja Josipa, bijaše pojačana četama iz srednje Italije, Istrije i Dalmacije. Tako ojačana bila je obezbjedila sebi prijelaz preko rijeke Mincio, gdje je namjeravala da ponudi odlučnu bitku. Ali i Garibaldijevi su *lovci* bili dobili pojačanja, jer u njihove redove stupiše dobrovoljci sa svih strana. Njihova je nakana bila da se združe s *Apeninskim lovcima*, koji stajahu pod vodstvom Malechinija. Međutim se približavaše i peti odio francuske vojske. S njime bijahu i toskanske redovite čete i dobrovoljci, tako da su sastavljali po svojem broju posebni odio vojske.

24. su se juna Francuzi primicali, da razvide stanje neprijateljske vojske. Iznenada se nadoše pred Austrijancima,

koji, i ako se nijesu nadali nikakovoj navali, opriješe se hrabro neprijatelju. Krvava je i ljuta bila borba, a uspjeh za neko vrijeme neodlučan. U tom krvavom metežu pokaza Napoleon sav svoj strateški talenat. Zauzeće Solferina, te bijaše ključ cijele operacije, obezbjedi Francuzima pobjedu, a Austrijanci, iznemoreni, gotovo uništeni, trebalo je da misle na bijeg.

U isto vrijeme zauzeše Pjemontesci, svladavši skrajni otpor neprijatelja, na koje se baciše naperenim bajunetima, visočine od S. Martino. Tom prilikom pokaza talijanska vojska skrajni prijezir smrti, a Viktor Emanuel, koji se niti jedan čas nije bio udaljio iz kreševa, održa svoju riječ, da želi biti prvi vojnik talijanske neodvisnosti.

Zadnji traci sunca na zapadu obasjaše svojim krvavim rumenilom bojno polje, na kojem su saveznici slavili dvostruku pobjedu: Solferino i S. Martino. Gubici bijahu na objem stranama ogromni. Saveznici izvojevaše dvostruku pobjedu, ali je i skupo platiše.

Ova pobjeda obezbjedi saveznicima prijelaz preko rijeke Mincio, te se činilo, da se rat približava posljednjem činu. Saveznici sada trebalo je da istjeraju Austrijance iz glasovitog četverokuta tvrđava Peschiera, Verona, Legnano, Mantova. Iskustvo stečeno 48. opravdavallo je mnijenje onih, koji tvrdahu da tek sada počinje pravi rat. Ali zanos u savezničkoj vojsci bijaše toliki, da se i osvojenje toga strahovitoga četverokuta činjaše mogućim.

Dok je tako cijela Italija stalno računala na potpuni uspjeh vojne, proletjela je kao munja cijelim poluotokom vijest, kojoj s prva niko nije htio vjerovati, da je rat dovršen, a Napoleon pogazio svoju carsku riječ i postao nevjerom.

U večer od 6. jula posla Napoleon III., bez znanja Viktora Emanuela i svoje vlastite vojske, u austrijski tabor pobočnika generala Fleury, da izruči Caru Franju Josipu pismo, koje mu, pozivajući se na njegovo čuvstvo miroljubivosti i čovječanstva, nudaše primirje, e da se tako lakše uzmogne ugovoriti mir.

Napoleonov korak zapanji cijelu Evropu. Nakon tako sjajnih pobjeda, kad je već mogao da pobere plodove svojega rada, obratiti se pobijeđenom neprijatelju i prositi od njega mir,

takova šta povjest još nije poznavala. Ali ova odluka, i ako se je činila na prvi mah nenadnom, bila je već na početku ratovanja zamišljena od francuskog vjerolomnika i izvršena u zgodan čas. Mnogi historičari cijene, da je Napoleon, kad se upustio u rat s Austrijom, nehotice radio na korist Njemačke, tako da njegove pobjede od 59. bijahu uzrokom njegovog poraza od 70. Ali stvari stoje inače. Pronicavim svojim okom predvidi Napoleon uspjeh njemačke konfederacije, te ustajući kao branitelj narodnosnih prava i želja, hotio je upravljati tim pokretom, kad ga već nije mogao zapriječiti. Kad je Napoleon u sastanku od Plombieres-a Cavour-u rekao, da će rat puknuti u Italiji, a mir se potpisati ispod bedema grada Beča, računao je na zgodu, da mu Njemačka, slaba i raskomadana, ostavi slobodne ruke, da potpuno uništi Austriju. To mu je imalo stalno omogućiti, da se uspješno uplete u njemačke poslove, te da na temelju modernijih i pravednijih kriterija obnovi u Njemačkoj protektorat Napoleona I. Kad se pak ta hipoteza ne bi ispunila, bilo je na korist francuskog cara, da Austrija bude oslabljena, ali ne uništena. Austrija bi tako bila privezana uz njega i od straha njegovog mača i od njegove velikodušnosti, Italija pak, oslobođena njegovom pomoći od upliva Austrije, bila bi mu privržena s harnosti, te bi mu u koncerat evropskih vlasti donijela novu silu, dostatnu da ga podupire u obuzdavanju njemačke ambicije, ali nipošto tako jaku, da se postavi protiv njega. Pošto je i u jednoj i u drugoj hipotezi bilo za njega mnogo koristi, razumijeva se po sebi, da je već prije dolaska u Italiju računao i na sjajnu pobjedu i na povoljan mir.

Ratni i politički događaji dokazaše Napoleonu, da o izvršenju prve hipoteze ne mogaše biti niti govora. Francuski se vojnici bijahu pokazali smjeli, oduševljeni, i nijesu držali do pogibli i smrti. Dok je s te strane mogao biti zadovoljan sa svojom vojskom, mislio je strahom na posljedice, te bi nastale, kad bi njegovi vojnici bili samo jedan put poraženi. Osim toga u vrhovnoj upravi vojske vladaše naj veći nered, nepoštovanje i uzajamno preziranje. Bolje nijesu bile niti veze među nižim časnicima, od kojih su neki zastupali aristokratske tradicije iz burbonskog doba, a neki se zanosili idejama prve republike. Francuska, a osobito Pariz, samo površno pokazivaše oduše-

vljenje za carske pobjede u Lombardiji. Ovo površno oduševljenje nije moglo da ušutka zlovolju, koja se u prijestonici javljala na vijesti o smrti onih hrabrih vojnika, koji ostadoše na bojnem polju. Ovakovo raspoloženje zadavalo je Napoleonu velikih briga. Okrom toga korektno i junačko držanje sardinske vojske potamnjavaše njegovu slavu, jer hotijaše pripisati sve uspjehe jedino i isključivo sebi. Spomenuli smo, da se nije niti jednom riječi sjetio hrabroga Fanti-ja, koji je kod Magente dostojno stajao Mac-Mahon-u o bok. Nijesu mu manje brige zadavali uspjesi Cavourove politike, koji je iz Turina upravljao cijelim talijanskim pokretom. Uzimljući doslovno toliko puta istaknutu nesebičnost Napoleonovu, podupiraše plebiscite talijanskih gradova, koji se jedan za drugim izjavljivahu za sjedinjenje s Pjemontom. Napoleon se očito bojao, da mu takova politika ne osujeti njegove potajne namisli. K tomu ga uzruja i izvještaj carice iz Pariza, da držanje Pruske na Rajni opravdava svaku bojazan, te ga nagovori da se okoristi izvojevanim pobjedama, e da sklopi što povoljniji mir. Kada se uvjerio Napoleon o kritičnom stanju stvari na Rajni, smatrao je, da je došao zgodan čas da ostvari drugu svoju hipotezu, te s toga pruži ruku pomirnicu caru Franju Josipu.

Jutrom 7. jula izruči Franjo Josip generalu Fleury vlastoručan odgovor, u kojem pristajaše na primirje, te pozivaše Napoleona da odredi mjesto sastanku za raspravljenje o pogodbama mira. U svojem odgovoru iznese Napoleon pogodbe, uz koje bi se mogao sklopiti trajan mir, i predloži kao mjesto sastanku Villafranca. Franjo Josip pristane u načelu na predložene pogodbe. 11. su se jula imala sastati oba vladara, a već 8. istoga mjeseca potpisaše predstavnici francuske, sardinske i austrijske vojske primirje do 15. augusta. Napoleon javi to svojoj vojsci, te nadoda, da će se skoro povratiti u domovinu.

10. jula dođe u glavni stan sardinske vojske ministar Cavour. Doznajući, da je sklopljeno primirje, te da će za tim skoro nastupiti mir, gotovo da poludi od srdžbe. Prije svojega odlaska bijaše zabranio turinskim novinama da jave vijest o primirju, što novine i učiniše, prenoseći kasnije vijest iz francuskih novina, u kojima bijaše spomenut jedino Napoleon. To je bilo djelo političkog oštroumlja sa strane Cavourove, jer je ta-

ko mogao pred javnosti svaliti svu krivnju na francuskoga cara. Cavour se u razgovoru s Viktorom Emanuelom toliko zaboravi, da je kralj, e da spasi svoje dostojanstvo, morao prekinuti svako daljnje raspravljanje sa svojim ministrom. Isto tako trebalo je da čuje oštih riječi i princ Napoleon, koji je uzaludno nastojao da uvjeri Cavour-a, kako je daljnje ratovanje moglo staviti u veliku pogibao prijestolje Napoleonovo, te kako je za Sardiniju od velike koristi, što će dobiti Lombardiju, Parmu, Modenu i Toskanu. Ali sve te riječi nijesu mogle umiriti Cavour-a. Zatraži novi dogovor s kraljem, te ga stade zaklinjati da ne dopusti, da se primirje preokrene u mir; da sam nastavi rat. Kad njegove riječi ostadoše bez uspjeha, povrati se u Turin, ali prije prikaza svoju ostavku.

11. se jula sastade Napoleon s Franjom Josipom u Villafranca. Nakon jednosatnog pretresanja budu uglavljene pogodbe mira, te bijaše potpisan u Zürich-u 10. septembra 1859. Preliminarima u Villafranca rat bude prekinut. Pogodbe ovog mira, koji tako nenadno uništi sve nade Talijanaca, bijahu ove: Napoleon će i Franjo Josip podupirati ostvaranje talijanske konfederacije, čiji će začasni predsjednik biti rimski papa; car austrijski ustupa svoja prava na Lombardiju, izuzevši Mantovu i Peschijeru, caru francuskome, a ovaj će ustupljene zemlje predati kralju sardinskome; Venecija će sačinjavati dio talijanske konfederacije, ali će i na dalje ostati pod upravom Austrije; veliki će se vojvoda Toskanski i knez Modenski povratiti u svoje zemlje, ali bez tuđeg posredovanja; udijelit će se svakomu potpuna amnestija, oba će se cara obratiti S. Ocu, tražeći od njega da u svoje zemlje uvede potrebite reforme.

Ovi uslovi mira budu potpisani 12. jula. Viktor Emanuel postavi uz svoj potpis opasku: *U koliko se mene tiče.* Kaže se, da mu je tu klauzolu prišapnuo sam Napoleon. Ovako primajući proširenje svojega teritorija nije vezao ruke niti sebi, niti ostalim talijanskim pokrajinama, da se izjave za sjedinjenje s Pjemontom.

Napoleon se i Viktor Emanuel na to oprostije od svoje vojske. Naj prije podoše u Milan a odatle u Turin. 17. jula otputova Napoleon u Francusku. Viktor Emanuel bijaše svagdje dočekan s naj većim zanosom, a Milan se pokaza veoma umje-

ren u svojim iskazima simpatije prama Napoleonu, ali Turin nije hotio ni znati za njega.

Rattazzi preuze na se zadaću da sastavi novo ministarstvo, što je bilo potrebno nakon odступа Cavoura. Da se jasno pokaže, kako novi kabinet ne namjeravaše ni za dlaku odstupiti od nacionalne politike Cavoura, bude pozvan u ministarsko vijeće i La Marmora, o kojem bijaše poznato, da je osvjedočeni zastupnik Cavoura politike.

Odmah ćemo opaziti, da, osim druge tačke, svi uslovi mira ostadoše mrtvo slovo. Dogadaji su se razvijali bez obzira na ugovore.

Оцјена.

„Србобран“. Народни српски календар. За годину 1908. Уредио *Светозар Прибићевић*. Цијена 1 круна. Издање и штампа Српске штампарије у Загребу. 8 стр. I-XLII. и 148.

Овај календар, који је навршио већ петнаесту годину, — може се пунијем правом назвати популарном *народном књигом*, којему је и ове године његов вриједан уредник *г. Св. Прибићевић* поклонио толико бриге и рада, да није баш ни нај мање лошији, но је још бољи од прошлогодишњег календара.

Сталном рубриком „*народни добротвори*“ његује ова књига у народу идеју *меценаштва* као нај јаче материјалне полуге образовању овако маленог, сиромашног и са свију страна скученог народа, као што је народ српски. Доносећи уз вјерно и вјештачки изведене ликове досадањих мецената — красне биографије истих, буди овај календар пожртвованост у богатих наших Срба, указујући им примјерима пут и начин, како могу одужити дуг свога родољубља. До сада се може рећи, да су овакви чланци у овој књизи привиједили *српској просвјети* више, но што се може на први мах и замислити.

Од ликови заступљени су у овом календару ови српски добротвори: *Селизар Боборон, Миша Кресић, Тодор М. Симић, Каћарина Симић и Ђоко Симуновић*.

На првом мјесту доноси ова књига исторични чланак: Први привилегијални народноцрквени сабор у Крушедолу 1708. г.

од *Рад. М. Грујића*, који је описан вјерно и даје јасну слику положаја и политичких одношаја, у којима се наш народ налазио живући тада овдје. Исти чланак доноси снимак *синђелије* издане оц истога сабора.

Даље *Јов. Ж. Буџа* украсио је овај календар својом кратком, али врло поучном причом „У меџави“, која се одликује свим оним особинама, којима сјаје и остале овакове врсти приче доброг писца *Буџе*.

Од пјесама имамо „Американци“ од *Пере Будисављевића*, у којој се описују американске невоље и јади, даље народну пјесму „Приморска Ђевојка“ од *Д. Миковића*, која је добро дошла народу нашем.

Поред ових радова истакнућемо и чланак *Мирољуба* „Породица је главна основа нашем народном опстанку“. Писац исправља нај главније питање народа; *оснивање* породица, чланак оваков доћи ће добро сваком члану народа а писац је врло добро урадио, што се бавио нај важнијем питањем живота народњег. Дао бог да нас он са таким ваљаним радовима у овој књизи сваке године обдари.

У „Србобрану“ се сусретамо и са причом „Ђаволово крмче“ од *Милана М. Делића*, која је популарно и јасно обрађена тако, да ће народу нашем служити за ваљану *поуку*. Затим су двије српске народне каже: „Личке змије и Личка Груда од *И. Трпачице*; Св. браћа Кирило и Методије и Борис Михаило од *Д. Миковића*, приповијетке из народа „Наша рањава пета“ од *А. Прибићевића*; „За црних дана“ од *М. Ђурића*.

У чланку „Никола Беговић као васпитаћ“ од *Др. В. Бакића* народу се приповиједа о човјеку који му је сав свој живот посветио.

Има и неколико чланака за привредну и народну поуку као: „Нешто о раду пољачких (*Köllek Rolniczych*) Земљорад: Задруга“ од „А“; „Из живота и рада српске земљорад. задруге у Брачевсима“; „Из пчеларства“ од *Ј. Живановића*; и „Наш народни рад“ од *Ј*.

Књига има 50 прекрасних умјетничких *слика*, 50 репродукција слика и ликова, израђених фино у Срп. Штамп. у *Загребу*. Она је први завод у земљи и по њој можемо без *шућине*. Све су слике из садашњег српског народа или из прошлости. Ту су Срби — посланици из Далмације у Бечком парламенту: *Др. Душан Баљак* и *Михајло Бјеладиновић*.

Овај календар заслужује да се нађе у свакој српској кући као народна годишња књига.

Милан Павлов Јовановић.

Вуковар (Сријем).

БИЉЕШКЕ — BILJEŠKE.

Књижевност, Умјетност и Наука.

† *Spiro Brusina*. Умировљени унџ. професор у Загребу, *Spiro Brusina*, рођен у Задру 1845. године, умро је у четвртак 21. о. м. Постао је професором зоологије 1876. у Загребу. Писао је много дјела природословна, која су му прибавила одличан глас код цијелог уџеног свијета. Био је и управитељ природословног универзитетског музеја у Загребу и одвојио је откривањем нових шкољки. Године 1901 пошао је у мировину. Лакa му била црна земља и вјечна слава!

— *70.-obljetnica života Profesora Jagića*. Ове године 6. јуна врши проф. V. Jagić у Беџу 70 година живота. Нјегови ученици по Аустрији, Нјемачкој и Русији издavaju нјему на поџаст *Spomen-knjigu*, која се штампавa у Берлину.

— *Odlikovanje profesora L. Adamovića*. Dr. Lujу Adamović, p. d. u Beџu, био је одликован првом наградом, бива златном медаљом, на овогодишњој пољопривредно-ботаничкој изложби у Gandu (Gentu) у Белгији

Сада је позват у Montpellier да држи овог лјета предавања пригодом ботаничког конгреса. Надaмо се да ће се наш науџњак свакако одазвати овом позиву.

— *Muratove slike na izložbi u Zagrebu*. На југославенској умјетничкој изложби у Загребу наш дубровџанин Марко Мурат, академски сликар, про-

fesor на II. biogradskoj gimnaziji izlo-
žio је више слика између којих је „Lo-
pudska sirotica“, коју особито hvale,
jer је puna smjela poleta i tehničke
vještine. Овај нас успјех нашег умје-
тника врло радује те му џеститaмо!

— *Гарибалди и његово доба у „Србу“*. Прошле године 4. јула славила се у Италији стота обљетница Гарибалдијева рођења. Академија је наука у Београду била расписала награду на пријевод Успомена Гарибалдијевих. Кад је стјечај био већ затворен, професор италијанске литературе и језика Валтер барон Љубибратић ријешао се да пише своју радњу: Гарибалди и његово доба, те је обећао „Србу“. Тако је први комад ове врло занимиве радње био већ објелодањен у листу у његову броју 23. 1907., други у 6. бр. 1908, трећи доноси овај број „Срба“ и наставиће даље радњу.

Ова радња износи главне догођаје из живота Гарибалдијева и њихове везе с политичким догођајима у Италији, који започеше 1849. год. а довршише 1870. г., кад је освојен Рим, а Италија постала олободна.

Свраћамо розорност читатеља на ову занимиву радњу и не сумњамо, да ће је они пратити позорним оком до коња.

— *Dubrovnik slavljen u Novom Sadu*. Novosadsko srpsko занатлијско пјеваџко друштво „Neven“ даје у недјељу 31 (18) маја о. г. у Великој дворници „Majerova Hotela“ у Новом Саду својим џлановима и осталом грађанству

i gostima uz sudjelovanje srpske zanatlijske ženske omladine Zabavu s igrankom u *slava hiljadugodišnje dične prošlosti i u pomen stogodišnjice pada slobode Grada Dubrovnika*. Proslava i pomen slavnog Dubrovnika na dalekom Dunavu po sebi ima da u svim Dubrovčanima pobudi osjećaje iskrene harnosti; Još više što se ta Slava vrši starim dubrovačkim umotvorima, jer iza uvodnog govora predsjednikova predstavlja se dramatski spjev u tri prizora sa pjevanjem i sviranjem iz djela i odlomaka naj boljih dubrovačkih pjesnika: Gundulićeve „Dubravke“ i „Osmana“, Palmotićeve „Pavlimira“, Vetranićevih, Najškovićevih i Čubranovićevih maškarata, Marina Držića „Stanca“ i Marka Bruerovića koleda. Taj je dramatski spjev sastavio iz književnog predanja i istorijskih uspomena profesor Jovan Živojnović. Pjesme za pjevanje komponovao je i za orkestar instrumentovao g. Isidor Bajić.

Spjev se dijeli u tri prizora.

Treći je prizor: Bedemi grada Dubrovnika. Pomračenje. Pad Dubrovačke slobode. Lica su Vijećnik, Hercegovac, Marko Bruerović, sin franc. konsula u Dubrovniku, Vila, Gundulićev sjen, Glasnik, francuski časnik, franc. vojnici. Dogada se 31. januara 1808.

Zahvalni smo ljubaznoj i prijatnoj pomisli Novosadana prema Dubrovniku i stalni smo da tumačimo nama jednake osjećaje naših građana a nadamo se da će se u Dubrovniku ove jeseni dobiti ovaj spjev da bude proslavljena njegova 1000. god. dična prošlost.

— *Stječaj*. Srpska kr. Akademija Nauka u Biogradu izdala je dva stječaja za nagradu knjiga. Jedan je za

nagradu iz fonda D. Stamenkovića od 1000 dinara u zlatu. U djelu može se govoriti: 1. O Srpstvu i srpskoj misli. 2. O otačastvoljublju. 3. O vjeri. 4. O moralu i istini. 5. O radu i prilježavanju. 6. O čuvanju zdravlja. Djelo može biti originalno ili prevedeno. Rok je stječaju do kraja septembra o. g. Nagrađeno će djelo Akademija rasturiti po narodu u 25 000 egzemplara. Drugi je stječaj iz fonda M. Ž. Petrovića. Nagrada je od 600 din. u zlatu za najbolje djelo iz ekonomskih nauka. Izbor je i veličina spisa ostavljena piscu na volju. Rok je do 31 decembra. Nagrađeno je djelo svojina pišćeva, koji će primiti nagradu kad donese Akademiji 50 komada štampanog djela.

Nagrada za školske knjige. Raspisana je nagrada za Historiju i Zemljopis Herceg-Bosne u osnovnoj školi. Imadu se napisati dvije knjige za III. i IV. p. srpskih škola u Herceg-Bosni. Historija treba da bude sa slikama a Zemljopis da uzima zasebne karte Bosne i Hercegovine i srpskih zemalja na Balkanu. Rok je stječaju do 15. avgusta 1908. Nagrada je od 600 K za svaku knjigu. Knjige ne postati svojinom Velikog Prosvjetnog Savjeta u Sarajevu, koji je raspisao nagrade.

— *Srbi u Mađarskoj*. Po službenoj mađarskoj statistici ima 495.105 Srba. Ovim podacima ne može se pokloniti puna vjera i po bespristranom računanju ima 600 456 Srba a 200.000 Hrvata.

Srbi žive gotovo isključivo u tri mađarske županije, biva: u Bačko-bodroškoj 197.101, u Temišvarskoj 62.813 i Torontalskoj 186.231. U više drugih županija ima Srba rasturenih u manjini; i ima ih preko 10.000 u

Baranji, t. j. 16.246; u Krakosarenskoj ima ih 11.862, u Peštanskoj 10.703. Srbi su u većini samo u Torontalskoj županiji; u Bačbodroškoj županiji dolaze poslije Mađžara a u Temišvarskoj ima ih manje nego Rumunja i Nijemaca a više nego Mađžara.

— *Rugjo Bošković i graditelj Talijanac Piermarini.* Mnogima je poznato glasovito pozorište *Della Scala* u Milanu kao i kraljevska palača u *Caserta* blizu Napulja. Ali ne zna svak, da je Giuseppe Piermarini osnovao ovo pozorište i da je imao glavnu ulogu u gradnji napomenute palače, kao što je zgradio mnogo drugih lijepih zgrada. Ne zna također svak, da je bio naš Rudo Bošković, koji je otkrio u njemu, kad je bio mladić, izvanredne sposobnosti. Pošto se slavila stota obljetnica njegove smrti 18. februara ove godine (on je dakle umro 18 dana poslije ukinuća dubrovačke republike) kazaćemo nešto o njemu.

Piermarini se rodio u Foligno, talijanskom gradu u Umbriji, od oca trgovca, koji je svog sina bio uputio u trgovinu. Ali njegov sin *Giuseppe* često bi ostavio očevu trgovinu, pak bi se zatvorio u sobu da prelistava velike knjižurine o mehanici i astronomiji. Njegov se graditeljski dar zarana ispolji te on pored oskudice sredstava i velikim naporom zgradi glob. Tada jednom pade kroz Foligno naš Rudo, upozna mladoga Piermarini i pade da vidi njegov glob. Rudo se zadivi mladiću, reče mu da ga očekuje velika budućnost, progovori mu s ocem i nagovori ga da pošalje sina na nauke u Rim.

Mladić pade u Rim, nakon malo ostavi učenje mehanike i astronomije i počeo učiti arhitekturu u glasovitog i najučenijeg talijan. arhitekta Vanvitelli.

Kad svrši nauke Piermarini bio b se možda izgubio u kojem neznatnom gradiću ili selu, da se Vanvitelli nije njega sjetio nakon nekoliko godina, kad je gradio kraljevsku palaču u *Caserta*, te ga pozove da mu pomaže. Vanvitelli dađe smrtni udarac baroknom stilu, i bješe prionuo uz stari klasični stil, kojemu bješe vjeran i Piermarini. Kraljevska palača duga je na južnoj strani 253 m, visoka 41 m, ima 240 prozora po 37 prozora na svakom podu na čelu. Njegovu poljanu opkoljuju dvije zgrade za kasarne u eliptičkom obliku; one su duge 260 m. široke 21 m. a visoke 8½ m. Ove dvije zgrade nose dvije krasne tarase. Palača ima troje dveri, srednje uvadaju u veličanstven osmokatni vestibuo sa 64 stupa od sicilskog mramora. Odovle se vide četiri dvorišta, a svako je dugo 70 m. a široko 53 m. Na desno su časne stube ili basamaci, kojih ima 116 a svaki je od jednog komada mramora. Ima dvorska kapela bogata mramorjem i zlatom a urešena je sa 16 stupova. Dvorsko pozorište ima 12 korintskih stupova, što su držali da su od afričkog mramora izvađeni iz Serapidina hrama u Puteoli, ali su iz Sirakuze. Tu je svirao i gudio Paisiello, tu su se predstavljale Metastasijeve melodrame. Pozorište osim kraljevske lože ima ih još drugih četrdeset. Pozornica može se otvoriti i može se iza nje predstavljati na široku otvorenu polju.

Kraljevske su odaje veličanstvene, urešene slikama, basrelievima, drugim kiparijama i dragocjenim mramorjem; prva dvorica koju zove *degli Alabardieri* duga je 24 m.

Dvorski je sad veličanstven, ureden kao onaj u Versaillesu, sa stoljetnim drvećem, kipovima, vodoskocima, vo-

dopadima a za to je iz Maddaloni na veličanstvenom umjetnom vodovodu dovedena voda, koja teče kao rijeka. S velike tarase krasota je razgledati okolicu.

Vanvitelli ne gradaše dugo sam onu palaču: ne mogaše ino a da ne pozove 1765 Piermarinia k sebi u Kazertu, koji do njega postane tumačem i revnim sljedbenikom novoklasičnog stila. Kad carica Marija Terezija pozove u Milan Vanvitellia, ovaj povede sobom Piermarinia, pa kad se prvome dodija život u Milanu, preporuča za nasljednika Piermarinia, kojeg carica imenuje c. k. arhitektom, građevnim nadzornikom u Lombardiji i profesorom u Milanu. On se proslavi sa mnogo grada a nadasve pozorištem Della Scala, koji bješe naj veća zgrada ove vrste u Evropi; može sadržavati preko četiri hiljade gledalaca; dvonica je okrugla i veoma akustična te štedi glas pjevača što mnoga druga manja pozorišta teško umaraju. Piermarini zaslužan je za mnoge zgrade u Milanu. On sagradi čelo Brere i nadbiskupije, Zalagaonicu, uređi neke ulice i jedan odio grada, osnuje gradske sadove, osnuje kraljevsku palaču i jedno kazalište blizu njega i više palača, kao Belgiojoso. Izvan Milana čelo univerziteta u Paviji i sjemenište; kraljevski dvorac u Monzi, palaču lijepih umjetnosti u Mantovi i mnoge druge zgrade.

Za francuske provale Piermarini izgubi svoju službu i povuče se u rodni grad. Tu se opet počeo zanimati mehanikom i astronomijom kao u mladosti i tu i umre 18. veljače 1808. Foligno mu je rodni grad proslavio stotu obljetnicu.

Нове Књиге и Листови.

Проф. Милан Недељковић: Опћа Географија за средња училишта II. издање у Сремс. Карловцима. Срп. кат. штамп. 1907. Књига одобрена од Вис. Зем. владе у Загребу.

Извјештај главног одбора друштва за школску хигијену и народ. просвјештавање о раду 1906 г. Београд, штамп. Д. Обрадовић. 1907.

„Novo Sunce“, мјесећник за знаштену проучавање супернормалних психичких феномена. Уредник др. Gustav Gaj. Загреб.

Бој на Косову. — Сеоба Срба. — Црна Гора. Критика Руварчеве школе. Написао Јаша Помић. Нови Сад, Српска шт. Др. Свет. Милетића. 1908. Стр. 127. 8.^о Цијена 2 К.

Osveta. Pripovijest iz XV. v. Češki napisao: Dragutin Sabina. Preveo: Selim Rakošev. Sisak 1907. Štamp. Janjka Dujaka. Strana 35. Cijena 20 para.

A. P. Čehov i Crni Kalugjer, preveo Selim Rakošev. Zagreb nakladom prevodioca. Tisk. Br. Kralj. 1906. str. 40.

Хенрик Ибсен: Народни непријатељи, позоришна игра у 5 чинова, с њемачког превео Ст. Предић. Приказано у Новом Саду 27. новембра 1907.

Очигледна настава, по Д. Н. Heferstein, прев. Вој. Р. Младеновића, учитеља. Јагодина, штамп. Ђорђевића и Гилића 1907. Цијена 0-30. дин.

Калиграфски Узледи Вице Малешинца. У тврдим корицама са 20 прегледалица ћирилице, латинице и њемачког красописа као и дивних монограма. Набавља се код писца учитеља трговачке академије у Београду.

Српски Гласник политички демократски лист, српске радикалне странке. Ур. др. Мих. Богдановић Томић. Пакрац.

NA ZNANJE.

Pomenbroj (Spomenica) „Srd“ o stotoj obljetnici ukinuća dubrovačke republike (31. januara 1808) obuzeće **prvo pet brojeva** lista 1908. t. j. dva za januar, dva za februar i onaj 15. marta; imaće dakle naj manje **240 stranica**, jer je gradivo, koje su gg. Saradnici posvetili ovoj zgodi, **veoma obilno**. Ovo je gradivo i mnogo **raznovrsno** i stiglo je iz svih **naših krajeva**. A da Spomenica bude što zanimivija i ljepša, nijesmo štedili ni truda, ni troška, te će biti **ilustrovana sa više nego pedeset slika**. Tim smo naročito htjeli da ugodimo svakomu, koji je u „Srd“-evu kolu ili kao Predbrojnik ili kao Saradnik; **Spomenica će dakle biti odeblja i lijepa knjiga**.

Ko nije pretplaćen na list moći će dobiti Pomenbroj **za 4 Krune** na običnom papiru.

Divotizdanje u kromopapiru stajaće 5 K.

Molimo svakoga ko želi nabaviti Pomenbroj da ga **odmah** naruči

Upravi SRPSKE DUBROVAČKE ŠTAMPARIJE

Dr. M. Gracića i dr. — Dubrovnik.

JESTE LI   PLATILI

CP T SRGJ

Ako nijeste, požurite se na postu
i pošaljite novac

Administraciji „SRGJA“ u Dubrovniku
naznačujući na kuponu za koji rok plaćate za ovaj list.

 Molimo naj ozbiljnije Gospodu Predbrojnike,
koji još nijesu podmirili predbrojbu, ma i da smo ih već
jedanput, štoviše dvaput naročitim po-
zivom opomenuli, da nam svakako tije-
kom ovog mjeseca poštanskom naputnicom po-
pošalju predbrojbu.

САДРЖАЈ. — SADRŽAJ.

1. САФИР и ЗОРМЕНА (пјесма).
Радомир Кр. Орлински. str. 176
 2. GOSPAR DŽORE (Dubrovački oridino).
Živko 186
 3. ПОЈАВА САТАНЕ У ЛИТЕРАТУРИ (1).
Проф. В. барон Љубибратић. 190
 4. KAD JE RUŽA PALA (пјесма).
Ermenegild Božić. 197
 5. GARIBALDI I NJEGOVO DOBA (5).
Prof. W. baron Ljubibratić. 198
 6. ОПТИМИСТИЧКО-ФИЛОЗОФ. СТУДИЈЕ (1).
Др. Ј. Кујачић. 214
 7. БИЉЕШКЕ. — BILJEŠKE 219
 8. СПОМЕНИЦИ ДУБРОВАЧКИ.
А. Бучетић. 221
-

Год. VII.
God.

ДУБРОВНИК, 31. маја 1908.
DUBROVNIK, 31. maja

Бр. 10.
Br.

САФИР и ЗОРМЕНА.*

Спјевао Радомир Кр. Орлински.

I.

Тамо, гдје се зраци сунца
У Гангесу светом мију,
Хималаје те с врхунца
Бисер-росу с цвијећа пију;

У бајноме Хиндостану
Гдје вјечито цвијеће цвјета,
И гдје с неба слатку ману
Посу жедна уста св'јета;

Гдје тишине света крила
Ваздух носе ароматни
И свемира вјечна сила
Моћни диже престо златни;

Гдје облаци позлаћени
У небеса куле праве,
И у морској бијелој пјени
Огледају сјајне главе;

Први пурпур-зрак ту просу
Из њедара рујна зора,
Животворну изли росу
И позлати вијенце горџа.

Прву ту је земљу така'
Страсни пољуб сунца сјајна,
Копрену јој свуче мрака
И распучи њедра бајна.

Цар вјечности ремек-дјело
Ту погледа од свих прије,
Непресушно створи врело
Уњ вјечите поезије.

Јер у кристал - бистре чесме
Гангес рађа пјене свете,
Рајске птице поју пјесме
А сирене, нимфе лете.

* Основа је овој поеми у неколико приповијетка В. Вагнера (Мудлике Кота), која је написана прозним стилем, али с друшћом композицијом, која је мјестимице и банална, те сам према својој пјесничкој машти многе чинове изоставио и замијенио другом грађом. Приповијетку сам обукао у пјесничко руко. Догађај сам пренио у оријент, описујући богато и раскошно подножје величанственијех Хималаја око цвјетнијех обала свете и божанствене ријеке Гангеса, јер ми је најмилије било, да су ми јунаци поеме родом из њедара распаљивог, чаробног истока. Поеми сам дао име „Сафир и Зормена“. У дијалозима између јунака и јунакиње износим двије крајности и одјелите погледе на свијет, живот и мирисну љубав, која свијетом доминује. Поему посвећујем блаженој, предрагој ми Сјенки Зелидиној.

Радомир. Кр. Орлински.

Кроз прашуме тамо бајне
Бенгалије теку воде,
Покрај којих руке тајне
Ткају ћилим од природе.

Сиједи бајам тамо цвјета
Под чаробном сјенком граи,
Ту је извор пића света
И небеска слатка мана.

Ту у давном добу цвјета
Царство једно срећно, славно,
Гдје најсилниј' владар свјета
Цар *Бендереј* влада давно.

Јединица кћер му мила
Урес бјеше царских двора,
Дражеснија него вила
У пјенама чистим мора.

Нигдје људи чара њена
Не видјеше на свијету,
Јер прекрасна тад *Зормена*
У младости бјеше цвијету.

Ал' ју туга много пута
Спопадале — тешики јади,
Тужи, плаче, свуда лута
Анђеоски створ тај млади.

Цар Бендереј кћерку жали
И њеном се јаду чуди,
Мисли, како да у шали
Развесели њене груди.

У раскошне своје дворе
Он нареди будалама,
Да му кћерку разговоре
Свирком, шалом и играма.

Залуд бјеху игре разне —
Красне пјесме, свирке бајне,
Зормени су груди празне,
Нико не зна њене тајне.

Цар мудраце тад чувене
Од — свакуда дозва к себи,
Од њих који јад *Зормене*
Да са срца диг'о не би.

Тридест и три дана пуна
Мислили су сви за бајну,
Најпослије први туна
Мудрац откри своју тајну.

Да принцезу одвест' треба
Преко гора — преко мора,
Гдје су чисти зраци с неба
Пурпурнија исток-зора.

По горама и шумама
Она сумор, јад ведриће,
Што јој груди њежне слама,
Тек весела тада биће.

Други рече: Голог трупа,
Сјајно сунце кад исходи,
За три дана да се купа
У студеној, бистрој води.

Божја вода њој ће чиста
С душе дићи тугу, јаде,
К'о прашину роса с листа
Са ружине квоје младе.

Трећи мудрац *Сафир* млади
„Знам, принцези што је!“ рече,
„Јасни су ми њени јади,
Знам, на срцу што ју пече!“

„Седмогласне птице бајне
У градини зачух гласе,
Бож'ја птица мени тајне
Јави, како да се спасе.

Дозрело је срце ружи,
Тражи љубав милог друга;
За љубављу топлој тужи —
То јој дајте, Прох' ће туга!“

Кад прекиде *Сафир* млади,
Ста од туге, вије чудо;
„Од цара ће снах' нас јади,
Неискусни за то, лудо!“

Мудраци се насмијаше
На његове мудре зборе;
Један другом руке маше
И *Сафира* страшно коре.

На један пут цара ето,
Отвори се широм крило,
Иза врата он чу све то
За његово чедо мило.

Страх ухвати њих све тада
И у лицу сваки блиједи;
Цар *Сафира* зовну млада
Измећ' свију глава сиједи.

„О мудраче — млад *Сафире!*
Теби хвала измећ' свије!
Из усти ти мед извире
Мудрост твоју свако пије...“

Јединици милој кћери
Ти погоди право што је,
Отвори јој срећи двери
Кључем мудре ријечи своје!“

II.

Цар *Бендереј* к себи зове:
Са свих страна царевине
Краљевиће, витезове,
Књажевиће, властелине,
Тим гостима нема броја,
А господског сви су соја.

У царскоме двору сјајну
Посједаше сви за stole;
Цар дозива кћерку бајну,
Коју гости сви ту воле,
По шареном, свилном сагу
Јединицу води драгу.

Тад *Бендереј* зборит' стаде:
„Гледај, кћери, госте часне
Витезове красне, младе,
Царевиће — круне јасне;
Изабери себи мужа,
Јер ти сваки руку пружа!“

Сви се њојзи поклонеше,
Зормена их гледа сјетна,
У очима њеним пише,
Да с ниједним није сретна;
Гости одма сви застријепе
Од царева кћерке лијепе.
„Ко је онај, оче мили?!“
Кћерка оца свога пита,
„Он је сличан горској вили
Сва је ништа при њем свита;
Моје срце њега жуди,
Пуцају ми за њим груди!“

„Мудрац *Сафир* он се зове,
Знади, он ми савјет даде

Да позовем госте ове,
Што ће лијечит теби јаде;
Све ми каза туге твоје,
Сад испуни жеље своје."

"Зовни ми га, бабо слатки!"
Сад *Зормена* оца моли,
„Да проведем с њим час кратки,
Јер ме срце за њим боли,
Испуни ми жељу ову!"
Тад *Сафира* њој позову.

Чаробнога што је лика,
Сад принцезу сваки гледа,
Кд анђелска да је слика
У рајскоме, вјечном стању,
Па свим срцем пуца с јада,
Гдје свијеа набе ману;
Зормене се чудећ' чуду,
Гдје изабра једног луду.

III.

Зормена.

"Млад' *Сафире*, кажи сада:
Зашто сунце све не грије?
Зашто вјечно радост, нада
У човјеч'јем срцу није?
Јела прије медна, слатка
Што поспану горка, љута
Иза доба брза кратка?
Зашто туге више пута
Човјечје срце море?
Што умукну пјесме бајне?
И богате што одоре
Омрзну нам и колајне?"

Сафир.

"О *Зормено*, чедо красно,
Сад ће теби бити јасно!

Прах, пепео за то што је
Нашег духа грешна скриња,
Ништа стално, све смртно је...!
Душа наша тек протиња,
Угаси се, труне т'јело;
Сјајне очи — ведро чело
Брзо тамни — земља буде,
Све су лажи и заблуде...!
Одреци се! Све остави
Лажне наде и љубави!
Све је пепо и прашина!
Све је сјенка и таштина...!"
Бројанице прстом ниже,
И к *Зормени* ступи ближе.

Зормена.

"Сласт земаљска има једна,
Која никад не пролази,
То је радост рајска — медна,
Што на земљу вјечно слази;
Тај мирисни цвијет убав'
Жарка слатка јесте љубав.

"То су стубе, које воде
У лазурне неба своде,
С небом вежу земљу ову
Као сужње у окову.
Сјај презирем царске круне,
Само жеље нек' с' испуне!
Ја ти дајем: срце своје,
Своју душу — живот — срећу,
Младост и све нек је твоје,
А за тебе и умр'јећу...!
Љубавњу се кунем светом
И љепоте моје цвијетом,
Небом, земљом, вјечним гробом,
Само вјечно да сам с тобом...
Гдје љепота сваких мјесто;

Робиња ћу твоја бити,
Спреман ти је други престо,
Рука творца кога кити,
Рајске птице да нам поју
По бенгалском перивоју."

Сузе точе њој из ока
Надимљу се бјела њедра,
Попут ватре лице гори,
Ил' небеса кад су ведрa:
Као пурпур од истока
У прољетној, мајској зори,
Ил' јабука светог раја,
А очи јој пуне сјаја.

Сафир.

"Не кушај ме, царско чедo,
Јасне су ми жеље твоје,
Ко се њима не би предo?
Срце твоје ватрено је;
Љубав ти је силна, слатка,
Али та је радост кратка.
Љубављу се ја не снажим,
Већ покоја вјечног тражим,
К пристаништу срећног мира
Душа тежи сад *Сафира*.
Земска љубав плане, мине
Кô прољећно, красно св'јеће,
Кроз пољане и долине
Ког божанска роса кропи;
Као восак меке св'јеће,
Када пламен затрепери,
У горућој сјајној маси
У нама се љубав топи;
Као зв'језда она плане
У лазурној неба сфери,
И за час се све угаси,
Од свег тога што остане?
Шака праха и пепела,
Кога створи ватра врела..."

Зормена.

"Не гаси се њубав права,
Све до ледног гори гроба!
И плам јачи све то дава,
Од младога почев доба!
И за гробом пламти она
У небеска, света лона,
Гдје сливена срца два су,
Радују се бож'јем красу..."

Сафир.

"Ој *Зормено*, то је гатка!
Неистина и сујета!
Љубав није тако слатка,
Већ отровна чаша клетa!
Ко њезиног пије слада,
Пре времена тај пропада."

Зормена.

"Ти се вараш, о *Сафире*!
Вјечни живот траје горе;
Наше тјело кад умире,
Сали нам се одма душа
У блажене, вјечне дворе,
Гдје божанске сласти куша;
Гдје немаде хладне смрти,
Већ под сјенком рајских врти
Њу питају плодом, пићем,
Вјенчају је с вјечним жићем...
Животу је љубав круна,
То је чаша света пуна,
Ко је до дна не испије,
Тај радости им'о није!"

Сафир.

"Нек у теби вјера гори!
Нек ти младо срце грије!
Нек ти љубав срце мори,
Што божанске сласти пије,
То је твоје доба сада,
Што ти тражи душа млада!"

Али душа моја сноси:
 Бол, несреће, безброј јада;
 Кад ми живот смрт покоси,
 Уживаћу вјечно срећу
 У небеске свете дворе.
 Као љиљан у прољећу
 Вјечног жића на изворе
 Кр'јепиће се младост моја
 Сред небеског перивоја."

Зормена.

"Чуј *Сафире* мудри, млади,
 Твоје срце од камена
 Студеније јесте, знади!
 Твоје очи крије сјена.
 Те не видиш вјечни живот,
 А земаљске не знаш сласти,
 Кад у среће свети кивот
 Ти не желиш к'о пјан пасти!
 Иди, питај камен б'јели —
 Кам *алашир* зове тај се!
 Да л' он живот, љубав жели,
 Хити! тражи! ил' покај се!"

IV.

Поклони се *Сафир* таде,
 Оде тражит' *алашира*,
 Одговора да му даде.
 Путов'о је пунан наде
 Кроз све краје од свемира;
 Љубавне га воде тајне,
 Зормене се сјећа бајне.

У њедрима шума мраћни'
 Продираше много пута,
 Шиљао је поглед зрачни
 У њедарца тамног кута;
 У дубине плавог мора
 Ронио је путник млади;

На врхове вјећних гора
 Излазаше без умора
 На крилима жеља, нада;
 Мјеста, пустош којим влада,
 Уздасима силним кади,
 А из груди својих млади',
 Из ватрених својих груди,
 Као да их из сна буди.

У очају када пану,
 Он *алашир* нађе б'јели,
 Из ока му суза кану,
 Као да га ко ув'јели,
 А радост му срце прели;
 Камену тад *Сафир* вели:
 „*Алашире*, бијели каме!
 Од искона твога лако
 Што почиваш вјечно тако,
 Непрозрачне од кад таме
 На св'јету те скрише зломе?
 Кажу тајну срцу моме!
 „Да ли желиш вјечног мира?
 Из камена *алашира*
 Човјечји се глас пробуди,
Сафиру се младом чуди.

„Иди! питај плава мора,
 Горски извор, бистре воде,
 Куда лаки чамци броде,
 Код њих наћ' ћеш одговора!
 На дну питај шљунке глатке
 Залеђене ријеке слатке,
 Кад оклопом стење зима,
 Да ли добро тад је њима!

„Повјетарац са валима
 Не игра се њеним тада,
 А мјесеца, сунца зрака

Не трепери тад у њима,
 Што живота нема знана,
 Она с тога дуго страда,
 Јер окопњет није јака.
 О *Сафире* мудри, иди!
 К прекоморском дубу горе,
 Који чами на врх' хриди
 Триста тридест има љета,
 К'о да вјечну стражу стражи,
 И питај га, шта га снажи;
 Да ли њега јади море,
 Што усамљен од свијета
 За стрмену везан стијену
 У густоме своје сјену
 Од створења вијек проводи,
 Такав живот да л' му годи?"

Мудрац *Сафир* тада оде,
 Пита р'јеке, морске воде,
 Пита створе, које сретне;
 Под зеленим дубом стане,
 Кога ките хвоје цвјетне
 Ширећ сјенку на све стране
 И широка баца хлада
 Око себе свукуд тада.
 „О кажи ми, стари дубе,
 Сит да ли си дугог вијека?
 Твоје гране живот губе,
 Смрти коса њих већ чека;
 Оне желе брзо с тобом
 С леденим се састат' гробом,
 Слатки покој да проводе
 Под вјечите, тамне своде.“

Тад гранама дуб шумори,
 И мудрацу ту *Сафиру*
 Људским гласом проговори
 О његовом вјечном миру:
 „Неразумни чуј! *Сафире*,
 Ко ме живот мио није,

Свако жали кад умире,
 Када чашу смрти пије,
 Али воља није мене,
 Те сам свезан на врх ст'јене!

„Ја судбину кунем клету,
 Кад би моја жеља била,
 Прхнуо бих по свијету
 Као шева, када крила
 Вије своја над облаке —
 И извија пјесме сваке,
 Кроз ваздушне те просторе
 Свога творца славе горе.
 Иди! питај пјевачицу —
 Шеву красну, пољску птицу,
 Да ли живјет' вјечно жуди,
 Ид', *Сафире*, сада луди!“ —

V.

Млади *Сафир* као луда
 Лутао је самац свуда;
 Одговара свака тварка:
 Да живјети вјечно треба
 И да љубав чиста, жарка
 Најљепши је дар са неба...
 У лет спази шеву бајну,
 И њу пита за ту тајну.

Седмогласна шева збори
 И *Сафира* мудрог кори:
 „Срце моје ти искуби
 Из њедара, које љуби,
 Кад остану празне груди,
 Шта ће њих тад да разбуди?

Ког тек свети огањ крави,
 мјесто срца грумен леда,
 Студенога ти остави,
 Прије тога срце моје
 Одговора теби не да!
 Нек' умилне пјесме поје,

Док у грудма срце бије
Љубав, живот нека ми је!

Узлетаћу на врх горе,
По ливадам' вити гњезда,
Кроз небеске свуд просторе,
Ближе сунца, — сјајних звјезда
Долетаћу на крилима,
Слушат' пјесме серафима,
У заносном томе лету
Дивићу се божјем свјету!

Изнад мене сунце грије,
Лазурни се свод налази;
Вјечни живот тамо ти је!
Анђелска ми крила да су,
Прхнула бих тад ја к стази,
У умилном пјесме гласу
Одлећела те бих горе
Вјечног жића на изворе..."

Тад се *Сафир* свега сјети,
И цареве ћерке лијепе,
Самог себе поче клети,
Што му очи бјеху слијепе.
Срце за њом куцат' стаде;
Пуном среће, жеље, наде;
Дивној крену сад *Зормени*,
Да добије — да промијени
За сујетку и за гатку
Живот вјечни — љубав слатку.

VI.

Већ су прошла многа љета,
Од кад на пут *Сафир* крену,
Да испита тајне св'јета.
Жели виђет' *бај* — *Зормену*,
Жели мрсит' косу њену,
Лице, очи да јој љуби;

Са усана да јој пије
Сласти свете, много слађе
Од внектара — амбросије;
Тако живот да не губи,
И да љубав вјечну нађе,
Ту највећу свијета силу
У њезином топлом крилу.

*

Из санка се *Сафир* буди,
Око себе свуда гледа,
Почеше му дрхтат' груди,
А студен к'о грумен леда
Тужи, плаче — сузе лије,
Лице гребе — груди бије.

Пустаре се непрегледне
Врели пијесак пружа свуда,
Те му пече ноге биједне;
Од силнога пута — труда
Своје т'јело да оснажи,
Вите палме сјенку тражи.

Путовѝ је много љета,
Преплив'о је много мора,
Многе краје прође св'јета,
Тражећ' свога красног створа.
Босе ноге камен газе
И већ дође до оазе.

Над водом се у оази
Он нагиње кријепит' т'јело,
Ал' у бистрој води срази
Сиједог старда тамно чело.
Избраздано лице блиједо
Он је дуго — дуго гледо,
И протрља очи тада,
Даље крену препун јада.

Ишао је дуго биједан,
Лутајући по пустари,
Док га сrete старац један,
Сијед ко он бјеше стари;
Запита га *Сафир* тада:
„Цар *Бендереј* да л' још влада?”

Пастир гледа, па се чуди,
И *Сафиру* ста да збори:
„Не знаду га ови људи,
Срушени су њему двори,
А за тога цара славна
Од старих сам слушо давна.”

Осврну се *Сафир* тада,
Развалине виђе пусте,
И сјети се дворa сада,
Перивоје цв'јетне, густе
Већ не види пуне хлада.

Сва што му је у памети —
И *Зормене* сад се сјети,
Па свој живот поче клети.

Од тешкога јада тога
Срце њему плаче, тужи,
Заклеца му слаба нога
На земљу се к'о сноп пружи.
Смрти страшне ту се сјети,
С косом која к њему лети.

Над њиме се сјенка врти,
На образе пада блиједе;
Рука пружа пиће смрти,
У вјечност га да одведе;
За љубављу, жићем плаче,
Док га пољуб смрти таче;
Очи му се заклопише,
Будио се није више.

GOSPAR DŽORE

— Dubrovački oridino —

(2) Ispor. br. 6. Srgja.

Živko.

Družina se pogleda, kao i nehote mučke, i svak je vidio svoj obraz u obrazu svoga druga.

Mihoč odvali prvi:

— Ovo nas je Bog pedepsô radi Barovića! Nije pravedno, da sve panë nama na leđa, valja bome da se i ostali popišmane.

Baro:

— To si htio kazati porefene, je li, rakatežu od sira? Dobra mu je ona.

— Svemu je kriv kučalica — pogleda Mihoč na Bada.

Na to ée Bado:

— Platiće on to meni, razbiću mu onu nosinu kao kljun u buča (ušare).

A Baro:

— Utamah nam je soliti bez ovna, nego se valja *porefeniti*, pa da gospoda plate za rodaka gospara Džora Beteru. Sad je Džore negdje u *busima* (šetnica), obegleiše i obiglava oko kuće gospara Džora, pa da ga dostignemo.

I prisnažu uz *krivu* ulicu, pa s *gaza* ugledaju Džoru gdje omjera hoće li kroz *buse* ili na gornja vrata. Pođe s druge strane, kao da je došao iz grada kroz *njive*, a Baro će brže bolje mimo mlinicu na gornja vrata, jer kmeti ne smiju šetnicom kroz *buse*. To je prekrčila po sto puta gospoda Mare. U gospara se Miha kuhalo, peklo i *prigalo*, jer su mu došli na videnje iz grada: gospar Fačenda s gospodom i, čini mi se, gospar Altesti. Bili su na posjedu s gospodom Marom, a gospar se uzmotao po kući, te naređuje i određuje. Baro je bio sve razumio, a u to eto ti na *kortu* (dvor) Džore.

— Evo i vraga rogatoga — reče gospar Miho, izvadi ovoga puta *cvanciku* (67 helera) u tvrdu i tisne je Džori.

— Danas sam ti u poslu, moj Džore, nemam ti kad ni prikrstiti se; pođi na objed u Mare Barove u selo.

Džori je *zalampala* (pala kao iz neba) tvrda *cvancika*, a nije znao ni pô mise, pa je nekako bio prezadovoljan, ali će mu Baro namignuti put kuhinje, i Džore ti ugleda gdje se peče i vari, a miris, ē da ti se duša vrati!

I onda ti je istom razumio gdje zec leži.

— Džore, znaš mi se ulagivati ali ne znaš kazati: „Moj rođače, a ne moj Džore! Ne bih ti danas otišō u drugoga na objed, da mi daš *dupiju španjolu* (gotovo 100 kruna). I ostajem ti ovdje do večeras, a da se zna da si jednom pozvō na objed i rođaka Džoru. Tad pristupi Baro, a gospar Miho ljut, e bi se o nj i ernokrug otrovao.

— Došo sam, gosparu Miho, da snesem na more onu *česćelu* (košić) *kunaca* (hljebac dvopeka) što ćeš poslati po meni uzgrede u grad.

— Čobo, neka ti prebroji babe dvijesti i peset *para kunaca*.

I uputi se Baro s punom *česćelom* uz vrhe, a sve namiguje na Džoru. Kad je bilo niz *jaz*, posrne kao nehote — i puc *česćela* saspe se preko vrata i zagrohoću kržotine hljebaca.

— Ajmeh meni (zaleleče od vraštva) slomio sam ruku!

I počnu kupiti kržotine, a Baro jekuće kao od ljute bolesti.

— Jadan čovječe, kako si mi se to udrio? Reče gospoda Mare i dade mu za strahu kupicu grke rakije.

A Baro će sam sobom:

— A sad izbrojite, ako vam se čini, koliko ima *para kunaca*. Hm, to će vam naj bolje znati kazati Bado i Mihoč.

I tako su se *porefenili*, biva platila su gospoda za sretnoga Džoru, koji je u promjeni gospara Miha taj dan bio na gospodskoj trpezi.

K večeru se ispod sela sunula lada na četiri vesla s onom gospodom, a vozi Baro i ostala družina. Smiju se gospoda na Džorinu napitnicu gospodi Mari, koja je tanka i visoka kako joha u posatu (opkop pred gradom D.), a Miho kako divlji orah na Brsaljama.

Ni Hidža nije zno bolje retoriku...

— On je *figura stravaganta* i čini *figura stravagantissima* u retorici i u životu. (Lice nastrano i u svemu ti je veoma nastran).

A Džore će uskrsnuti, kao *Deus ex machina*, ispod prove: (kljun lade).

— Džore je gospodar od gospodar, pa iza propasti republike sve je postalo malahno, a osobito neka gospoda, moji rodaci, koji znadu za retoriku koliko moj Grujo (nadime Baru) za *metafiziku*. Jeste li me razumjeli?

Bili su opareni, pa nijesu znali s koje će strane, a osobito i je boljelo, jer su bili na domak Gružu, a Džore se uz to uspeo na *provu* kao *pulina* (kip na kljunu lade). Istom se *usidrili* a bilo je pričeku kod *bôte* (mjesto u Gružu), pa će njeka mlada vladika:

— Evo nam, Bogu hvala, i Džore, dosad je bio prazan grad bez njegove *presence* (nazočnosti).

— Evo nam i Džore, je li? A ne *dunda*, majčina brata? Da znadu u gradu za Džoru da je mahnit, ali svi ne znadu, što mi je jako žo, da je moja *nepuča* (sestrična) *luda* kao *sipa* (mekušac).

I nestalo Džore, jer mu nije bilo stalo za neke *moderne* gospode i gospare.

To je bilo u večer u subotu, pa Džore prenoćio s Barom na Pilama u Boža Ukropine i uranio da u Gospi sluša svetu misu, jer odlučio da ga iskrcaju na Lopud, gdje mu je to blaženo imanje, taj crni *fedekomis*.

Po gradu se govorilo, da je došao Džore, jer ga je svoj-bina daleko držala od grada, pa bi rijetko s Lopuda.

Kad je s Barom izlazio iz Gospe, nekakva će Prijekarica, kao od davalije:

— Gosparu Džore, molim vas, je li svršila misa od *vilana*? (seljaka).

— Da, lijepa Katice, svršila je sad misa od *vilana*, a počee ovaj čas naša misa od k....!

Džore je onaj dan zaimao konja u Andra Đurašića i jahao po placi, a pred njim Andro s čibukom od *antipa*, a u njemu dva aršina. Debeo čibuk, a lula kao grijanica.

To ti je bilo kao o pokladima; nije bilo čeljadeta, a da se ne nagleda Džora, da se nasmije.

Dok se Džore provadao po placi, Baro će ti zajedriti pod selo, kaonuti što on nije znao voditi kola *slerima* (liskama) po gradu.

I Džori se brže dodijalo da se smuče po ulicama i gladan i žedan, jer niko ne da bez novaca, a što će grad za dinar? Po selima je za njega naj bolje, gdje su bareni dobra čeljad.

Rođak mu je Betera prolazio na dan pô evancike, a drugo mu nije htio dati, pa da erkne i na sred puta.

Bili su ga eto svi odbjegli, pa se jedne noći smučao kao prebijeno pseto po Prijekomu, gladan kao gladna godina. Sve je u sebi njamio onu staru: *Homo sine pecunia imago mortis* (čovjek bez novca prilika smrti). U to kucnulo na zvoniku ponoća i Džore se sjeti svoga prava, te dobro udre dlanom o dlan.

— „*Felice idea* (sretna misao), zvonilo je ponoća i sad je ovaj čas nastô drugi dan!“

Dode pred *kortu* gospara Betera, svoga poštovanoga rođaka, i zazvoni štogod je imao snage.

Ukaže se na prozoru u noćnoj bijeloj kapici sam gspar i zapita:

— Ko *sekava* (smeta) sad u gluho doba?

— Ko? Rođak Džore ne *sekava*, nego ište svoj *dirit* (pravo), zvonilo je davno ponoća, pa me eto ide po pravu ono j..... pô evancike.

I valjalo mu je dati i na silu, jer je Džore bio razbudio po Prijekoga radi svoga dirita.

Sutradan opravio je još goru u žudioskoj ulicu malomu Salamunu, biva činio je da mu ostane sva familija bez objeda, a to na Purim.

Uvukao se preko krova i bacio mu u lopižu krišku krmetine, pa kako da nije njegov posao, izišao na ulicu i svakomu pripovijedao kako je Salamunova službenica bacila u lonac pračevine, te će se opaganiti.

I valjalo je jadnomu čovjeku dati Džori sve to milosti božje, a da ga prestane zadijevati pred svijetom. Ovo je bilo preko svake mjere, pa ga je trebalo čiknuti iz grada. I *usijeri* (redari) su ga spratili iz grada, da ne smeta građanima. Kako bilo da bilo, on je sutri dan pao na konak u Vrbicu kod Zatonu, a to je znak da se preveo ili su ga činili prevesti preko Rijeke Ribarice.

ПОЈАВА САТАНЕ У ЛИТЕРАТУРИ.

— 1 —

Проф. В. барон Љубибратић.

Већ од давних давнина овај видљиви свијет намеће човјеку са својим разноврсним појавима ријешење многих проблема, које често пута и узалудно куша да протумачи. Свјетлост те га развеселаује; доброта те му душу осваја; нека сила створитељица, коју свуд око себе и у себи осјећа, све то побуђује у њему помисао на једно неизмјерио добро наднаравно биће, које он називље Богом. Али с друге стране примјећује, да за свјетлости долази тмица; да након нај дубље тишине настаје олуја; да зло и опакост често упропашћује добре; да у свијету влада и нека сила разоритељица. Ове појаве приписује неком злом бићу, те га називље С а т а н а. И овака борба између Ормузда и Ахримана, међу принципом добра и зла, није још докончана, и ако богови попримише тијеком вијекова друга имена. Змија старозавјетне објаве још увијек налази мјеста у свемиру, ма да у подређеној улози, и пошто је на Голготи био уздигнут крст на којем је умро Бог-човјек, да скрши силу и премоћ пакла. Као што Јехова није него еволуција, боље говорећи метаморфоза Ормузда, исто тако мора да уза себе трпи и Ахримана, с којег се узрока чини оправдана и ријеч шпањолска: *Destras de la cruz está el diablo*.

С а т а н у сусрећамо нај прије на религиозном пољу, одакле га човјек тијеком времена пренио и на поље умјетности. Његова улога с почетка не бијаше подређена, ма да не бијаше порекао свој првотни карактер. Умјетници и пјесници покушаше да тој појави удахну особити живот, да заодјену месом хладни костур, што им потпуно пође за руком. Опремљен наравним и наднаравним елементима, одразиваше С а т а н а религијска и филозофска начела свих вијекова. У старо доба инкарнација зла постаде у средњем вијеку страшило човјечанства, да у доба Ренесансе

спаде на просту комичну фигуру. Из овога га положаја отеше Гете и Бајрон, а потпуно га рехабилитовао Кардучи.

* * *

Дуализам се у вјери опажа већ и у примитивних народа. У Акадера зли су дуси представљени као пакосна бића, која човјеку чине само зло, а не познавају ни милости ни сажалења. Вјеровање у демонска бића бијаше у Асираца и Вавилонца извором мађије, што се у европејских народа очитује у њиховим причама и легендама.

Код Египћана бијаше Тифон најизразитији представник зла, а истодобно антинародни дух. Подријетлом био је Тифон добар дух једнога народа, с којим су Египћани били у борби. Када подјармише тај народ, тада се Тифон преобрати у зао антинародни дух Египћана. Осирис, добро биће првога реда, у непрестаној је борби с Тифоном, богом таме и ноћи. Када креће против њега, не употребљава небеско оружје, него иде на војну са својим стријелцима и колима, спушта се низ Нил на својој лађи, како би то могао чинити и најлошији фараон, одређује кретње и протукретње, бије битке, осваја градове, док тако не уништи по цијелом Египту моћ својега противника. Мање него ова борба између представника добра и зла, нас интересује вјеровање старих народа, да је принцип зла потекао из првобитнога принципа добра.

Митологија нам и књижевност старих Египћана подава мало материјала, да свестрано изнесемо нарав и биће злих духова. Али тим више материјала налазимо у вјерским назорима Индијанаца. По индијској се митологији боре Сура и Индра против злих демона — Асура — којима на челу стоје Ахи и Бритра. Осим ове борбе, индијска митологија познаје и другу, духова свјетлости проти духовима тмине. Када у развоју повјесничких догађаја Индијанци покорише и подјармише друге народе, и њихов пантеон прими нова божанства. Шива међутим не може никако да буде помишљен као апсолутни принцип зла, јер може и стварати. Штовише, у колико нам је могуће просудити, можемо рећи, да у религијозном систему Индијанаца нема мјеста представнику апсолутнога зла, будући је зло само прелазни стадиј у добро. Тако читамо у Веди, да је Равана, вр-

ховни бог духова тмине, присилио Брахму, да му удијели неумрлост, али да је, заслијепљен од своје охолости, пао од руке Вишна и постао човјеком, Рама. О сличној инкарнацији грешникове душе читамо у Махабахрати, да се је из тијела горостаса Суспали, када је пао устријељен од Вишна, подигнуо блистави пламен. То бијаше његова душа. Пошто је затим прошла кроз одређена јој тјелеса и тако се очистила од гријека, повратила се у небо, гдје се стопила са својим почетним извором с Богом. То ће по назорима Брахманаца бити коначна судбина зла. С овога се узрока индијски краљ Висвамित्रа не упушта у савез с демонима, да њиховом помоћи дође до части и моћи, већ хоће да својим покорничким животом присили богове, да му испуне сваку жељу, што наравно и постизава.

Ако је овако код Индијанаца зло пролазни стадиј у добро, код Перзијанаца је напротив зло елеменат у свему опрећан добру. Код Индијанаца су Вишну и Шива два појава исте моћи на створитељице, код Перзијанаца Ормузд и Ахриман боре се за власт над свијетом, јер су у снази и моћи дорасли један другому. Ормузд је створио свијет, пак га је хотио створити добрим. Али створење може опстојати само равновисјем сила које противно дјелују. Противљење ових сила удахне Перзијанцима мисао, да их крећу два непријатељска принципа, један добар и човјеку користан, други зао и штетан. Зли принцип није вјечан попут доброга принципа: док Ормузд не створи свијета, не бијаше зла. Али онога дана, када је стварајући извукао ствар — материју — из ништа, те узбудио оне силе, које њоме управљају, тада се по њиховим учинцима, противним један другому, појавио геније разоритељ, Ахриман. Као што се Ормузд читује у свему што је корисно и лијепо, у свјетлу, правди и крепости, тако се Ахриман појављује у свему што је штетно и ружно, у тами, злоћи и гријеху. Жеља да разори хармонију свемира, учини стваратељицом ову моћ злодјељатељицу. Ахриман узбуди духове, који по свијету сију чемер и гријех. Краљеве тјерају на тиранију, а људе на крађу и убојства. Осим тога узбуди злодухе, који без престанка нападају на природу, те се противе правилности њезиних кретања. У исти час кад је Ормузд стварао свјетло, човјека и све што је добра на овоме свијету, извео је Ахриман из ништа таму, штетне животиње и штетне билине: завидан чо-

вјеку, гледа да га упропасти. Ова ће борба трајати до конца свијета, а тада ће нестати таме пред свјетлости, смрти пред животом, зла пред добром. Сам ће Ахриман признати врховну власт Ормуздову и свемиром ће овладати савршенство.

Перзијанци познавају још једнога зла духа. То је Иблис. Овај има с нашим сатаном додирних тачака, како би било ласкање, варање; он се по својој злој нарави у многим слаже с пропалим анђелима у европској литератури, али се од Сатане разликује у толико, што сврха његовог злотворног дјеловања није да посвоји човјечију душу, већ да уништи људски род.

Демонско вјеровање Перзијанаца стоји у скрајној опреци с пантеистичним политејизмом Хелена. Вјера је Хелена истодобно и пуста и плодна. Грчка будући баштиницом нетријезна и строга духа, којег је један дио семитскога племена нашао у својим пустињама, а пуна оне љубави за чудесно, те опчарава у Индији вјерску помисао тисућама уреса неуморно живе фантазије, по свуда је налазила трагове богова. Али треба признати, да у оваковом политејизму влада форма мјесто идеје: идеја је сиромашна и нејасна, форма гиздава и дражесна. Што би преостало од цијеле грчке митологије, кад би јој се стргнуло оно сјајно одијело? Красна је с вани, али је унутра само пепео. Појезија је и умјетност мамила к овом саставу, који је додуше дјеловао на ћутила, али остајао готово без икаква утицаја на душу.

С ових је узрока грчка вјера пријала умјетности и појезији, али је била погубна за крепост. Приказујући богове, те персонификације природних сила, гдје се подавају срамотним страстима; почињају крађу, срамоту и прељуб; одишу мржњом и осветом; та је вјера замрачивала помисао правце и посвећивала злочу примјером оних, који су имали бити представници добра на свијету. Кад су се легенде о боговима и разум људски развијали тако, успоредо, али у противном смислу, грчки се политејизам нашао у положају погибелноме за свако богослужје: вјера је била на једној страни, а морал на другој. Морал нападне на вјеру, богови су скидани с Олимпа, а по предворјима храмова проклија трава и коров. То је био и узрок, да је касније римски пјесник Лукреције могао ускликнути: Богови ће умријети!

Грци су вјеровали у богове, или виша бића, као што сви познати народи по свијету. Али, као што се сваки човјек разликује

и тијелом и духом од другогa, тако се и вјера Грка разликовала од вјере осталих народа. Њихова је вјера носила печат њиховог генија, па и онда, кад Грци позајмише или попримише по који туђи назор или начело. Вјера им је била производ маште на темељу природе и њезиних особина и појава. Богови су код Грка били бесмртни људи, који су у велике чинили оно, што људи чине, или хоће да чине у маломе. По нарави нијесу грчки богови били од вијека, него су с временом постали као и људи. Богови су и свијет настали мало по мало из пратмине поступним развијањем, док нијесу дошли до највећег савршенства као бића, која владају и управљају свијетом.

Ми се овдје не ћемо позабавити с боговима грчким уопће, већ ћемо нашу пажњу свратити на зле духове, демонска бића, да видимо, у колико имају додирних тачака с нашим пропалим анђелима.

У првом ћемо реду споменути Прометеја. Он је персонификација људскогa духа, који тежи за неизмјерном и неограниченом спознајом, који се ријешо да поруши ограду, постављену између њега и божанства. Ту своју дрскост треба да окаје, и стога га Зеус даде приковати у скитској земљи о пећину, и по орлу дању му изједати јетра — сијело свих опаких пожуда — која му сваке ноћи опет нарасту. Прометеј прикован о пећину постаје тако симбол људства, који пати за своју дрскост. Чудновата је при тому примједба приче, да се он тек онда може ослободити, када који бесмртник усхтије добре воље мјесто њега умријети. Не ћемо се можда преварити, ако речемо, да је та примједба тек одјек библијских традиција и обећања.

О *Titanima* се и *Gigantima* не може рећи да су зли духови у правом смислу ријечи, пошто нијесу друго него персонификације разузданих елементарних сила.

По првотном својем значењу Ериније или Еумениде представљене су као осветнице и казнилице за свако поремећење ђудоредног састава, које су починили буди богови, буди људи. Али, кад се временом почела све боље развијати помисао на осветницу Немесу, стегне се значење Еринија, те им буде означена обитељ као особита казнена област.

Пјесници, а особито трагици, радо су упорављивали Еринија као неумољиве прогонитељице сваке повреде крвне свезе посве-

ћене нарављу, навластито као осветнице уморства рођака. Њихова дјелатност, како је грчки трагици представљају, силно се доимље човјека. Управо је дивна њихова оштроумност, којом уходе почињена злодјела, као и брзина и неуморност њихова прогоњења. Ноге су им биле од мједи; искривљене и грдне црте њихова лица; дивља им је крволочност сијевала у очима; змије, те су им се мјесто косе увијале око главе, ригаху смрт и пропаст на одабрану жртву. Залуду ће бјежати, залуду ће се крити, оне ће је прије или послје стићи.

Од модерних пјесника најљепше нам представише Ериније Шилер и Гете. У балади *Die Kraniche des Ubykus* овако Шилер слика Ериније:

So schreiten keine ird'schen Weiber,
 Die zeugete kein sterblich Haus!
 Es steigt das Riesenmasz der Leiber
 Hoch über menschliches hinaus.
 Ein schwarzer Mantel schlägt die Lenden,
 Sie schwingen in entfleischten Händen
 Der Fackel düsterrote Glut,
 In ihren Wangen fließt kein Blut;
 Und wo die Haare lieblich flattern,
 Um Menschenstirnen freundlich wehn,
 Da sieht man Schlangen hier und Nattern
 Die giftgeschwollenen Bäuche blähn.

Као што је њихова појава страшна, исто тако је страшна и њихова пјесма:

„Wohl dem, der frei von Schuld und Fehle
 Bewahrt die kindlich reine Seele!
 Ihm dürfen wir nicht rächend nahn,
 Er wandelt frei des Lebens Bahn.
 Doch wehe, wehe, wer verstohlen
 Des Mordes schwere Tat vollbracht!
 Wir heften uns an seine Sohlen,
 Das furchtbare Geschlecht der Nacht.
 Und glaubt er fliehend zu entspringen,
 Geflügelt sind wir da, die Schlingen
 Ihm werfend um den flücht'gen Fusz,
 Dasz er zu Boden fallen musz.
 So jagen wir ihn ohn' Ermatten,
 Versöhnen kann uns keine Reu'
 Ihn fort und fort bis zu den Schatten
 Und geben ihn auch dort nicht frei.“

Сличан је и опис Еринија, те читамо у Гетевој трагедији:
Iphigenie auf Tauris, гдје Орестес овако говори о Фуријама,
 које га након убојства мајке тјерају и прогоне:

Wie gährend stieg aus der Erschlagenen Blut
 Der Mutter Geist
 Und ruft der Nacht uralten Töchtern zu:
 „Lasz nicht den Muttermörder entfliehn!
 Verfolgt den Verbrecher! Euch ist er geweiht!“
 Sie horchen auf, es schaut ihr hohler Blick
 Mit der Begier des Adlers um sich her.
 Sie rühren sich in ihren schwarzen Höhlen,
 Und aus den Winkeln schleichen ihre Gefährten,
 Der Zweifel und die Reue, leis' herbei.
 Vor ihnen steigt ein Dampf vom Acheron;
 In seinen Wolkenkreisen wälzet sich
 Die ewige Betrachtung des Geschehnen
 Verwirrend um des Schuld'gen Haupt umher.
 Und sie, berechtigt zum Verderben, treten
 Der gottbesä'ten Erde schönen Boden,
 Von dem ein alter Fluch sie längst verbannte.
 Den Flüchtigen verfolgt ihr schneller Fusz:
 Sie geben nur, um neu zu schrecken, Rast.

Ништа не може да злочинца спаси од њих. И ако потражи
 заклониште у свети рај богова, оне ће се зауставити пред посве-
 ћеним земљиштем, али нетом запусти оно мјесто, опет ће га
 прогонити:

Verhülltest du
 In deinen Schleier selbst den Schuldigen,
 Du birgst ihn nicht vorm Blick der Immerwachen,
 Und deine Gegenwart, du Himmlische,
 Drängt sie nur seitwärts und verscheucht sie nicht.
 Sie dürfen mit den eh'rnen freien Füßen
 Des heil'gen Waldes Boden nicht betreten:
 Doch hör' ich aus der Ferne hier und da
 Ihr gräßliches Gelächter. Wölfe harren
 So um den Baum, auf den ein Reisender
 Sich rettete. Da draussen ruhen sie
 Gelagert; und verlass' ich diesen Hain,
 Dann steigen sie, die Schlangenhäupter schüttelnd,
 Von allen Seiten Staub erregend, auf
 Und treiben ihre Beute vor sich her.

Како се из овога види, Ериније нијесу чисто пакленска
 бића, која чине зло из љубави за зло; оне су вршитељице воље

богова, те им је задаћа да прогоне злочинца и да освете његово недјело.

Од осталих пакленских бића, која немају баш додирних тачака с нашим Сатаном, споменућемо најприје Хекату. Она је господовала нарочито отајственим силама у природи, те стога је њезина појава била страшна. Као божица ноћних страха лута ноћу с духовима покојника по раскрсницама и гробовима, а шаље из подземнога свијета све могуће ноћне страхоте, да нашкоде човјеку. У њезином је друштву увијек Емпуса, људождера сабласт.

Римљани попримише више или мање грчка божанства, којима у неким особитим случајевима придодаше особитих обиљежја, али се у главном не одалечише од назора својих учитеља. Фурије код Римљана очитују далеко суровију нарав него грчке Ериније, и стога се више приближавају Сатани европских литература. Али с друге стране изгубише доста од своје самосталности и неодвисности, јер стоје потпуно под власти богова. И ако у класичној литератури међу карактеристичним цртама демонских бића нађемо и такве, које одговарају потпуно обиљима модерног Сатане, ипак све те карактеристике скупа не могу да даду тако мрачну и страховиту слику, каква је слика Сатане.

(наставиће се)

Kad je ruža pala.

Ermenegild Božić.

Na grudima djevojke mirno
u proljeću ruža je cvala,
al' svježi maistral je pirno
i ruža je na zemlju pala.
Ej ružice nestašna mila
ne leti gdje vjetar te nosi,
pritvori ta mirisna krila,
to moje te srce sad prosi;
al' ona je letila tamo
za lahorom, sve dalje i dalje...
tek jednom je zastala samo,
kô zadnji da pozdrav mi šalje....
I nesta' je u morskom valu
sa grudi' djevojke cv'jetni'!...
Ja spominjem još ružu malu
kad duhne maistral proljetni.

GARIBALDI I NJEGOVO DOBA.

(Isp. br. 23 g. 1907, i br. 6., 8. i 9. 1908. „Srgja“)

Prof. W. baron Ljubibratić.

— 5 —

VII.

Netom se po Italiji pronio glas, da će skoro buknuti rat između Pjemonta i Austrije, izjavi toskanski veliki vojvoda, da će se on u slučaju rata držati potpuno neutralne. Ta se odluka kosila sa željom većeg dijela naroda u Toskani, da veliki vojvoda aktivno sudjeluje pokretu za narodnu ideju. Pošto je tako raspoloženje duhova u Toskani bilo poznato sardinskoj vladi, izruči Boncompagni, sardinski poslanik u Firenci, toskanskom ministru vanjskih posala, Lenzoni-ju, prešnu *notu* (24. aprila 1859.), tražeći od toskanske vlade aktivno sudjelovanje u ratu protiv Austrije. Lenzoni ne primi *note*, pozivajući se na odluku neutralnosti. Na to mu opazi Boncompagni, da se ta odluka opire narodnim željama, a Lenzoni mu odvrati, da je vlada dosta jaka, da ukroti nepravedne i protuzakonite zahtjeve naroda. Boncompagni izide tada iz rezerve, te čisto i bistro reče ministru, da je svaka vlada slaba, ako radi protiv narodnim osjećajima.

U Toskani, kao po svuda u Italiji, bijaše mnogo stranaka, koje se borile za prvenstvo. Ali, kad se pročulo, da će na skoro planuti rat, sve se stranke nadoše okupljene pod jednom lozinkom: *Italija i Viktor Emanuel*.

U ime narodne stranke napisao Ermolao Rubieri *Manifest Toskanaca*, čija je prva i glavna tačka bila ofenzivno i defenzivno sudjelovanje u ratu protiv Austrije. U isto vrijeme bude za 27. aprila najavljena velika narodna manifestacija uz sudjelovanje vojske.

O takome raspoloženju u narodu nije veliki vojvoda imao ni pojma. Ali je trebalo da se brzo uvjeri, da njegova politika stoji u dijametralnoj opreci s nadama i željama svojih podanika.

Bilo je 24. aprila, na Uskrsenje, kad se veliki vojvoda spremao da sa svojom obitelji i cijelim dvorom pođe u crkvu. Dvorske su kočije prolazile kroz vrstu vojnika, iza koje stajao narod. Cijelim putem iz dvorske palače do crkve vladaše grobni muk, što više ista se vojska pričinila, kao da nije čula zapovijedi svojih časnika, te ne iskaza Leopoldu vojničke počasti. Takovo držanje vojske zabrine Leopolda, a još više vijest, da su *bersaglieri* u noći od 25. aprila polupali u vojarni njegov kip, rasparali slike vojvode nasljednika i generala Ferrari, a klicali Italiji i Viktoru Emannelu. Leopoldo sazove ministarstveno vijeće, kojemu pristupiše i članovi njegove obitelji. Ali se u vijeću ne odredi ništa konkretno, pošto neki bijahu za energični otpor, a drugi opet, da se stupi u dogovore s Francuskom, što bi moglo spasiti dinastiju i donijeti proširenje granica.

U narodu je vladala tolika uzrujanost, da je skoro već 26. aprila buknuo ustanak. Povod tome dade nepromišljeno djelo jednog pristalice Leopoldova, koji bijaše rasparao proglas revolucionarnoga odbora. Jedva izmakne smrti, tako bijaše njegovo djelo uzrujalo narod. General Ferrari, koji je izazivno stupio među svjetinu, omalo da nije smaknut. Ipak kolovode umiriše narod, i tako ostade odluka, da 27. aprila bukne ustanak. U noći od 26. na 27. aprila veliki vojvoda, ministri i članovi kneževske obitelji dobiše *manifest* vojske, koja zahtijevala narodnu trobojnicu, abdikaciju velikog vojvode na korist svojega sina Ferdinanda i aktivno sudjelovanje u ratu protiv Austrije. Videći Leopoldo, da se ne će moći oprijeti zahtjevima i naroda i vojske, odluči da popusti u pitanju trobojnice i sudjelovanja u ratu, te dade pozvati Ricasoli-ja, vođu aristonacionalne stranke. Ali je ovaj, predviđajući možda taj korak velikog vojvode, bio u jutro rano oputovao iz Firence. Tada Leopoldo povjeri Neri Corsini-ju sastavljenje liberalnog ministarstva, u nadi, da će tako odvratiti oluju sa svoje glave. Corsini se jedva jedvice primi te neugodne zadaće, te pođe kao punovlasnik velikog vojvode u palaču sardinskog poslanstva, gdje se nadaše, da će naći na okupu kolovode prevrata. Kad se pojavio, predadoše mu oni *ultimatum* u kojemu su bile ove glavne tačke: abdikacija Leopolda na korist sina Ferdinanda; odstup ministarstva, glavnog zapovjednika vojske i svih

onih časnika, koji su svojim ponašanjem bili uvrijedili narodna čuvstva; ofenzivni i defenzivni rad s Pjemontom, kojemu se imadu staviti na raspolaganje sve čete toskanske pod zapovjedištvom generala Ulloa; uređenje konstitucijskih ustanova prama onima ostale Italije.

Leopoldo kad primi ovaj *ultimatum* uvidi, da je urota ozbiljnija nego s prva misljaše, te s toga pošalje obitelj s nadvojvodom Karlom u tvrđavu *S. Giorgio*, a on s prestolonasljednikom ostane u dvorskoj palači. Leopoldo se nadaše da će nadvojvoda Karlo znati držati vojsku na uzdi ali to nije bilo tako. Vojska mu uskrati poslušnost; valjalo je da on popusti sveopćem zahtjevu, da se vojnicima porazdijele trobojnice. Ovaj je korak bio u toliko zgodan, što izazva sveopće odobravanje i donekle umiri uzrujane duhove.

Kad je Corsini predao Leopoldu zavjerenički *ultimatum*, veliki vojvoda pozove na izvanrednu sjednicu svoje ministre. Nakon duge rasprave u ministarskom vijeću, Leopoldo izjavi Corsini-ju, da ne odstupa, već jednostavno da odlazi iz Firence. Kad je Corsini donio ovu poruku zavjerenicima, oni mu zajamčiše, da će velikog vojvodu pri njegovom odlasku štititi od svake povrede njegove časti.

Kad se gradom pronio glas, da Leopoldo odlazi, zavlada u građanstvu naj veće veselje. Svi su klicali Francuskoj, Pjemontu, Viktoru Emanuelu, ni ne misleći na nesretnog velikog vojvodu, koji s svoje tvrdoglavosti izgubi prijestolje.

Kada je Leopoldo bio izjavio, da voli otići nego abdikovati, nije mislio niti u snu, da će se njegove riječi doslovno uzeti, i s toga se veoma rastuži, kada se uvjeri, kako veselo narod pozdravlja njegovu odluku. Sada tek upoznade svoju pogrješku i bio je sklon da u svemu popusti, e da spasi sinu prijestolje. Ali je bilo već kasno. Boncompagni odvrati na njegovu poruku, da je sve gotovo za odlazak.

Leopoldo sastavi proglas na narod i protest protiv nasilja, ali niti proglas, niti protest ne budu objelodanjeni. 27. aprila u večer u pratnji svoje obitelji, velikog broja časnika i nekoliko diplomata, ostavi svoju prijestonicu. Narod se držaše pasivno. Tako svrši dinastija Lorenska, koja za 35 godina vla-

daše u Toskani prilično blago i razumno, ako se pomisli na nesnosno političko stanje u ostalim pokrajinama Italije.

Nakon Leopoldova odlaska provizorna vlada preuze vođenje državnih posala u svoje ruke. Triumvirima su imenovani Peruzzi, Malenchini i Danzini, koji izjaviše, da su preuzeli vladu, e da Viktor Emanuel uzmogne urediti stvari u Toskani; tako, da vlada sudjeluje u narodnom oslobođenju.

28. aprila poslaše triumviri pismo Viktoru Emanuelu, pozivajući ga, da se primi diktature u Toskani za vrijeme rata, kroz koje bi doba Toskana zadržala svoju samostalnost i upravu neodvisnu od Sardinije. Kad se dovrši rat, te se budu uredile prilike u Italiji, tad da će se i konačno ustanoviti veze Toskane prama ostaloj Italiji. Ricasoli, te se međutim bio povratio iz Torina, donese triumvirima poruku, da će Viktor Emanuel imenovati za Toskanu jednog civilnog i jednog voničkog namjesnika. To je bila Cavourova ideja. On bi bio rado pristao, da Viktor Emanuel preuzme diktaturu u Toskani, ali se bojaše protesta sa strane ostalih evropskih vlasti, pošto Leopoldo, i ako je bio zapustio svoju prijestonicu, bio je ipak još uvijek veliki vojvoda toskanski. Zamjenik kraljev bude Boncompagni, koji dobi naslov: *izvanredni kraljevski komesar za vrijeme rata*.

Ustanak u Toskani imao je kao posljedicu ustanak u Massi i Carrari, te bukne bez osobitog komešanja 28. aprila, pošto je bio već od davna pripravljen. Odvjetnik V. Giusti u Massi, a Brizzolati u Carrari preduzeše kao komesari sardinskog kralja, kojega imenovaše diktatorom, privremenu upravu državnih posala. Veliki se broj dobrovoljaca okupi pod zastavu revolucionarca Ribotti. Franjo V. od Modene pokuša da silom uguši ustanak, ali videći da mu to ne će poći za rukom, posla obitelj u Mantovu, a na Viktora Emanuela upravi protest, tužeći se, da dok između sardinskog dvora i Modene opstoje prijateljski odnošaji, dopušta, da se u njegovo ime zapreme estenske pokrajine. Viktor Emanuel mu otpisa, da je već od početka narodnog ustanka stajao s njime u neprijateljskom odnošaju, te posla 5. maja svoje vojnike, da zapreme Massu i Carraru. 23. istoga mjeseca ustadoše i estenski podanici u Lunigiana i Garfagnana.

Položaj Franja V. postade s toga veoma škakljiv i on se stade spremati na odlazak. Svim uredima posla okružnicu, po-

živajući činovnike da ostanu na svome mjestu, i kad bi nastala promjena vlade, obeća nagrade onima, te bi radi njega bili izloženi kakvim materijalnim štetama, a potpuni oprost onima, što bi ih prilike usilovale da se sporazume s novom vladom. Osim toga sakri sve dragocjenosti, te bijahu u njegovoj galeriji i po ostalim muzejima, kao da su Pjemontezi kakvi razbojnici, a Napoleon III. kao da kani stupiti stazom prvoga generala francuske republike. Naj više uvrijedi osjećaje svojih podanika tim, da je u tamnice Mantovske pozatvorio do 80 političkih kažnjnika.

Franjo Josip bijaše odlučio, 10. juna, da se sa svojom vojskom povuče na Ticin. Doznavši Franjo V. za tu odluku, ostavi 11. istog mjeseca Modenu, te sakupivši veći dio vojnika i oplijenivši sve javne blagajne, pođe u Mantovu, a odatle u Veronu, gdje stavi svoje čete na raspolaganje caru austrijskomu.

Odlazak Franja V. bude znak ustanka u Modeni. Stara vlada bude svrgnuta i imenovana nova, koja izjavi, da stupa u krepост zaključak od 48. za sjedinjenje s Pjemontom. Za Mantovom se povede Reggio. Lujo Zini preuze provizorno vladu u ime sardinskog kralja, koji imenova svojim namjesnikom Farinija.

Pri koncu se mjeseca aprila stade javljati ustanak i u Parmi. Vojvotkinja Luiza ostavi 1. maja Parmu, i pođe u Mantovu, ali se već 5. istoga mjeseca povrati, jer je vojska uspostavila u svoja prava. Videći, da jedino u vojsci ima oslon, stade joj se udvarati darovima i nezaslužnim promaknućima, s čega nestade između vojnika svakog zapta i reda. Ali već 8. maja imao je ponovo da bježi, jer vojska nije mogla da uguši ustanak. Jeronim Cantelli, budući načelnik Parme, izruči joj zaključak patrijota, da se združi s Pjemontom, te je posavjetova, da u proglasu na narod istakne, da on odlazi, jer ne će da se opre pravednim zahtjevima cijeloga naroda.

Cantelli, Bruni i Armani preuzeše provizorno vladu, te poslaše deputaciju Viktoru Emanuelu s izjavom, da oni stoje, kao i 48., na stanovištu ujedinjene Italije pod Viktorom Emanuelom i njegovim zakonitim nasljednicima. Ovoj se deputaciji priključiše i poslanici Pijacenze, koja se iza odlaska Austrijanaca bila izjavila za sjedinjenje s Pjemontom.

16. juna bude imenovan privremenim civilnim namjesnikom kneževine Parmanske grof Pallieri, koji izabra za tajnika zaslužnoga Cantelli-ja.

Kada 12. juna Austrijanci zapustiše Bolognu, pristase političkoga udruženja Società Nazionale pograbiše oružje, te prisiliše kardinala Milesi da izruči vlast patrijotima. Ovi nastaviše provizorno gradsko vijeće, u kojemu su Tanari i Casarini zastupali društvo Società Nazionale. Ono malo papinskih vojnika, te bijaše u Bologni, ili očito stupiše u redove patrijota, ili pobjegoše u Rim. Prvo djelo provizorne vlade bijaše, da je ponudila diktaturu Viktora Emanuelu, a zatim odmah stala sakupljati vojnike i novce.

Iz Bologne zahvati ustanak Romagnu, Marche, Umbriju, kojima se pridružiše Imola, Faenza, Forli, Cesena, Ravenna, Lugo i Ferrara. Papinski švajcarski vojnici, koji su bili pobjegli iz Bologne, ugušiše ustanak u Rimini još prije nego bijaše planuo. Isto se dogodi i s Pesarom. Anconu ostaviše austrijske čete, ali odmah zatim papinski plaćenici zapremiše grad, te tako zapriječiše da se ustanak raširi.

14. juna bukne ustanak i u Perugiji. Papinski legat ostavi grad a da se nije usudio ni naj manje se oprijeti, a protestuje protiv provizorne vlade, što bijaše ponudila diktaturu Viktoru Emanuelu. Međutim papinska vlada sakupi do 3000 vojnika, većim dijelom plaćenika iz Švicarske, te pokuša da dobije nase gradove, koje tako lako bijaše izgubila. Časnicima i vojnicima bude preporučeno, da prama ustašama polažu naj veću strogost. Sav se bijes tih plaćenih vojnika obori na Perugiju, koja bude egzemplarno kažnjena na primjer drugim gradovima. 20. juna papinski vojnici navališe na grad, te svladavši u kratko slabi otpor građana počinuše kroz nekoliko sata naj groznije strahote. Ta okrutnost naškodi silno ugledu pape, kog mašta u jedan hip prometne od mučenika u krvnika, radi čega izgubi i ono malo simpatije, što još uživaše. Tom se prilikom glavari crkve činio Talijancu okrutniji od naj okrutnijega svjetovnog vladara. Osobito se okalja Johakim Pecci, nadbiskup Perugije. Osumnjičen kod papinskog dvora kao pristasa novih načela i modernih nazora, nastojaše da u društvu s naj gorim razbojnicima opere tu osvadu, te da se pokaže kao glavni stup reakcije.

Pri koncu mjeseca juna dodoše također Marke i Umbrija opet pod papinsku vlast. Daleko su sretnije bile Bologna i Romagna, gdje ne uspije restauracija stare vlade. Viktor Emanuel bio je imenovao svojim namjesnikom Maksima D' Azeglio, komu pode za rukom pomesti račune papinskog dvora.

VIII.

Nakon dogovora od Villafranca jasno se pokaza nesuglasje u politici Francuske i Pjemonta obzirom na srednju Italiju. Francuska je zahtijevala da se zaključci od Villafranca potpuno izvedu, te s toga nije pristajala na sjedinjenje srednjo-italskih pokrajina uz Pjemonat, nego je hotjela da se po duhu ugovora potjerani vladari uspostave u njihova prava. Pošto je između cara Franja Josipa i Napoleona bilo uglavljeno, da strane vlasti ne će podupirati restauraciju, hotio je Walewski da svali na Sardiniju tu neugodnu zadaću, a s druge je strane Austrija kušala, da što više plaćenika sakupi pod zastave protjeranih vladara. Ruska i Pruska bile su za restauraciju, ali se opirala Engleska, gdje je ministarstvo Russel-Palmerston bilo za sabaudsku monarhiju sjeverne i srednje Italije. Cavour, koji je već bio iskusio, kako se malo može računati na simpatije Engleske, preporučivaše patrijotima, da se svojim odlučnim i čvrstim ponašanjem nametnu javnom mnijenju Evrope. Napoleonovo je držanje bilo doduše zaustavilo za čas veliko djelo narodnog oslobođenja, ali ga nije mogao zapriječiti, jer su Talijanci bili došli do uvjerenja, da bi bilo odzvonilo za uvijek svim nastojanjima za slobodu i ujedinjenje domovine, kad bi se zaključci od Villafranca izvršili u potpunom opsegu. Talijanskoj bi konfederaciji, kako ju je sanjao Napoleon, sudjelovala i Austrija za Veneciju, a to joj je mogao pribaviti u talijanskoj politici onaj uticaj, te ga je imala prije rata. Stoga Dabormida izjavi već 23. jula, da Sardinija ne će učestvovati u konfederaciji, već da će na budućem kongresu štititi zahtjeve onih pokrajina, koje bi se izjavile za sjedinjenje s Pjemontom.

Prva posljedica od Villafranca bijaše, da je kralj morao opozvati svoje komesare iz srednje Italije. Prvi bude opozvan D' Azeglio iz Bologne (15. jula). Premda bijaše nekoliko dana

prije imenovan generalnim majorom, te se kao vojnik smatraše prinuđenim da se naredbi pokori, ipak držaše nedostojnim sebe i zastupane vlade, kad bi anarhiji prepustio pokrajine, koje s toliko pouzdanja bijahu povjerile njemu i Viktoru Emanuelu svoju sudbinu. S ovog uzroka mješte da pošalje vojsku u Turin, kako mu bijaše naredeno, otpravi 9000 vojnika na granice od Romagne, da ih štiti od kakove nenadne navale papinskih vojnika. Odlazeći ostavi svojim zamjenikom pukovnika Faliconu, a kad ovaj odstupi, pokretači narodnog ustanka imenovalaše kraljevim namjesnikom korsikanca Lionetto Cipriani.

Daleko nepovoljnije bijahu prilike u Modeni, gdje između samih građana ne bijaše sloge. Franjo je V. raspolagao još uvijek jakom i odanom vojskom, te je mogao na svoju ruku pokušati, da opet osvoji prijestolje. Ali mu nedostajala odlučnost, tako da kraljev komesar Farini osujeti sve njegove nakanе i njegovih pristalica. Opozvan 27. jula, izjavi Farini, da mu se treba pokoriti naredbi, ali da je stanovnicima još uvijek slobodno, da se izjave o svojoj sudbini. Sutradan njegovi prijatelji pripraviše demonstraciju, da ga prinude da ostane na svojem mjestu. Farini istupi tada iz sardinske službe izjavom, da ostaje u Modeni kao prosti građanin. Na to mu bude podijeljena diktatura. Farini je primi, dok se sazove narodna skupština, kojoj jedino pripada pravo da odluči o sudbini zemlje na temelju narodne volje. Skupština bude urečena za 15. avgusta.

U Toskani zastupaše ideju sjedinjenja s Pjemontom Ricasoli, a podupirala ga Salvagnoli, ministar nastave. Ujedinjenju se je opirao ponajviše Ridolfi, tražeći na temelju ugovora od Villafranca restauraciju prijašnje dinastije. Ali se vijeće u sjednici od 14. jula izjavi protivno restauraciji, pošto bi to djelo moglo izazvati naj gore nemire ne samo u Toskani već po cijeloj Italiji. U istoj sjednici bude odlučeno, da se ne samo u Napoleona već i u ostalih vlasti učine potrebiti koraci, e da Viktor Emanuel zadrži diktaturu do konačnog riješenja pitanja.

Pristaše unije nastojahu veoma živo, da se narod izjavi za sjedinjenje s Pjemontom. To je isto činio i municipij u Firenci, te bude utvrđeno, da se 7. avgusta drže komiciji, u kojim će se glasovati o budućoj sudbini kraljevine.

Pallieri trebalo je također da ostavi Parmu. U svojem proglasu pohvali razborito ponašanje svih stanovnika u tako kritičnim prilikama, pak nadoda da svojim zamjenikom ostavlja odvjetnika J. Manfredi. Ovaj odredi, da se komicii od Parme čim prije sastanu, e da se izjave, da li pristaju uz Pjemonat ili ne.

Nastajni je sastanak narodnih komicija u srednjoj Italiji zadavao briga i diplomaciji i javnom mnijenju ne samo Italije, već cijele Evrope. Osobito se napeto izgledalo, kakovo će stanovište zauzeti Pariz, jer je svakomu bilo poznato, da je Walewski očit zagovaralac restauracije u smislu ugovora od Villafranca. I ako se je Cavour povukao s političkoga polja, imao je u svojim rukama sve niti pokreta, te je iz Turina neprekidno preporučivao patrijotima, da se odlučno drže. Vlada se međutim ne pokaza baš najodlučnija. Napoleon, u čijoj politici nije bilo ni sjene iskrenosti, nagovaraše potajno vladu u Turinu, da živo radi i agituje za nastajne komicije. Vlada se naprotiv opiraše tomu, hoteći da odluke budu pravcata izjava narodne volje. Bolje shvatiše provizorne vlade u srednjoj Italiji postupanje Napoleonovo, jer im je bilo poznato, da mu ne bi bilo baš osobito neugodno, kad bi ugovor od Villafranca ostao mrtvo slovo.

Toskanska se *assemblea* sastane 11. avgusta u Firenci, u historičnoj dvorani od *Cinquecento* u *Palazzo Vecchio*. Netom se *assemblea* konstituisala, postavi markiz Lovro Ginori prijedlog, da se dinastija Lorenska ne može niti natrag pozvati, niti opet primiti. Pošto se u sjednici od 16. istoga mjeseca otvorila rasprava o ovom pitanju, iznese pravnik Andreucci uzroke, s kojih je valjalo primiti prijedlog. I zaista se svi članovi, 168 na broju, izjaviše u smislu predlagaoća. U istoj sjednici iznese zatim markiz Jeronim Mansi drugi prijedlog, da se sudbina Toskane uredi na način, da postane integralnim dijelom talijanskog kraljevstva pod konstitucionalnom vladom Viktora Emanuela. O ovom se prijedlogu povede rasprava u sjednici od 20. avgusta. Giorgini razvi veoma učeno sve uzroke, s kojih je nacionalna stranka bila postavila taj prijedlog, te na sveopće odobravanje istakne zasluęe Sabaudovaca od Emanuela Filiberta do Viktora Emanuela. Toj je historičnoj sjednici bilo nazočno

163 člana, koji se jednoglasno izjaviše za priključenje Pjemontu. Kad je nazočna publika vidjela, da je prijedlog primljen jednoglasno, stade klicati Italiji i Viktoru Emanuelu, iskazujući tako svoje zadovoljstvo, što se je već jednom riješila sudbina pokrajine.

Pošto je *assemblea* do novih naredaba potvrdila provizornu vladu u službi, bude skupština raspuštena uz poklike naj veće radosti. Sa svih javnih zgrada i ureda bude zatim odstranjen grb velikog vojvode, te javljeno toliko u Italiji, koliko vladama u Evropi, da je apsolutistična vlast velikog vojvode ukinuta, a vladu primio liberalan kralj. Iz svih glavnih gradova Toskane budu odabrani odaslanici, da podu u Turin i kralju izruče odluku asembleje. Deputacija krene 1. septembra na put. Genova joj pripravi sjajan doček, a Turin još sjajniji. Kralj je primi 3. avgusta u avdijenciju. Kad je deputacija pročitala odluku asembleje i zamolila kralja da je primi, izjavi Viktor Emanuel, da se rado pokorava narodnoj volji i da će pred svim vlastima Evrope, a osobito pred francuskim carem, živo zastupati interese Toskane i da se nada, da će Evropa, koja je u sličnim prilikama, kao u Belgiji i Grčkoj, znala poštovati narodnu volju, isto tako činiti i prama Toskani. Pohvalivši zatim narod s njegovog razboritog ponašanja, ustrajnosti i patriotske ljubavi, otpusti deputaciju. Ne samo Italija, već cijela Evropa shvati znatnost odluke toskanske asembleje. Napoleon je bio zadovoljan odgovorom kraljevim, što ga je bio u glavnim potezima sastavio Cavour.

Farini otvori 16. avgusta prigodnom besjedom asembleju od Mantove, te u kratko ocrta događaje posljednjih godina. Tri dana kasnije Fontanelli postavi u ime svih zastupnika prijedlog, da se Estenska dinastija proglasi svrgnutom. U sjednici poslije ove bude prijedlog prihvaćen. Zatim se asembleja u sjednici od 21. avgusta izjavi za sjedinjenje s Pjemontom. Kad je ovaj prijedlog jednoglasno prihvaćen, diktator Farini otvori, 7. septembra, asembleju od Parme. U sjednici od 11. septembra zastupnik Fioruzzi izjavi, da skupština ne može bez povrede naj svetijih narodnih čuvstava i bez pogibli od teških nemira natrag pozvati svrgnutu burbonsku dinastiju. Svi nazočni zastupnici jednoglasno primiše ovaj prijedlog, isto kao što jednoglasno glasovaše za sjedinjenje s Pjemontom.

Modena i Parma otposlaše zatim zajedničku deputaciju, koja stigne u Turin 15. septembra. I ovoj deputaciji pripraviše građani sjajan doček. Kralj, primajući zajedničku odluku obiju asembleja, ponovi ono isto, što bijaše odgovorio toskanskoj deputaciji.

Namjesnik Cipriani 1. septembra otvori asembleju Romagne u Bologni. Pošto nazočnici izabraše svojim predsjednikom Minghetti-ja, zastupnik Alessandrini postavi prijedlog, da se skupština izjavi protiv papinske vlade. Nazočni zastupnici, 121 na broju, prihvatiše jednoglasno taj prijedlog, isto kao što jednoglasno bi odlučeno sjedinjenje s Pjemontom.

Kralj primi 21. septembra u Monzi deputaciju, te mu nosila želje cijele Romagne. Izjavi, da se pokorava narodnoj volji i nadoda: *Kao katolički vladar u svakoj ću prigodi očistovati svoje duboko poštovanje prema katoličkoj crkvi. Kao talijanski vladar opomenuću Evropu, da se ona, priznavajući da prilike u Romagni trebaju brzih i dubokih reformi, još obvezala, da će poslušati volju naroda, kad zahtijeva da se prihvate urede.*

IX.

Srednja Italija bijaše duševno izvršila svoju dužnost. Učiniše svoju dužnost i narodne skupštine, podupirući najodlučnije svoje kolovođe, i služeći svojom disciplinom kao primjer cijeloj Evropi. Ne manje pohvale zaslužiše i provizorne vlade, koje ne samo da su radile za aneksiju u času, kad se činjaše da je ona nemoguća, već je i izvršile, te su i onda kad se vlada u Turinu pokazivala neodlučna, javno isticale svoje uvjerenje, da evropska diplomacija ne će ništa preduzeti protiv volje naroda, a kad bi što i pokušala, da će joj se znati oprijeti. Što se činilo nerazumljivo, bila je neodlučnost sardinske vlade u tako kritičnim časovima. Ta neodlučnost bila je štetna ne samo sardinskoj vladi nego je mogla da naškodi i cijeloj srednjoj Italiji, jer je povećavala smjelost svrgnutih vladara. Lako je razumjeti, da su rodoljubi zahtijevali da ministarstvo Ratazzi — La Marmora odstupi, a da grof Cavour preduzme kormilo vlade.

Kao u svim kritičnim časovima i sada rodoljubi obraćahu svoje oči na Garibaldi-ja, jer je on jedini bio u stanju da izvede

ono, što je bila želja cijeloga talijanskoga naroda. Čar njegovog imena, njegova idealna pojava, njegova slava djelovala je na svačije sree, privlačivala je neodoljivom silom mladež pod njegove zastave. Garibaldijev je plan bio smion, ali je odgovarao potpuno njegovoj politici, da se oslobođenje i ujedinjenje naroda ima izvesti bez tuđe pomoći i tuđeg uplitanja. Na granicama Romagne stajalo je sakupljeno do 30.000 vojnika, čiji se je broj mogao povećati dobrovoljcima još mnogo. S ovom je vojskom Garibaldi mislio provaliti u papinsku državu, zapremiti one pokrajine, koje su još uvijek priznavale papinsku vlast, krenuti zatim u Napuljsku kraljevinu, te osvojiti tako svu donju Italiju još prije nego li se Napoleon i diplomacija mogla snaći i zapriječiti to djelo. Sardinska vlada nije bila doduše protivna tome planu, ali se bojala da se Garibaldi ne prenagli, te je polagala svoje nade u iskusnoga generala Fanti, da će znati obuzdati Garibaldi-ja. Ali Fanti, nezadovoljan držanjem vlade, bio je više sklon Garibaldi-ju, nego vladi. Nego predviđajući, da provala u papinsku državu ne će u onim prilikama naći odobravanje Viktora Emanuela, preporučivao je Garibaldi-ju opreznost. Ali ovaj, nezadovoljan neodlučnim držanjem vlade i ministara, odluči da radi na svoju ruku, ne obazirući se na nikoga.

U srednjoj je Italiji izbijalo međutim sve više na vidjelo nesuglasje između pojedinih vlada, što je lako moglo biti ne samo izvorom nutarnjih nemira nego i rata. S toga bude predloženo, da se sva državna uprava prilagodi pjemontskoj; da se poruše sve ograde između pojedinih pokrajina; da se sve odluke izdavaju u ime Viktora Emanuela, te napokon da se sve srednjotalske pokrajine stope u jedan savez s jednim zajedničkim saborom. Ovoj se posljednjoj tački najenergičnije opre Toskana bojeći se da takav savez ne zapriječi političko ujedinjenje s cijelom Italijom. Pošto uslijed protesta Toskane nije bilo moguće ukinuti iznimno stanje centralnih talijanskih pokrajina, koje su doduše bile glasovale uniju s Pjemontom, ali je nijesu bile još izvršile, bude prikazan drugi prijedlog, da se uvede regenca. Prijedlog bi prihvaćen, te nakon dugog pretresanja bi ponudena regenca princu od Carignana. Jedno grozno djelo, te se baš tada dogodilo, opravda potpuno bojazan treznijih i razboritijih

elemenata. U Parmu se, 5. oktobra 1859., iznenada povрати general Aviti, podlo oruđe okrutnosti Karla III. Njegova sama nazočnost toliko razjari svjetinu, da ga vlada uhapsi samo da ga ukloni od veće pogibli. Ali svjetina sjetivši se namisli vlade, stade jurišati na zatvor, osvoji ga i usmrti generala.

Kad su upravitelji srednjo-italskih pokrajina raspravljali o regenci, činilo se, da će sve propasti s nestrpljivosti Garibaldi-ja, koji je bio spravan da provali u papinsku državu. Cipriani, Ricasoli i novi toskanski ratni ministar Cadorna 28. se oktobra sastadoše na dogovor. Oni odlučiše, da se odmah ponudi regenca princu od Carignano, te istodobno da se zamoli kralja, da djeluje na Fanti-ja i Garibaldi-ja, pošto bi njihova preneglica lako mogla naškoditi interesima srednje Italije. Viktor Emanuel odobri pitanje regence, tim više što bi se tako osjetila namjera Napoleonova, da suprugu kraljeve kćeri Klotilde, princu Napoleonu, podigne u srednjoj Italiji prijestolje. U smislu prihvaćenih zaglavaka, kralj se obrati također i na Garibaldi-ja, moleći ga, da za sada zapusti svoj plan. Garibaldi, pozvan u Turin, pokori se, i ako nerado, kraljevoj volji, ali postavi kao uvjet, da Cipriani ostavi svoje mjesto. Taj je kategorični zahtjev generala, kojemu se kralj ne mogaše oprijeti, bio neka vrsta osvete, jer Garibaldi nazrijevaše u Cipriani-ju naj većeg protivnika svoje politike. Kad se Cipriani povukao, ponudi Romagna Farini-ju, diktatoru Modene i Parme, neograničenu vlast, dok princ Carignano ne preuzme regencu. Saslušavši mnijenja naj viđenijih ličnosti u Romagni, Modeni i Parmi, stopi Farini te tri pokrajine u jednu pod imenom *Emilijskih pokrajina*. Na upravu pozove predstavnike iz svih triju pokrajina, pobrine se za poboljšanje financija i zakonodavstva i za preustrojenje sveučilišta, osobito želeći, da ono u Bologni dođe do prijašnjega sjaja.

Predstavnici Austrije, Francuske i Sardinije 10. avgusta potpisaše u Zürichu ugovor mira na temelju *preliminara* od Villafranca. Tako bude određena sudbina Lombardije koja postade integralnim dijelom sardinske kraljevine.

Regenca prince Carignano naide na veliku protivštinu sa strane francuskog cara, koji izjavi, da bi taj korak mogao lako upropastiti ne samo Pjemonat već i cijelu Italiju, svakako da

bi osujetio sastanak evropskih vlasti na kongresu, gdje bi se imalo govoriti i o srednjo-talijanskim pokrajinama. Svi razboritiji političari odmah uvidješe, da bi uklonjenje regence, za koju su se bile malo ne jednoglasno izjavile skupštine svih pokrajina, moglo lako izazvati negodovanje, a i velikih nemira. Stoga odluče, da princ primi regencu, ali da obzirom na prilike imenuje sebi namjesnika, koji će ga zastupati, dok se stvari u toliko razbistre, da sam bude mogao preduzeti regencu. Deputacije su bile zadovoljne odgovorom kralja i princa, koji imenova sebi zamjenikom prijašnjega sardinskog poslanika u Toskani, Boncompagni-ja. Ovaj krene naj prije u Modenu, odatle u Bolognu, pak u Firenze, gdje se i nastani.

Napoleon je sanjao o evropskom kongresu, ali od dana na dan bilo je sve to jasnije, da se kongres nikada ne će sastati. Engleska je tvrdila, da je rad kongresa uzaludan, jer su srednjo-italske pokrajine bile stekle pravo, da same odluče o svojoj sudbini. Papa protestuje, da ne će nikako pristati na odstup Romagne, pa to zahtijevao ne jedan nego svi kongresi svijeta. Rusija je napokon pitala čemu kongres, kad se već u naprijed zna, da njegove odluke ne će biti prihvaćene od zainteresanih stranaka.

Pitanje kongresa, uređenje prilika u srednjoj Italiji i u Romagni, te i u ostalim papinskim pokrajinama pretresoše i u velikom broju više ili manje ozbiljni spisi, od kojih naj veći interes izazove onaj pod naslovom: *Le pape et le congrés*. Bili su ga sastavili La Guerranière i Mocquart, a nadahnuo ga Napoleon i objelodanili ga na sami Badnji dan 1859. Bez okolišanja udoše sastavljači *in medias res*. Po njihovom dokazivanju bilo je potrebno, da papa, e da bude neodvisan, uzima svoju državu i svoje podanike, ali da nije nužda, da ova država bude velika, jer bi njezin veliki opseg mogao lako naškoditi papinskom ugledu; što više, da bi naj bolje bilo, kad bi se papinska vlast ograničila na sami Rim, čiji bi se građani tješili, što nijesu članovi velike talijanske domovine, time da su podanici velike metropole, čija se vlast svuda proteže, gdje evate katolička vjera. Spis je zatim dokazivao, da je gubitak Romagne, te se uvijek opirao papinskoj vlasti, u prilog neodvisnosti sv. Oca; te da se one pokrajine, koje se *de facto* oci-

jepiše od crkvene države, ne bi mogle prisiliti da stupe u prijašnju vezu prama Rimu, jer se svako nasilno sredstvo opire duhovnoj vlasti sv. Oca, a s druge strane niti bi Francuska htjela upotrebiti silu, niti pustiti, da se bud Napuljci bud Austrijanci umiješaju u to pitanje. To bi pitanje mogle riješili jedino evropske vevlasti. Ugovori od 1815. bili su ustanoviti politički opstanak Italije i njezinu teritorijalnu razdiobu. Odstup je Lombardije Francuskoj, pa Sardiniji bio dobrovoljno djelo sa strane Austrije, čime se nije ni naj manje povrijedilo teritorijalno pravo slobodnih država u Italiji. Evropski kongres u Parizu može promijeniti što se učinilo na kongresu u Beču, jer, kao što je Evropa 1815. dala papi Romagnu, isto tako može na drugom kongresu odrediti te pokrajine drugomu. Moglo bi se opaziti, da je teritorij papinske države nepromjenjiv, da se tome ne opire povjest, koja dokazuje, da nijedna svjetovna država nije bila izložena tolikim teritorijalnim promjenama kao *baština Sv. Petra*. Samo je duhovna vlast pape nepromjenjiva, a njegova je svjetovna moć izložena svim evolucijama kao i ostale države. Dvije stranke stoje jedna protiv druge: jedna bi htjela da se papi otme sve, druga da mu se sve dade; mi bi naprotiv htjeli, da kongres priznade, da je za sveopći mir potrebna papinska svjetovna vlast. Ovo pitanje ima za nas više znamenitosti nego ono o većem ili manjem teritoriju. Potrebito je prama tomu, da papi bude obezbijeden Rim i *baština Sv. Petra* uz pristojan godišnji prihod; da talijanska vojska zajamči bezbjednost i nepovredljivost Sv. Stolice; da što veća neodvisna municipijalna uprava oslobodi papu od svake administrativne brige; da napokon iz papinskog teritorija bude uklonjen svaki povod nutarnjem trvenju. Napoleon je shvatio kakva pogibao prijeti Sv. Stolici od političkih događaja, te se pobrinuo da Italiji pribavi slobodu, jer to bijaše jedini način, da se spasi papinski ugled. Ali bi njegova zadaća bila samo djelomično ispunjenja, kad ne bi obezbijedio i papi neodvisnost. Kao što je Napoleon I. doveo u sklad crkvu s novim nazorima, tako se i Napoleon III. nada da će izravnati opreke između rimske stolice i narodnih aspiracija.

Ma da je Walewski na svaki način nastojao, da ovom spisu digne službeni karakter, jasno je izbijalo, da Napoleon

smatra promjene u srednjoj Italiji kao gotovo djelo. Sadržaj spisa obradova u velike toliko provizorne vlade koliko patrijote, jer se svima činilo, da je to naj bolji način da se riješi rimsko pitanje. Liberalna je štampa odobravala izložena načela, a austrijske su novine protestovale protiv njih, jer su ih smatrale kao mrtvačko opijelo austrijskoj vladi u Italiji.

Tim je nezadovoljniji bio Pija IX., koji stajao pod zlokočnim uticajem reakcionarca kardinala Antonelli. Čudnovato je bilo čitati u enciklici od 18. juna 1859., gdje papa nazivlje rat za neodvisnost Italije djelom spletkara i strančara, te pozivlje sve crkvene dostojanstvenike, da se očito dignu na obranu njegove svjetovne vlasti. Iste preporuke učini u koncistoriju od 20. juna, te ih ponovi u koncistoriju od 26. septembra. Kako je imalo djelovati na narod ovako ponašanje pape, koji je u svoje doba bio blagoslovio narodnu trobojnicu, naj jasnije se pokaza 1. oktobra 1859., kada sardinski poslanik imao na zahtjev pape ostaviti Rim. Demonstracije tom prilikom učinjene protiv Sv. Stolice nijesu dakako nimalo podigle ugled papin!

Kada je bio objelodanjen spis *Le pape et le congrès*, poznata *Civiltà Cattolica* nabaca na sastavljače svakovrsne pogrdе. Sam papa, kad je 1. januara 1860. primao na poklon vrhovnog zapovjednika francuske posade u Rimu, ne upotrebi naj finije riječi, da očituje svoje negodovanje; pri čemu još uvijek isticao svoje uvjerenje, da će Napoleon osuditi sadržaj spisa. Ali papini protesti malo smetalo Napoleona. I to više ga pismeno zamoli na sami 31. decembra 1859. da žrtvuje Romagnu, gdje je već od 50 godina sjedište svih nereda u Italiji. Papa odvrati Napoleonu, 8. januara, naj energičnije odbijajući svako tude uplitanje u svoje posle. Što više u enciklici od 19. januara svečano izjavi, da ne će odstupiti niti pedlja svoje države, pak došlo s toga do naj većih nereda. Nepopustljivost Pija IX. i reakcionarna politika kardinala Autonelli bile su povodom, da je pitanje o kongresu definitivno zabačeno. Nato Walewski dade svoju ostavku. *Times* posveti nekadašnjem silnom ministru satirični članak, gdje reče, da je njegov pad takoder i zalaz svih nada svrgnutih talijanskih vladara i rimskoga pape.

Оптимистичко-философске студије

* * о природи човјековој * *

написао проф. Др. И. Мечников

превео Др. Ј. Кујачић.

ГЛАВА ПРВА

увод

Разни погледи на човјекову природу.

Знатност изучавања људске природе. — Природа човјекова као главни основ морала. — Поштовање људске природе у Грка. — Философска метриопатија старог вијека. — Рационално схваћање у 18. и 19. вијеку. — Тлачење људске природе са стране религиозних учења. — Утицај религиозног држања на свагдањи живот и на вјештину. — Реакција са стране реформације противу тлачења људске природе. — Сакаћење људскога тијела у примитивних народа.

* * *

И ако је савремена наука постигла веома знатан успјех, ипак се често чују противу ње разни гласови извјесног незадовољства. Између осталог говори се и ово: истина, наука је знатно побољшана материјалне увјете човјековог живота, али је зато она сасвим слаба и управо ништава, чим се почну ријешавати философска или морална питања, која у опће, и још тако јако, интересују свакога образованог човјека без разлике. Мјесто користи, наука је у томе правцу насупрот велику штету учинила. Разрушила је наиме све религиозне основе и тиме је одузела човјечанству посљедњу наду, којом га је вјера тјешила, а није била у стању, да постави ништа боље и сталније на мјесто учињених рушевина. И збиља савремено се човјечанство налази у неком стању опће непријатности. Човјек се данас без обзира на савремене, далеко згодније увјете за развиће и усавршавање многих његових функција, осјети веома slabим, чим би се учинио опит,

да се ријеши питање с једне стране о току и сврси његовог живота а с друге о вези, коју он у животу заузима према разним индивидуалним категоријама (породица, народ, раса, цијело човјечанство).

Тако је болежљиво стање прешло у потпуно незадовољство са својом сопственом судбином и са свим оним, што постоји и, као тако, неизбежно довело за собом песимизам или мистицизам. Познато је да се већина философских система 19. вијека појавила у веома меланхоличном облику и да се дошло до одлуке, да нема уопће среће, па шта више чак и то да треба и сам живот уништити. У свезу с таким учењем може се довести и увећање самоубиства у свим цивилизованим земљама, — с једном дакле тако знатном и сталном чињеницом, која је у опће добро позната и не тражи никаквих нових доказа.¹

Да би се тако тешко стање излијечило, учињен је покушај, не би ли се опет оживјело религиозно и мистично вјеровање. Зато се на све стране чине опити, како би се основале нове или побољшале старе религије.

И већина заштитника науке морала је ипак признати, да збиља наука није у стању ријешити проблем људског живота и да је то питање, као тако, уопће недоступно људском разуму.

Тако безутјешни закључак изведен је поред цијелог реда покушаја, да се успостави неки, колико толико згодан појам о свијету и о човјечанству.

Већ се одавно чује питање, да ли би којим год начином било могуће пронаћи нешто друго, што би мјесто вјере могло руководити човјечјим животом и као тако водити човјека правој његовој срећи. Мудраци и филозофи су у разна времена мислили, да нам људска природа даје све могуће основне захтјеве и увјете, који су као јака основица потребни за разуман и згодан морал.

Познато је, да је људска природа у старом вијеку, особито у Грка, уживала веома висок углед. Азијски су народи, ти културни претходници старих Грка, поимали своје богове већином у

¹ Послије класичне радње А. Вагнера *о закону умјерености у шобожје слободним људским радовима* рађено је и писато много о самоубиству. У нај новије се пријеме опширно разбира то питање у знаменитој монографији, коју је написао Westergaard под именом „О смртности и о болестима“, 2. изд. Јена 1901.

облику фантастичних бића, која су представљала људске слике, унакараћене разним животињским знацима, а Грци су давали својим боговима изглед најљепших људских прилика. То је главни карактер културе и живота старих Грка. Њихово поштовање људске природе обухватало је дакле такође и спољашњи изглед. Они су све одбаћали, што је могло поштетити и измијенити природну човјекову слику. Тако су н. пр. они сматрали обријану браду¹ као нешто веома ниско и недостојно, јер је обријано глатко лице давало човјеку према његовој природи незгодан женски изглед.

Обожаване људске природе са стране Грка огледало се у цијелој њиховој пластичној вјештини и послужило је чврстим основом за њихову надмоћност у области свију вјештина уопће. Главна се тежња свију грчких вјештака састојала у томе, да што вјерније и тачније насликају човјека. Зато су они мјерили и размјерали сваки дио у тијелу, како би се што боље примакли стварности, којој су се приближили тако, да је модерна наука могла само потврдити њихове главне резултате.² Скулптура, помоћу које су Грци нај боље могли до данас да изразе природу људску, била је у њих правом народном вјештином.

И грчки су филозофи имали веома узвишено мишљење о природи људској, о људском тијелу и његовом облику. Представа људскога тијела — то је био управо идеал грчке вјештине. У исто је вријеме њихова философија истицала вриједност свију карактерних црта људске природе тежећи на хармоничан склоп цијелога човјека.³ Та је мисао, којој је *Платон* дао извјестан облик, била главном основом старе академије, откуда је доцније прешла и у скептичку школу. По *Ксенофону* (4. стољећу) се срећа онога, који је припадао старој академији, састоји у савршенству свију природних функција и у превасходству, које само човјеку припада. (*Zeller* а. а. О. 5. 880).

Кад се принцип култуса људске природе сам по себи и сувише опћи, није никакво чудо, што су се око његове примјене

¹ Брада се почела бријати тек од доба македонског царства. Филозофи су тај обичај осуђивали, као нешто неприродно, што се противи њиховим погледима, те га сами нијесу примјењивали. Види *Херман* „Грчке приватне старине 1870. I. 5. 175—177.

² *Diételet*. — *Anthropométrie*, 1872; p. 86.

³ *Zeller*. — *Die Philosophen* d. Griechen 3. Aufl. Bd. II, I., 1875; 5. 141.

појавили многи спорови и несугласице. *Платон* је искључио наслaду из области идеје о добру, а његов је ученик *Аристотело* развијао сасвим супротно учење. Према његовом мишљењу уживање је природна последица свакога рада бев разлике. Оно тако исто представља извјестан резултат, који је скопчан са савршеним животом у онакој мјери, као што су љепота и здравље са савршеним и правилним развићем тијела (*Zeller*, Bd. II., 2, 5. 447).

У староме свијету постојало је једно учење под именом *метроудаишис*, које је имало за главну задаћу, да изучи циљ моралнога живота у границама, које се не би косиле с природом. Тим су се изучавањем бавили многи философи, али су његову практичну примјену одуговлачиле често веома велике тешкоће. Тако се по стојичком учењу нај веће добро и нај узвишенији циљ или блаженство могло наћи само у правилном природном животу. Начин живота морао се према томе управљати по опчим свјетским погледима тако, да је свако свјесно и разумно биће морало радити само оно, што би згодно одговарало том опћем закону. (*Zeller*, I. Aufl. Bd. III., I. S. 193). У главном су се истог основног принципа држали и епикурејци. Тако су они мислили, да је уживање природно добро или извјесно природно стање свакога бића без разлике, које само по себи задовољава (*Zeller*, I. е. стр. 401).

Полазећи с једног истог основног принципа стојичке су се и епикурејске теорије у даљем свом развићу разминуте у сасвим супротном смислу.

Римски су философи схватили сасвим правилно принцип правилног природног живота. Тако *Сенека* (*De vita beata*, cap. VIII.) истиче између осталогa и ово правило: „Држите се природе, нека вас она руководи, јер она пази и савјетује разум, — у томе је срећни и правилни природни живот.“

Ми не можемо овдје потанко пратити развиће те идеје кроз цијели низ вијекова. Зато ћемо се задовољити само тиме, да покажемо, да се она истицала сваком приликом кад се год тражио какав згодан принцип, који би могао руководити тијеком живота изван извјесне религиозне санкције. Ту исту идеју налазимо и код ученика хришћанске науке, који устају противу аскетизма, презирања и омаловажавања људске природе, што је било веома јако изражено код Хришћана првога вијека.

Грчки је принцип правилног живота нашао свој нај бољи израз тек у рационалним ренесанским теоријама у настајном вијеку. *Hutcheson*,¹ шотски филозоф из 18. вијека, држи, да су сви наши природни нагони добри и згоди и да их као такве треба с нај већом пажњом и нај марљивије задовољавати. Он је тиме дошао у сукоб са шотским клиром, који је потпуно презирао људску природу. „Ни најмање не служи на част *Hutcheson*'у“, говори *Buckle*,² „што је први у Шотској устао у обрану тако ниских појмова“.

И француски су се филозофи 18. вијека, кушајући да ставе мјесто религиозних принципа згодне за разум у основ нашег живота, вазда позивали на природу човјекову. Мало прије револуције појавила се у три свеске радња чувенога барона *Holbach*'a а под именом: „*Oùhi морал или дужности човјекове, основане на природним захтјевима*“. ³ Тај писац, који је у своме раду заступао чисто материјално атејистичко гледиште, изјавио се, да морал мора, ако хоће да буде опћи, одговарати природи човјековој, т. ј. мора да се оснива на његовој битности, особинама и каквоћи, једном ријечи на свему ономе, што се стално и непромјенљиво налази у свим индивидуама његовог рода и што га, као тако, одликује од осталих животиња.“ Да морал буде добар и чврсто основан, мора да истиче на првом мјесту познавање људске природе (I. S. 32.)

Тај принцип узајмљен у прастаре философије, налази се и у рационалиста 19. вијека. *Вилем Хумболдт* мисли, да се крајњи цињ човјеков, т. ј. онај лиљ, кога му је предначинио разум на основу својих вјечитих и непоколебљивих испитивања,..... састоји у што хармоничнијем развићу свију његових способности, из којих се мора склопити једна потпуна и савршена цјелина. Исто тако и *Lecky*,⁴ веома чувени модерни историчар, сматра циљ живота као потпуно и савршено развиће свега онога, што се налази у оним одношајима, које је природа означила.

(Наставиће се).

¹ *Moral Philosophy*, London, 1755.

² *Buckle*. — *Geschichte d. Zivilisat. in England* II., S., 415.

³ издата први пут у Амстердаму 1773. на франц. језику.

⁴ *History of. European Morals* 3. ed. London 1877.

БИЉЕШКЕ — БИЉЕШКЕ.

Књижевност, Умјетност и Наука.

Књижевност, Умјетност и Наука.

— *Aleksa Šantić*. Prošloga je mjeseca boravio u Dubrovniku naš pjesnik AL. Šantić iz Mostara. U broju 9. „Srda“ donijeli smo njegovu pjesmu * * *. On je omilio u srpskoj literaturi svojom pjesničkom pojavom a vrlo je zaslužan oko književnog pokreta u Mostaru. On je za stalno jedan od najvrednijih naših pjesnika, jer je ukrao sa mnogim originalnim pjesmama srpsku literaturu a obogatio je i sa vrlo dobrim prijevodima iz Hainea i drugih velikih pjesnika. Posljednje mu je djelo bilo: „Под Маром“, divna i dirljiva dramska slika, o kojoj se mnogo lijepo pisalo. Beogradske Novine u 66. broju donose vrlo lijep članak o njemu.

— *O pokojnom Simu Matavulju* napisao je naš vrijedni književnik G. Marko Čar u uskršnjem broju mostarskog „Naroda“ *Последње сужење* са покојником. — *Jovan Hranilović*, hrvatski pjesnik i kritičar, prijatelj Matavuljev, napisao je vrlo lijep članak o njemu u 6. i 7. broju „Glasa Matice Hrvatske“.

— *Stjepan*. Srpska kr. akademija u Biogradu otvorila je stječaj za nagradu iz zaklade Nikifora Dučića za 1908. g. Nagradiće se naj bolji spis iz oblasti nauka ove grupe: srpske filozofije, geografije i etnografije u opće. Nagra-

da iznosi 950 dinara u srebru. Spis treba da iznese naj manje šest štampanih tabaka srednje osmine. Nagradeni spis ostaje vlastina piščeva, ali treba da bude štampan u obliku, koji Odbor za nagradu bude odredio i u naj manje 500 egzemplara. Pisac će dobiti nagradu, kad izruči akademiji 50 egzemplara nagrađenog spisa. Spisi se imaju poslati do konca dekembra o. g

— *Nagrada ruske akademije nauka*. Ova je akademija raspisala nagradu iz kulturne historije slovenskih naroda na tri teme, a one su: 1. Istorija južnoslovenskog, zapadno-slovenskog i ruskog odijela do XIV. v. isključivo po istorijskim jezičnim i arheološkim podacima. (Za odijelo razumijeva se i svakidanje odijelo i sva stajača [svetčana] odijela, a ne naoružanje). 2. Mitologija neznabožičkih Slovena, na osnovu historijskih, arheoloških i etnografskih podataka. 3. Istorija puteva kao trgovačkih veza među Rusijom i Vizantijem i među Rusijom i romano-germanskih naroda srednjeg vijeka. Rok je do 1. januara 1913. Akademija će pregledati sve radnje do 29. dekembra i. g., pa će tada odlučiti o nagradi.

— *Knjige Srpske književne zadruge*. U 15. redovnoj godišnjoj skupštini ove zadruge utvrđeno je da u XVII. kolu uđu ove knjige: 1. *Pesme Jovana Dučića*. 2. *Hadži-Diša* od Drag. J. Ilijića. 3. Jedan razoren um i Dnevnik jednog pokojnika od *Laze Komarčića*. 4. *Dido* od *J. M. Veselinovića*. 5. *Lovčevi za-*

pisци од *Ivana Turgenjeva*. 6. *Istorija savremene obrazovanosti od Š. Senobosa*.

Uprava je još odlučila da pokrene *Zabavnik* i da se već štampa prva knjiga „Zbirka evropskih pripovijedaka“, koja će ovih dana biti gotova.

— *Исидора Бајућа Албум од 24 мјесеца*. Нови Сад, лијепо издање књижаре Ј. Станковића. Ове су pjesме, како каже сам Бајић, компоноване у духу српских народних pjesама и удешене су за гласовир и носе под нотама и текст pjesме. Стога је издање згодно за певаче и за сакраче и може се употребити и за концерте и за дом. Препоручујемо свакому набаву ове лијепе збирке. Цијена јој је од 6 круна.

Нове Књиге и Листови.

Прикази и оцјене Јагодинског „Бранича“, за 6 мјесеца 1907. год. Написао проф. Милић Јагодина. Штамп. Ђорђевића и Гилића 1907. Јагодина.

Хенрик Ибсен; Народни Нејрија-шећи, позоришна игра у 5 чинова, с њемачког превео Ст. Пређић, Приказано у Новом Саду 27. новембра 1907.

Очигледна Насштава, по D. H. Heferstein-у прев. Вој. Р. Младеновића, учитеља. Јагодина, штамп. Ђорђевића и Гилића 1907. Цијена 0.30 дина.

Калиграфски Углед Виће Малетића. У тврди коримама са 20 прегледалица ћирилице, латинице и њемачког калиграписа као и дивних монограма. Набавља се код писца учитеља трговачке академије у Биограду.

О Палестини и старим Јеврејима. Помоћна књига за научавање библијске хисторије за средње школе. Саставио Вељко Миросављевић са 3 мапе Срем. Карловци. Српска ман. штамп. 1907. Цијена 40 хопера.

Српски Гласник, политички демократски лист, српске радикалне странке, Ур. др. Мих. Богдановић Томић. Пакрац.

Гласник, српског друштва за дјечју психологију, уредник С. М. Јеврић, уч. излази у двомјесечним свескама по 2 табак обичне осм. Биград. Штамп. Davidović. То је орган друштва за дјечју психологију у Србији. Цијена је листу 2 din. годишње а чланови, који положе годишње 3 din., добивају лист бесплатно.

Цариградски Гласник, који је смрху К. Грунчевих био престао излазити, опет излази под уредовањем Ст. Капетановића. То је једини српски политички лист у Отоманској царевини. Цијена је листу 12 дина.

Novo Vrijeme. Овако се зове лист за учитеље и пријатеље народне просвете који је почео излазити у Шибенику. Уредник му је учитељ Danilo Petranović. Цијена је листу 6 K. год. за А.-Уг. и Bos. а 8 franaka за остале земље. Излази 2 пута на мјесец.

Историја српско-бугарског рата 1885. Књ. I. од Пирота од Сливнице, нап. Др. Вл. Ђорђевић. Издање задужбине И. М. Коларца. Београд 1908. Шт. М. Давидовића. Цијена 6 K.

Кућа, лист за шалу, забаву и прикупљање народних умотворина, излази у Нишу сваке недјеље. Год. IV., уредник М. Ј. Опокојић. Год. цијена са Србију 6 дина. а за друге земље 8 франака. Ово је поред Врача један од најбољих шаливих листова.

Побједа, омладински радикални лист, почео је излазити у Биограду. У Мостару излази од нове године хрватски раднички лист „Радничка Обрана“ два пут мјесечно.

Одлично уређивани лист „Народ“ у Мостару излази сад два пут на недјељу.

СПОМЕНИЦИ ДУБРОВАЧКИ

објелодањује А. ВУЧЕТИЋ.

28. Ова исправа, без датума, од Мустабега, зповједника турског у Херлеговини, који се називље господарем ззмље Херцегове, писана је заповједнику Херцеговскоме, Хамзи. У Новоме био је онда властелин дубровачки, Живко * одасланик републике, који је продавао по уговорима дубровачку со. Али заповједник Хамза му је сметао у продаји и изагнао га био из кнће; зато се Живко потужио био Мустабегу, а овај оштро забрани Хамзи да му не смета; у исто му доба нареди да има пуштати Дубровчане да продавају со и у Рисну, јер је така била царева заповијед а само да је забрањено продавати млетачку со.

29. Трговац дубровачки, Ђуриша Фиковић, пише без датума из Фоче кнезу Дубровачкоме. Он се тужи на онога санџака гледи трговине свите и свиле, за коју су га били послали из Дубровника, да га мучи и вара, да га је ставио у тамницу, јер није хотио за робу примити неваљаве паре и зато моли кнега и властелу, да му по човјеку поруче што има да чини.

30. И ово је писмо без датума. То пише неки Алиага Ибрахимагић кнезу и властели дубровачкој. Овим писмом он оправдава зашто је зградио кулу у Лугу крај Сланог. То је било у сусједству Дубровника и он каже да је ту кулу зградио, да брани свој читлук и слободу трговине.

31. Писмо је Ивана Маткова у Плевљима у Турскоме 10. маја 1800 бегу Саву у Дубровнику. Хоће да му пошаље нову бурунџију и 1000 гроша да му буде слободна трговина у оном мјесту, јер Турци су му запријечили трговање.

V.

Споменици из Паштровића.

Опћина Паштровска признаде 1423. године врховно господство млетачко и тако спаси неке слободе и повластице (управно-

судбену автономију) Готово сваки град приморски, од Трста до Будве, имао је своје законе и статуте; осим тога било је и других автономних крајева, који су имали свој статут. Те слободе биле су много шире и узвишеније, но што су биле незнатне слободе опћинске градова аустријских, чешких и угарских. Паштровићи су били спасили своју автономију, али се не зна да ли су имали *законик* или *староставник*.

Уговор с Млечићима од 1423 г. био је темељ њихове автономije за мал не четири вијека; али су за стално и прије били автономна јединица. Њихова је автономија преживјела пад млетачке републике за 11 година од *Сампоформијског* мира 1797 све до француске окупације 1808 г., те је опстојала за прве аустријске окупације (1797—1906) и за руске запреме (1806—7).

Управно-судска власт Паштровића састојала из четири судије и „bankade“. Она је била састављена од домаћина или од властеле, а звала се тако по дугој клупи, на којој су сједили чланови. Дакле судије, војевode и властела састављали су „bankadu“ опћине или *komunitati*. Све им је списе састављао и потписивао писар, који је имао наслов: *канчилијер*. Они се у писмима називљу: судије, војевode и властела; судије и банак, суђе и банкада, суђе и вас збор, суђе.

Опћинари су бродарили малијем лабама по далмагинској обали и долазили су и у Дубровник и доносили н. пр. пшенице и лијеса. У ту сврху судије би давали својим поморцима свједочанство или булету препоручујући их као, поштене људе и јамчили су зато граду, у који би имали доћи. Ових писама Паштровића има 6 у овој збирци, а седмо је из Ластве.

1. Била је на приморју и опћина Ластва, која је имала такође своју автономију. И она је издавала сличне булете својим бродовима, једнако се називала и имала канчилијера. Од ње немамо него једну булету, која је издата патруну Косту Трипковићу, дружини Митру Трупковићу, Стијепу Франову Медину и Јову Медиговићу. Канчилијер је овдје потписан својим именом и презименом, а то је Марко Медин. Из повјести о Паштровићима позната је препирка између Ластве и осталих Паштровића, о којој је 1906 и 1907 „Срб“ нешто донио.

V.

Споменица из Паштровића.

1.

Судије и војеведе општине Ластве давају булету (вјеру) патруну (заповједнику лађе) Крсту Трипковићу.

(L. S.)

Ми сѣће и којеводе wd комѣнитаци од Ластве допѣца-емо wѣс еѣлетѣ патрѣнѣ Крстѣ Трипковићѣ и Митроѣ Трипковићѣ и Стинѣ Франѣс Мединѣ, Јоѣс Медигѣвићѣ, добри, мирни, поирени, облагаемо се ми, ако часѣва варѣнада еѣде wd-говорити.

Јѣ канѣачиѣрѣ Марко Мединѣ
под заповиѣди сѣћахѣ.

Оп. На врху је печат Ластве; у пољу је светац над грбом, који се добро не распознаје, а наоколо је натпис латински; само ово се може прочитати:

*SV....ST...PAS...[SV... (LA) ST (UA)? PAS(TROVICH)?]

2.

Судије и војеведе и властела Паштровића давају вјеру патруну Илији Лукети за Дубровник.

Ми сѣће и којеводе и властеле Паѣро(вића) чинимо чистѣ истинитѣ вѣкрѣ и чист спѣжариѣ за патрѣна Иѣна Аѣкета и негѣс дрѣжинѣ за градѣ Дѣбровникѣ и за свако остало, место, да ће сѣсѣће мирно и поирено пасаватѣ, тако и нима анѣерита; и за вѣћѣ вѣкрѣ еѣлоѣмѣ госѣоцѣлоѣмѣ еѣласѣмо наѣмѣ по вѣреѣлѣћѣ даѣта.

лѣѣчѣ. (1796) мѣсѣца аѣвгѣста (18?) ни ѣ Паѣровићѣ (L. S.)
книѣказѣлиѣрѣ по заповиѣд госѣде сѣћа.

Оп. Печат је утиѣштѣн у хартији, т. ј. крилат лав св. Марка.

3.

Судије Паштровићи са својом банѣаѣом (општѣна Паштровића) дају лучну исправу патруну (заповједнику) лаѣе Илији Митровићу за Дубровник.

Ми сѣће Паѣровићиѣ с наѣшоѣмѣ банѣаѣоѣмѣ чинимо вѣиѣрѣ како крѣће ѣт наѣшеѣа мѣнѣста патрѣнѣ Иѣна Митровићѣ вѣроѣмѣ

от весла свонома дрѣжинома за Дѣровникъ и те еѣде пристати, уонакъ нестѣ з дрѣжинома от дѣровнехъ ѣлахъ, за кое се облагае ѡка колишита да без истине неће счинитѣ; кое препорѣчѣмо да никъ еѣде счинит се свака потрека за нѣхове динаре на кнѣрсѣ ѡт кое.

Изъ Пацровићъ 19. новембра 1792.

Канцелнеръ по заповѣди.

Печат је утиснут у папир, по свој прилици крилати лав или орао.

Судије Паштровића давају вјеру патруну Марку Лукети Радлову.

4.

Ми сѣће Пацровићи чинимо оѣс истинитѣ верѣ за оне лѣди отъ свакога ерѣва шѣшпета; карка от весла кѣрцатѣ лѣнама ¹⁾, патрѣи Дѣкета Марко Радловъ, Ново Перазићъ, Керсто Перазићъ, Илиа Бонковъ; толико се облагаемо за оне лѣди да неће бити ничесока шѣшпета. Зато свѣдасмо.

(L. S.)

Канцалнеръ по заповѣди сѣћа.

¹⁾ лијеса.

5.

Судије Паштровића давају вјеру патруну Стијепу Перазићу за Дубровник.

Ми сѣће Пацровићи и сва колишита. — Чинимо кнѣрс кѣткенѣ свакома господарѣ испликѣ а наклацито прѣзмножитѣи господи ѡд Дѣровника и нѣх прѣзмножитѣ рѣнс(п)анке, како се кренѣ ѡд нашига мѣста господи Стијепу Перазићъ с ѣднома каркома ѡд весла ѣна шенице сѣ чѣтири своѣ дрѣга; лѣди сѣи поирѣни, за кое се ми сѣи ѡблагаемо и наша колишита.

Донѣциана с Пацровиће з. зѣна лѣфѣ. (1772).

(L. S.)

Канцалнеръ по заповѣди госпѣде сѣћах.

Завршено 6. јуна 1908.

NA ZNANJE.

Pomenbroj (Spomenica) „S r đ a“ o stotoj obljetnici ukinuća dubrovačke republike (31. januara 1808) obuzeće **prvo pet brojeva** lista 1908. t. j. dva za januar, dva za februar i onaj 15. marta; imaće dakle naj manje **240 stranica**, jer je gradivo, koje su gg. Saradnici posvetili ovoj zgodi, **veoma obilno**. Ovo je gradivo i mnogo **raznovrsno** i stiglo je iz svih **naših krajeva**. A da Spomenica bude što zanimivija i ljepša, nijesmo štedili ni truda, ni troška, te će biti **ilustrovana sa više nego pedeset slika**. Tim smo naročito htjeli da ugodimo svakomu, koji je u „Srd“-evu kolu ili kao Predbrojnik ili kao Saradnik; **Spomenica će dakle biti odeblja i lijepa knjiga**.

Ko nije pretplaćen na list moći će dobiti Pomenbroj za **4 Krune** na običnom papiru.

Divotizdanje u kromopapiru stajaće **5 K.**

Molimo svakoga ko želi nabaviti Pomenbroj da ga **odmah naruči**

Upravi SRPSKE DUBROVAČKE ŠTAMPARIJE

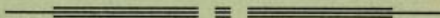
Dr. M. Gracića i dr. — Dubrovnik.

JESTE LI   PLATILI

CP T SRGJ

Ako nijeste, požurite se na postu
i pošaljite novac

Administraciji „SRGJA“ u Dubrovniku
naznačujući na kuponu za koji rok plaćate za ovaj list.

 Molimo naj ozbiljnije Gospodu Predbrojnike,
koji još nijesu podmirili predbrojbu, ma i da smo ih već
jedanput, štoviše dvaput naročitim po-
zivom opomenuli, da nam svakako tije-
kom ovog mjeseca poštanskom naputnicom po-
pošalju predbrojbu.

СРЂ - SRĐ

Лист за књижевност и науку
List za književnost i nauku.

Власник и издаваатељ : Српска Дубровачка Штампарија Др. Грацића и др.
Vlasnik i izdavaatelj : Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. Gracića i dr.

Уредник : проф. АНТОНИЈЕ ВУЧЕТИЋ.
Urednik : prof. ANTONIJE VUČETIĆ.

„СРЂ“ излази у свескама од 3 табака, половином и сврхом мјесеца.

На годину : За Аустро-Угарску . круна 10
 „ Иноземство 12
Поједини број изван претплате 80 пара.

„SRĐ“ izlazi u sveskama od 3 tabaka, polovinom i svrhom mjeseca.

Na godinu : Za Austro-Ugarsku kрана 10
 „ Inozemstvo 12
Поједини број изван претплате 80 пара.

ДУБРОВНИК. — DUBROVNIK.

Српска Дубровачка Штампарија Др. М. Грацића и др.
Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. M. Gracića i dr.
1908.

САДРЖАЈ. — SADRŽAJ.

1. SPILA BETINA.	
Živko	str. 225
2. PJESNIKU KRILANU (pjesma).	
Živko	227
3. СВЕТЛИ ДАНИ (pjesma) (4).	
Маринко	228
4. ПОКЛАДНА ŠALA О BROJCI 2.	
V.	230
5. GOSPAR DŽORE (Dubrovački oridino).	
Živko	232
6. ПОЈАВА САТАНЕ У ЛИТЕРАТУРИ (2).	
Проф. В. барон Љубибратић	235
7. GARIBALDI I NJEGOVO DOBA (6).	
Prof. W. baron Ljubibratić	243
8. ОПТИМИСТИЧКО-ФИЛОЗОФ. СТУДИЈЕ (2).	
Др. Ј. Кујачић	260
9. МОЈОЈ рок. КЋЕРИ OLGИ (pjesma).	
К. К.	267
10. ОЦЈЕНЕ I ПРИКАЗИ.	
Walter Baron Ljubibratić	268

БЕОГРАД
Luka Čelović
БЕОГРАД
СРЂ СРЂ

Год. VII.
God.

ДУБРОВНИК, 15. јуна 1908.
DUBROVNIK, juna

Бр. 11.
Br.

SPILA BETINA.

Živko — Dubrovnik.

Ilinštaci su i božja zvijezda zažegla — sve prli oko Dubrovnika u puklo podne.

Gospar *Bete* odavna je ostavio grad i naselio se sa starom rabom Mārom na Pločama, kod svetoga Jakoba povrh srdupine i špilje, te se prozvala *Spila Betina*. Tu je bio namjestio sve što je *makina* i nekakvih čudnih alata, te se kazivalo da je on vražjega zanata, a u gradu su ga zvali da je filozof, zvijezdar i k tomu: *redivivus* Arkimed ili Euklid, biva metempsikosom. Bilo ih je, koji su u gradu i u to vjerovali.

Kako bilo da bilo, Marin Getaldić prozvani *Bete* bio je velik čovjek, na glasu matematičar, a nije lako, da obični ljudi razumiju te divove, koji se nakon vjekova radaju.

Nije bilo ribara, a da bi pristupio ispred *Spile Betine*, gdje stanuje *Podne Rogato*, i *Bete* se s njime preko podne razgovara, te mu kazuje sve vragolije ovoga svijeta.

I Māra je bila odrta vještičina, jer se ničega ne bojala. Ona ti niže mrtve žabe o mjedenu žicu, pa po vragu oživu i kreću, pa da ti se ne naježi kosa u podne kao u mrklo ponoće.

Ovo je pričao *Bundžo*, naj smjeliji ribar, koji je više uhvatio ondje u špilji *saraka*, *ovrata* i *smuduta*, nego li je u godini dana. Tako ti je *Bundžo* kazivao da je Māra kuhala u ruti one žabe za vraćanje i grdno bakanje, te zna tā hudoba plahnuti buru kao da je vadi ispod skutića. *Sodati** su se snebivali i krstili na ove teške zgode, a osobito kad je pod zakletvu rekao da mu je plamen povrh špilje i da mu je ispred špilje na ladi progorio jedro na deset mjesta.

* Bremenari, od riječi *soldat*.

Na te će bacanije *šabakar* Lasko :

— Berićeta mi i duše, da Bog da mi gorjela kao ova *lula*, *Podne Rogato* donese nekakva zrcala i nasloni ih, pa gori i gori : a evo mi je izgorio pelengačice, kad sam istežô šabaku ispred svetoga Jakoba :

— Sve ti je to istina, današnje mi svete nedjeljice. On ti ne vjeruje ni u palicu, a Mara se davno vragu zapisala. To ti je rekô fra Tripo : ne bi dala ni Bogu tamjana — i njega je čiknula, kad je bio *škrabicom* u *limozini* — nadoda Bundžo, a njemu će Pera s kafe :

— A kako li zna čarati : Začarala je Jelicu Jakobušu i pristala je kao pomamna uz Iva Prlabuća, a ne bi ga istjero iz kupusa — pravo ništo. U Jelice su zlatne ruke : tri puta se spravila u gospara Mara.

— Sve ti je to, moja Pere, po vragu — tu i gospodar *Bete* nema čiste prste, jer ti mu Jelica češće nosi na čast po prijesnac.

Lasku će Bundžo :

— Nije zaludu gospodar *Bete* neki dan pjevuckô :

Moja Jelice,

Rajska dušice !

Fala tebi i gospodaru

Na časti i daru.

— I ona ti je predrština sad potrkač u gospara *Bete* : on ti mu premješta vražje alate — hoće se *oblamporina* zapisati i tomu drugu, a samo mu se daj nabiti.

To reče Pera i prekrsti se tri puta.

A Kate Cavtačka prihvati :

— Podi, vraže, od moje duše ! Sad ti Vragolova *trhana* (lada) ne jedri više ispod Lokruma, zapalio joj je onaj legromanat *lantinu* ; pa nije kud kamo, valja se uhittiti *Mrkana* i *Bobare*, pa zaokružiti iza Lokruma prama gradu.

Pera će :

— A zašto se, hrdorogo, nijeste prekrstili i zazivali u pomoć svetoga Nikolu putnjika ?

— Jesmo, jadna Pere, a Obodani i Konavljani su se zavjetovali svetomu Ilariju, pa sve utamah.

— I Bog to propušta za naše grijehe !

— *Podne Rogato* gore je od vukodlaka i lorka (i Bundžo pljune), jer ćeš se prekrstiti, a *Podne* će te *Rogato* satrti usred bijela dana.

Oni se tako gombaju i krste, i eto ti iz svetoga Vlaha dum Krile, a za njim s mise trholi Jelica.

Pera će na glas, a da je čuje dum Krile:

— Hoće rijeti — Jelica se još nije upisala tomu drugu!

— A prisluškuje u gospara Bete — legromanta i vilenika.

Pristavi Lacko kao u strahu, jer se obrne dum Krile:

— Oprdu otole, halo i ništo jedno! Gospar je *Bete* gospar od gospara i što čini, to je po mudrosti božjoj, Bog mu je dô pamet i glavu, a da slavi svemogućnost božju. On vidi i druge svjetove, a drugi nemogu ni crnu zemlju ispred nosa.

*

I dan današnji se zove *Spila Betina*, to po matematičaru *Marinu Getaldicu-Beti*, koji je — kako kažu Dubrovčani — prvi iza Arkimeda, te je slavno branio Sirakuzu, pokušao da ustornim zrealima žeže lađe na morskoj pučini.

Pjesniku Krilanu.

Živko — Dubrovnik.

Sivi sokô diže svoja krila

Do nebeske bezkrajne visine,

Žarka mu je vazda želja bila

Da izmjeri trepteći nizine,

Da prebroji gore i doline,

Kuda šeće Ravijojla vila:

S Velebita do Miroč-planine,

Kud se ori davorija mila...

Oj, Krilane, sokolovo pile,

I Tebi su posestrime mile!...

Živi, pobro, i prebiri tanko,

Kako Stanko jali rajnik Branko,

I Tebi su na porodu bile

Podgorkinje prembijele vile!

Светли дани

— Маринко. —

— 4 —

мојој ОЛГИ.

IX.

Питаш, да л' те волим,
Да л' те љубим јако,
А незнаш, да срце
Стишавам једнако.

Један часак само
Крај њега кад ниси,
А оно већ јеца:
Гди си, гди си, гди си!

Та, крај тебе само
Оно сретно гуди,
Ко нејако чедо
На мајчиних груди,

А без тебе стрепи,
Малаксава, пада,
Ко сироче бедно
Без помоћи, нада.

X.

И одласка, стиже задњи час.
Хат гвоздени, већ у ватри вѣс,
На одсудни рога чека знак,
Па у густу да одјезди мрак.

Срце моје језа проби ево,
Душу терет притиснуо зло,
Реч застала, телом дрхћем вѣс,
Као задњи ту да ми је час...

И још један трзај, један трен. —
Парип врисну, јарѣм ознојен,
И воз крену. Замагли се све,
И падоше крупне сузе две

На образе мога злата, мог....
Збогом, душо, чувао те Бог,
И љубави наше света моћ,
Доћићу ти брзо опет, доћ'!

XI.

Под Требињем меко поље, равно.
По њему се шетасмо одавно
Једне ноћи — о, дивна је била! —
Ја и моја златакоса вила.
И сад истом пољаном крстарим,
Истом стазом, исуим путем старим
Крај градине, по ноћној тишини,
Ал' сад ми се све другчије чини:
Месец сија, ал' не као тада,
Звезде трепте, ал' другчије сада,
Славуј поји, ал' му пој не тече
Тако складно, као оно вече,
Кад му песму слушасмо крај луга
Загрљени ја и моја друга.

XII.

Видим је одавде, кроз поноћи вео,
Крај постеље чисте скрушено где клечи
Прекрштених руку, пред иконом малом
У молитви тихој Богу се молећи.

Видим је одавде спокојно где лѐже,
На грудима топлим грлећ' слику моју,
Са осмејком лаким на блаженом лицу
Кô детенце сретно у слатком покоју.

Видим је одавде.... И у томе часу
К њој ми душа лети, и кô лако платно
По кревету пада и стас јој увија,
И лице и груди и срце јој златно.

POKLADNA ŠALA O BROJCI 2 U MONARHIJI.

Za zabavu čitalaca o mesojedu pisac šaljivih igara, Roda-Roda, donio je u listu G. T. p. ovo šaljivo tumačenje državnog prava. Tu skoro bilo nemira po ulicama u Zagrebu; novine su pisale svega i svašta, što god komu došlo u glavu. — Neki Holandanin sve je to ozbiljno i pomnjivo čitao, ali sve jednako nije mogao ništa razumjeti i zamoli pisca da mu kaže o čem se radi u Zagrebu. — Pisac koji je bio vještiji, nego što su bili neki novinari, prizna Holandaninu, da ni sam ne zna o čemu se radi; ali se riješi da kratkom poukom o državnom pravu trojedne kraljevine, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, i u opće o uređenju monarhije razbistri sve ono što je bilo tamno Holandaninu i da mu riješi svaku sumnju, te mu kaže:

„Austro-Ugarska sastoji iz dva dijela: iz ustavne monarhije i okupacionog teritorija. — To je posve jednostavno je li da?“

— „Da, tako je“ — odgovori Holandanin.

— „Dakle vidite! Prvi dio, ustavna monarhija, sastoji napose iz dva dijela.“

— „Austrija i Ugarija“, — primjeti stranac.

— „Ne. Sastoji iz kraljevina i zemalja zastupljenih u carevinskom vijeću — i iz zemalja ugarske krune. — Ovo je jednostavno — je li da? . . . A što su zemlje ugarske krune? Prosto dva dijela: prava Ugarska i Hrvatska sa Slavonijom. Ali budi mimogred kazato, prava Ugarska sastoji opet iz uprave prave Ugarske i iz Rijeke; a Rijeku ćemo, da budemu kraći, nazvati svečanom zvaničnom titulom: *Separatum sanctae regis coronae adnexum corpus*, t. j.: Odijeljeno tijelo pripojeno svetoj kraljevskoj kruni. — Nu, ovo su sve sitnice, a mi treba da posmatramo glavnu stvar, Hrvatsku.“

„Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, nemojte se, molim Vas, čuditi, ima dva dijela; jedan je ovdje, drugoga nema; ovaj drugi dio zove se Dalmacija i pripada za

sada Austriji. Ali i dio, koji je ovdje, sastoji iz dva dijela, iz Hrvatske i Slavonije; ali se Slavonija ne smije napomenuti, jer ona pravno ne postoji."

"To je isto i sa pravom Ugarskom. I ona postoji iz posve prave Ugarske i iz Erdelja; ali Erdelj državopravno ne postoji."

"Dovle se sve čisto i bistro razumije; ali poteškoća počinje sa okupacionim teritorijem. I to sastoji iz dva dijela. Jedno je Austro-Ugarska ne samo zapremila, nego još i njim upravlja; drugo je t. j. Novopazarski sandžak Austro-Ugarska samo zapremila. Istina je pako da se onaj dio, kojim Austrija i upravlja, opet dijeli u dvoje: u Bosnu i Hercegovinu."

— "Ali vratimo se na kraljevine i zemlje zastupljene u carevinskom vijeću. Vjerovali vi, ili ne vjerovali, one sastoje iz dva dijela. Jedan je, veliki, uprav zastupljen u carevinskom vijeću. — Mi ne spadamo na nj. — Ali drugi dio nije zastupljen i zove se „Morsko oko“, te je, kažu, u krasnu smještaju. — Ovim sam hotio natuknuti o prepirci između dvije pole monarhije za državu kraja u Karpatima, gdje se nalazi krasno jezero koje se zove „Morsko oko“.

— „Poslije ovog predavanja, pripovijeda sam Roda-Roda, Holandanin mi stiska ruku toplo blagodareći a ja telefonovak društvu za spasavanje. Holandanin bješe pobijesnio. On se uobrazi da postoji iz dva dijela, te mu je jedan zapremljen od carevinskog vijeća a drugi državopravno ne postoji."

Nada je da ozdravi, jer mu Roda-Roda nije otkrio sve javne tajne brojke dva u monarhiji, koje bi za uvijek bile upropastile Holandanina. — V.

GOSPAR DŽORE

— Dubrovački oridino —

— 3 —

Živko.

— I evò me u vas na noćište, pa ću platit i darovat vas!
U Vrbici ga nijesu poznavali, pa ženica skoči.

— Služite se moj gosparu, po svaki način; ali mi je žo
da mi nema muža doma, a da vam štogod spravimo za večeru.

— Ne gledam to potanko na putu, nego daj malo kobasice, sira ili slana, ne smeta ništa.

— Fala Vam, gosparu, što ste se tako *denjali* (udostojali).

Izvadi mu iz spremne od rešetâ praćiji jezik na taljeriću,
a Džore prisnaži i dobro se poštapa — izjede ga svega.

— Vi gosparu, imate danas *apetita*, da bi Vam ga zavidio i papa u Rimu.

— Nemam vazda, nego sam pohodio iz grada radi nekijeh posala s *čirkula* (okružnog poglavarstva), pa ovdje lijepa arija, a u vas čišćalino, pa eto kô od želje omrsio se.

Iza toga će ti Džore zaspati kako puh sve do jutra, dok sunce obasjalo selo.

Ona mu žena, čini mi se Kata Mihova, donijela lijepu kafu, pa tu se Džore opoštenio.

— Fala ti na ljubavi i pričeku, i drugi ću put kad dođem u vas.

I ostavi ispod tundele nešto pòteže, dobro zamotano u papiru.

— Zbogom! — I otrholi o štapiću, kaonuti gospar od gospodskoga roda.

Kate dobro pogleda u onaj zamotuljak.

— Miho je čudnovat, ne će mi vjerovati; bolje da ga spremim u *buro*.

I tako i učini, a na ugled svijem ženama novoga i staroga svijeta.

Eto i Miha u ručanje doba, čini mi se iz Rožata.

Ženica ga veselo pogleda, ali u sebi tajna krije.

— Da si ne ćeš pogoditi?

— Što je, kazuj?

— Bio u nas s čirkula gospar, prenoćio i ostavio ovo —
denjoz: je da ne možeš smisliti.

I preda mužu onaj baholjak. Tako je ona slobodno mislila.

Miho odviše jednu kartu — odviše drugu — odviše treću — četvrtu i petu, a iz šeste ispane čavó s velikom glavicom.

Pogleda žena muža, a muž ženu i umre im riječ u grlu.

Prva će žena:

— E, moj Miho, ne vjeruj više ni svojijem očima.

— A naj manje tvojijem gosparima s čirkula!

Slobodno mu nije odmah kazala kako je teferičio s jezikom.

Iza podne je bio s one strane u Zatonu, gdje je na dvojedrici Rćanin prodavao vino. Dobro vino s Dingača, mogao si ga rezati nožem, pa Džore prisnažio da pije, a imao je iza čega.

Ocijedio nekoliko bokaričića, a Zatonjani su ga poznavali, pa namiguju vinaru.

— Dosta je, dobar čoviče, opit ćeš se, pa ja ne ću na brodu huke i buke.

— A ti mi daj ostalo od evancike, ne ću ti od gada.

I trehne ti svom silom s pô karantana o brod — a bakrenjak odleti u more.

— Sad si *per Dio* ti kriv, da sam utopio evanciku. Kad si nečovjek, nehodi po svijetu, jer ne znaš što su ljudi.

I Rćanin, da se oslobodi belajeta, dade mu natrag pô evancike, a Džore se zaputi put Orašca, gdje ne znam je li i tu koju sklopitao.

Nije mu bilo toliko stalo ni za Trsteno ni za Orašac, znao je on gdje će na Brsečine, gdje mu je rodak Džovo i Džovuša, tako ih je on zvao, a uz to dobar drug Grujo, biva Baro Andrin.

Pod platnjima je hladovao gospar Palo i dum Kuzma, a Grujo je bio došao kao po vragu u kabanu, te ugledao Džoru na vodi.

— Evo nam i Džore, doće ti, gosparu večeras na posjed u *džardin* — reče dum Kuzma.

— Milo mi je, da ti rečem pravo, kad dođe, osobito kad sam zlovoljan, jer ti on bubne po koju *alla Baro Betera* i nasmijem se do mile volje.

— Jesi li iz grada, gosparu Džore, kako si, kako ti je rodak?

— Moj gosparu Palo, ti si barem svijestan, pa se čudim što me pitaš za rođake: oni ti je od *fideikomisa* kao žutuga bez repa ili škripjun u gumnu od žerave. Što hoćeš da ti rečem? *Gens rustica, semper villana fuit* — i s ovijem je sve svršeno. Što pitaš pak za mene, ja sam *prima persona*, ali, moj gosparu, *homo sine pecunia tamquam lucerna sine oleo* — i s ovijem sam svršio.

— Vidi se da lukjernica skili.

I dade mu, a da ne vide drugi, u ruku evanciku.

— Zbogom Vam, gosparu Palo, *addio signor parroco*, žo mi je zamrknut, jer Džovo zatvara rano kuću i avliju; a što ćeš, u njega su ideje bez ideja; rekô bi Grujo: glava bez glave.

I upute se s Barom put svetog Nikole, a s njima će pri-
stati mali Plosko.

— Što ti se čini, gosparu, od ovoga dobroga maloga?

— Što mi se čini? On ti je sad kô božijak na šmrljici, a kad dođem u Brsečine svaki mu kam za mnoom kô strijela. Nemoj se, jadan mali, sramiti.

Oni na Livadu, a Bađo gradi pod noć medu.

Baro će mu u šali:

— Duše mi će ti ta meda pasti prije sutra.

— Ne će, čoeće, pa neka konj pr...

Džore se svrati na Kalac, u Kočulanina, jer je bilo doena, a da daje djeci kaču iz kantule.

Sutra će uraniti Baro i šipom objetelice razvaliti medu, pa će onda na Kalac po Džora.

U to eto ti i Bađa na Livadu, pa udri da se čudi kako je pala meda, što je rekao Baro.

— *Per Dio*, Džore će, ti si Grujo *profeta*; pogodi, kad će Džovu narasti rep?

A Bađo:

— Konj prdi, prije će se medi dodijati padati, nego meni graditi.

Džore:

— Ovaka ti je *sapienca* i u moga poštovanoga rođaka Džova.

ПОЈАВА САТАНЕ У ЛИТЕРАРУРИ.

— 2 —

Проф. В. барон Љубибратић.

Од монотеистичних ћемо народа нај прије споменути Израелце. У старом завјету не налазимо ниједног индивидуализованог врага. У *Генези* се јавља под приликом змијином, чије су нај главније особине лукавост, злоба и пријевара, по чему му успије да превари и заведе Еву. Надаље долази као зао дух, који својим жртвама изабире поједина лица, да их на зла дјела заведе, и то Божјим допустом, као за казан за њихове гријехе. Тако за- пушта Господин Саула, на што зао дух у њега улази, мучи га и нагања да убије Давида. У *еванђељу* демон напастује Исуса у пустињи; зли духови улазе у грешнике, али доста је једна ријеч Спаситељева, и они ваља да бјеже.

Интересно је да у *еванђељу* Сатана има значење *најасши*. Кад је Исус прије своје муке и смрти рекао ученицима, да има поћи у Јерусалем, гдје ће га један од апоштола издати неприја- тељима, а ови га осудити на смрт, примјети Петар, да му се то не ће никако догодити. На то Исус *dixit Petro: Vade post me, Satane, scandalum es mihi: quia non sapis ea qua Dei sunt, sed ea quae hominum*. [Math. XVI. 23.] (рече Петру: Иди од мене сотоно; ти си ми саблазан; јер не мислиш што је Божије него људско.)

Нај изразитије ступа Сатана пред наше очи у књизи *Јововој*, гдје нам је предочена борба између неба и пакла. Сатана мрзи Јова с његове крепости; хоће Богу да докаже, да та крепост, ради које ваља да се стиди пред Створитељем, није искрена ни темељита. Сатана цијени, да ће лако моћи уништити ту привидну крепост, и тој сврси тежи све што се с Јовом догађа. Али паклено настојање постижава обратну сврху: прославу божју и његовог слуге, јер се Јов с тешких удараца све више приљубио својему Створитељу. За то и говори: *Et tenebit justus viam suam, et mundis manibus addet fortitudinem* [XVII. 9.]. (Али ће се

праведник држати свога пута, и ко је чистијех руку већма ће ојачати.) А другом опет приликом: *Et dixit homini: Ecce timor Domini ipsa est sapientia, et recedere a malo intelligentia* [XXVIII. 28.] (Гле, страх је Божји мудрост, и уклањати се ода зла јест разум). Овако сатана има да призна свој пораз; ваља да призна, да је побеђен, ухваћен у властиту замку: *Qui apprehendit sapientes in astutia eorum, et consilium pravorum dissipat*. [V. 13.] (Који хвата мудре у њихову лукавству и намјеру opakих обара).

Књига је Јовова *теодицеја* у правом смислу ријечи, обрана промисли божје, из које нај јасније избија, да Сатана не може ништа подузети против праведника, ако прије не добије допуст од Бога.

Лаж и превара, то су карактеристичне црте Сатане у овој књизи; очитују се пак нај прије тиме, да Јовове пријатеље хоће да у лажној ноћној прикази увјери, да је свака несрећа посљедица гријеха, и да непорочна човјека никада и никако не може затећи зло. Из тога вади заглавак, да Јов није праведник, него грешник.

Да Јовова књига приказује борбу између неба и пакла, произлази такођер и из прилике, да догађај почиње на небу. Ми видимо Јехову окружена од безбројних анђела, а њима на противној страни стоји Сатана. Анђели ступају пред Бога, као пред својега господара и краља, да приме његове налоге и одмах да их изврше. Али Сатанова намјера није да Богу служи и заједнички с њиме да дјелује за добробит и срећу свих створења, већ да се наруга крепости праведника, а од Бога да добије допуст да људима нашкоди. У овом се очитује управ као Сатана, бива противник. Противник је Богу, јер не ће да призна његов суд о крепости Јововој; противник је Богу, јер руглу извргава све части, што смртници подавају својему Створитељу. Али је такођер и противник људи, јер измишља начине, како да их доведе у напаст, а по том у пропаст. Кад налокон не може да затаји Јовову крепост, лађа се тога, да прикаже Јова и његову толи хваљену крепост као егоизам. С тога наваљује на њега сваковрсном невољом, увјерен, да ће и Јов под тешким ударцима затајати Бога и његову праведност. Али смо већ рекли, да долази до противних резултата, из чега опет избија, да не само нема моћи и силе против Бога, него такођер ни против праведника.

У *Хеноковој* се апокрифној апокалипси перзијски дуализам стопио са жидовским монотеизмом. Зло је по *Хеноковој* апокалипси еманација добра; али су врагови бунтовници, који се уро-тише проти Створитељу те их је тад свладао.

У *Корану*, који у главном није друго него спој католичких и жидовских начела, зло није потекло из бића добра, него се појавило послје пада анђела *Еблиса*, који са својом пратњом може у неким приликама да користи човјеку, али му обично шкоди.

Католичка је црква прогласила опстанак врага догмом, и да није потање означила нити његову физичну нити његову психичну нарав. Већина црквених научитеља не порекоше опстанак кривих богова, него их посматраше демонима, који одвраћаху људе од праве вјере. Услијед ових назора богови се не само подземни већ и олимпијски прометнуше у демоне. Митолошке предоцбе утицале су и на вањско лице Сатане. Фауни, Сатири, Кентаури, Горгоне, Харпије бијаху, по оном што нам је о њима познато из митологије, била су веома згодна бића, да прикажу пропалог анђела. Сатана доби уз то и неке атрибуте, особина старих богова. Као Вулкан и он је шепав; носи трогубац као Плутон и Нептун.

Али не само класична, већ је и германска митологија доста допринијела вањској и нутрњој формацији Сатане. Кад се германски народ покрстио, није се одрекао својих старих богова, већ их је претворио у демонска бића. С једне стране обогатише Германи демонологију женским демонима, а с друге опет стране додадоше Сатани бруталних потеза, што најјасније избија у демону *Роберџу*, те је права инкарнација свих дивљих и необузданих нагона дивљих Германа. По англосаској су митологији особите карактеристичности демона лукавост, неограничена охолост и тврдоглавост; а по келтским назорима Сатана добива блажи карактер. Прототип је овако блажега пакленог духа *Меалин*, чедо једне колудрице и врага.

Особиту улогу игра Сатана у средњовјечним визијама. Ту га налазимо, гдје се с Богом правда; гдје Дјевици предбацује, да је породила Сина, да спаси човјека, имаше напротив мислити прије на његово спасење, јер је човјек у почетку био анђеоски; гдје Дјевицу кори, што само њезино име, кад га завапи грешник у смртном часу може да спаси грешникову душу, која је цијелог

смртног живота била у његовој власти; гдје се с анђелима и свецима бори да са собом одведе грешникову душу. Сатана је по својој природи злобан, ма да у овим легендама и визијама Сатана има још сјену хероизма, а једина му је жеља, да насели свој пакао. У легенди о *Теофилу* долази к тому други мотив. Ту Сатана није више охоли анђео, који је развио заставу буне против Бога, ту није више нити мучитељ, нити мучени зао дух, него сам главом долази у везу с људима, имајући увијек пред очима сврху да их упропасти, обећавајући им срећу и земаљско благо. Једино треба да се покорава вољи Дјевице, чији је роб. Ова се јака моћ Дјевичина тумачи толико развијеним култом небеске краљице, колико поштовањем, што су германски народи одавали жени.

Као сваки мотив, тако доби и овај своју комичну страну. Особито у комедијама првих деценија средњег вијека спаде Сатана на просту комичну фигуру. С једне је стране то побуђивало смијех гледалаца, али је с друге стране изазивало у срцима народа особита чувства. У својој га ненаображености и дивљаштву није осуђивао, већ сјећајући се његове некадашње моћи, а желећи добити и уживати земаљска добра, приказивао му је своје молитве, стално увјерен, да ће га Сатана лакше услышати, јер му је био ближи од небеских бића. Тако сви они, који су вољели небеско блаженство него земаљску срећу, обраћали се у својој невољи на Сатану, и отоле онај велики број уговора углављених с краљем вјечних тмина, о којима толико читамо у литератури почињући од 10. вијека.

С ових промјена у назорима налазимо у новијој литератури двојаки тип Сатане: по једнима је проста комична фигура, ма да га је свладао Створитељ и потјерао из неба. За друге је опет охоли и моћни земаљски владар, који је још увијек толико моћан, да влада над свијетом. Сатана са својим пакленим двором постаде, тијеком времена неопходним елементом свакога епа, било религијозне, било романтичне нарави, особито кад би писац намјеравао да опјева који догађај знаменит по кршћанство, или да ријеши особите проблеме, гдје човјека са својим назорима и тежњама долази у сукоб с неком вишом наднаравном моћи.

Најприје ћемо споменути Данта. У *божанственој* је *комедији* Данте увео цијело мноштво митологијских паклених бића, којима је са своје стране дао неке особите карактеристике, узете

из кршћанске религије. Такође је демоне или учинио чуварима појединих паклених кругова, или им је повјерио задаћу да бдију, е да се врши одлука божја, или им је напоскон одредио да муче осуђенике. Као у класичној митологији, остао је *Карон* и у божанственој комедији превозаћем осуђених душа преко ријеке Ахеронта.¹ *Минос*, кретски законодавац, претворио се у Дантовој комедији у суца пропалих људи.² *Цербер*, троглава паклена неман, стоји на улазу у трећи паклени круг.³ *Плуто*, бог богатства, бдије над расипницима и лакомцима.⁴ Тако исто налазимо још друга пакленска бића, као: *Flegijas*,⁵ *Furiје*,⁶ *Medusa*,⁷ *Minotaur*,⁸ *Kentauri*,⁹ *Harpije*,¹⁰ *Gerijon*,¹¹ *Kako*,¹² *Giganti*.¹³

Уз ова демонска бића, те је Данте пренио из класичне митологије, налазимо у њега споменуте такођер и врагове, којима даје атрибуте по кршћанским назорима. Тако су врагови рогати;¹⁴ црни; њихов је поглед страховит; имају крила, те се веома брзо кретају.¹⁵ По нарави су својој злобни,¹⁶ лажљиви, што више пјесник их називље оцима лажи.¹⁷ Као у *Генези*, тако и код Данта читамо о врагу, да је змија, која куша да заваља људе.

Владар је пакла Луцифер, краљ свих паклених немани. Да нам покаже како је страховит и грдан, говори нам иај прије о његовој пребашњој љепоти. Толико кад га Антеј спушта у задњи паклени круг, колико, кад излазећи на другу полутку мотри Луцифера обрнута с главом доље, спомиње оба пута његов некадашњи сјај, да покаже каква је наказа сада.¹⁸

Прије него нам га почне приказивати у цијелој његовој грдоби, називље га

La natura eh' ebbe il bel semblante (I. 34. 18.),

а кад га је представио као најгрдније биће у цијелом паклу, завршује:

S'ei fu sì bel com' egli è ora brutto,

E contra il suo Fattore alzò le ciglia,

Ben dee da lui procedere ogni lutto. (I. 34. 34—36.)

Ову опреку између Луциферове првашње љепоте и садање грдобе пјесник истиче често пута у својем епу. У првом кружном

¹ I. 3. 82—84, i 109—111. ² I. 5. 4; I. 20. 34; I. 27. 124; I. 29. 120.

³ I. 6. 13; I. 9. 98. ⁴ I. 7. 2. ⁵ I. 8. 19. ⁶ I. 9. 46. ⁷ I. 8. 52. ⁸ I. 12. 12.

⁹ I. 12. 56. ¹⁰ I. 13. 10. ¹¹ I. 17. 1; I. 18. 20. ¹² I. 25. 25. ¹³ I. 31. 31.

¹⁴ I. 18. 35. ¹⁵ I. 21. 30; I. 22. 115; I. 23. 35. ¹⁶ I. 23. 16. ¹⁷ I. 23. 144.

¹⁸ I. 31. 142; I. 34. 88.

тавану Очистишита мотри Данте урезане у мрамору примјере кажњене охолости. Први је примјер Луцифер, кога је Бог створио као најодличнијега од свих анђела, али, јер се узохолио и побунио против својега Створитеља, стрмоглавио га Бог с небеских висина у паклени понор:

Vedeo colui, che fu nobil creato
Più d' altra creatura, giù dal cielo
Folgorescendendo da un lato. (II. 12. 25. 27.)

Говорећи о тајности божје правде, опажа да нити анђелима нијесу познате одлуке створитељеве, те надодаје, да Луцифер, ма да први између свих створења, ипак није могао продријети у тајне божје воље, с тога кад је покушао да буде сличан створитељу, био је бачен у пакао:

Non potè suo valor sì fare impresso
In tutto l' universo, che il suo verbo
Non rimanesse in infinito eccesso,
E ciò fa certo che il primo superbo,
Che fu la somma d' ogni creatura,
Per non aspettar lume, cadde acerbo. (II. 19. 43. - 48.)

Љепоту је Луцифера, пропалог анђела, пјесник схватио у најширем опсегу. Од искона био је најљепши између свих анђела, с тога и највише сличан својему Створитељу, који у својим створовима као у огледалу, одразује зраке своје идеје створитељиче:

Ciò che non muore e ciò che può morire
Non è se non splendor di quella idea
Che partorisce, amando, il nostro Sire;
Chè quella viva luce che si mea
Dal suo lucente che non si disuna
Da lui, nè dall' amor che a lor s' intrea,
Per sua bontate il suo raggiare aduna,
Quasi specchiato, in nove sussistenze,
Eternamente rimanendosi una. (III. 13. 55. - 60.)

Тако је с једне стране апсолутна љепота Створитељева, с друге целокупна љепота створених бића представљала скуп сјаја онога анђела, чије је име било од свјетлости.

У истом ће нам размјеру пјесник приказати грдобу Луцифера, кад је с небеских висина пао у пакао. Луцифер ће по том бити створење у свему сасвим различито од својега Створитеља; бити ће инкарнација целокупне грдесије, те се може помислити у свим створовима скупа.

Луцифер је био први између свих анђела, био је *cima delle sostanze pure*, одакле и његова охолост, с које је пао у пакао, притиснут тежином цијелога свијета. Као *verme reo* налази се усред земље, а на себи носи тежину свих гријеха, који извиру из њега. Први узрок његове пропасти бијаше његова охолост, затим преузетност, те жеља да буде већи од Творца, којему се морао клањати. Кад се побунио против Њега, хтио је пореметити ред, који се појавља у свемиру, а потом и уништити ону љубав из које је тај ред био потекао. Његов покушај доказа, да он није схваћао праве везе између Творца и створених бића. Као што је прије својега устанка био први и најсавршенији између свих анђела, тако се пристојаше, да, као зачетник буне, буде бачен у дно пакла, да буде инкарнација злоће и opakости, те у њему има свој први извор.

Данте хтједе у Луциферу персонификовати највећу појаву нереда, те га прикаже као горостасно материјално биће, а налази се у средишту земље, највећма одаљено од неба, те се окреће око свих других небеса. Тако је најбоље могла оскочити антитеза између мјеста, на којем *Dites* почива, и мјеста гдје борави највиша љубав. У небу се очитује материја преобразена у дух, а у дну пакла налазимо дух дегенерован у материју. Овдје се појављује воља за злом, али ограничена и притиснута опачином цијелога свијета; ондје се напротив очитује воља за добрим, ојачана и окријепљена свјетлости, хармонијом и радости небеских бића.

Држећи пред очима првобитни ред створенога видљивог и невидљивог свијета, ред који се најбоље очитује у сјајној побједи над побуњеним анђелом, Луцифер, почетак и узрок оному катаклизму, из којег је био произишао пакао, постаде у најдубљим тминама пакленог понора центрична атракција свакога зла и сваке опачине, као што је прије своје побуне био одраз оне свјетлости, од које одсијеваху небеса и бића, те су у њима боравила.

Али не само огромна материјалност, већ и силна грдоба симболизују у Луциферу опреку међу тмином и свјетлости, међу грдобом и првобитном љепотом. И небески су створови велики, што више у размјеру с осталим створовима огромни, али се у цијелом њиховом бићу одразује хармонија. Луцифер је напротив непомичан у огромности материје, која убија у њему сваку кретњу

духа, тако да га Данте, кад из пакла излази на другу емисферу, налази обрнута:

E questi (*Lucifero*)
Da questa parte cadde giù dal cielo:
E la terra che pria di qua si sporse,
Per paura di lui fe' del mar velo,
E venne all' emisferio nostro; e forse
Per fuggir lui lasciò qui il loco voto
Quella che appar di quà, e su ricorse. (I. 34. 121.—126.).

Та нехармонична огромност предочује контрафакцију његове првобитне величине; то је алегорично представљање његовог охолог покушаја у опречи с Богом и са свемиром; то је алегорична зла у извору и последицама, у физичном, интелектуалном и моралном реду.

Како се из овога разабире, Луцифер је код Данта негативна слика Творчева. Та негативност у бићу Луциферову одскаче још више, кад се помисли, да владар паклених тмина нема појма о љубави, дочим је Бог сама љубав.

Luce intellettuale piena d' amore,
Amor di vero ben pien di letizia,
Letizia che trascende ogni dolzore (III. 30. 40.—42.)

То сачињава блаженство одабраних душа, које желе и хоће само оно, што Бог хоће, ради чега се њуте здружене у љубави са Створитељем,

che muove il sole e l' altre stelle.

Луциферу недостаје по томе свако слободно дјеловање; није него оруђе у рукама Бога, који се њиме служи да казни грешнике. Тако га налазимо забијена у леду у задњем пакленом кругу. Мучен, мучи друге: Јуду, Касију и Брута, које троструким својим чељустима раздире:

Lo imperador del doloroso regno
Da mezzo il petto uscì fuor della ghiaccia;
E più con un gigante io mi convegno
Che i giganti non fan con le sue braccia.....
Da ogni bocca dirompea co' denti
Un peccatore, a guisa di maciulla,
Sì che tre ne faceva così dolenti. (I. 34. 28.—31.; 55.—57.).

GARIBALDI I NJEGOVO DOBA.

(Isp. br. 23 g. 1907. i br. 6., 8. i 9. 1908. „Srgja“)

Prof. W. baron Ljubibratić.

— 6 —

X.

Ministarstvo Rattazzi-La Marmora, koje je bilo iza primirja od Villafranca preuzelo vladu, nije bilo doraslo teškoj zadaći da uredi odnošaje između stare kraljevine Sardinije i novo stečenih pokrajina. La Marmora je bio spravan da odstupi, ne tako Rattazzi, premda se je bio sa svoje *anti-cavourske* politike zamjerio gotovo svim patrijotima. Napoleon sam ne gledaše naj boljim okom Rattazzi-ja radi njegova šurovanja s naj radikalnijim elementima, kojima je stajao na čelu Garibaldi. Ovaj se je već od novembra nalazio u Turinu, da preuzme zapovjedništvo nad narodnom gardom u Lombardiji. Bila naime kraljeva namjera, da utemelji u svim pokrajinama narodnu gardu, da tako uzima pripravnu vojsku, kad bi bio rat, a u isto je doba mogao opet pozvati pod oružje dobrovoljce otpuštene, kad je rat tako naglo bio prekinut. Garibaldi predbacivaoše Cavourovim pristalicama, da su oni bili isposlovali od kralja nalog, da prekine svoje djelovanje u srednjoj Italiji. Radikalci su se stoga nadali, da će se on pridružiti Cavourovim protivnicima, te su, potičući ga da svojim uticajem umiri razmirice među strankama, namjeravali da ga upotrebe kao oruđe protiv Cavour-a u prilog Rattazzi-ja. Ali se Garibaldi ne dade navesti na takav korak. Pa se lati drugoga sredstva, da stopi zajedno kraljevu namjeru o narodnoj gardi sa svojom idejom o sveopćem narodnom oružanju — *la nazione armata* (oružan narod) — u koju bi svrhu narod imao da doprinese što je potrebno za uzdržavanje i oružanje take narodne vojske. Ali se ta nakana Garibaldijeva nikada ne ostvari, jer diplomacija stade protestovati kod kralja, a ovaj naloži Garibaldi-ju da se ostavi daljnjega rada u tom smjeru. Ovaj neuspjeh Rattazzijeve stranke još više oslabi položaj ministarstva, tako da je prvih januara

1860. dalo svoju ostavku. Viktor Emanuel na to pozove Cavour-a, te mu dade nalog da sastavi novo ministarstvo, u kojemu naj videniji članovi bijahu Cavour, Fanti i Mamiani.

Internacionalne su se veze bile za Pjemonat međutim u toliko popraivle, što se Engleska i Francuska dogovoriše da će upotrebiti svako sredstvo, e da se za srednju Italiju priznade načelo od *non intervenito* (neumiješanje), tako da je srednjotalijanskim pokrajinama bilo obezbijedeno pravo, da same odluče o svojoj sudbini. Kad je Cavour to doznao, javi odmah svim sardinskim poslanicima na evropskim dvorovima, da je, budući odgođen na neodređeno vrijeme evropski kongres, jedini način za riješenje talijanskog pitanja to, da se odmah ujedine Emilijске pokrajine i Toskana s Pjemontom.

Ove promjene u Italiji bijahu u prilog i Napoleonovoj politici. Kad je naime Napoleon primirjem od Villafranca prekinuo ratovanje, zatraži od sardinske vlade neznatnu ratnu novčanu naknadu, a da ni jednom riječi ne spomene da se ustupi Nizza i Savoja, ma da je to bilo ugovoreno na sastanku u Plombieres-u. Na tu ga umjerenost natjera strah od evropske diplomacije, koja bi se svakako bila oprla teritorijalnom povećanju Francuske. S druge strane uviđao je, da ne može zahtijevati od Pjemonta da se doslovno drži ugovora od Plombieres-a, kad je on prvi bio pogazio taj ugovor. Francusko javno mnijenje naprotiv zahtijevaše da se ustupe Nizza i Savoja kao naknada za ogromne žrtve učinjene od Francuske na korist Italije. Spajanje srednje Italije s Pjemontom dovede pitanje u drugi stadij, jer je tako Pjemonat dobivao više nego je u Plombieres-u bilo predviđeno. Kako Napoleonu ne bijaše moguće da zapriječi spojenje srednje Italije s Pjemontom, držaše opravdanim svoj zahtjev da se ustupi Nizza i Savoja, što mogaše pred evropskom diplomacijom prikazati ne kao posljedicu svojega sretnoga ratovanja u Italiji, već kao političku nuždu, nametnutu Francuskoj od jakog kraljevstva, koje je stvoreno na njezinim granicama. I dok otvoreno govoraše, da će se oprijeti aneksiji, dajbudi za Toskanu, pisaše potajno Viktoru Emanuelu, da će ga u svemu podupirati, ako mu obezbjedi Nizzu i Savoju. U istom smislu bijaše pisao Thonvenel, novi ministar vanjskih posala, ministarstvu Rattazzi-La Marmora. Kad je preduzeo baštinu

Rattazzijevu Cavour, uvjeri se, da je ustup potrebit, ali je hotio da se prije izvrši aneksija srednje Italije.

Predgovori između cara i kralja 2. februara započese. U tom se poslu osobito odlikova Nigra, sardinski poslanik u Parizu, kome pade za rukom da ukloni sve zapreke. Ugovor između Viktora Emanuela i Napoleona o ustupu Nizze i Savoje bi potpisan 12. marta, a pretpostavljalo se, da će i stanovnici u općem glasovanju pristati na to djelo. I ako je Pjemonat žrtvujući dvije pokrajine došao za nekoliko koračaja bliže ujedinjenju cijeloga apeninskoga poluotoka, ne može se poreći, da je cijela stvar imala formu kupovno-prodajnoga ugovora, što uvrijedi sve patrijote, a osobito Garibaldi-ja.

Dok se ovako uklanjale sve zapreke, ponašanje Toskane i Emilijskih pokrajina zadivi svu Evropu. U Toskani dobivao je sve više ugleda Ricasoli, a Farini osvoji u Emilijskim pokrajinama svačije srce. To ne malo doprinese, da je svaki reakcionarni pokušaj svrgnutih vladara ostao uzaludan. Sam papa gubio je sa svojega držanja još i ono malo ugleda, te je uživao. Svi su, bez razlike, poštovali u njemu vidljivoga namjesnika Hristove crkve, ali su osuđivali njegove proteste na strane vladare i njegovo staranje da mu se oružanom silom povрати, što voljom narodnom bijaše izgubio.

Engleska postavi u to prijedlog, da francuske čete malo po malo ostave Rim, a da se u Toskani i Emiliji sakupe plebisciti, da tako jednom bude riješeno to pitanje. Francuska pristane na prijedlog, što više nagovori Austriju, da ne izazivlje nikakovih sukoba, i ako poslije ne priznade nove prilike. S prva se Toskana i Emilija opriješe predloženim plebiscitima, jer je narod bio već jednom izjavio svoju volju. Uvjerivši se međutim, da će očitovanje narodne volje djelovati na javno mnijenje Evrope, prihvatiše prijedlog Engleske. Plebisciti su imali biti 11. i 12. marta 1860. Narod se imao izjaviti, da li je za aneksiju s ustavnom monarhijom Viktora Emanuela, ili za separatističnu državu. Na glasovanje bili su primljeni svi neporočni građani, koji su navršili 21. godinu. Priprave su za glasovanje bile opsežne, a pristup k džarama taki, kakav Italija nije bila još vidjela. 15. marta bude proglašen uspjeh glasovanja u Emi-

liji, gdje se 426.000 izjaviše za aneksiju, a samo 756 za separatističnu državu.

18. marta donese Farini Viktoru Emanuelu uspjeh glasanja u Emiliji. Kraljev govor, prožet iskrenim patrijotizmom, izazva burno odobravanje deputacije i pohvalu cijele liberalne štampe. Istoga dana kralj potpisa dekret, po kojemu na temelju plebiscita Emiliske pokrajine postadoše integralnim dijelom sardinske monarhije. 101 hitac topova navijesti to svečano djelo. Farini dobije iz cijeloga Pjemonta dokaze simpatije, a kralj mu izruči *Collare Dell' Annunziata*, naj više odlikovanje što Italija može dati.

15. marta bude proglašen uspjeh plebiscita u Toskani, gdje na 367.000 glasova za sjedinjenje bijaše gotovo 15.000 za separatističnu upravu. Ricasoli 22. istoga mjeseca prikaza kralju ispadak plebiscita toskanskoga. Kralj upravi deputaciji toskanskoj isti odgovor kao i Emiliskoj. Istoga dana potpisa kralj dekret, da Toskana po volji narodnoj postaje dijelom njegove monarhije. I opet 101 hitac iz topova pozdravi ovo svečano djelo, a Ricasoli dobije kao i Farini *Collare dell' Annunziata*.

Svrgnuti vladari srednje Italije protestovaše protiv aneksije. Protestu Ferdinanda IV. odgovori zbiljno i temeljito Guerrazzi. Protestova i austrijski car tvrdeći, da se aneksija opire već opstojećim traktatima. Papa dade po Rimu oblijepiti *breve*, datovan 26. marta, u kojem udari potpunim prokletstvom sve one, te sudjelovaše u otimačini Romagne i aneksiji iste sabaudskoj monarhiji.

Aneksija srednje Italije uznese tako duhove u Francuskoj, da se Napoleon požuri, da objelodani ustup Nizze i Savoje. Cavour htjede da se tom publikacijom počeka, dok se u Italiji izvrše izbori, jer se bojao, da ustup ne bi uticao na iste. Ali se tome opre Napoleon. Tako 24. marta bude potpisan ugovor o ustupu od Talleyranda i Benedetti-ja za Francusku, a od Cavour-a i Farini-ja za Italiju. Već sutra dan bude ugovor štampan u službenom listu Francuske. Prvih aprila upravi Viktor Emanuel proglas na stanovnike Nizze i Savoje, u kojem im je razlagao uzroke s kojih se bio, i ako bolna srea, odlučio za ustup, te ih pozivao, da se u tako kritičnim prilikama

ponašaju na način, da njihova aneksija Francuskoj postane čvrsti vez između oba naroda.

25. se marta izvršiše u Italiji izbori. Ministarstvo dobi ogromnu većinu; u zastupničku kuću ne uđe nijedan klerikalac, a samo malo radikalnih elemenata.

Kralj otvori 2. aprila u Turinu prvi talijanski sabor. U govoru za otvor iznese historijat svih onih znamenitih događaja, te se zbiše od posljednjeg zasjedanja do otvora prvoga talijanskoga parlamenta. Zatim izjavi svoje želje za budućnost domovine, koja nije više Italija Rimljana, niti Italija srednjega vijeka, koja ne će biti više otvoreno polje tudoj anarhiji, već Italija Talijanaca. Gotovo se svim zastupnicima caklile suze na očima, kad spomene ustup Nizze i Savoje, što bijaše ucviljelo njegovo srce, ali na što je trebalo da se odluči, e da učinjene žrtve ne budu uzaludne. Glede izopćenja iz crkve svih onih, koji sudjelovaše u aneksiji srednje Italije, reče: *Cvrst, poput svih mojih preda, u vjerskim načelima, kao i u poštovanju vrhovnog glavarara crkve, ako duhovna vlast bude upotrebljavala duhovno oružje za vremenite interese, ja ću u mojoj savjesti i u tradicijama mojih preda naći potrebitu odlučnost, da neokrnjenu sačuvam javnu slobodu i moj auktoritet, o kojemu imam položiti račun samo Bogu i mojim narodima.*

Ma da ministarstvo mogaše računati na ogromnu većinu, imadaše ipak dosta javnih, a još više potajnih neprijatelja. To bijahu pristalice Rattazzijeve. Trebalo im samo vode, da naškode ministarstvu. Pošto su se odnošaji između Cavour-a i Garibaldi-ja bili nakon ustupa Nizze i Savoje još više zaoštrili, stadoše se okupljati oko Garibaldi-ja računajući na njegove simpatije u narodu.

Garibaldi 6. aprila zapita riječ za interpelaciju na ministarstvo u pitanju tog ustupa. Cavour se izvuče iz neprilike, govoreći, da će se o tom pitanju moći otvoriti rasprava, kad se komora bude konstituirala. Šest dana kasnije razvi Garibaldi u sveopćoj napetosti komore svoju interpelaciju, dokazujući da se ustup opire prijašnjim ugovorima, po kojima su se Nizza i Savoja bile izručile sabaudskoj monarhiji; da to djelo nije samo nečovječno i odurno, već i pogibeljno ugledu monarhije, sreći Italije i bezbijednosti novoga kraljevstva. Završi

pozivajući se na § 5. statuta, da se glasovanje, ustanovljeno za 15. aprila, ne može vršiti, dok parlamenat ne odobri francusko-talijanski ugovor o ustupu. Cavour se obrani prirođenom svojom lukavosti, te iznese uzroke, s kojih je trebalo odobriti talijansko-francuski ugovor a dosljedno i ustup. Skrajna ljeвица, te radikali Nizze i Savoje podigoše ogromnu buku na ove riječi ministra predsjednika, ali komora prihvati ogromnom većinom predloženi dnevni red, da će vlada upotrebiti sve mjere, e da se slobodno obavi glasovanje u Nizzi i Savoji.

Glasovanje u Nizzi i Savoji bude povoljno za aneksiju Francuskoj. Na 24.500 glasova za aneksiju u Nizzi bijaše samo 160 protivnih, a u Savoji na 130.540 povoljnih samo 250 protivnih.

Kad se doznao uspjeh glasovanja, uslijed čega ustup bijaše gotova stvar, ustane Garibaldi u parlamentu i drži veličanstvenu protestu, zatim istupi iz sabornice. Njegova protesta i istup ucvijeli sve Talijance bez razlike stranaka, žaleći da su dva tako odlična čovjeka, Garibaldi i Cavour, došli do sukoba.

Pri koncu mjeseca maja Cavour predloži komori, da prihvati i odobri francusko-talijanski ugovor od 24. marta, što komora i učini s 229 protiv 35 glasova. Ogromnu većinu nade i u senatu, gdje na 92 povoljna bijaše samo 10 protivnih glasova. Međutim već drugom polovicom aprila bijaše Viktor Emanuel poduzeo službeno putovanje kroz novo stečene pokrajine: Emiliju i Toskanu. Svagdje nade najsrdačiji doček, najiskrenije izjave ljubavi i poštovanja. Njegova mareijalna pojava, njegovo muževno lice, na kojem kao da se još vidahu tragovi borbe kod S. Martino i Palestro, tako djelovaše na svjetinu, kako se još prije ne bijaše nikada dogodilo.

XI.

Volja i odlučnost talijanskog naroda bijaše nastavila djelo političkog otkupljenja ondje, gdje tjesnogrudna politika francuskog vladara nenadno bijaše osujetila nade svih patrijota. Napoleon niti je hotio, niti je mogao da se iznevjeri svojim načelima o narodnosti, i tako priznade zaključke plebiscita, ma da su prelazili granice ugovora od Villafranca. Ali preporod i otkupljenje Italije ne bijaše još dovršeno. Napulj, Papijska država, i Venecija bile su još uvijek pod antinarodnom vladom. To razumijevaše Cavour, ali politički obziri, i diplomatske od-

luke ne dopuštahu njemu, ministru, da otvoreno radi za otkup spomenutih pokrajina. Trebalo je naći drugog čovjeka, a taj je bio Garibaldi. Napulj je imao naj prije biti otrgnut tudinskoj vladi, a zatim Papinska država, premda se moglo jamačno očekivati, da će Napoleon u tom pitanju protestovati. Na Veneciju se za čas nije ni mislilo.

Bio je baš započeo talijansko-austrijski rat, kad 22. maja 1859. umre u Caserti Ferdinando II. Napuljski, a naslijedi ga na prijestolju sin mu Franjo II. vojvoda kalabrijski, suprug bavorske princeze Sofije. Kad se po južnim talijanskim pokrajinama očito povlađivalo uspjesima narodne pjemonteske politike, u kraljevskoj se palači u Napulju udrilo u plač i jecanje. Mnogi se nadahu, da će Franjo II. prekinuti s antinacijonalnom politikom svojega oca, ali se u tome ljuto prevariše. Tako bude odlučena i sudbina nesretnoga mladoga kralja, kojega burbonske tradicije, opaki savjeti nesposobnih i natražnjačkih ministara silomice gurahu u propast.

Umirući bijaše Ferdinando II. preporučio svojemu sinu, da u kritičnom času pogibli povjeri vladu vještomu generalu Filangieri. Ti se časovi brzo pojaviše. Bilo je 7. juna 1859., kad liberalci u Napulju upriličiše pred očima zapanjene i iznenadene policije političku demonstraciju u prilog Pjemonta. Kralj, smeten od te demonstracije, odluči da spasi, što se još moglo spasiti, te otpusti sve omraženije ministre, a među njima i staroga već nesposobnoga Ferdinanda Troya, a predsjedništvo u novom ministarstvu povjeri generalu Filangieri.

Burboneci bijahu zadovoljni takovim izborom, jer im se činjaše jedini shodni način, da se spasi rasklimano prijestolje; bijahu zadovoljni liberalci, jer zahtijevahu vladu nipošto protivnu narodnim aspiracijama; bijahu zadovoljni i neprijatelji dinastije, jer uvjereni, da će prvi neuspjeh ministra srušiti njega i dinastiju.

Filangieri htjede u prvom redu da izbavi Napulj iz onog toli kobnog stanja potpune izolacije, te da se približi Engleskoj i Francuskoj. Ovoj se odluci opre kraljica-udovica, koja nazrijevaše u Austriji jedini oslon dinastije. Engleski poslanik Elliot i francuski baron Brenier pokazivahu naj bolje raspoloženje prema ministru, i to jer se Engleska bojaše šaranja i rovanja

Muratovaca, a Francuska, jer Napoleon nastojao da u južnoj Italiji učvrsti svoj ugled, kojega je gubio u sjevernoj i srednjoj.

U to dođe vijest, da sardinska vlada šalje u Napulj izvanrednoga poslanika, da se dogovori s burbonskom vladom, kako će obje zajednički preduzeti u svoje ruke daljnje riješenje talijanskog pitanja i tako paralizovati Napoleona, čija nakana bijaše da od Pjemonta učini državu sebi ovisnu. Grof Salmour dođe u Napulj 6. juna 1859. Njegova misija, da novome kralju izruči poklone Viktora Emanuela, bijaše skopčana s nalogom, da pripravi zemljište za zajedničku akciju obje država. Salmour se i Filangieri odmah razumješe, a bijahu složni i sa zahtjevima zastupnika Engleske i Francuske, da kralj ustavnom nutarnjom i patriotskom vanjskom politikom ukloni sve povode neredima i bunama. Ali kod ostalih ministara Franja II. ne nade Salmour nikakove susretljivosti. Što više se Troya, koji kao državni savjetnik sudjelovao u svakom vijeću, čisto i bistro izjavi protiv svakoga novoga smjera u politici, te ne zataja svoje negodovanje, kada grof Salmour natukne, da bi se napuljska kraljevina mogla povećati kojim dijelom papinske države. Salmour se uvjeri, da o sporazumu s napuljskom vladom ne može biti niti govora, ako Engleska ne zaprijeti, da će, ako kralj ne popusti pravednim željama svojih podanika, stati bombardovati grad. Prvom polovicom jula zapusti Salmour Napulj.

Međutim se javljahu prvi znaci oluje na napuljskom obzorju. Tri s regimente Švajcara, te bijahu naj jači oslon dinastije, pobuniše 7. avgusta 1859. General Nunzianta dobi nalog, da uguši pobunu. Buntovnici budu doduše svladani, ali njihov pokušaj pokaza, da dinastično čuvstvo bijaše u vojsci spalo na naj niže grane. Vlada se nade u nuždi da raspusti pobunjene regimente, koje nadomjesti bavorskim i austrijskim plaćenicima. Nego taj pokušaj nije bio prvi, jer su se već nekoliko mjeseca prije, 21. juna, bili pobunili pitomeci liječničke vojničke škole, što je bilo u Napulju izazvalo naj veću uzrujanost.

Kroz to vrijeme bio je Marina izradio ustav, te ga predao ministru da ga pregleda. Filangieri, zadovoljan ustavom, pošalje ga u Pariz, odakle se povraća odobren i od francuskog cara. Po nagovoru barona Breniera prikaza Filangieri ustav

kralju; ali ovaj, ne samo što ga niti ne pročita, već naloži ministru, da se više ne povрати na tu stvar. Filangieri na to traži otpust, ali mu ga kralj ne dađe, već mu udijeli dopust za nekoliko mjeseca. Baš se u taj čas prosula vijest, da Garibaldi namjerava kroz papinsku državu provaliti u napuljsku kraljevinu. Filangieri zatraži pomoć i savjet u barona Breniera, koji mu obeća, da će Francuska pristati uz kralja ako ovaj primi predloženi ustav. Filangieri pođe opet u kralja, ali ne bijaše bolje sreće nego prvi put. Na to predade svoje dimisije i 31. januara 1860 istupi iz ministarstva. Predsjedništvo preduzme stari knez od Cassaro, koji je već bio pobenavio, a ratnu lisnicu nesposobni general Winspeare.

Prilike u Napulju postajahu sve nepovoljnije. Nakon odstupa Filangierijeva reakcija preote mah, a policija se dovine do tolike moći, da ne bijaše samo pogibeljno govoriti već i misliti drukčije nego se mislilo na dvoru. Mnogobrojne su bile žrtve policijske okrutnosti, ali to nije moglo ugušiti ideju ujedinjenja i sjedinjenja s ostalom Italijom, koja se očitovala u svim slojevima društva. Mazzini se, o kojem se već činilo, da je zapustio svoju republikansku politiku, nade uz La Farina, koji je zastupao ideju političke unifikacije. Oba dvojica su imala istu svrhu, a po svim su se napuljskim pokrajinama stvarala potajna društva, čija svrha bijaše da pripreme narod na buduće događaje, e da veliki narodni pokret nade svih spravne.

Uzrujanost je bila osobito u Siciliji velika, gdje revolucionarni pokret poprimi sve više talijanski karakter. U tom pogledu osobito djelovaše na Sicilijance primjer sjeverne i srednje Italije, te je u razmaku od nekoliko mjeseca bio postigao svoju svrhu, i to ne toliko sa sretnih ratnih uspjeha, koliko s odlučne volje naroda. Mnogi sicilijanski patrijoti življahu u prognanstvu, i obavještivahu svoje sumišljenike o narodnom entuzijazmu po ostaloj Italiji. Ove obavijesti bijahu narodnoj stvari tako korisne kao i agenti poslani na otok od sardinske vlade, da osujete šurovanje Muratovaca. Narodna stranka polagaše svoje nade u Garibaldi-ja, koji bijaše spreman da stupi pokretu na čelo. Njegov program, upravljen koncem septembra 1859. na Sicilijance, preporučivaše ideju unifikacije pod žezlom Viktora Emanuela. Uz taj program pristade odmah Rosalino

Pilo, Josip La Masa i Franjo Crispi. Oni se late posla da priprave ustanak na otoku.

U Palermu je imao buknuti ustanak u septembru, ali ne-suglasje među vodama učini, da je trebalo odustati od te namisli za čas. Garibaldi, koji je čekao u Umbriji, da otvori akciju, bude prešno pozvan u Turin. Ma da se za to znalo u Palermu, kao i da je policija ušla u trag uroti, te da se čete približavaju gradu, 10. oktobra 1859. dadoše urotnici ipak znak ustanka. Ali nesporazumijenje između kolovođa olakoti kraljevcima pohvatanje i pozatvaranje ustanika. To ne prestraši patrijote, koji se sastadoše početkom marta 1860. u odbore, da bolje priprave narodni ustanak.

Franju II. bijaše poznato ovo stanje na otoku. On bi se bio mogao lako spasiti, da je stupio u dogovore s Napoleonom, ili sklopio savez s Viktorom Emanuelom. Napoleon, kojega su nemilo uzrujavale pripreme na Siciliji, bio bi rado priskočio u pomoć Franju II. Ali ovaj kao da je hotimice radio, da otudi sebi francuskog cara. Ne samo što je bio dva puta uskratio potvrdu ustavu, ma da mu je bilo poznato, da je Napoleon želio da ga primi; ne samo da je odpustio Filangieri-ja jedinog čovjeka od karaktera i poštenja, već je očito podupirao težnje katoličkih legitimista, a rado slušao naklapanja španjolskog poslanika, koji mu je govorio o nekoj tobožnjoj svekatoličkoj ligi u slučaju rata.

Ne bolje bijaše držanje Franja II. prama Pjemonu. S osobitoga obzira prama Napoleonu Pjemonat ne bijaše još odlučio, što će činiti u Siciliji, bojeći se da revolucija ne dobi toliki opseg, radi čega bi kasnije bilo veoma teško povratiti je u prave granice. S ovih uzroka posla Pjemonat prvih dana 1860. u Napulj poznatoga diplomatu Villamarina, kojemu je naj bolje bila poznata nestalnost Napoleonova. Njegova je misija bila, da u Napulju započne predgovore o trgovačkoj uniji između obe monarhije, odakle bi se mogla tijekom vremena uspostaviti i politička zajednica. Ali nastojanje Villamarine bude uzaludno, svagdje naide na indiferentnost, što više na otpor. Uvjerivši se nakon tromjesečnog teškog rada, da je svako nastojanje uzaludno, obavijesti o tome Cavour-a, koji 30. marta 1860. upravi na njega upit, da li bi u Napulju mogao uspjeti narodni po-

kret, kako to bijaše uspjelo u Toscani. Na to odgovori Villamarina, da, i ako je broj Muratovaca i republikanaca neznatan, a ogroman onaj protivnika narodne dinastije, ipak nema nade da će pokret uspjeti, ako Sicilija prva ne razvije zastavu narodne unifikacije.

Da dvor nije shvaćao stanje stvari, pokaza držanje Franja II. prema svojem stricu, princu od Sirakuze. Ovaj se bio pridružio sardinskomu poslaniku, te upravi na kralja pismo, zaklinjući ga da sklopi savez s Viktorom Emanuelom, te da svoj ustav preuredi prema onomu Pjemonta. Ali i to ozbiljno pismo ostade bez uspjeha, što je Villamarina bio predvidio.

Kroz sve ovo vrijeme nije dangubio revolucionarni odbor u Palermu, nego je što više živo nastojao, da ustanak bude što općenitiji. Ustanici su 4. aprila 1860. imali zauzeti grad. Ali policija ude opet u trag uroti, poprimi tolike i tako opsežne mjere, da oružane čete, koje iz okolice moradahu provaliti u grad, ne dobivši u jutru od 4. aprila ustanovljeni znak, pobjogoše na okolna brda. Jedan se odio vojske sukobi s ustanicima, koji budu potučeni, a neki i pohvatani. Njih 13 bude dovedeno pred ratni sud, osuđeno na smrt i 14. aprila ustrijeljeno. Ustanak bude u Palermu doduše ugušen, ali zato zahvati brzo sela, te gradove Messinu, Trapani, Cataniju, Termini i Piana dei Greci. Uzalud je upotrebljavao Maniscalco, krvoločni predsjednik policije, naj okrutnije mjere, da u krvi uguši ustanak. Videći se nemoćnim pred samoprijegorom ustaša, priznade, da je cijela pokrajina kovačnica urote.

Rosalino Pilo, koji se — kako smo već rekli — prvi bijaše izjavio za Garibaldi-ja i njegov program, boravljao od nekoliko vremena u Genovi. Na vijest o ustanku u Palermu ukreca se s drugom Carrao put Sicilije. Bezvjetrica učini, da tek 10. aprila mogaše prispjeti u Messinu, kad ustanak bijaše već svladan. Ma da ih burbonski vojnici progonjahu, ipak obidoše gotovo cijeli otok, svagdje pripovijedajući, da će Garibaldi skoro doći. Kraljevske čete međutim zauzeše redomice izgubljena mjesta, pohvataše ustaše, koji na vrijeme ne umakoše, a zatim ih sud sumarno, bez ikakovog ispitivanja, osudi na smrt i dade ustrijeliti. Franjo II. proglasi nad cijelom Sicilijom ratno stanje.

Garibaldi, pozvan već septembra 1859. u Turin, dobije od kralja nalog, da za čas zapusti svaku ideju o ekspediciji u Siciliju. Zlovoljan, ljut i na kralja i na njegove ministre, življaše na svojem dobarcu na otoku Caprera, baveći se ribarstvom. U to dobije od Pila poruku, da se makne, na što odluči da pripravi sve što je potrebno za osvajanje Sicilije. Cavour ne zapriječi te pripreme, ma da željaše, da se kogod drugi primi pothvata a ne Garibaldi, čija mu željezna volja i nepopustljivost bijaše dobro poznata. Ali tim veće bijaše pouzdanje kraljevo u junačkoga generala. Na sastanku ugovoriše Garibaldi i Viktor Emanuel, kako će na Siciliji djelovati dobrovoljci i redovita vojska. Položaj kraljev bijaše škakljiv. Diplomatski ga zahtjevi i obziri prama Napoleonu siljahu, da ne uplete u ekspediciju redovitu vojsku, a s druge strane opet ne bijaše mu lako povjeriti svu tešku zadaću okupacije Garibaldi-ju, koji je trebalo da radi jedino sa svojim dobrovoljcima. I Cavour je bio u neugodnom položaju, tako da je s prva namjerao uhapsiti Garibaldi-ja i osujetiti sve njegove osnove. I ako bi takav korak bio protiv njega izazvao bijes i mržnju svih patriota, Cavour bi ga bio za cijelo izvršio, da se nije najenergičnije opro kralj. Dva bijahu uzroka, s kojih Cavour bijaše za odgođenje pothvata. S jedne se strane bojao, da Garibaldi-ja ne stigne ista sudbina kao braću Bandiera i nesretnoga Pisacane; a s druge se opet bojao, da uspjeh ekspedicije ne naškodi monarhističnoj ideji, kad bi se Mazzini i Garibaldi mogli pohvaliti, da su na svoju ruku, svojim silama, bez sudjelovanja kraljeva izvršili naj veće djelo u talijanskom narodnom pokretu.

Ali Garibaldi je bio odlučio da izvrši svoj naum, te ga u tome nije mogao zapriječiti niti obzir prama diplomaciji i francuskom caru, niti pasivno držanje Cavourovo, niti izjava Viktora Emanuela, da mu prilike ne dopuštaju, da stavi generalu na raspoloženje svoju redovitu vojsku. Prije svojega odlaska posla Garibaldi Viktoru Emanuelu pismo, iz kojeg ćemo izvaditi samo jednu rečenicu, jer nam naj bolje pokazuje kako je žalio, što je Cavour s popustljivosti prama Napoleonu — takovo bijaše njegovo uvjerenje — žrtvovao Nizzu i Savoju. *Ako mi sreća bude sklona, pisao je Garibaldi, te Italiji stečem*

novu pokrajinu, zaklinjem V. V., da ne dopusti svojim ministrima da za dobiveni teritorij prodadu koji drugi komad zemlje.

U noći se od 5. maja 1860. sakupi na južnoj obali Ligurije do 1136 mladih Talijanaca, većinom iz gornje Italije, dobrovoljci, od kojih neki bijahu već prije služili pod Garibaldi-jem među *Alpiskim lovcima*, čekajući znak odlaska. Garibaldi je bio u tu svrhu već prije unajmio dva broda kod društva Rubattino, *Lombardo* i *Piemonte*, kojima su zapovijedali Bixio i Castiglia. Sutradan se dobrovoljci ukrcase te otploviše iz luke *Quarto*, a da vlasti, kojima bijahu poznate pripreme za ekspediciju, u ničemu ne smetoše odlazak.

Jutrom se od 7. maja zaustaviše kod Talamone. Ovdje i u Orbetello ukrcase pušaka, džebane i ugljena. Dobrovoljcima se pridruži i lijep broj Toskanaca. Međutim nije bilo još ustanovljeno, da li će se čete iskrcati na otok ili na kontinentat. Kad bi odlučeno, da se iskrcaju na otok, cijenio je Garibaldi, da bi ekskurzija na papinskom zemljištu mogla odvratiti pozornost papinske vlade od prave svrhe ekspedicije, te da bi brodovlje, koje nosaše dobrovoljce za Siciliju, moglo bez ikakvih poteškoća nastaviti svoj put. Zambianchi dobije nalog, da se iskrci na papinsko zemljište. Kako je Garibaldi predviđao, burbonska vlada povjerova glasinama, da Garibaldi namjerava provaliti u papinsku državu. Kod Grotte se, u blizini od Acquapendente, Zambianchijeva četa sukobi s papinskim vojnicima, koji je nakon ljutog okršaja potjeraše u bijeg prema Toskani, odakle se kasnije veći dio iste uputi put Sicilije, da se združi s Garibaldi-jem.

Svrha putovanja bijaše otočić Marettimo, naprama Trapani, da bi burbonske lađe, koje križahu oko sicilijanske obale, pomislile da čete namjeravaju iskrcati se na taj otočić, uslijed čega bi se burbonske lađe zaplele među otocima Egadi, kad bi pokušale da zapriječe iskrcavanje, a to bi im otešćalo svako kretanje. Naj prva je pak namjera Garibaldi-ja bila, da lađe uđu u Porto Palo, između Sciacca i Mazzara. Nego dobivši od jedne engleske jedrenjače vijest, da su burbonske lađe nedavno zapustile Marsalu, promijenili svoj plan, te odredi, da lađe uđu u Marsalu. U neposrednoj blizini Marsale krstarile su dvije ratne lađe. Na prvi mah pomisli Garibaldi, da su burbonske, i

već je hotio dati zapovijed, da se promijeni tijekom lada, ali upoznavši, da su to dvije engleske oklopnjače, ude u luku. Baš iskrcavanje bijaše dovršeno, kad se pojaviše dvije napuljske lade i stadoše sipati vatru na Garibaldijevce. Ali sve je to bilo uzaludno, jer zapovjednici engleskih oklopnjača energično zahtijevahu, da se engleski mornari, koji su bili na suhu, najprije ukrcaju u svoje lade. Tako je Garibaldi mogao bez štete od napuljske vatre baciti svoje vojnike na kopno. Pomoć pružena Garibaldi-ju od engleskih oklopnjača bila je indirektna, ali za to moralna posljedica bila je silna, jer burbonska vlada dode do uvjerenja, da *gospodari Okeana* bijahu na Garibaldijevoj strani. Burbonski admiral Acton, koji se hvastao, da će u prvom sukobu rinuti Garibaldi-ja u vodu, povrati se peku-njen u Napulj, vodeći kao trofej svoje pobjede brod *Piemonte*, a trebalo je da ostavi *Lombardo*, jer se bio nasukao.

Jutrom od 12. maja krene Garibaldi iz Marsale, gdje mu je narod bio priprazio sjajan doček, put Salemi, gdje mu se pridružiše prve oružane čete otočana. Zauzevši dva dana kasnije varoš Vita, sukobi se 15. maja s prvim burbonskim četama kod Calatafimi. 4000 burbonaca stajaše pod zapovjedništvom generala Landi. Misleći ovaj, da pred njim stoje obične ustaničke čete, navali na Garibaldince, ali bude odbijen. Na to se ograniči, da brani čvrste položaje, gdje se bio smjestio. Garibaldinci tada navališe na njegovu vojsku, rušeći pred sobom svaku zapreku. Nakon očajne obrane, Landi-ju se valjalo povući, da spasi ostanke svoje vojske. Ova je prva pobjeda bila, kako je Garibaldi pisao u svojim *Uspomenama*, odlučna za uspjeh cijele ekspedicije. Slava se junačkog generala i njegove hrabre čete pronese brzo kao grom cijelim otokom, budeći svuda pouzdanje u njegovu sreću. Za burbonsku su vojsku pak bile posljedice ovoga poraza strašne. Vojnici izgubiše povjerenje u sebe i u svoje časnike, kojima su predbacivali, da su ih poput marve vodili u klaonicu. U Calatafimi se Garibaldi zadržao jedan dan, zatim krene put Palerma prijestonice Sicilije. Dvije burbonske kolone 24. maja izidoše iz grada da Garibaldija zatvore sa svih strana i unište. Ali im general osujeti plan. Meckel je namjeravao s leda napasti na Garibaldija. Ma da Garibaldi bijaše brojem slabiji, ipak odluči da mu se

opre, te se uslijed brze kretnje svojih vojnika nađe kod Piana dei Greci licem u lice s burbonskim zapovjednikom. Prije toga poslao Garibaldi topove i prtljagu put Corleone. Meckel, misleći, da pred sobom ima samo dio Garibaldinaca, a da većina vojske kreće put Corleone, ne navali na generala, već pođe za njegovim topovima i prtljagom, kaneći da se putem združi s drugom divizijom i tako potpuno uništi dobrovoljce. Oslobodivši se Garibaldi od teškog položaja, nastavi put bez osobitih zapreka prema Palermu, a napuljske su službene i poluslužbene novine na sva četiri vjetra trubile, da je bio poražen i uništen.

Kad se u Napulju doznalo za Garibaldijevo iskrcavanje i za njegove pobjede na Siciliji, državno se vijeće sakupi na izvanrednu skupštinu, te svrgne sa časti sicilijskog namjesnika Casteleicala, predbacivajući mu nesposobnost i kriveći ga s izdajstva. Ischitella, Nunziante i Filangieri odlučno odbiše ponudu kraljevu, da se prime namjesništva, ma da ih ovaj zaklinjaše, da ga ne ostave u tako kritičnim prilikama. Po prijedlogu Filangieri-ja bude imenovan namjesnikom Ferdinando Lanza, čovjek neznatnih sposobnosti, koji nije bio nipošto dorastao svojoj teškoj zadaći. Njegov položaj bijaše zaista težak. U Palermu nađe potpunu anarhiju; generali mu uskratiše svaku pomoć da uguši ustanak, a ista mu vlada u Napulju ne bijaše osobito sklona. U Palermu se već doznalo za Garibaldijeve pobjede; njegov se dolazak očekivao od časa do časa; revolucionarni odbor izdavaše naredbe, poprimaše zgodne mjere, da grad na zadani znak skoči na oružje. Maniscalco razvi strahotnu energiju, da osujeti sve pripreme za ustanak, ali mu nastojanje bijaše uzaludno. U Palermu je bilo do 20.000 vojnika i 40 topova; ojačanja stizahu gotovo svaki dan; ratna mornarica bila je u luci.

Na prvi se osvit 27. maja prosu po Palermu glas, da je Garibaldi pred gradskim bedemima. Vojska stade na to sa tvrđave Castellamare i sa Palazzo Reale sipati vatru, a oko podneva otvori i mornarica bombardovanje. Stanovnici Palerma odgovarahu na vatru najprije iz kuća, zatim sidoše na ulice, podigoše barikade, jurišem zauzeše tornjeve, samostane i palače, te se utvrdiše. Cijeli grad bijaše bojno polje. U to bijaše Garibaldi već prodro u grad, te postavio svoj generalni kvartir u sredinu grada, u polaču Pretorio. Uslijed ogromnih gubitaka

kraljevci se moradoše skupiti oko Palazzo Reale, a u večer bijaše sav donji dio grada u Garibaldijevim rukama. Sutra se dan nastavi borba, koja, je i ako ne onako žestoka, bila ipak za kraljevce krvava. Kraljevci su se 29. maja mogli jedva još oprijeti, jer im je bilo ponestalo hrane i municije, a svaka veza s Napuljem bijaše prekinuta. Nego niti Garibaldijev položaj nije bio naj bolji. U gradu je bijesnula vatra, a čete razbojničke, te su u onom metežu bile iskočile iz tamnica i domogle se četiriju topova, uznemirivale su toliko njega, koliko kraljevce. Tada iznenada predloži mu Lanza 24-satno primirje, da se pokopaju mrtvi, a ranjeni otprave u Napulj. Garibaldi primi rado ponudu, jer su tako mogli i njegovi dobrovoljci odahnuti. Meckel, koga je Garibaldi tako lijepo bio prevario, pohrli iz Corleone u pomoć Palermu. Njegova divizija osvoji osam barikada, pred gradskim vratima polučie četu ustaša, a bio bi uništio i Garibaldi-ja, da se nije umješao Lanza, tražeći, da se poštuje sklopljeno primirje.

Ovo primirje spasi Garibaldi-ja i obezbijedi uspjeh ekspedicije. Da se nije žacao prepustiti grad anarhiji razuzdanih vojnika i zločinaca, koji su bili pobjegli iz tamnica, bio bi nakon prvih uspjeha sakupio svoje dobrovoljce, obrnuo leđa Palermu i nastavio svoje kretanje kroz otok. Tako nepovoljan i pogibeljlan bijaše njegov položaj. Međutim prvo primirje ne bijaše još isteklo, kad burbonski general Letizia predloži Garibaldi-ju, da oružje miruje još za tri dana. Garibaldi primi ponudu. Kroz to vrijeme podigoše ustanici novih barikada i pobrinuše se za bolje oružanje. U to prispije Garibaldi-ju Orsinijeva kolona s topovima i municijom, a jake se oružane čete postaviše pod njegovu zapovjedništvo. Ovako se položaj Garibaldijev sve više popravljao, a kraljevci su se uvjeravali, da se dugo ne će moći oprijeti. General Letizia započe ugovaranje s Garibaldi-jem, da mu dopusti slobodan izlaz iz grada. Garibaldi naprotiv zahtijevaše formalnu kapitulaciju kraljevaca, što po direktnoj naredbi iz Napulja bude i učinjeno 6. juna. Kapitulaciju potpisaše s jedne strane Garibaldi, a s druge napuljski general Letizia i Buonopane.

Sicilijanac Crispi, desna ruka Garibaldijeva, živo radijaše oko ustava, da se tako urede prilike na otoku, kako će nova

vlada što izdašnije pomagati Garibaldi-ja u njegovim daljnim poduzećima. Neočekivani uspjesi junačkog vođe od tisuće ljudi (Mille) zapanjiše cijelu Evropu. Niko se nije mogao oteti čaru njegovog imena, njegove ličnosti. Štovanje se prama njemu kod mnogih pometne u obožavanje, a kod svih u divljenje. Sam mu se napuljski kralj morao diviti. Genova, Pjemonat, cijela Italija ne govorahu nego o Garibaldi-ju, kao o idealnom predstavniku narodne revolucije. Baš u to doba objelodani zastupnik Boggio knjigu, u kojoj prikaza život junačkog generala od Montevideo do osvojenja Palerma. Svak se jagmio, da dobije jedan primjerak te knjige, koja bude prevedena gotovo u sve jezike Evrope.

Cavour, te se s početka pokaza indiferentan prama ekspediciji na Siciliji, doznajući za uspjehe generalove, nije mogao dalje oklijevati, da u svoje ruke preduzme sve niti tog junačkog pothvata. Znajući, kako se ustup Nizze i Savoje neugodno bio dojmio radikalaca, odluči, da ih predobije, stavljajući se na čelo revolucionarnog pokreta. I baš s toga ne zapriječi rad svih onih komitata, kojima bijaše svrha, da Garibaldi-ja opskrbe oružjem i novcem, e da uspješno dovrši započeto djelo. Tako se broj Garibaldijevih vojnika jako umnožio, dobro se oboružao, a velik broj valjanih časnika preduzeše zapovjedništvo nad četama, koje se stopiše u *južnu vojsku*. Da kretanje i opskrbljivanje *južne vojske* bude uspješnije, stvori se i mornarica, gotovo od samih trgovačkih lada, a pjemonteski časnici dobiše zapovjedništvo pojedinih brodova.

Оптимистичко-философске студије

* * о природи човјековој * *

написао проф. Др. И. Мечников

превео Др. Ј. Кујачић.

— 2 —

Нијесу само философи и историчари, који су примили грчки рационализам, него су се и природњаци, и то најчувенији међу њима, изјавили у истоме смислу. Између осталих ми налазимо истовјетни принцип и у *Дарвина*.¹ Он говори, да се појам о опћем добру може одредити као израз развића веома великога броја индивидуа, који су се у потпуној снази и у пуноме здрављу са свим својим особинама развили до онога савршенства, кога уопће прилике могу допустити.

Један од нај већих и нај ватренијих присталица великога инглескога природњака, *Георг Сајдлиц*² још се више приближује староме схваћању. За њега се морални и разумни живот састоји у „задовољавању свију тјелесних захтјева без разлике.“

*Херберт Спенсер*³ се много бавио анализовањем циља у животу, што га је нај послје довело до заглавка, да морал има бити тако склопљен, да може да учини живот дугим и срећним у такој мјери, како се то уопће може постићи. Исто је тако схваћао инглески философ као критеријум за физичко савршенство човјеково само „нај потпунију примјену свију органа за задовољавање свију тјелесних функција.“ Тај критеријум, у колико се тиче моралног савршенства, не може ништа друго бити него „извјесни додатак опћој срећи.“ У тој се мисли изражава, и ако не потпуно тачно, али ипак врло јасно идеал античног схваћања. Рационални теоретичари свију времена траже основ моралу у човјековој природи, коју они сматрају потпуно добром и савршеном, али су разна религиозна учења сасвим супротног мишљења о њој.

¹ Die Abstammung des Menschen und die geschlechtliche Zuchtwahl. Deutsch von Carus. Stuttgart 1872.

² Die Darwinische Theorie, 2. Auflage 1875., S. 272. Anm. 25.

³ The Data of Ethics, 1879.

Мислило се, да је природа људска састављена из два сасвим супротна елемента, из душе и из тијела. За душу се држало, да је она само по својој битности достојна опће пажње, а тијело се презирало као неисцрпиви извор сваковрсног зла. Из такога су се гледишта развила најразноврснија мучења и злостављања тијела, која су у многих народа достигла до веома чудноватих и невјероватних размјера. Индијски факири, који су сами себе вјешали запињући оштрим гвозденим кукама у голе дјелове свога тијела, мусломански дервиши и тако зване ајсабије, који су сами себи главу ломили гвозденим маљевима, руски шкопци, који су сами себе шкопили, и многи други, — све то једном ријечи јасно доказује, да ни један од тих случајева није сматрао главном основом нашег животног тока усавршавање наше природе.

Буда¹ је веома јасно и посве одређено изразио своје мишљење о потчињености људске природе. Ушавши једном у женску собу, јасно је схватио појам о нечистоћи тијела, пошто је том приликом видео цијелу слику разног гадлука и у себи истовремено осјетио глас неког корења и предбацивања. Ту је био сасвим на чисто с мишљу о човјечјем тијелу. Увидио је сав свој људски кукавичлук дакле тек онда, кад је раскинуо сваку свезу с разним склоностима и пожудама тјелесним. Прави и потпуни појам о чистоти добио је тек пошто је прошао кроз цијелу област свију нечистоћа. Увјерио се, да је тијело од пете до главе створено из саме нечистоће, зачело се из нечистоће и од њега се вазда само нечисто рађало. Таква су размишљања довела Буду до заглавка, у коме пита: „да ли има разумног човјека, који не сматра своје сопствено тијело својим највећим непријатељем одмах, чим га види и позна онаквим какво је?“ (S. 184).

Крајем старога вијека грчка је теорија о људској природи уступила мјесто новоме сасвим другоме схваћању. Несугласице међу стојцима у погледу на морал а тако исто и на њихово поштовање људске природе завршио је последњи стојик *Сенека*, славни савременик Христов, тиме што је сасвим раскинуо сваку везу са старим учењем. Увјерен у моралну слабост и у несавршенство човјеково а тако исто у јогунство и снагу свакога по-

¹ У *Lalita Vistara*, преведено са санскритскога од Fougaux'a „Annales du Musée Guimet Bd. IV., 1884. S. 183.

рока уопће *Сенека* се изразио, да је природа човјекова основана на неваљалој и скроз слабој основи. Та се основа по његовом мишљењу налази у нашем тијелу, које је по себи толико ништаво да не вриједи о њему чак ни најмање мислити. Наше тијело или „месо“ није ништа друго него нека врста љуске, у којој се душа само тренутно и у мимогред зауставља, ради чега се оно никако и не може сматрати њезиним сталним пребивалиштем. Тијело је за душу неки терет, тавница из које она тежи да се што прије ослободи. По *Сенекиновом* мишљењу душа треба да се бори с тијелом, јер јој оно и проузрокује сваковрсне патње и незгоде а она је сама по себи чиста и неповредљива и толико узвишенија од тијела, колико божанство од материје (*Zeller* I c. S. 633.).

Далеко још развјенији дуализам с омаловажавањем тијела и уздизањем душе карактеризује хришћанско схватање човјечје природе. У четвртном и петом вијеку после Христа то је учење пошло тако далеко, да је борба противу тијела постала неком врстом лозинке. Аскетизам се развио у свој својој снази по цијелој хришћанској свијету. „Борба противу глади, жеђе, сна и умора, порицање свакога уживања, које би човјек могао својим чулима опазити“, а особито се захтјевало потпуно уздржање од полнога сношаја и т. д. Све је то и много сличних других захтјева по мишљењу оних, који су вјеровали, требало испунити, па тек онда да се пође правим истинитим путем живота. Тврдо вјеровање, да је људска природа из темеља покварена, изазивало је у самој ствари жестоку борбу противу ње. Свако је и најневиније уживање кињено и као смртни гријех презирано.

Велика је разлика међу тим схваћањем и оним мирним и веселим тоном грчке философије, која није ни помишљала на каквагод борбу противу тобожње корупције и несавршенства човјечје природе.¹ Та је дуалистичка теорија тако далеко пошла, да су њезини прозелити с тежњом да спасу своју душу пали у погледу физичког живота до нивоа дивљих животиња. Тако су се ти људи издвајали из друштва и као пустињаци лутали по шумама и планинама кријући се по пећинама и разним гудурама, да их не изију дивљи звјерови. Чак су неки, да би боље души угодили, бацали

¹ *Lecky*. — *History of European Morals*. 3. ed. ch. IV.

одијело са себе и онако голи, често уз то обрасли дугом косом, лутали тамо-амо као год и друге животиње. Тако је у Месопотамији и у цијелом једном дијелу Сирије постојала једна секта под именом „*шравойаси*“. То су били људи без икаквих станова. Они се нијесу хранили ни хљебом ни воћем ни уопће којом другом из обичних људских храна, него су се скитали по планинама и пустињама чупајући траву и разно коријење. Чишћење тијела сматрало се уз то неким знаком штећења душе и у свете су се убрајали особито они, који на своје тијело нијесу никакве пажње обраћали. Анастасије с усхићењем прича, како свети Антоније, отац монаха, у својој старости није никад хтио да опере своје ноге (Lecky).

Така су учења морала, да како, урођени човјеков инстинкт до краја изврнути и изопачити. Породични и друштвени осјећаји били су до тога угушени, да су се фантастични хришћани понашали невјероватно равнодушно и грубо према својим родитељима, породици и према свим људима уопће. Један је свети био особито поштован само зато, што је био према својим вазда строго хладан и, шта више, дрзак и груб. Говори се, да се један занешењак обратио с молбом монаху *Сизеусу* да га прими у манастир. Монах га је питао, да ли има својих ближњих рођака и пријатеља, — „Имам само једног јединог сина“, одговорио је хришћанин. „Добро, узми и утопи у ријеку свога сина, па ћу те тек онда примити у калуђере“, — одговорио је калуђер. Отац нај прије пристане, да изврши вољу и захтјев монахов, али тек у посљедњем тренутку савладала је љубав родитељска и не би извршена воља фанатикова. Ко је желио да буде чланом хришћанске заједнице, морао се чак и домовине одрећи (Lecky).

Таки су појмови ухватили чврсто коријење дубоко и широко кроз цио ред вијекова. По мишљењу вође шотске цркве 17. вијека „била је само једна једина ствар, која је могла изненадити, а то је, како се могла уздржати земља, кад је видјела гадну драму, коју човјек на њезиним леђима игра, да се не провали од ужаса и да га са свом његовом гадошћу не прождере; јер заиста нема у цијелом саздању ништа гадније ни одвратније од човјека“. ¹

¹ Buckle. — Geschichte der Zivilisation in England Deutsch v. A. Ruge. II, S. 383.

Према томе није никакво чудо, што се таким појмовима с једне стране угушивао полни нагон а с друге целибат установљавао обвезним за клир. У Матијевом Јевангелију (XIX, II, 12.) стоји написано, како има ушкопљеника, „који су се само ради небеског царства ушкопили“. То је свето мјесто доцније двојако тумачено: Једни су га објашњавали као својевољно одрицање од брачног живота. Други су се међутим држали буквалног значења јевангелистових ријечи, те су због тога кидали своје спољне полне огране или цијеле или дјеломице толико, како нијесу били никако већ способни за полни сношај. Женским су кидали сисе мислећи, да ће тиме полни нагон бити потпуно угушен. Свакако је руска секта „шкопци“, која је била доста јако раширена, најбоље протумачила јеванђељске ријечи. Учење апостола Павла (I. Коринћанима VII, 8, 40) да нежењени и удовице не ступају у брак, било је одма као строга заповијед испуњено. А већ од четвртог вијека је католичка црква почела примјењивати целибат, који је тек у 11. вијеку ступио у потпуну снагу (под Грегором VII).

Рђаво мишљење о људској природи одржало се у католичкој цркви још и до дан-данас. У својој енциклиси¹ „о слободноме зидању“, изражава се Лав XIII., „како је људска природа прародитељским гријехом покварена, то је она далеко више наклоњена свакоме пороку него ли врлинама. Зато је веома потребно, да онај, који жели да је достојан части и поштовања, живо и вољно угушује све своје нагле душевне покрете и захтјеве а страсти стави под власт свога разума“.

И у вјештини се огледало хришћанско схватање људске природе. Вајарство, које је стајало у староме вијеку тако високо и које је тако тијесно било везано с грчким учењем, пало је у хришћана брзо и веома ниско. У источном дијелу римског царства оно се држало дуже; међутим је у Италији већ у 8. вијеку било готово сасвим исчезло. Сликарство се држало дуже, али је зато морало особитим начином и у извјесним правцима узмаћи назад. Тако су сви вјештачки производи италијански из доба Каролина показивали врло грубу равнодушност према свим природним облицима а тако исто и велики недостатак у складности и осјећају

¹ De secta Massonum, Parisiis 1894., p. 9., цитирано из Brunetière, Revue des deux Mondes, 1895., Bd. CXXVII., p. 116.

љепоте. Затим је доцније италијанска вјештина пала још дубље. „О изучавању природе, о потреби да се што подробније изучи људски организам, није баш никоме ни на ум падало. Неко извјесно вријеме, кад се вјеровало, да се свуда уплиће утицај над-природне снаге и кад су сва посматрања истицала из сасвим грубе супротности свему небесном и земном, није се могао ни у вјештини одржати правац у границама физичке законитости свакодневних природних појава.“¹

Не може се већ ни најмање сумњати у тијесни међусобни одношај међу презирањем човјечје природе са стране хришћанског учења с једне и јаким опадањем средњовјековне вјештине с друге стране. *Тен*² карактерише то вријеме овако: „..... кад човјек посматра разне слике на прозорима саборних цркава, изгледа му као да се човјечја раса сасвим изродила и као да је људска крв посве изводњела: јектичави свеци, осакаћени мученици плоскогруде и дугоноге женске с коштулавим рукама, испивени и измождени пустињаци, христове слике као измрцварене кржаве глисте и још цијела гомила до крајности тужно снуждених и опестрених ликова, који у потпуној мјери изражавају кукавну унакаженост, страх и крајни кукавичлук итд. — такав је у главном израз тадање вјештине.

Средњовјековна је вјештина падала све дубље и дубље, док најпослије није ренесанса својим обртом и повратком грчком духу одједном стала злу на пут. Руковође вјештине у тој епоси били су у исто доба и научари, који су се бавили математиком и примјењивали разне методе мјерења. Такав је био *Алберти*, *Леонардо-Давинчи*, *Михаил Анђело* и други. Обрт и повратак идеалу грчке вјештине и самој природи повели су опет укусу лијепих облика.

Ренесанса старог духа нашла је одзива у науци а брзо је продрла и у религију, гдје је реформација смјеста узела у заштиту људску природу. Дјела Лутерова обновила су принцип „што савршенијег развића свију снага и функција човјечјих“. Од то доба је та мисао постала главним циљем човјечанства. Обвезни

¹ Schnasse. — Geschichte der bildenden Künste Bd. III., S. 577., 584; Bd. IV., S. 718.

² Philosophie de l'art, 4. ed. 1885., II., p. 352.

ценибат би укинут и све жеље и нагони, који су само одговарали природним законима добише потпуно слободну примјену.¹

Поред оних који су једино услед религиозних погледа презирали људску природу, треба споменути још многе просте и дивље народе, који су сакатили тијело на најразноврсније начине. И сувише би нас далеко одвело, кад би стали рећи све оне процесе, који су употребљавани, да се што јаче унакази и изврне нормални облик човјеков. Етнографски радови и путнички описи пуни су те врсте чињеница. Коса, зуби и усне подвргавали су се цијеломе реду најразноврснијих обрађивања, само како би се што боље њихово природно стање и изглед покварио и изопачио. Многи су народи бојили своје зубе или су их по неколико вадили, расплављали или ломили, само како би им дали неприродан изглед. Други су опет забадали кроз усне комад дрвета, кристала, кости итд. Описивање татоваирања, које су употребљавали дивљи народи, захтјевало би само по себи цијелу једну главу. Лубања, прси, ноге и др., — све је то сакаћено свим могућим начинима.

Како нема довољно основа, да се сви ти поступци припишу извјесном разумном религиозном или философском учењу, то је сигурно, да народи, који су их испуњавали, нијесу ни најмање уважавали људску природу, како су то радили културни Грци, него су чинили сваки по своме укусу и сопственој вољи.

Незадовољство с природним стањем, у коме се налазимо, веома је распрострањено међу људима, и збиља мора се човјек упитати, да ли је могуће наћи неки опћи принцип у тој збрци тако разноврсних схваћања људске природе. Идући редови ове књиге радиће да покажу читаоцу, како је питање о природи човјековој вазда јако занимало цијело човјечанство, те је као тако веома велики значај имало у схваћању доба и љепоте.

И заиста је већ вријеме, да се та проблема подвргне рационалом изучавању под надзором најстрожијих научних метода, које се уопће данас могу примијенити.

¹ Reinhardt. — Systzm der christlichen Moral, Bd., IV., 1814. s. 813., Bd. III. 1813. s. 14.

Само ће требати прије него се пређе на питање о човјеку, да бацимо један макар и летимичан поглед на цио органски свијет уопће, јер се надамо, да ће се ту моћи наћи знакови, који ће нам бити на руци при ријешавању главних проблема у нашим испитивањима.

Mojoj pok. kćeri Olgi.*

К. К....Ћ. — Сплјет.

Sustjepane grúdo mrtvih sjena,
Čempresima zemljo ovjenčana,
Tvoja njedra kriju moje čedo,
Olga moja tu je uspavana!

Nani, nani, čedo moje milo,
Sretno li si da te zemlja krije,
Kad na zemlji tvoje majke nije,
Da si živa, kako bi ti bilo?!

Tamo gore u rajskim visinam
Susrest' ćeš se sjènom tvoje mame!
Tam se tebi njeni osmjeh smješi,
Crn je meni poput mrke tame!

Vrela suza, što mi lice rosi,
Čemer moju može l' da ublaži?!
Tvojоj mami, čedo moje, kaži:
Kakva tuga srce moje kosi!

* Prigodom posjete njezinog vječitог stana u grobištu Sustjepanu kraj Spljeta.

ОЦЈЕНЕ И ПРИКАЗИ. — ОЦЈЕНЕ I ПРИКАЗИ.

Slike iz Danteove Komedije napisao Walter Baron Ljubibratić.

To je naslov druge od dviju knjiga o Dantu, koje je pisac dosad objelodanio. U prvoj nam je podao kratki sadržaj Danteove velepjesni, a u drugoj nam prikazuje razne slike iz iste, a te su: *I. Francesca da Rimini. II. Dante i Vergil. III. Žena u Božanstvenoj Komediji. IV. Grof Ugolino i njegova tragična smrt.*

Gosp. je Ljubibratić izvrсни poznavalac velikog pjesnika, koji ne pripada samo Italiji već cijelom čovječanstvu. U našem se je jeziku malo pisalo o Dantu a uzrok tomu mislim da je taj, što nemamo potpunoga prijevoda „Božanstvene Komedije“. Nadali smo se da će se štamparija Vitaliani u Zadru, koja je objelodanila Buzolićev prijevod „Pakla“, pobrinuti kako je bila obećala, da i ostale dijelove izda, ali do toga nije došlo.

Mi Dalmatinci, koji smo dali talijanskoj knjizi dva najbolja tumačitelja Danta, Tommasea i Lubina, koji imamo dosta izvrasnih poznavalaca njegove velepjesni, osjećamo neku prazninu u našoj knjizi, što nemamo potpunog njezinog prijevoda, koji bi trebao cijelome našem narodu jednoga i drugoga plemena, a drugi su narodi davno time gotovi. A možda je tomu uzrok baš što se kod nas u Dalmaciji opće pozna talijanski jezik, nu ipak to ne opravdava nedostatak. „Pakao“ preveo je i Tresić, pa po onim ulomecima, koje je po časopisima do sada objelodanio, možemo kazati, da je zavirio u dubinu Danteovih misli, pa, i ako mu je stih donekle tvrd, prijevod je postao vjerniji. Buzolić je naproti gledao lakoću stila, pa je pri tom morala često trpjeti forma izražene misli. Istina je, da su „Čistilište“ i „Raj“ teži da se prevedu, radi duboke teologije i filozofije, ali ipak Tresić bi mogao i takav teret na sebe uzeti.

Tiskara Vitaliani, kad je izdavala „Pakao“ obećavala je i prijevod „Čistilišta“ i „Raja“. Taj je imao biti biskupa Uccellini. On ima potpun prijevod „Božanske Komedije“. O ovom prijevodu se ne može ništa kazati, jer nije poznato, da je bilo išta objelodanjeno. Mnogi ga hvale, koji su imali prigode da ga vide. Čuli smo, da je u osmercima, da li je istina ne znamo, nu sa svim tim, zadužili bi našu knjigu, kad bi ga štampali.

Prof. Ljubibratić počeo je kod nas donekle sistematično pisati o Dantu. To je vrlo pohvalno i možda njegov rad bude uskorio željenu potrebu jednog prijevoda, a dotle željeli bi smo, da nam pisac podade jednu tačnu ekspoziciju „Božanske Komedije“, hoću da rečem, jedan prijevod cijeloga djela u prozi. To bi bilo veoma potrebno, dok dočekamo potpun prijevod u stihovima jer inače komu dopanu njegove knjige do ruku i započne da ih čita, pročitati će ih nasladom, ali će se malo ko odlučiti da ih započne čitati a još manje potruditi, da ih potraži. Tek kad se „Božanska Komedija“ prevede, tražiće rado prijevod za razumijevanje samog Danta.

U prvom je i zadnjem poglavlju ove knjige iznio povjest i protumačio dvije najpotresnije epizode u „Božanstvenoj Komediji“, Franjku da Rimini i Grofa Ugolina. Karakterizujuć prvu po najboljim izvorima, prikazao ju je kao ideal žene, ali ideal realizovan, kojoj je ljubav svrha života. U tom je karakteru sva ona samilosna tragika ove žene, koja je nadahnula tolike pjesnike. Isto tako iznio je i karakteristiku grofa Ugolino, koji, protivno nego Francesca, mrzi, al iz te mržnje proističe neopisiva ljubav spram njegove djece. U drugom poglavlju kaže nam upliv Vergilov do Danteovih vremena a zatim, kakvu ulogu ima ovaj u „Božanstvenoj Komediji“, a u trećem poglavlju iznosi realne ženske osobe, koje utiču u ovom epu. O ženi kod Danta, napisao je i naš Lubin opširno djelo pod naslovom „La donna dantesca“. Držim da je piscu poznato to djelo, koje je jedno od najtemeljnijih u tom pogledu. Ali ga ne navodi između djela, kojima se služio. Svakako ova je Ljubibratićeva knjiga veoma zgodna za razumijevanje Danta, zanimanjem se čita, a postaće u našoj literaturi potrebitija, budemo li, kako rekoh, imali potpun prijevod „Božanstvene Komedije.“

A. A.

„Tršćanski Lloyd“.

Tjednik za brodogradnju, burzu, industriju, iseljivanje, novčarstvo, obrt, osiguranje, poljodjelstvo, pomorstvo, poštarsvo, promet, prosvjetu, ribarstvo, rudarstvo, šumarstvo, trgovinu, uljarstvo, vinogradarstvo, vočarstvo, i sve ostale struke narodnog gospodarstva. Godina 1908. Urednik Fran Kućinić. Trst.

piše Dr. Božo Cujetković.

Pred nama su 52 broja ovog dobro uredenog lista. Živim zanimanjem pratio sam rad ovog nedjelnog lista već otkad izlazi i konstatovao sam, da list rapidno napreduje. Počeci su bili skromni, ali je napredak bio divan, znak, da će se „Tršćanski Lloyd“ održati, što će biti od koristi za naš javni život. Iz svega rada naime u ovome listu izbija činjenica na vidike, da je njegov urednik znao prikupiti oko sebe stručnih radnika, trajno pozabavljenih svojim poslom i trajno produktivnih u svome smjeru. Nepobitna je istina, da život i rad naših listova više manje zavisi o slučajnome suradničtvu. No preko te je trnovite staze naš „Tršćanski Lloyd“ pregazio i evo ga, gdje junački koraca. To je veoma utješljiva pojava, da se i u nas počelo ozbiljno misliti, što će biti s nama, ako se na vrijeme ne osvijestimo u ovom sudbonosnom i veleznatnom XX. vijeku, pa nam tudinci budu gospodarili našim kućama te mijesili i križali pogaču, kako im se bude najbolje svidelo. Naš dakle političko-gospodarski *raison d'être* zahtijeva od nas, da se u svim strukama, kojim se bavi „Tršćanski Lloyd“ osovimo na vlastite noge, te da koracamo pored drugih naroda, ako ne ćemo da padnemo žrtvom u boju oprečnih narodno-kulturnih elemenata. I sama narav hoće da se napreduje, i ne priznaje privilegovanih stališa. Svi organizmi, do onog naj savršenijeg, čovjeka, imaju pravo po prirodnim zakonima, da se razvijaju i napreduju; tako i mi. Poznat je program ovog nedjelnog lista koji ide za tim, da osigura i pomogne razviti do što veće savršenosti narodu sve struke narodnog gospodarstva, trgovine, industrije itd. Zaista divan program, oko kojeg je moguće sakupiti sve zanimane srodne elemente.

Da prikazemo rad lista pozabavićemo se nekim brčnim perima, koje smo često lani susretali u „Tršćanskom Lloyd“u. Tko je čitao list, bi će mu često zapelo oko o anonimni potpis „Adriaticus“. To je najsvjetlije pero u onome listu; njegovi su članci uprav majstorski. Svrha je njegovog pisanja, da nas

upozna sa svim važnim, u prvom redu trgovačkim tačkama na Balkanu, pa i ostalim cijelog „orbis terrarum“. Njegovom sokolovom oku ne izmakne ništa, što on ne bi pri opisu dotične tačke opazio. Geologija, geografski položaj, klima, naravni produkti, sadašnje stanje, importacija i eksportacija, trgovačka društva itd. dotičnog kraja ili mjesta sve živo u zanimivom stilu protiču jedno za drugim, taman kô brzica rijeka niz čistinu. No on se ne zaustavlja samo kod onih tačaka, te već dosegoše do neke znatnosti, već se bavi i onim, koje još ne poskočiše sa zanemarenosti i pokazuje, kako bi im trebalo pomoći. No tu nije njegova „ultima Thule“. On znade često zamočiti pero i za političko stanje Evrope, osobito Balkana, pa i drugih kontinenata, pa i tu pokazati dubokog mislioca i valjanog razabiratelja stvari. Pokret Muslimana u Indiji, u Egiptu, odnosi Srbije i Bugarske, Hrvatska, Crna Gora, Balkan, ruska duma, sve su članci političkog horizonta, a sve su da se ne stide svoga auktora. Krasni su članci o Malti, Madagaskaru, Rodu, Sumatri, Borneu. Treba samo opaziti pri ovome zadnjem, da nije ovaj otok vulkanskog postanka, kako se to u članku iznosi, nego treba da ga motrimo kao staru masu ko što i obližnji Kitaj. Drugo kitno pero u „Trščanskome Lloydu“ jest ono Nikole Didolića. Pisac je upravitelj nautičke škole u Dubrovniku pa znade, preko školskog rada i prihvatiti se pera, da napiše lijepu i uspjelu radnju o „novcu i novčanom sustavu“. „Prilike su, kaže pisac, i napredak gospodarstva, osobito dioba rada, zahtjevale da se uvede neko dobro, kao opće sredstvo zamjene i opći ekvivalent vrijednosti, i to se je dobro nazvalo novcem“. Ali ova studija ne zasiže, i u historijat novca, no se bavi samo sadašnjim njegovim stanjem. Pisac opravdava to, tim, što je to svakome, više manje poznato. Pisac je radnjom pokazao poznavanje predmeta. Usto je znao sve začiniti lijepim i lahkim stilom; Radnja može onim koji se žele baviti predmetom više pomoći no debele knjižurine. Veoma mi se svidelo i pero Peroslava Paskievića o Srbima i Hrvatima u Americi. Tu nam pisac erta poznatu istinu o teškoj emigraciji našega naroda u Americi. „Narod se seli tamo kao pomaman, veli pisac, često bez opravdanog razloga, iz puke lakomosti za američkim dolarima. S toga opustiše nam gotovo cijeli krajevi,

a ima više takovih, gdje naprosto nema odraslih muškaraca." Prvi počeci iseljivanja Hrvata i Srba iz Dalmacije i Istre padaju od prilike u pedesete godine prošlog stoljeća. No iseljivanje iz Istre nije ni do danas moglo uhvatiti velikog maha, ali zahvati Dalmaciju u sve većim dimenzijama, što se već čuti kao teška mora na tijelu narodnom. U Hrvatskoj je otpočela, kaže pisac, sustavna emigracija prije dvanaest godina i u onome razdoblju iselilo se iz Hrvatske i Slavonije oko 300.000 žitelja, dakle $\frac{1}{8}$ sadašnjeg pučanstva Hrvatske. Tužno ali istinito. Istina, u malome je ova emigracija i koristila, osobito Dalmaciji, ali je škoda od te selitbe daleko veća. Zbog nestašice radnih sila poskupljuje i zapinje gospodarski rad pri lično općenito, a s istog razloga i domaća tvornička i šumska industrija, što silno oslabljuje gospodarstvenu snagu naše otadžbine. No i u nacionalnome pogledu trpimo od te emigracije i to golemo. Jer dok se narod seli u Ameriku, tudinci, a osobito Nijemci i Mađari, naseljuju od emigranata ostavljene krajeve i tu je za njih prava Amerika. Tim pada procenat autohtonog stanovništva a raste onaj tuđeg elementa, kako je to čisto pokazao Fran Vrbanić u radnji: „Jedno stoljeće razvoja pučanstva Hrvatske i Slavonije“ pa Srećko Zindl: „Narodnosno pitanje u Hrvatskoj i Slavoniji“ u petom broju ovogodišnjeg „Savremenika“. Još treba konstatovati žalosnu činjenicu, da ova emigracija nije samo temporarnog karaktera, no sve većma prima oznake stalnosti. Iseljivanje se još događa bez ikakve organizacije, a o kakovim hrvatskim ili srpskim kolonijama u pravome smislu riječi, ne može ni biti zбора. Koja razlika između ove naše emigracije pa one mudro udešene japanske, koja će dobro doći žutomu čovuljku u budućem ali sigurnom amerikansko-japanskome ratu o prevlast na Pacifiku. Dobre informacijone strane o stanju naših iseljenika u Uniji daje nam knjiga A. Tresić-Pavičića: „Preko Atlantika do Pacifika“.

Listajući ovaj tjednik opazit će čitatelj i lijepe stranice o našoj književnosti, kazalištu, novinarstvu, izumima; u jednu riječ o svim pitanjima, što zasjecaju u naš kulturni i materijalni napredak.

Treba još da istaknemo želju da uredništvo uznastoji oko pravilnijeg i biranijeg jezika u listu.

Лука Ћеловић
БЕОГРАД
Luka Čelović
БЕОГРАД
Na znanje.

Pomenbroj (Spomenica) „SRĐA“ o stotoj obljetnici ukinuća dubrovačke republike (31. januara 1808) obuzeće **prvo pet brojeva** lista 1908 t. j. dva za januar, dva za februar i onaj 15. marta; imaće dakle naj manje **240 stranica**, jer je gradivo, koje su Gg. Saradnici posvetili ovoj zgodi, **veoma obilno**, Ovo je gradivo i mnogo **raznovrsno** i stiglo je iz svih **naših krajeva**. A da Spomenica bude što zanimivija i ljepša, nijesmo štedili ni truda, ni troška, te će biti **ilustrovana sa više nego pedeset slika**. Tim smo naročito htjeli da ugodimo Svakomu, koji je u Srdevu kolu ili kao Predbrojnik, ili kao Saradnik; **Spomenica će dakle biti odeblja i lijepa knjiga**.

Ali obilnost i sabiranje gradiva i nabavljanje klišea za slike oduzelo je više vremena no što je moglo predvidjeti i nijesmo desad mogli da budemo gotovi, te molimo Gospodu Predbrojnike da se još ustrpe dok razasaljemo Spomenicu.

U toliko da ne nastane praznina u redu brojeva, razaslijemo danas *VI. broj „Srda“* od 31. marta 1908, te tako kad bude razaslana Spomenica, Gosp. Predbrojnici biće u redu s primanjem lista.

Dubrovnik, 31. marta 1908.

Administracija „SRĐJA“.

На знање.

Поменброј (Споменица) „СРБА“ о стотој обљетници укинућа дубровачке републике (31. јануара 1808) обузеће прво пет бројева листа 1908 т. ј. два за јануар, два за фебруар и онај 15. марта; имаће дакле најмање **240 страница**, јер је градиво, које су Гг. Сарадници посветили овој згоди, **веома обилно**. Ово је градиво и много **разноврсно** и стигло је из свих наших крајева. А да Споменица буде што занимивија и љепша, нијесмо штедили ни труда, ни трошка, те ће бити **илустрована са више него педесет слика**. Тим смо нарочито хтјели да угодимо Свакому, који је у Србеву колу или као Предбројник, или као Сарадник; Споменица ће дакле бити **одебља и лијепа књига**.

Али обилност и сабирање градива и набављање клишеа за слике одузело је више времена но што се могло предвидјети и нијесмо досад могли да будемо готови, те молимо Господу Предбројнике да се још устрпе док разашаћемо Споменицу.

У толико да не настане празнина у реду бројева, разашаћемо данас **VI. број „Срба“** од 31. марта 1908, те тако кад буде разаслана Споменица, Госп. Предбројници биће у реду с примањем листа.

Дубровник, 31 марта 1908.

Администрација СРБА.

NA ZNANJE.

Pomenbroj (Spomenica) „Srd“ o stotoj obljetnici ukinuća dubrovačke republike (31. januara 1808) obuzeće **prvo pet brojeva** lista 1908. t. j. dva za januar, dva za februar i onaj 15. marta; imaće dakle naj manje **240 stranica**, jer je gradivo, koje su gg. Saradnici posvetili ovoj zgodi, **veoma obilno**. Ovo je gradivo i mnogo **raznovrsno** i stiglo je iz svih **naših krajeva**. A da Spomenica bude što zanimivija i ljepša, nijesmo štedili ni truda, ni troška, te će biti **ilustrovana sa više nego pedeset slika**. Tim smo naročito htjeli da ugodimo svakomu, koji je u „Srd“-evu kolu ili kao Predbrojnik ili kao Saradnik; **Spomenica će dakle biti odeblja i lijepa knjiga**.

Ko nije pretplaćen na list moći će dobiti Pomenbroj za **4 Krune** na običnom papiru.

Divotizdanje u kromopapiru stajaće **5 K.**

Molimo svakoga ko želi nabaviti Pomenbroj da ga **odmah** naruči

Upravi SRPSKE DUBROVAČKE ŠTAMPARIJE

Dr. M. Graclea i dr. — Dubrovnik.

JESTE LI   PLATILI

CP T SRGJ

Ako niste, požurite se na postu
i pošaljite novac

Administraciji „SRGJA“ u Dubrovniku
naznačujući na kuponu za koji rok plaćate za ovaj list.

 Molimo naj ozbiljnije Gospodu Predbrojnice,
koji još njesu podmirili predbrojbu, ma i da smo ih već
jedanput, štoviše dvaput naročitim po-
zivom opomenuli, da nam svakako tije-
kom ovog mjeseca poštanskom napatnicom po-
pošalju predbrojbu.